Landsnefndin fyrri
1770–1771

Den islandske Landkommission
1770–1771

DEN ISLANDSKE LANDKOMMISSION 1770–1771

II

BREVE FRA PRÆSTER

REDAKTØRER

Hrefna Róbertsdóttir
Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir

ISLANDS
NATIONALARKIV

I samarbejde med
Rigsarkivet og Islands Historiske Forening

Reykjavík 2016

LANDSNEFNDIN FYRRI 1770–1771

II

BRÉF FRÁ PRESTUM

RITSTJÓRAR

Hrefna Róbertsdóttir
Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir

ÞJÓÐSKJALASAFN
ÍSLANDS

Í samstarfi við
Ríkisskjalasafn Danmerkur og Sögufélag

Reykjavík 2016

LANDSNEFNDIN FYRRI 1770–1771 II
Bréf frá prestum

DEN ISLANDSKE LANDKOMMISSION 1770–1771 II
Breve fra præster

RITSTJÓRAR · REDAKTØRER
Hrefna Róbertsdóttir og Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir

AÐALSTYRKTARAÐILAR · HOVEDSPONSORER
Augustinus Fonden, Rannís — The Icelandic Center for Research

ÚTGEFENDUR · UDGIVERE
Þjóðskjalasafn Íslands · *Islands Nationalarkiv*, Sögufélag · *Islands Historiske forening*,
Ríkisskjalasafn Danmerkur · *Rigsarkivet*
Reykjavík 2016

SAMRÁÐSNEFND · SAMARBEJDSUDVALG
Hrefna Róbertsdóttir, Helgi Skúli Kjartansson, Steen Ousager

UPPSKRIFTIR SKJALA · TRANSSKRIBERING
Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir

RÁÐGJÖF UM FRÁGANG FRUMTEXTA · SPROGLIG VEJLEDNING
Christina Folke Ax, Jóhannes B. Sigtryggsson, Leon Jespersen

SAMLESTUR SKJALA · SAMMENLIGNING TEKST OG KILDER
Hrefna Róbertsdóttir, Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir

PRÓFARKALESTUR · KORREKTURLÆSNING
Christina Folke Ax, Hrefna Róbertsdóttir,
Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, Jóhannes B. Sigtryggsson, Leon Jespersen

ÞÝÐINGAR ÚR ÍSLENSKU · OVERSÆTTELSER FRA ISLANDSK
Christina Folke Ax, Skjal ehf. — Pétur Rasmussen

ÞÝÐINGAR ÚR DÖNSKU · OVERSÆTTELSER FRA DANSK
Jón Torfason

ÞÝÐINGAR ÚR LATÍNU · OVERSÆTTELSER FRA LATIN
Gottskálk Þór Jensson, Gunnar Örn Hannesson

SKÝRINGAR OG SKRÁR · FORKLARINGER OG REGISTER
Christina Folke Ax, Hrefna Róbertsdóttir, Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir

UMBROT · LAYOUT
Egill Baldursson ehf.

HÖNNUN KÁPU · OMSLAG
Kría hönnunarstofa — Eva Hrönn Guðnadóttir

KORT · KORT
Benedikt Jónsson, Björk Ingimundardóttir, Egill Baldursson

PRENTUN · TRYKNING
Ednasprint Slóveníu

© Þjóðskjalasafn Íslands, Hrefna Róbertsdóttir, Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir

Fjölbindaverkið · *Serien*: ISBN 978-9979-876-25-0
II. ISBN 978-9979-876-27-4

Efnisyfirlit

Inngangur 13

Íslensku prestarnir og bréf þeirra til Landsnefndarinnar 1770–1771 21

Um íslensku í bréfum til Landsnefndarinnar fyrri 1770–1771 . . 59

Dreifibréf til presta um skipan Landsnefndarinnar 30.7.1770 . . 113

GULLBRINGUSÝSLA

Skrá yfir fædda og dána í Seltjarnarnesþingum 1760–1769 frá séra Árna Þórarinssyni 28.1.1771. Lit. X. N° 1 119

Séra Árni Þórarinsson á Lambastöðum ritar álitsgerð um hérað sitt 12.2.1771. Lit. Y 120

Séra Árni Þórarinsson á Lambastöðum fjallar um hreppstjóra, landsaga og fátækramál 18.6.1771. Lit. Zz. N° 1 167

Séra Árni Þórarinsson á Lambastöðum skrifar um garðahleðslu 24.7.1771. Lit. Zz. N° 2 177

Skrá yfir fædda og dána í Garða- og Bessastaðasóknum 1761–1770 frá séra Guðlaugi Þorgeirssyni í Görðum 23.1. 1771. Lit. O 179

Séra Guðlaugur Þorgeirsson í Görðum á Álftanesi fjallar um húsaga, barnauppeldi, búskap og verslun 1.5.1771. Lit. UU. N° 1 182

Séra Guðlaugur Þorgeirsson í Görðum á Álftanesi sendir álitsgerð um spítalana [1.5.1771]. Lit. UU. N° 2 204

BORGARFJARÐARSÝSLA

Séra Þorvarður Auðunarson í Saurbæ á Hvalfjarðarströnd fjallar um agaleysi barna og fleira 5.7.1771. Lit. Kk. N° 4 219

Séra Ólafur Brynjólfsson í Görðum á Akranesi sendir tillögur til úrbóta 1.8.1771. Lit. Kk. N° 2 228

Óundirritað bréf úr Borgarfirði um kjör alþýðu [án dags. 1770/1771]. Án lit. nr. 233

MÝRASÝSLA

Séra Vigfús Jónsson í Hítardal skrifar um fólksfjölda og rekur sögu verslunar í landinu [án dags. 1770/1771]. Lit. OO 239

SNÆFELLSNES- OG HNAPPADALSSÝSLUR

Séra Vigfús Jónsson í Miklaholti skrifar um húsaga og hreppstjórn ásamt fleiru 31.1.1771. Lit. V 283

Prestar í Snæfellsnes- og Hnappadalssýslum senda tillögur til úrbóta 12.8.1771. 2. B. J. Ref. N° 699 m 292

BARÐASTRANDARSÝSLA

Séra Björn Halldórsson, prófastur í Sauðlauksdal, fjallar um sjúkdóma, húsaga og garðrækt 12.6.1771. Lit. Ll. N° 2 305

ÍSAFJARÐARSÝSLA

Séra Guðlaugur Sveinsson á Kirkjubóli gerir grein fyrir höfnum í nyrðri hluta Ísafjarðarsýslu 10.10.1770. Lit. J. N° 1 . . 317

Séra Guðlaugur Sveinsson á Kirkjubóli skrifar um aga vinnuhjúa 11.10.1770. Lit. J. N° 2 324

Séra Guðlaugur Sveinsson á Kirkjubóli sendir ritgerð sem hann nefnir „Um garðlag“ 30.11.1770. Lit. DD 331

HÚNAVATNSSÝSLA

Séra Eiríkur Guðmundsson á Stað í Hrútafirði skrifar um verslun og atvinnu 20.12.1770. Lit. X. N° 2 359

Séra Eiríkur Guðmundsson á Stað í Hrútafirði skrifar um kjör presta ásamt fleiru 10.4.1771. Lit. ZZ. N° 10 372

Séra Þorsteinn Pétursson á Staðarbakka ritar greinargerð sem hann nefnir „Landbetrunarþanka nýfundingar“ [án dags. 1770/1771]. Lit. ZZ. N° 1 388

Séra Guðmundur Guðmundsson í Undirfelli og séra Jónas Benediktsson í Vesturhópshólum skrifa um aga vinnuhjúa og fleira 5.5.1771. Lit. Oo. N° 1 406

MÚLASÝSLUR

Séra Halldór Gíslason á Desjarmýri í Borgarfirði eystra skrifar um agaleysi vinnufólks og fleira 2.1.1771. Lit. Kk. N° 3 . . . 419

Bréf frá Finni Jónssyni Skálholtsbiskupi sem fylgir greinargerðum presta og prófasta úr Múlasýslum 29.7.1771. Lit. Ff. N° 4 424

Séra Páll Guðmundsson, prófastur í Norður-Múlasýslu, ritar álitsgerð um hérað sitt 18.6.1771. Lit. Ff. N° 5 425

Prestar í Suður-Múlasýslu fjalla um leiðir til viðreisnar landinu 6.3.1771. Lit. Ff. N° 6 438

Séra Þorsteinn Jónsson á Dvergasteini skýrir frá hag sveitarinnar 23.1.1771. Lit. Ff. N° 7 448

SKAFTAFELLSSÝSLUR

Prestar í Austur-Skaftafellssýslu fjalla um leiðir til viðreisnar landinu 16.8.1771. 2. B. J. Ref. N° 699 l 457

Prestar í Vestur-Skaftafellssýslu fjalla um leiðir til viðreisnar landinu 29.5.1771. Lit. Tt. N° 2 463

RANGÁRVALLASÝSLA

Séra Sigurður Jónsson, prófastur í Holti undir Eyjafjöllum, skrifar um barnaskóla, málefni presta og fleira 1.7.1771. Lit. Gg. N° 1 481

Prestar í Landeyjum og Fljótshlíð skrifa um kjör presta og fleira 26.6.1771. Lit. Gg. N° 2 487

Séra Einar Jónsson í Stórólfshvols- og Skúmstaðaprestakalli skrifar um ásigkomulag sóknanna 26.6.1771. Lit. Gg. N° 4[a] 501

Séra Einar Jónsson í Stórólfshvols- og Skúmstaðaprestakalli skrifar um kirkjur í bændaeign 3.7.1771. Lit. Gg. N° 4[b] . . 514

Séra Jón Hannesson í Marteinstungu skrifar um húsaga og leiðir til viðreisnar landinu 11.5.1771. Lit. Gg. N° 3 524

ÁRNESSÝSLA

Séra Halldór Finnsson og séra Jón Teitsson í Gaulverjabæ skrifa um bjargræðisvegina 9.11.1770. Lit. F. 537

Séra Páll Högnason á Torfastöðum skrifar um óhentugt fyrirkomulag á sóknarskipan 22.7.1771. Lit. Hh. N° 1 542

Séra Kolbeinn Þorsteinsson í Miðdal skrifar um fjárpestina 27.4.1771. Lit. XX. N° 2 550

ÓSTAÐSETT BRÉF

Óundirrituð álitsgerð um húsaga, brúðkaup og jarðarfarir ásamt fleiru [án dags.] 1770. Lit. T. N° 1 555

SKRÁR

Heimildir 567

Skammstafanaskrá 571

Hugtök og orðskýringar 576

Efnisorð 591

Mannanafnaskrá 607

Staðanafnaskrá 615

Útgefendur og greinahöfundar 625

Indhold

Indledning 17

De islandske præster og brevene til Landkommissionen 1770–1771 39

Det islandske sprog i Landkommissionens breve 1770–1771 . . . 85

Rundskrivelse til præster om oprettelse af Landkommissionen på Island 30.7.1770 113

GULLBRINGUSYSSEL

Fortegnelse over fødte og døde i Seltjarnarnestingsogne 1760–1769 fra pastor Árni Þórarinsson 28.1.1771. Lit. X. N° 1 . . 119

Pastor Árni Þórarinsson på Lambastaðir skriver om sit herred 12.2.1771. Lit. Y 120

Pastor Árni Þórarinsson på Lambastaðir beretter om repstyrerhvervet, politivæsen og fattigvæsen 18.6.1771. Lit. Zz. N° 1 167

Pastor Árni Þórarinsson på Lambastaðir skriver om bygning af gærder 24.7.1771. Lit. Zz. N° 2 177

Fortegnelse over fødte og døde i Garða- og Bessastaðasogne 1761–1770 fra provst Guðlaugur Þorgeirsson i Garðar 23.1. 1771. Lit. O 179

Provst Guðlaugur Þorgeirsson i Garðar på Álftanes beretter om hustugt, børneopdragelse, landbrug og handel 1.5.1771. Lit. UU. N° 1 182

Provst Guðlaugur Þorgeirsson i Garðar på Álftanes beretter om hospitalerne [1.5.1771]. Lit. UU. N° 2 204

BORGARFJARÐARSYSSEL

Pastor Þorvarður Auðunarson i Saurbær på Hvalfjarðarstrand beretter om børnenes mangel på tugt med mere 5.7. 1771. Lit. Kk. N° 4 219

Pastor Ólafur Brynjólfsson i Garðar på Akranes foreslår forbedringer 1.8.1771. Lit. Kk. N° 2 228

Brev uden underskrift fra Borgarfjörður om almuens vilkår [uden dato 1770/1771]. Uden lit. nr. 233

MÝRASYSSEL

Provst Vigfús Jónsson i Hítardalur skriver om befolkningstallet og beretter om handelens historie i landet [uden dato 1770/1771]. Lit. OO 239

SNÆFELLSNES- OG HNAPPADALSSYSLER

Pastor Vigfús Jónsson i Miklaholt skriver om hustugt og styring af reppen med mere 31.1.1771. Lit. V 283

Præster i Snæfellsnes- og Hnappadalssysler foreslår forbedringer 12.8.1771. 2. B. J. Ref. N° 699m 292

BARÐASTRANDARSYSSEL

Provst Björn Halldórsson i Sauðlauksdalur beretter om sygdomme, hustugt og havedyrkning 12.6.1771. Lit. Ll. N° 2 . . 305

ÍSAFJARÐARSYSSEL

Pastor Guðlaugur Sveinsson på Kirkjuból redegør for havne i den nordre del af Ísafjarðarsyssel 10.10.1770. Lit. J. N° 1 . 317

Pastor Guðlaugur Sveinsson på Kirkjuból skriver om tugt af tjenestefolk 11.10.1770. Lit. J. N° 2 324

Pastor Guðlaugur Sveinsson på Kirkjuból sender en afhandling, som han kalder "Om gjærders opförsel" 30.11.1770. Lit. DD 331

HÚNAVATNSSYSSEL

Pastor Eiríkur Guðmundsson på Staður i Hrútafjörður skriver om handel og næringsveje 20.12.1770. Lit. X. N° 2 359

Pastor Eiríkur Guðmundsson på Staður i Hrútafjörður skriver om præsternes kår med mere 10.4.1771. Lit. ZZ. N° 10 . . . 372

Pastor Þorsteinn Pétursson på Staðarbakki skriver en redegørelse, som han kalder "Landforbedringstancker nyebefunden" [uden dato 1770/1771]. Lit. ZZ. N° 1 388

Pastor Guðmundur Guðmundsson i Undirfell og pastor Jónas Benediktsson i Vesturhópshólar skriver om tugt af tjenestefolk med mere 5.5.1771. Lit. Oo. N° 1 406

MÚLASYSLER

Pastor Halldór Gíslason på Desjarmýri i Borgarfjörður eystri skriver om tjenestefolks ulydighed med mere 2.1.1771. Lit. Kk. N° 3 419

Brev fra Finnur Jónsson, biskop på Skálholt, som er vedlagt redegørelserne fra præsterne og provsterne i Múlasysler 29.7. 1771. Lit. Ff. N° 4 424

Provst Páll Guðmundsson i Norður-Múlasyssel skriver en redegørelse om sit herred 18.6.1771. Lit. Ff. N° 5 425

Præster i Suður-Múlasyssel beretter om måder til at genrejse landet 6.3.1771. Lit. Ff. N° 6 438

Pastor Þorsteinn Jónsson på Dvergasteinn beretter om områdets tilstand 23.1.1771. Lit. Ff. N° 7 448

SKAFTAFELLSSYSLER

Præster i Austur-Skaftafellssyssel beretter om måder til at genrejse landet 16.8.1771. 2. B. J. Ref. N° 699 l 457

Præster i Vestur-Skaftafellssyssel beretter om måder til at genrejse landet 29.5.1771. Lit. Tt. N° 2 463

RANGÁRVALLASYSSEL

Provst Sigurður Jónsson i Holt under Eyjafjöll, skriver om børneskoler, præsternes anliggender med mere 1.7.1771. Lit. Gg. N° 1 481

Præster i Landeyjar og Fljótshlíð skriver om præsternes kår med mere 26.6.1771. Lit. Gg. N° 2 487

Pastor Einar Jónsson i Stórólfshvols- og Skúmstaðapræstekald skriver om sognenes tilstand 26.6.1771. Gg. N° 4[a] 501

Pastor Einar Jónsson i Stórólfshvols- og Skúmstaðapræstekald skriver om kirker ejet af bønder 3.7.1771. Lit. Gg. N° 4[b] 514

Pastor Jón Hannesson i Marteinstunga skriver om hustugt og måder til at genrejse landet 11.5.1771. Lit. Gg. N° 3 524

ÁRNESSYSSEL

Provst Halldór Finnsson og pastor Jón Teitsson i Gaulverjabær skriver om næringsvejene 9.11.1770. Lit. F 537

Pastor Páll Högnason på Torfastaðir skriver om ubekvem afgrænsning af sogne 22.7.1771. Lit. Hh. N° 1 542

Pastor Kolbeinn Þorsteinsson i Miðdalur skriver om fårepesten 27.4.1771. Lit. XX. N° 2 550

BREVE UDEN STEDSANGIVELSE

Ikke underskrevet redegørelse om hustugt, bryllupper og begravelser med mere [uden dato] 1770. Lit. T. N° 1 555

REGISTER

Kilder 567

Register over forkortelser 571

Ord- og begrebsforklaringer 583

Emneord 599

Personregister 607

Stednavneregister 615

Udgivere og forfattere til artikler 625

Inngangur

Annað bindi í heildarútgáfu skjala Landsnefndarinnar fyrri 1770–1771 kemur nú út. Í þessu bindi er að finna bréf frá prestum og próföstum landsins en bréf biskupa verða birt síðar með skjölum annarra háembættismanna. Bréf og greinargerðir prestastéttarinnar eru bæði skrifuð á íslensku og dönsku. Bréf sem bárust nefndinni á íslensku þýddi Eyjólfur Jónsson, ritari nefndarinnar, jafnóðum á dönsku. Þau bréf sem bárust nefndinni skömmu fyrir brottför hennar haustið 1771 voru þó ekki þýdd, en úr því er bætt í tengslum við þessa útgáfu.

Alls eru hér birt 36 bréf og greinargerðir, þar af 24 skrifuð á íslensku. Í efnisyfirliti má sjá yfirlit yfir bréfritara og umfjöllunarefni þeirra. Undirskriftir voru þó nokkuð fleiri en bréfin vegna þess að í mörgum tilfellum tóku nokkrir prestar sig saman við bréfaskriftirnar, oft undir forystu prófasta. Einnig eru nokkur dæmi um að prestar hafi sent fleiri en eitt bréf. Samtals settu 45 guðsmenn nafn sitt undir bréf eða greinargerð. Tvö bréf eru óundirrituð, annað úr Borgarfirði en óljóst er hvaðan að af landinu hitt er. Í stöku tilfellum áritaði prófastur bréf undirmanna sinna, studdi efni þess eða andmælti. Finnur Jónsson Skálholtsbiskup safnaði t.d. saman öllum bréfum úr Múlasýslum og sendi ásamt fylgibréfi. Athygli vekur hversu miklu fleiri bréf bárust úr Skálholtsbiskupsdæmi en úr umdæmi Hólabiskups. Skýrist það að líkindum af mismunandi afskiptum biskupanna af bréfrituninni. Báðir hvöttu til ritunar, en biskupinn á Hólum vildi sjálfur safna saman bréfum og greinargerðum presta á Norðurlandi. Þau virðast síðan ekki hafa hafa verið send eða ekki borist nefndinni, og því eru engin bréf í safninu frá prestum úr Skagafjarðarsýslu, Eyjafjarðarsýslu og Þingeyjarsýslu.[1]

[1] Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, „Skjalasafn Landsnefndarinnar fyrri, bréfritarar, búseta og þjóðfélagsstaða“, *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I. *Bréf frá almenningi. Den islandske Landkommission 1770–1771* I. *Breve fra almuen.* Ritstj. Hrefna Róberts-

Landfræðileg dreifing bréfa klerkastéttarinnar er nokkuð önnur en dreifing bréfa frá almenningi sem birt voru í fyrsta bindi þessarar heimildaútgáfu. Þar munar mestu að nær engin bréf bárust frá prestum á Norðurlandi. Prestabréf komu samt úr ríflega helmingi af sýslum landsins. Engin bréf bárust úr Kjósarsýslu, Dalasýslu, Strandasýslu, Skagafjarðarsýslu, Eyjafjarðarsýslu, Þingeyjarsýslu og Vestmannaeyjum. Almenningsbréfin bárust hins vegar fyrst og fremst frá þeim svæðum sem Landsnefndin heimsótti í leiðangri sínum. Það hlýtur að vera skýring þess að engin almenningsbréf bárust frá Snæfellsnesi, Vestfjörðum og Austurlandi. Í tilviki prestanna höfðu prófastar og biskupar hins vegar mikil áhrif á hvernig ritunin var skipulögð.[1] Prestar höfðu ákveðið hlutverk þegar kom að því að kynna Landsnefndina og verkefni hennar fyrir landsmönnum. Tilskipun um komu Landsnefndarinnar 15. maí 1770 var prentuð í stóru upplagi, alls 2600 eintökum, og fóru 650 eintök til hvors biskups. Prestarnir áttu að lesa tilskipunina upp í kirkjum og hvetja almenning til að koma sínum sjónarmiðum á framfæri. Þess var vænst að bæði almenningur og prestar skrifuðu nefndinni um það sem þeim var ofarlega í huga um landsins gagn og nauðsynjar. Veraldleg yfirvöld fengu hin 1300 eintökin af tilskipuninni til dreifingar. Yfirvöld í Danmörku lögðu því mikla áherslu á að kynning á starfsemi nefndarinnar næði til sem flestra.[2] Dreifibréf prófastsins í Árnessýslu, Halldórs Finnssonar, til presta er birt hér í bókinni sem dæmi um hvernig staðið var að kynningu á tilskipuninni. Prestar áttu samkvæmt því að gegna lykilhlutverki í að fræða almenning um verkefni hennar.[3]

Tvær ritrýndar fræðigreinar eru birtar í bókinni. Sú fyrri er eftir sagnfræðinginn og þjóðfræðinginn Christinu Folke Ax sem skrifar um prestana. Hún varpar ljósi á hvað þeim þótti brýnast að bæta úr

dóttir og Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir. Reykjavík 2016, s. 134–136. Hér eftir verður vísað til bókarinnar og greina í henni með aðaltitli á íslensku.

1 Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, „Skjalasafn Landsnefndarinnar fyrri, bréfritarar, búseta og þjóðfélagsstaða“, s. 133–136

2 Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, „Landsnefndin fyrri og verkefni hennar“, *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I, s. 81.

3 „Dreifibréf til presta um skipun Landsnefndarinnar 30.7. 1770“, *Landsnefndin fyrri 1770–1771* II. *Bréf frá prestum. Den islandske Landkommission 1770–1771* II. *Breve fra præster*. Ritstj. Hrefna Róbertsdóttir og Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir. Reykjavík 2016, 113–114.

varðandi eigin aðbúnað og hvað gæti orðið samfélaginu til heilla. Hún ræðir stöðu þeirra m.a. með hliðsjón af almenningi og varpar ljósi á ólíkar aðstæður innan prestastéttarinnar. Seinni greinin er eftir Jóhannes B. Sigtryggsson málfræðing. Rannsóknarefni hans er málsögulegt, greining á íslensku máli í þeim bréfum sem birt eru í fyrstu tveimur bindunum. Eitt af einkennunum er að málhreinsunaráhrifa gætir lítið sem og tilrauna til að fyrna málið.

Fyrirkomulag á útgáfu prestabréfanna er með sama sniði og á útgáfu bréfa almennings í fyrsta bindi verksins.[1] Bréfunum er raðað í landfræðilega röð, byrjað er á Gullbringusýslu og haldið vestur og norður um land. Innan hverrar sýslu er einnig landfræðileg röð og kort birt af sýslunum með hreppamörkum frá 18. öld. Kortagerð var í höndum Bjarkar Ingimundardóttur, Benedikts Jónssonar og Egils Baldurssonar.

Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir skrifaði upp öll bréfin eftir frumskjölum og las fyrstu gerð saman við frumrit. Hrefna Róbertsdóttir samlas þá bréfin við frumrit. Verklag og verkaskipting var hin sama og í fyrra bindi, ritstjórar lásu prófarkir ásamt Jóhannesi B. Sigtryggssyni, Christinu Folke Ax og Leon Jespersen. Ritreglur um frágang texta bæði á íslensku og dönsku voru birtar í fyrsta bindi, og er vísað til þeirra hér um frágang á öllum texta þessa bindis. Jóhannes B. Sigtryggsson var ráðgjafi ritstjóra við mótun íslensku ritreglnanna og dönsku reglurnar voru unnar í samstarfi við Christinu Folke Ax og Leon Jespersen. Sömu viðmiðum er fylgt hér og þar er greint frá.[2] Skammstafanaskrá sem er birt aftast í bókinni, er aukin frá fyrra bindi og tekur nú til alls skjalasafnsins. Ritstjórar nutu aðstoðar Bjarkar Ingimundardóttur við frágang skrárinnar.

Í fyrsta bindi var birt skrá yfir allt skjalasafn nefndarinnar og þar eru ítarlegar upplýsingar um öll skjöl sem birt verða í öllum sex bindum heildarútgáfunnar.[3] Orðskýringar eru aftast í ritinu sem einkum tengjast félagskerfi, búskaparháttum og landaurakerfi 18. aldar. Neðanmáls eru helstu fyrirbæri skýrð í fyrsta skipti sem þau koma fyrir og

[1] Sjá: „Inngangur“, *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I, s. 25–28. Þar er ítarlega farið í verklag og viðmið við útgáfuna.

[2] „Ritreglur“, *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I, s. 37–41.

[3] „Skrá yfir skjalasafn Landsnefndarinnar fyrri“, *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I, s. 49–75.

jafnframt í orðskýringarlista. Torskildar orðmyndir, annaðhvort á íslensku eða dönsku, eru eingöngu skýrðar neðanmáls. Ritstjórar sömdu skýringarnar ásamt Christinu Folke Ax. Helgi Skúli Kjartansson, Björk Ingimundardóttir og Leon Jespersen lásu þær yfir og komu með gagnlegar ábendingar. Um ýmis atriði var leitað til Gísla Baldurs Róbertssonar, Steinunnar Steinþórsdóttur og Áslaugar Sverrisdóttur. Heimildaskrá, nafnaskrár og atriðisorðaskrá fylgja þessu bindi eins og hinu fyrra og eiga eingöngu við þetta bindi. Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir vann skrárnar.

Textar bókarinnar eru á nokkrum tungumálum. Frumbréfin eru bæði á 18. aldar dönsku og 18. aldar íslensku. Auk þess eru efnisyfirlit, greinar og skýringarefni tvímála. Pétur Rasmusen þýddi íslensku frumbréfin og greinar ritsins á dönsku. Það er einkennandi að mörg hugtök í 18. aldar textunum eru af latneskum uppruna og hefur yfirbragði textans verið haldið í þýðingunni. Christina Folke Ax þýddi skýringar og aðra styttri texta á dönsku. Jón Torfason þýddi grein Christinu Folke Ax á íslensku. Prestarnir sem skrifuðu Landsnefndinni beittu allloft fyrir sig latínu og sáu Gunnar Örn Hannesson og Gottskálk Þór Jensson um að þýða þær og skýra í slíkum tilvikum. Umbrot bókarinnar var sem fyrr í höndum Egils Baldurssonar og Eva Hrönn Guðnadóttir hannaði kápu. Mynd eftir einn nefndarmann Landsnefndarinnar, Þorkel Fjeldsted, prýðir kápuna, en hann gerði nokkrar vatnslitamyndir á ferðum sínum um landið.

Styrktaraðilum, og þá sérstaklega Augustinusarsjóðnum og Rannís, forstöðumönnum skjalasafnanna, samstarfsmönnum í samráðsnefnd um útgáfuna, útgefendum, semverkafólki beggja vegna Atlantsála, greinarhöfundum, þýðendum, umbrotsmanni, hönnuði og ekki síst samstarfsmönnum á Þjóðskjalasafni sem tekið hafa þátt í baráttunni við skjölin er öllum þakkað kærlega fyrir gott samstarf.

Ritstjórar

Indledning

Hermed udkommer andet bind af den samlede udgave af arkivet fra Landkommissionen 1770–1771. Dette bind indeholder breve fra landets præster og provster. Brevene fra biskopperne trykkes senere sammen med papirerne fra andre højere embedsmænd. Præstestandens breve og redegørelser er både skrevet på islandsk og dansk. Breve, som indgik til kommissionen på islandsk, blev løbende oversat til dansk af kommissionens sekretær, Eyjólfur Jónsson. De breve, som indkom til kommissionen kort før dens afrejse i efteråret 1771, blev imidlertid ikke oversat, og i denne udgave rådes der bod på dette.

I alt trykkes her 36 breve og redegørelser, hvoraf 24 er skrevet på islandsk. I indholdsfortegnelsen ses en oversigt over brevskriverne og de emner, de behandler. Der er en del flere underskrifter end breve, fordi en række præster i mange tilfælde slog sig sammen om at skrive, tit under ledelse af deres provst. Der er også en del eksempler på, at præster har sendt mere end ét brev. I alt har 45 gejstlige sat deres navn under et brev eller en redegørelse. To breve er ikke underskrevet, det ene fra Borgarfjörður, mens det ikke står klart, hvorfra i Island det andet stammer. I enkelte tilfælde har provsten påtegnet breve fra deres underordnede med støtte til eller protest mod indholdet. Biskoppen i Skálholt, Finnur Jónsson, indsamlede fx alle breve fra Múlasysler og fremsendte dem med en følgeskrivelse. Det er bemærkelsesværdigt hvor mange flere breve, der er indgået fra Skálholt bispedømme end fra Hólar. Det kan sandsynligvis forklares med en forskel i biskoppernes fremgangsmåde. Begge opfordrede til, at præsterne skrev til kommissionen, men biskoppen i Hólar ville selv indsamle breve og redegørelser fra præster på Nordlandet. Tilsyneladende er de derefter ikke afsendt eller indgået til kommissionen, og derfor er der ingen breve i arkivet fra præster fra Skagafjarðarsyssel, Eyjafjarðarsyssel og Þingeyjarsyssel.[1]

[1] Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, "Landkommissionens arkiv, brevskriverne, hjemsted og

Den geografiske spredning af brevene fra gejstlige adskiller sig en del fra spredningen af breve fra almuen, som blev trykt i første bind af denne kildeudgave. Den største forskel er, at der næsten ikke indkom nogen breve fra præster på Nordlandet. Der kom dog alligevel breve fra præster i godt halvdelen af landets sysler. Der indkom ingen breve fra Kjósarsyssel, Dalasyssel, Strandasyssel, Skagafjarðarsyssel, Eyjafjarðarsyssel, Þingeyjarsyssel og Vestmannaøerne. Almuens breve kom til gengæld først og fremmest fra de områder, Landkommissionen besøgte under sit ophold. Det må være forklaringen på, at der ikke indkom nogen breve fra almuen fra Snæfellsnes, Vestfjordene og Østlandet. Hvad præsterne angik, havde provster og biskopper derimod stor indflydelse på, hvordan arbejdet blev organiseret.[1] Præsterne havde en fast rolle i forbindelse med præsentationen af Landkommissionen og dens opgaver for befolkningen. Forordningen om Landkommissionens ankomst fra 15. maj 1770 blev trykt i et stort oplag, i alt 2600 eksemplarer, og der blev sendt 650 eksemplarer til hver af biskopperne. Præsterne skulle oplæse forordningen i kirkerne og opfordre almuen til at bidrage med synspunkter og forslag til forbedringer. Man forventede, at både almuen og præsterne skrev til kommissionen om hvad, der lå dem mest på sinde angående landets ve og vel. De verdslige myndigheder fik de resterende 1300 eksemplarer af forordningen til distribution. Myndighederne i Danmark lagde stor vægt på, at bekendtgørelsen af kommissionens virke kom ud til så mange som muligt.[2] Rundskrivelsen fra provsten i Árnessyssel, Halldór Finnsson, til præsterne udgives i denne bog som et eksempel på, hvordan man udførte præsentationen af forordningen. Præsterne skulle ifølge den spille en central rolle i at oplyse almuen om kommissionens opgaver.[3]

sociale status", *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I. *Bréf frá almenningi. Den islandske Landkommission 1770–1771* I. *Breve fra almuen*. Red. Hrefna Róbertsdóttir og Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir. Reykjavík 2016, s. 157–161. Herefter henvises der til bogen og artikler i den med den danske hovedtitel.

1 Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, "Landkommissionens arkiv, brevskriverne, hjemsted og sociale status", s. 157–161.

2 Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, "Landkommissionen 1770–1771 og dens arbejde", *Den islandske Landkommission 1770–1771* I, s. 100–101.

3 "Rundskrivelse til præsterne om nedsættelse af Landkommissionen 30.7.1770", *Den islandske Landkommission 1770–1771* II. *Breve fra præster*. Red. Hrefna Róbertsdóttir og Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir. Reykjavík 2016, s. 115–116.

Der udgives to fagfællebedømte artikler i bogen. Den første er af historikeren og etnologen Christina Folke Ax, som skriver om præsterne. Hun belyser, hvad de syntes var mest påkrævet at forbedre angående deres egne forhold, og hvad der kunne være til gavn for samfundet. Hun drøfter deres stilling bl.a. i forhold til almuen og belyser de vekslende forhold inden for præstestanden. Den anden artikel er af sprogforskeren Jóhannes B. Sigtryggsson. Hans undersøgelse er sproghistorisk, en analyse af det islandske sprog i de breve, som er trykt i de første to bind. Et karakteristikum er, at der er ringe puristisk indflydelse og heller ingen forsøg på at arkaisere sproget.

Organiseringen af udgivelsen af præsternes breve følger de samme principper som udgivelsen af almuens breve i værkets første bind.[1] Brevene er ordnet geografisk. Der begyndes med Gullbringusyssel og fortsættes mod vest og nord. I hvert enkelt syssel er rækkefølgen også geografisk, og der trykkes kort over syslerne med grænser mellem repperne fra 1700-tallet. Udarbejdelsen af kortene er foretaget af Björk Ingimundardóttir, Benedikt Jónsson og Egill Baldursson.

Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir har transskriberet alle brevene fra originalerne og har kollationeret første afskrift og originalerne. Hrefna Róbertsdóttir har derefter kollationeret denne version og originalerne. Arbejdsprocedurer og arbejdsfordeling har været den samme som i første bind; redaktørerne har læst korrektur sammen med Jóhannes B. Sigtryggsson, Christina Folke Ax og Leon Jespersen. Skriveregler om transskribering af teksterne både på islandsk og dansk er trykt i første bind, og der henvises til dem her angående redigeringen af alle tekster i dette bind. Jóhannes B. Sigtryggsson har været redaktørernes konsulent ved udformningen af de islandske skriveregler, og de danske regler er udarbejdet i samarbejde med Christina Folke Ax og Leon Jespersen. Der følges samme retningslinjer her, som er anført i første bind.[2] Forkortelseslisten, som er trykt sidst i bogen, er udvidet i forhold til første bind og omfatter nu hele arkivet. Redaktørerne har fået hjælp fra Björk Ingimundardóttir ved udarbejdelsen af listen.

Første bind indeholdt en fortegnelse over hele kommissionens arkiv med udførlige oplysninger om alle de dokumenter, som bliver trykt i

[1] Se: "Indledning", *Den islandske Landkommission 1770–1771 I*, s. 33–36, hvor der gives en udførlig gennemgang af arbejdsmetoder og retningslinjer for udgaven.

[2] "Skrive- og redigeringsregler", *Den islandske Landkommission 1770–1771 I*, s. 42–47.

alle seks bind af den samlede udgave.[1] Der er ordforklaringer til sidst i udgaven, som især vedrører 1700-tallets samfundsforhold, landbrugsforhold og afgiftssystem. I fodnoterne forklares de vigtigste fænomener første gang, de optræder, og også i ordforklaringslisten. Vanskeligt forståelige ordformer, islandske eller danske, forklares kun i fodnoterne. Redaktørerne har udarbejdet forklaringerne sammen med Christina Folke Ax. Helgi Skúli Kjartansson, Björk Ingimundardóttir, og Leon Jespersen har gennemlæst dem og givet nyttige råd. Angående visse forhold har Gísli Baldur Róbertsson, Steinunn Steinþórsdóttir og Áslaug Sverrisdóttir hjulpet til. I dette bind er der som i første bind en kildefortegnelse, et personregister og en emneordsliste, og de omfatter kun dette bind. De er udarbejdet af Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir.

Bogens tekster omfatter adskillige sprog. De originale breve er både på 1700-talsdansk og 1700-talsislandsk. Indholdsfortegnelser, artikler og forklaringer er på begge sprog. Pétur Rasmussen har oversat de islandske originalbreve og artiklerne til dansk. Det er karakteristisk, at mange begreber i 1700-talsteksterne er af latinsk oprindelse, og dette udtryk er bibeholdt i oversættelsen. Christina Folke Ax har oversat forklaringer og korte tekster til dansk. Jón Torfason har oversat Christina Folke Ax' artikel til islandsk. Præsterne har tit brugt latinske ord og vendinger, og Gunnar Örn Hannesson og Gottskálk Þór Jensson har oversat og udarbejdet forklaringer til dem. Layoutet af bogen har som sidst været udført af Egill Baldursson, og Eva Hrönn Guðnadóttir har tegnet omslaget. Omslaget prydes af et billede af en af kommissionens medlemmer, Þorkell Fjeldsted, som har malet nogle akvareller på sine rejser rundt i Island.

Projektets hovedsponsorer, Augustinusfonden og Rannís — The Icelandic Centre for Research, arkivernes ledere, medlemmerne af samarbejdsudvalget om udgivelsen, udgiverne, samarbejdspartnere på begge sider af Atlanten, forfatterne af artikler, oversættere, layouteren, designeren og ikke mindst kollegerne i Islands Nationalarkiv, som har deltaget i kampen med dokumenterne, takkes alle hjerteligt for et godt samarbejde.

Redaktørerne

[1] "Register over Landkommissionens arkiv", *Den islandske Landkommission 1770–1771* I, s. 49–75.

CHRISTINA FOLKE AX

Íslensku prestarnir og bréf þeirra til Landsnefndarinnar 1770–1771

> Prestarnir skulu bæði áminna söfnuðinn, refsa honum og ganga á undan með góðu fordæmi, en marga þeirra skortir myndugleika til þess. Aðrir, þótt þeir hafi hug og skilning, eru fátækir og þurfa að vinna að bústörfum og geta þar af leiðandi ekki áunnið sér það álit og virðingu sem almúganum ber að sýna yfirvöldum sínum og þess vegna geta þeir tæplega varast hinn veraldlega lifnað (*vitiis secule*).[1]

Eins og milli steins og sleggju. Nánast þannig lýsti Björn Halldórsson, prófastur í Sauðlauksdal í Barðastrandarsýslu, aðstæðum presta í nágrenni við hann á Vestfjörðum á áttunda áratug átjándu aldar. Það var hlutverk þeirra að sýna söfnuði sínum gott fordæmi, leiðbeina fólki um bústjórn, bæði í efnalegu tilliti og siðferðilegu, og áminna þá sem ekki hegðuðu sér í samræmi við góðar og kristilegar siðvenjur. En prestunum reyndist erfitt að öðlast völd og virðingu fólks sem þeir voru háðir efnahagslega. Sérstaklega þegar ekki var sjáanlegur verulegur munur á lífsmáta og fjárhagsstöðu prestanna og fólksins í söfnuðinum.

Einhverjir aðrir prestar í landinu gætu hafa ritað þessi orð séra Björns því að grunnstef í öllum þeim bréfum, sem prestarnir sendu til Landsnefndarinnar, var umkvörtun yfir bágum kjörum og skilningsdaufum og oft á tíðum óhlýðnum almúga. Þótt þessi atriði séu yfir-

[1] *Landsnefndin fyrri 1770–1771* II. *Bréf frá prestum. Den islandske Landkommission 1770–1771* II. *Breve fra præster*. Ritstj. Hrefna Róbertsdóttir og Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir. Reykjavík 2016, s. 310 (*ÞÍ*. Rtk D3/5–16. Séra Björn Halldórsson, prófastur í Sauðlauksdal, fjallar um sjúkdóma, húsaga og garðrækt 12.6.1771. Lit. Ll. N° 2). Hér eftir í þessari grein verður vísað til bókarinnar og greina í henni með aðaltitli á íslensku. Björn Halldórsson var einn helsti umbótasinninn meðal presta hér á landi. Um hann er m.a. fjallað í: Fanney Hólmfríður Kristjánsdóttir, Af Guðsmönnum og grænum fingrum. Prestar í viðreisn jarðyrkjunnar á Íslandi 1754–1764. Viðhorf, hlutverk og áhrif. BA-ritgerð við Háskóla Íslands 2010.

gnæfandi í bréfunum ræða prestarnir mörg önnur málefni. Nefna má lýsingar á auðlindum og landgæðum sóknanna, reglur um tíundahald, lifnaðarhætti íbúanna, óhentug mörk milli sókna, bága verslun og margt fleira.

Hér verður fjallað um félagslegar og menningarlegar aðstæður þeirra presta sem skrifuðu til Landsnefndarinnar 1770–1771. Þetta er fyrst og fremst tilraun til að lýsa aðstæðum bréfritaranna og reyna að glöggva sig á bakgrunni þeirra viðfangsefna sem rædd eru í bréfunum og hvers vegna afstaða prestanna mótaðist á þann veg sem hún gerði. Vísað skal til annarra rita um aðstæður íslensku kirkjunnar og guðfræðileg álitamál, menntun prestanna, kjör þeirra og ævisöguleg atriði.[1]

Samkvæmt grein Jóhönnu Þ. Guðmundsdóttur um landsnefndarskjölin í fyrsta bindi þessarar útgáfu bárust nefndinni 36 bréf frá prestum og próföstum. Undir þeim eru rituð 45 nöfn, auk tveggja óundirritaðra. Þau eru frá samtals 27 bréfriturum, undir nokkur bréf hafa fleiri en einn skrifað og sumir prestanna sendu fleiri en eitt bréf. Þetta þýðir að bréf hefur borist til nefndarinnar frá um fjórðungi hinna 190 prestakalla í landinu.[2] Bréf prestanna eru víðs vegar af landinu, þó ekki úr Kjósar-, Dala-, Stranda-, Skagafjarðar-, Eyjafjarðar- og Þingeyjarsýslum. Aftur á móti er eina bréfið, sem nefndinni barst úr Austur-Skaftafellssýslu, ritað af presti. Tilskipunin um Landsnefndina var prentuð í 2600 eintökum og átti að lesa hana upp í kirkjum og á þingstöðum. Erindisbréf nefndarinnar, og þær sértæku spurningar sem hún átti að svara, var þó ekki sent prestunum heldur einungis hærra settum embættismönnum. Prestarnir gátu því skrifað um það sem þeim fannst markverðast án hliðsjónar af því. Nokkrir þeirra komust þó yfir það eftir öðrum leiðum eins og sést af bréfum þeirra.[3]

Þegar þess er gætt að aðeins um fjórðungur prestanna skrifaði til nefndarinnar og að flestir þeirra voru frá sunnan- og vestanverðu land-

[1] Ágætt rit varðandi það er: Loftur Guttormsson, *Frá siðaskiptum til upplýsingar. Kristni á Íslandi* 3. Ritstj. Hjalti Hugason. Reykjavík 2000.

[2] Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, „Skjalasafn Landsnefndarinnar fyrri, bréfritarar, búseta og þjóðfélagsstaða“, *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I, s. 127–128.

[3] Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, „Landsnefndin fyrri og verkefni hennar“, *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I, s. 80–89; „Tilskipun um Landsnefnd í Íslandi 15. maí 1770“, *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I, s. 165–166.

inu má ekki fullyrða án fyrirvara að bréfin sýni almenn viðhorf allra presta í landinu. Mikill munur var innan prestastéttarinnar, bæði hvað snertir kjör og menntun, og gera má ráð fyrir að flestir þeirra presta sem skrifuðu nefndinni hafi haft meiri menntun að baki og væntanlega búið við betri kjör en aðrir. Þótt bréf presta og prófasta til nefndarinnar geti varla talist gefa fullkomna mynd af almennum aðstæðum þeirra gefa þau að minnsta kosti innsýn í viðhorf *sumra* presta í landinu, kjör þeirra og kringumstæður, verkefni hversdagsins og hvernig þeir töldu að bæta mætti hag landsmanna.

SKIPULAG KIRKJUNNAR OG MENNTUN PRESTA

Íslenska kirkjan heyrði undir Sjálandsbiskup, sem sat í Kaupmannahöfn, en Íslandi var skipt í tvö biskupsdæmi, Hólabiskupsdæmi fyrir Norðurland og Skálholtsbiskupsdæmi fyrir Austur-, Suður- og Vesturland. Í Hólabiskupsdæmi voru fjögur prófastsdæmi en 12 prófastar heyrðu undir Skálholtsbiskup. Hver prófastur hafði eftirlit með prestum í sínu umdæmi.[1]

Þótt íslenska kirkjan heyrði undir dönsk kirkjuyfirvöld fékk hún að starfa að mestu óáreitt án íhlutunar danska konungsríkisins. Það þýðir ekki að miðstjórnarvald ríkisins hafi ekki skipt sér af íslensku kirkjunni og ástandi kristindóms í landinu. Embættismenn, jafnt kirkjulegir sem veraldlegir, tóku virkan þátt í umræðu um vanda landsins, rannsökuðu aðstæður og bentu á lausnir. Áhugi klerkanna beindist ekki einvörðungu að andlegum málefnum heldur einnig að atvinnulífinu.[2] Dæmi um samspil íslenskra embættismanna og miðstjórnarinnar í Kaupmannahöfn eru ferðir danska prestsins Ludvigs Harboes um Ísland á árunum 1741–1745.[3] Konungur sendi Harboe til að rannsaka ástand kirkju og trúmála á Íslandi en undirrót ferðarinnar var frásögn Jóns Thorchillius, fyrrverandi rektors í Skálholti, sem hafði sagt upp stöðu sinni vegna ósættis og taldi að kirkjumál á

[1] Harald Gustafsson, *Mellan kung och allmoge. Ämbetsmän, beslutsprocess och inflytande på 1700-talets Island.* Stockholm 1985, s. 56–57.

[2] Innréttingarnar í Reykjavík, sem stofnaðar voru um miðja 18. öld, eru eitt dæmi. Sjá: Hrefna Róbertsdóttir, *Landsins forbetran. Innrettingarnar og verkþekking i ullarvefsmiðjum átjándu aldar*. Reykjavík 2001.

[3] Eftir ferðina varð Ludvig Harboe biskup á Sjálandi 1757.

Íslandi væru í ólestri. Harboe hélt mest til á Hólum í Hjaltadal en reyndi að ræða við presta úr öllum héruðum til að öðlast mynd af kristnihaldi í landinu. Hann leysti þannig verkefni sitt með aðstoð íslensku prestastéttarinnar. Gögn Landsnefndarinnar eru hins vegar einstæður heimildabrunnur því að þar eru bréf frá næstum öllum samfélagshópum á Íslandi.[1] Þetta var þó ekki í fyrsta skipti sem leitað var til prestastéttarinnar til að fjalla um tiltekin vandamál.

Í kjölfar ferðar Harboes voru sendar út hingað margvíslegar tilskipanir, m.a. um helgidagahald, húsvitjanir, húsaga og fermingu. Þessar tilskipanir eru þó ekki bein afleiðing af skýrslum Harboes því að sams konar hugmyndir voru uppi í Danaveldi og um þetta leyti voru settar svipaðar tilskipanir fyrir önnur héruð í Danmörku, t.d. um ferminguna.[2]

Íslenskir prestar, eins og aðrir íslenskir embættismenn, höfðu langflestir hlotið menntun sína í latínuskólunum tveimur, annars vegar í Hólaskóla og hins vegar í Skálholtsskóla. Í landinu var ekkert eiginlegt þéttbýli en þessi skólasetur mynduðu blómlegt samfélag sem samanstóð af nemendunum, heimilismönnum biskupssetranna og öllum þeim sem tengdust skólunum. Að lokinni skóladvölinni hélt mikill minnihluti nemendanna til Danmerkur til að nema við Kaupmannahafnarháskóla. Þar gátu þeir myndað félagsleg tengsl og kynnt sér hugmyndastrauma samtímans. En langt í frá allir höfðu ráð á framhaldsnámi í Kaupmannahöfn. Slíkt framhaldsnám var ekki skilyrði fyrir embættisveitingu á vegum kirkjunnar, það dugði að hafa próf frá latínuskólunum.[3] Guðfræðipróf frá Hafnarháskóla veitti hins vegar aðgang að tekjumestu prestaköllunum. Margir prestar kvarta yfir því í bréfunum til nefndarinnar að ekki sé nein æðri menntastofnun á Íslandi þar sem þeir eigi kost á að bæta við menntun sína án þess að leggja í hina löngu og kostnaðarsömu ferð til Kaupmannahafnar.

[1] Að frátöldu kvenfólki og vinnufólki, sbr. Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, „Skjalasafn Landsnefndarinnar fyrri, bréfritarar, búseta og þjóðfélagsstaða“, s. 125–133.

[2] Loftur Guttormsson, *Frá siðaskiptum til upplýsingar*, s. 309–313. Um samhengið milli hugmynda um umbætur í Danmörku og á Íslandi, sjá t.d.: Hrefna Róbertsdóttir, *Wool and society. Manufacturing policy, economic thought and local production in 18th-century Iceland.* Göteborg & Stockholm 2008, s. 18–228.

[3] Loftur Guttormsson, *Frá siðaskiptum til upplýsingar,* s. 158.

Prófasturinn í Kjalarnesprófastsdæmi, séra Guðlaugur Þorgeirsson í Görðum á Álftanesi, lýsir í bréfi sínu til nefndarinnar hverjir nemendur latínuskólanna voru og hverjir þeirra urðu prestar. Hann segir að nemarnir séu ákjósanleg blanda sona sýslumanna, presta og bænda. Synir veraldlegu embættismannanna hafi flestir farið til Háskólans í Kaupmannahöfn til frekara náms en einnig nokkrir þeirra sem verr voru settir fjárhagslega. Synir veraldlegu embættismannanna lásu flestir lög sem Guðlaugur prófastur taldi mikilsverðustu námsgreinina.[1] Það skipti þó örugglega máli að lagapróf frá háskóla varð eftir 1736 skilyrði fyrir sýslumannsembætti og gilti það einnig á Íslandi.[2] Aðrir námsmenn lásu guðfræði en sneru aftur heim til Íslands eins fljótt og þeir komu því við vegna fátæktar. Þar kepptu þeir svo um laus prestsembætti við þá latínuskólanemendur sem ekki höfðu numið í Kaupmannahöfn. Guðlaugur prófastur taldi kjör prestanna aum og gaf í skyn að þeirra sem veldu prestsstarfið biði líf í fátækt.[3]

VERKEFNI OG KJÖR PRESTANNA

Það kemur ekki á óvart að í flestum bréfunum er kvartað yfir lágum tekjum af prestaköllunum. Samkvæmt rannsókn sagnfræðingsins Haralds Gustafssonar hafði meirihluti hinna 190 sóknarpresta minna en 40 ríkisdali í árstekjur og nokkrir minna en 10 ríkisdali. Til samanburðar hafði biskupinn í Skálholti 700 ríkisdali í tekjur árið 1770.[4] Árið 1764 höfðu 22 prestar í þeim 127 prestaköllum, sem heyrðu undir Skálholtsbiskup, minna en 10 ríkisdali í árstekjur og ekki var

[1] *Landsnefndin fyrri 1770–1771* II, s. 192–193 (*ÞÍ*. Rtk. D3/3–6. Séra Guðlaugur Þorgeirsson í Görðum á Álftanesi fjallar um húsaga, barnauppeldi, búskap og verslun 1.5.1771. Lit. UU. N° 1).

[2] Harald Gustafsson, *Mellan kung och allmoge*, s. 95.

[3] Sagnfræðingurinn Gunnar Karlsson hefur sýnt fram á að það sé rétt hjá prófastinum að nemendur við latínuskólana höfðu mismunandi félagslegan bakgrunn. Sjá Gunnar Karlsson, „Uppruni íslenskra menntamanna frá 16. öld til 18. aldar“, *Menntaspor. Rit til heiðurs Lofti Guttormssyni sjötugum 5. apríl 2008*. Ritstj. Dóra S. Bjarnason o.fl. Reykjavík 2008, s. 251–256. Sjá einnig: Loftur Guttormsson, *Frá siðaskiptum til upplýsingar*, s. 151–159.

[4] Harald Gustafsson, *Mellan kung och allmoge*, s. 56–57. Um efnahagslegan bakgrunn prestanna sjá einnig: Loftur Guttormsson, *Frá siðaskiptum til upplýsingar*, s. 227–228.

ástandið betra í Hólabiskupsdæmi. Biskupinn á Hólum, Gísli Magnússon, lýsir áhyggjum yfir því að margir prestar væru ekki betur settir en almennir bændur og nytu af þeim sökum lítillar virðingar. Þeir vanræktu hið andlega starf sitt því að öll orkan færi í brauðstrit.[1] Þetta er sama viðhorf og Björn Halldórsson kvartaði yfir í tilvitnuninni í upphafi þessarar greinar. Kóngurinn veitti að vísu lítils háttar fjárstuðning til fátækustu prestanna en samt kvörtuðu margir þeirra yfir því að þeim veittist erfitt að sinna þeim kirkjulegu skyldum sem fylgdu prestsembættinu vegna búsanna.

Hluti prestanna kvartaði yfir því að þeir þyrftu að borga sömu skatta, tíundir og önnur afgjöld og bændur. Þar við bættist að þeir áttu að halda byggingum á prestssetrunum við og útvega þá hluti sem nauðsynlegir voru til þjónustugjörðarinnar, svo sem messuklæði, altarisdúka og pappír. Þetta var meðal sameiginlegra kvörtunarefna sjö presta í Vestur-Skaftafellssýslu.[2] Sjömenningarnir óskuðu eftir að greidd yrði tíund til prests og kirkju af öllu jarðagóssi í sveitum þeirra eins og tíðkaðist annars staðar í landinu en ekki var gert í þeirra sóknum.[3] Þeir vildu einnig hafa rétt til reka sem bærist á fjörur prestssetranna. Þar, eins og annars staðar á landinu, tilheyrði vogrek[4] konunginum ef eigandi þess gæfi sig ekki fram innan árs. Ef svo var ekki gekk umrætt vogrek til sýslumanns, fógeta eða lénsmanns á vegum konungs eða til jarðareiganda.[5] Það var þessi hluti af útleigðum tekjum konungsins sem prestarnir vildu fá hlutdeild í. Loks óskuðu prestarnir sjö að jafnað væri á milli prestakalla til að minnka muninn milli fátækra kirkna og þeirra ríku sem höfðu meiri hlunnindi og ítök.

Prestar og kirkja fengu víðast hvar sinn hluta af tíundinni en aðrir þættir skiptu einnig máli. Sumar kirkjur á Íslandi stóðu frá fornu fari

[1] *Saga Íslendinga 1701–1770* 6. Ritstj. Páll Eggert Ólason og Þorkell Jóhannesson. Reykjavík 1943, s. 352–353 og s. 365–366.

[2] *Den islandske Landkommission 1770–1771* II, s. 463–464 (*ÞÍ*. Rtk. D3/6–4. Prestar í Vestur-Skaftafellssýslu fjalla um leiðir til viðreisnar landinu 29.5.1771. Lit. Tt. N° 2).

[3] Ein ástæða fyrir þessari umkvörtun prestanna gæti verið sú að margar jarðir í Vestur-Skaftafellssýslu voru klausturjarðir en af þeim þurfti ekki að greiða tíund. Þetta átti einnig við um jarðeignir biskupsstólanna.

[4] Reki sem mannaverk sjást á, t.d. smíðisgripir úr timbri, en ekki óunninn rekaviður.

[5] *Alþingisbækur Íslands* III (1595–1606). Acta comitiorum generalium Islandiæ. Reykjavík 1917–1918, s. 49–51 (Konungsbréf um vogrek frá 20. maí 1595).

á landi jarðareigenda, svokallaðra kirkjubænda, og þá fékk presturinn ekki allar tekjur sem tilheyrðu kirkjunni því að jarðareigandinn tók sinn hlut. Aftur á móti áttu prestarnir að greiða landskuld.[1] Einar Jónsson, prestur í Stórólfshvols- og Skúmstaðarprestakalli, fékk litlar tekjur af slíkum bændakirkjum (*proprietær kirker*) og benti á tilganginn með að ráða yfir kirkju:

> Allt svo má það sýnast að þvílíkar proprietarie kirkjur hafi ríkar gjörðar verið af fornaldarmönnum, og eigi nú svo mikið jarðagóts (sem afgjörir eitt anselegt stykki af Íslandi) meir til þess að þeir soddan skyldu hafa yfirfljótanlegt og að gjöra þá ríku ríkari, en til að undirhalda og forsorga fátæka erfiðandi evangelu þénara og við makt halda religionen.[2]

Það að prestur skyldi greiða landskuld þýddi þó ekki endilega að hann byggi við sára fátækt. Séra Árni Þórarinsson á Lambastöðum á Seltjarnarnesi sagðist ekki þurfa að kvarta yfir kjörum sínum því að hann þjónaði þægilegu kalli þar sem söfnuðurinn var velviljaður og bæði betri bændur og almúgafólk greiddu sín gjöld skilvíslega. Honum var þó ljóst að hann byggi við betri aðstæður en margir aðrir prestar.[3]

Jafnvel þótt presturinn þyrfti ekki að horfa á hluta af mögulegum tekjum sínum hverfa í aðrar áttir var við annars konar vanda að etja. Margir prestanna kvörtuðu yfir því að vantaði ákveðnar reglur um það af hvaða eignum ætti að reikna tíund. Í bréfinu til Landsnefndarinnar, þar sem séra Árni á Lambastöðum hrósaði söfnuði sínum fyrir að greiða gjöld sín skilvíslega, ræddi hann um tíundarvandkvæðin. Hann sagði að ekki væri eining um það hvort ákveða ætti tíundina eftir verðgildi kvikfjárins eða afurðanna sem þau gæfu af sér. Fólki fannst heldur ekki að það ætti að greiða tíund af hestum, uxum og geldum sauðum. Aðrir prestar kvörtuðu yfir að bændurnir teldu ekki rétt fram og greiddu þar af leiðandi aðeins það sem þeim þætti sjálfum hæfilegt.[4] Það var í sjálfu sér ekkert óvanalegt að bændurnir reyndu

[1] Loftur Guttormsson, *Frá siðaskiptum til upplýsingar*, s. 229.

[2] *Landsnefndin fyrri 1770–1771* II, s. 515–516 (*ÞÍ*. Rtk. D3/4–36. Séra Einar Jónsson í Stórólfshvols- og Skúmstaðaprestakalli skrifar um bændakirkjur 3.7.1771. Gg. N° 4[b]).

[3] *Landsnefndin fyrri 1770–1771* II, s. 153 (*ÞÍ*. Rtk. D3/2–7. Séra Árni Þórarinsson á Lambastöðum ritar álitsgerð um hérað sitt 12.2.1771. Lit. Y).

[4] Sjá t.d. *Landsnefndin fyrri 1770–1771* II, s. 526–527 (*ÞÍ*. Rtk. D3/4–34. Séra Jón Hannesson í Marteinstungu skrifar um húsaga og leiðir til viðreisnar landinu 11.5.1771. Lit. Gg. N° 3).

að borga sem minnst en hluti vandans var án efa það að bændasamfélagið var að miklu leyti mótað af gömlum siðum og venjum. Hugmyndin um hvað tíðkaðist var bundið minni manna og því síbreytilegt. Þess vegna var aðferðin við að leggja tíundina á einnig sveigjanleg.[1] Prestarnir töldu að bæta mætti úr þessu með því að settar væru fastar reglur um greiðslu tíundarinnar.

Hluti af tekjum presta var fyrir prestsverk, svo sem skírn barna, fermingu, hjónavígslur, kirkjuinnleiðslu kvenna[2] og útfarir. Meðal skylduverka presta var að messa á helgidögum og húsvitja en þá áttu þeir m.a. að hlýða börnum yfir kverið. Það voru engir barnaskólar á Íslandi á 18. öld svo að skólaumsjón í sókninni var ekki hluti af starfsskyldum prestanna.[3] Þess í stað fór fræðsla barna fram á heimilum og jafnframt voru börnin yfirheyrð við guðsþjónustur á sunnudögum.

Á Íslandi var ekki alltaf auðvelt fyrir söfnuðinn að mæta til messu á sunnudögum þótt mælt væri fyrir um það í tilskipun um húsaga og helgihald frá 1744[4] sem sett var í kjölfar ferðar Harboes. Í flestum sóknum voru bæir dreifðir og engir eiginlegir vegir til. Í bréfunum til Landsnefndarinnar lýsa einstakir prestar og prófastar á tilþrifamikinn hátt vandkvæðunum við að þjóna einstökum kirkjum í sóknum sínum. Fá bréf bárust til nefndarinnar frá prestum á Vestfjörðum, þar sem samgöngur væru verri en víðast annars staðar, en það er enginn vafi á að hér var lýst raunverulegum vanda. Prófasturinn í Norður-Múlasýslu, séra Páll Guðmundsson, þurfti þannig að glíma við það að þriðjungurinn af sókn hans lá handan við Jökulsá á Brú. Yfir ána hafði að vísu verið lögð trébrú fyrir 70 árum en hún væri nú orðin svo fúin að búist var við að hún hryndi einhvern daginn. Eftir það gæti sóknarpresturinn ekki sinnt skyldum sínum við þriðjung sóknarbarnanna og sá hluti safnaðarins færi á mis við húsvitjanir og fleira. Þar fyrir utan

[1] Christina Folke Ax, De uregerlige. Den islandske almue og øvrighedens reformforsøg 1700–1870. Ph.d.-afhandling ved Københavns Universitet 2003, s. 126–138.

[2] Kirkjuathöfn þar sem prestur leiddi konu í kirkju nokkrum vikum eftir barnsburð svo að hún gæti hreinsast fyrir Guði.

[3] Á þessum tíma voru mjög fáir djáknar í landinu en presturinn naut oft aðstoðar meðhjálpara.

[4] *Lovsamling for Island* 2. Samlet og udgivet af Oddgeir Stephensen og Jón Sigurðsson. København 1853, s. 509–518 (Forordning om Sabbathens og andre Hellig-Dages tilbörlige Helligholdelse paa Island, 29. maj 1744).

átti söfnuðurinn erfitt með að sækja messu að vetrarlagi. Prófasturinn gat heldur ekki sinnt reglulegum vísitasíum í norðurhluta prófastsdæmisins í þeim fjórum kirkjum sem lágu handan við Jökulsána. Séra Páll taldi ekki ósanngjarnt að ferðamenn greiddu dálítinn brúartoll svo að hægt væri að lagfæra brúna. Presturinn yrði að sjálfsögðu undanþeginn gjaldinu þegar hann færi um brúna í embættiserindum og sömuleiðis safnaðarfólk á leið til og frá kirkju.[1]

Á þeim leiðum sem séra Páll Högnason á Torfastöðum í Biskupstungum þurfti að fara um sókn sína, voru ekki einu sinni brýr svo að hann varð að taka á sig allt að 40 km krók, sem lá gegnum aðrar sóknir, til að komast yfir Tungufljót á ferju og þar þurfti hann einnig að greiða ferjutoll. Hann átti þó völ á vöðum lengra upp með ánni en jafnan var lífshætta að vaða ána og fólk þurfti oft að hverfa frá henni á sumrin vegna flóða og leysingarvatns. Á vetrum var jakaför á ánni en hana lagði sjaldan svo að ísinn væri traustur. Það versta var þó ekki erfiðleikarnir, sem presturinn þurfti að yfirstíga, heldur hitt að ungdómurinn í sókninni gat sjaldan komist til kirkju til fræðslu í lærdómskverinu! Séra Páll lagði til að sóknarmörkum yrði breytt svo að allir bæir hverrar sóknar lægju sömu megin árinnar.[2]

Sú mynd, sem dregin er upp í bréfum prestanna til nefndarinnar um kjör þeirra og erfiðleika við þjónustuna, sýnir að það var enginn dans á rósum að sinna prestsembætti á Íslandi á 18. öld. Einnig var mikill munur á tekjum af einstökum sóknum og sömuleiðis fjárhagsstöðu prestanna. Nokkrir voru vel efnaðir en margir voru hins vegar háðir tekjum af prestssetrunum. Það merkti að presturinn var ekki að marki hafinn upp yfir sóknarbörn sín og átti því erfitt með að viðhalda völdum og virðingu sinni gagnvart þeim.[3] Á hinn bóginn veitti þetta fyrirkomuleg prestunum góða þekkingu á landgæðum sókna sinna og kjörum almúgans.

[1] *Landsnefndin fyrri 1770–1771* II, s. 427–428 (*ÞÍ*. Rtk. D3/4–29. Séra Páll Guðmundsson, prófastur í Norður-Múlasýslu, ritar álitsgerð um hérað sitt 18.6.1771. Lit. Ff. N° 5).

[2] *Landsnefndin fyrri 1770–1771* II, s. 542–546 (*ÞÍ*. Rtk. D3/5–1. Séra Páll Högnason á Torfastöðum skrifar um óhentugt fyrirkomulag á sóknaskipan 22.7.1771. Lit. Hh. N° 1).

[3] Helga Hlín Bjarnadóttir, Fyrir heilags anda innblástur. Vald sóknarpresta yfir sóknarbörnum sínum í Skálholtsbiskupsdæmi 1639–1720. BA-ritgerð við Háskóla Íslands 2009.

HINN FÍNGERÐI MUNUR

Það er vissulega rétt að hinn íslenski prestur bjó við svipuð kjör og almenningur í söfnuðinum, en það sést einnig greinilega í bréfum þeirra til Landsnefndarinnar að þau eru *ekki* skrifuð af bændum. Þegar bréf prestanna eru borin saman við bréf frá almúganum er sláandi hve mikið er um dönsk orð og latínuglósur.[1] Vissulega er hægt að finna flúraðar setningar í bréfum bænda en það er miklu sjaldgæfara en hjá prestunum. Það er auðvitað munur milli einstakra presta og prófasta en munurinn á orðafari þeirra og bændanna er mjög greinilegur.

Ekki kemur á óvart að mörg dæmi séu um dönsku og latínu í bréfunum. Vissulega var íslenska tungumál kirkjunnar í landinu og örugglega aðeins lítill hluti presta sem hafði tækifæri til að tala eða skrifa á dönsku og latínu en þeir höfðu samt tileiknað sér þessi tvö tungumál að einhverju marki í skóla. Fæstar kennslubækurnar voru á íslensku og þeir prestar sem höfðu haldið til Kaupmannahafnar í háskólanám gátu þjálfað bæði dönsku- og latínukunnáttu sína þar. Því kemur ekki á óvart að prestarnir hafi notað latnesk eða dönsk orð til að útskýra hluti sem þeir höfðu tileinkað sér á menntabrautinni eða snertu geistleg verkefni þeirra. Þetta á t.d. við um það þegar þeir fjalla um kirkjurétt og heimspekileg viðfangsefni. Þá gátu erlend orð átt betur við en íslensk. Það að íslenskir embættismenn notuðu latínu og dönsku er vitnisburður um lifandi afstöðu til tungumálsins. Það var heldur ekki þannig að þeir slettu erlendum hugtökum í belg og biðu.

Englendingurinn sir Joseph Banks, sem heimsótti Ísland árið 1772, og síðar fleiri enskir vísindamenn á eftir honum voru undrandi á að þeir gætu haldið uppi menntuðum samræðum við marga Íslendinga, aðallega embættismenn — ekki á ensku eða frönsku heldur á latínu. Þessi latínukunnátta átti þátt í að breyta áliti Englendinganna á landsmönnum. Þeir bjuggust við að mæta hópum fáfróðra villimanna en hittu þess í stað velmenntaða lærdómsmenn sem töluðu síst verri latínu en þeir sjálfir.[2]

[1] Sbr. *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I og II.

[2] Sumarliði Ísleifsson, *Ísland framandi land*. Reykjavík 1996, s. 81–150; Karen Oslund, *Iceland Imagined. Nature, Culture, and Storytelling in the North Atlantic*. Seattle & London 2011, s. 3–81. Anna Agnarsdóttir hefur mest rannsakað heimsókn Josephs Banks til Íslands og tengsl hans við landið árin á eftir. Sjá t.d.: Anna Agnarsdóttir,

Tungumálakunnáttan er ekki eini vitnisburðurinn um menntunarstig prestanna. Finna má dæmi um góða þekkingu presta og prófasta á sögu landsins og ekki er síður athyglisvert hvernig þeir tóku afstöðu til einstakra sögulegra atburða. Þetta á sérstaklega við um prófastinn í Hítardal, séra Vigfús Jónsson sem ritaði um verslun og mannfjöldaþróun.[1] Skýrsluna ritaði hann að sérstakri ósk Landsnefndarinnar því að hann var talinn afar vel að sér í sögu landsins. Þannig hafði Björn Markússon lögmaður bent sérstaklega á hann í bréfi sínu til nefndarinnar.[2] Séra Vigfús hóf skýrslu sína á því að lýsa aðstæðum á miðöldum og rakti síðan þróunina til sinna daga. Afstaða íslenskra presta til sögunnar sýnir að þeir höfðu mestan áhuga á atburðum hér innanlands en sáralítið var horft til annarra landa. Tilgangur þeirra var einkum að nota sögu landsins til að lýsa aðstæðum sem ríkt höfðu á fyrri tíð.

Þetta þýddi þó ekki að prestarnir hefðu bara áhuga á innanlandsmálum. Það má m.a. sjá af áhuga þeirra á að fá sendar að utan nýjar bækur um t.d. menntun ljósmæðra, notkun lækningajurta og ýmiss konar lækningabækur. Þessi áhugi stafaði ekki eingöngu af fræðilegum áhuga því að prestar, sem oft voru best menntaðir í hverri sókn, voru oft kallaðir til að hlynna að sjúklingum því að litla hjálp læknis var oft að hafa. Prófasturinn í Vestur-Skaftafellssýslu, séra Jón Steingrímsson, segir þannig í sjálfsævisögu sinni í lok átjándu aldar að hinar mjúku hendur hans hafi hjálpað mörgum konum við barnsburð, svo og öðrum sjúkum.[3] Umbótatillögur prestanna sýna á sama hátt að margir þeirra höfðu áhuga á umbótum og nýjum hugmyndum frá öðrum löndum.

„After the Endeavour. What next for Joseph Banks?“, *Endeavouring Banks*, Nell Chambers (ritstj.), London 2016, s. 269–274.

1 *Landsnefndin fyrri 1770–1771* II, s. 239–260 (*ÞÍ*. Rtk. D3/2–26. Séra Vigfús Jónsson í Hítardal skrifar um fólksfjölda og rekur sögu verslunar í landinu [án dags. 1770/1771]. Lit. OO).

2 *ÞÍ*. Rtk. D3/1–12. Bréfabók Landsnefndarinnar fyrri 1770–1771. Lit. B. N° 37. Bréf til Vigfúsar Jónssonar prófasts 10.2.1771; *ÞÍ*. Rtk. D3/1–24. Björn Markússon lögmaður ritar greinargerð um réttarfar, almennar endurbætur á hag landsins og skiptingu þess í tvö ömt 23.12.1770. Lit. K. Þessi bréf verða gefin út í IV. og V. bindi þessarar útgáfu. Þakkir til Jóhönnu Þ. Guðmundsdóttur fyrir að hafa bent mér á þessi bréf.

3 *Æfisaga Jóns prófasts Steingrímssonar, eptir sjálfan hann*. Reykjavík 1913–1916, s. 258.

Munurinn á pestum og almenningi sést ekki aðeins í mismunandi tungutaki og hugmyndum. Það var líka munur á heimilum þeirra, eða nánar tiltekið húsbúnaði. Ekki eru til heildstæðar rannsóknir á eignum íslenskra presta á átjándu öld en hægt er að fá nokkra innsýn í það við dánarbúskipti sem fóru fram árið 1791[1] eftir lát dómkirkjuprestsins Guðmundar Þorgrímssonar sem bjó á Lambastöðum á Seltjarnarnesi. Í dánarbúinu voru vitanlega munir sem vænta má að hafi verið til á flestum heimilum: sængurföt, tunnur, leirdiskar, margs konar verkfæri eins og ljáir, brýni og rokkar. Presturinn átti einnig bát og búfénað. Í þessu dánarbúi var þó meira til en vænta mátti almennt hjá bændum og búaliði.

Í dánarbúinu voru einnig margir hlutir sem sýndu að presturinn hafði annan bakgrunn en nágrannar hans. Þar voru silfurmunir eins og beltissylgjur, hnappar og silfurskraut. Gripir sem tilheyrðu ekkjunni voru líka skráðir, þar á meðal hefðbundinn íslenskur kvenklæðnaður en einnig knipplingar og skinnhanskar. Auk þess má nefna borðdúka og tedúka af damaski með tilheyrandi damasksérvíettum. Af borðbúnaði voru til föt og enskir tindiskar. Þar voru einnig kertastjakar og könnur úr tini, ljósaöx og koparlampar. Þá voru sett af rauðskeftum borðhnífum, ausa, postulínsbollar, kaffi- og tekönnur úr postulíni. Fjölskyldan átti einnig öl- og vínglös. Á heimilinu var líka teborð, gylltur spegill og stofuklukka. Þá átti presturinn dragkistu en það var tiltölulega ný gerð af hirslum sem var byrjuð að sjást í stað venjulegra kistna. Ekki kemur á óvart að presturinn hafi átt allmargar bækur um trúarleg efni. Þegar búið hafði verið gert upp, þar með talið peningar, skuldaviðurkenningar og jarðeignir, námu eignir þess 2184 ríkisdölum og 35 skildingum. Að frádregnum skuldum skiptu erfingjarnir milli sín 1545 ríkisdölum og 18 skildingum.

Búskiptin sýna fjárhagslega velmegun séra Guðmundar. Gripirnir, sem presturinn og fjölskylda hans átti, gefa vísbendingar um að þau hafi búið við betri kjör en annað fólk í nágrenninu. Presturinn átti kost á því að setjast við dúkað borð, gylltir speglar juku stærð og prýði herbergisins og fjölskyldan gat gætt sér á nýmóðins drykkjarföngum eins og kaffi. Þetta var menningarheimili, líkt og finna mátti hjá öðrum

[1] *ÞÍ.* Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna. Gull-Kjós. ED1/9-1. Skiptabók Klerkdómsins 1781–1796. Dánarbú Guðmundar Þorgrímssonar á Lambastöðum 1791.

embættismönnum í nágrenninu, en ekki hjá bændunum, jafnvel ekki hjá þeim sem bjuggu við góðan efnahag.[1]

Það er ekki hægt að líkja kjörum presta í Reykjavík og nágrenni við aðstæður presta annars staðar á landinu og Guðmundur dómkirkjuprestur var kominn af sterkefnaðri embættismannafjölskyldu. Árið 1791, þegar dánarbúið var skrifað upp, var Reykjavík að breytast í lítinn kaupstað og æðstu embættismenn landsins settust einn af öðrum þar að, eða í nágrenninu. Þar var því að myndast annars konar félagslegt umhverfi en annars staðar á landinu. Eins og áður var nefnt bjuggu prestarnir við mjög misjöfn kjör og heimili fátækustu prestanna voru örugglega mjög frábrugðin því sem lýst er hér að ofan. Hér þarf að hafa í huga að aðeins fjórðungur presta í landinu skrifaði til Landsnefndarinnar og má gera ráð fyrir því að sá fjórðungur hafi verið betur settur en prestar voru að jafnaði. Tíð notkun latínu og danskra orða og erlendar slettur í bréfum prestanna til nefndarinnar sýna að þeir voru að mörgu leyti hluti af öðrum menningarheimi en almenningur. Þetta á einnig við um þær umbótatillögur sem þeir lögðu til.

PRESTARNIR OG ALMENNINGUR

Umkvörtunarefni og tillögur prestanna voru af mörgu og mismunandi tagi en þó má greina þrjú meginþemu. Í fyrsta lagi var, eins og rakið var að framan, kvartanir um fátækt prestanna og bág kjör sem gerði þeim torvelt að ávinna sér völd og virðingu í söfnuðinum og sinna starfsskyldum sínum. Annað atriðið var vannýting á auðlindum landsins. Loks er þriðja og stærsta málið, þar sem kvartað er undan alþýðunni, því að margir bændanna hafi hvorki getu né skilning á að nýta gæði jarða sinna eða að þeir hefðu ekki nógu góðan aga á vinnufólki sínu.[2]

[1] Sjá t.d.: Christina Folke Ax, Et andet Island — kulturel kompleksitet på Seltjarnarnes 1750–1830. Upubliceret speciale, Københavns Universitet 1998; Christina Folke Ax, „Menningarmunur á Íslandi í lok 18. aldar“, *Saga* XL:1 (2002), s. 63–90.

[2] Margir bændur, sem skrifuðu Landsnefndinni, kvörtuðu einnig yfir vinnufólkinu, sjá: *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I. Sennilega hafa prestarnir líka átt í jafnmiklum vanda með vinnufólkið og bændurnir sem þeir kvörtuðu yfir. Dæmi um það má finna í: Loftur Guttormsson, *Bernska, ungdómur og uppeldi á einveldisöld. Tilraun til félagslegrar og lýðfræðilegrar greiningar*. Reykjavík 1983, s. 68 og áfram.

Í mörgum bréfanna eru landsgæði viðkomandi héraðs talin upp. Nefna má möguleika á veiði fugla, fiska, sela og hvala en einnig ábendingar um heppilegar hafnir. Í raun væri ekkert athugavert við landið sjálft, því að það byggi yfir margvíslegum náttúrugæðum. Vissulega væri landið þjakað vegna fjárkláðans og harðindi tíð með tilheyrandi grasbresti og aflaleysi en einmitt þess vegna væri nauðsynlegt að nýta aðra möguleika. Meginvandinn væri á hinn bóginn fólkið í landinu sem að áliti prestanna hafði ekki skilning á að nýta nægilega landsins gæði.

Eitt af því sem bent var á varðandi bændurna var að þeir nýttu ekki húsdýraáburð nægilega eða bæru ekki rétt á túnin. Annað var að þeir girtu ekki túnin sem leiddi til þess að fénaðurinn stóð í túninu meira og minna allt árið svo að grasið náði ekki að vaxa. Loks kvörtuðu prestarnir yfir því að seljabúskapur hefði mikið til lagst af. Hér var rökstuðningurinn sá sami og varðandi túngarðana, fengju túnin frið fyrir beitinni mundi heyfengurinn vaxa.

En prestarnir sendu ekki eingöngu inn kvartanir heldur bentu á umbótamöguleika. Eitt af því voru netaveiðar í stað þess að veiða á færi sem var algengasta veiðiaðferðin. Það dró einnig úr veiðinni að menn veiddu aðeins á einn öngul.[1] Einnig töluðu margir prestanna fyrir því að auka garðyrkju og rækta nýjar tegundir, eins og t.d. kál. En það var bara svo erfitt. Séra Guðlaugur í Görðum á Álftanesi sagði að bændurnir litu ekki á kál sem mannamat heldur teldu það fremur vera dýrafóður rétt eins og grasið. Hann vildi þvinga leiguliðana til að koma sér upp kálgörðum og að sett yrði ákvæði um það í byggingarbréf þeirra. En þá rak hann sig á, sem aðrir prestar bentu einnig á, að kaupmennirnir fluttu ekki nægilega mikið af fræjum til landsins eða þá léleg fræ.[2] Umbótasinnaðir prestar voru til víðar en á Íslandi. Í Evrópu var talað um svokallaða „kartöflupresta“ sem notuðu sér stöðu sína sem prestar til að prédika um umbætur í landbúnaði og kynna nýjar nytjajurtir.[3]

[1] Gísli Gunnarsson, *Monopoly Trade and Economic Stagnation. Studies in the Foreign Trade of Iceland 1602–1787*. Lund 1983, s. 168.

[2] *Landsnefndin fyrri 1770–1771* II, s. 186–187 (*ÞÍ*. Rtk. D3/3–6. Séra Guðlaugur Þorgeirsson í Görðum á Álftanesi fjallar um húsaga, barnauppeldi, búskap og verslun 1.5.1771. Lit. UU. N° 1).

[3] Michael Bregnsbo, „Præster under pres. Den danske statskirkegejstligheds reaktioner på udfordringen fra Oplysningen i 1790'erne“, *Mellem religion og oplysning. Sekul-*

Bréf prestanna eru á mörgum sviðum góð heimild um lifnaðarhætti landsmanna, sérstaklega má nefna bréf séra Árna Þórarinssonar á Lambastöðum á Seltjarnarnesi. Í einu bréfa sinna til nefndarinnar lýsir hann venjulegu fæði fólks í sókninni og hýbýlum þess frá sínum sjónarhóli. Hann segir íslensku baðstofuna vera mjög heilsuspillandi vistarveru en þar héldu heimilismenn jafnan til, bæði frískir og þeir sem voru veikir. Þar unnu menn, borðuðu og sváfu. Loftræsting var lítil og andrúmsloftið mengað af reyk frá lýsislömpum. Veggirnir voru rakir og gólfið skítugt. Ódaunninn var svo viðurstyggilegur og kæfandi að veikt og viðkvæmt fólk:

> … finnur fyrir óbærilegum óþægindum og ógeði þegar það kemur inn í húsið og dvelst þar um hríð. Þess er einnig að gæta að saklaus ungbörnin, sem alast upp í þessum óþverralegu vistarverum, þjást af munnþruska[1] og hósta, sem oft dregur þau til dauða.[2]

Samkvæmt séra Árna var meginorsök bágrar heilsu landsmanna óholl fæða og illa tilreidd, að margir borðuðu og drukku of mikið, óreglulegar máltíðir, léleg föt og skór, heilsuspillandi húsakynni, hreyfingarleysi fólks að vetrarlagi og að fólk notaði ekki lækninga- og matjurtir.

Frá sjónarhóli prestanna var íslenskur almenningur fjölbreyttur hópur. Það er ekki vafi á því að þeir töldu landsmenn almennt búa við sárafátækt en kjör fólksins væru hins vegar að nokkru leyti því sjálfu um að kenna. Í fyrsta lagi væru menn tregir til að tileinka sér umbætur í búháttum og finna nýjar leiðir til að rækta jörðina og nýta gæði hennar. Í öðru lagi kæmi til sjálfræði, leti og margs konar ósiðir, svo sem að húsbændur gæfu of mikið eftir gagnvart börnum sínum og vinnufólki sem fékk að ráða sér alltof mikið sjálft. Séra Þorvarður Auðunarson í Saurbæ á Hvalfjarðarströnd sagði í sínu bréfi til nefndarinnar að honum væri raun að því að sjá hve litla virðingu börn og unglingar sýndu foreldrum sínum og húsbændum. Þau væru óhlýðin

ariseringen af 1700-tallets politiske og kulturelle univers. Den jyske Historiker nr. 105 (2004), s. 102. Um umbótasinnaða bændur og presta á Íslandi, sjá: Fanney Hólmfríður Kristjánsdóttir, Af Guðsmönnum og grænum fingrum; Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, „Viðreisn garðræktar á síðari hluta 18. aldar. Viðbrögð og viðhorf almennings á Íslandi“, *Saga* LII:1 (2014), s. 9–41.

[1] Sveppasýking í munnholi.

[2] *Landsnefndin fyrri 1770–1771* II, s. 141 (*ÞÍ*. Rtk. D3/2–7. Séra Árni Þórarinsson á Lambastöðum ritar álitsgerð um hérað sitt 12.2.1771. Lit. Y).

og dröttuðust möglandi til vinnu. Faðirinn risi snemma úr rekkju og sliti sér út við vinnu en sonurinn lægi í rekkju og spillti heilsu sinni.

> Undirlag til þessa ósóma meina ég ótíðugt dálæti foreldranna á börnunum strax á barnsaldri, í því að spara þeim vöndun eftir þörfum og forsóma að halda þeim til blygðunarsemi, hlýðni og manndóms. Og þó bæði sé fyrir löngu publiceruð sú konunglega forordning um húsagann og presturinn um slíkt margoft tali, bæði í almennilegri orðsins predikun, og líka í reglulegri húsvitjan, er þó hjá sumum forgefins.[1]

Það virtist almenn skoðun að vinnufólk væri nánast af eðli sínu latt og óhlýðið. Að minnsta kosti er það rauður þráður í bréfum margra presta og er líka nefnt í bréfum frá bændum og embættismönnum. Að mati prestanna þorðu hvorki þeir sjálfir né bændurnir að gera miklar kröfur til hjúanna eða andæfa óheyrilegum kaupkröfum þeirra því að þeir óttuðust að vinnumenn segðu upp stöðu sinni og gerðust lausamenn eða lausgangarar. Sumir vinnumenn og vinnukonur höfðu það einnig nánast fyrir reglu að vera ekki nema eitt ár hjá sama húsbónda.

Þar sem almenningur var álitinn eitt helsta vandamál landsins var þess að vænta að prestarnir ræddu um störf og skyldur hreppstjóranna í bréfum sínum. Hreppstjórarnir stjórnuðu fátækraframfærslunni og áttu einnig að hafa eftirlit með hreppsbúum. Þeir áttu að þekkja efnahag einstakra bænda og lunderni þeirra, svo þeir gætu hvatt þá lötu og kennt þeim vinnubrögð sem á slíku þyrftu að halda. Sumir prestar, eins og til dæmis séra Þorvarður Auðunarson, töldu hreppstjórana hirðulausa og að þá vantaði frumkvæði. Séra Þorvarður taldi þá vanrækja skyldur sínar því að þeir skiptu sér ekki af því þegar fólk vísvitandi taldi rangt fram til tíundar. Skortur á frumkvæði birtist í því að þeir hvettu ekki sveitungana til að bæta vinnubrögð sín og fara eftir tilskipunum um búnaðinn. Hreppstjórarnir væru lítt menntaðir og oft illa gefnir. Ekki var heldur von á öðru þar sem þeir voru í rauninni lítið frábrugðnir hinum venjulega bónda. Flestir þeir prestar, sem ræddu um hreppstjórana, töldu að það þyrfti að fækka þeim en aftur á móti ættu þeir að fá greidd laun fyrir vinnu sína.

[1] *Landsnefndin fyrri 1770–1771* II, s. 220 (*ÞÍ*. Rtk. D3/5–14. Séra Þorvarður Auðunarson í Saurbæ á Hvalfjarðarströnd fjallar um agaleysi barna og fleira 5.7.1771. Lit. Kk. N° 4).

Í stuttu máli sagt var þetta vont ástand. Þegar bændurnir höfðu ekki auga fyrir að nýta gæði jarða sinna eða höfðu ekki aga á vinnufólkinu voru jarðargæðin vannýtt en af því leiddi að bændurnir voru í sífelldu fátæktarbasli. Það hafði svo í för með sér að prestarnir fengu minni tekjur og voru þannig líka fastir í fátæktargildru.

NIÐURLAG

Íslensku prestarnir voru mislit hjörð. Þar voru prestar sem höfðu numið í Kaupmannahöfn en aðrir höfðu aldrei komið út fyrir landsteinana. Sumir þjónuðu vel stæðu prestakalli en aðrir höfðu naumlega til hnífs og skeiðar. Aðeins um fjórðungur prestanna sendi Landsnefndinni bréf og ástæða er til að ætla að þeir hafi að jafnaði verið nokkru — og í sumum tilfellum miklu — betur settir en starfsbræður þeirra sem ekki sendu frá sér greinargerðir. Það að einungis um fjórðungur prestanna skrifaði nefndinni, og það betur efnaði hluti þeirra, segir ákveðna sögu. Í bréfunum fjalla þeir um þá erfiðleika sem þeir áttu við að glíma dagsdaglega, m.a. tíundasvik. Ef hinir betur stæðu prestar áttu í basli með slíkt má búast við að þeir fátækari hafi átt í enn meiri erfiðleikum.

Á hinn bóginn er þess að gæta að ótrygg kjör prestanna áttu þátt í að þeir gjörþekktu lifnaðarhætti almennings. Nær allir prestar unnu að landbúnaðarstörfum því að aðeins örfáir — nánast engir — höfðu nægar tekjur af prestakallinu sér til framfæris. Prestarnir sendu þess vegna fólk sitt í verið, þeir tóku þátt í heyskapnum og unnu við slátrun á haustin. Þeir höfðu því mjög góðar aðstæður til að lýsa lífskjörum almennings og til að lýsa auðlindum sókna sinna. Þótt fáir gefi jafn gott yfirlit og séra Árni á Lambastöðum draga bréf prestanna samanlagt upp greinargóða mynd af lífsháttum almennings á Íslandi við lok átjándu aldar.

En prestarnir, sem skrifuðu til nefndarinnar, lýstu almenningi án þess að vera hluti hans. Það er kannski ástæða þess hver mörg smáatriði er að finna í sumum bréfanna. Hlutir sem voru hversdagslegir fyrir venjulegan bónda voru það ekki alltaf fyrir prestinn. Hann horfði frá öðrum sjónarhól því að hann hafði öðlast menntun, hafði stuðning af annars konar tengslaneti og hrærðist að hluta til í annars konar menningarheimi. Þess vegna má ekki taka vitnisburði prestanna

bókstaflega. Lýsingarnar mótast af viðhorfum þeirra en ekki endilega almennings. Það er ekki hægt að taka því sem gefnu að íslenskir bændir og hreppstjórar hafi verið heimskir og vinnuhjúin löt. Á hinn bóginn gefa bréfin, sem prestar og prófastar sendu til Landsnefndarinnar 1770–1771, innsýn í lífskjör þeirra og hvernig þeir litu á samtíð sína.

CHRISTINA FOLKE AX

De islandske præster og brevene til Landkommissionen 1770–1771

> Præsterne, som baade skal paaminde, straffe og foregaae andre med gode exempler, fattes nogle den myndighed, som de skulde have. Andre, skjönt de have mod og forstand, ere fattige, maae selv arbejde, og fölgelig kand de ikke conservere den frygt og höyagtelse, som den gemeine mand stædse bör vise dem som sin övrighed, og desaarsage kand de neppe vogte sig for slige vitiis secule.[1]

Som en lus mellem to negle. Det var nærmest sådan, provsten Björn Halldórsson i Sauðlauksdalur i Barðastrandarsyssel beskrev forholdene for de præster, der omgav ham i det nordvestlige Island i 1770'erne. Det var præsternes opgave at foregå menigheden med et godt eksempel, vise vejen til en god husførelse i både økonomisk og moralsk henseende samt irettesætte folk, når de ikke opførte sig i overensstemmelse med god, kristen moral. Men det var svært at opretholde en autoritet i forhold til folk, som de var økonomisk afhængige af. Især når der ikke umiddelbart var den store forskel at spore mellem præsternes levemåde og økonomiske formåen og deres menigheds.

Björn Halldórssons fremstilling kunne lige så godt være skrevet af en af landets øvrige præster eller provster, for gennemgående træk i alle de breve, der blev indsendt til Landkommissionen, er beklagelser over præsternes dårlige økonomiske vilkår og en uforstandig, og til

[1] *Landsnefndin fyrri 1770–1771* II. *Bréf frá prestum. Den islandske Landkommission 1770–1771* II. *Breve fra præster*. Hrefna Róbertsdóttir og Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir (red.). Reykjavík 2016, s. 310 (*ÞÍ*. Rtk D3/5–16. Provst Björn Halldórsson i Sauðlauksdalur beretter om sygdomme, hustugt og havedyrkning 12.6.1771. Lit. Ll. N° 2). I denne artikel henvises herefter kun til bogen og artikler i den med den danske titel. Björn Halldórsson var en af Islands reformivrige præster og er bl.a. blevet behandlet i Fanney Hólmfríður Kristjánsdóttir, Af Guðsmönnum og grænum fingrum. Prestar í viðreisn jarðyrkjunnar á Íslandi 1754–1764. Viðhorf, hlutverk og áhrif. BA-opgave ved Islands Universitet 2010.

tider ulydig almue. Men selv om disse emner dominerer mange af brevene, er det ikke de eneste temaer, som præsterne kom ind på. Brevene indeholder beskrivelser af sognenes herligheder og mulige ressourcer, tienderegler, almuens levevis, uhensigtsmæssige sognegrænser samt forhold i handelen og meget mere.

I denne artikel skildres de sociale og kulturelle forhold for de præster, der skrev til Landkommissionen i 1770–1771. Der er udelukkende tale om et forsøg på at beskrive forholdene for brevskriverne for på den måde at gøre det lettere at forstå baggrunden for de emner, der bliver behandlet i brevene, og hvorfor præsterne indtog nogle af de standpunkter, de gjorde. Den islandske kirke og præsternes teologiske udgangspunkt og uddannelse, økonomiske forhold og biografiske data er grundigere behandlet andre steder.[1]

Som det fremgår af historiker Jóhanna Þ. Guðmundsdóttirs artikel om Landkommissionens arkiv i bind I af Landkommissionens breve, blev der indsendt 36 breve fra præster og provster til Landkommissionen. På disse breve var der 45 underskrifter, foruden to uden underskrift. De var fra i alt 27 forskellige brevskrivere, det vil sige, at der på nogle af brevene var flere underskrivere, og at flere præster indsendte mere end én redegørelse. Det svarer til en fjerdedel af omtrent 190 præstekald i landet.[2] Brevene kom fra hele landet med undtagelse af Kjósar-, Dala-, Stranda-, Skagafjarðar-, Eyjafjarðar- og Þingeyjarsyssel. Til gengæld var det eneste brev fra Austur-Skaftafellssyssel til Landkommissionen skrevet af en præst. Bekendtgørelsen om Landkommissionen blev trykt i 2.600 eksemplarer, som skulle læses op i kirken og på tinget for almuen. Præsterne var imidlertid ikke blandt dem, der blev tilsendt instruksen og rækken af specifikke spørgsmål. Dette blev kun sendt til de højere embedsmænd. Præsterne kunne derfor skrive, hvad, de selv syntes, var vigtigt. Der var dog nogle blandt dem, som skaffede sig adgang til instruksen ad anden vej, hvilket også ses af brevenes indhold.[3]

[1] Et godt sted at begynde er: Loftur Guttormsson, *Frá siðaskiptum til upplýsingar. Kristni á Íslandi* 3, Hjalti Hugason (red.). Reykjavík 2000.

[2] Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, "Landkommissionens arkiv, brevskriverne, hjemsted og sociale status", *Den islandske Landkommission 1770–1771* I., s. 150–152.

[3] Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, "Landkommissionen 1770–1771 og dens arbejde", *Den islandske Landkommission 1770–1771* I, s. 99–109; "Forordning om en Landkom-

Taget i betragtning, at det kun var en fjerdedel af de islandske præster, der skrev til Landkommissionen, og de fleste af disse fra landets sydvestlige del, kan man ikke uden videre antage, at brevene er repræsentative for gruppen af præster i Island. Der var store forskelle internt i præstestanden i både økonomisk og uddannelsesmæssig henseende, og man kan med rimelighed antage, at de fleste af de præster, der skrev til Landkommissionen, havde en længere uddannelse bag sig og sandsynligvis også bedre økonomiske kår. Selv om præsternes og provsternes breve til Landkommissionen således ikke kan anvendes til at tegne et fuldkomment billede af de islandske præsters forhold, kan brevene i det mindste give et indblik i livet for *nogle* af præsterne i landet. Hvilke forhold de levede under; de problemer, de stødte på i deres hverdag; og hvordan de mente, at forholdene i landet kunne forbedres.

DEN KIRKELIGE ORGANISATION OG PRÆSTERNES UDDANNELSE

Kirken i Island var administrativt underlagt Sjællands biskop i København, mens den i Island var opdelt i et nordligt stift, hvor der residerede en biskop på Hólar, og et stift i syd hvor biskoppen over Skálholt sad. Under Hólar var der fire provstier, mens biskoppen i Skálholt havde 12 provster under sig, som igen havde myndighed over landets præster.[1]

Selv om kirken formelt hørte under en overordnet dansk kirkemyndighed, passede den islandske kirke i det store hele sig selv uden den store indblanding fra den dansk-norske stat. Det er ikke ensbetydende med, at den islandske kirke og kristendommens tilstand i landet var centralmagten ligegyldig, men medlemmer af den islandske gejstlige og verdslige embedsstand deltog aktivt i at påpege problemer, komme med løsningsforslag og undersøgelse af forholdene. Det gjaldt ikke kun på det kirkelige område, men også f.eks. inden for nærings-

mission på Island 15. maj 1770", *Den islandske Landkommission 1770–1771* I, s. 167–168.

[1] Harald Gustafsson, *Mellan kung och allmoge. Ämbetsmän, beslutsprocess och inflytande på 1700-talets Island*. Stockholm 1985, s. 56–57.

livet.[1] Et eksempel på samspillet mellem de islandske embedsmænd og den dansk-norske centralmagt er den danske præst Ludvig Harboes rejse til Island i årene 1741–45.[2] Harboe blev udsendt af kongen for at undersøge og indberette om religionens tilstand i Island, men forudgående havde fhv. rektor for latinskolen på Skálholt, Jón Thorchillius, dog sagt sin stilling op og var rejst til København for at rapportere, at det stod meget skidt til med den islandske kirkes tilstand. Harboe opholdt sig mest på Hólar, men forsøgte at få præster i tale fra alle egne af landet for at undersøge den islandske kirkes forhold. Han udførte således sin opgave med hjælp fra den islandske præstestand. Landkommissionen 1770–1771 er således nok en unik kilde, fordi dens arkiv indeholder breve fra næsten samtlige befolkningsgrupper i Island.[3] Men det var ikke første gang, at de islandske gejstlige embedsmænd blev inddraget i et forsøg på at løse nogle specifikke problemer.

Der blev udstedt en række forordninger i kølvandet på Ludvig Harboes rejse; f.eks. forordninger om helligdagsholdelse, visitation i hjemmene, hustugt og konfirmation. Disse forordninger skal dog ikke udelukkende ses som en direkte konsekvens af Harboes indberetninger. Der var tilsvarende ideer andre steder i riget, og der blev i den samme periode udstedt en række lignende forordninger gældende for Danmark om f.eks. konfirmation.[4]

De islandske præster havde, som de øvrige islandske embedsmænd, i langt de fleste tilfælde startet deres uddannelse på en af landets to latinskoler, der lå i tilknytning til bispesæderne i henholdsvis Hólar og Skálholt. I et land hvor der ellers ikke var nogen egentlige byer, udgjorde disse skoler nærmest et pulserende samfund bestående af skoledrenge, biskoppens hushold og alle de, der var tilknyttet skolen. Efter opholdet

[1] De nye indretninger i Reykjavík, der blev stiftet i midten af det 18. århundrede, er et eksempel. Se Hrefna Róbertsdóttir, *Landsins forbetran. Innréttingarnar og verkþekking i ullarvefsmiðjum átjándu aldar*. Reykjavík 2001.

[2] Efter rejsen blev Ludvig Harboe i 1757 biskop over Sjællands stift.

[3] Med undtagelse af kvinder og tyende, jfr. Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, "Landkommissionens arkiv, brevskriverne, hjemsted og sociale status", s. 149–156.

[4] Loftur Guttormsson, *Frá siðaskiptum til upplýsingar*, s. 309–313. Om sammenhængen mellem reformtanker i Danmark og Island, se f.eks. Hrefna Róbertsdóttir, *Wool and society. Manufacturing policy, economic thought and local production in 18th-century Iceland*. Göteborg & Stockholm 2008, s. 18–228.

på latinskolen rejste et mindretal af eleverne til Danmark for at studere ved Københavns Universitet. Her kunne de danne netværk og blive bekendt med tidens idémæssige strømninger. Det var dog ikke alle, der havde råd til at læse videre i København. Det var ikke ensbetydende med, at de ikke kunne få et kirkeligt embede, for det var kun nødvendigt med en eksamen fra en af latinskolerne.[1] En teologieksamen fra Københavns Universitet gav imidlertid adgang til landets rigeste præstekald. Flere præster beklager i deres breve til landkommissionen, at der ikke fandtes et akademi i Island, hvor præsterne kunne få en overbygning på deres uddannelse uden at skulle den lange og dyre tur omkring København.

Provsten i Kjalarnesprovsti, Guðlaugur Þorgeirsson i Garðar på Álftanes, beskriver i sit brev til landkommissionen hvem det var, der uddannede sig på latinskolerne, og hvilke af dem der endte som præster. Ifølge provst Guðlaugur var eleverne på de islandske latinskoler sønner af en skøn blanding af sysselmænd, præster eller bønder. De fleste af de verdslige embedsmænds sønner endte med at rejse til Københavns Universitet for at studere, men også nogle af de andre, der havde dårligere råd. De verdslige embedsmænds sønner læste for størstedelens vedkommende jura, som ifølge Guðlaugur Þorgeirsson var mere prestigefyldt. Det spillede dog sikkert også en rolle, at en juridisk embedseksamen fra 1736 i princippet var obligatorisk for verdslige embedsmænd, hvilket blev håndhævet i Island.[2] Resten af studenterne læste teologi, men så snart de kunne, tog de tilbage til Island pga. af fattigdom. Der kunne de så konkurrere om ledige embeder med de andre præste- og bønderbørn, der ikke havde studeret videre i København.[3] Provst Guðlaugur kaldte selv præsternes forhold ynkværdige og gav det indtryk, at det var et liv i fattigdom, der ventede de fleste, som valgte præstegerningen.[4]

1 Loftur Guttormsson, *Frá siðaskiptum til upplýsingar,* s. 158.

2 Harald Gustafsson, Mellan kung och allmoge, s. 95.

3 *Den islandske Landkommission 1770–1771* II, s. 192–193 (*ÞÍ*. Rtk. D3/3–6. Provst Guðlaugur Þorgeirsson i Garðar på Álftanes beretter om hustugt, børneopdragelse, landbrug og handel 1.5.1771. Lit. UU. N° 1).

4 Historikeren Gunnar Karlsson har vist, at provsten havde ret i, at de studerende ved latinskolerne, og dermed også de islandske præster, kom fra et bredt udsnit af befolkningen. Se Gunnar Karlsson, "Uppruni íslenskra menntamanna frá 16. öld til 18. aldar", *Menntaspor. Rit til heiðurs Lofti Guttormssyni sjötugum 5. apríl 2008,* Dóra S. Bjarnason et al. (red.). Reykjavík 2008, s. 251–256. Se også; Loftur Guttormsson, *Frá siðaskiptum til upplýsingar,* s. 151–159.

PRÆSTERNES OPGAVER OG VILKÅR

Ikke overraskende er præstekaldenes ringe indtægter et emne, der berøres i størstedelen af brevene. Ifølge historikeren Harald Gustafsson tjente majoriteten af de ca. 190 sognepræster under 40 rd. om året og nogle under 10 rd. Til sammenligning havde biskoppen i Skálholt en årsindtægt i 1770 på 700 rd.[1] I 1764 var der 22 præster i de 127 præstekald under Skálholts biskop, der tjente under 10 rd. om året, og forholdene var ikke bedre på Nordlandet. Her udtrykte biskoppen på Hólar, Gísli Magnússon, bekymring for, at mange præster ikke havde det bedre end jævne bønder, og derfor blev agtelsen for dem undermineret. De glemte de åndelige opgaver til fordel for de verdslige, som var nødvendige, hvis de skulle opretholde livet.[2] Det var nøjagtigt det samme, som Björn Halldórsson beklagede i det citat, som indledte denne artikel. Kongen ydede ganske vist bidrag til de fattigste præster, men ikke desto mindre var det en klage fra flere præster til Landkommissionen, at de havde svært ved at overkomme både at dyrke deres jord og forrette de kirkelige handlinger, som fulgte med deres præsteembede.

En del af præsterne beklagede sig over, at de skulle betale de samme skatter, tiender og andre afgifter som bønderne. Dertil kom, at de skulle vedligeholde præstegårde og skaffe ting, som var nødvendige for at udføre deres embede så som beklædning og papir. Det var blandt andet en klage, som kom fra en gruppe på syv præster i Vestur-Skaftafellssyssel i den sydøstlige del af Island.[3] De syv præster ønskede i stedet, at der blev givet tiende af alt jordegods til præsten og kirken, ligesom det ifølge dem var tilfældet andre steder i landet, men ikke i deres sogne.[4] De ønskede også at være blandt dem, der havde ret til

[1] Harald Gustafsson, *Mellan kung och allmoge,* s. 56–57. Om præsternes økonomiske baggrund se også Loftur Guttormsson, *Frá siðaskiptum til upplýsingar*, s. 227–228.

[2] *Saga Íslendinga 1701–1770* 6, Páll Eggert Ólason og Þorkell Jóhannesson (red.). Reykjavík 1943, s. 352–353 og s. 365–366.

[3] *Den islandske Landkommission 1770–1771* II, s. 471–472 (*ÞÍ*. Rtk. D3/6–4 Præster i Vestur-Skaftafellssyssel beretter om måder til at genrejse landet 29.5.1771. Lit. Tt. N° 2.)

[4] En baggrund for præsternes klage kan være, at mange af jorderne i Vestur-Skaftafellssyssel var såkaldte klosterjorder, som ikke betalte tiende, hvilket forklarer, hvorfor præsterne ønskede dette. De samme forhold var dog også gældende på biskopsjorderne.

drivtømmer, som drev ind på de strande, der lå ud for præstegårdene. Som andre steder i riget tilhørte vraggods[1] i princippet kongen, hvis ikke ejeren meldte sig inden et år. Derefter gik det på kongens vegne til lensmænd, foged, sysselmænd eller grundejere på hvis jord, det var drevet i land.[2] Det var denne del af kongens bortforpagtede indtægter, som præsterne gerne ville have del i. Endelig ønskede præsterne i Vestur-Skaftafellssyssel, at der skete en udligning mellem de rige og fattige præstekald, så der ikke var så stor forskel mellem de meget fattige kald og de rige kald, der havde mange herligheder tilknyttet.

Præsten og kirken modtog de fleste steder deres del af tienden, men der kunne være andre forhold, der spillede ind. Nogle af kirkerne i Island var fra gammel tid bygget på private jordejeres besiddelser, såkaldte kirkebønder, og når det var tilfældet, fik præsten ikke fuldt udbytte af kirken, fordi jordejeren tog sin del. Derimod skulle præsten betale landgilde.[3] Pastor Einar Jónsson fra Stórólfshvols- og Skúmstaðapræstekald havde ikke meget til overs for disse "proprietærkirker" og ejerens egentlige motiv til at besidde en kirke:

> Altså ser det ud til, at sådanne proprietariekirker er gjort rige af folk i gamle dage, og de ejer nu så meget jordegods (som udgør et anseligt stykke af Island) mere for, at de skulle have sådan en overflødig pligt, og for at gøre de rige rigere, end for at lønne og forsørge evangeliets fattige slidende tjenere og holde religionen ved magt.[4]

Det behøvede dog ikke at være ensbetydende med stor fattigdom, hvis præsten skulle betale landgilde. Pastor Árni Þórarinsson på Lambastaðir ikke langt fra Reykjavík kunne fortælle, at han ikke kunne beklage sig over sin egen situation, for han havde et tåleligt kald med en rundhåndet menighed, hvor både fornemme mænd og almuen ydede

[1] I den islandske udgave af dette brev anvendes ordet *vogrek*, som henviser til bl.a. drivtømmer, der bærer tegn på at være forarbejdet af mennesker som vragdele, men ikke uforarbejdede træstammer.

[2] *Alþingisbækur Íslands* III (1595–1606), Acta Comitiorum Generalium Islandiæ. Reykjavík 1917–1918, s. 49–51 (Konungsbréf um vogrek frá 20. mai 1595).

[3] Loftur Guttormsson, *Frá siðaskiptum til upplýsingar,* s. 229.

[4] *Den islandske Landkommission 1770–1771* II, s. 521 (*ÞÍ*. Rtk. D3/4–36. Pastor Einar Jónsson i Stórólfshvols- og Skúmstaðapræstekald skriver om kirker ejet af bønder 3.7.1771. Gg. N° 4[b].)

deres. Han var dog også opmærksom på, at han havde en privilegeret stilling i forhold til mange af sine kolleger.[1]

Selv i de tilfælde, hvor præsten ikke kunne se en del af sine mulige indtægter forsvinde til anden side, var der andre problemer. Flere af præsterne beklagede sig over, at der manglede faste regler for hvilken ejendom, der blev taget tiende af. I det samme brev, hvor pastor Árni på Lambastaðir roste sin menighed for deres gavmildhed, kunne han berette til kommissionen om tiendeproblemet. Han fortalte, at folk var uenige, om tienden skulle sættes efter kreaturernes værdi eller afkastet af dem. Folk syntes heller ikke, at de skulle betale tiende af heste, stude og kastrerede væddere. Der var også andre af præsterne, der beklagede sig over, at bønderne satte deres udbytte lavere, end det var, og følgelig betalte det, de selv syntes var rigtigst.[2] Der var i og for sig intet usædvanligt i, at bønderne forsøgte at betale så lidt som muligt, men en del af problemet var uden tvivl også, at bondesamfundet i vid udstrækning var reguleret efter sædvaner og gammel skik. Men forestillingen om, hvad man plejede at gøre, var i et vist omfang knyttet til mands minde, og derfor en meget fleksibel størrelse. Derfor var den måde, som tienden blev fastsat på også flydende.[3] For præsterne var den eneste løsning, at der blev lavet faste regler for betalingen af tiende.

En del af præsternes indtægter stammede fra den betaling, de fik for at udføre de religiøse handlinger og ceremonier, der var knyttet til folks liv. Præsterne skulle føre kvinder ind i kirken efter barselsperioden, hvor hun havde været "uren". Han skulle forestå dåb, konfirmation, vielser og begravelser. Dertil kom, at han selvfølgelig skulle afholde gudstjenester og kontrollere, at børn og unge lærte deres katekismus, så de kunne blive konfirmeret. Der var ingen børneskoler i Island, så præsten havde ikke en funktion som skoleholder i sognet.[4]

[1] *Den islandske Landkommission 1770–1771* II, s. 153 (*ÞÍ*. Rtk. D3/2–7. Pastor Árni Þórarinsson på Lambastaðir skriver om sit herred 12.2.1771. Lit. Y.)

[2] Se f.eks. *Den islandske Landkommission 1770–1771* II, s. 530–531 (*ÞÍ*. Rtk. D3/4–34. Pastor Jón Hannesson i Marteinstunga skriver om hustugt og måder til at genrejse landet 11.5.1771. Lit. Gg. N° 3.)

[3] Christina Folke Ax, De uregerlige. Den islandske almue og øvrighedens reformforsøg 1700–1870. Ph.d.-afhandling ved Københavns Universitet 2003, s. 126–138.

[4] Der var kun meget få degne, selv om præsten kunne have en hjælpepræst eller en såkaldt medhjælper.

I stedet foregik undervisningen fortrinsvist i hjemmene, samtidig med at børnene blev overhørt i forbindelse med gudstjenesten om søndagen.

I et land som Island var det imidlertid ikke altid lige til at møde i kirke om søndagen, selv om det var blevet påbudt i Forordningen om hustugt og sabbathens helligholdelse i 1744,[1] som fulgte i kølvandet på Ludvig Harboes rejse. I de fleste sogne lå bøndernes gårde spredt, og der var ingen egentlige veje. I brevene til Landkommissionen 1770–1771 er der enkelte af præsterne og provsterne, der meget malende beretter om deres besværligheder med at betjene de forskellige kirker i deres sogne. Landkommissionen modtog kun få breve fra Vestfjorderne, hvor forholdene var endnu værre, så der er ingen tvivl om, at der var tale om reelle problemer. Provsten i Norður-Múlasyssel, pastor Páll Guðmundsson, havde således det problem, at en tredjedel af sognet lå på den anden side af den store elv, Jökulsá, der løber ned fra gletsjeren Vatnajökull. Der var ganske vist bygget en træbro for 70 år siden, men den var nu så rådden, at man hver dag ventede, at den ville falde ned. Når det skete, ville sognepræsten ikke kunne forrette sine embedshandlinger i en tredjedel af sognet, og menigheden være foruden husbesøg og lignende. Desuden havde menigheden svært ved at møde i deres kirke især om vinteren. Provsten selv kunne heller ikke forrette den årlige, ordinære visitation i den nordlige del af Múlasyssel, fordi fire af kirkerne lå på den anden side af elven. Provsten mente ikke, at det var urimeligt, at der blev pålagt de rejsende en lille told, så broen kunne repareres. Undtaget skulle naturligvis præsten være, når han udførte embedsopgaver i sit sogn, og indbyggerne, når de skulle i kirke.[2]

Pastor Páll Högnason på Torfastaðir i Árnessyssel havde ikke engang en bro. For at betjene de kirker, der hørte til hans sogn, var han henvist til at ride en omvej på op til 40 kilometer i alt gennem andre sogne for at krydse elven Tungufljót med en færge, som han skulle betale for. Han kunne også forsøge sig med et par vadesteder længere

[1] Jfr. *Lovsamling for Island* 2, Oddgeir Stephensen & Jón Sigurðsson (red.). København 1853, s. 509–518 (Forordning om Sabbathens og andre Hellig-Dages tilbörlige Helligholdelse paa Island, 29. maj 1744).

[2] *Den islandske Landkommission 1770–1771* II, s. 433–434 (*ÞÍ*. Rtk. D3/4–29. Provst Páll Guðmundsson i Norður-Múlasyssel skriver en redegørelse om sit herred 18.6.1771. Lit. Ff. N° 5.)

oppe ad elven. I det hele taget var det forbundet med livsfare at krydse elven, og folk måtte om sommeren vende om, fordi der var meget smeltevand fra gletsjeren og højvande. Om vinteren var der isflager, men sjældent fast is. Det værste var ikke så meget de vanskeligheder, som præsten måtte leve med, men derimod at ungdommen kun sjældent kunne komme i kirke til undervisning og katekisation! Pastor Páll anmodede om, at man ændrede sognegrænserne, så alle kirker lå på den samme side af elven.[1]

Det billede, der tegnes i brevene af præsternes økonomiske forhold og de besværligheder, de mødte, når de skulle udføre deres opgaver, viser, at det ikke var en dans på roser at være præst i Island i det 18. århundrede. Der var ganske vist meget stor forskel på indtægterne fra de individuelle sogne og på de enkelte præsters personlige formue. Nogle var meget rige; men det er givet, at mange af præsterne var afhængige af de indtægter, de kunne skaffe fra deres præstegårdsjorder. Det betød, at præsten ikke nødvendigvis havde en privilegeret stilling i forhold til deres sognebørn, og det kunne uden tvivl også være svært at opretholde sin autoritet over for dem.[2] Til gengæld gav det også præsterne et ganske grundigt kendskab til sognets ressourcer og almuens levevis på godt og ondt.

DEN LILLE FORSKEL

Det kan godt være, at de islandske præster udadtil levede som de bønder, de boede iblandt; men det er også tydeligt i de breve, der blev indsendt til landkommissionen, at de *ikke* var skrevet af bønder. Sammenligner man præsternes breve med de breve, der indløb fra almuen, bliver man slået af mængden af danske ord og latinske sætninger.[3] Nok kan man finde floromvundne sætningskonstruktioner i almuens breve, men det er for intet at regne i forhold til præsterne.

[1] *Den islandske Landkommission 1770–1771* II, s. 546–550 (*ÞÍ*. Rtk. D3/5–1. Pastor Páll Högnason på Torfastaðir skriver om ubekvem afgrænsning af sogne 22.7.1771. Lit. Hh. N° 1.)

[2] Helga Hlín Bjarnadóttir, Fyrir heilags anda innblástur. Vald sóknarpresta yfir sóknarbörnum sínum í Skálholtsbiskupsdæmi 1639–1720. BA-opgave fra Islands Universitet 2009.

[3] Jfr. *Den islandske Landkommission 1770–1771* I og II.

Der var naturligvis forskel de enkelte præster og provster imellem, men det er dog en iøjnefaldende forskel i forhold til almuen.

Det er ikke så underligt, at man finder en række latinske og danske udtryk i brevene. Ganske vist var islandsk kirkesproget i Island, og det var sikkert de færreste præster, der fik lejlighed til at tale eller skrive på dansk eller latin ret tit, men via deres uddannelse var præsterne bekendt med de to sprog. Mange af lærebøgerne var på andre sprog end islandsk, og de præster, der havde lagt turen forbi Københavns Universitet, havde også fået øvet deres færdigheder i både dansk og latin yderligere. Det var derfor heller ikke overraskende, at præsterne greb til danske eller latinske udtryk, når de skulle forklare forskellige forhold, som de især var stødt på i forbindelse med deres uddannelse eller øvrige gerning som præster. Det gælder f.eks., når de skulle henvise til f.eks. kirkeretlige, filosofiske eller andre fænomener. Her kunne udenlandske ord være bedre end islandske. Brugen af latin og dansk blandt de islandske embedsmænd var udtryk for et levende forhold til sproget. Der var ikke tale om, at de bare brugte udenlandske ord hovedløst eller i flæng.

Da engelske sir Joseph Banks, og efter ham andre engelske videnskabsmænd, besøgte Island fra 1780'erne og frem var de meget benovede over, at de kunne føre dannede samtaler med en række islændinge, fortrinsvist embedsmænd — ikke på engelsk eller fransk, men på latin. Det var med til at ændre englændernes opfattelse af islændingene. De havde forventet at finde en flok uvidende barbarer, men i stedet mødte de nogle veluddannede lærde, hvis latin i mange tilfælde var mere velfungerende end deres eget.[1]

Det var ikke kun sproget, der afslørede, at præsterne havde et vist dannelsesniveau. En del af de emner, der blev behandlet, og ikke mindst måden de blev behandlet på, afslører, at de islandske præster og provster var velbevandrede i deres lands historie. Det gælder dog især provsten på Hítardalur i Mýrasyssel, Vigfús Jónsson, der skrev

[1] Sumarliði Ísleifsson, *Ísland framandi land*. Reykjavík 1996, s. 81–150; Karen Oslund, *Iceland Imagined. Nature, Culture, and Storytelling in the North Atlantic*. Seattle & London 2011, s. 3–81. Joseph Banks rejse til Island og hans forhold til øen i årene bagefter er især analyseret af Anna Agnarsdóttir. Se f.eks. Anna Agnarsdóttir, "After the Endeavour. What next for Joseph Banks?", *Endeavouring Banks*, Nell Chambers (red.). London 2016, s. 269–274.

om handel og befolkningstal.[1] Han skrev sin redegørelse efter særligt ønske fra Landkommissionen, da han blev anset for at være særligt kyndig i Islands historie. Således havde lovmand Björn Markússon anbefalet ham i sit brev til kommissionen.[2] Han startede sin redegørelse med middelalderens forhold og fulgte derefter udviklingen til sin samtid. Præsternes brug af historien viser dog, at de først og fremmest var fokuseret på fortiden i Island. Der var ikke så mange referencepunkter til forholdene i andre lande. Det primære holdepunkt og referencer var Islands egen historie og de forhold, man mente, at der havde eksisteret tidligere i landet.

Dette forhold var ikke ensbetydende med, at præsterne kun var fokuseret på de interne forhold i landet. Det ses bl.a. af interessen for at få tilsendt og opdateret bøger, som kunne oplyse om f.eks. jordemoderuddannelse, brugen af lægeurter og andre lægebøger. Det var ikke kun udtryk for en rent akademisk interesse. Ofte var præsten den mest uddannede mand i sognet, og i mangel af professionel lægehjælp kunne det være præsten, der måtte hjælpe folk i en snæver vending. Provst i Vestur-Skaftafellssyssel Jón Steingrímsson skrev således i sin selvbiografi i slutningen af det 18. århundrede, at hans bløde hænder havde hjulpet mange fødende kvinder og andre syge.[3] På samme måde viser præsternes forslag til forbedringer, at i alt fald nogle af dem var orienteret om praksisser og nye ideer, der fandtes uden for landet.

Forskellen mellem præster og almue var imidlertid ikke kun af sproglig art. Den kunne også komme til udtryk i hjemmene eller nærmere bestemt i deres ejendele. Der findes ikke en samlet undersøgelse af de islandske præsters ejendele i det 18. århundrede, men man kan få et indblik ved at se på det dødsboskifte, der blev foretaget, da dom-

[1] *Den islandske Landkommission 1770–1771* II, s. 239–260 (*ÞÍ*. Rtk. D3/2–26. Provst Vigfús Jónsson i Hítardalur skriver om befolkningstallet og beretter om handelens historie i landet [uden dato 1770/1771]. Lit. OO.)

[2] *ÞÍ*. Rtk. D3/1–12. Den islandske Landkommissions brevbog for 1770–1771. Lit. B. N° 37. Brev til provst Vigfús Jónsson 10.2.1771; *ÞÍ*. Rtk. D3/1–24. Lovmand Björn Markússon skriver redegørelse om retsvæsen, almindelige forbedringer af landets tilstand og opdeling af det i to amter 23.12.1770. Lit. K.). Disse breve vil blive publiceret i bind IV og V i denne serie. Tak til Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir for at have henledt min opmærksomhed på disse breve.

[3] *Æfisaga Jóns prófasts Steingrímssonar, eftir sjálfan hann*. Reykjavík 1913–1916, s. 258.

kirkepræsten Guðmundur Þorgrímsson på Lambastaðir ved Reykjavík døde i 1791.[1] Boet var en blanding af ting, som man ville finde i de fleste hjem. Der var en hel del sengetøj, tønder, lertallerkener, forskelligt værktøj som f.eks. en ambolt, leer, slibesten, og uldrokke. Præsten havde også fiskeskibe og husdyr. Blot var der måske mere af det, end man ville finde hos en almindelig bonde.

Der var imidlertid også en række ting, som viste, at præsten havde en noget anden baggrund end sine naboer. Der var en del klædesølv med alt fra bæltespænder til knapper foruden sølvbestik. Også enkens ejendele var del af det, der blev noteret, for der var traditionelle islandske kvindedragter, men også kniplinger og skindhandsker. Desuden var der bordduge og teduge i damask med tilhørende damaskservietter. Til at dække bordet var der fade og engelske tintallerkener. Der var tinlysestager og tinkander. En lysesaks og kobberlamper. Dertil kom et sæt rødskæftede bordknive, en potageske, porcelænstekopper foruden en kaffe- og en tekande af porcelæn. Familien havde desuden øl- og vinglas. I hjemmet fandtes også et tebord, forgyldte spejle og et stueur. Præsten havde endog en dragkiste, som var et forholdsvist nyt møbel og var begyndt at afløse de almindelige kister. Ikke overraskende ejede præsten også en hel del bøger om religiøse emner. Da boet var gjort op inklusive rede penge, gældsbeviser og jordegods, var der ejendele for 2184 rd. 35 sk., og fratrukket forskellig gæld blev der 1545 rd. og 18 sk. til overs til arvingerne.

Skiftet var naturligvis et udtryk for pastor Guðmundurs økonomiske formåen. De ejendele, som præsten og hans familie omgav sig med, tydede dog også på, at de levede et andet liv end den almue, de boede blandt. Præsten havde mulighed for at sætte sig ved et veldækket bord, de forgyldte spejle gave rummet størrelse og pragt, og de kunne indtage en nymodens drik som kaffe. Det var et dannet hjem, som man også fandt hos de øvrige embedsmænd i området, men ikke hos bønderne — heller ikke selv om disse havde råd.[2]

[1] *ÞÍ.* Skjalasöfn sýslumanna og sveitarstjórna. Gull-Kjós. ED1/9-1. Skiptabók klerkdómsins 1781–1796. Boet efter domkirkepræst Guðmundur Þorgrímsson på Lambastaðir 1791.

[2] Se f.eks. Christina Folke Ax, Et andet Island — kulturel kompleksitet på Seltjarnarnes 1750–1830. Upubliceret speciale, Københavns Universitet 1998; Christina Folke Ax, "Menningarmunur á Íslandi í lok 18. aldar". *Saga* XL:1 (2002), s. 63–90.

Man kan ikke sammenligne forholdene for præsterne omkring Reykjavík med de forhold, som præsterne havde i andre dele i landet, og domkirkepræsten Guðmundur Þorgrímsson stammede fra en velhavende embedsmandsfamilie. Reykjavík var i 1791, da skiftet blev optegnet, langsomt begyndt at udvikle sig til en lille handelsby, og efterhånden flyttede også flere højtstående embedsmænd til nærområdet. Det var et andet socialt miljø, end det var tilfældet for præster i andre dele af øen. Som oven for nævnt levede præsterne under meget forskellige forhold, og hjemmet hos en af de fattigere præster var uden tvivl meget anderledes end det beskrevet ovenfor. Man bør dog for en god ordens skyld huske på, at det som nævnt kun var ca. en fjerdedel af landets præster, der skrev til kommissionen. Man kan derfor godt regne med, at de udgjorde en form for elite blandt præsteskabet. Men blandt de præster, der satte sig ned og skrev til kommissionen, viser den hyppige brug af latinske og danske ord og citater, at præsterne på mange måder var en del af en anden kulturel sfære end almuen. Det samme gjorde de forslag, de havde til forbedringer.

PRÆSTERNE OG ALMUEN

De islandske præster indsendte klager og betænkninger over mange forskellige ting; men samlet set kan man opdele dem i tre hovedgrupper, som hang nøje sammen. For det første var der, som beskrevet ovenfor, alle klagerne over præsternes fattigdom og dårlige vilkår, som gjorde det vanskeligt for dem at opretholde deres myndighed og leve op til deres forpligtelser. Et andet problem var manglende udnyttelse af landets naturlige ressourcer, og det tredje og helt store problem var følgelig almuen, fordi mange af bønderne ikke evnede eller havde forstand på at udnytte de givne naturressourcer, eller fordi de ikke havde styr på deres tjenestefolk.[1]

[1] Også de bønder, der skrev til Landkommissionen 1770–1771, klagede over tjenestefolkene, se. *Den islandske Landkommission* I. Sandsynligvis havde præsterne også lige så mange problemer med tjenestefolkene som de bønder, de klagede over. Der findes eksempler på dette i: Loftur Guttormsson, *Bernska, ungdómur og uppeldi á einveldisöld. Tilraun til félagslegrar og lýðfræðilegrar greiningar*. Reykjavík 1983, s. 68 ff.

Flere af brevene indeholder opremsninger af de ressourcer, der var i sognet. Det drejer sig om alt fra en opremsning af de fugle, fisk og havpattedyr, som det i princippet var muligt at fange, men også om mulige havne. Det var i og for sig i princippet ikke Island, der var noget galt med, for der var mange ressourcer. Ganske vist var landet plaget af sygdom blandt fårene og hyppige år med misvækst og ringe fiskeri, og måske derfor var det nødvendigt at udnytte andre ressourcer også. Men et grundlæggende problem var almuen. Den havde ifølge præsterne ikke forstand på at udnytte områdets naturlige ressourcer.

Nogle af bekymringerne handlede om, at bønderne f.eks. ikke udnyttede gødningen ordentligt eller gødede hjemmemarken på den rigtige måde. Andre klager gik på, at bønderne ikke indhegnede deres græsmarker. Det betød, at dyrene mere eller mindre var der hele året, så græsset ikke nåede at gro. Endelig var der flere af præsterne, der beklagede, at der ikke længere var nogen sæterdrift. Her var argumentet det samme som i forbindelse med indhegningen. Hvis græsset fik fred til at gro, kunne der blive høstet hø, før dyrene fik lov til at græsse der.

Sideløbende med disse beklagelser ønskede præsterne også, at der blev indført forbedringer. Nogle af disse var f.eks. garnfiskeri i stedet for fiskeri med krog på langline, som var den almindelige fangstmetode. Det hjalp ikke på udbyttet, at der som regel kun blev anvendt en enkelt krog.[1] Der var også flere præster, der talte for, at flere indførte havebrug og nye afgrøder som især kål. Det var bare ikke så let. Provsten Guðlaugur Þorgeirsson skrev således, at bønderne ikke så kål som menneskemad, men snarere som græs og dyrefoder. Han ville gerne tvinge fæsterne til at anlægge kålgårde ved at indføre det som et krav i deres fæstebreve. Men så stødte han, som andre af præsterne, på det problem, at købmændene ikke indførte en tilstrækkelig mængde frø eller frø af for dårlig kvalitet.[2] De reformivrige præster var ikke kun et islandsk fænomen. De fleste steder i Europa fandtes såkaldte "kar-

[1] Gísli Gunnarsson, *Monopoly Trade and Economic Stagnation. Studies in the Foreign Trade of Iceland 1602–1787*. Lund 1983, s. 168.

[2] *Den islandske Landkommission 1770–1771* II, s. 186–187 (*ÞÍ*. Rtk. D3/3–6. Provst Guðlaugur Þorgeirsson i Garðar på Álftanes beretter om hustugt, børneopdragelse, landbrug og handel 1.5.1771. Lit. UU. N° 1.)

toffelpræster", der brugte deres stilling som præst til at tale for forskellige forbedringer af landbruget og indførsel af nye afgrøder.[1]

Præsternes breve er på mange områder en god kilde til almuens levemåde, især kan fremhæves præsten på Lambastaðir i Gullbringusyssel, pastor Árni Þórarinsson. I et af sine breve til Landkommissionen giver han sin beskrivelse af den almindelige kost hos befolkningen og også af deres bolig. Han beskriver den islandske badstue som et meget usundt sted at opholde sig. Det var den del af huset, hvor folk opholdt sig for det meste — raske såvel som syge. Det var her man arbejdede, spiste og sov. Der var ingen udluftning, luften var fæl af uddunstningerne fra tranlamperne. Væggene var fugtige og gulvene beskidte. Stanken var så modbydelig og kvalmende, at svage og følsomme personer:

> maae fornemme en utaalelig modbydelse og uleylighed deraf, om de komme ind i huset eller forblive der nogen stund. Mand bliver og med störste ömhed var, at de uskyldige smaae börn i disse mistænkelige værelser idelig besværes af trödsk[2] og hoste, der af erfarenhed ofte endes med döden.[3]

Ifølge præsten var de vigtigste årsager til almuens elendige helbred, at kosten var usund og dårligt tilberedt, at mange spiste og drak for meget, at måltiderne var uregelmæssige, at deres tøj og sko var elendige, at boligen var usund, at de ikke bevægede sig nok om vinteren, og at de ikke brugte læge- og madurter.

Set fra præsternes synsvinkel var den islandske almue en sammensat størrelse. Der var ingen tvivl for præsterne om, at den islandske almue levede i den yderste armod, men denne var også til en vis grad selvforskyldt. For det første var almuen træg, når det handlede om at

[1] Michael Bregnsbo, "Præster under pres. Den danske statskirkegejstligheds reaktioner på udfordringen fra Oplysningen i 1790'erne", *Mellem religion og oplysning. Sekulariseringen af 1700-tallets politiske og kulturelle univers. Den jyske Historiker* nr. 105 (2004), s. 102. Om reformivrige bønder og præster i Island se: Fanney Hólmfríður Kristjánsdóttir, Af Guðsmönnum og grænum fingrum; Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, "Viðreisn garðræktar á síðari hluta 18. aldar. Viðbrögð og viðhorf almennings á Íslandi", *Saga* LII:1 (2014), s. 9–41.

[2] Slimhindelidelse forårsaget af svamp, som ofte optræder i mundhulen hos småbørn.

[3] *Den islandske Landkommission 1770–1771* II, s. 141 (*ÞÍ*. Rtk. D3/2–7. Pastor Árni Þórarinsson på Lambastaðir skriver om sit herred 12.2.1771. Lit. Y.)

indføre forskellige forbedringer og fornyelser i deres måde at drive jorden på og udnytte ressourcerne; men for det andet var der en vis grad af selvrådighed og uvaner, ligesom folk var for eftergivende over for børn og tjenestefolk, som fik lov til at udvikle sig i en uheldig retning. Som præsten Þorvarður Auðunarson i Saurbær på Hvalfjarðarstrand skrev i sit brev til Landkommissionen, var det en prøvelse for ham at se, hvor ringe respekt børn og unge havde for deres forældre og husbønder. De var uvillige til at adlyde ordrer, men gik i sted langsomt af sted og brokkede sig. Mens faderen var tidligt oppe og arbejdede hårdt, lå sønnen og sov sig til et dårligt helbred.

> Årsagen bag denne uskik, mener jeg, er forældrenes utilbørlige forkælelse af børnene allerede som små ved at undlade at formane dem efter behov og forsømme at holde dem til blufærdighed, lydighed og manddom. Og selv om man både for længst har offentliggjort den kongelige forordning om hustugt, og præsten tit og ofte taler om den slags, både i prædikens almene ord og også på regelmæssige husvisitatser, er det alligevel forgæves hos nogle.[1]

Det syntes at være en almindelig opfattelse, at tjenestefolk nærmest af natur var dovne og ulydige. Det er i alt fald et klagepunkt, der går igen hos de fleste af præsterne, og som også findes i breve fra bønderne og embedsmænderne. Ifølge præsterne turde hverken de selv eller bønderne at stille krav til tjenestefolkene eller sige fra over for ublu krav om lønninger, fordi de var bange for, at tjenestefolkene ville forlade deres plads for at blive løsarbejdere eller løsgængere. Der var også andre tjenestefolk, der havde det nærmest som princip, at de ikke blev mere end et par år hos samme husbond.

Når det var almuen, der var et af Islands grundlæggende problemer, var det vel i og for sig en selvfølge, at en del af præsterne berørte repstyrernes arbejde i deres breve. Det var repstyrernes opgave at bestyre fattigvæsenet, men også holde opsyn med almuen. De skulle kende bøndernes formue og karakter, så de kunne opmuntre de dovne og undervise dem, der havde brug for det. Nogle præster beskyldte dem for a være ulydige og mangle initiativ, som det var tilfældet med

[1] *Den islandske Landkommission 1770–1771* II, s. 224 (*ÞÍ*. Rtk. D3/5–14. Pastor Þorvarður Auðunarson i Saurbær på Hvalfjarðarstrand beretter om børnenes mangel på tugt med mere 5.7.1771. Lit. Kk. N° 4.)

den oven for citerede pastor Þorvarður Auðunarson. Han mente, at de var ulydige, fordi de ikke greb ind, når folk beviseligt betalte forkert tiende, og det manglende initiativ gav sig til udtryk i, at de ikke ansporede almuen til at gøre tingene bedre og leve op til forordningerne. Repstyrerne var uvidende og ofte manglede begavelse. Det kunne vel ikke forventes andet, når repstyrerene i bund og grund ikke var meget anderledes end den gemene bonde. De fleste af de præster, der beskæftigede sig med problemerne omkring repstyrerne, mente, at deres antal burde formindskes, men de burde til gengæld have løn for deres arbejde.

Kort fortalt var det en ond cirkel. Når bønderne ikke havde blik for de ressourcer, der omgav dem, eller ikke havde styr på deres tjenestefolk, så de kunne udnytte disse ressourcer, endte bønderne med at blive fattige. I sidste ende betød det, at præsterne mistede indtægter og blev fastholdt i fattigdom.

AFSLUTNING

De islandske præster var en broget forsamling. Den rummede præster, der havde studeret i København og andre, der aldrig havde forladt øen. Der var præster, der kom fra forholdsvis velstående kald, og så var der præster, der næppe havde til dagen og vejen. Det var kun omkring en fjerdedel af de islandske præster, der skrev til Landkommissionen, og der er al mulig grund til at tro, at der var tale om præster, der var lidt — og i nogle tilfælde meget — bedre stillet end de fleste af deres kolleger. Det store mørketal sætter de islandske præsters forhold i perspektiv. De fleste af brevskriverne klagede over de besværligheder, som præsterne var konfronteret med, og uregelmæssighederne i tiendebetalingen. Men når de bedre stillede præster havde problemer, hvordan har det så ikke set ud for de dårligt stillede?

Man kan med rette hævde, at netop præsternes usikre økonomiske vilkår var medvirkende til, at de havde et indgående kendskab til den islandske almue og dens levevis. For langt de fleste præster var jordbruget det vigtigste element i husholdningen, fordi kun meget få — eller så godt som ingen — præster kunne leve udelukkende af de indtægter, som stammede fra præstekaldet. Præsterne skulle derfor også sende folk på fiskeri ved kysten, de skulle have høstet høet og slagtet

får om efteråret. Præsterne var således i mange tilfælde i stand til at beskrive almuens levemåde indgående på samme måde, som når de beskrev sognets ressourcer. Og selv om det ikke var alle, der var lige så grundige som præsten på Lambastaðir, kan præsternes breve give et indblik i livet for den jævne befolkning i Island i slutningen af det 18. århundrede.

Men de præster, der skrev til Landkommissionen i 1770 og 1771, beskrev almuen uden selv helt at være del af den. Det er måske baggrunden for de mange detaljer, man støder på i nogle af brevene. Det, som var en selvfølge for en almindelig bonde, var det ikke for en præst. Han så verden fra et andet perspektiv, fordi han havde en anden uddannelsesmæssig baggrund, indgik i andre netværk og var delvis en del af en anden kulturel sfære. Netop derfor var præsterne ikke sandhedsvidner. Deres beskrivelser af almuen afslører deres eget rationale og ikke nødvendigvis almuens. Man kan ikke umiddelbart slutte sig til, at de islandske bønder og repstyrere var dumme og tjenestefolkene dovne. Til gengæld giver de breve, som præster og provster indsendte til Landkommissionen i 1770 og 1771 et indblik i præsternes levevilkår, og hvordan de så deres samtid.

JÓHANNES B. SIGTRYGGSSON

Um íslensku í bréfum til Landsnefndarinnar fyrri 1770–1771

Bréf til Landsnefndarinnar fyrri frá árunum 1770–1771 eru mikilvæg heimild um íslenska tungu á tímabili þar sem fátæklegt er um að litast um skrif almennings. Í þessari grein er fjallað um nokkrar hljóð- og sérstaklega beygingarbreytingar sem bréfin varpa nýju ljósi á eða fylla upp í þekkingu á. Heildarúttekt á máli Landsnefndarbréfanna bíður betri tíma.

En hvernig var íslenskan á 18. öld? Jón Helgason prófessor lýsti henni þannig að aldrei hefði málið verið eins fjölbreytilegt eða fjölskrúðugt og þá.[1] Ólíkir straumar hefðu ást við á öldinni, sérstaklega á síðari hluta hennar, annars vegar mjög dönskuskotið mál og stíll en hins vegar fyrnskuáhrif á mál og stafsetningu.[2] Íslenskan var einnig á tímamótum við lok aldarinnar því að með Lærdómslistafélaginu og ritum þess (*Rit þess Islenzka Lærdóms-Lista Felags*), sem félagið gaf út árin 1781–1798, fór skipulegra málhreinsunaráhrifa að gæta hér á landi, sbr. orð Svavar Sigmundssonar: „Það eru ekki síst áhrif þessa félags sem gera það að verkum að segja má að málhreinsunin sé orðin

[1] Jón Helgason, „Från Oddur Gottskálksson till Fjölnir. Tre hundra års isländsk språkutveckling“, *Island. Bilder från gammal och ny tid*. Skrifter utgivna av Samfundet Sverige-Island 1. Lund 1931, s. 42: „Det finnes ingen period i vår historia, där de språkliga förhållanden äro så brokiga som under 1700-talet, i synnerhet dess senare hälft. Å den ena sidan har man det starkast daniserade språk som någon gång skrivits av islänningar. Å den andra sidan ett språk, som imiterar gammalt och föråldrat skrivsätt och uttryckssätt i än högre grad en man tidigare eller senare känner exempel på.“

[2] Sjá: Kjartan G. Ottósson, *Íslensk málhreinsun. Sögulegt yfirlit*. Rit Íslenskrar málnefndar 6. Reykjavík 1990, s. 35–38; Gunnar Sveinsson, *Alþingisbækur Íslands*. Acta comitiorum generalium Islandiæ. XVII. 1791–1800. Reykjavík 1990, s. xiv: „Reyndar hafði ýmiss konar fyrnska verið tekin upp í Ritum þess íslenzka lærdómslistafélags 1781 og áfram, og tóku margir hana sér til fyrirmyndar.“

opinber stefna hér á landi um 1800.“[1] Þetta er því forvitnilegt tímabil í sögu íslenskunnar og áhugavert að skoða ritað mál almennings og presta frá þessu skeiði.

Vantað hefur fleiri rannsóknir á máli 18. aldar til að fyllri mynd fáist af íslenskunni á þessum tíma.[2] Til samanburðar hafa verið samdar tvær veigamiklar lýsingar á málinu á 16. öld, rannsókn Jóns Helgasonar á Nýjatestamentisþýðingu Odds Gottskálkssonar og lýsing Oskars Bandles á Guðbrandsbiblíu.[3] Frá allra síðustu árum má þó t.d. nefna rannsókn mína á málinu á Ævisögu Jóns Steingrímssonar (1728–1791) frá lokum 18. aldar (rituð 1778–1783 og 1791) sem er einmitt frá svipuðu skeiði og bréfin til Landsnefndarinnar fyrri.[4] Af öðrum athugunum á 18. aldar máli má nefna óútgefna prófritgerð Svavars Sigmundssonar um málið á *Stuttri og einfaldri undirvísun um kristindóminn* eftir Jón biskup Vídalín (1666–1720).[5] Rit Jóns Vídalíns er frá f.hl. 18. aldar en Ævisaga Jóns Steingrímssonar frá lokum aldarinnar. Í viðauka Jóns Helgasonar við þýðingu Jóns Ólafssonar úr Grunnavík (1705–1779) á Nikulási Klím er nokkuð ítarleg lýsing á málinu á þýðingunni.[6] Jón úr Grunnavík fyrnir hins vegar þar allnokkuð mál sitt og því er varasamt að treysta alveg á hann sem vitnisburð um almennt mál á 18. öld.[7]

[1] Svavar Sigmundsson, „Hreinsun íslenskunnar“, *Íslenskt mál og almenn málfræði* 12–13 (1990–1991), s. 127–142.

[2] Sjá: Svavar Sigmundsson, „Staða rannsókna á máli 18. aldar“, *Vefnir. Tímarit félags um átjándu aldar fræði* (1998). *Vef.* http://fraedi.is/kvistur/grein.php?id=688: „Spurningunni um hvernig stöðu rannsókna á máli 18. aldar sé háttað er í rauninni fljótsvarað. Hún er heldur bág. Víða er 18. aldar máls og málfræði þó getið í einstökum greinum og bókum en það hefur ekki verið viðfangsefni neinnar einnar rannsóknar.“

[3] Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*. Safn Fræðafjelagsins um Ísland og Íslendinga 5. Kaupmannahöfn 1926; Oskar Bandle, *Die Sprache der Guðbrandsbiblía. Orthographie und Laute. Formen.* Bibliotheca Arnamagnæana 17. Hafniæ 1956.

[4] Jóhannes B. Sigtryggsson, *Málið á Ævisögu Jóns Steingrímssonar*, Reykjavík 2011.

[5] Svavar Sigmundsson, Málið á „Stutt og Einfølld Undervisun um Christenndomenn“ eftir Jón biskup Vídalín, Kaupmannahöfn 1729, með samanburði við nokkur bréf sama höfundar. Stafsetning. Hljóðfræði. Stafsetning. Hljóðfræði. Cand. mag.-ritgerð við Háskóla Íslands 1966.

[6] Ludvig Holberg, *Nikulás Klím*. Íslenzk þýðing eftir Jón Ólafsson úr Grunnavík (1745). Jón Helgason sá um útg. Íslenzk rit síðari alda 3. Kaupmannahöfn 1948.

[7] Sjá Kjartan G. Ottósson, „Den isländska språkhistoriens primärkällor och deras användning“, *Nordistiken som vetenskap. Artiklar om ämnets historia, teorier och metoder*. Ritstj. Jan Svensson. Lund 1988, s. 140.

Mikilvægasta 18. aldar málfræðin eða samtímalýsingin á málinu er *Grammatica Islandica* Jóns Magnússonar (1662–1738) sem ekki var gefin út þá en er varðveitt í handritum.[1] Halldór Halldórsson prófessor taldi að það gætti meir bókmáls í málfræði Jóns, sem var bróðir Árna Magnússonar handritasafnara, en virtist við fyrstu sýn.[2]

Eggert Ólafsson (1726–1768) stældi fornan rithátt í ritum sínum og leitaði þar fyrirmynda um réttritun.[3] Hann samdi *Réttritabókina* árið 1762 sem hafði mikil áhrif á stafsetningu fram á 19. öld þó að hún væri aldrei gefin út.[4] Eftir Jón Ólafsson úr Grunnavík liggur ritið *Orthographia Islandica* í handritinu AM 435 fol.[5]

Mikið orðfræðiefni er til frá 18. öld.[6] Mikilvægast af því er íslensk-latnesk orðabók Jóns Ólafssonar úr Grunnavík, varðveitt í eiginhandarritinu AM 433 fol. Jón Helgason sagði um orðabókina: „Hún er merkilegasta og rækilegasta orðabók aldarinnar og hefur ærinn fróðleik að geyma um þjóðtrú, menningarsögu og bókmentir. Ef hún væri komin í boðlegt lag, myndi enginn hika við að kalla hana eitt helsta afrek í fræðimensku Íslendinga á 18. öld.“[7] Önnur mikilvæg 18. aldar orðabók er *Nucleus latinitatis* (Kleyfsi) Jóns Árnasonar biskups (útg. 1738) sem hefur verið endurútgefin.[8] Þriðja mikilvæga 18.

[1] Jón Magnússon, *Grammatica Islandica. Íslenzk málfræði*. Jón Axel Harðarson gaf út með inngangi, þýðingu og athugasemdum. Reykjavík 1997.

[2] Halldór Halldórsson, „Sitthvað um orðið kvistur“, *Lingua Islandica – Íslenzk tunga* 4 (1963), s. 70.

[3] Sjá Vilhjálmur Þ. Gíslason, *Eggert Ólafsson*. Íslenzk endurreisn 2. Reykjavík 1926, s. 46–48 og 147–174.

[4] Sjá: Vilhjálmur Þ. Gíslason, *Eggert Ólafsson*, s. 147–167; Sidney Rufus Smith, „Orthographical Criteria in Eggert Ólafsson's 'Réttritabók'“, *Scandinavian Studies* 41 (1969), s. 241–242.

[5] Sjá: Kristín Bjarnadóttir, Aðalsteinn Eyþórsson og Þorsteinn G. Indriðason, „Skrá um íslensk málfræðirit til 1925: Mart finna hundar sjer í holum“, *Íslenskt mál og almenn málfræði* 10–11 (1988–1989), s. 186–187; Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, s. 71–87.

[6] Sjá: Guðrún Kvaran, „Det attende århundredes islandske leksikografi“, *LexicoNordica* 7 (2000), s. 75–90.

[7] Sjá Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, s. 121. Ítarleg umfjöllun um orðabókina er hjá Guðrún Kvaran, „Úr orðabókarhandriti Jóns Ólafssonar úr Grunnavík“, *Íslensk mál og almenn málfræði* 27 (2005), 201–216.

[8] Jón Árnason, *Nucleus latinitatis* […]. Ný útgáfa. Orðfræðirit fyrri alda III. Guðrún Kvaran og Friðrik Magnússon sáu um útgáfuna. Reykjavík 1994. Sjá yfirlit yfir

aldar orðabókin er síðan *Orðabók. Íslensk-latnesk-dönsk* Björns Halldórssonar (1724–1794) sem var að mestu fullsamin 1787 þó að hún kæmi ekki út fyrr en 1814.[1]

BRÉF TIL LANDSNEFNDARINNAR FYRRI Á ÍSLENSKU OG MÁLIÐ Á ÞEIM

Af samtals 183 bréfum sem bárust Landsnefndinni fyrri á árunum 1770–1771 eru 100 rituð á íslensku og eru langflest þeirra síðarnefndu rituð af almenningi.[2] Þau eru öll nema þrjú prentuð í 1. og 2. bindi þessarar útgáfu. Almenningur var hvattur til að skrifa nefndinni og viðbrögðin voru góð en samtals 110 bréf bárust frá almenningi og prestum í landinu.[3] Í 1. bindi útgáfunnar eru birt 74 bréf frá almenningi, öll nema eitt rituð á íslensku. Tvö af hverjum þremur bréfum presta, sem prentuð eru í 2. bindi, eru á íslensku, samtals 24 af 36. Auk þess skrifa tveir sýslumenn og Bjarni Pálsson landlæknir bréf á íslensku og verða þau gefin út í 3. bindi þessarar útgáfu. Annars eru bréf frá embættismönnum rituð á dönsku (samtals 71 bréf).[4] Þau 97 bréf á íslensku, sem gefin eru út í 1.–2. bindi þessarar útgáfu eru efniviðurinn í eftirfarandi athuganir mínar.[5] Öll eru bréfin rituð af körlum.

beygingareinkenni í *Nucleus latinitatis* hjá Guðrún Kvaran og Friðrik Magnússon, „Inngangur“, Jón Árnason, *Nucleus latinitatis*, s. xxii–xxiii.

1 Björn Halldórsson, *Lexicon Islandico-Latino-Danicum Biörnonis Haldorsonii*. Havniæ 1814. Orðabók Björns var endurútgefin árið 1992: Björn Halldórsson, *Orðabók. Íslensk-latnesk-dönsk*. Jón Aðalsteinn Jónsson sá um útgáfuna. 2. útg. Orðfræðirit fyrri alda 2. Reykjavík 1992. Friðrik Magnússon skrifaði þar um orðaforðann í henni. Sjá: Friðrik Magnússon, „Athugun á orðaforða orðabókar Björns Halldórssonar“, Björn Halldórsson. *Orðabók*, s. xxxi–xlv.

2 Sjá má hvaða bréf þetta eru í „Skrá yfir skjalasafn Landsnefndarinnar fyrri“, *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I. *Bréf frá almenningi. Den islandske Landkommission 1770–1771* I. *Breve fra almuen*. Ritstj. Hrefna Róbertsdóttir og Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir. Reykjavík 2016, s. 49–75. Tilgreint er í sérdálki tungumál bréfs. Hér eftir í þessari grein verður vísað til bókarinnar og greina í henni með aðaltitli á íslensku.

3 Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, „Landsnefndin fyrri og verkefni hennar“, *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I, s. 77.

4 Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, „Skjalasafn Landnefndarinnar fyrri, bréfritarar, búseta og þjóðfélagsstaða“, *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I, s. 124–125.

5 Ég hef ekki fyrir þessa athugun tekið með þau tvö bréf sem sýslumenn skrifuðu á íslensku né bréf Bjarna landlæknis.

Bréfin eru góður efniviður til rannsókna á máli 18. aldar. Það verður þó að hafa í huga að dreifing bréfa frá almenningi og prestum til Landsnefndarinnar er ójöfn.[1] Það virðist hafa farið mikið eftir því hvert Landsnefndin ferðaðist hvaðan bréf bárust,[2] t.d. eru nær engin bréf frá Austurlandi sem nefndin ferðaðist ekkert til á starfstíma sínum.[3] Það er því varasamt að álykta of mikið um mállýskuatriði í máli út frá fjölda dæma í bréfunum. Þrátt fyrir þetta eru bréfin mikilsverð heimild um skrif hópa, sérstaklega almennings, sem annars liggur fátt eftir frá þessum tíma.

Finna má dæmi í bréfum alþýðu og presta til Landsnefndarinnar um ýmsar hljóð- og beygingarbreytingar sem þekktar eru úr öðrum síðari alda heimildum og fjalla ég um nokkrar þeirra hér fyrir aftan.[4] Umfjöllun mín einskorðast við breytingar á hljóðum og beygingum en ég fjalla ekki um breytingar á setningagerð á þessum tíma.[5] Megináherslan í umfjöllun minni er á beygingarbreytingar enda koma fyrir ýmis athyglisverð beygingartilbrigði í máli á 18. öld sem sjást merki um í bréfunum.

Hljóðbreytingar eru breytingar á framburði hljóða og hljóðasambanda. Þær skiptast í hljóðkerfisbreytingar og stöðubundnar hljóðbreytingar. Þær fyrrnefndu eru breytingar á þeim hljóðum sem mynda hljóðkerfi málsins. Dæmi um slíka breytingu er afkringing hljóðanna *y*, *ý*, *ey* sem hófst á s.hl. 14. aldar og leiddi til þess að þau féllu saman

[1] Um búsetu bréfritara, sjá: Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, „Skjalasafn Landnefndarinnar fyrri“, s. 133–137.

[2] Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, „Skjalasafn Landnefndarinnar fyrri“, s. 136: „Eins og sjá má er mjög afgerandi að bréf frá almenningi komu nær eingöngu frá þeim svæðum sem nefndin dvaldist á eða fór um, þ.e. Suðvesturlandi, Árnessýslu og Norðurlandi.“ Nánar um ferðir nefndarmanna sjá: Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, „Landsnefndin fyrri og verkefni hennar“, s. 89–94.

[3] Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, „Landsnefndin fyrri og verkefni hennar“, s. 95.

[4] Dæmi um nokkrar síðari alda beygingarmyndir sem finna má í bréfunum: *missirs* (I 182), *mælir* (þf. et.)(I 185), *sauðfjársins* (I 199), *innbyggjendurnar* (I 423), *veturnar* (I 230), *föðursumbyggju* (II 449), *höndur* (þf. ft.)(I 230), *einninn* (I 229), *hvörninn* (I 235), *Hjörtsson* (I 650), *Márstaða* (II 411), *megra* (miðstig af *magur*)(I 514), *djúpustu* (efsta stig af lo. *djúpur*)(I 574), *olla* (= *valda*)(nh.)(I 560), *ollir* (= *veldur*)(nt.)(II 527), *hrökkur* (= *hrekkur*)(nt. af so. *hrökkva*)(I 423).

[5] Sjá yfirlit yfir setningafræðilegar breytingar í sögu íslensku hjá Eiríkur Rögnvaldsson, „Setningafræðilegar breytingar í íslensku“, *Setningar. Handbók um setningafræði.* Ritstjóri Höskuldur Þráinsson. Íslensk tunga III. Reykjavík 2005, s. 602–635.

við *i*, *í*, *ei*.[1] Stöðubundnar hljóðbreytingar eru breytingar á hljóðum í ákveðnu hljóðumhverfi. Dæmi um slíka breytingu er afkringing *ö* á undan *j* sem varð vart um 1600 (*mjög* > *mjeg*, *sjö* > *sje*). Í flestum tilfellum hafa upprunalegar myndir hins vegar orðið einráðar aftur (*fjögur*) eða tvímyndir komið upp (*smjör/smjer*).[2]

Flestar afdrifaríkustu hljóðkerfisbreytingar í sögu íslenskunnar urðu löngu fyrir 18. öld. Helstu sérhljóðabreytingar urðu t.d. á 13. og 14. öld.[3] Undantekning frá því er svokallað flámæli (samfall *i* og *e* annars vegar og hins vegar *u* og *ö* í opnum áhersluatkvæðum) sem var áberandi seint á 19. öld og á f.hl. 20. aldar en lét undan síga fyrir áhrif málhreinsunar á 20. öld.[4] Nokkrar samhljóðabreytingar, sem urðu meira áberandi síðar, eru þó taldar eiga uppruna sinn á 18. öld, t.d. svokallað linmæli og kv-framburður.[5] Ég hef ekki getað fundið merki um þessar breytingar í frumritum þeirra bréfa til Landsnefndarinnar sem ég hef skoðað en hef ekki heldur leitað skipulega að þeim.

Með beygingarbreytingu er átt við einhvers konar breytingu á beygingu orða. Þær geta falist í því að einstakar formdeildir hverfi (t.d. tvítala í íslensku) eða þeim fjölgi. Í síðara alda íslensku hafa beygingarbreytingar oftast falist í því að einstakar endingar hafa breyst, ákveðin orð skipt um endingar eða um kyn. Dæmi um breytingu á beygingarendingu má finna í þf. ft. hjá karlkyns u-stofnum þar sem tekin hefur verið upp endingin *-i* í stað fornu endingarinnar *-u*, t.d. þf. ft. *sonu* > *syni* (af *sonur*). Flestar þeirra eru áhrifsbreytingar, þ.e. breytingar orðmynda fyrir áhrif annarra.[6]

[1] Guðvarður Már Gunnlaugsson, *Um afkringingu á /y, ý, ey/ í íslensku*. Reykjavík 1994.

[2] Stefán Karlsson, „Tungan“, *Íslensk þjóðmenning 6. Munnmenntir og bókmenning*. Ritstj. Frosti F. Jóhannsson. Reykjavík 1989, s. 10–11.

[3] Sjá Stefán Karlsson, „Tungan“, s. 7–8.

[4] Jóhannes B. Sigtryggsson, *Málið á Ævisögu Jóns Steingrímssonar*, s. 73–76.

[5] Sjá Svavar Sigmundsson. „Staða rannsókna á máli 18. aldar“.

[6] Skýr umfjöllun um ólíkar tegundir áhrifsbreytinga er hjá: Katrín Axelsdóttir, *Sögur af orðum. Sex athuganir á beygingarþróun í íslensku*. Reykjavík 2014, s. 33–41.

HLJÓÐBREYTINGAR

Af hljóðbreytingum fjalla ég hér nánar annars vegar um breytinguna *rn* > *nn* í áhersluleysi sem talin er hafa verið mállýskubreyting og hins vegar um breytingu í nokkrum lýsingarorðum þar sem skotið var inn *ð* í efsta stigi, t.d. *hæstur* > *hæðstur*. Báðar þessar hljóðbreytingar koma upp í síðari alda íslensku. Umfjöllun um fyrri breytinguna sýnir hvernig bréfin til Landsnefndarinnar fyrri geta hugsanlega nýst í sögulegum mállýskurannsóknum. Síðari breytingin (*hæðstur* o.s.frv.) er dæmi um breytingu sem málhreinsunarmenn á 19. og 20. öld börðust gegn.

Áherslulétt rn

Hljóðasambandið *rn* breyttist og féll saman við *nn* á 14. öld (og einnig *rl* og *ll*). Samfallshljóðasambandið hefur væntanlega verið [tn][1] en á eftir upprunalegu stuttu sérhljóði hélt *nn* sínum forna framburði, þ.e. [n:].[2] Óvíst er hvort hinn almenni *rdn*-framburður ([rtn]) *rn* í nútímamáli er leifar af eldri framburði eða áhrif frá stafsetningu en öfugir rithættir eins og *Orný* fyrir *Oddný* í bréfi frá 14. öld benda til þess að framburður hljóðasambandsins hafi þá frekar verið [tn] en [rtn].[3]

Í áhersluleysi er hljóðasambandið *rn* stundum ritað 'nn' í seinni tíma máli (t.d. *þjófannir* fyrir *þjófarnir*).[4] Elstu dæmi um þessa táknun eru frá 15. öld.[5] Ekki er skýr lengdarmunur á *n* og *nn* í áhersluleysi. Anna Helga Hannesdóttir gerði könnun á því í hvaða hljóðumhverfi væri algengast í nútímamáli að hljóðasambandið *rn* væri borið fram [tn] og hvar [rtn]. Myndir með *rn* í áhersluleysi (*álfarnir*, *konurnar*) voru í hópi orða þar sem algengast var að *r* félli niður í framburði (einnig í algengum orðum eins og *hérna*, *barn*).[6] Það má því færa rök

[1] Stefán Karlsson, „Tungan", s. 16.

[2] Hornklofar ([ ]) eru hafðir utan um hljóðritunartákn.

[3] Stefán Karlsson, „Tungan", s. 16; Jón Magnússon, *Grammatica Islandica*, s. 253.

[4] Einföld tilvitnunarmerki (' ') eru höfð utan um stafrétt dæmi úr textum.

[5] Sjá M. Hægstad, *Vestnorske maalføre fyre 1350*. II. *Sudvestlandsk*. 2. *Indre sudvestlandsk*. *Færøymaal*. *Islandsk*. Tridje bolken. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse 1941. No. I. Kristiania 1942, s. 113.

[6] Anna Helga Hannesdóttir, „Some different factors in phonological variation: The case of Icelandic rl/rn", *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 7. *Proceedings*

fyrir því að í áhersluleysi sé *dn*-framburður á *rn* almennur. Ritunina 'nn' fyrir *rn* (*þjófannir*) megi þá skýra með því að þar hafi orðið síðari tíma samlögunarbreyting (*rn* [tn] > *n(n)* [n(:)]) sem hafi síðan gengið til baka í nútímamáli.

Nokkur dæmi eru um slíka ritun í Nýja testamenti Odds Gottskálkssonar og hún er algeng í Guðbrandsbiblíu á 16. öld.[1] Sama má segja um Kvæðabók séra Gissurar Sveinssonar frá 17. öld en þar koma fyrir dæmi eins og 'brvdinnar' (fyrir *brúðirnar*) og 'þiöfanner' (fyrir *þjófarnir*).[2] Í bréfum Jóns Vídalíns eru einnig tvö dæmi um þessa táknun, 'stefnunnar' (fyrir *stefnurnar*) og 'Þőranne' (fyrir *Þórarni*).[3] Þessi samfallsframburður var algengur á Suðurlandi á fyrri helmingi 20. aldar.[4] Jón Helgason segir að hann hafi náð yfir samfellt svæði frá Rangárvallasýslu til Mýrasýslu á fyrri hluta 20. aldar.[5]

Í Landsnefndarbréfunum koma fyrir samlögunarmyndir (*nn*) af þessu hljóðasambandi í bréfi frá séra Vigfúsi Jónssyni í Hítardal en Mýrasýsla var einmitt ystu mörk þessa framburðar til vesturs samkvæmt Jóni Helgasyni. Í bréfi Vigfúsar koma fyrir allmörg dæmi um þessa hljóðbreytingu:[6]

of the Seventh International Conference of Nordic and General Linguistics in Tórshavn, 7–11 August 1989 (1992), s. 134.

1 Sjá: Jón Helgason, *Málið á Nýja testamenti Odds Gottskálkssonar*, s. 44; Oskar Bandle, *Die Sprache der Guðbrandsbiblía*, s. 160–161.

2 Jón Helgason, *Kvæðabók séra Gissurar Sveinssonar. AM 147, 8vo*. Íslenzk rit síðari alda. 2. flokkur. Ljósprentanir. 2. bindi B. Kaupmannahöfn 1960, s. 38.

3 Svavar Sigmundsson, Málið á „Stutt og Einfølld Undervisun", s. 97.

4 Jón Helgason, *Kvæðabók séra Gissurar Sveinssonar*, s. 38: „Frá síðari tímum er þvílík samlögun helzt kunn af Suðurlandi, en ókunnugt hve víðtæk hún hefur verið á 17du öld."; *Árnessýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1843 og lýsing Ölfushrepps anno 1703 eftir Hálfdan Jónsson*. Svavar Sigmundsson gaf út. Reykjavík 1979: „Jakob Árnason skrifar *rn* f. *nn*, t. d. *eirnig* f. *einnig* (bls. 57), en líka *nn* f. *rn*, *eyrannar* f. *eyrarnar* (bls. 55), og er sá rithátur í samræmi við framburð sunnanlands."

5 Jón Helgason, *Málið á Nýja testamenti Odds Gottskálkssonar*, s. 44.

6 Táknunin I + blaðsíðutal aftan við dæmi, t.d. *stæðsti* (I 287), vísar til 1. bindis þessarar útgáfu og bréfa almennings: *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I. Táknunin II + blaðsíðutal aftan við dæmi, t.d. *stæðsta* (II 293), vísar til þessa bindis og bréfa presta og prófasta: *Landsnefndin fyrri 1770–1771* II. *Bréf frá prestum. Den islandske Landkommission 1770–1771* II. *Breve fra præster*. Ritstj. Hrefna Róbertsdóttir og Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir. Reykjavík 2016.

Séra Vigfús Jónsson í Hítardal [án dags. 1770/1771]. Lit. OO

biskupannir (II 241), *innbyggjarannir* (II 241), *innbyggjarannir* (II 241), *biskupannir* (II 242), *innbyggjarannir* (II 243), *vetunnar* (II 244), *kóngannir* (II 245), *kóngannir* (II 245), *innbyggjarannir* (II 253), *innbyggjarannir* (II 253)

Ég hef ekki getað fundið dæmi um þessa hljóðbreytingu í öðrum bréfum til Landsnefndarinnar fyrri, hvorki á kjarnasvæði þessa framburðar né annars staðar, heldur er alltaf ritað 'rn', t.d. *fóvetarnir* 'fovetarner' (I 285, Hreppstjórar í Mosfellssveit, Kjós.), *bátarnir* 'Bätarner' (I 302, Kotungar í Kjalarnesi, Kjós.), *tollatakararnir* 'Tollatakararner' (I 410, „Konungsundirsátar" í Húnavatnssýslu, Hún.). Hér hefur rithefð líklega haft sitt að segja um að ekki finnast fleiri dæmi um 'nn'-ritun *rn* í bréfunum. Stafsetning er íhaldssöm og oft birtast hljóðbreytingar ekki í riti fyrr en löngu eftir að þær hafa orðið.

Innskots-ð í efsta stigi af lo. hár, stór *og* fár

Dæmi eru um það á 16. öld að *ð* sé skotið inn í efsta stig lýsingarorðsins *hár*, þ.e. *hæðstur*, líklega fyrir áhrif frá nafnorðinu *hæð* og efstastigsmyndum eins og *síðstur*.[1] Á síðari öldum er slík áhrifsbreyting einnig algeng í efsta stigi lýsingarorðsins *stór*, þ.e. *stæðstur*. Í Nýja testamenti Odds Gottskálkssonar kemur t.d. fyrir dæmið 'hædzta'og í Guðbrandsbiblíu eru einnig dæmi um slíka ritun, t.d. 'hædste', 'stædstu', 'ydsta' (= *ysta*) þótt upprunalegar myndir án *ð* séu algengari.[2] Þessi ritháttur var algengur á 17. og 18. öld.[3] Allmörg dæmi eru í Ævisögu Jóns Steingrímssonar frá lokum 18. aldar um *ð* í efsta stiginu *hæðstur*, t.d. *hæðsta* 'hædsta' 35, *hæðstur* 'hædstur' 58. Eitt dæmi er einnig þar um *ð* í efsta stigi af lo. *stór*: *Stæðstu* 'stædstu' 344.[4] Al-

[1] Sjá: Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld og breytingar þeirra úr fornmálinu. Með viðauka um nýjungar í orðmyndum á 16. öld og síðar.* Reykjavík 1925, s. 90; Oskar Bandle, *Die Sprache der Guðbrandsbiblía*, s. 119.

[2] Sjá: Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, s. 29; Oskar Bandle, *Die Sprache der Guðbrandsbiblía*, s. 119.

[3] Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*, s. 90.

[4] Jóhannes B. Sigtryggsson, *Málið á Ævisögu Jóns Steingrímssonar*, s. 79–80.

gengust er þó þar upprunaleg mynd (t.d. *stærsti* 'stærste' 14, *stærstu* 'stærstu' 34) og skýrist það líklega frekar af íhaldssemi í stafsetningu en að Jón hafi haft tvenns konar framburð, með og án *ð*, á slíkum orðum. Konráð Gíslason víkur að þessum framburði í *Fjölni* árið 1845 og mælir með því að *ð* sé sleppt í ritun: „*hærsti* […] er hvorki ritað eptir framburði nje uppruna: menn segja hæðsti, — en meginhluti orðsins er há, og eptir því á að rita hæsti." Í nútímaíslensku er framburður með [ð] í efsta stigi þessa lýsingarorðs allalgengur í talmáli.[1]

Í Landsnefndarbréfunum koma fyrir allmörg dæmi frá öllum landshlutum um *ð* í efstastigsmyndum af *hár* og *stór*.

Innskots-ð í bréfum til Landsnefndarinnar fyrri

Gullbringusýsla: *hæðst* (I 211), *stæðstu* (I 212), *stæðstu* (I 214), *stæðstu* (I 228), *hæðstu* (I 230), *stæðsta* (I 230), *Hæðstvirðandi* (I 251), *stæðstu* (I 256), *hæðstvirðandi* (I 256), *stæðsta* (I 276), *stæðstu* (I 277), *hæðst* (I 277)

Kjósarsýsla og Borgarfjarðarsýsla: *stæðsti* (I 287), *stæðstu* (I 288), *stæðsti* (I 290), *stæðstu* (I 290), *stæðsta* (I 290), *stæðsta* (I 291), *stæðstu* (I 303), *stæðstu* (I 306), *stæðsti* (I 328), *stæðstu* (I 337), *stæðsta* (I 341), *stæðstu* (I 364), *stæðstu* (I 383), *stæðstu* (I 394), *stæðstu* (I 403), *stæðstu* (I 407)

Snæfellsnes-, Hnappadals- og Ísafjarðarsýsla: *stæðsta* (II 293), *hæðstnefndar* (II 293), *stæðsta* (II 295), *stæðsta* (II 295), *stæðsta* (II 296), *hæðsti* (II 296), *Stæðsti* (II 334)

Skagafjarðarsýsla: *stæðstu* (I 415), *stæðstu* (I 415), *stæðstu* (I 416), *stæðstu* (I 416), *stæðstu* (I 416), *stæðstu* (I 416), *stæðstu* (I 417), *stæðstu* (I 420), *stæðsta* (I 423), *hæðst* (I 424), *stæðstu* (I 426), *stæðstu* (I 484), *stæðsta* (I 506), *hæðsta* (I 506), *hæðsta* (I 507), *stæðstu* (I 512), *stæðstu* (I 515)

Eyjafjarðarsýsla: *hæðstu* (I 529), *stæðstu* (I 535), *stæðsta* (I 536), *hæðst* (I 537), *stæðstu* (I 560), *stæðstu* (I 560), *stæðstu* (I 561), *stæðstu* (I 561), *stæðstu* (I 561), *stæðsti* (I 591), *hæðst* (I 591), *stæðstu* (I 601)

Múlasýslur og Skaftafellssýslur: *hæðst* (II 442), *hæðst* (II 470)

[1] Konráð Gíslason, „Ritdómur um Ágrip af merkis atburdum Mannkyns Sögunnar, í þýðingu Páls Melsteðs", *Fjölnir* 8 (1845), s. 62.

Árnessýsla: *stæðstu* (I 613), *stæðstu* (I 619), *stæðstu* (I 632), *hæðstvirðandi* (I 644), *hæðstur* (I 645), *stæðstu* (I 645), *hæðstvirðandi* (I 645), *stæðsta* (I 664), *stæðsta* (I 668), *stæðsta* (I 668)

Auk þessara nýju mynda koma fyrir allmörg dæmi um upprunalegar myndir í efsta stigi af *stór* og efstastigsstofnarnir *hæst-* og *hærst-* af *hár*:

Upprunalegar orðmyndir án ð í bréfum til Landsnefndarinnar fyrri

---

Gullbringusýsla: *Stærstu* (I 177), *stærstur* (I 182), *hærst* (I 183), *stærstu* (I 248)
Kjósarsýsla: *stærstu* (I 306), *stærstu* (I 307 (2 dæmi))
Borgarfjarðarsýsla: *stærstu* (I 322), *stærstu* (II 223)
Mýrasýsla: *hæstnefnds* (II 244), *hæstnefndri* (II 246), *hæstnefnda* (II 246)
Ísafjarðarsýsla: *stærsta* (II 326), *stærstu* (II 327), *stærsta* (II 333)
Húnavatnssýsla: *stærsta* (I 410), *stærstu* (II 360), *stærstu* (II 365 (2 dæmi)), *stærstu* (II 379), *hærst* (II 409), *stærstu* (II 410)
Skagafjarðarsýsla: *stærsta* (I 441), *stærsta* (I 451)
Eyjafjarðarsýsla: *stærsta* (I 537), *stærstu* (I 537)
Þingeyjarsýsla: *hærsta* (I 563), *hærst* (I 572), *stærsta* (I 572), *stærstu* (I 579)
Múlasýslur: *stærsta* (II 420), *hærsta* (II 430), *hærst* (II 430), *stærsta* (II 431), *stærstu* (II 431)
Skaftafellssýslur: *stærsta* (II 465 (2 dæmi))
Rangárvallasýsla: *stærsta* (II 483), *hærst* (II 488), *stærstu* (II 493), *hærst* (II 501), *hærst* (II 515), *Hærstvirðandi* (II 525), *stærstu* (II 528)
Árnessýsla: *stærstu* (I 637), *stærstu* (I 659), *stærsta* (II 546)

Framangreind dæmi um *ð* í efsta stigi af *hár*, *stór* í Landsnefndarbréfunum passa við það sem sagt var hér að framan um að slíkar myndir hefðu verið algengar á 17. og 18. öld.

Í Landsnefndarbréfunum koma auk þess fyrir tvö dæmi um *ð* í efsta stigi lýsingarorðsins *fár*: *fæðstir* (II 421), *fæðstir* (II 459). Fyrra dæmið er í bréfi úr Múlasýslu rituðu af séra Halldóri Gíslasyni á Desjarmýri í Borgarfirði eystra. Síðara dæmið er úr bréfi presta í A-Skaftafellssýslu. Ég hef ekki getað fundið aðrar heimildir annars staðar um slíkar efstastigsmyndir með *ð* af *fár*. Þessi dæmi í Landsnefndarbréfunum

sýna að innskots-ð í efsta stigi lýsingarorða hefur ekki einskorðast við *hár* og *stór* á þessum tíma heldur hefur einnig getað komist inn í efsta stig annarra lýsingarorða eins og *fár*.

BEYGINGARBREYTINGAR

Merki um ýmis athyglisverð atriði í beygingum sjást í Landsnefndarbréfunum. Fyrst er fjallað hér um r-myndir í beygingu lýsingarorða sem enda á *-ll/-nn* (*einnri*, *gamallrar*) og tilgreind athyglisverð dæmi um áframhaldandi þróun slíkra mynda í bréfunum (*miklri*). Einnig er stutt umfjöllun um samdráttarmyndir (*nokkra*, *annra*, *þessra*) af fornöfnunum *nokkur*, *annar* og *þessi*. Því næst er fjallað um endingar þriðju persónu fleirtölu viðtengingarháttar í þátíð. Fjöldi dæma um hina fornu endingu *-i* í bréfum til Landsnefndarinnar fyrri virðist sýna að hún hafi verið algengari á þessum tíma en áður hefur verið talið. Að lokum rek ég sögu endinga fyrstu persónu fleirtölu í miðmynd en ýmsar endingar hennar koma fyrir í bréfunum (*-unst*, *-ustum*, *-unstum*, *-ust*, *-umst*). Slík fjölbreytni miðmyndarendinga áður en eitt form (*-umst*) var staðlað fyrir áhrif málhreinsunar á 19. og 20. öld er í samræmi við 18. aldar rit eins og Ævisögu Jóns Steingrímssonar.

Lýsingarorð sem enda á -ll/-nn

Hjá einkvæðum og tvíkvæðum *a-/ō*-stofna lýsingarorðum sem enda á *-ll* (t.d. *gamall*) og einkvæðum lýsingarorðum sem enda á *-nn* (t.d. *hreinn*) hefur í seinni tíma íslensku orðið sú áhrifsbreyting að *-r-* hefur verið tekið upp í endingum þgf./ef. et. kvenkyni og í ef. ft. allra kynja, t.d. *hreinnri*, *hreinnrar*, *hreinnra*, fyrir áhrif frá öðrum *a-/ō*-stofna lýsingarorðum þar sem *-r-* féll aldrei saman við stofninn, t.d. þgf./ef. et. kvk. og ef. ft. *spakri*, *spakrar*, *spakra*. Jón Axel Harðarson skýrir þetta þannig að eftir að framburður *nn* ([nː]) og *ll* ([lː]) í áherslu breyttist í [tn] og [tl] á 14. öld hafi beygingarfræðileg greining stofns og endingar í einkvæðum lýsingarorðum orðið óskýr.[1] Eftir breytinguna hafi ekki lengur verið hægt að greina myndir eins og *beinni* [peitnɪ] og *hálli* [hautlɪ] sem samlögunarmyndir með *-n-ni*, *-l-li* í stað **-n-ri*,

[1] Jón Magnússon, *Grammatica Islandica*, s. xlviii.

*-*l-ri*.[1] Þess vegna hafi ending þeirra verið endurgerð og komið upp myndir eins og *beinnri* (þgf. et. kvk. af lo. *beinn*). Þetta skýrir af hverju engin dæmi eru um r-myndir (**fyndinnri*) í tvíkvæðum lo. sem enda á *nn* eins og *fyndinn*. Ekki var þörf á að endurtúlka greiningu stofns og endingar hjá slíkum lýsingarorðum því að framburður áhersluléttts *nn* breyttist ekki.

Á f.hl. 16. aldar eru myndir með *-r-* orðnar nokkuð algengar og enn frekar eftir miðja 16. öld.[2] Á 17. og 18. öld eru þær orðnar algengari en upprunalegar myndir og eru t.d. einhafðar hjá Runólfi Jónssyni og Jóni Magnússyni.[3] Við lok 18. aldar koma þó fyrir dæmi um orðmyndir án *-r-*, t.d. *heilli* (þgf. et. kvk.) í bók Ólafs Stephensens *Stutt Undirvísun í reikningslistinni* frá 1785.[4] Fyrir áhrif málhreinsunar verða þessar upphaflegu myndir aftur ofan á á 19. öld.[5] Í talmáli í nútímaíslensku, a.m.k. fram á f.hl. 20. aldar, var þessi nýja beyging með *-r-* hins vegar enn lifandi.[6] Í töluðu máli flestra núna og almennt í rituðu máli er upprunalegri beygingu þessara lýsingarorða nú fylgt.

Í Ævisögu Jóns Steingrímssonar eru oftast r-myndir í beygingu þessara lýsingarorða, t.d. *lítillri* 'litillre' 16, *hreinnri* 'hreirnre' 57, *einnri* 'eirnre' 118, *gamallri* 'gamallre' 237, og er greinilegt að þannig hefur Jón beygt orðin.[7] Allmörg dæmi eru þó einnig um það í Ævisögunni að *r* sé ekki táknað í beygingu lýsingarorða af þessum flokki, t.d. *einni* 'eirne' 50, *hreinni* 'hreirne' 101.

1 Stjarna (*) táknar endurgerða mynd.

2 Sjá: Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*, s. 88; Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, s. 29; Oskar Bandle, *Die Sprache der Guðbrandsbiblía*, s. 119.

3 Sjá Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*, s. 88.

4 Sjá Kjartan G. Ottósson, „An Archaising Aspect of Icelandic Purism: the Revival of Extinct Morphological Patterns", *The Nordic Languages and Modern Linguistics 6. Proceedings of the Sixth International Conference of Nordic and General Linguistics in Helsinki, August 18–22*, 1986. Ritstj. Pirkko Lilius & Mirja Saari. Helsinki 1987, s. 317.

5 Um sögu lýsingarorða af þessum flokki og áhrif málhreinsunar á 19. og 20. öld á beygingu þeirra sjá Halldóra Kristinsdóttir, Heillri, gamallrar, beinnra. Um r-myndir lýsingarorða sem enda á *-ll* og *-nn*. MA-ritgerð í íslensku við Háskóla Íslands 2012.

6 Sjá: Valtýr Guðmundsson, *Islandsk grammatik. Islandsk nutidssprog*. København 1922, s. 87; Finnur Jónsson, *Málfræði íslenzkrar túngu og helstu atriði sögu hennar í ágripi*. Kaupmannahöfn 1908, s. 87.

7 Jóhannes B. Sigtryggsson, *Málið á Ævisögu Jóns Steingrímssonar*, s. 166–170.

Í Landsnefndarbréfunum er einnig allalgengt að *r* sé í slíkum föllum (samtals 34 dæmi). Eftirfarandi dæmi koma fyrir í bréfunum, flokkuð eftir sýslum:

Orðmyndir með r *í bréfum til Landsnefndarinnar fyrri*

Gullbringusýsla: *einnrar* (I 246), *einnrar* (I 248), *einnri* (II 208)
Kjósarsýsla: *einnri* (I 306)
Mýrasýsla: *gamallri* (II 244)
Ísafjarðarsýsla: *neinnri* (II 319), *einnri* (II 331), *einnri* (II 336), *lítillri* (II 336), *einnri* (II 336), *einnri* (II 336), *einnri* (II 341). Öll dæmin eru úr bréfum séra Guðlaugs Sveinssonar á Kirkjubóli.
Húnavatnssýsla: *gamallri* (I 382), *lítillri* (I 398), *einnri* (I 402), *gamallri* (II 363), *gamallri* (II 391)
Skagafjarðarsýsla: *neinnri* (I 425), *gamallri* (I 441), *gamallri* (I 452), *gamallri* (I 452), *gamallri* (I 500), *gamallri* (I 506), *gamallri* (I 512), *gamallri* (I 513), *gamallri* (I 513)
Þingeyjarsýsla: *gamallri* (I 557)
Múlasýslur: *einnri* (II 438), *seinnrar* (II 439)
Skaftafellssýslur: *grænnri* (II 466), *lítillra* (II 469)
Rangárvallasýsla: *einnrar* (II 489), *hreinnrar* (II 504), *heillrar* (II 527)

Það er athyglisvert að mjög fá dæmi eru um nýju beyginguna í bréfum frá Norðurlandi austan Skagafjarðar (ekkert dæmi úr Eyjafjarðarsýslu og aðeins eitt úr Þingeyjarsýslu).

Í Landsnefndarbréfunum koma einnig fyrir samtals 23 dæmi um myndir án *r* af þessum lýsingarorðum og eru þau úr flestum sýslum landsins:

Orðmyndir án r *í bréfum til Landsnefndarinnar fyrri*

Gullbringusýsla: *einni* (I 252), *einni* (I 262)
Borgarfjarðarsýsla: *einni* (II 229)
Ísafjarðarsýsla: *hreinni* (II 318)
Húnavatnssýsla: *lítilli* (I 333), *einni* (I 383), *gamalli* (I 387), *einni* (I 389), *einni* (II 410)
Skagafjarðarsýsla: *einni* (I 451), *mikilli* (I 459)

Eyjafjarðarsýsla: *einni* (I 528)
Þingeyjarsýsla: *gamalli* (I 560), *allmikilli* (I 561), *gamallar* (I 561), *einni* (I 575)
Múlasýslur: *einni* (II 420), *einni* (II 429)
Rangárvallasýsla: *einni* (I 592), *einni* (I 599), *einni* (II 526)
Árnessýsla: *mikilli* (I 668), *einni* (II 543)

Á 17. öld varð frekari þróun lýsingarorða af þessum flokki og upp komu samdráttarmyndir í tvíkvæðum lýsingarorðum af þessum stofni, t.d. *litlri* fyrir *lítillri* og *gamlrar* fyrir *gamallrar*. Í ritmálssafni Orðabókar Háskólans er t.d. eftirfarandi dæmi frá 17. öld: „En að yfirstaðinni hvíld og hressingu teknri, stóðu þeir upp á sínar fætur.“[1] Deilt er um hvernig slíkar myndir urðu til. Björn K. Þórólfsson og Kjartan G. Ottósson telja að þær hafi orðið til við samdrátt í framburði.[2] Jón Axel Harðarson telur hins vegar að þar sem engin dæmi séu um myndir eins og **drukkin(n)ri*, sem væri nauðsynlegt forstig, sé líklegra að þetta séu áhrifsmyndir myndaðar eftir þorra lýsingarorða með einkvæðum stofni samkvæmt eftirfarandi hlutfallsjöfnu: *rík-ir*, *rík-a*, *rík-ar* : *rík-ri*, *rík-rar*, *rík-ra* = *drukkn-ir*, *drukkn-a*, *drukkn-ar*; *gaml-ir*, *gaml-a*, *gaml-ar* : X = *drukkn-ri*, *drukkn-rar*, *drukkn-ra*; *gaml-ri*, *gaml-rar*, *gaml-ra* og er það sennileg skýring á þessum myndum.[3]

Í bréfum til Landsnefndarinnar koma fyrir fjögur dæmi um slíkar myndir í beygingu lýsingarorða af þessum flokki, þrjú í bréfum almennings en eitt í bréfi prests:

---

miklra (et. ft. hk. af *mikill*)(I 261, Hjábúðarmenn í Grindavík, Gull.)
miklri (þgf. et. kvk. af *mikill*)(I 382, Hreppstjórar í Vatnsdal, Hún.)
gamlri (þgf. et. kvk. af *gamall*)(I 649, Hreppstjórar og bændur á Skeiðum, Árn.)
opnri (þgf. et. kvk. af *opinn*)(II 331, séra Guðlaugur Sveinsson á Kirkjubóli, Ísafj.).

Það er einnig annað dæmi í bréfunum sem virðist benda til svipaðrar

[1] *Munnmælasögur 17. aldar*. Bjarni Einarsson bjó til prentunar. Reykjavík 1955, s. 9.
[2] Sjá: Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*, s. 88; Kjartan G. Ottósson, „An Archaising Aspect of Icelandic Purism“, s. 316.
[3] Jón Magnússon, *Grammatica Islandica*, s. xlviii–xlix (nmgr. 90).

áhrifsbreytingar: *fullkomniri* 'fullkomnere' (þgf. et. kvk.)(I 262, Hjábúðarmenn í Grindavík, Gull.). Sennilegt er að ritháttur dæmisins standi fyrir myndina *fullkomnri*. Það rennir stoðum undir það að í sama bréfi kemur fyrir annað samdráttardæmi (*miklra*, I 261) eins og sést hér að framan.

Í bréfum til Landsnefndarinnar koma því bæði fyrir dæmi um r-myndir í beygingu lýsingarorða af þessum flokki (*neinnri*, *gamallri*) og samdráttarmyndir með innskots-*r* (*miklri*, *opnri*). Í máli sumra bréfritara hafa áhrifsbreytingar hjá slíkum lýsingarorðum því gengið mjög langt. Eins og kom fram að framan hafa slíkar myndir síðan nær alveg horfið aftur úr málinu fyrir áhrif málhreinsunar.[1] Gera mætti ráð fyrir að myndir eins og *opnri*, sem gerbreyta beygingu lýsingarorða af þessum flokki, fyndust frekar í máli almennings en presta eða annarra menntaðra stétta á þessum tíma því að mál hans hafi ekki verið undir eins miklum áhrifum ritmálsstöðlunar. Það styður þá kenningu að tvö af fimm dæmum um slíkar samdráttarmyndir (*miklra*, *fullkomniri*) koma fyrir í bréfi hjábúðarmanna í Grindavík.

Samdráttarmyndir í beygingu fornafna

Ekkert brottfall sérhljóðs var í beygingu fornafnsins *nǫkkurr* (*nekkverr*, *nakkvarr*) í forníslensku, t.d. á undan endingu sem hófst á sérhljóði, heldur hélst stofninn *nǫkkur-* í öllum myndum.[2] Í seinni alda máli komu hins vegar upp brottfallsform á undan endingum sem hefjast á sérhljóði þannig að stofninn varð þar *nokkr-/nökkr-*, t.d. *nokkrir*. Í Guðbrandsbiblíu verður slíkt brottfall langoftast, t.d. 'nockra Daga' (þf. ft.) I Mos 40[4].[3] Síðari sérþróun hefur hins vegar orðið í þgf. et. kvk., ef. et. kvk. og ef. ft. Búast mætti þar við samdráttarmyndum því að ending þeirra hefst á sérhljóði (*nokkri*, *nokkrar*, *nokkra*). Á síðari

[1] Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*, s. 88: „Nú er þessi samdráttur alveg að hverfa fyrir áhrif bókmálsins, aftur er algengt enn þá, að skjóta inn r-i, þótt rangt sje talið að rita svo."

[2] Sjá: Adolf Noreen, *Altnordische Grammatik I. Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Flexionslehre) unter Berücksichtigung des Urnordischen.* 4. útg. Halle a.S. 1923, s. 321–322; Hreinn Benediktsson, „The Modern Icelandic Indefinite Pronouns *nokkur* and *nokkuð*", *Linguistic Studies, Historical and Comparative.* Ritstj. Guðrún Þórhallsdóttir o.fl. Reykjavík 2002, s. 481.

[3] Oskar Bandle, *Die Sprache der Guðbrandsbiblía*, s. 369.

öldum koma hins vegar bæði fyrir samandregnar og ósamandregnar myndir af þessum föllum. Hreinn Benediktsson telur að ósamandregnu myndirnar *nokkur(r)i*, *nokkur(r)ar*, *nokkur(r)a* megi annaðhvort skýra með því að upphafleg form hafi alltaf haldist í málinu eða nýjar áhrifsmyndir verið myndaðar eftir fyrirmynd lýsingarorða eins og *gamall* (þgf. et. kvk. *gamalli*).[1] Í Ævisögu Jóns Steingrímssonar eru dæmi um samdráttarmyndir eins og *nokkri* (þgf. et. kvk.) 46 og *nokkra* (ef. ft.) 64.[2] Í nútímamáli hafa ósamandregnar myndir þessara falla verið staðlaðar.[3] Þegar í málfræði Jóns Magnússonar á 18. öld er það sú beyging fornafnsins sem sýnd er, þ.e. *nokkurri*, *nokkurrar*, *nokkurra*.[4]

Í Landsnefndarbréfunum eru tíu dæmi um slíkar samdráttarmyndir og þau eru ívið algengari en ósamandregin form (fimm dæmi):

Samdráttarmyndir af nokkur *í bréfum til Landsnefndarinnar fyrri (í þgf. et. kvk., ef. et. kvk., ef. ft.)*

þgf. et. kvk.
nokkri (I 451, Skag.), *nokkri* (II 526, Rang.)

ef. et. kvk.
nokkrar (I 366, Hún.), *nokkrar* (I 370, Hún.), *nokkrar* (I 382, Hún.), *nokkrar* (II 334, Ísafj.), *nokkrar* (II 339, Ísafj.)

ef. ft.
nokkra (I 587, Rang.), *nokkra* (II 336, Ísafj.), *nokkra* (II 515, Rang.)

Ósamandregnar myndir af nokkur *í bréfum til Landsnefndarinnar fyrri (í þgf. et. kvk., ef. et. kvk., ef. ft.)*

þgf. et. kvk.
nokkurri (I 506, Skag.), *nokkurri* (II 373, Hún.)

[1] Sjá: Hreinn Benediktsson, „The Modern Icelandic Indefinite Pronouns *nokkur* and *nokkuð*“, s. 498–500; Jón Magnússon, *Grammatica Islandica*, s. 118.
[2] Jóhannes B. Sigtryggsson, *Málið á Ævisögu Jóns Steingrímssonar*, s. 196–198.
[3] Sjá t.d. Valtýr Guðmundsson, *Islandsk grammatik*, s. 114.
[4] Hreinn Benediktsson, „The Modern Icelandic Indefinite Pronouns *nokkur* and *nokkuð*“, s. 501.

ef. ft.
nokkurra (I 171, Gull.), *nokkurra* (I 185, Gull.), *nokkurra* (II 361, Hún.). Einnig kemur fyrir ósamandregin mynd í nf. ft. kk.: *Nokkurir* (I 625, Árn.)

Það er athyglisvert að einnig má finna dæmi um samdráttarmyndir fornafnanna *annar* og *þessi* í Landsnefndarbréfunum af þessum föllum. Ég hef aðeins fundið tvö dæmi um slíkar myndir í ritmálssafni Orðabókar Háskólans (*annra*[1] (ef. ft.), *þessra*[2] (ef. ft.)) og eru bæði úr Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 18. öld.

Samdráttarmyndir af annar *og* þessi *í bréfum til Landsnefndarinnar fyrri*

---

ef. et. kvk.
annrar (I 462, Þorleifur Claus Brynjólfsson, hreppstjóri í Akrahreppi, Skag.)

ef. ft.
annra (I 424, Hreppstjórar í Sauðárhreppi, Skag.)

ef. et. kvk.
þessrar (I 246, Hreppstjórar og bændur í Hafnahreppi, Gull.), *þessrar* (I 322, Hreppstjórar á Akranesi, Borg.), *þessrar* (I 590, Hreppstjórar og bændur í Landeyjum, Rang.), *þessrar* (I 625, Hreppstjórar og bændur í Stokkseyrarhreppi, Árn.), *þessrar* (II 458, Prestar í Austur-Skaftafellssýslu, Skaft.)

ef. ft.
þessra (I 305, Kjós.), *þessra* (I 307, Hreppstjórar í Kjósarhreppi, Kjós.), *þessra* (II 458, Prestar í Austur-Skaftafellssýslu, Skaft.)

Þessar samdráttarmyndir virðast hugsanlega hafa orðið til fyrir áhrif frá beygingu *nokkur* þar sem sérhljóð í stofni fellur oftast niður á undan endingu sem hefst á sérhljóði.

[1] *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. Tíunda bindi. Kaupmannahöfn 1943, s. 115.
[2] *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. Ellefta bindi. Kaupmannahöfn 1943, s. 37.

Endingar þriðju persónu fleirtölu viðtengingarháttar

Þegar í elsta máli finnast dæmi um að endingar fleirtölu framsöguháttar séu einnig notaðar í fleirtölumyndum viðtengingarháttar af so. *munu* og *skulu*. Síðar gerist þetta í öðrum sögnum.[1] Upphaflegar endingar í viðtengingarhætti voru *-im* (1. p. ft.), *-ið* (2. p. ft.), *-i* (3. p. ft.), bæði í nútíð og þátíð. Nýjar endingar koma fyrst upp í 1. p. ft. nútíðar og þátíðar og síðan í 2. og 3. p. ft. þátíðar á fyrri helmingi 14. aldar og verða algengar á 15. öld.[2] Gömlu endingarnar hverfa síðan alveg, fyrst í 1. p. ft. nt. og þt.[3]

Breytingar á endingum viðtengingarháttar fleirtölu frá forníslensku til nútímamáls

	nútíð		þátíð	
	forníslenska	nútímaíslenska	forníslenska	nútímaíslenska
1. p. ft.	*-im*	*-um*	*-im*	*-um*
2. p. ft.	*-ið*	*-ið*	*-ið*	*-uð*
3. p. ft.	*-i*	*-i*	*-i*	*-u*

Lengst lifir forn ending viðtengingarháttar í 3. p. ft. þátíðar, þ.e. *-i* (*þeir hefði*). Þar tórir hún langt fram eftir öldum og jafnvel eru enn leifar um hana á fyrri hluta 20. aldar.[4] Björn M. Ólsen segir að við lok 19. aldar finnist þessi gamla ending enn þá í máli alþýðu[5] og Jó-

[1] Sjá Jón Þorkelsson, *Breytingar á myndum viðtengingarháttar í fornnorsku og forníslensku*. Reykjavík 1887, s. 27 o.áfr.

[2] Sjá: Adolf Noreen, *Altnordische Grammatik*, s. 364; Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*, s. 55; Jón Þorkelsson, *Breytingar á myndum viðtengingarháttar*, s. 39 o.áfr.

[3] Jón Þorkelsson, *Breytingar á myndum viðtengingarháttar*, s. 63: „Af þeim dœmum, sem til eru fœrð hér að framan, má sjá, að breytingin hefir orðið fyrst í 1. persónu eintölu nútíðar og þátíðar, þar næst í 1. persónu fleirtölu í hinum sömu tíðum og síðast í 2. og 3. persónu fleirtölu í þátíð. Endingin *-im* í 1. persónu fleirtölu virðist vera gjörsamlega horfin úr málinu um árið 1500, og eg ætla, að eg megi fullyrða, að hún finnist eigi í Nýja Testamenti Odds Gottskálkssonar, sem prentað er 1540. Í 3. persónu fleirtölu þátíðar hefir endingin *-i* lengi haldist samhliða við hina nýju endingu *-u*, og finst hún t. d. í vísnabókinni, er prentuð er 1612 […].“

[4] Sjá Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*, s. 110.

[5] Björn Magnússon Ólsen, „Zur neuisländischen Grammatik“, *Germania* 27 (1882), s. 277: „Auch durfte der Verf. die Thatsache nicht übergehen, daß die 3. Person Plur.

hannes L.L. Jóhannsson nefnir það einnig.[1] Björn K. Þórólfsson telur að i-endingin hafi lifað einhvers staðar langt fram á 19. öld.[2]

Í bréfum til Landsnefndarinnar fyrri eru allmörg dæmi um upprunalegu endinguna *-i* í 3. p. ft. þt. viðtengingarháttar og er hún almenn ending í ýmsum bréfum. Þessi dæmi sýna að hún hefur verið allalgeng á síðari hluta 18. aldar og kemur fyrir í bréfum frá öllum landshlutum. Í listunum hér fyrir aftan eru dæmin, sem ég hef fundið, flokkuð eftir landshlutum. Þetta er ekki tæmandi listi en gefur vísbendingu um tíðni endingarinnar í bréfunum.

Dæmi um upprunalega endingu 3. p. ft. vh. þt. (-i)
í bréfum til Landsnefndarinnar fyrri

Gullbringusýsla: *kynni* (I 181), *gæti* (I 200), *væri* (I 200 (3 dæmi)), *tæki* (I 211), *fengi* (I 211), *væri* (I 212), *væri* (I 222 (2 dæmi)), *kæmi* (I 229), *lægi* (I 229), *gæti* (I 229), *væri* (I 232), *fengi* (I 234), *mætti* (I 247), *væri* (I 252 (3 dæmi)), *væri* (I 256), *eftirsæi* (I 256), *tilhéldi* (I 256), *væri* (I 275)

Mýrasýsla: *væri* (II 241), *væri* (II 244), *gæti* (II 245), *hefði* (II 249), *tæki* (II 249), *bryti* (II 253). Öll dæmin eru úr bréfi séra Vigfúsar Jónssonar í Hítardal.

Ísafjarðarsýsla: *væri* (II 336), *kynni* (II 337), *uppbyggði* (II 338), *fyrirfyndi* (II 340), *skyldi* (II 340), *hefði* (II 340), *skyldi* (II 341), *tilfélli* (II 341), *gæfi* (II 341), *gæti* (II 342), *kynni* (II 343). Öll dæmin eru úr bréfum séra Guðlaugs Sveinssonar á Kirkjubóli.

Húnavatnssýsla: *gæti* (I 330), *hefði* (I 334), *væri* (I 335), *þyrfti* (I 337), *Gæti* (I 364), *mætti* (I 365), *hefði* (I 366), *þyrfti* (I 366), *léti* (I 366), *mætti* (I 368), *væri* (I 368), *mætti* (I 369), *mætti* (I 369), *mætti*

Prät. Conj. nicht ganz das alte *i* eingebüßt hat, indem man hier zuweilen die alten Formen (*byndi*, *væri*, *fœri* etc.) in der Volkssprache hört."

[1] Jóhannes L.L. Jóhannsson, „Ritfregn um *Islandsk Grammatik. Islandsk Nutidssprog* eftir Valtý Guðmundsson", *Skírnir* 97 (1923), s. 205–213: „Annars má geta þess að höf. forðast ofmjög að geta um fornar beygingarmyndir, sem enn eru þó tórandi í talmáli sumra héraða […] og einkum 3. pers. fl. viðth. í þát. *þeir hefði*, *tæki*, *væri*, *vildi* o. s. frv. sem alloft heyrist í tali og líka tíðkast nokkuð í bókmáli."

[2] Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*, s. 110: „Endingin *i* hefur líka lifað í daglegu máli einhversstaðar á [sic] langt fram á 19. öld […]."

(I 370), *hefði* (I 370), *væri* (I 370), *sæi* (I 370), *Væri* (I 371), *væri* (I 387), *væri* (I 399), *hefði* (I 399), *væri* (II 374), *mætti* (II 376), *gæfi* (II 378), *mætti* (II 378), *fengi* (II 392)

Skagafjarðarsýsla: *gæti* (I 424), *væri* (I 424), *væri* (I 425), *tæki* (I 460), *fengi* (I 461), *mætti* (I 461), *slægi* (I 462), *skyldi* (I 473 (2 dæmi)), *mætti* (I 515), *væri* (I 515)

Eyjafjarðarsýsla: *gæti* (I 524), *væri* (I 524 (2 dæmi)), *fengi* (I 524), *væri* (I 537)

Þingeyjarsýsla: *kynni* (I 547), *mætti* (I 548), *gæti* (I 548), *nyti* (I 548), *væri* (I 548), *væri* (I 549), *fengi* (I 551), *fengi* (I 552), *væri* (I 554), *kynni* (I 554), *fengist* (I 554), *setti* (I 554), *væri* (I 573), *kynni* (I 578), *væri* (I 580)

Rangárvallasýsla: *væri* (I 592), *væri* (I 686), *Kynni* (II 483), *væri* (II 518)

Múlasýsla: *hefði* (II 420), *hefði* (II 430), *kynni* (II 450), *hefði* (II 451)

Skaftafellssýslur: *fyndist* (II 459), *væri* (II 464), *mætti* (II 465), *kynni* (II 467), *fengi* (II 468)

Ég hef ekki tekið saman nákvæmt yfirlit yfir fjölda dæma um nýju endinguna *-u* í 3. p. ft. vh. Hún er hins vegar greinilega allmiklu algengari en *-i*.[1]

Nýjar fleirtöluendingar í vh. þt. komu fyrst upp í núþálegu sögnunum *munu* og *skulu* eins og áður sagði. Nýja endingin *-u* er langalgengust í 3. p. ft. vh. af þessum sögnum[2] í Landsnefndarbréfunum en þó koma fyrir fjögur dæmi um i-endingu í 3. p. vh. þt. af so. *skulu* og fjögur af so. *munu*:

[1] Hér eru nokkur dæmi um nýju endinguna úr ýmsum sýslum: *kynnu* (I 181, Gull.), *kynnu* (II 205, Gull.), *væru* (II 220, Borg.), *væru* (II 223, Borg.), *gæfu* (II 241, Mýras.), *hefðu* (II 241, Mýras.), *hefðu* (I 288, Kjós.), *kynnu* (I 290, Kjós.), *væru* (II 318, Ísafj.), *fyndust* (II 342, Ísafj.), *fyndust* (II 361, Hún.), *fengju* (II 392, Hún.), *mættu* (I 415, Skag.), *þyrftu* (I 522, Skag.), *legðu* (I 530, Eyjafj.), *kynnu* (I 535, Eyjafj.), *tækjust* (I 549, Þing.), *mættu* (I 583, Þing.), *væru* (II 419, Múl.), *hefðu* (II 440, Múl.), *mættu* (II 457, Skaft.), *mættu* (II 458, Skaft.), *kynnu* (I 588, Rang.), *tilfyndust* (II 492, Rang.), *mættu* (I 659, Árn.), *væru* (I 659, Árn.) o.s.frv.

[2] Til dæmis: *skyldu* (I 181), *skyldu* (I 275), *skyldu* (II 209) o.s.frv.; *mundu* (I 275), *mundu* (I 425), *mundu* (I 588) o.s.frv.

skyldi (I 473 (2 dæmi))(Laust blað um gjaftolla, Akrahreppi, Skag.), *skyldi* (II 340), *skyldi* (II 341)(séra Guðlaugur Sveinsson á Kirkjubóli, Ísafj.)
mundi (I 369)(Ólafur Jónsson og Bjarni Guðbrandsson, hreppstjórar í Miðfirði, Hún.), *Mundi* (I 399)(Sigurður Þorláksson, hreppstjóri á Gunnsteinsstöðum í Langadal, Hún.), *mundi* (I 528)(Jón Jónsson, bóndi á Efstalandi í Öxnadal, Eyjafj.), *mundi* (I 587)(Bjarni Högnason, bóndi á Tjörnum við Eyjafjöll, Rang.)

Þessar myndir af *munu* og *skulu* með endinguna *-i* benda hugsanlega til þess að í máli þeirra sem notuðu slíkar myndir hafi þessi ending verið lifandi eða virk í máli þeirra og hafi verið alhæfð einnig á þessar núþálegu sagnir þar sem i-endingin var annars löngu horfin úr málinu.

Þessi dæmi sem ég hef fundið í bréfum til Landsnefndarinnar fyrri um fornu endinguna *-i* í 3. p. ft. þt. í viðtengingarhætti benda til þess að hún hafi verið lifandi í máli ýmissa á s.hl. 18. aldar þótt ný ending *-u* hafi komið upp nokkrum öldum fyrr. Aðrar heimildir benda einnig til þess að þessi forna ending hafi verið allalgeng í talmáli á 19. öld og jafnvel fram á 20. öld. Þetta sýnir vel hversu lengi málbreytingar geta verið að ganga yfir og breiðast út og gamlar og nýjar myndir gátu oft lifað lengi saman.

Fyrsta persóna fleirtölu í miðmynd

Í forníslensku var 1. p. ft. miðmyndar með endinguna *-umsk*, t.d. *komumsk*, sem síðar varð *-umz* og *-umst*. Hún breyttist í *-unst* á áratugunum milli 1460 og 1520 og frá um 1500 verður *-ust* einnig algeng ending.[1] Á fyrri hluta 17. aldar kom fram nýtt afbrigði viðskeytisins, *-ustum*, sem fljótt varð meginafbrigði þess eftir það.[2]

Kjartan G. Ottósson segir að snemma á 18. öld fari að sjást merki um áhrif málræktarsjónarmiða á miðmyndarform, ending 1. p. ft. *-umst*, sem var alveg horfin úr málinu, var tekin upp aftur og varð ráðandi ending á 19. öld og síðar.[3] Talið er að Árni Magnússon hafi

[1] Sjá Kjartan G. Ottósson, *The Icelandic Middle Voice. The Morphological and Phonological Development*. Lund 1992, s. 214.
[2] Sjá Kjartan G. Ottósson, *The Icelandic Middle Voice*, s. 219 o.áfr.
[3] Sjá Kjartan G. Ottósson, *The Icelandic Middle Voice*, s. 223.

átt þátt í því að þessi ending var endurvakin en hún hafði horfið úr málinu í byrjun 16. aldar.[1] Elsta dæmið frá síðari öldum um hana er í bréfi árið 1705 frá Árna.[2] Hún virðist ekki hafa breiðst mikið út í talmáli í fyrstu. Það hafði líklega eitthvað að segja um útbreiðslu hennar að Eggert Ólafsson mælti með henni í Réttritabókinni árið 1762.[3]

Algengustu endingar 1. p. ft. miðmyndar á 18. öld voru *-unst*, *-ustum*, *-umst*, *-ust*, *-unstum* (algengustu endingarnar fyrst).[4] Á 19. öld dregur úr notkun *-unst* og endingarnar *-ust* og *-unstum* hverfa alveg. Endingin *-ustum* verður ráðandi í talmáli og *-umst* í ritmáli. Í nútímaíslensku er *-umst* orðin hin almenna ending í tal- og ritmáli þótt *-ustum* heyrist samt í talmáli.[5]

Ýmis dæmi um 1. p. ft. miðmyndar er að finna í Ævisögu Jóns Steingrímssonar. Algengustu endingar eru *-unst* og *-ustum* en einnig koma fyrir *-unstum* og *-ust*.[6] Engin dæmi eru hins vegar um *-umst*. Fjölbreytni í miðmyndarendingum í 1. p. ft. í miðmynd í Ævisögunni er athyglisverð og sýnir að ending þeirrar myndar hefur þá ekki verið jafnstöðluð og í nútímaíslensku.[7]

[1] Sjá: Kjartan G. Ottósson, „An Archaising Aspect of Icelandic Purism“, s. 315; Kjartan G. Ottósson, „Breytingar á persónubeygingu miðmyndar: Málkerfisbreytingar í félagslegu samhengi“, *Íslenskt mál og almenn málfræði* 12–13 (1990–1991), s. 120; Kjartan G. Ottósson, *The Icelandic Middle Voice*, s. 223–225. Árni Magnússon lagaði stafsetningu sína að fornum rithætti í ýmsum atriðum er á leið og tók t.a.m. upp *y*, skrifaði *hver* fyrir *hvör* og *einn* fyrir *eirn*. Sjá Kjartan G. Ottósson, *Íslensk málhreinsun*, s. 23.

[2] Kjartan G. Ottósson, „Breytingar á persónubeygingu miðmyndar“, s. 120: „Árni kenndi skrifurum sínum stafsetningu og þannig breiddist hin endurvakta ending út, m.a. til Jóns Ólafssonar úr Grunnavík. Einnig má ætla að Árni hafi haft áhrif á Jón biskup Vídalín og til þess megi rekja að endingin *-umst* er notuð í frumútgáfu Vídalínspostillu frá 1718. […] Lengst af 18. aldar er endingin *-umst* að mestu leyti takmörkuð við þröngan hóp íslenskra menntamanna sem fást við fornbókmenntir.“

[3] Kjartan G. Ottósson, *Íslensk málhreinsun*, s. 39.

[4] Kjartan G. Ottósson, *The Icelandic Middle Voice*, s. 223.

[5] Sjá: Kjartan G. Ottósson, „Breytingar á persónubeygingu miðmyndar“, s. 121; Kjartan G. Ottósson, *The Icelandic Middle Voice*, s. 227–229; Valtýr Guðmundsson, *Islandsk grammatik*, s. 167–168.

[6] Jóhannes B. Sigtryggsson, *Málið á Ævisögu Jóns Steingrímssonar*, s. 212–215.

[7] Stöðlun máls (e. *codification*, *standardization*) getur til að mynda falið í sér ákvarðanir um samræmi í beygingum. Sjá Ari Páll Kristinsson, „Málræktarfræði“, *Íslenskt mál* 29 (2007), s. 117–118.

Í Landsnefndarbréfunum eru eftirfarandi dæmi um 1. p. ft. í miðmynd. Algengasta endingin er *-unst* (24 dæmi). Næstalgengust er *-ustum* (14 dæmi) og miklu sjaldgæfari eru *-unstum* (2 dæmi), *-ust* (2 dæmi) og *-umst* (2 dæmi).

Endingar 1. p. ft. miðmyndar í bréfum til Landsnefndarinnar fyrri

-unst
þykjunst (I 172, Gull.), *minnunst* (I 198, Gull.), *eyðileggjunst* (I 247, Gull.), *þykjunst* (I 381, Hún.), *dirfunst* (I 421, Skag.), *þykjunst* (I 426, Skag.), *Þykjunst* (I 442, Skag.), *héldunst* (I 442, Skag.), *útörmuðunst* (I 442, Skag.), *búunst* (I 443, Skag.), *beiðunst* (I 498, Skag.), *Finnunst* (I 499, Skag.), *beiðunst* (I 561, Þing.), *beiðunst* (I 561, Þing.), *beiðunst* (I 561, Þing.), *beiðunst* (I 562, Þing.), *beiðunst* (I 562, Þing.), *beiðunst* (I 562, Þing.), *bjóðunst* (I 563, Þing.), *Beiðunst* (I 569, Þing.), *Þykjunst* (I 578, Þing.), *dirfunst* (I 635, Árn.), *dirfunst* (I 663, Árn.), *neyðunst* (II 374, Hún.)

-ustum
þykjustum (I 261, Gull.), *dirfustum* (I 261, Gull.), *finnustum* (I 452, Skag.), *þykjustum* (I 490, Skag.), *finnustum* (I 493, Skag.), *finnustum* (I 579, Þing.), *finnustum* (I 593, Rang.), *dirfustum* (I 599, Rang.), *neyðustum* (I 600, Rang.), *dirfustum* (I 613, Árn.), *dirfustum* (I 619, Árn.), *dirfustum* (I 625, Árn.), *útörmustum* (I 630, Árn.), *dirfustum* (I 653, Árn.)

-unstum
dirfunstum (I 527, Eyjafj.), *þykjunstum* (I 579, Þing.)

-ust
orsökust (I 171, Gull.), *þættust* (I 529, Eyjafj.)

-umst
þykjumst (I 421, Skag.), *þykjumst* (II 390, Hún.)

Það hvaða miðmyndarendingar eru algengastar í bréfum til Landsnefndarinnar er í samræmi við athuganir Kjartans G. Ottóssonar, sem greint var frá hér að framan, um hvaða miðmyndarendingar hefðu verið algengastar á 18. öld. Athyglisvert er að það skuli koma fyrir

dæmi í bréfunum um endurvöktu endinguna *-umst* þótt fá séu. Aðeins eru tvö dæmi um endinguna *-unstum* og eru þau bæði í bréfum frá Norðurlandi. Endingin *-unst* kemur fyrir í öllum landshlutum en virðist vera sérstaklega algeng í Skagafirði og á Norðurlandi. Ending 1. p. ft. miðmyndar er þó sjaldgæf í textum og erfitt að fullyrða nokkuð um dreifingu ólíkra mynda eftir landshlutum.

NIÐURSTÖÐUR

Bréfin sem bárust Landsnefndinni fyrri eru mikilsverð heimild um íslenskt alþýðumál við lok 18. aldar enda er lítið varðveitt frá þessum tíma af skrifum alþýðu. Tökuorð eru greinilega algengari í bréfum presta en almennings. Hvorki eru skýr dæmi um fyrnsku í ritun eða beygingu í bréfum almennings og presta til Landsnefndarinnar fyrri. Ekki eru heldur sjáanleg áhrif málhreinsunar á málið á þeim. Það sést til að mynda á ólíkum endingum í 1. p. ft. miðmynd sem koma fyrir í bréfunum (*-unst*, *-ustum*, *-unstum*, *-ust*, *-umst)*. Endurvakta myndin *-umst*, sem í nútímaíslensku er orðin hin staðlaða mynd, sést varla.

Sumar breytingar, sem fjallað var um hér að framan, voru ekki vel séðar á 19. öld., sbr. ummæli Konráðs Gíslasonar hér að framan um *hæðsti*, og þegar við lok 18. aldar virðast málhreinsunarmenn frekar hafa valið lýsingarorðsmyndir án *-r-* af lýsingarorðum sem enda á *-ll-/-nn-* (sbr. þgf. et. kvk. *heilli* hjá Ólafi Stephensen 1785). Dæmi um r-myndir í beygingu lýsingarorða af þessum flokki (*neinnri*, *gamallri*) og samdráttarmyndir með *-r-* (*miklri*, *gamlri*, *opnri*) eru hins vegar allalgeng í bréfum til Landsnefndarinnar fyrri. Athyglisverð eru einnig dæmi sem koma fyrir í bréfunum um samdráttarmyndir (*nokkri*, *annra*, *þessrar*) af fornöfnunum *nokkur*, *annar* og *þessi* en beyging fornafnsins *nokkur* með ósamandregnum myndum (t.d. *nokkurra*) er þegar í málfræði Jóns Magnússonar frá 18. öld ein sýnd sem hin rétta beyging.

Umfjöllun um tvær málbreytingar í bréfunum auka við fyrri vitneskju um dreifingu þeirra. Dæmi um hljóðbreytinguna *rn* > *nn* (t.d. *biskupannir* f. *biskuparnir*) í bréfum Vigfúsar Jónssonar í Hítardal sýna að þessi framburður hefur tíðkast í Mýrasýslu á 18. öld. Ný ending, *-u*, í þriðju persónu fleirtölu viðtengingarháttar (*kynnu*, *fyndust*) er algengust í bréfunum. Allmörg dæmi eru hins vegar um fornu end-

inguna *-i* (*tilhéldi*, *fengist*) og virðist hún hafa verið algengari á þessum tíma en áður var talið og líklega verið notuð um allt land. Það verður þó að hafa fyrirvara við það vegna ójafnrar landfræðilegrar dreifingar bréfanna.

Í stuttu máli sýna þessar athuganir að meiri tilbrigði voru í máli 18. aldar en í nútímamáli. Nýjar og gamlar myndir gátu lifað saman í málinu og áhrifa málstöðlunar sem fylgdi málhreinsun, skólaskyldu og öðrum þáttum er ekki farið að gæta eins og varð á 19. og 20. öld.

Þær athuganir, sem fjallað var um hér að framan, hafa vonandi veitt innsýn í nokkur atriði í máli alþýðu og presta í bréfum til Landsnefndarinnar fyrri 1770–1771. Margt annað athyglisvert í bréfunum hefði mátt fjalla um. Málið á þeim er kjarnyrt 18. aldar íslenska, framandi nútímamönnum um margt en einnig furðulík.

JÓHANNES B. SIGTRYGGSSON

Det islandske sprog i Landkommissionens breve 1770–1771

Brevene til Landkommissionen 1770–1771 er en vigtig kilde om det islandske sprog i en periode, hvor der ikke findes meget skrevet af almuen. Denne artikel handler om nogle fonetiske og især morfologiske ændringer, som brevene belyser på en ny måde eller udfylder vores viden om. En samlet undersøgelse af sproget i Landkommissionsbrevene må vente til bedre tider.

Men hvordan var islandsk i 1700-tallet? Professor Jón Helgason har beskrevet det således, at sproget aldrig har været så mangfoldigt og broget som dengang.[1] Forskellige strømninger havde kæmpet indbyrdes i århundredet, især sidste halvdel af det, dels et stærkt daniseret sprog og stil, og dels en arkaiserende indflydelse på sprog og ortografi.[2] For islandsk begyndte også en ny epoke ved århundredets slutning, for med Det Islandske Literatur-Selskab og dets skrifter (*Rit þess Islenzka Lærdóms-Lista Felags*), som selskabet udgav i årene 1781–1798, begyndte systematiske puristiske synspunkter at gøre sig gældende i Island, jf. Svavar Sigmundsson: "Det er ikke mindst ind-

[1] Jón Helgason, "Från Oddur Gottskálksson till Fjölnir. Tre hundra års isländsk språkutveckling", *Island. Bilder från gammal och ny tid*. Skrifter utgivna av Samfundet Sverige-Island 1. Lund 1931, s. 42: "Det finnes ingen period i vår historia, där de språkliga förhållanden äro så brokiga som under 1700-talet, i synnerhet dess senare hälft. Å den ena sidan har man det starkast daniserade språk som någon gång skrivits av islänningar. Å den andra sidan ett språk, som imiterar gammalt och föråldrat skrivsätt och uttryckssätt i än högre grad en man tidigare eller senare känner exempel på."

[2] Se: Kjartan G. Ottósson, *Íslensk málhreinsun. Sögulegt yfirlit*. Rit Íslenskrar málnefndar 6. Reykjavík 1990, s. 35–38; Gunnar Sveinsson, *Alþingisbækur Íslands*. Acta comitiorum generalium Islandiæ. XVII. 1791–1800. Reykjavík 1990, s. xiv: "Der var i øvrigt indført forskellige slags arkaiserende sprog i skriftserien *Rit þess íslenzka lærdómslistafélags* 1781ff, og mange brugte den som forbillede."

flydelsen fra dette selskab, som bevirker, at man kan sige, at sproglig purisme er blevet en officiel strømning i landet omkring 1800."[1] Det er derfor en spændende periode i det islandske sprogs historie, og det er interessant, at undersøge almuens og præsternes sprog fra denne tid.

Man har manglet flere undersøgelser af sproget i 1700-tallet for at få et fyldigere billede af islandsk i denne periode.[2] Modsat er der lavet to omfattende beskrivelser af sproget i 1500-tallet, Jón Helgasons undersøgelse af Oddur Gottskálkssons oversættelse af Det Nye Testamente og Oskar Bandles beskrivelse af Guðbrandsbiblía.[3] Fra de allerseneste år kan man dog nævne fx min undersøgelse af sproget i Jón Steingrímssons (1728–1791) selvbiografi fra slutningen af 1700-tallet (skrevet 1778–1783 og 1791), som netop er fra næsten samme periode som brevene til Landkommissionen 1770–1771.[4] Af andre undersøgelser af sproget i 1700-tallet kan nævnes Svavar Sigmundssons ikkepublicerede speciale om sproget i *Stutt og einföld undirvísun um kristindóminn* af biskop Jón Vídalín (1666–1720).[5] Jón Vídalíns skrift er fra første halvdel af 1700-tallet, og Jón Steingrímssons selvbiografi er fra slutningen af århundredet. I Jón Helgasons tillæg til Jón Ólafsson fra Grunnavíks (1705–1779) oversættelse til islandsk af Niels Klim findes der en ret udførlig beskrivelse af sproget i oversættelsen.[6] Jón

[1] Svavar Sigmundsson, "Hreinsun íslenskunnar", *Íslenskt mál og almenn málfræði* 12–13 (1990–1991), s. 127–142.

[2] Se: Svavar Sigmundsson, "Staða rannsókna á máli 18. aldar", *Vefnir. Tímarit félags um átjándu aldar fræði* (1998). *Vef.* http://fraedi.is/kvistur/grein.php?id=688: "Spørgsmålet om, hvorledes situationen er omkring udforskningen af sproget i 1700-tallet, er faktisk let at besvare. Den er temmelig ringe. Mange steder er 1700-tallets sprog og grammatik ganske vist omtalt i enkelte artikler og bøger, men det har ikke været genstand for nogen samlet undersøgelse."

[3] Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*. Safn Fræðafjelagsins um Ísland og Íslendinga 5. Kaupmannahöfn 1926; Oskar Bandle, *Die Sprache der Guðbrandsbiblía. Orthographie und Laute. Formen.* Bibliotheca Arnamagnæana 17. Hafniæ 1956.

[4] Jóhannes B. Sigtryggsson, *Málið á Ævisögu Jóns Steingrímssonar*, Reykjavík 2011.

[5] Svavar Sigmundsson, Málið á "Stutt og Einfølld Undervisun um Christenndomenn" eftir Jón biskup Vídalín, Kaupmannahöfn 1729, með samanburði við nokkur bréf sama höfundar. Stafsetning. Hljóðfræði. Cand.mag.-afhandling ved Háskóli Íslands 1966.

[6] Ludvig Holberg, *Nikulás Klím*. Íslenzk þýðing eftir Jón Ólafsson úr Grunnavík (1745). Red. Jón Helgason. Íslenzk rit síðari alda 3. Kaupmannahöfn 1948.

Ólafsson arkaiserer imidlertid sit sprog ret meget, og man skal derfor være forsigtig med at stole på ham som et vidnesbyrd om det gængse sprog i 1700-tallet.[1]

Den vigtigste grammatik eller samtidige beskrivelse af islandsk i 1700-tallet er Jón Magnússons (1662–1738) *Grammatica Islandica*, som ikke blev udgivet, men er bevaret i håndskriftsform.[2] Professor Halldór Halldórsson mente, at Jón Magnússons grammatik var mere præget af skriftsprog, end man umiddelbart skulle tro. Jón Magnússon var broder til håndskriftsamleren Árni Magnússon.[3]

Eggert Ólafsson (1726–1768) efterlignede gammel ortografi i sine skrifter og prøvede der at finde forbilleder for en retskrivning.[4] Han skrev *Réttritabókin* i 1762, som havde stor indflydelse på ortografien til op i 1800-tallet, selv om den aldrig blev udgivet.[5] Af Jón Ólafsson fra Grunnavík foreligger skriftet *Orthographia Islandica* i håndskriftet AM 435 fol.[6]

Der findes meget leksikografisk materiale fra 1700-tallet.[7] Det vigtigste af det er Jón Ólafsson fra Grunnavíks islandsk-latinske ordbog, bevaret i det egenhændige manuskript AM 433 fol. Jón Helgason: "Den er århundredets mest betydningsfulde og udførlige ordbog og indeholder omfattende viden om folketro, kulturhistorie og litteratur. Hvis der var kommet en acceptabel orden på den, ville ingen betænke

[1] Se Kjartan G. Ottósson, "Den isländska språkhistoriens primärkällor och deras användning", *Nordistiken som vetenskap. Artiklar om ämnets historia, teorier och metoder*. Red. Jan Svensson. Lund 1988, s. 140.

[2] Jón Magnússon, *Grammatica Islandica. Íslenzk málfræði*. Jón Axel Harðarson gaf út með inngangi, þýðingu og athugasemdum. Reykjavík 1997.

[3] Halldór Halldórsson, "Sitthvað um orðið kvistur", *Lingua Islandica – Íslenzk tunga* 4 (1963), s. 70.

[4] Se: Vilhjálmur Þ. Gíslason, *Eggert Ólafsson*. Íslenzk endurreisn 2. Reykjavík 1926, s. 46–48 og 147–174.

[5] Se: Vilhjálmur Þ. Gíslason, *Eggert Ólafsson*, s. 147–167; Sidney Rufus Smith, "Orthographical Criteria in Eggert Ólafsson's 'Réttritabók'", *Scandinavian Studies* 41 (1969), s. 241–242.

[6] Se: Kristín Bjarnadóttir, Aðalsteinn Eyþórsson og Þorsteinn G. Indriðason, "Skrá um íslensk málfræðirit til 1925: Mart finna hundar sjer í holum", *Íslenskt mál og almenn málfræði* 10–11 (1988–1989), s. 186–187; Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, s. 71–87.

[7] Se: Guðrún Kvaran, "Det attende århundredes islandske leksikografi", *LexicoNordica* 7 (2000), s. 75–90.

sig på at kalde den en af de største islandske videnskabelige bedrifter i 1700-tallet."[1] En anden vigtig ordbog fra 1700-tallet er *Nucleus latinitatis* (Kleyfsi) af biskop Jón Árnason (udgivet 1738), som er genudgivet.[2] Den tredje vigtige ordbog fra 1700-tallet er dernæst *Orðabók. Íslensk-latnesk-dönsk* af Björn Halldórsson (1724–1794), som stort set var færdigredigeret i 1787, selv om den først udkom i 1814.[3]

BREVENE TIL LANDKOMMISSIONEN 1770–1771 PÅ ISLANDSK OG SPROGET I DEM

Af de i alt 183 breve, som indgik til Landkommissionen i 1770–1771, er 100 skrevet på islandsk, og langt de fleste af dem er skrevet af almuen.[4] De er alle sammen undtagen to trykt i 1. og 2. bind af denne udgave. Almuen blev opfordret til at skrive til kommissionen, og reaktionen var positiv, for der indkom i alt 110 breve fra almuen og præsterne i Island.[5] I første bind af udgivelsen trykkes 74 breve fra almuen, alle undtagen et skrevet på islandsk. To tredjedele af brevene fra præsterne, der trykkes i andet bind, er på islandsk, i alt 24 af 36.

1 Se Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, s. 121. Der er en udførlig behandling af ordbogen i: Guðrún Kvaran, "Úr orðabókarhandriti Jóns Ólafssonar úr Grunnavík", *Íslensk mál og almenn málfræði* 27 (2005), 201–216.

2 Jón Árnason, *Nucleus latinitatis* […]. Ný útgáfa. Orðfræðirit fyrri alda III. Guðrún Kvaran og Friðrik Magnússon sáu um útgáfuna. Reykjavík 1994. Se oversigt over karakteristiske bøjninger i *Nucleus latinitatis* i: Guðrún Kvaran og Friðrik Magnússon, "Inngangur", Jón Árnason, *Nucleus latinitatis*, s. xxii–xxiii.

3 Björn Halldórsson, *Lexicon Islandico-Latino-Danicum Biörnonis Haldorsonii*. Havniæ 1814. Björn Halldórssons ordbog blev genudgivet i 1992: Björn Halldórsson, *Orðabók. Íslensk-latnesk-dönsk*. Red. Jón Aðalsteinn Jónsson. 2. udg. Orðfræðirit fyrri alda 2. Reykjavík 1992. Friðrik Magnússon skrev der om ordforrådet i den. Se: Friðrik Magnússon, "Athugun á orðaforða orðabókar Björns Halldórssonar", Björn Halldórsson. *Orðabók*, s. xxxi–xlv.

4 Man kan se, hvilke breve det er, i "Register over Landkommissionens arkiv", *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I. *Bréf frá almenningi. Den islandske Landkommission 1770–1771. Breve fra almuen*. Red. Hrefna Róbertsdóttir og Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir. Reykjavík 2016, s. 49–75. I en særlig spalte angives brevets sprog. I denne artikel henvises herefter kun til bogen og artikler i den med den danske titel.

5 Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, "Landkommissionen 1770–1771 og dens arbejde", *Den islandske Landkommission 1770–1771* I, s. 96.

Desuden er der to sysselmænd og den islandske landphysicus, som skriver breve på islandsk, og de bliver udgivet i tredje bind af denne udgave.[1] De andre breve fra dem og andre embedsmænd er skrevet på dansk (i alt 71 breve).[2] De 97 breve på islandsk, der er udgivet i 1. og 2. bind af denne udgave, udgør materialet til min undersøgelse. Alle brevene er skrevet af mænd.

Brevene udgør et godt materiale til undersøgelse af 1700-tallets islandsk. Man må dog huske på, at distributionen af brevene fra almuen og præsterne til Landkommissionen er ujævn.[3] Tilsyneladende har det været stærkt afhængigt af Landkommissionens rejser, hvor der kom breve fra,[4] fx findes der næsten ingen breve fra Østlandet, som kommissionen ikke rejste til i sin funktionsperiode.[5] Det er derfor tvivlsomt at udlede for meget om dialektforhold i sproget ud fra antallet af eksempler i brevene. Trods dette er brevene en betydningsfuld kilde om, hvorledes forskellige grupper skriver, især almuen, som der ellers er få kilder om fra denne tid.

Der findes eksempler i almuens og præsternes breve til Landkommissionen på forskellige fonetiske og morfologiske ændringer, som kendes fra andre kilder fra de seneste århundreder, og jeg skal drøfte nogle af dem i det følgende.[6] Min behandling begrænser sig til fonetiske og morfologiske ændringer, og jeg behandler ikke ændringer i

[1] Til denne undersøgelse har jeg ikke medtaget disse tre breve.

[2] Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, "Landkommissionens arkiv, brevskriverne, hjemsted og sociale status", *Den islandske Landkommission 1770–1771* I, s. 148–149.

[3] Angående brevskrivernes hjemsted se: Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, "Landkommissionens arkiv", s. 157–161.

[4] Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, "Landkommissionens arkiv", s. 160: "Som det ses, er det helt typisk, at der næsten udelukkende kommer breve fra almuen fra de steder, hvor kommissionen opholdt sig eller rejste igennem, Sydvestlandet, Árnessyssel og Nordlandet." Nærmere om kommissionsmedlemmernes rejser se: Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, "Landkommissionen 1770–1771 og dens arbejde", s. 109–114.

[5] Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, "Landkommissionen 1770–1771 og dens arbejde", s. 115.

[6] Eksempler på nogle bøjningsformer fra de seneste århundreder som kan findes i brevene: *missirs* (I 182), *mælir* (akk. sg.)(I 185), *sauðfjársins* (I 199), *innbyggjendurnar* (I 423), *veturnar* (I 230), *föðursumhyggju* (II 449), *höndur* (akk. pl.)(I 230), *einninn* (I 229), *hvörninn* (I 235), *Hjörtsson* (I 650), *Márstaða* (II 411), *megra* (komp. af adj. *magur*)(I 514), *djúpustu* (sup. af adj. *djúpur*)(I 574), *olla* (= *valda*)(inf.)(I 560), *ollir* (= *veldur*)(præs.) (II 527), *hrökkur* (= *hrekkur*)(præs. af v. *hrökkva*) (I 423).

syntaksen fra denne periode.[1] Hovedvægten i min behandling ligger på de morfologiske ændringer, for der dukker forskellige interessante morfologiske variationer op i 1700-tallets sprog, som har sat sig spor i brevene.

Fonetiske ændringer er ændringer i udtalen af lyd og lydforbindelser. De opdeles i fonematiske ændringer og positionsbestemte lydændringer. De førstnævnte er ændringer af de lyde, der udgør sprogets lydsystem. Eksempler på en sådan ændring er afrundingen af lydene *y*, *ý*, *ey*, som begyndte i anden halvdel af 1300-tallet og førte til, at de faldt sammen med *i*, *í*, *ei*.[2] Positionsbestemte lydændringer er ændringer af lyde i bestemte lydomgivelser. Et eksempel på en sådan ændring er afrundingen af *ö* foran *j*, som viste sig omkring 1600 (*mjög* > *mjeg*, *sjö* > *sje*). I de fleste tilfælde er de oprindelige former imidlertid blevet enerådende igen (*fjögur*), eller der er opstået dobbeltformer (*smjör/smjer*).[3]

De fleste af de mest gennemgribende fonematiske ændringer i islandsk sproghistorie indtraf længe før 1700-tallet. De vigtigste vokalændringer fandt fx sted i 1200- og 1300-tallet.[4] En undtagelse er det såkaldte *flámæli* (sammenfald dels af *i* og *e* og dels af *u* og *ö* i åbne trykstærke stavelser), som var påfaldende sent i 1800-tallet og første del af 1900-tallet, men som blev trængt tilbage ved puristiske indsatser i 1900-tallet.[5] Nogle konsonantændringer, som blev mere påfaldende senere, menes dog at være begyndt i 1700-tallet, fx det såkaldte *linmæli* og kv-udtalen.[6] Jeg har ikke kunnet finde tegn på disse ændringer i originalerne til de breve til Landkommissionen, som jeg har gennemgået, men jeg har heller ikke ledt systematisk efter dem.

Med morfologiske ændringer menes en form for ændring af bøjningen af ord. De kan bestå i, at enkelte kategorier forsvinder (fx du-

[1] Se en oversigt over syntaktiske ændringer i islandsk sproghistorie i Eiríkur Rögnvaldsson, "Setningafræðilegar breytingar í íslensku", *Setningar. Handbók um setningafræði*. Red. Höskuldur Þráinsson. Íslensk tunga III. Reykjavík 2005, s. 602–635.

[2] Guðvarður Már Gunnlaugsson, *Um afkringingu á /y, ý, ey/ í íslensku*. Reykjavík 1994.

[3] Stefán Karlsson, "Tungan", *Íslensk þjóðmenning 6. Munnmenntir og bókmenning*. Red. Frosti F. Jóhannsson. Reykjavík 1989, s. 10–11.

[4] Sjá Stefán Karlsson, "Tungan", s. 7–8.

[5] Jóhannes B. Sigtryggsson, *Málið á Ævisögu Jóns Steingrímssonar*, s. 73–76.

[6] Se: Svavar Sigmundsson, "Staða rannsókna á máli 18. aldar".

alis i islandsk), eller at der opstår flere. I islandsk fra senere tid har morfologiske ændringer som regel bestået i, at enkelte endelser har ændret sig, og visse ord har skiftet endelser eller skiftet køn. Et eksempel på ændring af en bøjningsendelse ses i akk. pl. af maskuline u-stammer, hvor endelsen *-i* erstatter den gamle endelse *-u*, fx akk. pl. *sonu* > *syni* (af *sonur*). De fleste af dem er analogiændringer, ændringer af ordformer efter påvirkning fra andre.[1]

FONETISKE ÆNDRINGER

Af fonetiske ændringer behandler jeg her nærmere dels ændringen *rn* > *nn* i tryksvag stavelse, som menes at være en dialektbunden ændring, og dels en ændring i visse adjektiver hvor der indskydes et *ð* i superlativ, fx *hæstur* > *hæðstur*. Begge disse fonetiske ændringer opstår i yngre islandsk. Behandlingen af den første ændring viser, hvordan brevene til Landkommissionen 1770–1771 muligvis kan være gavnlige for historisk dialektforskning. Den anden ændring (*hæðstur* osv.) er et eksempel på en ændring, som de sproglige purister i 1800- og 1900-tallet bekæmpede.

Tryksvagt rn

Lydforbindelsen *rn* ser ud til at have ændret sig og faldt sammen med *nn* i 1300-tallet (og tilsvarende *rl* og *ll*). Udtalen af den sammenfaldne forbindelse har formentlig været [tn],[2] men efter oprindelig kort vokal beholdt *nn* sin oprindelige udtale, [n:].[3] Det er usikkert, om den normale *rdn*-udtale ([rtn]) af *rn* i moderne sprog er rester af den ældre udtale eller indvirkning fra ortografien, men omvendte skrivemåder som *Orný* for *Oddný* i et brev fra 1300-tallet tyder på, at udtalen af lydforbindelsen på det tidspunkt snarere har været [tn] end [rtn].[4]

[1] En klar behandling af forskellige former for analogiændringer findes hos: Katrín Axelsdóttir, *Sögur af orðum. Sex athuganir á beygingarþróun í íslensku*. Reykjavík 2014, s. 33–41.

[2] Stefán Karlsson, "Tungan", s. 16.

[3] Kantet parentes ([ ]) bruges uden om lydskrifttegn.

[4] Stefán Karlsson, "Tungan", s. 16; Jón Magnússon, *Grammatica Islandica*, s. 253.

I tryksvag stavelse skrives lydforbindelsen *rn* undertiden 'nn' i senere tiders sprog (fx *þjófannir* for *þjófarnir*).[1] De ældste eksempler på disse skrivemåder er fra 1400-tallet.[2] Der er ikke klar forskel på længden af *n* og *nn* i tryksvag stavelse. Anna Helga Hannesdóttir har foretaget en undersøgelse af, i hvilke lydomgivelser det er mest almindeligt i moderne islandsk, at lydforbindelsen *rn* blev udtalt [tn], og hvor [rtn]. Former med *rn* i tryksvag stavelse (*álfarnir*, *konurnar*) fandtes i den gruppe ord, hvor det var mest almindeligt, at *r* forsvandt i udtalen (også i almindelige ord som *hérna*, *barn*).[3] Man kan derfor argumentere for, at *dn*-udtale af *rn* er den normale i trykløs stavelse. Skrivemåden 'nn' for *rn* (*þjófannir*) kan så forklares med, at der i senere tid er sket en assimilation (*rn* [tn] > *n(n)* [n(:)]), som senere er gået tilbage i moderne sprog.

Der findes nogle eksempler på sådan en skrivemåde i Oddur Gottskálkssons Nye Testamente, og den er også almindelig i Guðbrandsbiblía i 1500-tallet.[4] Det samme må siges om Hr. Gissur Sveinssons Kvæðabók fra 1600-tallet, hvor der forekommer eksempler som 'brvdinnar' (for *brúðirnar*) og 'þiöfanner' (for *þjófarnar*).[5] I Jón Vídalíns breve findes der også to eksempler på denne skrivemåde, 'stefnunnar' (for *stefnurnar*) og 'Þőranne' (for *Þórarni*).[6] Denne assimilerede udtale var almindelig på Sydlandet i første halvdel af 1900-tallet.[7] Jón

[1] Enkelte anførselstegn (' ') bruges uden om bogstavrette eksempler fra tekster.

[2] Se M. Hægstad, *Vestnorske maalføre fyre 1350*. II. *Sudvestlandsk. 2. Indre sudvestlandsk. Færøymaal. Islandsk*. Tridje bolken. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse 1941. No. I. Kristiania 1942, s. 113.

[3] Anna Helga Hannesdóttir, "Some different factors in phonological variation: The case of Icelandic rl/rn", *The Nordic Languages and Modern Linguistics 7. Proceedings of the Seventh International Conference of Nordic and General Linguistics in Tórshavn, 7–11 August 1989* (1992), s. 134.

[4] Se: Jón Helgason, *Málið á Nýja testamenti Odds Gottskálkssonar*, s. 44; Oskar Bandle, *Die Sprache der Guðbrandsbiblía*, s. 160–161.

[5] Jón Helgason, *Kvæðabók séra Gissurar Sveinssonar. AM 147, 8vo*. Íslenzk rit síðari alda. 2. flokkur. Ljósprentanir. 2. bindi B. Kaupmannahöfn 1960, s. 38.

[6] Svavar Sigmundsson, Málið á "Stutt og Einfølld Undervisun", s. 97.

[7] Jón Helgason, *Kvæðabók séra Gissurar Sveinssonar*, s. 38: "Fra senere tid kendes denne assimilation mest fra Sydlandet, men det vides ikke hvor udbredt den har været i 1600-tallet."; *Árnessýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1843 og lýsing Ölfushrepps anno 1703 eftir Hálfdan Jónsson*. Svavar Sigmundsson gaf út. Reykjavík 1979: "Jakob Árnason skriver *rn* for *nn*, fx *eirnig* for

Helgason siger, at den har strakt sig over et sammenhængende område fra Rangárvallasyssel til Mýrasyssel i første halvdel af 1900-tallet.[1]

I brevene til Landkommissionen forekommer der assimilationsformer (*nn*) af denne lydforbindelse i et brev fra provst Vigfús Jónsson i Hítardalur, og Mýrasyssel var netop den yderste grænse mod vest for denne udtale ifølge Jón Helgason. I Vigfús Jónssons brev forekommer der adskillige eksempler på denne lydændring:[2]

Provst Vigfús Jónsson i Hítardalur [uden dato 1770/1771]. Lit. OO
biskupannir (II 241), *innbyggjarannir* (II 241), *innbyggjarannir* (II 241), *biskupannir* (II 242), *innbyggjarannir* (II 243), *vetunnar* (II 244), *kóngannir* (II 245), *kóngannir* (II 245), *innbyggjarannir* (II 253), *innbyggjarannir* (II 253)

Jeg har ikke kunnet finde eksempler på denne lydændring i andre breve til Landkommissionen 1770–1771, hverken i kerneområdet for denne udtale eller andre steder. Tværtimod skrives der altid 'rn', fx *fóvetarnir* 'fovetarner' (I 285, Repstyrere i Mosfellssveit, Kjós.), *bátarnir* 'Bätarner' (I 302, Bolsmænd på Kjalarnesi, Kjós.), *tollatakararnir* 'Tollatakararner' (I 410, "Kongens undersåtter" i Húnavatnssyssel, Hún.). Her har skrifttraditionen sandsynligvis haft betydning for, at der ikke er flere eksempler på 'nn'-skrivning af *rn* i brevene. Ortografien er konservativ, og det sker tit, at lydændringer ikke viser sig i skrift før længe efter, at de er indtruffet.

Indskudt ð *i superlativ af adj.* hár, stór *og* fár

Der findes eksempler i 1500-tallet på, at der er indskudt et *ð* i superlativ af adjektivet *hár*, altså *hæðstur*, sikkert efter påvirkning fra sub-

einnig (s. 57), men også *nn* for *rn*, *eyrannar* for *eyrarnar* (s. 55), og den skrivemåde er i overensstemmelse med udtalen på Sydlandet."

[1] Jón Helgason, *Málið á Nýja testamenti Odds Gottskálkssonar*, s. 44.

[2] Skrivemåden I + sidetal efter et eksempel, fx *stæðsti* (I 287), henviser til 1. bind af denne udgave og breve fra almuen: *Den islandske Landkommission 1770–1771* I. Skrivemåden II + sidetal efter et eksempel, fx *stæðsta* (II 293), henviser til dette bind og breve fra præster og provster: *Den islandske Landkommission 1770–1771* II. *Breve fra præster*. Red. Hrefna Róbertsdóttir og Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir. Reykjavík 2016.

stantivet *hæð* og superlativformer som *síðstur*.[1] I senere århundreder bliver en sådan analogidannelse også almindelig i superlativ af substantivet *stór*, altså *stæðstur*. I Oddur Gottskálkssons Nye Testamente forekommer eksemplet 'hædzta', og i Guðbrandsbiblía findes der også eksempler på den skrivemåde, fx 'hædste', 'stædstu', 'ydsta' (= *ysta*), selv om de oprindelige former uden *ð* er mere almindelige.[2] Denne skriveform var almindelig i 1600- og 1700-tallet.[3] Der er adskillige eksempler i Jón Steingrímssons selvbiografi fra slutningen af 1700-tallet på *ð* i superlativformen *hæðstur*, fx *hæðsta* 'hædsta' 35, *hæðstur* 'hædstur' 58.[4] Der findes også ét eksempel hos ham på *ð* i superlativ af adj. *stór*: *Stæðstu* 'stædstu' 344. Den oprindelige form er dog mest almindelig (fx *stærsti* 'stærste' 14, *stærstu* 'stærstu' 34), og det forklares sandsynligvis mere af konservativ skrivemåde end af, at Jón Steingrímsson har haft to udtaleformer, med og uden *ð*, af sådanne ord. Konráð Gíslason omtaler denne udtale i *Fjölnir* 1845 og anbefaler, at man undlader at skrive *ð*: "*hærsti* […] er hverken skrevet efter udtale eller oprindelse: man siger *hæðsti*, — men ordets hoveddel er *há*, og følgelig bør man skrive *hæsti*." I moderne islandsk er udtalen med [ð] i superlativ af dette adjektiv yderst udbredt i talesproget.[5]

I brevene til Landkommissionen findes der adskillige eksempler fra alle landsdele på *ð* i superlativformerne af *hár* og *stór*.

Indskudt ð *i brevene til Landkommissionen 1770–1771*

Gullbringusyssel: *hæðst* (I 211), *stæðstu* (I 212), *stæðstu* (I 214), *stæðstu* (I 228), *hæðstu* (I 230), *stæðsta* (I 230), *Hæðstvirðandi* (I 251), *stæðstu* (I 256), *hæðstvirðandi* (I 256), *stæðsta* (I 276), *stæðstu* (I 277), *hæðst* (I 277)

Kjósarsyssel og Borgarfjarðarsyssel: *stæðsti* (I 287), *stæðstu* (I 288),

[1] Se: Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld og breytingar þeirra úr fornmálinu. Með viðauka um nýjungar í orðmyndum á 16. öld og síðar*. Reykjavík 1925, s. 90; Oskar Bandle, *Die Sprache der Guðbrandsbiblía*, s. 119.

[2] Se: Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, s. 29; Oskar Bandle, *Die Sprache der Guðbrandsbiblía*, s. 119.

[3] Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*, s. 90.

[4] Jóhannes B. Sigtryggsson, *Málið á Ævisögu Jóns Steingrímssonar*, s. 79–80.

[5] Konráð Gíslason, "Ritdómur um Ágrip af merkis atburdum Mannkyns Sögunnar, í þýðingu Páls Melsteðs", *Fjölnir* 8 (1845), s. 62.

stæðsti (I 290), *stæðstu* (I 290), *stæðsta* (I 290), *stæðsta* (I 291), *stæðstu* (I 303), *stæðstu* (I 306), *stæðsti* (I 328), *stæðstu* (I 337), *stæðsta* (I 341), *stæðstu* (I 364), *stæðstu* (I 383), *stæðstu* (I 394), *stæðstu* (I 403), *stæðstu* (I 407)

Snæfellsnes-, Hnappadals- og Ísafjarðarsyssel: *stæðsta* (II 293), *hæðstnefndar* (II 293), *stæðsta* (II 295), *stæðsta* (II 295), *stæðsta* (II 296), *hæðsti* (II 296), *Stæðsti* (II 334)

Skagafjarðarsyssel: *stæðstu* (I 415), *stæðstu* (I 415), *stæðstu* (I 416), *stæðstu* (I 416), *stæðstu* (I 416), *stæðstu* (I 416), *stæðstu* (I 417), *stæðstu* (I 420), *stæðsta* (I 423), *hæðst* (I 424), *stæðstu* (I 426), *stæðstu* (I 484), *stæðsta* (I 506), *hæðsta* (I 506), *hæðsta* (I 507), *stæðstu* (I 512), *stæðstu* (I 515)

Eyjafjarðarsyssel: *hæðstu* (I 529), *stæðstu* (I 535), *stæðsta* (I 536), *hæðst* (I 537), *stæðstu* (I 560), *stæðstu* (I 560), *stæðstu* (I 561), *stæðstu* (I 561), *stæðstu* (I 561), *stæðsti* (I 591), *hæðst* (I 591), *stæðstu* (I 601)

Múlasysler og Skaftafellssysler: *hæðst* (II 442), *hæðst* (II 470)

Árnessyssel: *stæðstu* (I 613), *stæðstu* (I 619), *stæðstu* (I 632), *hæðstvirðandi* (I 644), *hæðstur* (I 645), *stæðstu* (I 645), *hæðstvirðandi* (I 645), *stæðsta* (I 664), *stæðsta* (I 668), *stæðsta* (I 668)

Ud over disse nye former findes der en mængde eksempler på oprindelige superlativformer af *stór* og superlativformerne *hæst-* og *hærst-* af *hár*:

Oprindelige ordformer uden ð i brevene til Landkommissionen 1770–1771

Gullbringusyssel: *Stærstu* (I 177), *stærstur* (I 182), *hærst* (I 183), *stærstu* (I 248)

Kjósarsyssel: *stærstu* (I 306), *stærstu* (I 307 (2 eks.))

Borgarfjarðarsyssel: *stærstu* (I 322), *stærstu* (II 223)

Mýrasyssel: *hæstnefnds* (II 244), *hæstnefndri* (II 246), *hæstnefnda* (II 246)

Ísafjarðarsyssel: *stærsta* (II 326), *stærstu* (II 327), *stærsta* (II 333)

Húnavatnssyssel: *stærsta* (I 410), *stærstu* (II 360), *stærstu* (II 365 (2 eks.)), *stærstu* (II 379), *hærst* (II 409), *stærstu* (II 410)

Skagafjarðarsyssel: *stærsta* (I 441), *stærsta* (I 451)

Þingeyjarsyssel: *hærsta* (I 563), *hærst* (I 572), *stærsta* (I 572), *stærstu* (I 579)
Múlasyssel: *stærsta* (II 420), *hærsta* (II 430), *hærst* (II 430), *stærsta* (II 431), *stærstu* (II 431)
Skaftafellssyssel: *stærsta* (II 465 (2 eks.))
Rangárvallasyssel: *stærsta* (II 483), *hærst* (II 488), *stærstu* (II 493), *hærst* (II 501), *hærst* (II 515), *Hærstvirðandi* (II 525), *stærstu* (II 528)
Árnessyssel: *stærstu* (I 637), *stærstu* (I 659), *stærsta* (II 546)

Ovenstående eksempler på *ð* i superlativ af *hár*, *stór* i brevene til Landkommissionen passer med, hvad der er anført ovenfor, om at sådanne former har været almindelige i 1600- og 1700-tallet.

I brevene til Landkommissionen forekommer der desuden to eksempler på *ð* i superlativ af adjektivet *fár*: *fæðstir* (II 421), *fæðstir* (II 459). Det første eksempel er fra et brev fra Múlasyssel skrevet af Hr. Halldór Gíslason på Desjarmýri i Borgarfjörður eystri. Det andet eksempel er i et brev fra præster i Austur-Skaftafellssyssel. Jeg har ikke kunnet finde andre kilder andre steder om sådanne superlativformer med *ð* af *fár*. Disse eksempler i Landkommissionsbrevene viser, at indskudt *ð* i superlativ af adjektiver ikke har været begrænset til *hár* og *stór* på denne tid, men også har kunnet komme ind i superlativ af andre adjektiver som *fár*.

MORFOLOGISKE ÆNDRINGER

Der ses tegn på forskellige interessante forhold i morfologien i Landkommissionsbrevene. Først skal her behandles r-former i bøjningen af adjektiver, som ender på *-ll/-nn* (*einnri*, *gamallrar*), og anføres interessante eksempler på en videreudvikling af sådanne former i brevene (*miklri*). Ligeledes gives en kort behandling af kontraktionsformer (*nokkra*, *annra*, *þessra*) af pronominerne *nokkur*, *annar* og *þessi*. Dernæst behandles endelser i tredje person pluralis præteritum konjunktiv. Antallet af eksempler på den gamle endelse *-i* i brevene til Landkommissionen 1770–1771 tyder på, at den har været betydelig mere almindelig på denne tid, end man hidtil har ment. Endelig gennemgår jeg endelsernes historie i første person pluralis i mediopassiv, for der

optræder forskellige udgaver af den i brevene (*-unst*, *-ustum*, *-unstum*, *-ust*, *-umst*). En sådan variation i mediopassiv-endelserne, inden en enkelt form (*-umst*) blev standard efter påvirkning fra purismen i 1800- og 1900-tallet, er i overensstemmelse med 1700-tals-skrifter som Jón Steingrímssons selvbiografi.

Adjektiver som ender på -ll/-nn

I enstavelses- og tostavelses- *a-/ō*-stamme-adjektiver, som ender på *-ll* (fx *gamall*), og enstavelses-adjektiver, som ender på *-nn* (fx *hreinn*), er der i yngre islandsk sket den analogidannelse, at der er indskudt et *-r-* i endelserne i dativ og genitiv singularis i femininum og i genitiv pluralis i alle køn, fx *hreinnri*, *hreinnrar*, *hreinnra*, efter påvirkning fra andre *a-/ō*-stamme-adjektiver, hvor *-r-* aldrig faldt sammen med stammen, fx dat./gen. sg. fem. og gen. pl. *spakri*, *spakrar*, *spakra*. Jón Axel Harðarson har forklaret det sådan, at den morfologiske grænse mellem stamme og endelse i enstavelses-adjektiver er blevet usikker efter, at udtalen af *nn* ([nː]) og *ll* ([lː]) i trykstavelse har ændret sig til [tn] og [tl] i 1300-tallet.[1] Efter den ændring har det ikke længere været muligt at opfatte former som *beinni* [peitnɪ] og *hálli* [hautlɪ] som assimilerede former med *-n-ni*, *-l-li* og ikke **-n-ri*, **-l-ri*.[2] Derfor har man rekonstrueret endelserne, og der er opstået former som *beinnri* (dat. sg. fem. af adj. *beinn*). Dette forklarer, hvorfor der ikke findes eksempler på r-former (**fyndinnri*) af tostavelses-adjektiver, som ender på *nn* som fx *fyndinn*. Det var ikke nødvendigt at omtolke grænsen mellem stamme og endelse i sådanne adjektiver, for udtalen af trykløst *nn* havde ikke ændret sig.

I første halvdel af 1500-tallet er former med *-r-* blevet ret almindelige, og de breder sig efter midten af 1500-tallet.[3] I 1600- og 1700-tallet er de blevet mere almindelige end de oprindelige former, og de bruges fx udelukkende hos Runólfur Jónsson og Jón Magnússon.[4] Ved

[1] Jón Magnússon, *Grammatica Islandica*, s. xlviii.

[2] Stjerne (*) angiver en konstrueret form.

[3] Se: Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*, s. 88; Jón Helgason, *Jón Ólafsson frá Grunnavík*, s. 29; Oskar Bandle, *Die Sprache der Guðbrandsbiblía*, s. 119.

[4] Se: Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*, s. 88.

slutningen af 1700-tallet forekommer der imidlertid eksempler på ordformer uden *-r-*, fx *heilli* (dat. sg. fem.) i Ólafur Stephensens bog *Stutt Undirvísun í reikningslistinni* fra 1785.[1] Efter påvirkning fra purismen bliver disse oprindelige former igen dominerende i 1800-tallet.[2] I moderne islandsk talesprog, i hvert fald op i første halvdel af 1900-tallet, var denne nye bøjning med *-r-* imidlertid stadig levende.[3] I de flestes talesprog og i almindelighed i skriftsproget følges nu den oprindelige bøjning af disse adjektiver.

I Jón Steingrímssons selvbiografi ses som regel r-former i bøjningen af disse adjektiver, fx *lítillri* 'litillre' 16, *hreinnri* 'hreirnre' 57, *einnri* 'eirnre' 118, *gamallri* 'gamallre' 237, og det er tydeligt, at Jón Steingrímsson har bøjet ordene på den måde.[4] Der findes imidlertid også nogle eksempler i selvbiografien på, at 'r' ikke markeres i bøjningen af denne gruppe adjektiver, fx *einni* 'eirne' 50, *hreinni* 'hreirne' 101.

I Landkommissionsbrevene er det også meget almindeligt, at der skrives *r* i sådanne tilfælde (i alt 34 eksempler). Følgende eksempler forekommer i brevene, ordnet efter sysler:

Ordformer med r *i breve til Landkommissionen 1770–1771*

Gullbringusyssel: *einnrar* (I 246), *einnrar* (I 248), *einnri* (II 208)
Kjósarsyssel: *einnri* (I 306)
Mýrasyssel: *gamallri* (II 244)
Ísafjarðarsyssel: *neinnri* (II 319), *einnri* (II 331), *einnri* (II 336), *lítillri* (II 336), *einnri* (II 336), *einnri* (II 336), *einnri* (II 341). Alle eksemplerne kommer fra breve fra pastor Guðlaugur Sveinsson på Kirkjuból.

[1] Se: Kjartan G. Ottósson, "An Archaising Aspect of Icelandic Purism: the Revival of Extinct Morphological Patterns", *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 6. *Proceedings of the Sixth International Conference of Nordic and General Linguistics in Helsinki, August 18–22*, 1986. Ed. Pirkko Lilius & Mirja Saari. Helsinki 1987, s. 317.

[2] Angående denne gruppe adjektivers historie og indflydelsen fra purismen i 1800- og 1900-tallet på deres bøjning, se: Halldóra Kristinsdóttir, Heillri, gamallrar, beinnra. Um r-myndir lýsingarorða sem enda á -ll og -nn. MA-afhandling i islandsk sprog ved Háskóli Íslands 2012.

[3] Se: Valtýr Guðmundsson, *Islandsk grammatik*. Islandsk nutidssprog. København 1922, s. 87; Finnur Jónsson, *Málfræði íslenzkrar túngu og helstu atriði sögu hennar í ágripi*. Kaupmannahöfn 1908, s. 87.

[4] Jóhannes B. Sigtryggsson, *Málið á Ævisögu Jóns Steingrímssonar*, s. 166–170.

Húnavatnssyssel: *gamallri* (I 382), *lítillri* (I 398), *einnri* (I 402), *gamallri* (II 363), *gamallri* (II 391)
Skagafjarðarsyssel: *neinnri* (I 425), *gamallri* (I 441), *gamallri* (I 452), *gamallri* (I 452), *gamallri* (I 500), *gamallri* (I 506), *gamallri* (I 512), *gamallri* (I 513), *gamallri* (I 513)
Þingeyjarsyssel: *gamallri* (I 557)
Múlasyssel: *einnri* (II 438), *seinnrar* (II 439)
Skaftafellssyssel: *grænnri* (II 466), *lítillra* (II 469)
Rangárvallasyssel: *einnrar* (II 489), *hreinnrar* (II 504), *heillrar* (II 527)

Det er bemærkelsesværdigt, at der er meget få eksempler på den nye bøjning i breve fra Nordlandet, øst for Skagafjörður. (Intet eksempel fra Eyjafjarðarsyssel og kun ét fra Þingeyjarsyssel.)

I Landkommissionsbrevene forekommer der også i alt 23 eksempler på former af disse adjektiver uden *r*, og de stammer fra de fleste af landets sysler:

Ordformer uden r *i breve til Landkommissionen 1770–1771*

Gullbringusyssel: *einni* (I 252), *einni* (I 262)
Borgarfjarðarsyssel: *einni* (II 229)
Ísafjarðarsyssel: *hreinni* (II 318)
Húnavatnssyssel: *lítilli* (I 333), *einni* (I 383), *gamalli* (I 387), *einni* (I 389), *einni* (II 410)
Skagafjarðarsyssel: *einni* (I 451), *mikilli* (I 459)
Eyjafjarðarsyssel: *einni* (I 528)
Þingeyjarsyssel: *gamalli* (I 560), *allmikilli* (I 561), *gamallar* (I 561), *einni* (I 575)
Múlasyssel: *einni* (II 420), *einni* (II 429)
Rangárvallasyssel: *einni* (I 592), *einni* (I 599), *einni* (II 526)
Árnessyssel: *mikilli* (I 668), *einni* (II 543)

I 1600-tallet skete der en yderligere udvikling af denne gruppe adjektiver, og der opstod kontraherede former af tostavelses-adjektiver af denne stamme, fx *litlri* for *lítillri* og *gamlrar* for *gamallrar*. I Islands Universitets Ordbogs skriftsprogssamling findes der fx følgende eksempel fra 1600-tallet: "En að yfirstaðinni hvíld og hressingu teknri,

stóðu þeir upp á sínar fætur."[1] Der er uenighed om, hvorledes sådanne former er opstået. Björn K. Þórólfsson og Kjartan G. Ottósson mener, at de er opstået ved kontraktion i udtale.[2] Jón Axel Harðarson mener imidlertid, at det, når der ingen eksempler findes på former som **drukk-in(n)ri*, som ville være et nødvendigt forstadium, er mere sandsynligt, at det er analogidannelser opstået efter de fleste adjektiver med enstavelsesstamme ifølge følgende forholdsligning: *ník-ir*, *ník-a*, *ník-ar* : *ník-ri*, *ník-rar*, *ník-ra* = *drukkn-ir*, *drukkn-a*, *drukkn-ar*; *gaml-ir*, *gaml-a*, *gaml-ar* : X = *drukkn-ri*, *drukkn-rar*, *drukkn-ra*; *gaml-ri*, *gaml-rar*, *gaml-ra*, og det er en sandsynlig forklaring på disse former.[3]

I brevene til Landkommissionen forekommer der fire eksempler på sådanne former i bøjningen af denne gruppe adjektiver, tre i breve fra almuen, og ét i et brev fra en præst:

---

miklra (gen. pl. neu. af *mikill*)(I 261, Opsiddere i Grindavík, Gull.)
miklri (dat. sg. fem. af *mikill*)(I 382, Repstyrere og bønder i Vatnsdalur, Hún.)
gamlri (dat. sg. fem. af *gamall*)(I 649, Repstyrere og bønder på Skeið, Árn.)
opnri (dat. sg. fem. af *opinn*)(II 331, Hr. Guðlaugur Sveinsson på Kirkjuból, Ísafj.).

Der er også et andet eksempel i brevene, som kunne tyde på en tilsvarende analogidannelse: *fullkomniri* 'fullkomnere' (dat. sg. fem.)(I 262, Opsiddere i Grindavík, Gull.). Det er sandsynligt, at skrivemåden i eksemplet står for formen *fullkomnri*. Det støttes af, at der i samme brev forekommer et andet eksempel på kontraktion (*miklra*, I 261), som det ses af tabellen.

I brevene til Landkommissionen forekommer der således både eksempler på r-former i bøjningen af denne gruppe adjektiver (*neinnri*, *gamallri*) og kontraktionsformer med indskudt *r* (*miklri*, *opnri*). I nogle brevskriveres sprog er analogiændringer i sådanne adjektiver derfor gået meget langt. Som nævnt ovenfor er sådanne former siden

[1] *Munnmælasögur 17. aldar*. Bjarni Einarsson bjó til prentunar. Reykjavík 1955, s. 9.
[2] Se: Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*, s. 88; Kjartan G. Ottósson, "An Archaising Aspect of Icelandic Purism", s. 316
[3] Jón Magnússon, *Grammatica Islandica*, s. xlviii–xlix (fodnote 90).

forsvundet næsten fuldstændigt igen ved påvirkning fra purismen.[1] Man kunne forestille sig, at former som *opnri*, som fuldstændig ændrer bøjningen af denne gruppe adjektiver, på dette tidspunkt snarere fandtes i almuens sprog end præsternes eller andre dannede klassers, for dens sprog er ikke påvirket så stærkt af skriftsprogsstandardisering. Den teori støttes af, at to af de fem eksempler på sådanne kontraktionsformer (*miklra*, *fullkomniri*) forekommer i et brev fra opsiddere i Grindavík.

Kontraktionsformer i bøjningen af pronominer

Der skete intet vokalbortfald i bøjningen af pronominet *nǫkkurr* (*nekkverr*, *nakkvarr*) i oldislandsk, fx før en endelse, som begyndte på vokal. Stammen *nǫkkurr-* holdt sig uændret i alle former.[2] I yngre sprog opstod der imidlertid synkoperede former foran endelser, som begynder på vokal, således at stammen der blev *nokkr-/nökkr-*, fx *nokkrir*. I Guðbrandsbiblía indtræffer en sådan synkope langt oftest, fx 'nockra Daga' (akk. pl.) I Mos 40[4].[3] Der indtræffer imidlertid en senere særudvikling i dat. sg. fem., gen. sg. fem. og gen. pl. Der kunne man forvente synkoperede former, fordi endelserne begynder på vokal (*nokkri*, *nokkrar*, *nokkra*). I senere århundreder findes der imidlertid både synkoperede og ikke-synkoperede former af disse bøjningsformer. Hreinn Benediktsson mener, at de ikke-synkoperede former *nokkur(r)i*, *nokkur(r)ar*, *nokkur(r)a* enten kan forklares ved, at de oprindelige former altid har holdt sig i sproget, eller at der er dannet nye analogidannelser efter forbillede fra adjektiver som *gamall* (dat. sg. fem. *gamalli*).[4] I Jón Steingrímssons selvbiografi er der eksempler

[1] Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*, s. 88: "Nu er denne kontraktion ved at forsvinde fuldstændigt efter påvirkning fra skriftsproget. Men det er stadig almindeligt at indskyde et *r*, selv om det anses for forkert at skrive sådan."

[2] Se: Adolf Noreen, *Altnordische Grammatik I. Altisländische und altnorwegische Grammatik (Laut- und Flexionslehre) unter Berücksichtigung des Urnordischen.* 4. udg. Halle a. S. 1923, s. 321–322; Hreinn Benediktsson, "The Modern Icelandic Indefinite Pronouns *nokkur* and *nokkuð*", *Linguistic Studies, Historical and Comparative.* Red. Guðrún Þórhallsdóttir et al. Reykjavík 2002, s. 481.

[3] Oskar Bandle, *Die Sprache der Guðbrandsbiblía*, s. 369.

[4] Se: Hreinn Benediktsson, "The Modern Icelandic Indefinite Pronouns *nokkur* and *nokkuð*", s. 498–500; Jón Magnússon, *Grammatica Islandica*, s. 118.

på synkoperede former som *nokkri* (dat. sg. fem.) 46 og *nokkra* (gen. pl.) 64.[1] I moderne islandsk er de ikke-synkoperede former på disse steder blevet standard.[2] Allerede i Jón Magnússons grammatik i 1700-tallet er det den bøjning af pronominet, der vises, altså *nokkurri*, *nokkurrar*, *nokkurra*.[3]

I Landkommissionsbrevene findes der ti eksempler på sådanne synkoperede former, og de er noget mere almindelige end de ikke-synkoperede former (fem eksempler):

Kontraherede former af nokkur *i breve til Landkommissionen 1770–1771*
(i dat. sg. fem., gen. sg. fem., gen. pl.)

dat. sg. fem.
nokkri (I 451, Skag.), *nokkri* (II 526, Rang.)

gen. sg. fem.
nokkrar (I 366, Hún.), *nokkrar* (I 370, Hún.), *nokkrar* (I 382, Hún.), *nokkrar* (II 334, Ísafj.), *nokkrar* (II 339, Ísafj.)

gen. pl.
nokkra (I 587, Rang.), *nokkra* (II 336, Ísafj.), *nokkra* (II 515, Rang.)

Ikke-kontraherede former af nokkur *i breve til Landkommissionen 1770–1771*
(i dat. sg. fem., gen. sg. fem., gen. pl)

dat. sg. fem.
nokkurri (I 506, Skag.), *nokkurri* (II 373, Hún.)

gen. pl.
nokkurra (I 171, Gull.), *nokkurra* (I 185, Gull.), *nokkurra* (II 361, Hún.).

Der forekommer også en ikke-kontraheret form i nom. pl. mask.: *Nokkurir* (I 625, Árn.)

[1] Jóhannes B. Sigtryggsson, *Málið á Ævisögu Jóns Steingrímssonar*, s. 196–198.
[2] Se fx Valtýr Guðmundsson, *Islandsk grammatik*, s. 114.
[3] Hreinn Benediktsson, "The Modern Icelandic Indefinite Pronouns *nokkur* and *nokkuð*", s. 501.

Det er bemærkelsesværdigt, at man også kan finde eksempler på kontraherede former af pronominerne *annar* og *þessi* i disse kasus i Landkommissionsbrevene. Jeg har kun fundet to eksempler på sådanne former i Islands Universitets Ordbogs skriftsprogssamling (*annra*[1] (gen. pl.), *þessra*[2] (gen. pl.)), og de stammer begge fra Árni Magnússons og Páll Vídalíns Jordebog fra 1700-tallet.

Kontraherede former af annar *og* þessi *i breve til Landkommissionen 1770–1771*

gen. sg. fem.
annrar (I 462, Þorleifur Claus Brynjólfsson, repstyrer i Akrarep, Skag.)

gen. pl.
annra (I 424, Repstyrere i Sauðárrep, Skag.)

gen. sg. fem.
þessrar (I 246, Repstyrere og bønder i Hafnarep, Gull.), *þessrar* (I 322, Repstyrere på Akranes, Borg.), *þessrar* (I 590, Repstyrere og bønder fra Landeyjar, Rang.), *þessrar* (I 625, Repstyrere og bønder i Stokkseyrarrep, Árn.), *þessrar* (II 458, Præster i Austur-Skaftafellssyssel, Skaft.)

gen. pl.
þessra (I 305, Kjós.), *þessra* (I 307, Repstyrere i Kjósarrep, Kjós.), *þessra* (II 458, Præster i Austur-Skaftafellssyssel, Skaft.)

Disse kontraherede former er måske opstået efter påvirkning fra bøjningen af *nokkur*, hvor en vokal i stammen som regel bortfalder foran en endelse, som begynder på vokal.

Endelser i tredje person pluralis konjunktiv

Allerede i det ældste sprog findes der eksempler på, at endelserne i indikativ pluralis også bruges i konjunktiv pluralis af verberne *munu* og

[1] *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* X. Kaupmannahöfn 1943, s. 115.
[2] *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* XI. Kaupmannahöfn 1943, s. 37.

skulu. Senere sker dette i andre verber.[1] De oprindelige endelser i konjunktiv var *-im* (1. p. pl.), *-ið* (2. p. pl.), *-i* (3. p. pl.), både i præsens og præteritum. De nye endelser dukker først op i 1. p. pl. præs. og præt., og derefter i 2. og 3. p. pl. præt. i første halvdel af 1300-tallet, og de bliver almindelige i 1400-tallet.[2] De gamle endelser forsvinder derefter fuldstændig, først i 1. p. pl. præs. og præt.[3]

Ændringer af endelserne i konjunktiv pluralis fra oldislandsk til moderne islandsk

	Præsens		Præteritum	
	oldislandsk	moderne isl.	oldislandsk	moderne isl.
1. p. pl.	*-im*	*-um*	*-im*	*-um*
2. p. pl.	*-ið*	*-ið*	*-ið*	*-uð*
3. p. pl.	*-i*	*-i*	*-i*	*-u*

Længst lever den gamle endelse i konjunktiv i 3. p. pl. præt., *-i* (*þeir hefði*). Der holder den sig i flere århundreder, og der findes endog spor af den i første halvdel af 1900-tallet.[4] Björn M. Ólsen siger, at denne gamle endelse stadig findes ved udgangen af 1800-tallet i almuesproget,[5]

[1] Se Jón Þorkelsson, *Breytingar á myndum viðtengingarháttar í fornnorsku og fornískensku*. Reykjavík 1887, s. 27ff.

[2] Se: Adolf Noreen, *Altnordische Grammatik*, s. 364; Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*, s. 55; Jón Þorkelsson, *Breytingar á myndum viðtengingarháttar*, s. 39ff.

[3] Jón Þorkelsson, *Breytingar á myndum viðtengingarháttar*, s. 63: "Af de eksempler, som er anført her ovenfor, ses, at ændringen først sker i 1. person singularis præsens og præteritum, dernæst i 1. person pluralis i de samme tider, og senest i 2. og 3. person pluralis i præteritum. Endelsen *-im* i 1. person pluralis er tilsyneladende fuldstændig forsvundet fra sproget omkring 1500, og jeg tror, jeg kan hævde, at den ikke findes i Oddur Gottskálkssons Nye Testamente, som er trykt i 1540. I 3. person pluralis præteritum har endelsen *-i* længe holdt sig ved siden af den nye endelse *-u*, og den findes fx i Vísnabókin, som er trykt i 1612 [...]."

[4] Se Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*, s. 110.

[5] Björn Magnússon Ólsen, "Zur neuisländischen Grammatik", *Germania* 27 (1882), s. 277: "Auch durfte der Verf. die Thatsache nicht übergehen, daß die 3. Person Plur. Prät. Conj. nicht ganz das alte *i* eingebüßt hat, indem man hier zuweilen die alten Formen (*byndi*, *vœri*, *fœri* etc.) in der Volkssprache hört."

og Jóhannes L.L. Jóhannsson nævner det også.[1] Björn K. Þórólfsson mener, at i-endelsen visse steder har levet langt op i 1800-tallet.[2]

I brevene til Landkommissionen 1770–1771 findes der adskillige eksempler på den oprindelige endelse *-i* i 3. pers. pl. præt. konj., og den er den almindelige endelse i visse breve. Disse eksempler viser, at den har været meget udbredt i anden halvdel af 1700-tallet, og den forekommer i breve fra alle landsdele. I listen nedenfor opføres eksemplerne, som jeg har fundet, efter landsdele. Det er ikke nogen udtømmende liste, men den giver en fornemmelse for endelsens hyppighed i brevene.

Eksempler på den oprindelige endelse i 3. pers. pl. konj. præt. (-i) i breve til Landkommissionen 1770–1771

Gullbringusyssel: *kynni* (I 181), *gæti* (I 200), *væri* (I 200 (3 eks.)), *tæki* (I 211), *fengi* (I 211), *væri* (I 212), *væri* (I 222 (2 eks.)), *kæmi* (I 229), *lægi* (I 229), *gæti* (I 229), *væri* (I 232), *fengi* (I 234), *mætti* (I 247), *væri* (I 252 (3 eks.)), *væri* (I 256), *eftirsæi* (I 256), *tilhéldi* (I 256), *væri* (I 275)

Mýrasyssel: *væri* (II 241), *væri* (II 244), *gæti* (II 245), *hefði* (II 249), *tæki* (II 249), *bryti* (II 253). Alle eksempler kommer fra et brev fra Hr. Vigfús Jónsson í Hítardalur.

Ísafjarðarsyssel: *væri* (II 336), *kynni* (II 337), *uppbyggði* (II 338), *fyrirfyndi* (II 340), *skyldi* (II 340), *hefði* (II 340), *skyldi* (II 341), *tilfélli* (II 341), *gæfi* (II 341), *gæti* (II 342), *kynni* (II 343). Alle eksempler kommer fra breve fra Hr. Guðlaugur Sveinsson på Kirkjuból.

Húnavatnssyssel: *gæti* (I 330), *hefði* (I 334), *væri* (I 335), *þyrfti* (I 337), *Gæti* (I 364), *mætti* (I 365), *hefði* (I 366), *þyrfti* (I 366), *léti* (I 366), *mætti* (I 368), *væri* (I 368), *mætti* (I 369), *mætti* (I 369), *mætti*

[1] Jóhannes L.L. Jóhannsson, "Ritfregn um *Islandsk Grammatik. Islandsk Nutidssprog* eftir Valtý Guðmundsson", *Skírnir* 97 (1923), s. 205–213: "Ellers kan nævnes at forf. i for høj grad undgår at nævne gamle bøjningsformer, som dog endnu er i live i talesproget i visse egne […] og især 3. pers. pl. konj. i præt. *þeir hefði*, *tæki*, *væri*, *vildi* osv., som ganske tit høres i talesprog og også bruges en del i skriftsprog."

[2] Björn K. Þórólfsson, *Um íslenskar orðmyndir á 14. og 15. öld*, s. 110: "Endelsen *i* har også levet i dagligsproget nogle steder langt op i 1800-tallet […]."

(I 370), *hefði* (I 370), *væri* (I 370), *sæi* (I 370), *Væri* (I 371), *væri* (I 387), *væri* (I 399), *hefði* (I 399), *væri* (II 374), *mætti* (II 376), *gæfi* (II 378), *mætti* (II 378), *fengi* (II 392)

Skagafjarðarsyssel: *gæti* (I 424), *væri* (I 424), *væri* (I 425), *tæki* (I 460), *fengi* (I 461), *mætti* (I 461), *slægi* (I 462), *skyldi* (I 473 (2 eks.)), *mætti* (I 515), *væri* (I 515)

Eyjafjarðarsyssel: *gæti* (I 524), *væri* (I 524 (2 eks.)), *fengi* (I 524), *væri* (I 537)

Þingeyjarsyssel: *kynni* (I 547), *mætti* (I 548), *gæti* (I 548), *nyti* (I 548), *væri* (I 548), *væri* (I 549), *fengi* (I 551), *fengi* (I 552), *væri* (I 554), *kynni* (I 554), *fengist* (I 554), *setti* (I 554), *væri* (I 573), *kynni* (I 578), *væri* (I 580)

Rangárvallasyssel: *væri* (I 592), *væri* (I 686), *Kynni* (II 483), *væri* (II 518)

Múlasyssel: *hefði* (II 420), *hefði* (II 430), *kynni* (II 450), *hefði* (II 451)

Skaftafellssyssel: *fyndist* (II 459), *væri* (II 464), *mætti* (II 465), *kynni* (II 467), *fengi* (II 468)

Jeg har ikke udarbejdet en nøjagtig oversigt over antallet af eksempler på den nye endelse *-u* i 3. pers. pl. konj. præt. Den er imidlertid tydeligt langt mere almindelig end *-i*.[1]

De nye flertalsendelser i præt. konj. dukkede som nævnt først op i de præterito-præsentiske verber *munu* og *skulu*. Den nye endelse *-u* er langt mest almindelig i 3. pers. pl. konj. af disse verber[2] i Landkommissionsbrevene, men der findes dog fire eksempler på i-endelse i 3. pers. pl. konj. præt. af verbet *skulu* og fire af verbet *munu*:

[1] Her er nogle eksempler på den nye endelse fra forskellige sysler: *kynnu* (I 181, Gull.), *kynnu* (II 205, Gull.), *væru* (II 220, Borg.), *væru* (II 223, Borg.), *gæfu* (II 241, Mýras.), *hefðu* (II 241, Mýras.), *hefðu* (I 288, Kjós.), *kynnu* (I 290, Kjós.), *væru* (II 318, Ísafj.), *fyndust* (II 342, Ísafj.), *fyndust* (II 361, Hún.), *fengju* (II 392, Hún.), *mættu* (I 415, Skag.), *þyrftu* (I 522, Skag.), *legðu* (I 530, Eyjafj.), *kynnu* (I 535, Eyjafj.), *tækjust* (I 549, Þing.), *mættu* (I 583, Þing.), *væru* (II 419, Múl.), *hefðu* (II 440, Múl.), *mættu* (II 457, Skaft.), *mættu* (II 458, Skaft.), *kynnu* (I 588, Rang.), *tilfyndust* (II 492, Rang.), *mættu* (I 659, Árn.), *væru* (I 659, Árn.) osv.

[2] For eksempel: *skyldu* (I 181), *skyldu* (I 275), *skyldu* (II 209), osv.; *mundu* (I 275), *mundu* (I 425), *mundu* (I 588) osv.

skyldi (I 473 (2 eks.))(Løs side om gavetold, Akrarep, Skag.), *skyldi* (II 340), *skyldi* (II 341)(Hr. Guðlaugur Sveinsson på Kirkjuból, Ísafj.)

mundi (I 369)(Ólafur Jónsson og Bjarni Guðbrandsson, repstyrere i Miðfjörður, Hún.), *Mundi* (I 399)(Sigurður Þorláksson, repstyrer på Gunnsteinsstaðir i Langidalur, Hún.), *mundi* (I 528)(Jón Jónsson, bonde på Efstalandi i Öxnadalur, Eyjafj.), *mundi* (I 587)(Bjarni Högnason, bonde på Tjarnir ved Eyjafjöll, Rang.)

Disse former af *munu* og *skulu* med endelsen *-i* tyder muligvis på, at denne endelse i sproget hos dem, som brugte disse former, har været levende eller aktiv og har været generaliseret også til disse præterito-præsentiske verber, hvor i-endelsen ellers for længst var forsvundet fra sproget.

Disse eksempler, som jeg har fundet i breve til Landkommissionen 1770–1771, på den gamle endelse *-i* i 3. pers. pl. præt. i konjunktiv tyder på, at den har været levende i sproget hos ganske mange i sidste halvdel af 1700-tallet, selv om der er kommet en ny endelse *-u* nogle århundreder tidligere. Andre kilder tyder også på, at denne gamle endelse har været brugt i talesproget i 1800-tallet og endog op i 1900-tallet. Det viser tydeligt, hvor længe sprogændringer kan være om at blive gennemført og udbredte, og at gamle og nye former tit kunne leve længe side om side.

Første person pluralis i mediopassiv

I oldislandsk havde 1. pers. pl. i mediopassiv endelsen *-umsk*, fx *komumsk*, som senere blev *-umz* og *-umst*. Den ændrede sig til *-unst* i årtierne mellem 1460 og 1520, og efter 1500 bliver *-ust* også en almindelig endelse.[1] I første halvdel af 1600-tallet dukkede der en ny variant af endelsen op, *-ustum*, som hurtigt efter blev hovedvarianten af den.[2]

Kjartan G. Ottósson siger, at man tidligt i 1700-tallet begynder at se tegn på puristiske synspunkter på mediopassivformerne. Endelsen i 1. pers. pl. *-umst*, som helt var forsvundet i sproget, blev taget i brug

[1] Se: Kjartan G. Ottósson, *The Icelandic Middle Voice. The Morphological and Phonological Development*. Lund 1992, s. 214.

[2] Se: Kjartan G. Ottósson, *The Icelandic Middle Voice*, s. 219f.

igen og blev den herskende endelse i 1800-tallet og senere.[1] Det menes, at Árni Magnússon har bidraget til, at denne endelse blev genoplivet, for den var forsvundet i sproget i begyndelsen af 1500-tallet.[2] Det ældste eksempel på den fra senere tid findes i et brev i 1705 fra Árni Magnússon.[3] Tilsyneladende har den ikke udbredt sig til talesproget i begyndelsen. Det havde sandsynligvis en vis betydning for udbredelsen af den, at Eggert Ólafsson anbefalede den i Réttritabókin i 1762.[4]

De almindeligste endelser i 1. pers. pl. i mediopassiv i 1700-tallet var *-unst*, *-ustum*, *-umst*, *-ust*, *-unstum* (de almindeligste endelser først).[5] I 1800-tallet bliver brugen af *-unst* mindre, og endelserne *-ust* og *-unstum* forsvinder helt. Endelsen *-ustum* bliver dominerende i talesprog, og *-umst* i skriftsprog. I moderne islandsk er *-umst* blevet den almindelige endelse i tale- og skriftsprog, selv om *-ustum* høres i talesprog.[6]

Der findes en del eksempler på 1. pers. pl. i mediopassiv i Jón Steingrímssons selvbiografi. De mest almindelige endelser er *-unst* og *-ustum*, men *-unstum* og *-ust* forekommer også.[7] Der er derimod ingen eksempler på *-umst*. Bredden i mediopassivendelserne i 1. pers. pl. i selvbiografien er bemærkelsesværdig, og de viser, at endelsen i den

[1] Se: Kjartan G. Ottósson, *The Icelandic Middle Voice*, s. 223.

[2] Se: Kjartan G. Ottósson, "An Archaising Aspect of Icelandic Purism", s. 315; Kjartan G. Ottósson, "Breytingar á persónubeygingu miðmyndar: Málkerfisbreytingar í félagslegu samhengi", *Íslenskt mál og almenn málfræði* 12–13 (1990–1991), s. 120; Kjartan G. Ottósson, *The Icelandic Middle Voice*, s. 223–225. Árni Magnússon ændrede med tiden sin ortografi efter oldislandsk mønster på forskellige punkter, begyndte fx at bruge *y*, skrev *hver* for *hvör* og *einn* for *eirn*. Se: Kjartan G. Ottósson, *Íslensk málhreinsun*, s. 23.

[3] Kjartan G. Ottósson, "Breytingar á persónubeygingu miðmyndar", s. 120: "Árni [Magnússon] lærte sine skrivere ortografi, og således blev den genopvækkede endelse udbredt, bl.a. til Jón Ólafsson fra Grunnavík. Man kan også formode, at Árni har haft indflydelse på biskop Jón Vídalín, og at man derfra kan finde grunden til, at endelsen *-umst* bruges i originaludgaven af Vídalínspostilla fra 1718. […] I størstedelen af 1700-tallet bliver endelsen *-umst* stort set kun brugt af en snæver gruppe islandske akademikere, som beskæftiger sig med middelalderlitteratur."

[4] Kjartan G. Ottósson, *Íslensk málhreinsun*, s. 39.

[5] Kjartan G. Ottósson, *The Icelandic Middle Voice*, s. 223.

[6] Se: Kjartan G. Ottósson, "Breytingar á persónubeygingu miðmyndar", s. 121; Kjartan G. Ottósson, *The Icelandic Middle Voice*, s. 227–229; Valtýr Guðmundsson, *Islandsk grammatik*, s. 167–168.

[7] Jóhannes B. Sigtryggsson, *Málið á Ævisögu Jóns Steingrímssonar*, s. 212–215.

form ikke på det tidspunkt har været så standardiseret som i moderne islandsk.[1]

I Landkommissionsbrevene findes der følgende eksempler på 1. pers. pl. i mediopassiv. Den mest almindelige endelse er *-unst* (24 eksempler). Den næstmest almindelige er *-ustum* (14 eksempler), og langt mere sjældne er *-unstum* (2 eksempler), *-ust* (2 eksempler) og *-umst* (2 eksempler).

Endelser i 1. pers. pl. mediopassiv i brevene til Landkommissionen 1770–1771

-unst

þykjunst (I 172, Gull.), *minnunst* (I 198, Gull.), *eyðileggjunst* (I 247, Gull.), *þykjunst* (I 381, Hún.), *dirfunst* (I 421, Skag.), *þykjunst* (I 426, Skag.), *Þykjunst* (I 442, Skag.), *héldunst* (I 442, Skag.), *útörmuðunst* (I 442, Skag.), *búunst* (I 443, Skag.), *beiðunst* (I 498, Skag.), *Finnunst* (I 499, Skag.), *beiðunst* (I 561, Þing.), *beiðunst* (I 561, Þing.), *beiðunst* (I 561, Þing.), *beiðunst* (I 562, Þing.), *beiðunst* (I 562, Þing.), *beiðunst* (I 562, Þing.), *bjóðunst* (I 563, Þing.), *Beiðunst* (I 569, Þing.), *Þykjunst* (I 578, Þing.), *dirfunst* (I 635, Árn.), *dirfunst* (I 663, Árn.), *neyðunst* (II 374, Hún.)

-ustum

þykjustum (I 261, Gull.), *dirfustum* (I 261, Gull.), *finnustum* (I 452, Skag.), *þykjustum* (I 490, Skag.), *finnustum* (I 493, Skag.), *finnustum* (I 579, Þing.), *finnustum* (I 593, Rang.), *dirfustum* (I 599, Rang.), *neyðustum* (I 600, Rang.), *dirfustum* (I 613, Árn.), *dirfustum* (I 619, Árn.), *dirfustum* (I 625, Árn.), *útörmustum* (I 630, Árn.), *dirfustum* (I 653, Árn.)

-unstum

dirfunstum (I 527, Eyjafj.), *þykjunstum* (I 579, Þing.)

-ust

orsökust (I 171, Gull.), *þættust* (I 529, Eyjafj.)

-umst

þykjumst (I 421, Skag.), *þykjumst* (II 390, Hún.)

[1] Standardisering eller ligefrem kodificering af sproget kan eksempelvis bestå af beslutninger om konsekvens i fleksioner. Se Ari Páll Kristinsson, "Málræktarfræði", *Íslenskt mál* 29 (2007), s. 117–118.

Hvilke mediopassivendelser der er mest almindelige i brevene til Landkommissionen, er i overensstemmelse med Kjartan G. Ottósssons oven for anførte undersøgelser af, hvilke mediopassivendelser der havde været mest almindelige i 1700-tallet. Det er bemærkelsesværdigt, at der skulle forekomme eksempler i brevene på den genoplivede endelse *-umst*, selv om de er få. Der findes kun to eksempler på endelsen *-unstum*, og begge findes i breve fra Nordlandet. Endelsen *-unst* forekommer i alle landsdele, men er tilsyneladende særlig almindelig i Skagafjörður og på Nordlandet. Endelsen 1. pers. pl. i mediopassiv er dog sjælden i tekster, og det er svært at udlede noget om spredningen af forskellige former efter landsdele.

KONKLUSIONER

Brevene, der indkom til Landkommissionen 1770–1771, er en vigtig kilde til almuens islandsk ved slutningen af 1700-tallet, for der er ikke bevaret meget fra almuens hånd fra den tid. Låneord er tydeligt mere almindelige i præsternes breve end almuens. Der er hverken klare eksempler på arkaisering i skrift eller bøjning i brevene fra almuen og præsterne til Landkommissionen 1770–1771. Der ses heller ikke indflydelse fra purisme i deres sprog. Det ses for eksempel af de forskellige endelser i 1. pers. pl. i mediopassiv, som optræder i brevene (*-unst*, *-ustum*, *-unstum*, *-ust*, *-umst)*. Den genoplivede form *-umst*, som i moderne islandsk er blevet standardformen, ses næsten ikke.

Nogle ændringer, der er behandlet ovenfor, var ikke velsete i 1800-tallet, jf. Konráð Gíslasons ovenfor nævnte bemærkning om *hæðsti*, og allerede ved udgangen af 1700-tallet har puristerne åbenbart foretrukket adjektivformer uden *-r-* af adjektiver som ender på *-ll/-nn* (jf. dat. sg. fem. *heilli* hos Ólafur Stephensen 1785). Eksempler på r-former i bøjningen af denne gruppe adjektiver (*neinnri*, *gamallri*) og kontraherede former med *-r-* (*miklri*, *gamlri*, *opnri*) er derimod meget udbredte i brevene til Landkommissionen 1770–1771. Bemærkelsesværdige er også eksemplerne i brevene på kontraherede former (*nokkri*, *annra*, *þessrar*) af pronominerne *nokkur*, *annar* og *þessi*. Bøjning af pronominet *nokkur* med ikke-kontraherede former (fx *nokkurra*) anføres allerede i Jón Magnússons grammatik fra 1700-tallet som den eneste korrekte bøjning.

Behandlingen af to sprogændringer i brevene udvider den hidtidige viden om udbredelsen af dem. Eksemplerne på lydændringen *rn* > *nn* (fx *biskupannir* for *biskuparnir*) i Vigfús Jónsson i Hítardalurs breve viser, at denne udtale har fandtes i Mýrasyssel i 1700-tallet. Den nye endelse, *-u*, i tredje person flertal konjunktiv (*kynnu*, *fyndust*) er den almindeligste i brevene. Der findes imidlertid adskillige eksempler på den gamle endelse, *-i* (*tilhéldi*, *fengist*), og den ser ud til at have været mere almindelig på denne tid, end man hidtil har ment, og den har sikkert været i brug over hele landet. Man må dog her tage forbehold på grund af den ujævne geografiske distribution af brevene.

Kort sagt viser disse undersøgelser, at der var større variation i sproget i 1700-tallet end i moderne islandsk. Nye og gamle former i sproget kunne leve ved siden af hinanden, og man er ikke begyndt at se virkninger af den sproglige standardisering, som var en følge af sproglig purisme, skolepligt og andre forhold, sådan som det skete i 1800- og 1900-tallet.

Undersøgelserne, som er behandlet ovenfor, har forhåbentlig givet indsigt i nogle forhold hos almuen og præsterne i brevene til Landkommissionen 1770–1771. Der er meget andet interessant i brevene, som man kunne have behandlet. Sproget i dem er fyndigt 1700-tals islandsk, som på mange måder er fremmed for moderne islændinge, men også mærkelig tæt på.

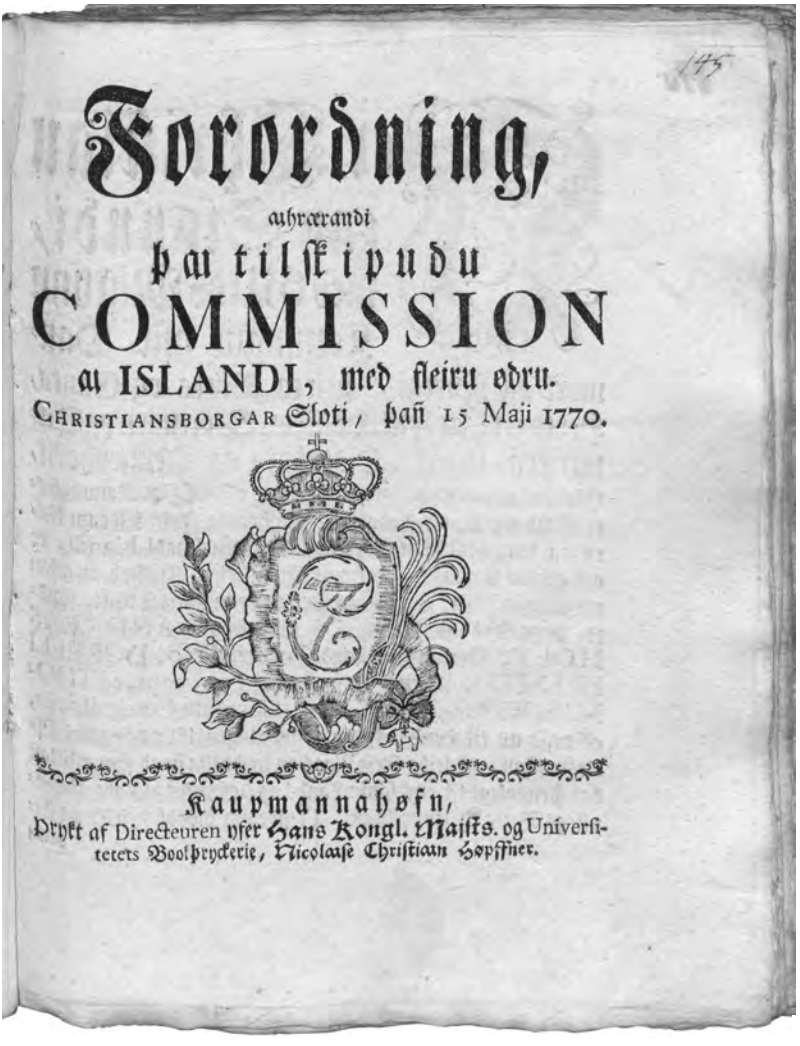

145

Forordning,

aahrœrandi

þau tilskipudu

COMMISSION

a ISLANDI, med fleiru ødru.

CHRISTIANSBORGAR Sloti, þañ 15 Maji 1770.

Kaupmannahøfn,

Prykt af Directeuren yfer Hans Kongl. Majsts. og Universitetets Boolpryckerie, Nicolause Christiaan Høpffner.

Forsíða tilskipunar frá 15. maí 1770 um skipan Landsnefndarinnar á Íslandi. Tilskipunin er varðveitt í skjalasafni Mosfellsprestakalls í Grímsnesi ásamt dreifibréfi Halldórs Finnssonar prófasts í Árnesprófastsdæmi. / *Forside til forordningen af 15. maj 1770 om nedsættelse af Landkommissionen i Island. Forordningen er bevaret i arkivet for Mosfell præstekald i Grimsnes sammen med en rundskrivelse fra provst Halldór Finnsson i Árnes provsti.*

Dreifibréf til presta um skipan Landsnefndarinnar 30.7.1770

Rundskrivelse til præster om oprettelse af Landkommissionen på Island 30.7.1770

Bréf frá Halldóri Finnssyni, prófasti í Árnesprófastsdæmi, þar sem hann sendir prestum tilskipun frá 15. maí 1770 um skipan Landsnefndar, og uppáleggur þeim að lesa hana í kirkjum og hvetur þá til að skrifa nefndinni. Bréfið er dæmi um hvernig tilskipuninni var dreift um landið. / *Brev fra Halldór Finnsson, provst i Árnes provsti, hvor han spreder forordningen af 15. maj 1770 om nedsættelse af Landkommissionen. Heri befaler han alle præster at læse den op i kirken og opfordrer dem til at skrive til kommissionen. Brevet er et eksempel på, hvordan forordningen blev spredt omkring i landet.*

Heimild/*kilde*: *ÞÍ*. Skjalasöfn presta. Mosfell í Grímsnesi. CD/1. Endurritabók 1746–1785, s. 143–149.

ÞRIÐJA CIRCULAIREBRÉF PRÓFASTSINS OG ÞVÍ FYLGJANDI CAMMER COLLEGII MISSIVE VIÐVÍKJANDI ÞEIRRI TILSKIPUÐU COMMISSION Á ÍSLANDI ANNO 1770

Æruverðugir og vellærðir domini pastores!

Í fyrrakvöld meðtók ég eitt bréf frá hans háeðla háæruverðugheitum hr. biskupi Finni Jónssyni, í hvört að var innfært þess háloflega Cammer collegii eftirfylgjandi náðugt missive til hans:

> Höyædle, höyærværdige hr. biskop!
> Af den forordning hans kongel. Maj^{t} undir 15. hujus allernaadigst har behaget at lade udgaae, angaaende den paa Island anordnede Commission med videre, blive eders höyærværdighed hermed tilstillet 650

exemplarer i det islandske sprog og 6 exemplarer i det danske sprog med anmodning [om] De ville behage af de i det islandske sprog at tilstille enhver præst udi Skalholts stifft eet exemplar, med tilhold samme i fölge forordningens indhold af alle prædikstoele til alles og eenhvers effterretning at læse og forkynde, samt dernæst de övrige af exemplarerne i stifftet at distribuere saaleedes som Eders höyærværdighed selv for best eragter. Vi forbliver pp.

Scack, Holk Scheel,
Pauli Heltzen, Carstens, Berner Lowson, Olrog
/ Hansen
Rentecammeret den 22. May 1770.

Eftir þessa skrifs innihaldi tilsendast yður hér með exemplaria af þar nefndri allranáðugustu forordning í íslensku máli, sem mér eru af hans háæruverðugheitum tilsend, til þess að hvör einn yðar meðtaki þar af eitt exemplar með þeirri intimation og alvarlegri tilsögn, að sérhver yðar eftir forordningarinnar allranáðugasta tilhaldi lesi hana opinberlega af predikunarstólnum á sérhverri sóknarkirkju fyrir sóknarfólkinu á helgum degi, það fyrsta eftir það hún hverjum yðar fyrir sig í hönd kemur, þó svo að fjölmennt sé þá við kirkjuna, svo að almenningur fái þennan hans kóngl. Maj^{ts} allranáðugasta vilja skýrlega að vita.

Vilji nokkrir aðrir fá exemplaria af þessari forordning, þá kunna þau fást hér í Skálholti hjá hr. biskupinum.

Enn framar hefi ég eftir háttnefnds hr. biskupsins intimation að injungera yður og alvarlega áfýsa, að þér svo sem upprigtugir og velþenkjandi patrioter innsendið til þessara hhhr. Commissarier yðar skynsamlega þanka og forslög um alla þá hluti sem þér meinið þurfa umbreytingar eður standi til forbetrunar í landsins, en þó sérdeilis þessa prófastsdæmis, svo vel geistlegri sem verðslegri general oeconomie og commerce.

Sömuleiðis einninn um þær innréttingar sem allareiðu gjörðar eru eður gjörast kunna til að viðhalda innbyggjaranna heilbrigði, enn til að afvenda sjúkdómum og öðrum skaðlegum hlutum. Upp á þetta mitt bréf óska ég hvör einn yðar skrifi nær hann hafi það meðtekið pp.

Skálholti Halldór Finnsson
d. 30. Julii 1770.

[Oversættelse 2016]

PROVSTENS TREDJE CIRKULÆREBREV OG DET MEDFØLGENDE MISSIVE FRA KAMMERKOLLEGIET ANGÅENDE DEN ANNO 1770 UDNÆVNTE KOMMISSION I ISLAND

Ærværdige og vellærde herrer pastores!

I går aftes modtog jeg et brev fra hans højædle højærværdighed hr. biskop Finnur Jónsson, hvori var indført det højtlovede Kammerkollegiums følgende nådige missive til ham:

> Höyædle, höyærværdige hr. biskop!
> Af den forordning hans kongel. Maj[t] under 15. hujus allernaadigst har behaget at lade udgaae, angaaende den paa Island anordnede Commission med videre, blive eders höyærværdighed hermed tilstillet 650 exemplarer i det islandske sprog og 6 exemplarer i det danske sprog med anmodning [om] De ville behage af de i det islandske sprog at tilstille enhver præst udi Skalholts stifft eet exemplar, med tilhold samme i fölge forordningens indhold af alle prædikstoele til alles og eenhvers effterretning at læse og forkynde, samt dernæst de övrige af exemplarerne i stifftet at distribuere saaleedes som Eders höyærværdighed selv for best eragter. Vi forbliver pp.
>
> Scack, Holk Scheel,
> Pauli Heltzen, Carstens, Berner Lowson, Olrog
> / Hansen
> Rentecammeret den 22. May 1770.

Ifølge dette skrifts indhold tilsendes Dem hermed eksemplarer af den deri nævnte allernådigste forordning på islandsk, som er blevet tilsendt mig af hans højærværdighed, for at hver eneste af Dem modtager et eksemplar af den med den kundgørelse og alvorlige besked, at enhver af Dem efter forordningens allernådigste forskrift læser den højt offentligt fra prædikestolen i hver eneste sognekirke for sognets indbyggere på en helligdag snarest muligt efter, at den er kommet hver af Dem i hænde, dog således, at der er mange til stede i kirken, så at almuen får denne hans kongelige Majestæts allernådigste vilje klart at vide.

Hvis nogle andre vil have eksemplarer af denne forordning, så kan de fås her i Skálholt hos hr. biskoppen.

Endvidere har jeg ifølge højtnævnte hr. biskoppens kundgørelse at pålægge og alvorligt opfordre Dem til, at De som oprigtige og vel tænkende patrioter indsender Deres fornuftige tanker og forslag til disse hhhr. Commissarier om alle de ting, som De mener har behov for forandring eller fører til forbedring i landets, men dog især dette provstedømmes såvel gejstlige som verdslige general oeconomie og commerce.

Ligeledes også om de foranstaltninger, som allerede er sket eller måtte ske for at vedligeholde indbyggernes sundhed, samt for at modvirke sygdomme og andre skadelige ting. På dette mit brev ønsker jeg, at hver eneste af Dem skriver, hvornår han har modtaget det. Per procura.

Skálholt Halldór Finnsson
den 30. juli 1770.

Gullbringusýsla

Gullbringusyssel

© 2003–2016 Landmælingar Íslands / Þjóðskjalasafn Íslands.

Gullbringusýsla 1703 · *Gullbringusyssel 1703*

Sýslumörk, hreppamörk og heiti hreppa eins og þau voru árið 1703, byggð á manntalinu 1703. / *Sysselgrænser, grænser mellem repper og reppernes navne, som de var i 1703 ifølge folketællingen fra 1703.*

Heimild · *kilde*: *Manntal á Íslandi árið 1703. Tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín, ásamt manntali 1729 í þrem sýslum*. Þorsteinn Þorsteinsson sá um útg. Reykjavík 1924–1947.

Kortagerð · *kort*: Björk Ingimundardóttir, Benedikt Jónsson og Egill Baldursson.

Skrá yfir fædda og dána í Seltjarnarnesþingum 1760–1769 frá séra Árna Þórarinssyni 28.1.1771. Lit. X. N° 1.

Fortegnelse over fødte og døde i Seltjarnarnestingsogne 1760–1769 fra pastor Árni Þórarinsson 28.1.1771. Lit. X. N° 1.

ÞÍ. Rtk. D3/2–5.
Innskráð/*indskrevet* 6.2.1771.

Áritun/*påskrift*: Jndkommet 6. Febr. 1771; Lit. X. N° 1.

FORTEEGNELSE OVER FÖDDE OG DÖDE I SALTENÆS[1] MEENIGHEDER FRA 1760 TIL 1769 INCLUSIVE

	Födde				Döde			
Datum	Drenge	Piger	Til sammen	Heraf uægte	Manfolk	Fruen timmer	Til sammen	
1760	16	13	29	7	14	10	24	
1761	16	14	30	3	11	11	22	Væntelig mest af kopperne
1762	26	19	45	10	37	40	77	
1763	21	19	40	11	10	9	19	
1764	20	21	41	10	17	14	31	
1765	16	32	48	12	14	12	26	
1766	17	28	45	5	20	20	40	
1767	16	20	36	4	23	19	42	
1768	25	13	38	8	9	9	18	
1769	19	18	37	10	10	14	24	
Summa	192	197	389	80	Sa 165	158	323	

Altsaa fleere födde end döde
Mannfolk = 27. Fruentimmer = 39. Til sammen = 66 personer.

[1] Seltjarnarnes, Gull.

NB. Mand haver deels ingen, deels upaalidelig effterretning ved haanden om de copuleredes antall og omstændighed, ligesom de dödes aldersaar findes ikke anteegnet indtil Julymaaned 1769.

Obiter.[1]

Lambest., A. Thorarenzen[2]
d. 28. Jan. 1771.

Séra Árni Þórarinsson á Lambastöðum ritar álitsgerð um hérað sitt 12.2.1771. Lit. Y.

Pastor Árni Þórarinsson på Lambastaðir skriver om sit herred 12.2.1771. Lit. Y.

ÞÍ. Rtk. D3/2–7.
Innskráð/*indskrevet* 17.2.1771.

Áritun/*påskrift*: Jndkommet den 17de Febr. 1771; Lit. Y; Guldbringe Syssel.

Velædle, velbyrdige!
Höyviise, höyfornemme!
Höystærede herrer Landcommissarii!

Da en fra hands höyærværdighed hr. biskop Finner Johnsen[3] til hr. provst Gudlöger Thorgersen[4] og præsteskabet udi dette herret ergangen skrivelse af 27. Julii a.p.[5] udi efftertrykkelige terminis anmoeder vedkommende, saavel provst som præster, om at indsende til De höyst-

1 Í fljótheitum. / *I al hast.*
2 Árni Þórarinsson (1741–1787), prestur / *præst*, Lambastaðir, Seltjarnarneshreppur, Gull., biskup á Hólum / *biskop på Hólar* 1784–1787.
3 Finnur Jónsson (1704–1789), Skálholtsbiskup / *biskop i Skálholt* 1754–1785.
4 Guðlaugur Þorgeirsson (1711–1789), prófastur / *provst*, Garðar, Álftaneshreppur, Gull.
5 Finnst ekki, en sjá bréf Halldórs Finnssonar prófasts til presta í Árnessýslu um sama efni, 30.7.1770. Það er prentað hér framar í þessari útgáfu, s. 113–114. *ÞÍ*. Skjalasöfn presta. Mosfell í Grímsnesi. CD/1. Endurritabók 1746–1785. / *Er ikke fundet, men se provst Halldór Finnssons brev til præsterne i Árnessyssel om samme emne, 30.7.*

ærede herrer sine fornufftige tanker og forslag om alt, hvis mand formeener, at burdte og kunde forandres og forbedres udi landets — men i særdeeleshed provstiets og særskilte sogners, saavel gejstlig som verdslig general-oeconomie, indretninger og levemaade. Hvilken anstalt saa got stemmer med — og grunder sig paa — hands Maj[ts] her i landet bekjændtgjordte allernaadigste villje, saa lige henseer til landets tarv og nytte. Skulde jeg vel synes ubetænksom, effterladen og ulydig, dersom jeg ville ganske undslaae mig fra al bestræbelse i at effterkomme en saavel betænkt befaling og min pligt.

Ikke des mindre har jeg længe staaet udi betænkning derover, hvad enten jeg, som den yngste og uerfarneste af mine kaldsbrödre i dette provstie, skulle overlade andres dybere indsigt og forsögtere tænkekrafft den forelagde vidtöfftige og vanskelige bane, allerhelst da jeg veed, en præstemand udi sin tænke- og talemaade neppe sikker for dadlen og efftertale uden for sin meenigheds grændser, og tillige erindrer mig De höye herrers egen nærværelse her paa stædet, som giver Dem en umiddelbar og ubedragelig kundskab og oplysning om de vigtigste ting, hvis tilstand min, i mangel af tid og formue, litt betydelige underretning kand ikkun utilstrækkeligen beskrive. Eller jeg for det andet skulle ikkun foretage mig at give en kort historisk beretning om de mindre betydelige og smaae omstændigheder iblandt min meenighed, der ikke saa læt falde under fremmedes eller höye övrigheders öyekast, omendskjönt de syntes at fortjene en liden opmærksomhed, efftertanke og forbedring.

Det förste anseer jeg som stridigt med övrighedens öyemærke og fornufftens lov, da endog de mindste og svageste lemmer bör dog gjöre sit til det heeles tjeneste. Det sidste synes ey heller at fyldestgjöre planen og hensigten, der indbefatter saa meget og store ting, allered[e] bekjendte nok, kand dog ej blive mindre i sig selv ved en slöv pens afbildning. Vel forsikkrer jeg mig selv derom, at udförlige og velgrundede underretninger de vigtigste ting angaaende vil fra anseeligere hænder, baade gejstlige og verdslige, udi dette syssel til De höye herrer indkomme, men jeg holder for, at andres fliid giver min efterladenhed[1]

1770. Det er trykt tidligere i denne udgivelse, s. 115–116. ÞÍ. *Skjalasöfn presta. Mosfell í Grímsnesi. CD/1. Endurritabók 1746–1785.*

[1] Forsømmelse.

liden undskyldning, ligesom og mit svage glimt kand aldrig fordunkle andres klarere lys. Jeg har altsaa allerhelst, siden De höystærede herrer egen behageligste tilskyndelse har skjærpet min dristighed, overtalet mig til udi mueligste hast og korthed at yttre mine ringe tanker om et eller andet af meere eller mindre betydenhed, som kand være at efftertænke, forandre eller forbædre i dette land, mens i særdeeleshed mit præstegjæld, hvis fordeele og mangler saavel i henseende til det oeconomiske og politiske — som det gejstlige væsen derved paa nogen maade vil sættes udi klarere lys.

Jeg vil nu 1° betragte det oeconomiske og politiske væsen.

Saltenæs[1] menighed har, fremfor mange andre, store naturlige fordeele af stædets beliggenhed, som lige indbringer en betragtelig nytte baade af landet og söen. Vel er den störste part af landet ufrugtbar, fuld af store og smaae steene og sand, som ikke lættelig, eller dog ey til fulde nytte kand bortryddes, hvorudover den meeste grund staaer ikke til at forbedre eller optage til ager, eng, græsning, uden maaskee ved mange aars utrættet arbeyd og store bekostninger. Dog tilstaaer jeg gjærne, at nogle sandbakker og leergrund især i nærheden af gaardene kunde ved opplöyning, udrenselse og höefröes besaaning efterhaanden sættes udi en bedre og frugtbar stand.

Hist og her falder og mange moser, som nu give lidet græs af sig til de creaturers föde, som gaae ude baade vinter og sommer, just fordi vandet stædse bliver staaendes imellem tuerne, hvorved disse miste for megen vædske og gnaves ideligen[2] af creaturene, fölgelig og saa immer[3] löbe for störstedeelen udi unyttig moss. Mand maatte uden tvivl önske slige moser og moradser forvandlede til tör, slet[4] og meer frugtbar grund, baade for græsningens og höeavlingens skyld, uagtet landmanden, som har heste og faar ude paa græssgang om vinteren, ville vel miste vandet, men ej tuerne, da den platte og jævne mark som offtest ligger under iis om vinteren indtil i Maiimaaned. Hvorom alting er, kunde dog gjærne en god deel af de omtalte moser, især den ujævne engbund, med stor fordeel gjöres slet og jævn uden synderlig bekost-

[1] Seltjarnarnes, Gull.
[2] Bestandigt, hele tiden.
[3] Hele tiden, igen og igen.
[4] Jævn. Islandsk *slétt*.

ning, naar tuerne med en törvlee bleve effterhaanden flittigen afskaarne, og mand brugte dem enten til gjærders sætning eller for at nedlægges paa ujævne og steenige stæder.

Naar mand efftertænker landets mange steene, moser og moradser, tör mand ey vænte andet, end at de maae naturligviis foraarsage veyenes slette beskaffenhed. De gjöre det og virkelig fast[1] overalt, hvor flittighed ikke overvinder naturens bröst.[2] Det er ey min sag at beklage den saa hart ad[3] almindelige som utroelige forsömmelse ved landeveyenes rydning og broers anlæggelse andenstæds, ikkun jeg önskede gjærne endnu nogen forbedring paa mine annex- og sogneveye, endskjönt jeg gjærne tilstaaer, her at viises meget tegn til nogen fliid i ermældte henseende fremfor de fleeste andre stæder i Island.

Uanseet mange stæders ufrugtbarhed og slet græsning, som allereede er berört, gjör dog hjemmegaardsmarkene[4] her en god tjeneste, hvilke maadeligen gjödede give som offt skjönt græs, ikke mindst ved söekanten. Der gives og op til fjælds i særdeeleshed skjönne og feede græsgange for alleslags creature om sommeren, men for heste og faar om vinteren. Ligesom der og atskillig stæds voxer lyng, og endda smaae kratskov, som var værd at fredes og bespares saavidt mueligt for effterkommerne. Men ville nogen antage den satz,[5] at de arme rys[6] her i Island havde sjæl og sands[7], virkelig skulde den samme befrygte en stor forfærdelse af deres dybe suk over vores misbrug og Kongens anordningers forglemmelse. Maatte kon[8] allmindingene[9] og publicums skove tale, der skulle viist höres noget ubehageligt.

Jeg anteegner det som herlighed for dem, som vidste at före sig til nytte endeel vildt, som falder baade i skovene, landet og ved söekanten, for ex. ryper, atskillig slags ænder, brokfugle[10] eller heiloer, lær-

1 Næsten.
2 Mangler.
3 Ligeså.
4 Hjemmemark. Indmark eller mark, der ligger tæt ved gården. Islandsk *tún*.
5 Mening, lærdom.
6 Her må menes "ris" med henvisning til lyngen og kratskoven. Islandsk *hrís*.
7 Sans.
8 Kun.
9 En alminding er et stykke jord, der ikke ejes af en enkelt, men ligger udyrket hen til fælles afbenyttelse for beboerne i området. Islandsk *almenningur*.
10 Vadefugle.

ker, spuer, horsegjöger[1] etc. item skarv, tærner, tildrer[2], og en mængde sælninger[3] eller smaae strandfugle (maaskee gulspurv, embæriza flava).[4] Nogle faae Islændere skyde ryper, ænder og sælninger etc. ellers fanges og ryper undertiden, naar snee falder i skovene, med snarer. Smaae drenge fange og paa samme maade tielder, sandlaver, terner[5] i sandet ved strandbreeden. Fiskerne fange atskillige söefugle, helst graaemoven[6] paa söen til avn for fisken. Paa Akeröe,[7] hvor lunden[8] sætter sine huller, fanges noget med hænderne, ey saa meget til spise som til lokkemad for fisk. Men i Widöe[9] brammer[10] af æderfuglens og tærne æg.

Desuden have vi her en beqvemhed af stædets beliggenhed, da den alfareveye fra Nord-, Vester- og Österlandet, som stöde sammen ved Ellideaaen,[11] falde igjennem sognet til Sydernæssene,[12] en omstændighed som jeg ikke ville fortie, efftersom den kand ansees beforderlig for vores tilförsel og landhandel. Strax bemelte Ellideaae er bekjendt af ret god laxefangst, ligesom samme fra ældgammel tid har som offtest gelinget.[13] Dog paastaae nogle, at den effterhaanden begynder at aftage, hvorom jeg veed ingen viidere beviislighed end deres blotte sigende, som foregive 2de aarsager.

1° At nogle smaae fra fjeldet her rindende elver, som samles udi den ferske söe, Ellidewatn[14] kaldet, skal nu i mandsminde kjendeligen formindskes, væntelig fordi kilderne stoppes. Hvorudover og Ellideaaen, som falder fra bemelte vatn[15] udi söen, skal aftage til hinder for

1 Hjejle, lærke [vindrossel], spove, dobbeltbekkasin. Islandsk *heiðlóa*, *lævirki [skógarþröstur]*, *spói*, *hrossagaukur*.
2 Skarv, havterne, stenvender. Islandsk *skarfur*, *kría*, *tildra*.
3 Sortgrå ryle. Islandsk *sendlingur*.
4 Emberiza citrinella. Islandsk *gultittlingur*.
5 Strandskade, stor præstekrave, havterne. Islandsk *tjaldur*, *sandlóa*, *kría*.
6 Gråmåge eller hvidvinget måge. Islandsk *grámáfur* eller *hvítmáfur* og *bjartmáfur*.
7 Akurey á Kollafirði, Seltjarnarneshreppur, Gull.
8 Søpapegøje. Islandsk *lundi*.
9 Viðey á Kollafirði, Seltjarnarneshreppur, Gull.
10 Bugner, er iøjnefaldende.
11 Elliðaá, á / *elv*, Gull. og Kjós.
12 Suðurnes, Gull.
13 Lykkedes.
14 Elliðavatn, stöðuvatn / *indsø*, Gull.
15 Vatn betyder sø på islandsk, så der er her tale om, at søen har udløb i havet.

den opgaaende lax. Dog andre tvivler om denne omstændigheds virkelige existence.

2° I den ferske landsöe selv siges at være en underjordisk aare eller kildespring, som tid effter anden af leer og gruus skal forstoppes. Samme har mand i ældre tider ved hjelp af lange træstager om vinteren paa iis faaet aabnet. Og da har baade forellefangsten i vatnet og laxefangsten om sommeren i elven mærkelig slaaet ind, hvilket nu om stunder deels forsömmes, deels forgjæves er forsögt, hvorudover ey allene forellens og örretens opgang af det underjordiske vand, og dens ynglen forhindres (thi her bliver stædse fanget en god deel i garn, naar de udi det aabne vand sættes ud), mens og vandet i elven taber den stærke fiskelugt, hvoreffter laxen skal söge. Denne sidste aarsag har fundet saa meget meere bifald, efftersom paa kildevældens aabning har fulgt en ret god fiskefangst i ferskvandssöen og elven fremfor andre tider. Jeg lader det staae ved sit værd. Ellers troer jeg, at laxe- og söeörretefangsten med vaader[1] kunde maaskee oprettes hist og her i det salte vand, hvor der findes deels steyle klipper, som mand kunde kalke, deels sandbreeder, til hvilke fisken nærmer sig. Paa lax og örreter er ikke sat nogen fast effterretlig taxt. Hin sælges gemeenlig[2] 10 pd. for 3 à 5 fiske,[3] fersk. Behandlingen er mislig[4] iblandt indbyggerne.

Men jeg maae begive mig viidere fort fra landet til den velsignede söe hos os. Denne haver vel sine store uleyligheder med sig, thi hvor ere ey dens virkninger undertiden forfærdelige og uimodstaaelige fast overalt? Naar den gjör anfald paa og overvælder de land, hus og tun[5], der staae ham nærmest. Jeg har selv seet noget deraf, thi i fjor vinter har söen ikke mindre berövet end 3 favnes[6] breede af den liden landstrækning, som tilhörer min gaard. Hjemmemarken, som er 300 favne lang, har derudover paa engang tabt 900 qvadrat favne af det skjön-

[1] Garn.
[2] Almindeligvis.
[3] Verðeining. Einn fiskur var jafnvirði þurrkaðs fisks af tiltekinni stærð, um 1 kg. / *Værdienhed. En fiske svarede til en tørret fisk af en nærmere fastsat størrelse, ca. 1 kg.*
[4] Dårlig, utilfredsstillende.
[5] Hjemmemark. Islandsk *tún*.
[6] Lengdareining. 1 faðmur samsvaraði 3 álnum. / *Længdemål. 1 favn svarer til tre alen.*

neste stykke. Men meere har jeg hört derom af andres fortælning, som i lang tid har boet her paa Saltenæs, da de sandsynligen paastaae, over 50 favne i breeden at være af söens overvældende oversvömmelser effterhaanden bortrevet ud af landjorden i en tid af 50 aar. Herudover seer mand hjemmemarken formindskes, hjeller[1] og hus, ja gaardene selv forflöttede længer op paa landet end til forn, og til deels ödelagte eller dog nærved ödelæggelse. Hvilket mange ikke uden billigste aarsag bevæger til at önske deres paaboende gaarde nedsatte udi affgiften fra den fordums ansatte taxt, effterdi neppe andet land gaardene tilhörende end den storligen beskaarne hjemmemark er overbleven sammestæds.

Mand grues desuden for at mælde om, hvilken skade, opsidderne[2] saa offte lider derved, at gjærder omkastes, men derimod en mængde steen, sand, grus, leer, tang og tare[3] fast aarligen opkastes paa tunene, som neppe med stor möye og bekostning staaer til at rense og forbedre. Hvilket alt ey alleene erfarenhed, mens og lovlige besigtelser paa kongens gods bekræfter. Denne söens voldsomhed veed jeg ikke, om nogen menneskelig anstalt kand forebygge, thi hvo tör forsikkre endog om en grundmuret volds bestandighed imod söen, naar heele klipper opsprænges og adsplittes? Imidlertid nægter jeg ikke, at mig synes, de grueligste indbrud muelig kunde, i det mindste noglestæds, noget hemmes og opholdes derved, om en vel bunden og fast vold af steen og jord, gruus, aske eller leer (dog de 2de sidstbemelte sorter synes at have fortrinnet) blev opfört paa en fast grund langs med strandbreeden. Saaledes at det underste af volden maatte være dybt nedsat af 6 à 8 al.[4] tykkelse i det mindste. Men det överste ligeledes 1 à 2 al. i höyden maatte den fra strandens overflade stige til 5 à 6 al. med en brink[5] opad især paa söesiden.

Mand har ej, saavidt jeg veed, nogenstæds her forsögt at sætte slige volde, og ikkun 1 à 2 al. tykke, lige og uordentlige stengjærder, dog mest endnu slettere fiskegjærder. Eenhver maae og tilstaae, at dertil

[1] Et forrådshus til bl.a. tørring og opbevaring af fisk. Islandsk *hjallar*.
[2] Opsidder. En, der bebor og driver en ejendom uden at eje den, en fæster.
[3] Forskellige tangplanter. Islandsk *þari*.
[4] Alin. Verðeining og lengdareining. Hér lengdareining. Ein alin íslensk = 57,1 cm. / *Alen. Værdienhed og længdemål. Her længdemål. En alen islandsk = 57,1 cm.*
[5] Skrænt.

udfordres bekostninger, som langt overgaae leylændingens[1] kræffter, og al formoedning, saa længe hand skal aarlig yde sin landskyld til jorddrot, og denne ikke föyer nogen anstalt til godsets vedligeholdelse og forbedring. Allerhelst leylændingen betaler meere end dobbelt landgilde, saa offte hand paa egen bekostning og uden vederlag, som mestendeels er skeet hidindtil, maae bortreense en mængde opkastet steen, sand og tang af sin hjemmemark.

Mig synes, at en 10 aars frihed (hvilken gaardens eyermand burde gjærne tilstaae for at conservere[2] sit, som erfarenhed lærer, at ellers ganske forgaaer paa sidstningen), og hvert aars tilforladeligen flittig og fornufftig opsyn med værket, torde maaskee sætte nogen grændser for de forfærdelige indbrud,[3] som nu truer mange gaarde med undergang.

Maaskee det kunde og ikke være saa ilde betænkt, om de mennesker, som have fortjent at sidde paa vand og bröd, fjerdings römmelse,[4] svare pengeböder eller andre deslige straffer, fik befrielse derfra paa slige vilkaar, at kongens godser maatte nyde deres tjeneste for at begynde med sufficante[5] gjærders opförsel imod söegang eller anden vigtig forbedring, hvorved der maatte ej mangle en fornufftig anförsel og indseende. Hvilket forslag jeg imidlertid ikkun indstiller til nöyere efftertanke.

Men for at komme til söen igjen, da uagtet dens voldsomme overgang have vi derimod störste aarsag til at priise den goddædige[6] skaber for sin naadige forsyn til mange 1000 menneskers ophold, der frembydes og entstaaer[7] af söens rigelige velsignelse, efftersom fast alslags fisk er her at bekomme af söen den störste part af aaret. Jeg vil ikkun nævne smaae og stor torsk, iiser, sey, helleflyndre, rokker, sandflyndre (kole), langer, haaer.[8] Vel falde ey alle disse arter, endskjönt mange undertiden, paa engang, men gemeenligen vexelviis om aaret, for ex.

1 Egentlig lejlænding, en slags fæster. Islandsk *leiguliði*.
2 Bevare, vedligeholde.
3 Her henvises til oversvømmelser og erosion.
4 Dvs. landsfjerdings forvisning.
5 Tilstrækkelige.
6 Godgørende.
7 Opstår.
8 Torsk, kuller, sej, helleflynder, rokke, ising, lange, pighaj. Islandsk *þorskur*, *ýsa*, *ufsi*, *lúða*, *skata*, *sandkoli*, *langa*, *háfur*.

(ut denominatio fiat à parte potiori)[1] om vinteren torsk, foraaret iiser, helleflynder og sey, sommeren tirsling,[2] rokker, haaer, hösten og efterhösten koler, undertiden langer.

Desuden falder her en mængde muskeler[3] fast overalt i skjærene, eendeel rödmaver og graamaver (hrokkelse)[4] imellem Skildingenæs og Lambestad,[5] samt i Sydernæss,[6] ɔ: den söndre pynt af Saltenæs[7] ved Eydsskjær for gaarden Eyde.[8] Men i særdeeleshed ved Sydernæs og i Ellideaaens[9] munding kunde sælhunde fanges, ligesom meenes at være brugt tilforn. Baade bugterne og den aabne söe sees undertiden vrimle af atskillig slags marsviin (höfrungar og hnísur).[10] Mand troer og, her maae gives hajfisk (havkall) af ufeylbarlige grunde.

Fiskeriets reedskaber og nærværende drift er en altfor bekjændt sag dertil, at min underretning derom skulde være fornöden. Ikkun mand erindrer löseligen fölgende: Jeg kand ey forestille mig andet, end at her kunde endelig bruges större baader i værtiden,[11] ligesom nogle foregive, at vore forfædre have brugt tilforn, (allerhelst indtil Maijmaaned) end tomannefahrer.[12] Ja saa store, at mand uden hazard kunde baade söge dybet og holde söen natten over, naar behov gjöres. Ligesom jeg troer, det er soeleklart, at vores sejlads er ganske uduelig, hvilken neppe svarer engang til det mistænkelige baadbyggerie.[13] Men muelig andre begriber tingen rettere, hvorfor jeg ikkun indstiller den til nærmere betænkning, allerhelst da jeg veed mig at svömme imod strömmen.

1 Svo getið sé algengustu tegunda. / *Så de mest almindelige slags er nævnt.*
2 Lille torsk. Islandsk *þyrsklingur*.
3 Muslinger.
4 Han-stenbider og hun-stenbider eller kvabso (stenbider). Islandsk *rauðmagi* og *grásleppa* (*hrognkelsi*). Steinbítur findes også på islandsk og det er havkat på dansk.
5 Skildinganes og Lambastaðir, Seltjarnarneshreppur, Gull.
6 Suðurnes, Gull.
7 Seltjarnarnes, Gull.
8 Eiðissker, sker við bæinn / *skær ved gården* Eiði, Seltjarnarneshreppur, Gull.
9 Elliðaá, á / *elv*, Gull. og Kjós.
10 Delfin og marsvin. Islandsk *höfrungur* og *hnísa*.
11 Fangst- eller fiskesæson. Islandsk *vertíð*.
12 Tomandsbåd. Islandsk *tveggjamannafar*.
13 Her henvises muligvis til dårligt bådebyggeri.

I övrigt anseer jeg det for störste skade, at mand ikke her, ligesom i naboelauget Havnefiord,[1] indförer torskegarnsbrug paa den saakaldede Sved[2] (et fiskemed[3] hen imod 3 mile fra landet), hvor fisken neppe slaaer feyl allerhelst i April og Maijmaaneder, er mestendeels jævn steengrund. Endnu noget nærmere har mand leergrund i dybet, og inde i Kollefiorden[4] ikke langt fra Eingöe,[5] hvor fisken gjærne opholder sig noget om foraaret, har leergrund givet meeden[6] navn af Leyru.[7] Herhen er fast altid meget let at komme for at sætte og rögte garnene, dersom nogen især fra den nordre side af næsset havde lyst til at forsöge med garnfiskerie. Endskjönt jeg tilstaaer, at Sveden og dybet kand i ermeldte henseende före vanskeligheder med sig for litt bevante folk paa uduelige baader. Vel kand her ej findes mangel paa de folk, som have været med og sögt garnfiskerie i Havnefiord, men der kand fisken tages inde i bugten ligesom i en kiste uden at vove sig fra landet, hvilket ey forholder sig her saaledes. Ikke des mindre maae alle bekjende, at sagen kand være ret gjörlig hos os, dersom de fattige havde nogen leylighed, de rigere mindste lyst til at vove 1 sk. paa en saa fornöden og fordeelagtig indretning, hvortil hidindtil dags ey sees noget teegn. Det samme kand mand sige om flyndrefangsten, som nu skeer af indbyggerne ikkun med en snor og krog imellem Akeröe, Eingöe og Effersöe,[8] da det er dog bekjendt, at andre have drevet den med fordeel paa samme stæder ved hjelp af flyndregarn.

Muskeler, som her falde ret skjönne, dersom mand vidste at behandle og kunde forhandle dem, bruges nu alleene til lokkemad for fisken. Rundemaver[9] fanges her ej med garn, som andenstæds er brugelig. Ikkun naar sildemaagen (svartbakur)[10] trækker den paa land, passer mand paa og beröver ham byttet. Haaen[11] fanges paa krog un-

1 Hafnarfjörður, Gull.
2 Svið, fiskimið á Faxaflóa / *fiskebanke på Faxaflói.*
3 Fiskebanke. / Islandsk *fiskimið.*
4 Kollafjörður, fjörður inn úr Faxaflóa / *fjord i Faxaflói.*
5 Engey á Kollafirði, Seltjarnarneshreppur, Gull.
6 Fiskebanke. / Islandsk *fiskimið.*
7 Leira, fiskimið á Faxaflóa / *fiskebanke på Faxaflói.*
8 Akurey, Engey og Örfirisey, Seltjarnarneshreppur, Gull.
9 Han-stenbider. Islandsk *rauðmagi.*
10 Sildemåge (svartbag). Islandsk *sílamáfur* (*svartbakur*).
11 Hajen.

dertiden heele ladningeviis. Dens fisk giver slet spise, men leveren desto meere tran. — Sælhundefangsten forsömmes ganske overalt hos os. Ligesom hajfisken (om der ellers er nogen mængde i söen) samt marsvin ere fri fra ald effterstræbelse endog af dem, der forstaae at skyde de sidste med harpuner.

Dette er ikkun en liden pröve, som jeg for et syns skyld alleene fremlægger, paa söens naturlige fordeel og vores beklagelige efterladenhed i at före os dem til nytte, som et beviis derom, hvor höyligen fiskeriet, vores fornemste næringsmiddel og piller under vores velstand, trænger til opmærksomhed og forbedring.

Men förend jeg forlader söen, erindres en ting angaaende havneleylighed. At foruden at her mestendeels ere gode landinger for fiskebaadene, endskjönt de overalt maae trækkes paa land, saa er Holmens havn bekjendt for den störste og sikkerste til sommerleye her til lands. Maaskee mand kunde lægge til, at in imellem Ellideaaen og Gufenæs[1] indlöbende bugt imod sydöst, Grafarvogur[2] kaldet, og især effter beretning det stæd som kaldes Diupavyk,[3] dens beqvemhed til vinterhavn fortjener nærmere at undersöges. Saavidt jeg haver udspurgt og kand begribe, er bemelte bugt frie fra skjær og klipper i indgangen, samt driviis og den her farligste nord- og nordvestvind og söegang, forsynet med leergrund, dyb 2 à 3 favne.

Jeg önskede intet heller, end at den til deels berörte mangel ved fiskeriernes sögning maatte hos os erstattes ved jordbrugets desto bedre drifft, hvortil clima og jorden synes at frembyde leylighed. Beliggenheden og nödvendighed udfordrer samme, allerhelst da jordbruget er den anden hovedpiller, paa hvilken Islands og disse sogners velfært hviler. Mens ikke des mindre kand mand dog ey, skjönt med smertefuld rörelse, entholde[4] sig fra at gjöre derover nogle ubehagelige erindringer.[5]

Den förste, væsentlige deel af vores jordbrug regner jeg markernes rögt og dyrkelse. Vores marker inddeeles i 3 slags: Hjemmemark (tuun), eng (eingjar) og udmark (uthage).

[1] Elliðaá og Gufunes, Gull. og Kjós.
[2] Grafarvogur, Kjós.
[3] Djúpavík í Grafarvogi, Kjós.
[4] Afholde.
[5] Bemærkninger.

Hjemmemarken er fast overalt forgroet med tuer og til deels opfyldt med store steene. De förste ere de skadeligste, ej alleene fordi de give lidet, mens og slet, græs og flyer[1] dyrkerne megen og langsom besværlighed. Sommestæds ere de og ganske faldne i muldpletter, fortörrede og ufrugtbare. Mand kan derfor ej lidet beundre og beklage, hvor liden, ja hart ad slet ingen flijd, mand gjör sig for at jævne hjemmemarken og afskjære tuerne. Og sandt at sige, efftersom mand hverken haver eller veed at bruge hertil andre instrumenter end jernspaden, saa udfordres dertil utrættet arbeyd og lang tiid. Men især da værket hver 10de aar omtrent maae paa nye fortsættes, og opsidderne undertiden ikke agte sig at blive ved, men inden faae aar forlade deres gaarde, derudover holdes mange fra at lægge haand derpaa.

Til dette feyl kommer endnu et andet ligesaa betydeligt, at hjemmemarken er forsynet med deels ingen, deels uduelige gjærder, der enten aldrig eller dog den mindste part af aaret, nemlig fra 1te Junij til 1te eller medium Augusti, kand holde creaturene ude, især hestene, som derover ej alleene fortræde mens og fordærve jordsværen.

Desuden troer jeg, mand kunde gotgjöre, at gjödselen her hverken forsynligen[2] eller sparsommeligen nok samles, forvares og behandles. Mand pleyer gemeenligen ej at bruge andet end koe- og hestemög til gjödning. Möddingen sættes uden valg en stæds over paa jorden om vinteren, uanseet al safften kand löbe bort hen i marken, staaer saa siden aaben heele sommeren. Om effterhösten bringes den ud og kastes ned paa marken, hvor det kand træffe sig, som offte uden forskjæl af jordens eller gjödselens beskaffenhed, og bliver saaledes liggendes udi smaae ruer[3] vinteren over. Om foraaret fra medium Maij til 1te Junij bankes den smaat og udströes over marken, og dermed er det afgjort.

Der findes nogle faae, som betjene sig af nyt raat tang, gammelt höe og riis for at bedække jorden med hen imod 14 dages tid om foraaret, allerhelst naar nattekuld indfalder, og græssværen er forfrossen, da det siden reenses bort, og denne maade er uden tvivl ej at laste. At blande mög med aske, eller at udströe den paa fugtig, sumpig og mos-

[1] Her i betydningen skaffer.
[2] Omhyggeligt, forudseende.
[3] Bunker eller dynger. Islandsk *hrúgur*.

set grund var maaske ikke utjenlig, men saare rart.[1] Men at bruge udbrændt og forraadnet tang, jordmarv[2] og deslige til gjödning er ganske usædvanligt. Endelig vil jeg kun mælde, at der findes de, som paastaae ung mög at være den beste gjödsel, men at dette er nogenstæds antaget i praxi, veed jeg ikke.

Engene ere gemeenligen saa meget slettere end hjemmemarkene, at denne mangler al vedbörlig gjödsel og fornöden berögtelse for creaturene, endog meget meer end disse. Det er got, dersom naturen giver dem jævne,[3] thi ellers sees de med knuder, moss, vand opfyldte, ligesom omstændigheden kand falde. Önskeligt, at der maatte findes 1 mand iblandt 100de, der ville tænke paa hjemmemarkens og engens forbedring, men derimod at ikke over een iblandt 100de fordærvede begge deele enten af dumhed eller skjödeslöshed!

Udmarken kand saa meget des mindre fredes om sommeren, effterdi heste, faar og kjör have deri den tid sin gang og föde, hvilket dog heste og faar maae igjen betale om vinteren, naar de der finde enten intet eller utilstrækkeligt græs.

Heraf er det klart, at sætters[4] gangbare forsömmelse gjör eng og udmark anseelig skade. Ligesom creaturene meget tabe derved i henseende til kjöd og melk, naar mand beröver dem som ofte en god græssning til fjælds ved at beholde dem hjemme. Uanseet mange gaarde tilhörer sætterland, som de lettelig kunde bruge, og andre kunde faae det leyet (effter forordningens bydende af 1754).[5]

I anleedning af det, som nu er mældet om jordens rögt, bör erindres en betydelig feyl derved, nemlig: At omendskjönt jeg ikke just i mit præstekald veed exempel paa den andenstæds befunden skammelige misbrug af koe- og hestemög til gjödsel, hvor dog kunde ellers haves törveskjæren.[6] Ikke des mindre har en anden ikke bedre fundet ind-

1 Såre sjældent.
2 Mergel.
3 Der menes, at de er jævne fra naturens side.
4 Sæter, dvs. en græsgang med en eller flere hytter langt fra gården. Islandsk *sel*.
5 *Lovsamling for Island* III, s. 190–193 (Rentekammer-Skrivelse til Directeurerne for de islandske Indretninger, ang. Anlæggene i Island, 30.3.1754); *Alþingisbækur Íslands* XIV, s. 149–151 (Missive frá Magnúsi Gíslasyni amtmanni til sýslumanna, 19.7. 1754).
6 Tørveskæring.

gang[1] her paa næsset ved törveskjæren, nemlig: Mand har i en meget lang tid gravet effter sin törv til brændsel udi særskilte smaae huller, 3 à 8 al. dybe, hist og her i udmarken, hvormed mand har vidt og langt continueret, og endnu continuerer, saalænge indtil marken har faaet snart samme udseende som et garn med masker. Hvorved al gjennemfart er afskaaren, creaturene betagen ald gang og græssning, mens aabnet den hæsligste vey til 1000de farer, og endelig for effterkommerne desuden forspildt al ydermeere leylighed til törveskjæren, tvertimod al fornufft og landslovens tydelige ord.

Mange have faaet saadan smag paa denne fordærvelige maade ved törvegravningen, at de ansee al anden baade ufordeelagtig og umuelig. Og at ville begynde nedenfra og opad med en uafbrudt rydning maae nu hos nogle passere[2] for en nyhed. Jeg har offentligen paa mandtalstinget[3] 1770 besværget mig derover og holder fornödent her at beskickes nogle forstandige mænd, som skulle udviise hver mand en viss plads til torveskjæren samt forordne og efftersee, hvorledes mand dermed bar sig ad. Ligesom jeg selv har i det mindste gjort mig den forestilling, at ikke langt fra min gaard kunde skjæres en hovedgröfft, hvorved mand ville vinde toe ting paa en gang, nemlig, först at udleede vandet af en nu ganske unyttig og fordærvelig morads, dernæst tillige opgrave törv til brændsel, dersom 5 à 6 gaarde i nærværelsen kunde ved övrighedens foranstaltning bevæges til at foreene deres kræffter udi sligt foretagende. Og önsker endelig, dette forslag maatte nærmere undersöges.

Det er overflödigt at indlade sig udi ydermeere beviislighed derom, hvor umistelig en ting markens rygt[4] og dyrkelse er for os. Nok her at

[1] Indpas, udbredelse.

[2] Regnes for.

[3] Manntalsþing. Lögboðið þing sem hver skattskyldur bóndi var skyldugur að sækja árlega, haldið undir stjórn sýslumanna á ákveðnum þingstað í hverjum hreppi að vori. Á manntalsþingi fór m.a. fram álagning og innheimta skatta og tolla, birting konungsbréfa og ýmissa tilkynninga, skipan hreppstjóra og ýmis dómstörf. / *Mandtalsting. Et ting, hvor alle skattepligtige bønder var forpligtet til at møde årligt. Det blev holdt om foråret under ledelse af sysselmanden på et bestemt tingsted i hver rep. På mandtalstinget foregik bl.a. skattepåligning og betaling af skat og told, kundgørelse af kongelige breve og andre forordninger, udnævnelse af repstyrere og forskellige retshandlinger.*

[4] Røgt.

foermangel om vinteren har ej alleene tilforn i haarde aaringer skilt dette land ved nogle 1000de kjör og heste og endnu fleere faar, met det samme er endnu faaresygens krafftigste understöttelse til fordærvelse, hvilket baade fornufft og daglig erfarenhed give at forstaae.

Faaresygen matte jeg nu nævne ved denne leylighed. Navnet (thi den er i sig selv min tænkekrafft forvoxen og faaer ikke sin plads her) giver mig et indfald og anleedning til at spörge: Om det ikke var bedre til faarenes conservation[1] og vores nytte udi saa farlige sygdommens tilfælde, ligesom stædse ellers at klippe faarene? Ligeledes om mand ej burde almindeligen tillægge sig de ny artede væddere af det engelske slags, effter Kongens og Cammerets intention, som synes at være tilintetgjört ved vores forsömmelse deraf endog heromkring skæffergaarden[2] selv?

Til det förste spörsmaal svarer vel ingen fornuftig ney. Og da maatte jeg viide, hvorfor det ikke skeer nogenstæds? Men det synes maaske nærmere undersögning værdt, naar den beste tid er? Hvilket jeg önsker practici[3] ville bestemme.

Men paa det sidste spörsmaal er jeg falden, af fölgende aarsager:

a) Faarene paa Watne,[4] hvor sygdommen i förstningen[5] tog rasende af stæd, have i nogle samfulde aar forher været frie for den, fremfor mange andre. Vel döde der nogle i fjor vinter, hvilket og ligeledes kand skee i aar. Men hvo kand frikjænde disse overordentlig haarde og uangenemme[6] vinteres væjrlig og tillige forsikkre om, at faaresygen har ej faaet tilstöd af foermangel? Mand siger og, at hr. provst Thorgersen[7]

1 Bevaring.

2 Hér er átt við kynbótabú F.W. Hastfers baróns á Elliðavatni sem var stofnað 1756 með það að markmiði að bæta ull íslenska fjárstofnsins. Rekstur búsins lagðist af í kjölfar fjárkláðans sem barst til landsins með enskum kynbótahrútum sumarið 1761. / *Schæfergård. Her menes baron F.W. Hastfers fåreavlsgård på Elliðavatn, som blev stiftet i 1756 med det formål at forbedre ulden på de islandske får. Gårdens drift ophørte i kølvandet på fårepesten, som kom til landet med engelske avlsvæddere i sommeren 1761.*

3 Ental, praktikus. Folk, der har praktisk erfaring.

4 Elliðavatn, Seltjarnarneshreppur, Gull.

5 I begyndelsen.

6 Ubehagelig.

7 Guðlaugur Þorgeirsson (1711–1789), prófastur / *provst*, Garðar, Álftaneshreppur, Gull.

med sine ny artede faar haver hafft meget god lykke i lang tiid, da dog de indfödde faar gemeenligen hvert, eller dog hvert andet aar, plages og crepere af sygdommen.

b) En mand her i sognet har i samfulde 9 aar lidet idelig skade af faarepesten, indtil hand i fjor fik en vedder af fremmet art, da hands faar og især lammene (som ellers er overmaade rart) befindes nu alle ret friske. Om creaturenes rögt, samt höeavlingsbærgnings-[1] og forvaringsmaaden, hvorved et skarpseende öye kunde maaskee erindre et eller andet, anseer jeg ufornödent at mælde noget, især efftersom mand her paa Saltenæs dermed saaledes omgaaes som fast alle vegne her til landz, en sag som er meer end bekjændt nok.

Maatte det være mig tilladt at sætte noget hertil, bliver det fölgende spörsmaal:

a) Mon det ey være gjörligt at slaae hjemmemarken, eller dog en part af den, toe gange, allerhelst hvor og naar grundens jævnhed og græssets skickelige vext i foraarstiden tillader sligt? Dersom mand, i stæden for at höeslætten nu gaaer for sig circa medium Julij, ville gjöre begyndelsen förste gang sidst i Junio og först eller dog betimelig[2] i Augusto anden gang, mon mand ej derved kunde vinde ⅓ à ¼ meere höe end ellers. Ja endog bedre foer[3], thi i den fald blev græsset alldrig forvoxent, og mand fik haaen,[4] det feedeste græss effter alles tilstaaelse.

b) Skulde mand ikke ligesaavel kunde tyndslibe sin höelæe[5] paa en slibesteen,[6] som tyndklappe[7] den ud paa en ambolt ved trækullild,

[1] Høavlsbjærgning, henviser til høst af hø.

[2] Her i betydningen tidligt.

[3] Foder.

[4] Efterslæt. Islandsk *há*.

[5] Le.

[6] Hverfisteinn. / *Roterende slibesten*.

[7] Dengja ljá, klappa hann eða slá fram eggina. Bréfritari óskar eftir því að hverfisteinn verði fluttur inn svo að ekki þurfi að nota kol til að hita upp ljáblaðið. Nú tíðkast ekki lengur að hita járnið þegar það er dengt heldur er það kaldhamrað. Þessi aðferð var einnig notuð í öðrum norrænum löndum. Hugsanlega hefur járnið verið of stökkt til að kaldhamra það eða að átt sé við aðra málmblöndu sem var erfitt að dengja án upphitunar. / *Harre en le, hamre leen skarp. Brevskriveren ønsker, at der skal indføres slibesten, så man ikke skal anvende trækul til at opvarme lebladet. I dag opvarmer man ikke jernet, når man harrer eller skærper æggen i et leblad ved hjælp af hammer og ambolt. Denne teknik har dog også været anvendt i andre nordiske lande. Det er*

hvilke nu meget vanskeligen er at bekomme formedest skovenes aftagelse? Eller skulde der ej i det mindste findes anden bedre maade end vores? Jeg veed ikke, om den indvending, at vores brugelige udklappen ved ild ikke slider saa meget paa læen som slibningen, kand hæve alle tvivlsmaal. Men viist, at der spildes meget udi kull ved udklapningen.

c) Er det ej ganske raadeligt og nyttigt, i særdeeleshed her ved söekanten, hvor foer falder meget knap, at indrette höeelader i stæden for blotte höestakke? Det er afgjort, at ligesom de sidste ere blottede for storm, regn og snee, gaaer der altid noget til spilde. Derimod udi de förste, som skal være ret almindelige i Strandesyssel, forvares höet got, og til deels spares besværlig umage ved behandlingen. Disse erindringer kand maaskee ikke uden störste föye[1] sluttes med et sandfærdig klagemaal over en almindeligen her i landet herskende uforsigtighed i at tælle creaturene paa foer[2] om effterhösten, det er proportionere[3] creaturenes antall effter foerets forraad og godhed. Thi mangel deraf, hvad enten uforstandighed eller for megen gjærrighed har skylden, foraarsager offte bonden en dobbelt skade i en haard efftervinter, ja undertiden totale ruin.

Viidere holder jeg for, at den anden væsentlige deel af vores jordbrug burdte være ager- og havedyrkning.

Hvad agerdyrkningen angaaer, da kan den artikel gjærne springes over i min menighed. Thi det er bekjendt, at den velfortjente provisor[4] ved apotheket mr. Biörn Jonsen har gjört i 2 samfulde aar, som ellers have været lidet fordeelagtige for alle slags jordvæxter, temmelig lykkelige forsög dermed. Hvorved hand synes at kunde stoppe deres daarlige mund, som udi en saa tydelig muelighed gjör indsigelser. Men for resten er alle andres foretagende, siden min ankomst til Saltenæs, af intet.

Havedyrkningen kand siges at have taget sin begyndelse og virkelig

muligt, at der har været tale om skørt jern, som blev hærdet ved opvarmningen, eller at der var tale om en anden legering, som var vanskelig at slibe uden forudgående opvarmning.

1 Tilstrækkelig berettigelse.

2 Setja á hey sín eða ákveða hvað ráðlegt sé að láta lifa af skepnum miðað við heybirgðir að hausti. / *Beslutte, hvor mange kreaturer, det er tilrådeligt at lade leve vinteren over sammenlignet med høudbyttet om efteråret.*

3 Afstemme.

4 Lyfjafræðingur. / *Farmaceut.*

sees dertil meere tegn her end andenstæds i landet, hvor jeg er bekjendt. Dog ere duelige haver meget faae, og almuens havedyrkning af ingen betydenhed til ikke liden skade for syge og fattige. Umagen med at viise ager- og havedyrkningens nytte og nödvendighed i allmindelighed, dens muelighed og beqvemmeste indretningsmaade her i landet har andres flijd og vindskibelighed[1] baade med pen og gjærning allereede forher sparet min svage tanke og haand.

Imidlertid havde jeg nær sagt et haardt ord imod vores bogtrykkerie. Men nok, almuens öyne oplades ikke ret,[2] förend de læser i trykte böger noget grundigt og udförligt om jorddyrkningen. Er gartner Jon Grimsen större theoreticus end practicus,[3] og hands effter forlydende udgiven underretning om havers indretning fortjener at publiceres, hvortil amtmanden har tilbudet sig. Skal da, at den ikke kommer ud iblandt folk, hvilket og burdte være skeet.

Saavidt min enfoldighed kand skjönne, fortjener og virkelig et brev af den lærde student hr. Hans Finnsen[4] at see lyset, da det med fynd[5] igjendriver agerdyrkningens fjenders kraffteslöse piile og standser deres irringer,[6] som synes at ville forvandle almuens vantroe til fortvivlelse. Det viiser og ganske korteligen en enfoldig vey til at behandle jorden og sæden. Men jeg haaber nu snart at læse det trykt ved hr. amtmand Steffensens[7] foranstaltning, effter mit indstændige önske ey allene mundtligen, mens og skrifftlig af 21. Marti a.p., da jeg overleverede ham det mig tilsendte skrivne exemplar med begjæring, at det maatte flyes publico[8] i hænder og forbindelse til at kjöbe selv 10 à 20 exemplar, naar det kom fra persen.[9]

1 Arbejdsomhed.
2 Rigtigt.
3 Teoretiker end praktiker.
4 Hannes Finnsson (1739–1796), stúdent, Skálholtsbiskup 1785–1796 / *student, biskop i Skálholt* 1785–1796.
5 Eftertryk.
6 Vildfarelser.
7 Ólafur Stefánsson (1731–1812), amtmaður yfir Íslandi / *amtmand på Island* 1766–1770, amtmaður í Norður- og Austuramti / *amtmand i Nord- og Østamt* 1770–1783, amtmaður í Vestur- og Suðuramti / *amtmand i Vest- og Sydamt* 1787–1793, stiftamtmaður / *stiftamtmand* 1790–1806.
8 Offentligheden, befolkningen.
9 Pressen.

Nu kommer jeg til den ting, som er egentlig min hovedsag, nemlig bondens levemaade og tilstand ved söekanten i min meenighed. Begge deele have, effter mine uforgribelige[1] tanker, sine feyl, dertil deels ere af patrioter forlængst indsente og beklagede. Hvad levemaaden anbelanger, da synes den almindelige mands föde, klæder og værelser at trænge til opmærksomhed og forbedring.

Til föden henförer jeg mad og drik. Dagligmaden bestaaer mestendeels ud af meelsuppe og fisk. Meelsuppen, lavet af meel og vand, som undertiden blandes med liden sur valde, undertiden melk, men almindeligst salt söevand og nydes stædse hver morgen, holder jeg for den uskyldigste spise, naar den ikkun kaages got og spises til maadelighed, hvilket jeg og virkelig lader, som offtest skee paa de fleeste stæder. Fiskemad er forskjællig. Törfisk og törre fiskehoveder, som med surt smjör udgjöre hverdags middagsmaaltid, lader jeg staae ved sit værd, föde som kand holdes ulastelig og nydelig[2] allerhelst for friske mennesker og arbeydsfolk, som ere vante dertil. Men paa blödfisk,[3] som bruges til afftensmaaltiid alleene heele aaret igjennem, saa længe den kand haves, uden afvexling i almindelighed, er der stor underskjæl.[4] Fersk torsk og tisling[5] og fleere slags, som med fornöyelse spises af alle nationer, laves her meget sjælden for sparsomheds skyld i hussholdningen, mens aldrig med suppe desværre. Derimod kand mand mistænke den sædvanligste blödfisk som bucknet, suur, raaden torsk, iise og deslige, som er 8, 14, 21 dage gammel eller meere, og ej engang altid ophængt i vinden, men nedlagt i bunke eller kas.[6] Item torskehoveder offte af samme beskaffenhed, saavel som ligeledes rave og sundemaver,[7] ikke at tale om de blöd og slimfulde fiskegeller (branchiæ, talkn,)[8] ferske torskemaver stoppede med maadelig[9] og usund lever, ferske og gamle feede helleflyndre og deslige. Vel tilstaaer jeg gjærne, at endeel sorter herudaf kand være i sig selv ikke usunde og ret spis-

1 Efter min personlige opfattelse.
2 Spiselig.
3 Fersk fisk. Islandsk *blautfiskur*.
4 Forskel.
5 Lille torsk. Islandsk *þyrsklingur*.
6 Dynge. Islandsk *kös*.
7 Rav, finner af helleflynder og svømmeblærer. Islandsk *rafabelti og sundmagar*.
8 Gælle. Islandsk *tálkn, gellur*.
9 Her i betydningen ringe eller dårlig.

endes af og til imellem dog med slig indskrænkning, at de maatte laves med liden salt, eller tilforn være saltede, got renses og vaskes ud, troeligen kaages og til maadelighed spises. Hvilket for en stor deel mangler hos mange,[1] om ej i sandhed altsammen hos nogle. Hvortil kommer endnu dette, at mand ej saa nöye iagttager ordentlige spisetider. Især bruger söefolkene i fisketiden den vane, at de roer fastendes om morgenen, men komme ikke i land förend imod afften, altsaa nyde intet i heele 20 à 24 tymer,[2] uden nogle potter blande.[3] Og nu spiser mand i en 2 à 4 tymestyd sine fulde 2 om ikke 3 maaltider paa hinanden, og som offtest den sidste ganske svær paa sængen, hvormed continueres, saa længe der roes.

Kjöd er ikke just hverdags- og neppe helligdagesföde, dog giver det nogle mennesker forandring udi diæten. Deraf laver mand undertiden fersk suppe, men mestendeels indsaltes det ganske lidet og röges saa i ildhusene, mest ved törveild, hvor det offte bliver hængendes i mange maaneder. Hvorudover kjödet offte findes forbrændt, gjennemtrækket af rögen, surt og harsk, altsaa uangenemt og usundt. Allerhelst naar det ej med fliid bliver udblödet og vasket, förend mand kommer det i gryden. Dog efftersom ikkun den mindste part, og dog ikke ret sædvanligen, holder sig til denne spise, vil jeg lade den passere uantastet. Mens heller fremdeeles see den daglige drikke an: Samme bestaaer af blande, det er kaaldt raat vand af brönden med lidet suurt valde mænget i saadan proportion, at mand kommer 1 pot[4] valde i 9 potter vand, hvoraf en voxen mandfolk da drikker omtrent 2 à 3 potter daglig. Dette lader jeg staae ved sit værd. Men ikke uden störste raison[5] kand mand mistænke vore brönders og vandets sundhed. Vandet i sig selv er gemeenligen enten brach (halv salt[6]) eller raadnet og ureent pölvand.[7]

[1] Strikað hefur verið yfir *nogle* og *mange* skrifað ofan línu. / Nogle *er overstreget, og* mange *skrevet over linjen.*

[2] Timer.

[3] Blanda af súrri mysu og vatni. Hversdagsdrykkur Íslendinga fram á 20. öld. / *En blanding af sur valle og vand. Det var islændingenes hverdagsdrik indtil det 20. århundrede.*

[4] Pottur. Rúmmálseining. Einn pottur er 0,966 lítrar. / *Pot. Rumfangsenhed. En pot er 0,966 liter.*

[5] Årsag, omtanke.

[6] Brakvand, en blanding af fersk- og saltvand.

[7] Mudret, urent vand.

Bröndene aabne, fra förstningen ikkun slet opförte af steen og jord og til deels igjen forfaldne, med saa lav bredde, at sölet uden fra lettelig kand oversvömme, ja offte virkelig overskyller den og tilbringer bröndvandet en ny ureenhed, ihvorvel det af naturen er slet nok. Hertil kommer folkens forsömmelse, ret yderlig, i at rense bröndene, samt den skjödeslöse omgang, der aldrig tager i betænkning at öse vandet med en skiden spand. Kort sagt, de blatte[1] ufordærvede sandser, öyne, lugt, smag, tör enstemmigen fordömme vores meste bröndvand og udraabe det for en daglig forgifft (dersom jeg ellers skjönner noget), som dog inddrikkes af unge og gamle uden at reflectere derpaa eller söge ringeste forbedring.

Det, som maaskee kunde være enten i almindelighed eller særdeeleshed at erindre i henseende til klæderne, anseer jeg af mindre betydendhed. Nogle tale meget om slet oeconomie, andre om overdaad i klædedragt. For ex. naar en slet bondekarl og gemeen tjener gaaer hver dag med en blaae hue, tröye, brystedug, bruger næt inskaarne[2] klæder af den sorte farve, som giver mindre varighed end den naturlige. Men jeg gaaer saadant her stiltiendes forbi, ligesom jeg ikke lader det min sag nu at mælde om klædernes forarbeydelse, som ej synes fordeelagtig. En ting beklager jeg fremfor andre, nemlig mand veed saa lidet at före sig atskillig slags skind til nytte saavel til skoe, som land- og söeklæder. Jeg troer og, at de have meget ret, som holde vore islandske skoe utjenlige baade for hussholdningen og sundheden. Thi hvor meget slides ey op af det raae skind? Hvor bekjendt er ej skoenes uduelighed til at holde vandet ude? Og hvad skade kand ey vaade, fugtige, skidne been foraarsage legemet? Desuden er meget rimeligt, at uldens mangel kunde paa nogen maade erstattes, dersom mand forstoed feldbereederie.[3] Og endelig maatte söebonden takke for, om mand kunde give ham en bedre underretning, hvorledes söeklæder kand gjöres fastere og stærkere, da en ny söeklædning nu gaaer med i 12 à 15 ugers tid og vel kortere. Kort, vi maatte önske at have herudi Grönlænderne til meestere.

Men det er tyd at iile til værelserne. Jeg lader ey bygningsmaaden, ej en almindelig vankundighed og skjödeslöshed i at opföre retskaffens

[1] Sandsynligvis blotte.
[2] Henviser muligvis til fint tilskårne klæder.
[3] Garveri.

vægger af steen og jord eller deslige. Opholde mig ikkun, jeg vil litt nærmer see badstuens[1] indretning an, som baade bruges til daglig- og sovestue. Denne er ikkun liden gemeenligen, har en trang indgang uden nogen dör, eller dog tæt dör. Nogle bitte smaae vinduer findes paa siderne, hvilke stædse holdes lukkede, især om vinteren. Her opholde sig alle fruentimmer og börn baade nat og dag, samt mandfolkene tillige, i det mindste i de lange vinterafftener, da der stædse indtil kl. 11 à 2 effter midnat brænde tranlamper eller dertil indrettede jernplader, forsynede med meget grove væger, paa det at den stærke og grove lue kand give tilstrækkelig lysning overalt i huset. Mand forbruger som offte ikke engang klar tran, men foden eller det tykkeste, som sætter sig paa bunden, een saa meget fælt stinkende som heel forraadnet materie, formedelst sine olie-, sur- og saltagtige deele. Hvilke, naar de antændes og tillige samles med mange folkes, maaskee iblandt syges, aande og damp, samt de skidne gulvers og fugtige væggers uddunstninger, foraarsage en saa tyk rög, der ingenstæds kand finde ud, og saa viderlig[2] qvatul,[3] at ubevante,[4] svage eller emfindtlige[5] personer nödvendigen maae fornemme en utaalelig modbydelse og uleylighed deraf, om de komme ind i huset eller forblive der nogen stund. Mand bliver og med störste ömhed var, at de uskyldige smaae börn i disse mistænkelige værelser idelig besværes af trödsk[6] og hoste, der af erfarenhed offte endes med döden. Ja, endog virkelig bevante og hærdede voxnee mennesker undertiden maae beklage deres overordentlig svage bryst om vinteren fremfor sommeren, uden tvivl, effter min formoedning, for denne aarsags skyld, om der aldrig fandtes andre medvirkende. Under slige omstændigheder anseer jeg et lidet trækhul aller överst i taget ganske fornöden, og vil nogen sige, at varmen derved gaaer ud af stuen, svarer jeg: Den varme er saa meget meere mistelig,

1 Badstuen var det rum i gården, hvor beboerne opholdt sig det meste af tiden. Det var her de sov, spiste og ofte arbejdede. På den måde svarer rummet til en stue i en dansk gård. Islandsk *baðstofa*.

2 Modbydelig.

3 Dette ord kendes ikke, men må henvise til den kvalme luft.

4 Uvante.

5 Følsomme.

6 Trøske. Slimhindelidelse forårsaget af svamp, som ofte optræder i mundhulen hos småbørn.

effterdi den er værre end nogen kuld, men kulden kand og forebygges, dersom mand vilde holde dörren tæt og tilsluttet saavidt mueligt. Trækhullet kunde og, naar behov gjördes, især om den kaalde dag tillukkes.

Naar jeg nu for mig selv overveyer den almindelige mands, i særdeeleshed fattiges, til deels förberörte levemaade, tör jeg ingenlunde at falde udi forundring, om 1 eller fleere iblandt 8 à 10 mennesker hos os virkelig befinder sig udi meget sygelig tilstand. Og overalt, dersom nogen ville fordre af mig regnskab for min eenfoldige troesbekjændelse, tager jeg ikke i betænkning at sætte aarsagerne til de gangbare og farlige sygdomme, nemlig brystsyge og spedalskhed, som med fordoblede kræffter nu synes at overvælde al alder og begge kjön, hos de fleeste syge, udi dette fölgende:

a) Den daglige slet lavede og usunde mad og drikke.
b) Umaadelighed hos mange i den mad og drik.
c) Uordentlige spisetider.
d) Skoe og skindklæders uduelighed undertiden til lands og söes.
e) Værelsernes usunde og ubeqvæmme indretning og leylighed. Hvortil endnu kunde sættes:
f) Mangel af fornöden bevægelse den största part af vinteren. Ligesom og effter nogles sunde anmærkning.
g) Forsömmelse af inden- og udenlandske mediciniske- og madurtes brug kand give et mærkeligt tilstöd og med föye regnes hertil. Imidlertid nægter jeg ikke, at der jo kand findes fleere medvirkende aarsager til det onde.

Men at den bedrövelige spedalskhed, eller *scorbutue maligna*, saavidt og breedt udbreder sig, saa hastig immer videre forplantes i vores tid fremfor de fremfarne, dertil burde jeg ikke glemme effter mit ringe indsigt at angive disse 2de hovedaarsager:

1° Födselen, da folk, som endog har kjendelige teegn til sygdommen, indlades udi ægteskab og saaleedes avler syge börn. En ting, som virkelig burdte langt beder[1] end hidindtil, er i almindelighed skeet endog af mig selv, med nöyagtig fliid af præsterne paaagtes for saavidt mueligt at forebygge det onde. I hvilken henseende landphysici og chi-

[1] Bedre.

rurgorum kjændelse, naar samme behövedes og fordredes, maatte være paalideligt.

2° Omgjængelsen med andre folk, da den som allereede er overfalden af sygdommen, maae jo leve, spise, drikke, omgaaes baade nat og dag iblandt andre friske og fölgelig smitte dem især som kand være af svag constitution. Just fordi der er ingen anstalt for ham til at komme paa et hospital, hvilket fölgelig er fornödent i det mindste et i hver fjerding af landet, men saadant at ej alleene 4 à 6, men meget meere 40 à 60 patienter, kunde faae plads der, samt enhver effter stand og tilstand beqvemmelig pleye og oppassning. Paa saadan indretning kunde maaskee være ligesaavel anvendte nogle 1000 rd. som paa nogen anden, fornemmelig[1] den der hidindtil er misbrugt til at föde tyve og skielmer gratis paa publici bekostning.

Jeg grues ret for at udtrykke vores trang til hospital og hospitaler for de spedalske med tilbörlige ord, naar jeg efftertænker de syges mængde og farlige ælendighed. Saltenæs kand alleene fremviise over et snees saadanne patienter. Sygdommen er ikke i en maade landfordærvelig, thi förend den engang bryder ud, gjör hand endog et ellers dueligt menneske sövnagtigt, ladt og dovent, men endelig til et vederstyggeligt levende aadsel tit og ofte i mange aar, indtil den arme sjæl paa sidstningen med störste smerter maae forlade det höyst ælendige legeme.

Betænker mand nu viidere bondens formue og tilstand, da findes vel her i Island som andenstæds stor forskjæl imellem proprietarier,[2] selveyerbönder og leylændinge, item imellem disse og inderster eller hussmænd,[3] da de sidstes armod befindes som offtest meget större end hines. Omendskjönt jeg haver nu ey at bestille med denne store uligh-ed, dens aarsager og fölger, ikkun jeg anmærker tingens existence.

Vel synes den islandske bonde overhovedet, og deriblandt Saltenæs beboere, at nyde temmelige fordeele og frihed i henseende til deres ringe skatter og afgiffter, helst tienden, hvis grund er saa urimelig, som misbrugen betænkelig, hvorom meere paa sit stæd. Ikke des mindre er

[1] I særdeleshed.

[2] Jarðeigendur, eignamenn, eigendur leigujarða. / *Proprietærer, jordejere, ejere af fæstejorder.*

[3] Indsidder, person, som bor til leje på en gård, evt. med familie. Islandsk *húsmaður*.

det for bekjendte haandgribeligt, at de ¾ parter af vore bönder, paa hvad kant mand indvender[1] sig, ere husarme,[2] ja ret usle og ej at ligne med andre landes bönder effter mine tanker. Jeg bör overlade andre beder skjönnende at undersöge de rette aarsager dertil, saavel som at udfinde den fornemste af mange, som, jeg uforgribeligen tænker, at i sandhed kand sættes, for ex.: handelens nærværende forfatning, folkemangel, uvidenhed og effterladenhed i at fortjene, arbeyde, före sig til nytte lands og vands muelige og virkelige herligheder og fordeele, afsættelsesmangel. Det landfordærvelige, unödvendige, urimelige lösgængerie og betlerie, helst i den beste næringstyd, sommeren, hvilket alle kongelig gjörte anstalter[3] har til dato ikke kundet hemme. Böndernes idelige flötninger og flakken fra en gaard og herred til en anden uden ringeste nödvendighed eller fleere deslige. Men som det er min embedspligt at have indseende med de underhavendes handlinger, huss- og kirkedisciplinen, seer jeg mig saa meget desto heller foranlediget til at lægge til forbemelte aarsager endnu en, nemlig tjenestefolkenes udueligheed. Thi en stor deel af disse mangler kundskab, flyd, lydighed, troeskab til at forrette endogsaa sædvanlige haandgjerninger og arbejd til lands og vands, en mangel, som endelig maae have en hæslig indflydelse i bondens velstand. Skylden, troer jeg, sikkerligen maae hvile ey alleene paa en slet opdragelse og underviisning i ungdommen, mens og paa huss-, kirke- og politiedisciplinens ufordeelagtige indretning og udövelse. Thi naar en vanartig tyende veed sig sikker enten for sin hussbonds straf i ord eller gjærning, eller for præstens efftertrykkelige irættesættelser, og gabestoken, eller og den verdslige ræt og dom, som med sine 3 instancer her i landet kand staae under forfölgning i 3 samfulde aar uden sagens endelige uddrag, tager hand vel ikke i betænkning at opföre sig udi sin tjeneste effter sit eget hoved i alle maader og byde sin hussbond spidsen.[4] Da denne dog nödes til at taale al hands trodsighed, og i hvor lidet hand end kand være skikket og villig til at gjöre sin pligt, maae tage til takke med at beholde ham, thi ellers tör hand ej vænte at faae nogen tjener.

[1] Må være i betydningen vender sig hen.
[2] Fattige, som ikke går omkring og betler eller er under forsørgelse fra sognet.
[3] Foranstaltninger.
[4] Byde nogen spidsen, at række spidsen af sit sværd mod en, tage kampen op.

Ligeleedes vil jeg give andre at bedömme, hvilken og hvorvidt nyttig eller skadelig virkning paa bondens fattige tilstand kand have det pligtarbejd, som heromkring pleyer at ydes til Kongen og hovedgaardens forpagtere, og kand ansees som hoverie.[1] Hvorved jeg forstaaer ey alleene det aarlige mandslaan,[2] mens og skyldighed til at skaffe heste,[3] folk, reedskaber til Bessestæds[4] private oeconomie og tjeneste, foruden skyts til Kongens stiftamtmand, amtmand, landfoged, hvilket just falder paa dette og nærgrændsende sogne fremfor alle andre, som offtest i den for bondens næring kostbareste tyd.

Men mand kand agte endnu et par spörsmaal af ikke mindre betydenhed. For det förste: Om ikke de mange bekostninger, der gaae paa en baads udgjörsel[5] her paa Saltenæs, ere ufordeelagtige for vores fiskerie, ligesom de falde baadseyerne til vel stor besværing? Det sidste forstaaer sig selv, thi en baadseyer maae tilkjöbe sig hver haasæt,[6] som roer paa hands baad i fisketiiden, hands tjeneste med 60 fiske udgift. Den beregnes saaledes: Vökvun[7] 20 f., blande[8] 5, 1 fj.[9] mehl 5, 1 lodline 10, ½ vætt[10] fisk 20, = 60 f.,[11] foruden formandskjöb,[12] grundleye,[13] og baadens vedligeholdelse. Fölgelig bliver hands fordeel ikkun liden i gode aaringer, men et stort tab naar fiskeriet misgelinger.[14] Er-

1 Kvaðir. Hugtakið kvaðir var almennt haft um ákveðnar vinnuskyldur leiguliða í þágu landeigenda eða umsjónarmanna jarða, s.s. mannslán, dagsláttur og hríshestur, og voru oft hluti af leigugjaldi jarðanna en einnig lagðar á hjáleigur. / *Hoveri. Særlige arbejdsforpligtelser, som fæsterne udførte for jordejeren eller jordernes opsynsmand, blev kaldt kvader eller hoveri, fx hoveri på båd, dagsslæt og rishest. Det var en del af fæsteafgiften.*

2 Hoveri på båd. Islandsk *mannslán*.

3 Hestlán var kvöð. / *Lån af hest var en form for hoveri.*

4 Bessastaðir, Álftaneshreppur, Gull.

5 Sandsynligvis i betydningen udrustning. Islandsk *útgerð*.

6 Sømand. Islandsk *háseti*.

7 Søbemad. Islandsk *vökvun* eller *spónamatur*.

8 Blanding af sur valle og vand. Islandsk *blanda*.

9 Fjórðungur. Þyngdareining, tæp 5 kg. / *Fjerding. Vægtenhed, knapt 5 kg.*

10 Verðeining. Ein vætt = 40 fiskar. / *Islandsk værdienhed. En vætt = 40 fiske.*

11 *Den beregnes … 60 f.*, skrifað á spássíu / *skrevet i marginen.*

12 Betaling til bådsformanden. Islandsk *formannskaup*.

13 Ejeren af fiskerbådene skulle betale leje af stranden for at få lov til at sætte bådene ud og lande dem igen.

14 Mislykkes.

mældte udgifft at den overordentige douceur[1] til söefolkene, giver dem desto bedre mod paa fiskeriets sögning. Men dertil kand svares: α) Effter forlydende skal mand i ældre tider intet vidst af saa höy douceur, hvorved dog fiskeriets forsömmelse er ubeviisligt, ja mueligt fiskeriet siden har her meere aftaget end tiltaget. Posito,[2] at nu findes her fleere fiskere og baader, saa fölger ej deraf, at den fangede fisk har derfor overvægten. Og det var let at begribe, hvorledes de förstes mængde kand effter alle omstændigheder hindre fiskeriet hos os, saaledes som det nu drives, thi derved bliver fisken skye og saaret.[3]

β) Det er bekjændt, at hver fisker uden ringeste absigt[4] paa hands duelighed, nu trækker den berörte douceur, hvilken ey ansees længer af nogen som velgjærning, men som et pligtskyldig vederlag for arbeydets besværlighed i fiskertiden, her fremfor endeel andre stæder, hvor seylet hjelper aarene noget. Altsaa opnaaes ikke den intenderede finis,[5] vedelig[6] fiskernes opmuntring, ved douceurens erlæggelse. Tvertimod flyder deraf, at baadseyerne see dem nödte til for at kunde bestride omkostningerne, da at spare paa alt hvis, som hörer til baadenes styrke, aarer, tog,[7] seyl, hvis mangel eller uduelighed enten sætter fiskerne i land eller maae erstattes ved et det besværligste arbeyd og undertiden livet selv. Disse tvivlsmaal have bragt mig paa den tanke, at det kunde muelig bekomme vores fiskerie beder, om mand ville lægge meere vind paa tilforladelige baade med faae folk end mange uduelige og alt for smaae baade med stor bemanding. Ligeledes om visse fiskeriets tilskickede tilsynsmænd maatte stædse paasee, at enhver baad med ald tilbehör, aarer, seyl, tog, roer etc. fandtes i god stand og beqvem til at söge söen, dybt eller grundt, uden livsfare og kummer. I med[8] en ubeskaaren lodserlæggelse[9] af hver tomannefarsbaad, og 1½ à 2 af de större, uden al anden og videre bekostning end formandskjöb,

[1] Dusør, betaling.
[2] Að því gefnu. / *På den baggrund.*
[3] *thi … saaret*, skrifað á spássíu / *skrevet i marginen.*
[4] Hensigt. Her nok i betydningen hensyn til.
[5] Tilsigtede slutning.
[6] Dvs. nemlig.
[7] Tov.
[8] Sandsynligvis i betydningen sammen med.
[9] Her henvises til leje for den lod, hvor en fiskebåd lander. Islandsk *uppsátursgjald* eller *lóðagjald.*

grundleye og 1 lodline for hver fisker. Hvilket forslag er modereret[1] og fiskerne langt fordeelagtigere, end som hvad en Altingseragtning af 1688[2] fastsætter, nemlig 1 ubeskaaren lod for hver baad, med aarer og östertrug,[3] uden viidere reedskab.

For det andet: Monne[4] det ikke være bonden fornærmeligt,[5] naar gejstlige eller verdslige betjenter, som burde leve af og nöyes med deres tillagde lön, forskaffe sig og bruge paa fiskerie fleere baade, end de selv kand besætte med deres egen tjenestefolk, og deres paaboende gaardz tilliggende fiskerie (utræde)[6] fordrer? Bonden synes ikke uden grund, at en embedsmand bör ej gjöre indgreb i sin næring, dersom det ikke sömmer og tillades ham selv igjen at befatte sig med hins embede. Nok er det bonden kand beviise spörsmaalet in praxi besvaret med ney.

Ville nu endelig nogen sige: At brændeviins og nogle til deels mistelige sagers misbrug og unödvendig brug (blandt hvilke indigoe kand regnes) befordrer en og andens udarmelse iblandt almuen, har den samme ikke mig til modpart. Og da berörte sager indföres ved handelen, aabnes her en vey for mig til den sammes betragtning.

Dog det er ey mit forsæt at undersöge: Enten handelens nærværende forfatning eller dens forandring kand være tjenlig for landet? Og under hvilke vilkaar? Slig undersögning deels overgaaer mine kræffter, deels overskrider min kreds.[7]

Men efftersom jeg sorterer under Holmens handel, seer jeg mig foranlediget paa egen, mens fornemmelig andres vegne, korteligen at beröre og andrage nogle af de mærkeligste[8] feyl, som mand gemeenligen beklager og for mig ere angivne at befindes ved bemelte handel mest formedelst Compagniets slette anstalt, nemlig:

1 Holdt inden for rimelige grænser.
2 Finnst ekki, en sjá / *Er ikke fundet, men se*: *Alþingisbækur Íslands* VIII, s. 250–252 (Ályktun lögþingsmanna um lausamenn, kaupgjald vinnumanna o.fl., í júlí 1689).
3 Øsekar til en båd. Islandsk *austurtrog*.
4 Måtte.
5 Krænkende, skadeligt.
6 Fiskeri. Islandsk *útræði*.
7 Sandsynligvis i betydningen virkekreds.
8 Mærkbareste. Islandsk *merkilegasta*.

a) Nödvendige sagers mangel. For ex. penge har ey været at bekomme dette ganske aar, da dog dermed grund meenes at have været en anseelig capital nedsat udi krigsraad Gudmansens[1] forvaring. Mig synes, det er ey handel, men bytte naar contanter fattes. Tömmerets mangel er usigelig.[2] Huss- og baadbygningen har formedelst den maatt standse hos de fleste. Af salt og fast al slags madvare er vel noget, men ganske utilstrækkeligt qvantum i aar indfört. Og hvo kand opregne alt det, som mangler? Jeg mælder ej et ord om mange ting, som levemaade og anstændighed har gjört nödvendige og til deels staae i den kongel. taxt.[3]

Hertil maae jeg sætte 2de tings mangel, hör og sædekorns. Hör og hamp kand jo ikke kjöbes og forarbeydes af indbyggerne, saa længe ingen er at bekomme ved handelen (til deels nævnet i taxten), men hvor nyttig var dog ikke dens forarbeydelse, dersom samme almindeligen kom i gang? I det mindste kunde den skaffe mange ledige mennesker arbeyd og fortjeneste, mange nögne klæder, som nu enten forarbeydes af uld eller maae savnes. Ligeledes tör jeg sige, at ey alleene landet, mens og Compagniet selv lider derunder, at der enten slet intet eller ganske udueligt fröe og korn til udsæd indföres til handelen. Thi dersom ikkun havedyrkning kom her ret i brug, kunde der spares mange tönder mehl. Over denne mangel har jeg hört mange sandfærdige klager af atskillige, ligesom den har tjent nogles dovenskab til undskyldning, andres fliid til hinder udi havedyrkningens indretning. I övrigt bör skylden for vores haves mangel i aar deeles imellem Compagniet og den fratrædende kjöbmand.

b) Nogle vahrers udygtighed,[4] eller og ugyldighed effter sin priis, er og noget, mand af erfarenhed kand paastaae og beviise. I særdeeleshed er boghvede, gryn, erter, hatte, til deels jern, lodliner, ikke at

[1] Arv Gudmundsen (1717–[1779]) krigsráð, kaupmaður í Hólmshöfn við Reykjavík og forstjóri Innréttinganna fyrir Almenna verslunarfélagið 1767–1782 / *krigsråd, købmand i Holmens havn ved Reykjavík og bestyrer af De Nye Indretninger for Det Almindelige Handelskompani 1767–1782.*

[2] Ubeskrivelig. Islandsk *ósegjanlegur*.

[3] *Lovsamling for Island* I, s. 563–575 (Forordning om den islandske Taxt og Handel, 10.4.1702).

[4] Dårlige beskaffenhed.

tale om brændeviin, men meer presstobak[1] og kramvare for ex. lack, papier af kjændelig og fast almindelig slet bonité, ja til deels ganske ubrugelig. Hvilket vi har at takke Compagniet for.

c) Endelig har mand undertiden fornummet andre uordener. Deels folkenes seendrægtig expedition offte i den kostbare sommertid, muelig formedelst mangel paa folk til handelens drifft, om der aldrig fandts andre aarsager, deels vanskelighed i at bekomme laan vid handelen med og for vederhæfftige bönder til deres nærings fortsættelse. Deels misbrug ved den ellers fordeelagtige Terreneruiske[2] saltfiskvirkning, saaledes at fisken antages vel blöd til handelen först i værtiden, naar den ellers som offtest lader sig let virke til god platfisk[3] af indbyggerne selv, men dereffter, naar foraarets lummer varer, slud, maddiker begynder at tage overhaand, bliver blödfisk ikke modtaget, ey heller faae indbyggerne salt tilforhandlet for at forekomme og formindske förbemelte uhæld og conservere deres fisk, hvorudover fisken undertiden rent fordærves og bliver hverken handelen eller indbyggerne selv til nytte. Jeg gaaer fleere ting med stiltienhed forbi.

Kommer jeg fra Holmens handel til Reykevig[4] og beseer De Nye Indretninger,[5] fordobles min bedrövelse over Compagniets anstalt og Islands uhæld. Det har stædse forekommet mig her som et sörgespil[6] siden min ankomst at see, fabriqven nu i nogle forbigangne aar paa ikke een maade indskrænket, ruineret. Jeg lader det min sag at beklage, men ej at anklage sligt, som er desuden alt for kjendeligt.

Ikkun mig synes den skade, vores Saltenæs derved har taget fast

1 Óskorið munntóbak, pressað í blokkir. / *Tobak i pressede blokke. Blev brugt som skråtobak.*

2 Her menes "terreneuvtisk". Terreneuve er et ældre udtryk for New Foundland og i dette tilfælde henvises der til fremstilling af klipfisk efter metoder hentet herfra.

3 Flattur og þurrkaður fiskur. / *Flækket tørfisk.*

4 Reykjavík, Seltjarnarneshreppur, Gull.

5 Innréttingarnar í Reykjavík. Hlutafélag stofnað 1751 til að efla atvinnuvegi landsins. Megináhersla var lögð á ullarvinnslu, klæðagerð, skinnaverkun og færaspuna. / *De Nye Indretninger. Interessentskab (andelsselskab) stiftet i 1751, som havde til formål at udvikle landets næringsveje. Hovedvægten lå på uldforarbejdning, klædemanufaktur, garveri og rebslageri.*

6 Tragedie.

ubeskrivelig (thi landet og det almindelige nævner jeg ikke). Nu seer mand een, som för var oplært i Reykevig og kunde got forrette sit arbeyd der, boesiddende og siddende andre flittiger i veyen her i nærværelsen, som en unyttig indvaaner, uduelig arbeyder, slet fisker. Just fordi hand aldrig i ungdommen har lært at ernære sig som bonde af landet og söen. Nu igjen en anden med kone og börn saa indviklet i gjæld, forarmet, ussel, at hands egen og paarörendes timelige velfært er ganske forspildt, da hand för kunde underholdet sig og sine, medens hand blev ved nogen fortjeneste. Atter endnu een fordreven fra fabriqven, forlader kone og börn, satte udi bedrövelige omstændigheder, denne meenighed til byrde, som nu maae ganske tage sig dem an til al underholdning. Somme flink arbeydere ere nu flygtet bort til andre stæder, hvor de ikke kunde gjöre landet nogen större tjeneste end den gemeeneste bonde.

Ikke at tale om hvorledes alle andre folk, som selv kunde have eller faae af fabriqven nogen uld til forarbeydelse, som dem nu skilte ved de spindelön, som tilforn vare dem en god hjelp og nyttig brug af vintertiden.

Vel höres den indvending, at der ey nu som tilforn, naar ulden var at bekomme, kand haves arbeyd i Reikevig m.m. Men mand maatte spörge, om ikke den uld er at bekomme, som hidindtil skal aarlig være udfört i handelen til Kjöbenhavn, fra Österlandet især? Monne den fordeel, som udbringes af den raae uld, naar den sælges i Kjöbenhavn, veye op imod den nytte, Compagniet og landet under fornufftig direction kunde vænte deraf, om den samme blev forarbeydet af fabriqvefolkene? Og hvorfor kand ey hamp og hör spindes, hvorfor ikke linned væves her ved fabriqven for at udsælges i handelen, da arbeydet her kand haves langt lættere end andenstæds? Hvilket krigsraad Gudmansen vidste ganske got at före sig til private nytte i sin tid. Jeg har fundet mig beföyet til at erindre saavidt angaaende Indretningerne, efftersom tingen er min meenigheds vel umiddelbar paagjældende.

Förend jeg nu endelig forlader det oeconomiske og politiske væsen i disse sogne, bör jeg ikke ganske forgjætte[1] Arnerhoels tugthuus.[2] Een

[1] Glemme.

[2] Tukthúsið á Arnarhóli í Reykjavík. Fangelsi stofnað 1759 og tekið í notkun veturinn 1770–1771. / *Tugthuset på Arnarhól i Reykjavík. Fængsel stiftet i 1759 og taget i brug vinteren 1770–1771.*

indretning paa hvilken jeg, som stædets præst, ey har kundet andet end gjöre et öyekast. Men om hvilken jeg vil være ganske kort, efftersom samme er de höye herrer nærmest og altsaa væntelig af alle best bekjændt, hvis tilstand jeg og ikkun effter det udvortes og af anseelse kjænder. Skulde et ord være mig tilladt, da kand jeg för det förste ej give dem ret, som fordömme indretningen i sig selv. Et tugthus kand jo aldrig være skadeligt eller unyttigt i et fattigt land, der vrimler af fattige og lösgjængere, saadant folk som under NB. en troe og fornufftig direction kunde derved bruges til noget nyttigt arbeyd. For det andet tör jeg neppe fordömme dem, som holde vores tugthuses hidindtil og nærværende forfatning for en ufordeelagtig om ikke fornærmelig sag for det allmindelige. Een indretning, sige disse, som har kostet Kongen og landet til sammen hen imod 600 rdlr. aarlig, siden 1759 (dersom mand kand troe den effterretning hr. professor Erichsen[1] har faaet) fölgelig over 6000 rd. i alt. Skulle den ey være nu effter 10 aar kommen saavidt, at kunde gjöre, ej private folk alleene, mens landet en virkelig og det vigtig tjeneste? Skulde den være som et tilflugtsstæd for nogle faae udædiske[2] mennesker og föde deres magelighed?

Skulde en saa kostbar og tillige nyttig indretning ikke viise teegn til inspection og direction, skulde den bære navnet uden al tugt og arbeyd? Dette er vel haardt talt, og mand kand fast stöde sig over udtrykkene. Men sandt at sige, at tugthus foruden direction, inspection, tugt, arbeyd, lader sig ey vel tænke, ey heller vores dersom det skulle mangle bemelte 4 poster, deri have de ret. Ville jeg med nogle gjöre den indvending, at paa den eene side fattes arbeyd for tugthusslemmerne, paa den anden ere de uduelige, eller dog effter den almindelige mands tænkemaade, ikke antagelige til arbeyd. Saa svare hine critici mig: Hvor kand mand beklage mangel paa arbeyd paa et stæd, hvor fiskerie gjærne falder den største part af aaret, i et land hvor indbyggerne have folk nödig og bör bruge mange menneskers arbeyd, nu til at reense, rögte marken, nu til at grave törv, gröffter, nu til at jævne eller og arbeyde i jorden, nu til at opföre gjærder og bygninger. Hvor veyene fast overalt igjennem fjælde og böygder trænge til rydning og

[1] Jón Eiríksson (1728–1787), prófessor í lögum við háskólann í Sórey / *juridisk professor ved Sorø Akademi* 1759–1771, starfsmaður norska kammers og rentukammers / *kommitteret i Norske Kammer og i Rentekammer* 1771–1787.

[2] Forbryderiske, slette.

broelæggelse? Et spindhus skulle det underholde ledige[1] fruentimmer? Skulde de ikke meget meere læres derinde til at hegle[2] og spinde hör og hamp allerhelst om vinteren? Eller hvad umuelighed kunde være i at bringe til veye slige materialier?

Viidere paastaaer mand af erfarenhed, at de friske tugthusslemmer ere duelige arbeydere, især naar de have liden smule frygt. Ligesom og exemplerne viise, at atskillige have undertiden forlanget deres tjeneste og betjent sig med fornöyelse af deres arbeyd. Men sagens nærmere undersögning er ikke mit forsæt. Alleeneste, da jeg har hört nogle önske, at dette herred maatte skaanes fra at underholde og opföde de börn, tugthusslemmerne kand avle udi deres arrest, skulle jeg ikke forglemme samme her at indrykke.

2° Mit forsæt og löffte i det foregaaende forbinder mig til nu endelig i henseende til det gejstlige væsen at bringe noget paa banen angaaende sammes ikkun faae fordeel, mens mange og store mangler, som stædse har forekommet min ringe agtsomhed ey alleene her i min meenighed i særdeeleshed, mens og andenstædz i landet udi allmindelighed. Hvilke jeg saa meget meere med stor frimodighed berörer (dog ikkun i mueligste korthed, for ikke at opholde de gode hhrs. store velvillighed alt for længe), effterdi min stand dertil giver anleedning, i hvor lidet end mine egne omstændigheder i besynderlighed flye mig min pen i hænderne.

Mine kaldsbrödres, præsternes, leylighed har for det förste stædse gjört mig opmærksom. Mand skal ey lættelig finde andre, endsige större, fordeele hos det islandske præsteskab end en effter landets viis skickelig og beqvæm præstegaard, som de nyde til frie beboelse, samt en liden meenighed i henseende til folkemængden, som de have at sörge for. Dog kand fra begge deele gjöres undtagelse sommestæds. Mange henföre hertil en ting, som der agte en stor herlighed i den islandske gejstlege staat, nemlig at en dimissus[3] fra skolen kand strax, uden al anden og viidere tanke om- og bekostning paa sine studeringer, springe til et præstekald. Og hvilken fremmed skulle tænke, de islandske præster nöd sligt privilegium af Kongen? Men er det dog virkelig fordeel og ikke meget meere en mangel i dette land, som er værd

[1] Uvirksomme, uden tjeneste.

[2] Kemba hör. / *Hegle. En slags kæmning, hvor blår renses fra høren.*

[3] Dimittend. Person, der netop har afsluttet eksamen.

at efftertænke? Jeg vil tilstaae de islandske latinskoler alle sine fuldkommenheder. Imidlertid troer jeg, at videnskaber og sædelighed kunde og burdte langt beder læres paa et gymnasio,[1] men allerbest ved academiet,[2] saafremt de fattiges leylighed tillod dem at söge derhen.

Men at præsteskabets mangler overveye fordeelene, har jeg til deels viiset og beklaget udi mine velmeente tanker om gejstlig gavmildhed. Jeg gruer derfor ved at igjentage og formeere disse klagemaal her, allerhelst jeg slutter mig til. Mange vil andrage et og andet der henhörende, enten bevillighed eller efterladenhed hos nogle sognefolk til at betale, hvad de bör effter de gamle love til at bekomme præsternes extraforretninger eller deslige. For min egen person har jeg ingen aarsag til at klage eller andrage enten min armod eller misfornöyelse, da jeg er, ved guds forsyn og min kjære meenigheds rundhed[3] og godvillighed, som er mig vederforen,[4] ey allene af höye og fornemme mænd, mens og nogle af almuen, maaskee fremfor fast alle mine kaldsbrödre i Island forsynet med et taaleligt kald og nogenlunde skickelig underholdning. Ikke des mindre, i betragtning af andres vilkaar og tilstand, fremförer jeg her med de höye og höystærede herrers tilladelse gejstlighedens fattigdom med sine fölger, som et virkeligt mangel i vores gejstlige væsen.

Vel kand mand af exempler viise nogle her i landet bemidlede præster, der enten ved arv, testamenter eller særdeeles drifftighed, leedsaget af en meget forsigtig og sparsommelig levemaade, eller og muelig ved landprang eller deslige kneb, kand være eyere af nogle 100 rdl. Ligeleedes nægter jeg ikke aldeeles, at de kald, som indbringe 60 rd. aarlig og derover, kunde jo effter landets maade föde en sparsommelig mand med læt[5] familie. Men da hine exempler, saavel som disse gode leyligheder, ere meget rare,[6] og de bemidlede neppe udgjöre den 8de à 10de deel af den gejstlige stand, ja effter ald formodning ikke en præst iblandt 20 skal befindes eyer af 200 rd. gjældfrie, bliver den anförte mangel tydelig nok. Og hvor kand en præstemands formue væxe

[1] En højere skole.
[2] Kaupmannahafnarháskóli. / *Københavns Universitet*.
[3] Rundhåndethed, gavmildhed.
[4] Hændt, blevet til del.
[5] Let, ikke belastende.
[6] Sjældne.

meget, naar hand intet andet haver at leve af uden sin 12 à 16 rdl. indkomme? Erfarenhed lærer og, at manges ganske stervboe[1] ikke springer höyere end fra 20 til 60 rd.

Kand nu saadan og alt for stor armoed anderleedes end have slette fölger og virkninger baade i kirken og staten? Naturligviis maae den beröve al myndighed, anseelse, beqvæmhed til at opbygge meeningheden ved lærdom og levnet. Og hvor læt kand den ej styrte mennesket til atskillige laster og yderligheder for ex. gemeenskab,[2] gjærrighed, druckenskab (thi leyligheden tilstæder ej anden forandring til munterhed, end hvad som brændeviin kand bringe til veye). Tiiden spildes som offte enten ved grovt arbeyd, som maae med egne hænder forrettes hver dag i ugen, eller ved idelige bekymringer for sin egen og paarörendes udkomme. Og hvem tör at tænke paa grundige studeringer udi den yderligste mangel af böger,[3] da desuden al lyst og leylighed immer forgaaer? Er der af naturen eller opdragelsen nogen mod og smag, den tager af effterhaanden, indtil et i förstningen lidet oplyst hovet bliver paa sidstningen for sin meenigheds sjæl og liv maaskee cæcus cæcic dux.[4] Börnene oplæres udi den gemeene bondelevemaade, og naar sönnerne, som gjerne komme udi almisseskolen,[5] skal i sin tid betræde noget embed i kirken eller staaten, kand befrygtes, at det kjære gamle i ungdommen vil endnu blive hængendes ved deres væsen og tænkemaade.

Er mand nu betroet en kirke og præstegaard, sandelig de samme staaer fore at ruineres uden haab om ringeste erstatning. Kirkens indkomster maae mand undertiden gribe til for at understötte sine egne, ihvorvel hun kand slet intet miste, ja har meere end lidet nok. Præstegaardens herligheder, hvor de findes for ex. kratskov, spildes og forödes[6] ved for megen brug, misbrug, til urætte tider og udlaan til andre.

[1] Dødsbo, en afdød persons samlede ejendele og formue.

[2] Uanstændighed.

[3] Strikað hefur verið yfir *studeringer* og þess í stað skrifað *böger*. / Studeringer *er overstreget, og* böger *skrevet i dets sted.*

[4] Caecus caeco dux: Blindur leiðir blindan. / *Blind leder blind.*

[5] Hér er átt við latínuskólana á biskupsstólunum í Skálholti og á Hólum en skólapiltar þar nutu námsstyrks eða ölmusu eins og það var nefnt. / *Her henvises til latinskolerne ved biskopstæderne i Skálholt og Hólar, hvor skoledrengene modtog stipendier eller almisse, som det blev kaldt.*

[6] Ødelægges.

Alt for at fremdrage sit og sines kummerlige liv. Hvortil den yderlige nödvendighed synes at gjöre mand berettiget uanseet Kongens forordningers bydende og effterkommernes deraf flydende store skade. Ikke at tale om, hvor lidet mand er i stand til at gjöre endog de ringeste bekostninger paa præstegaardens avlings udviidelse og forbedring, andre til got effterdömme. Fleere denne kiædsommelige materie angaaende forbyder baade anstændighed og nærværende anleedning.

Imidlertid ere fattige kald ikke undtagne fra temmelige besværligheder og omkostninger, thi de 2 à 3 og undertiden 4 kirker, der ligge fra 1 til 4 à 5 miile adspreedte fra hinanden under et præstekald. De aarlige hussbesögelser, foruden anden omsorrig[1] for og umage med ungdommens underviisning og andre extraforretninger, flye præsten baade arbeyd og bekostning, idet hand paa alle sine reyser maae selv forsyne sig med heste, reedskab og fölgemand[2] i betragtning af sin höetold.[3]

Men jeg maae videre fort til en anden ligesaa betænkelig mangel, nemlig kirkernes fattigdom og alt for store mængde. Den förste har jeg allereede tilforn beklaget udi forbemelte tanker i betragtning af kirkernes iværende omstændigheder. Vel have kirkerne offte den fordeel, som deres tilliggende jordegods eyendom og herligheder kand indbringe, men deels nyde beneficiarii[4] deraf fra underholdning, deels trækkes de af proprietariis[5] imod, at begge ere pligtige til paa egen bekostning, naar de ordentlige indkomster ikke forslaae, at holde kirkens bygning og instrumenter ved forsvarlig hævd og magt. For de aarlige indkom-

[1] Omsorg.

[2] Følgesvend.

[3] Heytollur. Vetrarfóðrun lambs fyrir sóknarprest eða fóður sem því nemur. Einnig talað um lambseldi. / *Høtold. Vinterfodring af lam for sognepræsten eller foder, som denne modtager. Det skrives også som lambsfoeder eller lamfoeder, dvs. lammefoder.*

[4] Beneficiarius. Lénsprestur, prestur sem hefur kirkjulén (beneficium). Prestar sem höfðu kirkjulén höfðu fullt forræði yfir viðkomandi kirkjustað og hirtu af honum allar tekjur, auk annarra jarða og ítaka sem fylgdu. / *Lenspræst, præst som har kirkelen (beneficium). Præsten havde derfor fuld råderet over stedet og fik alle indtægter, jorder og rettigheder.*

[5] Proprietarius. Kirkjubóndi, eigandi kirkju sem ekki er lénskirkja (beneficium). / *Kirkebonde, dvs. ejer af en kirke, som ikke er en lenskirke (beneficium).*

ster, som bestaae af tiend, lysetold,[1] lægkaup[2] (det er kjændelse for begravelsestæd i kirkegaarden), bör ligeleedes aarlig aflægges rigtig regnskab udi kirkebogen, men disse ere gemeenligen saa ringe at kirkens forstandere selv komme til at lægge meere eller mindre dertil effter omstændighederne. Hvormed mand maae lade sig tilfredsstille. Hvorom alting er, saa kand jeg dog, naar jeg beseer de fleeste kirker og deres tilstand, ikke andet slutte end en stor fattigdom og mangel paa vedbörlig rente.[3] De viise jo selv en slet udvortes dragt, almindeligen ikkun törvetag og vægge, ingen daab,[4] ingen skrifftestol (en stor mangelspost). Ja mange ere ej engang indvendigen beklædte med brædder. Ornamenter og instrumenter svare i alle maader til bygningen. Jeg vil ikke betænke zyrlighed og anstændig statz.[5] Vore domkirker see ikke engang en skygge af orgelværk, og hvorfor alt dette? Væntelig fordi de ikke kand bekoste det af mangel paa indkomme. Hertil kommer, at endeel kirker ere for smaae til deres ringe meenighed.

Men hvad skal mand sige om kirkernes mængde? Der findes offte 2 à 3, hvor folkemængden ey overgaaer 2 à 300 sjæle. Et kirkesogn i besynderlighed op i landet indeholder gemeenligen ikke over 10 à 20 smaae familier, ja nogle ikkun 4 à 6 saadanne. Undertiden staae 2 à 3 kirker meget nær hinanden, undertiden paa et ubeqvæmt stæd i sognet. Aarsagen dertil bör hændtes fra de gamle proprietariers magelighed, og den ære de have sögt ved at holde en kirke paa sin gaard. Den unödvendige, uanseelige, smaae og ubeleylige Löygerneskirke[6] i min meenighed kand give et fuldstændigt exempel paa de vigtigste berörte mangler. Kirkernes unödvendige mængde er ufordeelagtig for christendommen, sognefolkene og præsten. Jeg vil oplyse sagen stykkeviis.

a) Messe, prædiken og den opbyggelige catechisation, en sag som er især fornöden i et land, hvor ingen börneskoler endnu haves, kand ikke forrettes udi hver kirke især uden hver 2den, 3de, 4de helligdag.

[1] Ljóstollur. Sérstakur skattur, lagður á hvern tíundarskyldan bónda, ætlaður til að standa straum af kostnaði við að lýsa upp kirkjur og til að útvega vín og brauð. / *Lysetold. Afgift, lagt på alle tiendepligtige bønder, til finansiering af omkostningerne ved at oplyse kirker samt til vin og brød. Islandsk* ljóstollur.

[2] Betaling for gravsted. Islandsk *legkaup*.

[3] Vedbørlig eller retsmæssig indkomst.

[4] Døbefont.

[5] Sirlighed og anstændig stads.

[6] Laugarneskirkja, Seltjarnarneshreppur, Gull.

b) Sognefolkene kand undertiden, helst i vinterens haarde tid, ikke komme til deres sognekirke offtere end hver 6te, 9de ja 12te helligdag, og dog ikke uden besværlighed, da de maae gribe al leylighed, som den falder, naar de saa sjælden kand vænte messe paa deres sognekirke. Men dersom de ville söge andre kirker, have de hverken stæd eller sæde der.[1]

c) Præsten maae offte reyse en lang og besværlig vey til sædvanlige tider paa annexkirkerne, ey alleene til messe, mens og jordefærd, börnedaab og deslige. Alle disse uleyligheder kunde forekommes, hvor saavidt ellers tjenligt og mueligt mand havde at holde sig til en eneste kirke. Da det og desuden var lættere at holde en stor end mange smaae ved lige.

Intet synes derfor billigere end at tænke paa de unödvendige annexkirkers afskaffelse paa mange stæder. Hvorved erindres, at al deres eyendom, herligheder og rettigheder, samt ornamenter og instrumenter maatte saa billigen[2] som nödvendigen lægges til hovedkirken, effterdi proprietairerne derved bleve paa engang skilte ved det onus conservandi,[3] under hvilket de saa offte hidindtil have sukket, og mand paa det nöyagtigste bör være betænkt paa hovedkirkens fornödne störrelse og anseelse.

Men for at afhjelpe præsteskabets og kirkernes fattigdom efterhaanden, kand der gives atskillige midler. Jeg haver udi mine offtbemelte tanker ikkun villet foreslaae det aller enfoldigste og utvungneste, nemlig frivillig goddædighed effter enhvers stand, leylighed og sindelaug, da jeg den gang ikke ville paabyrde nogen hovedforandring eller nyt forslag til at formeere kirkernes og præsteskabets ordentlige indkomster.

Have vii her i Island, som allereede berört, for mange kirker, saa have vi derimod desto færre skoler, ikkun 2de latinske skoler, hver forsynet med ikkun 2de lærere, for 30 à 40 disciple, men ingen börneskole. Skulde der findes nogle feyl ved skolevæsenet, skulde der synes en art af gymnasio saare nyttig udi et langt bortliggende land, hvor mange studentere, der endelig maae besætte de fattige kald, uagtet Kongens store naade, som fremskinner udi deres allernaadigst tillagde förings

[1] Dvs. de har ikke et fast stolesæde og dermed fast siddeplads.
[2] Naturligt, rimelig.
[3] Byrði viðhaldsins. / *Henviser til byrde af udgifter til vedligehold.*

privilegio,[1] dog formedelst fattige omstændigheder udeholdes fra academiets besögelse? Saa er den sag mig uvedkommende og for höy. Mine börnetanker passer sig beder paa börneskolers indretning til den ende, at ej alleene christendommen, mens ogsaa læsning, skrivning, regning, og det danske sprog, derinde kunde ordentligen og grundigen læres. Da vi fattes saadanne, holder jeg det for et betydeligt mangel udi den gejstlige staat. Et mangel som sal. rector Jon Thorkelsen har rigtig indseet, og for at afhjelpe samme, saavidt det stoed til ham, kort for sin död 1759 testamenteret alle sine midler til en börneskoles oprættelse her i Guldbringesyssel.[2] Hvilken skade at indretningen ikke har kundet komme i stand, hvortil manden dog effterlod sig ey alleene en anseelig capital i Kjöbenhavn, mens endog en god deel jordegodz her i Island, som siden har forblevet under amtmandens foranstaltning, saavidt mig er vitterligt. Og maae renten af det indenlandske godz effter formodning være voxen til 2 à 300 rdl. Mand önskede gjærne effter testatoris roesværdigste intention at see frugten paa et par eller fleere ungdom af denne meenighed, som desuden for folkemængdens skyld trænger til en aparte[3] börneskole og skoleholder, der tillige kunde gjöre tjeneste som deegn og catechet.[4]

Fremdeeles som jeg allereede tilforn har nævnet spedalskes hospitaler, vil jeg nu ikkun tilstaae oprigtigen, at endskjönt vi have 4 deslige her i landet, et i hver fjerding, saa kan jeg dog ej anderleedes ansee dem alle til haabe,[5] end et kostbart levendes begravelse for 12 à 16 patienter, siden dertil dog aarligen noget anseeligt contribuerer. Fölge-

[1] Íslenskir stúdentar í Kaupmannahöfn höfðu leyfi til að hafa með sér nokkurn varning í skip verslunarfélagsins án endurgjalds. / *De islandske studenter i København havde lov til at medbringe gods og varer på skibene til København uden omkostninger. Lovsamling for Island* III, s. 485 (Octroy paa Islands Beseiling i tyve Aar for Det Almindelige Handels-Compagnie (37. art.), 15.8.1763).

[2] Thorkillisjóður. Styrktarsjóður Jóns Þorkelssonar (Thorchillius) (1697–1759), rektors í Skálholtsskóla, stofnaður 1759. Hann gaf allar eigur sínar eftir sinn dag til að efla guðrækni og barnakennslu í Gullbringusýslu. / *Thorkillifondet. Rektor for skolen i Skálholt Jón Þorkelssons (Thorchillius) (1697–1759) fond blev stiftet i 1759. Han testamenterede alle sine ejendele til at styrke religiøse formål og børneundervisning i Gullbringusyssel.*

[3] Særskilt.

[4] Kateket. En person, der efter en kort uddannelse fungerer som hjælpepræst.

[5] Til hobe, allesammen.

lig laborere[1] de af en mangel, som fortjener opmærksomhed. Effter mine enfoldige tanker burdte hospitalerne at være 200 menneskers læge- og pleyehuus, ligesom det synes tjenligt, om Syderfjerdings hospitalet blev sat ganske nær hos landphysicus, og tillige forsynet med en chirurgus. Ved de övrige 3 hospitaler maatte og iligemaade en fjerdings chirurgus være tilstæde, for at curere de syge eller dog lindre deres forsmædelige smerter effter muelighed. Men saalænge hospitalerne forbliver ved nærværende forfatning, forekommer mig deres svaghed meget kjændelig, og trængende til cuur, eller fornuftig forandring.

Mand bliver endnu en mangel var udi kirkedisciplinens handthævelse. Imod særdeeles skjödeslöe, forargelige og halstarrige[2] menneskers forseelser er en gabestok forordnet ved hver kirke. Men der er ikke alleene de fleeste kirker, der aldrig haver seet gabestok, mens endog uafgjort, hvem der skal sætte de skyldige udi den? Mand disputerer om, hvad enten sysselmanden som politiens handthæver, eller som sagefaldsforpagter[3] ved en af repstyrene[4] eller andre, eller og præsten ved sine medhjelpere, og i hvilke tilfælde hver af dem bör gjöre executions forretningen? Overalt ere baade repstyrer og medhjelpere ganske uvillige og fast ubevægelige dertil af den tanke, ligesom executionen var criminelle. Spörsmaal altsaa: Om der ej af övrigheden burdte udi hvert sogn beskickes en mand, som effter sysselmandens eller præstens eller begges ordre og tilhold (hvortil forordningerne om husstugt og hussbesögelser[5] synes at give anleedning med disse udtryk: Skal sysselmanden, præsten, lade sætte i gabestocken), kunde forrette den dicterede straf? Jeg har saa meget meere aarsag til at bringe dette spörsmaal paa banen, effterdi jeg selv udi forefaldende casu haver uden endelig resolution maattet gaae fra amtmanden, landfogden og sysselmanden.

Endelig er og bliver den gangbare maade at yde og hæve tienden paa en virkelig mangel og fornærmelig[6] for alle stænder. Grunden til den nærværende tiend er meget uviss, og brugen endnu meere forskjæl-

[1] Plages af.
[2] Stivsindede.
[3] Forpagter af pengebøde, der falder efter en domsafgørelse.
[4] Rep var den mindste, verdslige, administrative enhed eller kommune. Den blev ledet af tre til fem repstyrere. Islandsk *hreppur* og *hreppstjóri*. Undertiden skrevet ræp.
[5] *Lovsamling for Island* II, s. 605–620 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746); s. 566–578 (Forordning om Husbesögelser paa Island, 27.5.1746).
[6] Krænkende.

lig. Mand reegner gemeenligen 1 middelmaadig koe, 1 hest, 6 malkefaar af 4 rdlrs. værdie ongefehr,[1] ligeleedes en baad, uagtet dens duelighed og störrelse, samt 1 hundred[2] udi jordegods for eet hundred til tiende. Men mand er ganske ueens om, hvad enten creatuerne bör ansættes til tiende effter deres rette værdie eller effter den rente, de give? Det giver dog stor forskjæl udi tiendemaaden, thi undertiden kand et creatur af 4 rdls. værdie ikke give sædvanlig rente (det er 20 al.,[3] som nu regnes for 30 fiske, nu for 40 fiske). Undertiden kand et gammelt creatur af neppe 2 à 3 rdlr. værdie dog give den fulde rente. Meget mindre er det afgjort, om der skal gives nogen tiend af hingster og stude? Ligeledes om nogen eller hvor megen tiend af gildefaar,[4] og hvorledes de bör regnes. Om 3 hundredes værdie som 1 hndr. til tiende? Men aller mindst, om 3 hundredes værdie udi lösöre, sölv, penge, som ikke kand sættes paa rente, kostbare klæder, hussgeraad og deslige ting, som ikke give nogen frugt, men gjöre dog nogen nytte, skal regnes som 1 hundrede til tiende?

Over disse og fleere der henhörende punkter ere ey allene 2 berömte mænd i sin tid, nemlig sal. biskop Arnesen[5] og laugmand Widalin,[6] mens og mange fleere lærde allderdommens forskere af begge stænder i de nyere og vore tyder[7] geraaden[8] udi vidtlöfftig[9] tvistighed,[10] og til deels hæfftig pennekrig, der har gjort sagen engang saa tvivlraadig som tilforn. Viist at lis[11] med alle sine puncter og clausuler er endnu sub judice.[12]

1 Omtrent.

2 Verðeining. Eitt hundrað samsvarar 120 álnum eða einu kúgildi. Verðmæti jarða var metið í hundruðum. / *Islandsk værdienhed. Et hundrede svarer til 120 alen eller et kogilde. Jordens værdi og bonitet blev målt i hundreder.*

3 Alin. Verðeining og lengdareining. Hér verðeining. Ein alin jafngilti tveimur fiskum. / *Alen. Værdienhed og længdemål. Her værdienhed. En alen svarede til to fiske.*

4 Voksne får, der ikke giver mælk, iberegnet gildinger, væddere, får uden lam. Islandsk *geldfé*.

5 Jón Árnason (1665–1743), Skálholtsbiskup / *biskop i Skálholt* 1722–1743.

6 Páll Vídalín (1667–1727), lögmaður sunnan og austan / *lovmand for syd og øst* 1705–1727.

7 Tider.

8 Kommet.

9 Omfattende, vanskelig.

10 Uenighed.

11 Þræta eða dómsmál. / *Strid eller søgsmål.*

12 Sem er enn fyrir dómara, óútkljáð. / *Som stadig afventer dom, uafklaret.*

Knuden er slaaen saa fast, at maaske en Alexander neppe kand löse den uden med at skjære den over ved myndighed og lægge en nye grund til tienden.

I det övrige er derom ingen tvivl, hvor meget bör betales af hvert hundred, og hvorledes den udgifft proportioneres og deeles. Nemlig af det förste hundred gives 4 fiske, af 2det 6 fiske, af 3de 8 f., af 4de 10 f., hvilket ikke bliver andre end fattiges deel endnu. Men siden af 5 hundrede betales 12 fiske, hvilke deeles imellem Kongen, kirken, præsten og fattige, saa at paa hver part kommer 3 fiske. Af 6 hundrede betales 16 f., af 10 hundrede 24 f., af 20 hundrede 48 f. og s. frv.[1] En artig[2] opfindelse og ret sær maade at afpasse og deele dette paalæg. Hvilket er det eneste, som jeg kand ret fatte af den ganske islandske decatologie.

Foruden oven anbragte tvivlsmaal og uvissheder maae enhver med föye beklage endnu nogle forunderligen store uordener i samme henseende, hvilke praxis fast overalt har indfört, nemlig: Der gives ingen tiend af jordegodsets inventariiqvilder[3] i vores tid. I det mindste er den skik nu vedtagen over alt her paa Syderlandet tvertimod statuten,[4] som dog er den eeneste effterretlig lov i denne materie. Ligeledes imod den gamle sædvane og alle antiqvariers[5] eenstemmige meening, saavidt mig er vitterligt. Ikkun mand beraaber sig paa en i modsat amtmand Gislesens[6] resolution in casu speciali.[7]

Ligeledes bliver der i lang tid ingen tiend betalt af Kongens, bispestoelens og kirkernes tilhörende jordegods (uden maaskee til de fattige nogle stæds) tvertimod Kong Friderich 2di anordning af 21. Martii 1575,[8]

1 Og så fremdeles. Islandsk *og svo framvegis*.

2 God.

3 Innistæðukvíldi / innistæðukúgildi. Ær og kýr sem leigðar voru með jörðum voru kallaðar kvíldi eða innistæðukvíldi eins og hér er gert. Einnig talað um leigukúgildi og stundum aðeins kúgildi. / *Inventarqvilde. Malkefår eller køer, som blev lejet med jorderne, blev kaldt kvilde eller inventarqvilde som her er gjort. Også kaldt lejekogilde og kogilde. Islandsk* innistæðukvíldi / innistæðukúgildi.

4 Vedtægten.

5 Antikvar, oldtidsforsker.

6 Magnús Gíslason (1704–1766), amtmaður / *amtmand* 1752–1766.

7 Í einstaka tilfelli. / *I enkelte tilfælde*.

8 *Lovsamling for Island* I, s. 101–104 (Anordning om Præsternes Indtægter i Holum Stift, 21.3.1575).

hvis egne tydelige ord ere disse: "Thesligeste[1] skal hvor[2] præst haffve thienden aff alle the bönder och gaarde, som ligge i hans sogen,[3] hvem som hellst samme gaarde thilhöre, hvad heller the ere cronens, domkirchens, closter, eller præste thienere, men aff closterne self skal præsterne ingen thiende haffve och ey heller aff thet qvæg, som closterne tilkommer, men aff alle andre gaarde och boell skulle the haffve tiende, ligesom the tilforn haffve haft af domkirchens gaarde eller boelige." Denne sidste saavel som hin uorden gjör et anseeligt skaar udi kirkerne og præsternes indkomster paa denne kant (thi fölgen tilsiger, at endskjönt ikkun præsterne her nævnes udtrykkelig, bör dog kirkerne ligesaavel forstaaes), hvilket jeg med saa meget större efftertryk for min person herved andrager.

Hertil kommer endnu dette, at hver mand angiver sin tiend effter eget tykke[4] uden repstyrenes synderlig tilsyn, og ligesom den paa hvert stæd vedtagen og herskende sædvane medförer, i hvor urimelig og ulovlig samme end kand være. Hvortil mand synes at være berettiget, effter jeg veed ikke hvad for en forordning, som skal befale, at tienden skal i alle maader forblive ved den paa hvert stæd vedtagne sædvane. Hvorudover mand nu in praxi regner nu 3 store höveder, ɔ: kjör eller heste, for 2 hundrede, nu igjen 2 eller og 3 saadanne for 1 hundred, atter nu 8 nu 10 à 12 malkefaar for 1 hundred. Og de, som angive 3 kjör eller heste for 2 hundred og 8 malkefaar for 1 hundred, tör frit sige: Hvo kand straffe mig for nogen synd? Og sandt nok, at disse helgene ere kon saare faae. Somme stæds har mand regnet alleene kjör og tamme heste paa ovenanförte maade til tiend, men ladet faarene, maaskee undertiden 1 à 200 stk. tillige med alt det övrige, gaae uangiven. Hvilket ikke var vanskeligt af beviise af exempler, da en og samme opsidder paa samme gaard effter meere end 100de faars tab har ydet den samme tiend.

Al denne saa aabenbare, ulovlige og urimelige misbrug, som ingen fornufftig, i hvor stor elsker og forfægter hand end maatte være af den gamle grund til vores tiend, kand, saavidt jeg formoeder, billige, ey heller nogen bekjændt sandheds elsker nægte, maae af fornödenhed

[1] Deslige, tillige.
[2] Hver.
[3] Sogn.
[4] Forgodtbefindende.

föyligen besvige Kongen, skolerne, kirker, præste, fattige. Hvad enten tiendens utydelige grunde, de derom iblandt folk bekjændte disputer, övrigheden, de som oppebærge, taxere og yde tienden, eller og alle disse samtligen, har skyld udi misbrugen, saa skal den dog virkelig forholde sig og befindes saaledes, som mældet, og saare vanskelig, ja fast umuelig, at afskaffe uden en ny grundlov for tiendens forfatning.

Nu at önske en nödvendig forbedring tager jeg ikke i betænkning, men at foreslaae en hovedforandring, skjönt fornödenhed udfordrer den, og allerhelst den fremmede tiends indförsel, synes mig paa alle kanter vanskeligt for min umoedne tænkekrafft og harte anleedning. Thi mig fattes virkelig den fornödne indsigt i tingene, samt leylighed og tilstrækkelig anleedning til at foredrage saa vigtig sag med retskaffen efftertryk, hvorfor jeg og bör, og gjerne vil, overlade den til höyere og bedre tænkende. Desuden möde mig saa mange anstöd.[1] Hist svæver mig for öyne bondens armoed, som billigen[2] holdes ikke at taale större end sædvanlige paalæg under nærværende omstændigheder, allerhelst da hans ganske fordeel nu beroer paa fiskerie og creaturene, hvoraf tienden bör ydes. Her hörer jeg en allmindelig allarm ey alleene over nysgjærrighed, mens og gjerrighed eller taabelighed eller endelig menneske- og fædrenelandshad hos alle dem, der vil tænke paa og önske nogen forandring i tienden eller noget gammelt skik. Men allerhelst om nogen ville foreslaae den danske og norske tiend indfört, som mand holder her utaalelig, hvis blotte navn synes endog foraarsage saa store bevægelser, at den fattige almue vil sukke, de rige proprietaires og æmbedsmænd raabe ay og væ, efftersom hin skal bilde sig ind at tabe, og disse, som har nogle snees creature og lodder udi fiskeriet, virkelig tabe noget anseeligt.

Derfore holder jeg raadeligst ganske at overgive de höye herrers egen fornufftige betænkning, hvorledes et virkeligt onde, som fast hænger ved vores nærværende tiend, ifölge hvis allereede löseligen dog effter mit oprigtigste vidende er berört, allerbeqvæmmeligst kand og bör forekommes[3] og udryddes, naar mig ikkun maatte endelig, effter deres sædvanlige bevaagenhed, forundes tilladelse til at anbringe fölgende eenfoldige anmærkninger.

[1] Modgang, anstødssten.
[2] Berettiget.
[3] Her menes sandsynligvis forhindres.

For det förste synes tiend af höe at være utaalelig, men derimod langt taaleligere og rimeligere tienden af fisk og melk, samt lamb, kalve, föll. Da den vil stige og falde, alt efftersom herren giver sin velsignelse af söen og landet, hvorpaa den vil komme an, langt anderleedes end vores gamle medförer. Ligesom og hin meget beder end denne retter sig effter formue og frugt, da den kræver mindre af den fattige, men meere af den rige.

For det andet, omendskjönt kirker og præste ikke saa meget vinder ved strax bemelte tiend, saa vinder Kongen eller skolerne og de fattige desto meere. Vel tilstaaer jeg, at de förste kand vinde noget, dog fragaaer præsterne et dags arbeyd af hver hussmand, som da betaler sin tiend, ligeleedes fragaaer kirkerne deres lysetold. Derimod vinde fattige ved alle tomthussmænd[1] og andre fiskere, men Kongens fordeel bliver störst, da hand desuden faaer sin tiend af alle dem, som ikke ere i skifftetiend.[2] Og af Kongens og fattiges tiltagende andeel tör börneskoler, hospitalerne, eller andre umistelige og uforsynede pia corpora[3] spaae sig nogen vinding i fremtiden.

Til slutning om det gejstlige væsen kand jeg ikke entholde mig fra at mælde et misbrug, fast almindeligt her i landet, ved börnedaaben, nemlig at börnene offte hjemmedöbes af præsten og ligeleedes for tiidlig döbes. Hvad det förste angaaer, da har en effter mine tanke uræt forstand[4] af forordning om husstugt af 3. Juni 1746 dens 2. art.[5] authorizeret den skik, at præsterne döbe de spædebörn hjemme, naar forlanges, offte uden tilstrækkelig aarsag, uden at deres daab siden effter ritualets bydende examineres i faddernes nærværelse og forkyndes for meenigheden med de anordnede bönner og formaning. I henseende til

[1] Tómthúsmaður. Maður sem býr við sjávarsíðuna og hefur ekki grasnyt fyrir skepnur. / *Tomthusmand. En mand, som ikke har græsning til dyr, og derfor har et "tomt" hus uden mælk. Islandsk* tómthúsmaður.

[2] Skiptitíund. Tíund af eign sem nam fimm hundruðum eða meira nefndist skiptitíund því að henni var skipt í fjóra staði: til biskupa, presta, kirkna og fátækra. Tíund af eign sem nam minna en fimm hundruðum rann óskipt til fátækra og var kölluð fátækratíund. / *Skiftetiende. Henviser til det islandske begreb* skiptitíund. *Det var en betegnelse for tiende af ejendele, der var 5 hundreder eller mere værd. Denne tiende blev delt i fire dele: til biskoppen, præsten, kirken og de fattige. Tiende af ejendele, som udgjorde mindre end 5 hundrede, gik udelt til de fattige og blev også kaldet fattigtiende.*

[3] Trúarlegar stofnanir. / *Religiøse institutioner.*

[4] Forståelse.

[5] *Lovsamling for Island* II, s. 605–606 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746).

det sidste anseer jeg vel den skik for en yderlighed og uorden, naar de spædebörns daab uden fornödenhed opsættes til den 6te à 7de dag. Men det forekommer mig som den anden yderlighed og vel farligere uorden, naar börnedaaben effter dette lands maade just bindes til den 2den dag i det seeneste, men gemeenligen dog den 1te dag, ja muelig den 1te time, effter at de ere födte til verden. Hvorved mand ligesaa lidet tillige tager væjrligheden og omstændighederne i agt, des aarsage de uskyldige spædebörns liv og sundhed undertiden synes at blive satte paa spil, naar de udi slige tilfælde föres ud af huuset. Maaskee det fölgende kand give anleedning til at mistænke ey alleene börnenes opfödelse, mens og tidlige daab, nemlig: Siden min ankomst til denne meenighed i Julio 1769 til ultimo Januar næstafvigte ere af 34 döde 11 ungbörn inden deres 2 aar. Men saavidt effter rimeligste giisning af den her befindende ministerialbog er at slutte, maae deri nogle forbigangne aar være börn af samme alder fast den halve deel af hvert aars döde.

Her fremlægger jeg da, höye og höystærede herrer, for Deres öyne mine umoedne og enfoldige tanker iförte en slet og grov dragt om et og andet angaaende det gejstlige og verdslige, mest oeconomiske og politiske publicums faae og ringe fordeele, men mange og store mangler. Disse har jeg, ikke til nogens beskjæmmelse, men udi en sikker forhaabning om raad og reddning ved De gode herrers fornufftige anslag og krafftige forstillinger,[1] seet mig foraarsaget til aabenhjertigen at bekjende og blotte. Endskjönt jeg tillige forsikker, at sligt ikke uden besynderlig ömhed har ladet sig gjöre, dersom jeg ellers staaer til troende om at have en menneskelig fölelse af mit fædrenelands væstand[2] eller holde mig dens ære og velstand noget angelegen.[3] Jeg önsker af mit hjerte en forandring og forbedring paa de ting, som behöve den, ligesom jeg haaber den, og naar omstændighederne ikke blive skjulte for dem, hvis sag det er at undersöge, om og hvorvidt de trænge til opmærksomhed og forbedring. Vanskeligheden kand jeg forestille mig, mens umuelighed er stædse langt fra min tanke, allerhelst efftersom jeg veed og til deels haver seet, at dette lands almue ved fornufftig anförsel og sagtmodige, men tillige efftertrykkelige, forstillinger, er dog

[1] Forklaringer, henstillinger.
[2] Vestand, især i modsætning til velstand, jf. islandsk *vesæld* og *velsæld*.
[3] Magtpåliggende.

virkelig at bringe til föyelighed og efftertanke. Og dette haver bevæget mig til at röre den saar, som mit ringe indsigt har opdaget, mit velmeenende sindelaug önsket at maatte læges.

Det er altsaa ikke skrivesyge eller pralerie, ey nidkjærhed for egen ære og fordeele, ey nysgjærrighed, og allermindst lastesyge, men det er min Konges befalning og intention, min biskops anmoedning, og til deels De höystærede herrers egen tilskyndelse, der haver flyet mig pen i haanden. Det er næst sandheden kjærlighed til mit trængende fædreneland og meenighed især, der haver styret den.

Har jeg skrevet for meget og vidtlöfftig, det er et feyl, som jeg forvisser mig om, at de gode herrers taalmodighed lættelig overbærer. Har jeg skrevet for lidet, jeg er da ganske villig til at forklare mig og saavidt mueligt underrette beder. Har jeg skrevet noget urigtigt eller stridigt mod sandheden, da som det maatte være skeet uden og imod min villje og viidende, det forsikkrer jeg oprigtigen! Saa vil jeg gjærne lade mig overtyde[1] og rætte.

I övrigt haaber jeg, at de feyl, som kand være begaaede i materien og virkelig findes i skrivemaaden, stiilen og afskrivningen, vil hos De höystærede herrers beskeedenhed lættelig finde en undskyldning udi min egen uformuenhed,[2] samt mangel af tiid og leyligheder.

Da mit endelige önske bliver dette: At sandhed hos os maae stædse kjændes, understöttes og faae overhaand, af hvilken De höystærede herrer maatte behageligst indhændte en tilstrækkelig oplysning og kunde udsee den beste maade og beqvemmeste midler til at opnaae Guds ære, kirkens og landets beste og vores allernaadigste Konges landfaderligste intention.

Ligesom jeg med störste ærbödighed og höyagtning underskriver mig.

Velædle, velbyrdige, höyviise, höyfornemme, höystærede herrer Landcommissarii.

Lambestad,[3]
d. 12te Februar 1771.

Deres ydmyge og ergivne tjener
A. Thorarenzen[4]

[1] Overbevise.
[2] Manglende evne.
[3] Lambastaðir, Seltjarnarneshreppur, Gull.
[4] Árni Þórarinsson (1741–1787), prestur / *præst*, Lambastaðir, Seltjarnarneshreppur, Gull., biskup á Hólum / *biskop på Hólar* 1784–1787.

Séra Árni Þórarinsson á Lambastöðum fjallar um hreppstjóra, landsaga og fátækramál 18.6.1771. Lit. Zz. N° 1.

Pastor Árni Þórarinsson på Lambastaðir beretter om repstyrerhvervet, politivæsen og fattigvæsen 18.6.1771. Lit. Zz. N° 1.

ÞÍ. Rtk. D3/6–10.
Innsigli/*segl*; Innskráð/*indskrevet* 3.8.1771.

Áritun/*påskrift*: Lit. Zz. N° 1; Guldbringe Syssel; Til Den höykongelige Landcommission i Jsland; L. S.

PRO MEMORIA OM RÆPSTYRER

Ordet *ræpstyr* (*hreppstjóri*) siger meget, men betyder ikkun lidet hos os for nærværende tid. En ræpstyr, dersom hand skal svare til navnet, bör have opsigt med og besörge en ræps eller tinglavs tarv og nödvendigheder. Altsaa kjende og befordre böndernes formue, husstilstand, næringsmidler, arbejdsomhed, opmuntre de effterladne, understötte de trængende, underviise og rætte uforsigtige hussholdere, hjelpe ræppens fattige til rætte. Med et ord efftersee, befordre, forbedre, bestyre alt, hvis til en ræpps udvortes velstand henhörer. Allereede en vidtlöfftig mark at plöye, som udfordrer större indsigt, flyd, drifftighed, end væntes kand af slette bönder, saadan som mænd ikke træffer hos uoplyst almue, og maaskee længe nok maae söge hos dem, som en bedre opdragelse burde givet en bedre tænkemaade.

Efftertænker mand viidere ey alleene dette, og hvad ræpstyrer burdte være, mens og tillige hvad de nu ere hos os, da indseer mand betydelige mangler udi denne stand. Frugterne ere altfor tydelige overalt i bondestanden og dens saavel som fattiges væsen, som röbe og udraabe liden indsigt, slet opsigt, effterladenhed, mangel paa myndighed og fölgelig overalt udygtighed. Altsaa kommer min förste sætnings rigtighed for lyset.

Hvoraf kommer sligt, kunde mand spörge, da dog ikke en mand,

men et heelt collegium af 5 beste mænd i en ræp, udsögte af sysselmanden under hans og præstens umiddelbare opsyn, forretter ræpstyre æmbedet? En moralist vil maaskee hænte aarsagerne deels fra ræpstyrerne selv, deels övrigheden som deres foresatte bestyrelsesmænd, deels forretningernes mængde, deels andre henhörende omstændigheder. Saa meget kand mand sige med nogen grund. Forstaaer en bondemand ikke at bestyre sin egen hussholdning, hvor meget mindre andres? Og naar har hand vel lært det til gavns? I ungdommen nöd hand maaskee en slet opdragelse, i manddommen blev hand selvraadig og effterladen, og kiæd af tjeneste hos andre af ligesaa liden indsigt og slette hussholdere, besluttede hand at skaffe sig magelighed og giffte sig. I alderdommen bliver hand som den ældste af ræppens lige kloge udnævnt til ræpstyr. Saaledes gaaer det undertiden, men de beste af disse gode mænd kommer dog neppe videre end til at fölge sine forfædres og formænds[1] fodspor. Folk, som ikke er skicket til at udrette noget vigtigt, uden under en retskaffen direction[2] og flittig inspection. Overalt agter mand deres anstalter og befalninger ganske lidet eller intet. Da i saa fald gemeenligen er enten intet raad eller det eeneste i raadvildhed at söge beskyttelse under sysselmandens myndighed. Men som hand undertiden er altfor langt borte, undertiden indviklet i andre sager, som mand anseer af större vigtighed, muelig ræpstyrernes modpart kand og have forekommet[3] dem og faaet sysselmanden paa sin side, saa falder deres foretagende ved sin egen tyngsel,[4] og de, som för havde liden, taber nu med et al mod og myndighed.

I övrigt, naar sognepræsten enten ganske forbigaaes, eller hand selv lidet vil tage sig af fattiges væsen og endelig vil være alle tvistigheder foruden, saa kand der ej heller komme meget got ud af hans opsyn. Og hvor kunde nogle eenfoldige bönder af dem selv bestride saa mange og til deels vigtige ting, som falde under deres agtpaagivenhed? Allerhelst naar ueenighed imellem 5 halvseende mennesker kand komme til, og overalt alle maae sveede for intet, ja undertiden selv tage skade, foragt og fortræd af vedkommende for hjemgjæld.[5]

[1] Forgængeres.
[2] Ledelse, styring.
[3] Kommet i forkøbet.
[4] Vægt.
[5] Selv bære tabet, selvforskyldt skade, ingen erstatning.

I betragtning af hvis nu er anfört, sammenlignet med exempler og erfarenhed fast overalt hos os, opgiver her tingens vigtighed det store spörsmaal: Hvorleedes ræpstyræmbedet paa en bedre og fordeelagtigere foed for almuen og den fattige bör indrettes? Jeg tilstaaer min uformuenhed[1] til at give saadan besvarelse, der kand opbygge og fornöye. Min agtelse[2] gaaer og ikke viidere end effter given tilladelse og anmoedning at aabne mine blandede tanker til ævnets[3] oplysning, saavidt min leylighed og ringe begreb[4] tillader.

Vores nærværende ræpstyrer have overhoved 2de slags adskillelige forretninger, nemlig, som en slags politiebetjentere, og som fattiges forstandere. Jeg siger med flyd adskillelige, da de kunde skilles ad, endskjönt de nu ere samlede. Thi et er at holde over lovenes effterlevelse, hussstandens og hussholdningens forbedring hos almuen i allmindelighed, et andet at besörge de fattiges tarv i særdeeleshed, som hereffter nærmere forebringes.

Det er for alle bekjændte soeleklart, paa hvor svage födder politie væsenet staaer hos os. Vi trænge til politiens ikke saa meget forbedring, som istandsættelse fra ny af. Men om 5 politiebetjentere ere bedre udi hvert sogn end 2, hvis opmand[5] sysselmanden udi vigtige sager og opkommende tvistighed kand være, seer jeg ikke. Mange öyne kand ja forestille sig tingen dunklere end 2 skarpseende. Og jo fleere dumme eller svage öyne, jo fleere tvivlsmaal, jo större forskjællighed i begrebene, indtil taage og mörke skjuler alting, og intet udkommer til fuldkommenhed. Kand mand ej finde 2de duelige politiebetjentere i et tinglav, meget mindre 5. Og erfarenhed lærer, at som offtest maae en eller toe ræpstyrer före ordet og fuldföre gjærningen for alle 5. Men have disse 2de ingen lön for deres store umage, om de ellers gjöre dem nogen flyd, hvor tör mand da vænte dueligere mænd og bedre frugter, end hidindtil viises? Pleyer mand ej at sige: Slet lön, slette karle, slet arbeyd. Virtutem qvis enim amplectitur ipsam præmia si tollas?[6] Og

[1] Manglende evne.
[2] Her sandsynligvis i betydningen hensigt.
[3] Emne.
[4] Forstand, indsigt, kundskaber.
[5] Uafhængig person, som vælges til at bilægge strid, en slags voldgiftsmand.
[6] Því hver umfaðmar dygðina sjálfa ef þú tekur burt umbunina? / *Thi hvem omfavner dyden selv, hvis du fjerner belønningen?* Juvenalis, *Sat*. 10, 141–142.

hvorfor skulle 2 mennesker i et tinglav være dömt til et svært og vanskeligt arbeyd paa livstid, hvorved de forsömme deres eget for andres beste uden vederlag? Jeg holder det virkeligen saa billig[1] som vigtig fornödenhed at tillægge dem en understöttelse af 4 til 10 rd. pro persona, alt efftersom tinglauget[2] er vidtlöfftigt,[3] og derhos veed ikke at give anviising paa hvorfra? Uden, om jeg kom i knibe, Kongens cassa for det förste.

Hvad fattiges væsen angaaer, da lærer den bedrövelige erfarenhed, at her i landet ere fleere fattige og hussarme mennesker af begge kjön og al slags alder end de formuende, ja endeel fattiges ælendighed er stoer. Vi have fattigforstandere meer end fornödne. Men hvor mange slige personer, enhver meenighed er best tjent med, vil oplyses af min foregaaende erindring om politiebetjenternes antall. Jeg indseer ej, hvor meget meere vil udrettes af 5 end 2 à 3. Men det seer jeg, at lættere vil findes 3 end 5 duelige i hvert sogn. Ved förste öyekast synes 3 nödvendige, for at en altid kunde være som opmand imellem hine 2de, dersom de bleve ueenige. Men her er beder betænkt, at vedkommende sognepræst, som supponeres[4] at være fornufftig, retsindet, og velbekjændt, maae decidere trætten[5] og oversee alle forretninger.

Ligeleedes kunde eragtes billigt og vedbörligt, at fattiges forstanderskab maatte forrettes gratis og uden lön. Grunden er denne: At fattiges sag er en kjærlighedsgjærning, som ingen christen bör væigre sig for at gjöre for Guds og god samvittigheds skyld uden at falde nogen publiqve cassa til besværing, uden penge af christelig medlidenhed. Men som fattigesvæsen udforder megen omhue, umage og arbeyd, fölgelig er en stor byrde, saa burdte den ej stædse trykke et par skulder i meenigheden, men deeles imellem fleere persohner, saaledes at et aars fattiges forstandere maatte strax effter aflöses af andre nye, indtil touren og förend om 5 à 6 aar igjen kom til de förste.

Men ved nöyere efftertanke finder mand noget betydeligt herimod at erindre, nemlig: Langt fra ikke alle meenigheders boesiddende mænd ere skickede til denne vigtige sag, mange fattes indsigt, mange be-

1 Rimelig.
2 Dvs. tingsognet.
3 Vidtrækkende, strækker sig over et stort areal.
4 Antages.
5 Uenigheden, striden. Islandsk *þræta*.

kjændtskab, mange reedelighed, som en fattigforstander bör besidde, og endelig mange saadan leylighed, at deres egen formue og husstilstand kand taale avocamenta[1] i deres æmbedsaar. Fölgelig vil omgangen falde paa de selv samme mænd efter 2 à 3 aar især i smaae meenigheder, der have mindre end 20 boefaste mænd. Desuden blive de nye forstandere altid mindre bevante og bekjændte i förstningen end de gamle, og den stædsevarende omskifftelse foraarsager uvisshed og tvivlsmaal om, hvo af mange har skylden, naar noget befindes forsömt eller urigtigen tilgaaet. Derimod faae de persohner, som mange samfulde aar forestaae embedet, immer leylighed til bedre indsigter og bekjændtskaber, saa veed mand og sikkert hvem, mand har adgang til udi forseelser, og hvem, der er at takke god administration.

Skal der da være bestandige fattigforstandere, saa var det ubilligt at nægte dem nogen belönning for deres flyd. Og da politiebetjeningen, effter det foregaaende, kunde give noget, skjönt altfor lidet vederlag, og der overalt for nærværende tid neppe haves formoedning om at finde udi en meenighed fleere end 2 nogenlunde beqvemme mænd til begge slags vigtige forretninger, synes tjenligst og raadeligst, at begge ligesom hidindtil maae være foreenede og forrettes af selvsamme mænd tillige under sysselmandens nöyeste opsyn, saavidt politievæsenet angaaer, men vedkommende sognepræstes saavidt fattigvæsenet betræffer.

Til at være saaledes fattigfogeder, og tillige politiebetjentere, som jeg med et navn kalder ræpstyrer, bör da udnævnes 2de bemidlede, forstandige, reedelig sindede og bekjændte mænd, som vide skrifftlig at forfatte documenter og reegnskaber, saavidt deres æmbed kand medföre, hvad enten de ere bönder eller boesiddende haandværks- eller andre privatemænd. Jeg siger med flyd[2] bemidlede, ikke uvederhæfftige, ikke saa fattige, at deres egen hussholdning skal lide alt for meget under deres æmbedsforretninger, at fattigdom skal give dem anleedning til trækker[3] eller rænker. Forstandige, der forstaae huss-, land- og söevæsenet, af fornufft, gode hussholderes exempler og egen

[1] Launalaust skylduverk. Hér er átt við að fátækrafulltrúinn geti ekki sinnt eigin búi nægilega vel á meðan hann gegnir embættinu. / *Ulønnet pligtarbejde. Meningen er her, at fattigforstanderen ikke har råd til at forsømme sin egen gård, mens han besidder sit embede.*

[2] Omhu.

[3] Fjerne noget, især et beløb fra en kassebeholdning.

erfarenhed, saavidt mueligt. Veltænkende, ey særsindede, der alleene ville blive ved det gamle og skye alle nyheder, ihvor nyttige de end kunde være, men lærvillige og opmærksomme paa alt, hvis sigte kand til forbedring i meenigheden. Reedeligsindede, der effter beste skjönsomhed handle med fattiges penge, tage sig deres nödtörfft an, sörge for den meenige mands beste, uden ureene og nederdrægtige hensigter. Bekjændte tinglaugets beskaffenhed, leyligheder, fordeele til lands og vands, folkes formue, næringsveye, fattiges antall og forskællig trang.

Disse hovedegenskaber, som bör findes samlede hos en retskaffen ræpstyr, er der meget vanskeligt at træffe hos et og det samme subject, hvorfor og der hörer ey alleene efftertanke og retsindighed, mens og en tilforladelig kundskab om tinglaugets boesiddende mænds beskaffenhed, gemyt, omstændigheder til at kunde gjöre et fornufftigt valg. Ingen synes, altsaa effter formoedning, beder skicket til at udsee og foreslaae ræpstyrer end vedkommende sognepræst som den, der bör kjænde sin meenighed, elske dens gavn, leve af og med den, og skal til deels dirigere fattigforstanderskabet. Men sysselmanden, som den verdslige övrighed, bör beskicke dem.

Jeg troer, at det ikke skulle være utjenligt at tage dem i eed, ligesom med medhjelpere bör skee effter loven. Mens overalt maatte dem til nöyeste effterlevelse meddeeles en af sysselmanden eller og præsten tillige underskreven instruction. Herinde bör deres æmbedspligt nöyagtigen indskjærpes, hvortil kand henföres fölgende punkter:

(A) Som fattiges forstandere bör de:

1° Samle og annamme[1] fattiges penge være sig af tiend, frivillige gaver, böder og deslige effter den hidindtil brugelige maade, paa hvilken intet synderligt haves at udsætte. Ikkun det indsamlede strax paa stædet udi deres forsamlinger indföres i en protocoll, hvilken præsten selv altid nærværende til vitterlighed underteegnede.

2° Bör de uddeele fattiges penge effter beste skjönsomhed, som grunder sig paa en nöyagtig kundskab om sognets fattige og deres omstændigheder, da en flittig og duelig forarmet stædse, næst den virkelig syge, tages udi nöye betænkning. Men karske[2] mennesker (med mindre særdeeles omstændigheder, for ex. mængde börn, ulykkelige tilfælde

[1] Tage imod.
[2] Sunde og raske.

eller deslige skulde udfordre opmærksomhed) saavel som vanartige og dovne ganske udelukkes fra al almisses forvæntning.

Hvilket alt præsten bör have nöyagtigste opsigt med, ligesom og udgifften i hans nærværelse protocollers. Men som atskillige af meenigheden kand falde, og virkelig offte falder udi tvivl, om fattigpengenes rigtige og reedelige uddeelelse. Ja nogle ansee dem meere givne til ræpstyrene end de fattige selv, undertiden uden al grund. Da synes mig ikke utjenligt, om mand gjörde en extract af fattigacterne og aarlig i hovedkirken oplæste den for meenigheden, enten effter al tjenesten eller maaskee beqvemmere af prædikestoelen med en kort taksigelses erindring til dem, som paa nogen særdeeles maade havde viist sig godgjörende. Mens formaning om ydermeere hjelp til deres vilkaars forbedring, der endnu trængte, hvilket har öyensynlig god hensigt og væntlige fordeele.

3° Det forstaaer sig selv, at de bör en af præsten attesteret udförlig og nöyagtig reegning aflægge aarligen for provsten og sysselmanden.

4° Effterdi mange familiers fattigdom her i landet foraarsages af og befordres ved mangel paa arbeyd til ernærelse, hvorudover de enten maae sulte eller gribe til bettelstaven, saa bör ræpstyrerne over alting, saavidt landets nærværende indknebne leyligheder tillade, med störste flyd være betænkte paa at aabne og anviise sognets hussarme vey og midler til at kunde fortjene deres bröd paa en ærlig maade, baade vinter og sommer, ved jordbrug, haandgjærninger og deslige, effter stædets og tydernes beskaffenhed, hvilket hidindtil er höyligen forsömt.

Vanföre mennesker hensættes paa de stæder, hvor de kand nyde pleye og opvartning, og den fattige ungdom anbefales dem, som have forstand og god villje til at underviise, optugte og haandleede dem ej alleene udi den christelige sandheds kundskab, mens og i andre for staten og landet nyttige gjerninger og tjeneste. Hvorved aldeeles bör afskaffes den nu gjængse misbrug at forflötte et opvoxende barn fra stæd til andet imellem 2 à 3, ja fleere bönder, paa et aars tid, da barnet saaledes kommer offtest til at lære lidet got, men undertiden meget ondt, uden at nogen i særdeeleshed beviisligen kand sagvoldes.[1] Desaarsage et barn om mueligt fra sit 8de til 16de aar stædse maatte forblive hos en og den samme mand, saafremt hand ellers ansees dygtig til at opdrage det retskaffens.

5° Endelig, som den fjerdepart af tienden her i landet stædse ligger til hver sogns fattige, bör ræpstyrerne nöye paasee de derom forvæn-

[1] Sagsøges.

tende kongel. mandater nöye effterlevede, og ey som hidindtil lade det komme an paa praxis, allerminst enhvers eget gotbefindende, hvor höy tiend hand giver og angiver. Men at vores nærværende tiend trænger til enten forandring eller forbedring, er noget, som jeg andenstæds har viiset og endnu ydermeere önsker at maatte skee.

(B) Som politiebetjentere bör de:

1° Ey alleene holde over lovens effterlevelse og god orden iblandt almuen, og forrette huss- og justitzdisciplinens udfordrende executioner med mulcter[1] og gabestokken især imod vanartige og trodsige tiuender[2] og deslige.

2° Mens og flittigen paasee og befordre fart,[3] tilförsel og reysendes tarv med veyryddninger, broers anlæggelse, skytz[4] og deslige.

3° Besörge allmindelige fornödenheder iblandt sognets bönder, nemlig: Aarligen efftersee böndernes næring og bjæring,[5] fölgelige deres höe og mad, og anviise enhver den beste maade til sine hussfolkes og creaturers conservation, — deres arbeyd, drifftighed, forsigtighed i hussholdningssager — deres baader og reedskaber — deres omgang med hus, tun, gjödsel, allslags törveskjæree og deslige. Og dersom herudi skulle findes nogen forsömmelse, ladhed, uforsigtighed, misbrug eller bröst,[6] da efftertrykkeligen at formane og rette vedkommende og strax foranstalte raad og bod. Og endelig see de hussvillde forsynede med boepæl, men hemme ey alleene det landfordærvelige lösgjængerie og betlerie, mens med og al ufornöden og ulovlig flakken og forflöttelse fra en gaard til den anden, som geraader til gaardenes ödelæggelse tid effter anden, samt de ideligen flöttendes egen skade og forarmelse.

For nu at faae alle disse ting vedbörligen iagttagne er afgjort, at sysselmanden bör saaleedes være repstyrerne reedebon[7] og behjelpelig

[1] Bøder.

[2] Væntanlega átt við vinnufólk. / *Der menes sandsynligvis tyender.*

[3] I betydningen trafik.

[4] Skyds, befordring af rejsende.

[5] Er svo, þ.e. *bjærgning*. Rithátturinn bjæring var einkum notaður í samsetningum eins og höbjering, kornbjering og orðasambandinu næring og bjæring eins og hér er gert. / *Stavemåden bjæring blev især anvendt i sammensætninger som høbjering, kornbjering og næring og bjæring, som i dette tilfælde.*

[6] Mangel, skade.

[7] Parat. Islandsk *reiðubúinn*.

med raad og daad, samt handthæve dem udi deres myndighed, som de paa deres side villigste og promte til at gaae hannem til haande og effterkomme hands fornufftige befalninger og anslag.[1]

Det er ey mit forsæt her at beskrive, hvilken skade dette land aarligen vederfares formedelst mangel paa omhue og retskaffne anstalter for den fattiges og bondestandens tarv og beste. Nok at mælde som in transitu coronidis loco.[2] En tjener maae gjöre og lade, hvad hand vil i sin tjeneste baade med ord og gjærning, en anden uden aarsag forlöbe tjenesten, naar hand vil. En hussbond kand, naar hand er saaledes sindet, behandle sin tjener effter eget tykke, beskjære hands klæder, kost og lön, en anden midt i tjenesteaaret uden tilstrækkelig aarsag jage ham bort af sin tjeneste. Hvo kand noksom beundre[3] huss- og politiediscipliners saa ælendig tilstand hos et folk, som kunde væntes udi sædeligheds[4] tilstand? En hussholder gjör sine ting meget slet, naar hand ej i rette tider og paa beqvemme stæder er betænkt paa sin nödtörfts forskaffelse effter muelighed. Forsömmelsen sætter ham jo offte siden i omstændigheder og dobbelte bekostninger.

Intet begynder nu at trykke landmandene meere end den herskende uforsigtighed ved foerskatteringen[5] om effterhösten, naar mand gjör overslag, hvor mange creature hand kand foere om vinteren. I uaar skal foeret, i hvor lidet og slet det end kand være, enten det vil eller kand, forslaae til samme husholderes creature, om de ere noksaa mange, udi et blindt haab om en usædvanlig god efftervinter, eller paa lykke og vanlykke, liv og död, som de siger. Dette formastelige haab bedrager mange saaledes, at de derved med ret tabe kjöd, skind, uld, melk og forlyse[6] paa en gang creaturene selv med al frugten. Foruden at betænke, hvorledes handelens nærværende forfatning allevegne og stædse staaer flittighed i veyen. Saa er desuden ukyndighed og störste dorskhed

[1] Anvisninger, råd.

[2] Nóg að segja svona í framhjáhlaupi í stað krúsindúllunnar (útflúr í skrift eða prentskraut). / *Tilstrækkeligt at meddele sådant i forbifarten i stedet for krusedullerne.*

[3] Her i betydningen forundres over.

[4] Civiliseret, moralsk.

[5] Hér er vísað til þess sem kallað er að setja á hey sín eða að ákveða hvað ráðlegt sé að láta lifa af skepnum miðað við heybirgðir að hausti. / *Her henvises til beslutningen om, hvor mange kreaturer, det er tilrådeligt at lade leve vinteren over sammenlignet med høstudbyttet om efteråret.*

[6] Forlise, dvs. miste.

aarsag til, at den meenige mands arbeyd er offte lidet fordeelagtigt, men undertiden slet intet, naar tiden virkelig soves bort, og sövnen i en lang tiid af aaret skal erstatte hvad, som mangler paa föden.

Jeg troer sikkerligen, om vore baader med tilhörende reedskaber skulle nöye besigtiges, at neppe den 4de part deraf ville befindes ret dygtig til fiskeriets sögning endog effter den nu brugelige maade. En sag, som har mange slemme virkninger baade moralske og physiske i staaten!

Den usigelige skjödeslöshed med jordbruget, ey alleene rent forglemmer og foragter urtegaardenes istandsættelse, mens og lader husene forfalde, tuunene forfryse, forbrænde, immer forgroe til knuder og moss, gjödselen spildes, mishandles uden ringeste efftertanke. All slags törveskjæren til tage, vægger, brændsel bederver[1] egnene og grundene.

Og naar nogen opsidder har ladet en gaard forfalde, seer hand sig snart om effter en anden, som hand underkaster samme skjæbne. Har en anden i nogen maade forbedret sin paaboende gaard, maae hand snart befrygte enten at fordrives, eller at landskylden skal derfor forhöyes. Da straffer for effterladne og belöninger for flittige mennesker i saa fald ere i allmindelighed ubekjændte.

At jeg nu skal fortie, hvorledes maaskee nogle 1000de föremennesker[2] ubehindrede genemstryger alle herreder, især i den beste tid af aaret, sommeren, og saaledes paa en ubemærket maade udsuer dem, som stræbe for sit daglig bröd. En landeplage, under hvilken mand bukker i störste föleslöshed! Slige ting kand stilltiendes overtyde[3] om, hvor höyligen vi trænge til bedre anstalter og nöyere opsyn.

Imidlertid burdte jeg ikke glemme den erindring herved, at tinglaugene burdte indrettes effter sognene, saa at hver meenighed fik sine ræpstyrer for god ordens skyld og uleyligheders forekommelse, som ville flyde deraf, naar et tinglaugs repstyrer skulle behöve at dependere[4] af fleere end en sognepræst, hvilket under tinglavenes itzige[5] inddeeling ville möde.

[1] Fordærver.
[2] Flakkere og landstrygere. Islandsk *förumenn*.
[3] Overbevise.
[4] Afhænge.
[5] Nuværende.

Disse mine velmeente, skjönt umoedne og hastige betænkninger tör jeg nu ikke længer forholde,[1] men ikkun ydmygst og ærbödigst udbeder den et gunstigt öyekast.

Lambestad,[2] A. Thorarenzen[3]
d. 18. Junii 1771.

Séra Árni Þórarinsson á Lambastöðum skrifar um garðahleðslu 24.7.1771. Lit. Zz. N° 2.

Pastor Árni Þórarinsson på Lambastaðir skriver om bygning af gærder 24.7.1771. Lit. Zz. N° 2.

ÞÍ. Rtk. D3/6–11.
Innsigli/*segl*; Innskráð/*indskrevet* 3.8.1771.

Áritun/*påskrift*: Lit. Zz. N° 2; Guldbringe Syssel; Til De kongelig Beskickede herrer Landcommissarier i Jsland; L. S.

PRO MEMORIA!

For saavidt min persohn angaaer at efterkomme hr. stifftamtmandens[4] anmoedning til gejstligheden udi næstholden landstings provstemöde, efter De höye herrers Landcommissariers forlangende, betræffende: a) Hvor mange al. gjærde en gaardz opsidder effter sammes dyrhed[5] kand opföre aarlig? Og b) hvor mange qvadrat al. kand aarlig jævnes af hjemmemarken eller tuunet? Svares effter min ringe indsigt kortelig saaledes:

Her maae ey alleene jordens *dyrhed*, men fornemmelig[6] dens *godhed* og beqvemhed til beboelse, dog allerhelst bondens eller opsidderens *formue* og *tjenestefolk*, tages udi betragtning, förend nogen vis

[1] Holde for mig selv.
[2] Lambastaðir, Seltjarnarneshreppur. Gull.
[3] Árni Þórarinsson (1741–1787), prestur / *præst*, Lambastaðir, Seltjarnarneshreppur, Gull., biskup á Hólum / *biskop på Hólar* 1784–1787.
[4] Lauritz Andreas Thodal (ca. 1718–1808), stiftamtmaður / *stiftamtmand* 1770–1785.
[5] Her i betydningen værdi.
[6] I særdeleshed.

slutning gjöres. For ex.: Der ere 2 gaarde op til fjælds i samme boygdelaug[1] af samme dyrhed. Jeg sætter 20 hndr. med lige megen afgifft, men af ulige godhed og fordeelagtighed for opsidderene (hvortil der kand gives atskillige aarsager, som her ikke faae rum), da den eene underholder ikkun 3, den anden 5 à 6 kjör i almindelighed. Den eene gaards opsidder er bemidlet, selv frisk og foruden börn eller vanföre og holder 1 eller fleere dygtige tjenestekarle. Den anden gaards opsidder er fattig, har 4 à 6 unge börn eller vanföre at underholde og holder ingen tjenestekarl. In casu dato[2] kand den förste gjöre meer end dobelt gaards forbedring imod den sidste.

Endnu er der stor forskjæl paa stædets leylighed og beliggenhed. Enstæds er jordsvær eller steen ved haanden, eller dog i nærværelsen, og behöves fast ikke viidere end tage materialerne op og sætte dem i et ordentligt gjærde. Andenstæds maae de hændtes langt borte fra 100 favnes distance og vel meere. Fölgelig udfordres her langt större omkostning og umage end siste.

Jeg gjör imidlertid fölgende overslag:

1° Een eneste frisk arbeyder kand dog ey bestride större gaardsavling i allmindelighed end 10 hndr. jords. Og har hand ej fleere end 2 vanföre i sit hus eller 2 börn fra 1 til 12 aar gammel, gaaer det ham nok an. Men skal hand underholde fleere end 2 unge eller vanföre, behöver hand foruden sin kone 1 pige til tjeneste, som er lættere at holde end 1 karl.

Disse anstændigheder sætter jeg forud hos 10 hundrede jords opsidderen. Jeg lader der være steen paa stædet, hvor hand skal sætte sit tungjærde, saa kand hand uden sin skade og anden arbeyds forsömmelse opföre aarlig 9 danske al. i længden. Det er ham fuldkommen 2 dags arbeyd. Men er der törveskjæren ved haanden, men ingen steen, gaaer arbeydet noget langsommere, og da kand hand ej opföre meer end 6 danske al. Skal steen eller törv hændtes paa 100 favne borte, er bekostningen og umagen dobbelt. NB. Her forstaaer jeg forsvarlige gjærder til creaturenes udeholdelse, saa længe ikke falder snee, höye 1¾ danske al., tykke underst 1½ al., överst ¾ al. ongefehr.

Har bonden 1 tjenestekarl foruden sig selv, da forstaaer det sig selv, at hand kan gjöre dobbelt gjærde imod det ansatte. Har effter propor-

[1] Egn. Islandsk *byggðarlag*.
[2] Í þessu gefna tilfelli. / *I dette særlige tilfælde*.

tioneres större avlsgaarders omgjærdning og fleere arbeyderes arbeyd i allmindeligste tilfælde.

2° En 10 hndr. jords opsidder, eeneste arbeyder, som ikke har med sin kone at sörge for fleere end 2 börn inden sine 12 aar, kand foruden anden gaardens forbedring og ovenanförte gjærdes sætning effter min tanke aarlig af sit tun jævne eller planere 6 al. i qvadrat. Fleere arbeydere og paa större gaarde meere effter proportion. Men sligt er neppe umagen værdt, förend den plads, som skal slettes,[1] er allereede indhægnet tilforn.

Lambestad,[2] A. Thorarenzen[3]
d. 24. Julij 1771.

Skrá yfir fædda og dána í Garða- og Bessastaðasóknum 1761–1770 frá séra Guðlaugi Þorgeirssyni í Görðum 23.1.1771. Lit. O.

Fortegnelse over fødte og døde i Garða- og Bessastaðasogne 1761–1770 fra provst Guðlaugur Þorgeirsson i Garðar 23.1.1771. Lit. O.

ÞÍ. Rtk. D3/1–29.
Innsigli/*segl*; Innskráð/*indskrevet* 26.1.1771.

Áritun/*påskrift*: Jndkommet den 26. Jan. 1771; Lit. O; Til Den allernaadigst tilforordnede Landcommission a Arnerhool; L. S.

Höyædle og velbyrdige!
Hr. Ober-Landcommissarius!
Velædle og höyvise!
Velædle og höyfornemme!
Samtlige allernaadigst tilforordnede Landcommissarii!

1 Jævnes. Islandsk *sléttast*.
2 Lambastaðir, Seltjarnarneshreppur, Gull.
3 Árni Þórarinsson (1741–1787), prestur / *præst*, Lambastaðir, Seltjarnarneshreppur, Gull., biskup á Hólum / *biskop på Hólar* 1784–1787.

Det skulle have været min saavel skyldighed som största fornöyelse, havde jeg strax kundet effterkomme höybydende herrer deres forlangende af 21. hujus[1] med at tilskikke dem udskrift af de föddes og dödes tal for de sidste 10 aar i dette mig allernaadigst anfortroede herret. Men det kand ikke skee, förend jeg haver ved circulairskrivelse indhendtet fra præsterne effterretning derom. Thi de aarlige lister, som præsterne tilskikker mig (da jeg har gjört een generaltabelle, hvilken aarlig leveres paa landstinget til hans höyærværdighed hr. biskoppen), ere casserte.

Foruden hvad mine egne sogne angaar. Hvoraf herhoes[2] fölger een udskrift af min ministerialbog, hvori liigeleedes meldes om deres alder, i hvilken de ere bortdöde. Men af hvad sygdom formeener jeg, at der ere meget faae, som kan sige derom noget vist uden alleene hr. landphysicus.[3] Det er vist, at af de 4 persohner, som i mit huus ere i disse 10 aar bortkalldede, ere 2 död af guulsot og 2 af vattersot. Hvilke 2de sidste vare fruentimmer, een af 35 og den anden af 26 aars alder, hvilke, effter at de i forveyen vare af hr. landphysicus opererede, ere bortdöde. De 2 förste vare 2 mandfolk af 60 aars alder, der havde længe maatt trækkes med deres sygdom.

Forlange höybydende hr. Commissarii antallet alleeniste af de folkriigeste sogne, da ere mine og hans velærværdighed hr. Thorarensens[4] de samme i dette herret, hvilken derom behageligst selv kunde give effterretning.

I övrigt har jeg den ære med megen höyagtelse og hengivenhed at henleve.

Höyædle og velbyrdige hr. Ober-Landcommissarius.
Velædle og höyvise, velædle og höyfornemme, samtlige allernaadigst tilforordnede Landcommissarii.

Garde,[5] Deres ydmygste tjenner
den 23de Jan. 1771. G. Thorgeirsen[6]

1 Þessa mánaðar. / *Denne måned.*
2 Vedlagt.
3 Bjarni Pálsson (1719–1779), landlæknir / *landfysikus* 1760–1779.
4 Árni Þórarinsson (1741–1787), prestur / *præst*, Lambastaðir, Seltjarnarneshreppur, Gull., biskup á Hólum / *biskop på Hólar* 1784–1787.
5 Garðar, Álftaneshreppur, Gull.
6 Guðlaugur Þorgeirsson (1711–1789), prófastur / *provst*, Garðar, Álftaneshreppur, Gull.

FÖDDE OG DÖDE I GARDE- OG BESSESTÆDSSOGNE[1] FOR AARENE

	1761	1762	1763	1764	1765	1766	1767	1768	1769	1770	
Födde in alles	25	23	22	41	26	32	30	25	34	30	
Deribland uægte	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	17
Döde	20	38	26	32	23	36	34	20	26	26	

Börnene bortrykkes allerhelst i det förste og andet aar. Af hvad aarsag eller sygdom kan jeg ikke sige, men i aaret 1762 döde de fleste af kopperne.

Födde	Döde
25	20
23	38
22	26
41	32
26	23
32	36
30	34
25	20
34	26
30	26
288	281

[1] Garða- og Bessastaðasogne, Gull.

Séra Guðlaugur Þorgeirsson í Görðum á Álftanesi fjallar um húsaga, barnauppeldi, búskap og verslun 1.5.1771. Lit. UU. N° 1.

Provst Guðlaugur Þorgeirsson i Garðar på Álftanes beretter om hustugt, børneopdragelse, landbrug og handel 1.5.1771. Lit. UU. N° 1.

ÞÍ. Rtk. D3/3–6.
Innskráð/*indskrevet* 6.5.1771. Annað afrit af þessari greinargerð er varðveitt í handritadeild Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns: ÍB 36, 4to, ásamt fleiri skjölum úr fórum séra Guðlaugs. / *En anden afskrift af denne redegørelse er bevaret i håndskriftafdelingen i Islands National- og Universitetsbibliotek: ÍB 36, 4to, foruden flere andre dokumenter fra hr. Guðlaugur.*

Áritun/*påskrift*: Jndkom den 6. Maii 1771; Lit. UU. N° 1.

Næst den sande gudsfrygt, som til alle ting er nyttig, formeener jeg, at et landes timelig[1] velfærd meget beroer paa: 1° Börnernes opdragelse. 2° Tjenestefolkes subordination[2] og duelighed. 3° Fornuftig oeconomie. Og 4° handelens fordeelagtighed. Og hvor alt dette fattes i et land, der synes det samme ikke at være langt fra sin undergang. Og saaleedes formeener jeg, at det staar til med dette fattige og nödtrængde Island.

1° Hvad börnetugten angaaer, da ere de meget faa, som ved at opdrage deres börn anderleedes, end de selv have været opdragne i skjödeslöshed. De kjæle for dem, imedens de ere unge, og er alt for meget efterladne i at tugte dem, hvoraf det kommer siden, naar de væxe op, at de blive selvraadige og opsætsige imod sine forældre.

Vel er det sandt, at de holdes af de fleeste forældre til at lære deres börnelærdom, og det er det eeneste, som een præst kan holde over, at de ikke tabe det igjen, som de have lært. Men for resten hvad mores[3]

[1] Jordiske, verdslige.
[2] Lydighed, at underordne sig.
[3] Her moral, karakter.

eller sædeligheden angaaer, da er det umuelig een ting for een præst at holde over den, uden saavidt hand med formaninger ved husbesögelser kunde udrette, som dog ikke er ret meget. Thi de medhjælpere, som beskikkes og skulle gaae ham til haande i at eftersee börnenes opdragelse, gjöre ham saa liden tjeniste deri som alt andet, som de burdte at forrette.

Lad være, at præsten kommer 2 gange om aaret i sin husbesögelse og spörger iblandt andet om börnenes og tjenistefolkes forhold? Da bliver svaret, at deri er ikke noget at paaanke, de er alle sammen flittige, lydige, dydige. Vil præsten ellers lade sig mærke med, at hand har fornummet, at det gik ikke saa ret til med börnetugten, som det burdte, eller tjenistefolkes opförsel, da faaer han strax at höre, at det er ikke andet end onde menniskers bagtalelse, som han ikke bör kjære sig efter.[1]

Paa fleeste stæder holdes börnene til noget arbejde, som forældrene selv ernære sig af, saasom höeslet, fiskerie, uldengots medhandling[2] etc. Men der findes, desto vær, ogsaa de, som lade dem alt for meget gaae orkeslöse[3] i deres opvæxt. Hvoraf det kommer siden, at de blive lade og dovne og til ingen tjeniste beqvemme og strippe[4] siden om med betlerstaven til publici störste skade.

Hvad 2° tjenistefolk anbelanger, da ved man ikke længer af hustugt eller disciplin at sige. Der ere meget faae af tjenestefolk, som ansee sine husbonde og madmodre anderleedes end sine ligemænd og veed af ingen subordination at sige. Ere paastaaende, selvraadige, opsætsige og bruge enten skarnagtig[5] mund eller trusler imoed dem, naar de skjöndt med lemfældige[6] ord paamindes om deres fejl, dovenskab og ladhed. Saa vil husbond eller madmoder have fred i huset, maae de lade dem upaaanket gjöre, hvad dem lyster, og langt heller betle sig til end befale, naar de vil have noget gjört af dem. Ellers truer de at gaae bort af tjenisten.

Skulle een husbond understaae sig at give een ulydig og doven tjenistekarl et örfigen, maae hand takke for, om ham ikke betales i den

[1] Bekymre sig om. Islandsk *kæra sig um*.
[2] Behandling, forarbejdning.
[3] Uvirksom.
[4] Strejfe.
[5] Ondsindet.
[6] Milde.

samme mynt. Men til næste skiftetid[1] gaaer tjeneren vist bort, omendskjöndt hand er fæstet det tilkommende aar. Og da kommer saadan een husbond i et udraab[2] iblandt folk, at ikke den ringeste vil tage tjeniste hos ham. Det samme er og skulle husbond understaae sig at give saadan een knægt det skudsmaal,[3] som hand har fortjent, og efter sin samvittighed, da faaer hand at höre, hvem skulle ville tjene hos ham, som giver sine folk saadan attest.

Hvoraf det kommer, at der sees aldrig uden goede attester fra de fleeste husbonder, hvorved mangen bliver bedraget i at antage een skielm[4] eller doven og opsætsig knægt i sin tjeniste. Af tjenistefolkenes selvraadighed flyder ogsaa et andet malum,[5] helst i goede fiskeaaringer, da een heel skock[6] af tjenistekarle ere faldne paa de tanker, at de vil ingenstæds tjene og gjöre sig, tvertimod loven og kongl. anordninger til frieherrer, det er saakaldede lösemænd,[7] og meene derved at profitere og være utvung til at være, hvor de vil, og gjöre, hvad dem lyster. Vil een mand, som behöver tjenistekarl, faae een af disse ved rettens middel beskikket til sin tjeniste, da opförer den samme sig saaleedes, at husbond maae blive glad at være af med ham igjen. Af slige lösemænd er der een heel hob, særdeeles ved söekanten i dette syssel, som hverken skatte til kongel. May[t] eller yde nogen rettighed til andre, da dog ingen burdte at være een heel lösemand, med mindre han tiendede 10 hundrede og skattede til Kongen. Der findes og ligeleedes mange, som ere halvdeelen lösemænd, men halvparten tage de tjeniste hos een eller anden bonde og saaleedes vil retfærdiggjöre sit forhold og lösgjængerie. Og disse synes at være saavel som de forrige skadelige for publicum.

1 Vinnuhjúaskildagi. 14. maí, sá dagur sem vinnuhjú máttu skipta um vist. / *Skiftedag. Den 14. maj, den dag, hvor tjenestefolk måtte skifte til en ny plads.*

2 Dårligt omdømme.

3 Vottorð eða umsögn um hegðun viðkomandi. / *Anbefaling eller udtalelse om vedkommendes opførsel.*

4 Slyngel.

5 Onde.

6 Flok.

7 Lausamenn. Lausamaður var undanþeginn því að vera í ársvistum hjá bændum. Löglegir lausamenn greiddu lausamennskutoll þar til lausamennska var bönnuð árið 1783. / *Løsarbejder. Løsarbejdere var fritaget for at være i årstjeneste hos bønderne. Lovlige løsarbejdere betalte løsarbejdertold, indtil det blev forbudt at være løsarbejder i 1783. Islandsk* lausamenn.

Denne foranförte tjenistefolkes opsætighed og dovenskab, tillige med lösemændenes selvraadighed, synes at have sin oprindelse af börnenes uforsvarlige education. De faae strax i deres unge aaringer smag paa at raade sig selv og at modsige ustraffet forældrenes befalinger. Der findes og de forældre, som give sine börn anleedning til gjærrighed, idet de give dem strax at have for sig selv at anvende til profit. Derfore kjöbe de enten hos matroserne, imedens de danske kjöbmandskibe ligge ved landet, eller hos andre af de fahrende, tobak, brennevin, törklæder, skjorter og andet smaakram, hvilket de siden udaagre,[1] det beste de kan, den efterkommende vinter, heldst tobak og brennevin. Men de andre vahrer förer de op i landet, hvor de faaer dem vel betalte. (Men dette tobaks- og brennevinsaager gaaer saa geheim[2] af, at det er umueligt for een præst, som skal give attest derom paa herretztinget, at komme der efter eller faae det bevisligen opdaget. Thi hand maae frygte for at blive til een lögner, dersom han ikke kand bevise det, hand har attesteret om). Dette er nu det fundament, som forældrene legge hoes börnene, paa tjenistefolkenes paafölgende selvraadighed, opsætsighed, gjærrighed og alle de laster, som de ere behæftede med. Nu kanske nogen vil sige: Er da ikke den verdslige övrighed skyld i, at tjenistefolkes og lösgjængeres ulovmæssige opförsel ikke straffes? Jeg meener nej:

Thi 1° tör ingen husbond angive den doven, opsætsig og selvraadig tjener for övrigheden af frygt for at faae siden ingen i sin tjeniste.

2° Er her ikke noget saadan tvangsmiddel, som kan bruges til nogen ventelig forbedring. Vel er her oprettet et tugthuus, men det samme synes mig, at er paa den maade, som det nu holdes, meer et beneficium[3] end tugthuus. Særdeeles naar der indfalde haarde aaringer, thi da andre fattige folk maae lide nöd og kanske crepere,[4] har tugthuuslemmerne sin visse underholdning af publico, til hvis nytte de dog intet gjöre.

Men var her et rasphuus[5] eller noget desslige, hvori knægtene blev

[1] Bedrive åger, sælge for ublu priser. Islandsk *okra*.

[2] Hemmeligt.

[3] Understøttelse, velgerning.

[4] Dø.

[5] Fangelsi í Kaupmannahöfn þar sem karlkyns fangar störfuðu við að raspa litarvið til framleiðslu litarefna við erfið og heilsuspillandi skilyrði. / *Fængsel i København, hvor mandlige forbrydere var beskæftiget med at raspe farvetræ, hvilket var strengt og sundhedsfarligt.*

vedbörligen tugtede (hvortil jeg meener, at de fleeste Islænder, der ikke have seet nogen saadan disciplin, ere alt for lemfeldige, thi der hörer skarp lud til skurrede hoveder). Saa kunde mand haabe, at baade tjenistefolkes og lösgængeres landfordærvelige opförsel kunde med tiden ophöre, naar husbonderne selv ikke ville see alt for meget igjenem finger eller og blev straffede, saafremt de ikke angav sit ulydige tjenistefolk, ligesaavel som om de huusede een ulovlig lösemand, saa længe der var nogen, som vilde tage ham i tjeniste. Hvor hoes maatte observeres, at de tjenistefolk, som blev tugtede, maatte absolut komme til sin forrige husbond igjen, saafremt hand vilde, og tjene ham i det minste 1 eller 2 aar for at aflægge pröver paa forbedring.

Men saalænge börnenes opdragelse ikke reformeres, saa længe tjenistefolkenes ulydighed, dovenskab og opsætsighed ikke hemmes og saa længe lösemændenes selvraadighed ikke blive sætte grændser, saa længe formeener jeg, at lidet got kan udrettes til publici beste.

3° Angaaende bönderne og deres oeconomiske væsen eller forhold, da synes mig, at de kan deeles i 3 classer.

a) De, som arbejde flittig og holde deres huus efter vor maade skikkelig[1] og saa goet, som de kand, de profitere lidet,[2] og de have oftest noget til sin egen og sines underholdning endogsaa i de haarde aaringer. De betale hver een, hvad dem tilkommer, og ere i mine tanker ikke stort at paaanke, kunde de undervises i bedre jordbrug, og vilde de skaffe sig haver til kaal og andre madurters dyrkning. Men fleeste bönder have det præjudicium,[3] at kaal er ingen menniskemad, men alleeniste som andet græs, der hörer creaturerne til. Jeg har villet saa got som tvinge mine bönder og leylændinger til at anlægge kaalhaver med at sætte i deres byxelsbrev,[4] som de maae holde ubrydelige,[5] saafremt de vil forblive ved gaarden, at de skulle bygge kaalhaver og benytte sig af dem. Men det er endnu ikke skeet uden af nogle faae, og de har ogsaa noget at forevende,[6] da de ikke kand faae fröe af de handlende,

[1] Ordentlig.
[2] Her i betydningen en smule.
[3] Forudfattet mening, fordom.
[4] Fæstebrev. Islandsk *byggingarbréf*.
[5] Som de ikke må overtræde, krænke.
[6] Indvende, undskylde sig med.

som dog effter Cammercollegii ordre[1] ere pligtige til at före det til landet og sælge til indbyggerne (thi sandt at sige, kjære[2] de handlende sig ikke meget efter det höylovlige Cammercollegi eller kongel. allernaadigste befalninger, uden saavidt de kan benytte sig noget deraf til deres egen fordeel). I förstningen förte de vel lidet fröe paa visse stæder, men de loed sig ogsaa nogenleedes betale derfore, thi det er bevisligt, at sysselmand Runolvsen[3] har maatt betale 9 lod kaalfröe med 1 rd. specie eller 48 fiske. For 3 aar siden, da jeg spurte efter kaalfröe paa handelstædet, var det intet, og da jeg beraabte mig paa höylovlig Cammercollegii ordre, at det skulle föres til landet, fik jeg til svar: Der var ingen, som vilde have det. Aaret derefter glemte jeg at spörge efter kaalfröe igjen, eftersom jeg havde faaet noget af andre til mit eget brug. Men til ald lykke, da handelen var forbi, og vahrene bleve nedskrevne, var sysselmand Runolvsen paa handelstædet og saa een liden pakke, som og saa skulle nedskrives, og spurgte efter, hvad det var? Ham blev svaret, det var kaalfröe. Han spurgte fremdeeles, hvorfor det blev skrevet neder? Svaret blev: Der ville nu ingen have det, da det dog havde blevet begjært det forrige aar. Sysselmanden tog da fröet, hvad det har kostet, veed jeg ikke. Men det veed jeg, at af det samme fröe er der ingen plante opkommen, hvor heldst det har været saaet, thi sysselmanden har uddeelt det til alle dem, som vilde. Sed ex diverticulo in viam.[4]

b) I den anden classe sætter jeg de bönder, som synes at være noget for meget for deres profit. De ere og kaldes efter vor tænkemaade bemidlede. Og hvad de ikke ere, det stræbe de efter at blive paa atskillige maader. Det er bekjendt, at i disse fiskeaaringer profitere de mest, som have de fleeste baader i söen. Til at faae dem sanke disse bemidlede bönder til sig saa mange husmænd, som de kand. Disse huusmænd maae betale saa dyrt huusleyen, som bönderne synes got at paalægge

[1] *Lovsamling for Island* III, s. 439–440 (Rentekammer-Skrivelse til Amtmand Magnus Gislason, ang. Fiskerie og Have-Anlæg m.v., 30.4.1761); s. 443–444 (Rentekammer-Skrivelse til Amtmand Magnus Gislason, ang. Have-Anlæg i Island, 20.3.1762).

[2] Bekymre sig om. Islandsk *kæra sig um*.

[3] Guðmundur Runólfsson (1709–1780), sýslumaður í Gullbringu- og Kjósarsýslu / *sysselmand i Gullbringu- og Kjósarsyssel*.

[4] Sed ex diverticulo in viam (redeo): En (ég sný aftur) að efninu eftir þennan útúrdúr. / *Men (jeg vender tilbage) til emnet efter denne sidebemærkning*.

dem og desuden roe det heele aar igjennem paa deres baader og have kun een lött,[1] hvoraf de baade skal leve med koene og börn og betale alt, hvad dem tilkommer at svare, og dette kand i goede fiskeaaringer gaae nogenleedes an. Men komme der haarde og fiskelöst aaringer, da har husbond fordeelen af disse huusmænd i forveyen, men de selv med koene og börn maae enten sulte, eller deres underholdning kommer an paa den heele repp, hvor de have været huusmænd, saa at den heele repp maa da undgjelde den eene husbonds profit.

2° Profitere disse bemidlede bönder der paa, at de have saa mange fiskegarn i söen, som de kand komme af stæd med, 10, 12, ja kandske fleere. Men det plats, som disse fiskegarn lægges i söen, er et indlöb til fjorden, og fisken synes ikke at kunde komme ind paa sit sædvanlige stæd, hvor hand pleyer at kaste ravn,[2] for fiskegaarnenes mængde, saa fiskeriet paa krogen faaer derved aar efter andet öyensynlig stort anstöd.[3] Men blev der ordineret og fastsat, hvad mange garn og af hvad længde hver een maatte have efter sin formue, og ingen af dem, som ikke hör hjemme i reppen, maatte have et eeniste, da synes fiskeriet kunde blive langt jævnere, og fleere have got deraf.

3° Kjöbe disse formuende bönder paa handelstædet ikke alleeniste til sit eget huusbrug bröd, meel, jern og andre slige nödvendige vahrer. Men langt derover, hvormed de tilhandle sig det, som de behöver fra sveiterne,[4] eller oplandet, og detsuden tobak og brennevin i heele qvantitæter, som de udaagre om vinteren. Hvilket gaaer saa geheim af, at det kand knapt eller ikke opdages. Fra oplandet eller sveiterne kjöbe og disse bönder saa meget, de kan overkomme af faar, og förend faaresygen kom, da var der de, som kjöbte 30, 40, 50, 60, 70, ja kandske ogsaa 100 faar. Dette slagte de mestendeels selv og gjöre hængekjöd[5] deraf, hvilket de siden sælge ud om vinter med störste fordeel til de fattige huusmænd og bönder, thi det heeder om disse, som Seneca siger: Plus incipit habere posse, qvi plus habet.[6]

1 Andel af fiskefangst. Islandsk *hlutur*.
2 Gyde rogn.
3 Skade.
4 Landbrugsområderne. Islandsk *sveitirnar*.
5 Røget fårekød. Islandsk *hangikjöt*.
6 Sá sem á mikið er í aðstöðu til að eignast meira. / *Den, der har meget, er bedre i stand til at få mere.* Seneca yngri, *Epistulae ad Lucilium*, 20. bók, bréf 118.

c) Nu kommer den 3ie classe, hvilken holder sig sybaritarum lov[1] efterretlig: Nemo nostrum frugi esto.[2] Disse ere mestendeels dovne og ödsele huusmænd, som sætte alt, hvad de kand overkomme i at kjöbe kjöd, brennevin og tobak, ligge og sove tiden bort, naar de ikke ere ude at fiske. Bestille de noget derimellem, da nöder sulten dem dertil. De laane af de bemidlede bönder mestendeels alt, hvad de fortærer om vinteren og betale siden i foraaret med den fisk, de fange om vertiden.[3] Hvoraf det kommer, at de aldrig har noget som sit eget, hvoraf de kunde ernære sig.

Faaer de nogle börn, kand mand lettelig gjætte sig til deres opdragelse. De ere sultne, nögne, lære intet at gjöre eller bestille og blive saa aldrig til duelige folk. Komme de saavidt, at een eller anden tager dem i tjeniste, da ere de dovne, ödsele, selvraadige og opsætsige ligesom de andre. Det kand neppe beskrives, hvilken uorden her er iblandt almuen i fleeste ting, saa alle reedelig sindede patrioter sukke derover og kand dog ikke andet end lade det saaleedes passere. Vil een præst begynde at reformere noget og holde over kongl. lov og forordninger, da har hand formedelst fattigdom og andre omstændigheder ikke det ringeste authorité. Een sysselmand, omendskjöndt han vilde, kan ikke overkomme det i et heelt syssel. Reppstiörer og medhjælpere, som skulle gaae sysselmand og præst til haande, baade i politicis og ecclesiasticis,[4] have saa lidet som intet at sige. De ere og ofte uenige, nogle kandske parthiske, nogle hengivne til dricken, og den slemme egennytte hersker hoes de fleeste. De vil ikke heller tage sig meget af deres embede, thi de har saa got som ingen lön, og hvor man ikke höster nogen frugt af sit arbejde, der bliver ogsaa flid og nidkjærhed borte.

[1] Heldur sig eftir lögmáli Sýbaríta. Sýbaris var forn og auðug grísk borg á Suður-Ítalíu og íbúar hennar annálaðir fyrir vellystingar og sællífi. / *Holder sig til sybaritternes lov. Sybaris var en antik og velhavende græsk by i Syditalien, og dens inbyggere var kendt for luksus og vellevned.*

[2] Úr vorum röðum komi enginn nýtur maður. Setningin gæti verið sótt til latneskra mælskuæfinga Valentins Thilo (1607–1662), prófessors í latínu og retórík við háskólann í Königsberg. / *Fra vore rækker kommer ingen nyttig mand. Sætningen kan være hentet fra Valentin Thilos (1607–1662) latinske retorikøvelser. Han var professor i latin og retorik ved universitetet i Königsberg.* Valentin Thilo, *Exercitia oratoria* (1663), s. 75.

[3] Fangst- eller fiskesæson. Islandsk *vertíð*.

[4] Henviser til den verdslige og gejstlige orden.

Iblandt andre elændigheder, som trykke dette fattige land, er den slemme scorbutus,[1] som synes aarligen voxe og formeere sig iblandt folk, helst de som boe ved söekanten, saa jeg troer, at tallet derpaa var hen imoed 300 eller accuratius 280, da det blev sidst taget. Vel ere her 4re hospitaler indrettede i de forrige tider, paa hvilke saadane scorbutici skulle sættes, men de har ikke den indtægt, at deraf kunde underholdes mange, saa jeg tvivler om, at paa alle disse hospitaler ere fleere end 10 à 12 persohner. Og hvad ikke skulle være, at de syge, som opholdes paa hospitalerne, tages gemeenligen af de sysseler, som mindst behöve og mindst contribuere[2] til dem.

Der blev 1766 her. laugmand Marcusen,[3] sysselmændene sr. Brinjolver Sivertssen,[4] sr. Thorsteen Magnussen,[5] provsten hr. Joen Teitssen[6] og jeg beordrede af sal. hr. amtmand Gislesen[7] at holde een commission om hospitalernes forbedring og istandsættelse. Men da jeg ikke kunde komme til commissionen paa det tiltagne stæd og dag, fik jeg befaling af nuværende hr. amtmand Stephensen[8] at give min meening aparte derom. Hvilket og skeede, og jeg kunde give copie deraf, om det forlanges til nærmere undersögning. Mit forslag blev dog mestendeels approberet[9] paa landztinget, uden[10] dem syntes, at hospitalsgaardenes afgift kunde anvendes til et andet brug,[11] hvilket

1 Skyrbjúgur. Hér er þó sennilega frekar átt við holdsveiki. / *Skørbug. Her er sandsynligvis snarere tale om spedalskhed.*

2 Bidrage.

3 Björn Markússon (1716–1791), lögmaður sunnan og austan / *lovmand for syd og øst* 1757–1791.

4 Brynjólfur Sigurðsson (1708–1771), sýslumaður í Árnessýslu / *sysselmand i Árnessyssel.*

5 Þorsteinn Magnússon (1714–1785), sýslumaður í Rangárvallasýslu / *sysselmand i Rangárvallasyssel.*

6 Jón Teitsson (1716–1781), prestur / *præst*, Gaulverjabær, Árn. 1755–1780, prófastur í Barðastrandarsýslu / *provst i Barðastrandarsyssel* 1743–1755, biskup á Hólum / *biskop på Hólar* 1780–1781.

7 Magnús Gíslason (1704–1766), amtmaður / *amtmand* 1752–1766.

8 Ólafur Stefánsson (1731–1812), amtmaður yfir Íslandi / *amtmand på Island* 1766–1770, amtmaður í Norður- og Austuramti / *amtmand i Nord- og Østamt* 1770–1783, amtmaður í Vestur- og Suðuramti / *amtmand i Vest- og Sydamt* 1787–1793, stiftamtmaður / *stiftamtmand* 1790–1806.

9 Godkendt.

10 Her i betydningen bortset fra.

11 Hér á hann við landskuldirnar af spítalajörðunum fjórum ef hætt yrði að nota þær

dog efter mit ringe begreb ikke burdte abalieneres.[1] Men hvad der er siden gjört ved, veed jeg ikke, i det mindste er ikke det ringeste deraf udkommet, som man har at rette sig efter.

Ikke liden afbræk[2] for een vel indrettet landets oeconomie synes det at være, naar een af landsfolkene gribe ind i den andens næring. Helst de fra oplandet eller sveiterne, deres som boe ved söekanten. I forrige tider have söebönderne holdt saa mange baader i söen, at de have kundet tage imod alle tjenistekarle, som have kommet fra oplandet til at roe paa dem. Men nu i nogle aar have oplands- eller sveiterbönderne fundet for got at lade bygge baade for dem selv, paa hvilke de med sine tjenistekarle roe i fisketiden, hvilket har indskrænket fiskebaadernes tal hoes söebönderne. Deri er een og anden sysselmand eller rig proprietair gaaet sveitebönderne for med sit exempel, hvilke först have begyndt med disse fiskebaaders udreedning. Disse tage det beste og meste mandskab til sine baader, men söebönderne maae tage til tacke med det övrige, de kand faae. Heraf flyder det, at i goede fiskeaaringer har sveitebonden saa megen fisk, som hand behöver til sit huus og trænger til ingenting af söebonden. Ja, kand ogsaa detsuden levere fisk til handelen, saa at de, som boe ved söekanten og ernære sig af fiskeriet, kan ikke faae det ringeste, som de behöve fra oplandet eller sveiterne uden for reede pænge eller de vahrer, som föres til landet af de handlende. Saa at den stakkels söebonde er saa ilde faren, naar hans fisk ikke kand virkes til handelen, at han umueligen kand faae, hvad hand behöver fra sveiterbönderne. Men om sveitebondens jorddyrkning ikke lider noget afbræk ved deres fiskerie er een ting, hvorom jeg vil ikke raisonére,[3] men giver andre efter at dömme om efter deres indsigt.

Det er og endnu een ikke liden skade for publicum i fremtiden, at de kratskove, som hist og her findes i landet, ikke effter höylovlig Cammercollegii befaling opelskes, men tvertimoed oprives og forhugges paa somme stæder. Som for exempel her i dette syssel er een liden kratskov, som hörer til saavel dette mig allernaadigst forundte bene-

til að framfæra sjúklinga. / *Her mener han afgiften af de fire hospitalsjorder, hvis man ophører med at anvende dem til de syges underhold.*

1 Abalienere þýðir að gera fráhverfan. Hér í merkingunni afsala. / *Abalienere betyder at gøre uvillig. Her i betydningen give afkald på.*

2 Her i betydningen skade.

3 Ræsonnere, drage slutninger.

ficium[1] som andre gaarde, hvilken, jeg saavidt mig tilkommer i de byxelsbreve, jeg har givet mine leylændinger, har forbudet at oprive eller forhugge. Men det er, som jeg havde kastet olie i ilden. Den forhugges og oprives desto meer, baade af mine bönder og andre. Ja, endogsaa af dem, der komme fra andre tinglav og kirkesogne, hvilket mig er umueligt at hæmme, eftersom denne kratskov ligger op til fjelds 2 mile veyes fra gaarden. Mest fordærves den om vinteren, da bönderne i mangel af höe bruge riiset deraf til foeder for deres kjör for at holde dem ved livet. Vist er det sandt, at denne höemangel foraarsages somme tider af vedvarende regnvæyr om höebjærgingstimen, som forleeden sommer. Saa höet bliver derover ikke saa dueligt til foeder for creaturerne, som det ellers er, naar det törres strax efterhaanden. Men dog formeener jeg, kratet kunde forskaanes for denne mishandling, dersom bönderne vidste eller vilde lægge sig meer efter at forbedre deres tune end almindeligen skeer og holdte ikke fleere kjör om vinteren, end de saae forud om efterhösten, de kunde opholde med deres höe. Men den eene dovenskab rækker den anden haanden til ödelæggelse, og det kand ikke andet være, da mængden af de folk, som nu gifte sig, have været saadane tjenistefolk, som foran er anfört. Thi nu maae ingen hindres fra at giftes, som det forlanger, men hvo skadeligt det er for publicum, refererer jeg mig til det politieconcept af 26de Julii 1720.[2] Jeg har havt den ære at communicere dem.

Förend jeg kommer til at nævne den for landet ufordeelagtige handel, maae jeg og mælde lidet om præsternes ynkelige tilstand. De börn, som holdes til skoelen for at lære latin, ere promiscue[3] sysselmænds eller de verdsliges, præste- og böndebörn. Af disse, naar de komme af

[1] Beneficium. Kirkjustaður sem biskup hafði forræði yfir og veitti presti að léni var kallaður beneficium eða kirkjulén. Prestar sem höfðu kirkjulén höfðu fullt forræði yfir viðkomandi kirkjustað og hirtu af honum allar tekjur, auk annarra jarða og ítaka sem fylgdu. Föst prestssetur voru einnig oft nefnd beneficium. / *Beneficium. En kirke, som biskoppen havde råderet over og gav præsten som len, blev kaldet beneficium eller kirkelen. Præsten havde derfor fuld råderet over stedet og fik alle indtægter, jorder og rettigheder. En fast præstegård blev også ofte kaldet beneficium.*

[2] *Alþingisbækur Íslands* X, s. 557–573 (Uppkast lögmanna og sýslumanna að lögreglutilskipun fyrir Ísland, 17.7.1720; Þeirra geistlegu svar, 18.7.1720; Sessionens svar hér uppá, 26.7.1720).

[3] I flæng, uden orden, uden forskel. I denne sammenhæng hentydes der sandsynligvis til børn af en blandet forsamling af forskellige sysselmænd, præster og bønder.

skoelen, rejse fleeste af de verdsliges börn til Kjöbenhavns Academie, nogle ogsaa af de andres, som have lidet meere end de nödvendigste ting til deres livs ophold. De verdslige betjenteres börn studere jura, om ikke alle da dog de fleeste, fordi de verdsliges levebröds importance stikker dem alle i öynene. De övrige af de, som rejse, lægge sig efter theologien og haste det förste, de kan, til landet igjen formedelst fattigdom og mangel af underholdning. Naar de komme til landet, bliver de tillige med de andre præste- og böndebörn, som ikke have rejst, præster, naar vacance[1] falder. Præstekaldene her i landet ere meget fattige, fra 20 til 40 rd. indkomst ere de fleeste. Der gives ogsaa nogle, som ere til 50 rd. og derover indtil de 4 hovedkalde, hvilke have været specificerede for 100 rd. og noget over. Men paa disse præstekalde, som ere over 50 rd., hæfter oftest et stoert ansvar af kvilder og andet inventario. Tillige med ere de præstegaarde af vidtlöftigere bygning og kirkerne större, hvilket alt bör holdes ved goed hævd og magt. Saa naar man regner ansvaret og vedligeholdelsens nödvendighed, da har de ikke meget meere til overs end de övrige, som kaldes fattige. Hertil kommer det, at af de bedre beneficiis skal der og svares andre paalæg. Aarlig contribution[2] til pastores emeritos,[3] til præsteenker, til tugthuset, og nu til sidst er der og faldet i de islandske præsters lod at betale til hans kongel. May^{t} skat, tiende og gjeftold,[4] ligesom andre bönder. Saa af dette mig allernaadigst forundte beneficium har jeg aarlig at svare i contributioner 2 rd. croner til pastores emeritos, 4 mk.[5] til præsteenkerne, 1 rd. croner til tugthuset, 1½ rd. specie til hans kongl. May^{t}. Og dermed gaaer afgiften bort, som ydes af den beste jord, der ligger til dette beneficium, men ansvaret og at vedligeholde den samme bliver alleeniste tilbage. Nok et, disse större præstegaarde behöve ogsaa fleere folk end de smaa til at vedligeholdes og opbygges, og tjenistefolkenes underholdning overgaaer oftest den nytte, mand kand have af dem. Nogle af de fattige kalde have ikke noget frie boepæl i

[1] Ledigt embede.

[2] Pålæg, skatter.

[3] Afgåede præster.

[4] Gjaftollur. Skattur greiddur af lausafé (ekki fasteign) sem rann til sýslumanna. / *Gjeftold eller gavetold. Skat betalt af løsøre (indbo og ikke jordejendom), som gik til sysselmændene. Islandsk* gjaftollur.

[5] Mark var mynteining. 1 mark = 16 skildingar. / *Mark var møntenhed. 1 mark = 16 skilling.*

sognet for præsten, men hand maae leye sig een gaard til at boe paa, enten af hans kongl. May^{t} landfoget her i dette syssel eller andre. Fleeste have dog en forleningsgaard,[1] som dog ikke er alle tider i sognet eller ogsaa saa ubeqvem for præsten, at hand kand ikke have den for sit boepæl.

Men der er dog et præstekald i dette provstie, hvor præsten har ingen saadan forleeningsgaard eller noget i hans stæd, nemlig Hvalsnæs, hvilket dog er det besværligste og tillige med fattigste præstekald i herredet. Dog gjörer det præsternes vilkaar endnu utaaleligere, at det er meget lidet de opbære af sognefolkene i præste- og kirketiende og for deres extraarbejde. I vor islandske tiende er saadan een anomalie,[2] som jeg formeener intet land veed af at sige. Tienden er ingen decimation[3] hoes os, eller een tiendedeel af det mand avler eller profiterer. Men een skat af hans formue efter den værdie, som han selv udgiver den for. Fra 1 hndr. til 4 hndr. inclusive (det er fra 4 rd. til 16 rd.) faaer ingen nogen tiend uden de fattige. Men fra 5 hndr., det er 20 rd., og derover er den proportioneret efter godsets værdie og skiftes i 4 deele, nemlig til hans kongl. May^{t}, præst, kirke og fattige. Saa hvad megen velsignelse vor herre giver af söen eller creaturene, det kommer alle tiendetagere ud paa et og det samme, de faaer ikke meere derfore end som sædvanligt. Hvem skulle tænke da, her i mig allernaadigst anfortroede sogne gives saadan velsignelse af fisk aarlig, man kunde önske sig. Hvilket best kand sees af det, de handlende före bort fra landet, og ikke kandskee er dog meget meer end halvparten af böndernes fisk. Præsten ikke skulle faa meer af sognene udi tiender for sin og kirkens andeele end 4 rd. 3 mk. 12 sk., da nogle bönder have leveret til handelen 3 læster[4] fisk og derover, nogle 2 læster og de fleeste over 1. Af hvilke 4 rd. 3 mk. 12 sk. præst- og kirketiende sysselmanden alleene yder 1½ rd., eftersom hand boer paa een selveyergaard, som til-

[1] Lénsjörð. Jörð lögð til framfærslu sóknarprests. / *Forleningsgaard. Egentlig forlenet gård, men her er der tale om præstegårdsjord, som følger med kaldet til sognepræstens og hans husholds forsørgelse.*

[2] Undantekning frá reglunni. / *Afvigelse fra regelen.*

[3] Tíundi hluti. / *Tiendedel.*

[4] Lest. Rúmmálseining og þyngdareining. Hér þyngdareining. Ein lest af hörðum fiski eða skreið samsvaraði 15 skippundum eða um 2.400 kg. / *Læst. Rumfangsenhed og vægtenhed. Her vægtenhed. En læst tørret fisk svarer til 15 skippund eller ca. 2.400 kg.*

lige med formuen ydes tiende af, thi af de övrige gaarde, som alle höre hands kongl. May^t^ til i disse sogne, betales eller svares ingen tiend. Saa da bliver ald den tiend, som bönderne svare til præst og kirke i disse sogne 3 rd. 12 sk.

Den övrige indkomst, som præst og kirke faaer aarlig af bönderne, bestaaer i effterfölgende: Hver een gift bonde, som gjör nogen tiende, svarer til kirken aarlig saakaldet lysetold, eller 6 f. For ligstæd til de döde, som begraves i kirkegaarden, svares til kirken efter een gammel 24 f. og efter et barn 12 fiske. Af disse kirkens reveneurer,[1] som kaldes portion, bör kirken opbygges, holdes ved lige og repareres tillige med sine ornamenter og instrumenter, indkjöbes til communionens brug bröd og vin og til kirken lys, hvoraf man kand lettelig gjætte sig til kirkernes fattigdom.

I præstens loed falder foruden hans andeel af tienderne, nemlig 1½ rd. 6 sk., som bönderne yde (sysselmanden undtagen), 5 fiske dagsværk[2] eller höstedag af hver een huusmand og bonde, som ikke tiender over 4 hndr. Og af alle dem, som have noget græs, som kand foedre een köe, 10 f. höetold, og for de, som han kaster jord paa, 12 fiske. Heri er ald den præst og kirkes indtægt indbefattet, som svares af sognebönderne, hvoraf let kand begribes de islandske præsters ynkværdige tilstand.

Indtil aaret 1764 er der aldrig hört, at præsterne skulle have nogen doceur[3] af sognefolkene for deres extraarbejde (omendskjönt Kong Christian den siette höylovlig ihukommelse i een forordning af 3. Junii 1746[4] allernaadigst melder, at hans May^t^ tvivlede aldeeles ikke, at hver een efter gudsord vilde ansee præsternes extraarbejde, og har derfore allernaadigst bevilget, at præsterne maatte tage imoed af vedkommende en godvillig gave for trolovelse, copulation,[5] ligbegjængelse og andre desslige embedsforretninger). Men da blev sluttet i synodo generali[6] af

[1] Indtægter.

[2] Dagsverk karlmanns um slátt. Einnig nefnt dagsláttur. / *Et dagsværk til høslæt. Der er også tale om dagsslæt.*

[3] Dusør, dvs. erkendtlighed, betaling.

[4] *Lovsamling for Island* II, s. 600–605 (Anordning om et og andet i Ægteskabs Sager og mod Lösagtighed m.v. paa Island, 3.6.1746).

[5] Vielse.

[6] Almenn prestastefna. / *Generalsynode. En synode er et kirkeligt møde. ÞÍ.* Bps. A. III. 4. Prestastefnubók 1735–1810, s. 255–256 (synode generali, 12.7.1764).

hr. amtmand Stephensen,[1] som den gang præsiderte paa stiftamtmandz[2] vegne, og biskop hr. Finner Jonsen,[3] at præsterne skulle opbære af hver een bonde, som gjörde nogen tiende, 8 sk. for börnedaab, 8 sk. for kirkeindleedelse[4] og 3 mk. courant for trolovelse og copulation tillige. Men denne amtmandens og biskoppens resolution er saaleedes attaqveret[5] og sværtet af nogle verdslige betjentere, som den var höyst ubillig og aldeeles utaalelig een byrde for almuen, ja endogsaa ikke længe siden for een siddende ret med afsagt dom ophævet. Da de hhrr. verdslige, som have 10 dobbel indtægt af deres embede foruden det, som deres jordegods og eyendom importere[6] dem, imoed det, som een fattig præst opbærger af sine sognebönder, kræver dog den sidste skjærv af bondens nægler,[7] og jeg bör ikke andet sige end justo titulo.[8]

Ingen skulle tænke, at man skar alle verdslige over een kam i at være de gejstliges misundere. Nej, Gud skee lov, her ere nogle og kandskee mange iblandt de verdslige, som ere rette præsteelskere og handthæve den gejstlige stand, saa meget dem er mueligt. Men det kand heller ikke nægtes, at saasom klinten findes iblandt hveeden,[9] saa findes der ogsaa de iblandt de verdslige, som ikke bær stoer estime[10] for præsteskabet eller vil handthæve dets rettighed, som i det ovenanförte er meldet.

Naar jeg nu i forveyen har beskrevet studenternes fattigdom og viset tillige præstekaldenes tilstand, hvor elændigt det er, da er let at

1 Ólafur Stefánsson (1731–1812), amtmaður yfir Íslandi / *amtmand på Island* 1766–1770, amtmaður í Norður- og Austuramti / *amtmand i Nord- og Østamt* 1770–1783, amtmaður í Vestur- og Suðuramti / *amtmand i Vest- og Sydamt* 1787–1793, stiftamtmaður / *stiftamtmand* 1790–1806.

2 Lauritz Andreas Thodal (ca. 1718–1808), stiftamtmaður / *stiftamtmand* 1770–1785.

3 Finnur Jónsson (1704–1789), Skálholtsbiskup / *biskop i Skálholt* 1754–1785.

4 Kirkjuinnleiðsla. Kirkjuathöfn þar sem prestur leiddi konu í kirkju nokkrum vikum eftir barnsburð svo að hún gæti hreinsast fyrir Guði. / *Indføring af kvinder i kirke. Kirkeceremoni, hvor præsten førte en kvinde ind i kirken nogle uger efter en fødsel, så hun kunne blive renset foran Gud.*

5 Attakeret, dvs. angrebet.

6 Indbringer.

7 Negle.

8 Réttmætt tilkall. / *Berettiget krav.*

9 Klinte: Illgresi. Vísun í dæmisögu Jesú um illgresi meðal hveitisins. / *En ukrudtsplante. Henviser til Jesu lignelse om ukrudtet i hveden.* (Matt. 13).

10 Agtelse.

begribe, at naar een fattig student, enten hand er attestatus[1] eller ikke, kommer til et fattigt præstekald, da kand hand ikke subsistere[2] af præstekaldets reveneurer eller sætte sig i noget stand, med mindre hand faaer nogen assistence. Da findes der kandskee nogle bemidlede i sognet, som behjælpe ham med et eller andet, som hand ikke kand undvære til sit livs ophold, og disse ere ikke alle tider de beste eller reedeligste. Dem bliver hand strax obligeret[3] som sine velgjörere og sluttelig maae see igjennem fingre med deres opförsel, om hand skal holde sin credit vedlige hoes dem. Saa begynde og sognebönderne efterhaanden at give ham smag paa den söde forgift. Jeg meener brennevin, thi ere bönderne i noget godvillige imoed sin præst, da bestaaer den goedvillje allerhelst i brennevin tractamenter. Har hand nu afsky for drikken, som fleeste have i förstningen, saa heeder hand egensindig, stoeragtig, uomgjængelig etc. Men tager hand goedvilligen imoed deres tractamenter og lader sig af dem besvære,[4] da synes dem, at de have vundet spillet. Siden maae de for ham leve, som dem lyster. Da har hand ingen ære længer at tale med, naar hand vil paaminde dem og straffe deres laster. Hand har tabt ald respect og bliver saa deres compagnion og drickebroder.

Dog, Gud være ævig ære, findes og de iblandt vore gejstlige, som ere aldeeles ædru og fleeste de, som ikke gjör nogen profession af at drikke, men blive undertiden overilede af een hæsslig extravagation i et bonde bryllop (hvor hen bönderne trække dem med stoer begjærlighed) eller i andre tilfælde, men holde sig alle tider ædru, naar de skal forrette tjenisten eller andre embedsaffairer. Dog kand mand ikke heller med sandhed nægte, at der findes, jo de skjönt faae, som gjör i een höy grad alt for meget af druckenskab, saavel paa handel som andre stæder. Og formedelst deses liderlige opförsel er vort clericie kommet i saadan et slemt fylderies udraab blandt andre civilicerede nationer, som sees kand af borgmester Andersens forargelige og ublue skrift,[5] til hvilket nogle af vore handlende har givet ham saa rigelig

[1] Har teologisk embedseksamen.
[2] Opretholde livet.
[3] Forpligtet.
[4] Plage, genere.
[5] Johann Anderson, *Efterretninger om Island, Grönland og Strat Davis, til Videnskabernes og Handelens sande Nytte*. København 1748; Johan Anderson, *Frásagnir af*

materie, hvorfore vi ere dem og igjen meget forbunden. Blev nu præsteskabet aflagt med bedre vilkaar, saa at det ikke nödtes til at leve af sine sognefolkes naade, og kunde den skadelige drukkenskab hemmes, da synes, at præsterne kunde meget meere got udrette iblandt almuen, end almindeligen skeer. I det mindste gav de ikke noget forargeligt exempel af sig og kunde med goed samvittighed paaminde sine sognefolk om deres fejl, ja opbygge meenighederne med begge hænder og siden troe tjenneres lön derfra bære.

Skulde jeg 4to melde noget, om den handel paa nærværende tid her drives i landet, daa maae jeg reent tilstaae, at jeg er ikke i stand til at udföre det mindste deraf, hvo skadelig den er for landets indvaanere. Er og vis paa, at der findes nock de, som baade skjönne paa dens skadelighed og vil med ret livagtige farver male den samme af. Men at jeg ikke aldeeles gaaer den stiltiende forbi, synes mig, at det er soelenklart, at saa længe her er een tvungen handel, og de handlende maae omgaaes dermed efter eget gotbefindende, da er ikke heller at vænte nogen landets opkomst. Det kand vel ikke nægtes, at een fastsat taxt paa de nödvendigste vahrer er de fattige indbyggere fordeelagtig, særdeeles i haarde aaringer naar vahrene ellers ere goede og forsvarlige. Men naar de ere bedervede og ikke af det bonité, de skulle være efter taxten, da har indbyggerne ikke stoer nytte deraf. For exempel bedervet meel, muulet[1] bröd, kold- og rödbrækt jern,[2] raadnede fiskelinier, gjennemblödt og halvraadnet tömmer. Og disse ere dog de allernödvendigste ting, som landet ikke kand undvære. Og at saadanne fordærvede vahrer föres til landet og maae betales af indbyggerne, som de vare goede og dygtige, er noksom bekandt. Ja endog om de nedsættes til ringere pris af övrigheden, da opsætte de handlende dem igjen til den i taxten fastsette pris efter eget tykke og goetbefindende. Thi saa heeder det i deres tungemaal. Der sælges ikke det ringeste deraf, men det skal

Íslandi. Ásamt óhróðri Göries Peerse og Dithmars Blefkens um land og þjóð. Gunnar Þór Bjarnason og Már Jónsson önnuðust útg. Safn Sögufélags. Þýdd rit síðari alda um Ísland og Íslendinga 5. Reykjavík 2013.

1 Muggent.

2 Kaldór og rauðbroti. Óhreint járn sem vill brotna þegar það er hamrað kalt (kaldór) og þegar það er heitt (rauðbroti). / *Koldskør og rødbrækt. Urent jern, som vil gå i stykker, når der hamres på det, når det er koldt (koldskør) og når det er varmt (rødbrækt).*

til Kjöbenhavn igjen. Hvorover den nödtrængde maae tage til takke dermed for den i taxten fastsatte pris, om han i nödsfald kunde benytte sig noget deraf, omendskjöndt han seer forud, at han ikke kand have det halve gavn deraf, som ellers var dets bonité efter taxten.

Men hvad anbelanger de andre vahrer saasom isenkram, lærreder, törklæder, ja ogsaa klæder og allehaande smaaekram, som enten nævnes i taxten eller ikke, da maae indbyggerne blive ved den taxt, som kjöbmanden determinerer[1] uden ringeste afslag, hvo slette og uduelige de endogsaa ere. Thi det synes, som de er af de tanker, at de ere privilegerte til at handle med os efter eget gotbefindende og opsætte de vahrer, som ikke nævnes i taxten saa höyt, som dem synes. Og omendskjöndt de have nu faaet een ny taxt paa de hidindtil utaxerede vahrer af Compagniet, da er den hængt op i kramboeden, og den gemeene mand veed ikke, hvad dend indeholder og maae lade sig nöye med det oraculum,[2] som hand faaer af kjöbmandens mund. Forleeden sommer kjöbte jeg 3 stribede lærretztörklæder stk. à 16 f. Men da jeg kom hjem og saa efter den nye taxt, hvilken jeg havde nylig faaet, fornam jeg strax, at disse törklæder var ikkun paa 14 f. stykket, og skikkede derfor dagen derefter taxten til handelstædet for at lade dem viide, jeg vidste prisen. Men fikk dog ikke gotgjörte de 6 f. til hvilke, de havde forhöyet de 3 törklæder, men maatte blive ved deres sigende, med mindre jeg havde begjært et ting sat og ladet dömme i sagen, hvilket ikke var den bagatelle værd. Men skeer nu dette med mig, som de dog kandskee tænker at skjönner lidet meere end den gemeene almue, hvad mon da ikke skeer almuen selv, som paa ingen saadan ting forstaaer sig det ringeste. Og omendskjöndt han forstoed sig derpaa, har dog ikke hardiesse[3] at yttre sine tanker derom, paa det hand ikke skal falde i kjöbmandens unaade. Thi da kommer hand först til kort at faae de vahrer, hand umueligen kand undvære til sit livesophold. Ellers er det almindeligt, at det, de kjöber for 1 sk. courant i Kjöbenhavn, lade de sig betale med 1 f. specie i Island og det i tran og beste kjöbmandsfisk. Og hvad fejl der kunde være ved disse vahrer, maa ikke nævnes af islænderne, men derimoed vrager og forkaster de vore vahrer, som

[1] Bestemmer.
[2] Goðsvar, ummæli. / *Orakel, udtalelse.*
[3] Dristighed.

dem synes, og vi maae tage til takk dermed. Met et ord: De trækker[1] og konstgreb, som de handlende paa sine stæder bruge for at gjöre deres handel fordeelagtig for dem, er for mig ubeskrivelig, og jeg vil troe, at de fleeste landets indbyggere sukke efter een forandring i handelen, som kunde være landet meere fordeelagtig, og dets ruin kunde forebygges. Dog maae det ikke forties, at iblandt de handlende have der været og ere kanskee endnu nogle reedelige gemyther, som have handlet efter samvittighed og ere maaeskee komne til kort derfor hoes deres principaler og siden enten afsatte eller og forflöttede.

Skulle der noget skrives om vægten, de bruger paa den haarde törfisk, da er der oftest een almindelig klage over dens urigtighed. Underkjöbmændene beskylde vore punderter[2] for, at de ere urigtige, og det kand skee somme tider ikke uden ald aarsag. Men det er igjen forunderligt, at man kand knapt veye saa rigtigt ind til kjöbmandsstakken,[3] hvor meget mand giver til overvægt, at underkjöbmanden er fornöyet. Men det, som de vrager, eller udkasten som islænderne faae af dend veyede og indlevertede fisk, veed de saa ræt at veye, at da komme deres punderter meget nöye overeens med vore. Og det er ikke alle tider, men maaskee sjelden, at den maal og vægt, der gives i kramboeden, ere saa rigtige, som de burdte. Jeg har nu i 24 aar handlet paa Havnefjörd[4] og aldrig havt nogen dispute med underkjöbmændene om vægten paa fisken förend forleeden sommer, da daværende underkjöbmand var misfornöyet med min vægt og begyndte alt at sætte den neder paa 4 f. hver bagge.[5] Hvilket jeg ikke kunde taale og spurgte de omkringstaaende, om der var ingen misfornöyet med vægten uden jeg? Men da begyndte der saadan een skraalen af den gemeene mand, at

[1] Bedrag.

[2] Bismervægt. Islandsk *pundari*.

[3] Kaupmannsstakkur. Vísar til þess að fiskurinn er vigtaður við fiskstakkinn hjá kaupmanninum, þ.e. þegar fiskurinn er orðinn fullverkaður og fer beint í fiskstakkinn og þarf ekki að breiða oftar til þerris. Þannig ber sá sem greiðir „við stakkinn“ hallann af þyngdartapi fisksins við þornun. Einnig talað um að „svara undir stakk“. / *Kjöbmandsstakken. Henviser til, at fisken er vejet ved fiskestakken hos købmanden, dvs. gennemtørret fisk som lægges direkte på fiskestakken og ikke behøver at tørres yderligere. Således bærer den, som betaler ved stak, fiskens vægttab, når den tørres. Der er også tale om at betale "under stakk".*

[4] Hafnarfjörður, Gull.

[5] Bundt. Islandsk *baggi*.

de havde tabt saa og saa mange föringer[1] ved vægten, at underkjöbmanden blev bange, at der skulle blive et oprör og bad, jeg vilde stille dem tilfreds, jeg skulde have min vægt, hvilket og skeede. Men ald den disput, som foraarsages af vægten, blev ophævet, dersom de handlende blev tilholden at bruge skaalevægt i stæden for punderter.

Jeg har vel i det foregaaende yttret mine ringe tanker og svage begreb om den nöd, som trænger dette fattige land og truer det med undergang, og jeg holder visselig for, at der ere fleere end jeg alleene, som have ladet sig mærke med samme tanker. Men at opfinde raad imoed disse trængseler kand ikke væntes af min svage hjerne. Dertil behöves et dybere indsigt i politievesænet end mine ringe fornuft besidder. Dog eftersom hver een fugl synger med sit næb, da maae jeg lade mig höre saa got, som jeg kand. Jeg har sagt i det foregaaende, at reppstiorer og medhjælpere vare ikke saa retskaffne, som de burte at være. Og det meener jeg ogsaa er uden moedsigelse paa de fleeste stæder. Og jo fleere de er, jo meere ueeninghed er der oft imellem dem, saa den eene bryder det neder, som den anden bygger op. Matte ikke disses tal indskrænkes til 2 à 3 i det höyeste, som skulle have inspection saavel i politicis som ecclesiasticis i hvert tinglav, og til disse inspecteurs skulle af sysselmand i herredet og præst i hvert kirkesogn udsöges efter deres beste vidende de, som de kjende for de reedeligste, mindst interesserede og ædrueligste, som baade besad fornuft og god villje til at handhæve publici beste. Disse maatte instrueres og med eed forbindes til at efterkomme deres pligt, som kunde bestaae i efterfölgende poster:

a) Skulle de nöye tage vare paa alt det, som reppstiörer have hidindtil havt at gjöre med de fattiges og vanföres underholdning efter loven, ligesaavel som andre ting reppstiore embedet tilhörende.

b) Skulle de have nöye opsyn med börnenes opdragelse og paaminde forældre og formyndere om deres pligt, at holde deres börn til saasnart som mueligt var, at lære at læse i bog og deres christendom. Venne dem til lydighed og flittighed i at arbejde, og skulle de fornemme, at forældre og formyndere sade deres paamindelser overhörige, skulle de angive det for baade præst og sysselmand, om de kunde raade boed derpaa. Den eene med paamindelser, og hvis det ikke vilde hjelpe, da den anden med straff, eftersom forseelsen var til.

[1] Fjórðungur. Þyngdareining, tæp 5 kg. / *Fjerding. Vægtenhed, knapt 5 kg. Islandsk* fjórðungur.

c) Skulle de og nöye eftersee, hvorleedes hussbönder og tjenistefolk skikkede sig indbyrdes. Om tjenistefolk faaer deres kost og lön, at de kand være beholden[1] (da i forveyen er fastsat hvad kost og lön, de skal være fornöyet med efter landets leylighed) og svarer til den tjeniste, de gjör. Og i saa fald de ikke faaer hoes husbonden det, de skal og bör have med rette, skal de være dem behjelpelige, at deres condition kunde forbedres. Men er de forvisset om, at tjenistefolk har ikke noget med rette at klage over og ere dog ulydige, lade, opsætsige, selvraadige, kaadmundede, knurvorne, skal de have myndighed til, naar husbonden besværger sig over deres opförsel, at sætte tjenistefolk eens vis tid til et strængt arbejde (ligesom jeg lader mig fortælle, at Rasphuuset er i Kjöbenhavn) og der saalænge disciplineres, indtil de have lært subordination, lydighed, flittighed, troeskab, og gaae siden i sin forrige tjeniste igjen 1 à 2 aar, om husbond vil antage dem. Paa det man kand desto vissere være om deres forbedring.

d) Skulle de og nöye eftersee, hvad hver een af alle bönde i tinglavet, ligesaavel som husmændene, tage sig for at arbejde og ernære sig af, vise dem, som intet have at gjöre, raad og lejlighed til at kunde faae noget at bestille, hvormed de kunde fortjene sit föde. Straffe de ödsele, som ikke vil adlyde deres raad og paamindelser, med gabestokken eller anden vilkaarlig straff, indtil de forbedre dem og lære at tage vare paa deres eget beste.

e) Skal de meget nöye udforske, om der ere nogle i tinglavet, som drive utilladelig handel med tobak og brennevin og uden persohns anseelse angive de skyldige for sysselmanden, som skal see de skyldige afstraffede efter lov og forordninger.

f) Skulle de meget grandgiveligen eftersee, hvor meget ris hver een bonde eller huusmand har ophugget og til hvad ende. Og befindes de at have handlet moed kongelig lov og forordninger, da at angive det paa behörige stæder til væntelig afstraffelse.

g) Skulle de og eftersee, om kaalhaver allevegne bygges og dyrkes, undervise bönderne om deres nytte og tilholde folket at bruge alleslags madurter, særdeeles de som ere tjenlige imod skjörbiug og spedalskhed. Ligeleedes skulle de og efftersee, om bönderne ere villige i, efter övrighedens befaling, at forbedre deres tun og jevne dem, hvortil paa

[1] God behold, i god stand.

mange stæder kunde meget tjene de askebanker,[1] som ere blevne sankede fra forrige tider omkring gaardene og sankes endnu.

h) Skulle de og med flid udforske hvilke, der er saakaldede lösemænd, enten heele eller halve, og give dem an for övrigheden, som strax skal vise dem, hvor de skal tage tjeniste eller hoes hvem og aldeeles ikke tolerere nogen lösgænger eller saadan friemand, saa længe der er nogen af bönderne eller andre, som behöve en tjenistekarl.

i) Naar fattige folk vil giftes, skal de spörge til raads om af præsten, om dem synes, at det giftermaal er til publici opbyggelse, og ingen præst skulle understaae sig ad copulere fattige folk i ægteskab moed deres forbud. Hvilket om paaankes skal af provsten og sysselmanden examineres, om det er bygget paa loven og omhyggelighed for publici velferd. Og skulle for fattige ansees de, som ikke eye 20 rdrs. verdie foruden deres klæder, hvormed de kunde kjöbe sig det nödvendigste til at sætte sig i stand med til deres husholdning. For exempel: her ved söekanten 1 baad, 1 koe, 1 hest og deslige.

In summa disse inspecteurer eller politiebetjentere skulle holde et vaaget öye over alle ting, saavel i politicis som ecclesiasticis i tinglavet, om alle disse poster og hvad fleere, dem kunde anbefales. Skal de give een sandfærdig relation paa hvert aars mandtals- eller skatteting, indtil sysselmanden, som de siden agte at forsvare, og skulle de befindes efterladne, parthiske, fordrukne eller paa anden maade uduelige i deres embede, skulle de af sysselmanden alvorligen sættes til rette förste gang. Anden gang mulcteres til fattige og tredje gang afsettes fra embedet. Men eftersom deres embede er meget besværligt og af stoert ansvar, maae de ogsaa salareres temmelig vel og gaae i rang med lavrettesmænd, paa det de kunde med fornöyelse gjöre sit embede og have noget authorité blandt almuen. Men hvorfra deres salarium kunde tages, kand jeg ikke determinere, for de at aflægge dem med en liden deel af de skyldiges böder, som hidindtil skeet er, duer aldeeles intet.

Disse mine ringe tanker, dog efter beste indsigt og samvittighed, om vores elændige tilstands forbedring indstiller og overleverer jeg i underdanighed til höy- og velædle hhhr. Landcommissariorum nöyere overlæg og höyere eftertanke. I vis forhaabning at den grundgoede

[1] Møddinger.

Gud, som ved sin salvede vor allernaadigste Konge har udkaaret dem til dette höyvigtige værk at eftersee vores elændige tilstand og udfinde middel, som kunde tjene til vores opkomst, vil ogsaa ved sin aand og naade bivaane dem og leedsage paa den rette vey, at alt kunde skee til hans egen ære, vores allerbeste Konges udödelig berömmelse, landets beste og deres egen roes og belönning baade i tid og ævighed, i hvilket haab og önske jeg med störste höyagtelse og hengivenhed henlever.

Höyædle og velbyrdige, hr. Ober-Landcommissarie samt velædle, höyvise og höyfornemme hhr. Commisariorum.

Garde,[1] Tjenistskyldigste tjenner
den 1te Maii 1771. G. Thorgeirsson[2]

Séra Guðlaugur Þorgeirsson í Görðum á Álftanesi sendir álitsgerð um spítalana [1.5.1771]. Lit. UU. N° 2.

Provst Guðlaugur Þorgeirsson i Garðar på Álftanes beretter om hospitalerne [1.5.1771]. Lit. UU. N° 2.

ÞÍ. Rtk. D3/3–6.
Innsigli/*segl*; Innskráð/*indskrevet* 6.5.1771.

Áritun/*påskrift*: Fra provst Gudlaug Thorgersen; Lit. UU. N° 2; Guldbringe Syssel.

UM HOSPÍTÖLIN

Að skrifa um þann hlut sem maður þekkir lítið eða ekkert til, er viðlíka og þá einn vegfarandi maður er staddur á eyðifjöllum í svartri þoku, hvar hann hvorki sér eða þekkir nokkurn veg eða kennileiti, og þannig

[1] Garðar, Álftaneshreppur, Gull.
[2] Guðlaugur Þorgeirsson (1711–1789), prófastur / *provst*, Garðar, Álftaneshreppur, Gull.

gengur það mér þegar ég á að skrifa um hospítalanna forbetrun eða istandsættelse.[1]

Ég hefi að vísu heyrt að hr. landphysicus[2] hafi inngefið eitt pro memoria um hospítalanna aumkvunarlegt ástand og forslag[3] til þeirra forbetrunar, og þess vegna hafi sú commission verið uppáboðin í hvörja ég ásamt öðrum var af hans velbyrðigheitum nefndur. En þar ég forfallaðist að mæta á þeirri commission veit ég hvorki upphaf né endi á neinu.

Einasta heyri ég að hospítalanna peningar eyðist og hafi lítið til besta, einkanlega Kaldaðarness, sem skal vera skuldugt orðið og ekki hafi getað stoppað á fyrirfarandi árum 5 ómaga forlagseyri, á hvörjum þó að Guð hefur gefið ríkuglega blessan af sjónum svo sýslumaðurinn sr. Guðmundur Runólfsson[4] segir að í hans beþéningstíð hafi hospítalshlutir[5] af Kjalnessþingi aldrei verið minni á einu ári en 13 hndr., sem hafi stigið upp í nokkur fyrirfarandi ár til 3ja lesta eður þar yfir.

Þegar ég fer að leggja niður með mér í hvörri veru að hospítölin hafi í öndverðu stiftuð verið þykist ég skilja verið hafi intentionen[6] að publicum skyldi hafa það gott þar af, að þeir holdsveiku í landinu kynnu separatim[7] að forsorgast[8] og með því móti komast í veg fyrir það að sjúkdómurinn propageradest per conversationem,[9] og þess vegna hefur og einninn upp á allt landið lagður verið tollur ásamt öðrum accidentzer.[10] En sökum þess að þetta sem hospítölunum árlega tilleggst af publico[11] gjörir því mjög litla stoð þá eru ekki utan 2 vegir, annaðhvort að uppáleggja publico anseelega[12] útgift til þeirra forbetrunar eða öldungis að upphefja þau í tíma áður en þau upphefjast af sjálfum sér.

1 Endurnýjun og lagfæring.
2 Bjarni Pálsson (1719–1779) landlæknir.
3 Tillaga, uppástunga. Danska *forslag*.
4 Skammstafað G.R.s. í handriti. Guðmundur Runólfsson (1709–1780), sýslumaður í Gullbringu- og Kjósarsýslu.
5 Hospítalshlutur. Sérstakt gjald lagt á þá sem stunda sjóróðra til að standa straum af kostnaði við holdsveikraspítalana. Gjaldið nam einum hlut af hverju skipi, ákveðinn dag á ári.
6 Ætlunin. Danska *intention*.
7 Aðskildir.
8 Annast, sjá fyrir.
9 Breiðist út með samgangi.
10 Tilfallandi tekjum.
11 Almenningur.
12 Álitlega, töluverða.

Ég præsumera[1] að hér í Gullbringusýslu séu omtrent 40 holdsveikar persónur, að vísu ekki allar kararómagar þó auðsjáanlegt að nokkrar af þeim eiga ekki langt heim þar til. Hér, í mér allra náðugast tiltrúuðum sóknum, eru 4 kararómagar, 4 af þeim sem veikleikinn er mikið útkominn á og 4 ditto mikið eru disponeraðir[2] til hans. Ég gjöri facit[3] upp á að yfir heila landið kynnu að finnast 300, sitt hundrað af hvörju slags. Kynni nú publicum að præstera[4] svo mikið að ⅓ léttist á því af þeim þyngstu ómögunum væri mikið. En hvaðan tekst það í þessu útarmaða[5] landi sem varla eða ekki rís undir því sem komið er. Fyrst með öllu því sem til þeirra hefur goldist hingað til fyrirfarandi ár forsorgast ekki meir en 10 til 12 yfir allt, ef þó svo mikið. Og hvað mér sýnist næsta óbillegt[6] að þessi Gullbringusýsla, sem bæði hefur mesta þörfina og vissulega hefur mest contribuerað[7] af þeim sýslum sem leggja til Kaldaðarnesshospítals, hefur nú í fullkomin 30 ár ekki fengið einum ómaga af sér á hospítalið komið, þó fullur fyrsta árs forlagseyrir eða fúlga framboðin verið hafi, svo sem ég get demonstrerað[8] með bréfum sem millum biskupsins sál. hr. Ólafs Gíslasonar[9] og mín þar um gengið hafa.

Geti nú mínir meðcommissarii uppfundið þau meðöl, hvar með hospítölunum verði viðhjálpað og þau sett í það stand að léttirinn vegi fullkomlega upp við það onus[10] sem á publicum fellur eða er lagt. Þar með vil ég gjarnan undirskrifa þeirra meining þegar það er undireins fastsett að þær sýslur, af hvörjum mest contribuerast til hospítalanna viðhalds, hafi præ[11] fyrir hinum í því að koma ómögum af sér á hospítölin, þegar þær hafa eins marga eða fleiri hospítalslimu fram að færa og hinar. Og það án allrar fúlgu eður meðgjafar fyrsta árið af sveit-

1 Álíta, gera ráð fyrir.
2 Móttækilegir, viðkvæmir fyrir.
3 Útkoma, niðurstaða.
4 Inna af hendi. Danska *præstere*.
5 Fátæka, örsnauða.
6 Ósanngjarnt, óréttmætt.
7 Lagt af mörkum.
8 Sýnt fram á. Danska *demonstrere*.
9 Skammstafað O.G.s. í handriti. Ólafur Gíslason (1691–1753) Skálholtsbiskup 1747–1753.
10 Byrði.
11 Forgangsréttur.

unum, hvör að er þvílíkt particulare onus,[1] sem fáir hreppar eru færir undir að rísa auk alls annars. Þó geng ég ekki á móti samvisku minni með það að ég fæ ómögulega skilið að publicum hafi haft svo mikið gott af hospítalanna istandsættelse, að því væri ekki miklu betra að hospítölin verði in totum[2] upphafin. Þó með því móti að ekkert af því sem allareiðu er tillagt hospítölunum verði frá þeim veiku tekið eður abalienerað,[3] heldur svo að hvör sveit annist sína vanfæra og holdsveika og það með tilstyrk þeirra meðala sem hingað til hafa frá þeim til hospítalanna gengið og þá er:

1° Aðgætandi að allir þeir sem eru á hospítalanna forsorgun blífi þar sína lífstíð og leggist með þeim það er hospítölin kynni enn nú að eiga óeytt af sínum peningum. En þrjóti það fyrr en líf limanna tilleggi hvör hreppur eða sveit þeim fúlgu, hvaðan þeir eru á hospítölin innkomnir svo lengi sem þeir með þurfa. En hospítalsgarðanna afgift þegar enginn hospítalslimur er orðinn á þeim eftir, leggist sitt ár til hvörrar sýslu vanfærra sem til þeirra hafa að undanförnu contribuerað.

2° Að allir hospítalshlutir við sjávarsíðuna afskaffist in natura.[4] En í þeirra stað gefist vissir peningar 4 à 6 sk. af hvörjum manni sem útrær um vertíð og hvörju því skipi sem til sjávar dregur. Hvar hjá það er observandum[5] að hvör maður, hvort hann er heldur búandi, lausamaður eður í vist hjá öðrum, skal contribuera af sínum hlut til þess hrepps hvar hann er búsitjandi, hefur sitt tilhaldsstæd eða er vistfastur, sem og einninn af hvörju skipi, hvar sem það gengur til þess hrepps hvaðan það er. En allir þeir sem inntökuskip[6] taka skulu af þeirri undirgift,[7] sem þeir fá, betala[8] til sinnar sveitar vanfærra lima, fyrir tíu- og áttæring 6 sk., fyrir sexæring, sexmanna-, fimm- og fjagramannafar 4 sk., fyrir bát 2 sk. Þannig fastsetjist og einninn hvað mikið í peningum gefast skuli af hvalafangst, selaveiði eða uppidrápi,[9] há-

1 Sértæk byrði.
2 Algerlega.
3 Afsalað.
4 In natura. Greiðsla sem innt er af hendi í vörum en ekki peningum.
5 Aðgætnisvert.
6 Aðkomubátur. Bátar sem utanaðkomandi menn komu með til að róa á yfir vertíðina og leigðu þá uppsátur og aðstöðu hjá bændum við sjávarsíðuna.
7 Uppsátursgjald. Leigugjald fyrir vör eða lendingarstað báta.
8 Borga. Danska *betale*.
9 Dráp kópa áður en þeir fara úr látrinu.

karlafangst, fuglaveiði og öðrum þess háttar, af hvörjum hingað til hefur til hospítalanna contribuerað verið.

3° Svo að þetta verði þess betur aðgætt skulu hreppstjórar á hvörju manntalsþingi gefa sýslumanni rigtugan lista upp á öll þau skip sem í þeirri veiðistöðu til sjávar ganga, sem og alla hreppamenn, hvort þar eru búandi, lausir eða vistfastir sem þar róa. En húsbændur, skipeigendur og þeir sem inntökuskip hafa ásamt lausamönnum betali þar strax á þinginu sinn contingent[1] til sýslumanns í reiðipeningum ásamt annarri þegnskyldu, ella tvíbetali ef forsómað[2] er. Þegar þeir hafa þar til með þingboðsseðli skyldaðir verið, og skal hér um árlega lögformlegt þingvitni takast svo að allt undirsleb[3] fyrirbyggist.

4° Í þeim hreppum hvar ekkert útræði er skulu hreppstjórar hvörrar sveitar ligeleedes gefa sýslumanni sínum rigtugan lista á hvörju manntalsþingi upp á þá alla sem þaðan úr sveit róa, sem og einninn þau skip ef nokkur þaðan ganga annars staðar við sjó. En hann með þingboðsseðli innkalli betalinginn af viðkomandi eins og segir í fyrirfarandi paragrapho.[4]

5° Þegar þannig hvörs hrepps kassi er til sýslumannsins innkominn skal hann yfirleggja með héraðsprófastinum hvörninn peningarnir skuli anvendast[5] til hreppsins holdsveikra undirhalds. Og svo þeir fái það þess betur gjört skulu prestar hvörs hrepps ásamt hreppstjórum vera búnir í forveyen betíðs[6] og innan Maiimánaðar útgangs að tilkynna þeim ástand sérhvörs hospítalslims, svo vel upp á það hvörsu þungur hvör ómagi er, sem hitt hvort hann eigi öngva aðstoðarmenn er hann eiga að lögum að framfæra. Því sé það, þá nýtur hann ekki neins af þeirra holdsveiku kassa. Hvör helst af viðkomendum sem hér í sýnir partialité[7] betali 2 rdlr. til þeirra veiku.

6° Sé enginn holdsveikur í einnri sókn eða hrepp, þá skal safna þess hrepps sjúklinga peningum í þrjú ár, og sé þar þá ekki heldur neinn að þeim liðnum, þá skal sýslumaður með prófastinum hafa vald til að

[1] Hluti.
[2] Vanrækja, skeyta ekki um.
[3] Fjárdráttur. Danska *underslæb*.
[4] Í handriti táknað: §pho.
[5] Nota, nýtast. Danska *anvende*.
[6] Á undan, tímanlega.
[7] Hlutdrægni.

skipta þeim peningum upp á meðal annarra héraðsins sveita holdsveikra, þó svo að þær sveitir fái mest þar af sem mesta hafa þörfina.

7° Allt hvað sýslumenn og prófastar gjöra í þessu skulu þeir conjunctim[1] árlega innsenda til hospítalanna inspectores,[2] ásamt relation[3] upp á það hvörsu mikið hvör hreppur contribuere til sinna sjúklinga. Sem og einninn upp á þá holdsveiku sem sinn contingent uppbera þar af, að tillögðu hvörs og eins ástandi með þingsvitni bevísuðu, svo að inspectores geti vitað allt hvað þeirra holdsveiku peninga og ástand áhrærir og fái gjört þar um þær anstaltir[4] sem þeir finna billegar,[5] skyldu hinir reynast að hafa brúkað nokkuð partialité.

8° Skyldu náungar eins, sem inclinerar[6] til holdsveiki, hvörn þeir eiga að framfæra eða hreppstjórar fyrir þeirra hönd, sem annars eiga að hafa af kassanum sinn contingent, vilja láta reyna til að hindra sjúkdóminn með meðölum, þá gefi þeir það an fyrir sýslumanninum er skal correspondera þar um við landphysicum. Eða þá þar sem langt er til hans við fjórðungschirurgos.[7] Og senda persónuna sjálfa svo að landphysicus eða fjórðungschirurgi geti sagt sína meining þar um, hvort sjúkdómurinn sé curabilis[8] eða muni geta orðið varinn, svo að patienten[9] verði ekki yfirfallinn. Gefi hann eða þeir það attest[10] út um sjúklinginn að honum sé bata von, þá eiga náungar fyrst, sem hann eiga að framfæra eður sýslumaður af kassanum, að betala nokkuð til undirhalds þeim veiku, ef þeir geta ekki unnið sér brauð, en þeir síðan njóti frí medicamenta. Einkanlegast skyldi landphysicus gefa eitt diætitiskt reglement[11] út fyrir þá sem inclinera eða eru disponeraðir[12] til holdsveiki, er nöye skyldi í akt tekið verða eftir því sem mögulegt er.

1 Í sameiningu.
2 Skoðunarmenn.
3 Skýrsla.
4 Ráðstafanir, aðgerðir. Danska *foranstaltning*.
5 Hæfilegar, sanngjarnar.
6 Hneigjast til, eru næmir fyrir.
7 Fjórðungslæknir. Kírúrg. Handlæknir með verklega þjálfun en enga menntun í lyflæknisfræði.
8 Læknanlegur.
9 Sjúklingurinn.
10 Vottorð.
11 Reglur um mataræði.
12 Móttækilegir, viðkvæmir fyrir.

9° Ultimo[1] minnist ég þess að ég hefi heyrt dispúterað[2] að það sé of mikið að gefa eins mikið af stórskipum og bátum til hospítalanna, hvað ég fæ ekki skilið. Ég pónera[3] að einn áttæringur gjörist út með 10 manns, þar af contribuerast annaðhvört 44 eða 66 sk. hvort sem antekið yrði. Með eins mörgum mönnum gjörast út 5 bátar eða tveggjamannaför, contributionen þar af antakist[4] 4 sk. er 60 sk. En séu 6 anteknir þá 90 sk. Svo stórskipum getur ekki verið ofþyngt með þessari contribution fram yfir bátana. Sama er og þó þeir viðteknu hospítalshlutir viðblífi posito.[5] Einn áttæringur fær 20 f. hlut þann daginn sem skipta á til hospítalanna, þar missir hvör hlutur ekki fulla 2 f. Aftur fær einn bátur[6] eins mikið, þar missir hvör hlutur nærri 7. Ég pónera enn aftur að einn áttæringur, svo sem fyrir Söndum austur[7] og undir Eyjafjöllum, gjörist út með 12 manns sem almennilegt er þar, og þá eru 5 hlutir dauðir er svo kallast af þeim sama, in alles 17. Þar gefst af hvörjum hlut til hospítalsins af 20 f. hlut lítið meir en einn fiskur, en af 5 bátum eru 15 hlutir og hvör þeirra missir sem fyrr segir nærri 7. Svo bátar ættu með réttu minna að contribuera en þau stærri skipin. En svo að eitt uniformité[8] viðhaldist er best að láta það blífa við það sem verið hefur, hvort heldur peningar verða contribueraðir eða hlutirnir viðhaldist.

Ég afsaka mig framar að skrifa hér um, og bið auðmjúklega þessu sem skrifað hefi velvirðingar, reiðubúinn að láta mér segjast í öllu því sem mér er demonstrerað að ég hafi villt farið. Hvað ég þá declarera[9] að skeð sé ekki af partialité eða að vilja præjudicera[10] nokkrum, heldur sumpart af ókunnugleika þar ég kem að þessu vífandi, sumpart af indsigtes mangel[11] í hlutina, því enginn tekur sig meiri mann en hann er.

* * *

1 Að lokum.
2 Hafa ágreining uppi um, rökræða.
3 Set sem svo, gef mér.
4 Reiknist til. Danska *antage*.
5 Eins og staðan er nú.
6 Þ.e. tveggjamannafar.
7 Landeyjasandur, Rang.
8 Samræmi.
9 Lýsa yfir.
10 Mismuna.
11 Skortur á innsýn.

[Oversættelse 1771]

OM HOSPITALENE

At skrive om den ting, man lidet eller intet kjender til, er ikke ulige med, naar en rejsende mand er stæd paa ödefjælde i en sort taage, hvor han hverken seer eller kjender nogen vej eller vejvisere, og saaledes gaaer det mig, naar jeg skal skrive om hospitalernes forbædring eller istandsættelse.

Vel haver jeg hört, at hr. landphysicus[1] har indgivet et pro memoria om hospitalernes ynkelige tilstand samt forslag til deres forbedring, og derfore har den commission været paabuden, til hvilken jeg blandt andre var af hans velbyrdighed udnævnet. Men da jeg fik forfald at möde i den commission, veed jeg hverken begyndelse eller ende paa nogen ting.

Alleneste hörer jeg, at hospitalernes penger ödes, og at de have lidet til bedste, især Kaldadarness,[2] som skal være kommet i gjæld og ej have kundet forgangen aar stoppet 5 syges underholdning. Paa hvilken tid dog Gud har givet rigelig velsignelse af söen, saa at sysselmanden sr. Gudmund Runolfsson[3] siger, at i hans betjeningstid har hospitalslötter[4] af Kjalnessting aldrig været noget aar mindre end 13 hndr., som dog nogle forbigangne aar har stiget til 3 læster eller derover.

Naar jeg begynder at overlægge med mig selv, i hvilken hensigt hospitalene i förstningen ere bleven stiftede, synes mig, at intentionen haver været, at publicum skulde nyde det gode deraf, at de spedalske i landet kunde underholdes for sig selv, og paa den maade kommes i vejen for, at sygdommen propageredes ved conversation,[5] og derfore har og været paalagt en told paa hele landet tillige med andre accidentzer.[6] Men efftersom det, der hospitalene aarlig tillægges af publico, gjör samme liden opbyggelse, da ere der ikke uden 2 veje, enten

[1] Bjarni Pálsson (1719–1779), landfysikus.

[2] Kaldaðarneshospítal, Sandvíkurhreppur, Árn.

[3] Forkortet Gudmund R.s. i håndskriftet. Guðmundur Runólfsson (1709–1780), sysselmand i Gullbringu- og Kjósarsyssel.

[4] Hospitalsandele. Henviser til den del, der betales til hospitalet i afgift af fiskeriet for at finansiere hospitalernes udgifter til spedalske. Afgiften udgjorde en andel af hvert skib fanget på en fastsat dag én gang hvert år.

[5] Udbredtes, spredtes ved omgang [mellem mennesker].

[6] Biindtægter.

at paalægge publico anseelig udgifft til deres forbedring eller aldeles ophæve dem i tide, förend de af sig selv ophæves.

Jeg sætter,[1] at her i Guldbringesyssel er omtrent 40 spedalske personer, vel ej alle sængeliggende, men dog öyensynligt at nogle af dem har ej langt dertil. Her i de mig allernaadigst anbetroede menigheder ere 4 sængeliggende, 4 de, der sygdommen er slaaen udpaa, og 4 ditto, som ere meget disponerede til samme. Jeg gjör facit paa, at over hele landet kunde findes 300, et hundred af hvert slag. Var nu publicum i stand til at præstere saa meget, at det befriedes fra ⅓, var det got. Men hvorfra tages det i dette udarmede land, som neppe eller ikke kan rejse sig under det, som allerede er kommet paa, da dermed alt, hvad som til dem er bleven betalet hidtil, ej forsörges forgangen aar meer end 10 til 12 overalt om dog saa mange. Og hvad mig synes meget ubilligt, at Guldbringesyssel, som baade trænger mest og visselig har mest contribueret af de syssler, som ligge til Kaldadarness hospital, har nu i fuldkommen 30 aar ikke faaet kommet af sig nogen syg til hospitalet, skjönt man har frembudet fuld underholdning til förste aar, hvilket jeg kan demonstere med breve, som derom have gaaet imellem sal. biskop Olafur Gislason[2] og mig.

Kand nu mine medcommissarii opfinde de midler, hvormed hospitalene kan blive hjulpen, og sette i det stand, at lettelsen fuldkomen vejer op imod det onus,[3] som falder paa publicum derved. Saa vil jeg gjerne underskrive deres meening, naar det tillige fastsættes, at de syssler, hvoraf mest contribueres til hospitalenes vedligehold, har mest præ[4] fremfor de andre at faae de vanföre indtagne i hospitalerne, om de have lige mange hospitalslemmer at fremföre som hine. Og det uden ald medgifft eller tillæg af sveiterne (reppene), paa hvilke ligger saadanne particulaire onus,[5] som faae andre repper kan bere, foruden alt andet. Dog gaaer jeg ikke imod min samvittighed dermed, at jeg umuelig kan begribe, at publicum har havt saa meget got af hospitalernes istandsættelse, at jo det var megt bedre, at hospitalerne bleve

[1] Skønner, gør råd for.
[2] Forkortet O.G.s. i håndskriftet. Ólafur Gíslason (1691–1753), biskop i Skálholt 1747–1753.
[3] Byrde, skat.
[4] Forrang.
[5] Særlige byrder.

in totum[1] ophævede. Dog saaledes, at intet af det, som allerede er tillagt hospitalerne, blev taget fra de syge eller abalieneret,[2] men at hver repp underholder sine vanföre og spedalske, og det med hjælp af de midler, som hidtil have gaaet fra dem til hospitalerne og er da:

1° At tage i agt, at alle de, som ere paa hospitalernes underholdning, skal blive der sin livstid og lægges med dem det, som hospitalene kan endnu have i behold af deres penge. Men ödes de, förend lemmerne döer, maae hver repp tillægge dem medgifft, hvorfra de ere komne til hospitalene, saa længe de behöve. Men hospitalsgaardernes afgifft, naar ingen hospitalslem er bleven paa dem tilbage, lægges aarvis til det syssels vanföre, som tilforne har contribueret dertil.

2° At alle hospitalslötter ved söekanten afskaffes in natura. Men i deres stæd gives visse penge, 5 à 6 sk. af hver man, som roer om vertiden, samt hver baad, som gaaer til söes. Hvor hos det er at observere, at hver man, enten han er boende, lösemand eller i tjeniste hos andre, skal af sin lött contribuere til den repp, hvor han er boesiddende, har til tilholdsstæd eller er i tjeniste, samt af hver baad, hvor den gaaer til den repp, hvorfra den er. Men alle de, som fremmede baade[3] have skal af deres undergifft,[4] som de faae, betale til sin reppes vanföre for ti- og otteæring[5] 6 sk., for seksæring, seksmanne-, fem- og firemanefarer[6] 4 sk., for tomannefar[7] 2 sk. Saaledes fastsættes og hvor meget, der skal gives i penge af hvalfangst, selhundefangst, selhundedrab, havkalsfangst,[8] fuglefangst og andet saadant, hvoraf hidtil er bleven contribueret til hospitalerne.

3° Paa det, at dette desto beder bliver iagttaget, skal reppstiorene paa hver mandtalsting give sysselmanden rigtig liste over alle de baade,

1 Aldeles.
2 Her i betydningen give afkald på.
3 Fremmede baade. Her henvises til fiskerbåde, som ude fra kommende folk kom med for at fiske i fangstsæsonen. De lejede så landingssted og hjælp fra bønderne ved havet. Islandsk *inntökuskip*.
4 Lejeafgift for landingssted for bådene.
5 En båd med 10 årer og en båd med 8 årer. Islandsk *tíæringur/teinæringur og áttæringur*.
6 Seks-, fem- og firemandsbåde. Islandsk *sex-, fimm- og fjögramannafar*.
7 Tomandsbåd. Islandsk *tveggjamannafar*.
8 Hajfiskeri.

som i det fiskevær[1] gaae til söes, samt alle reppens mænd, enten de ere boende, löse eller i tjeniste, som roe der. Men husbönder, skibseyere og de, der have fremede skibe til undergifft, samt lösemænd betale strax der paa tinget sin contingent[2] til sysselmanden i reede penge, tillige med anden tegngilde,[3] eller betale dobbelt, om han forsömmer, effter at de ved tingbudsseddel dertil ere indkaldte. Og skal herom aarlig tages lovformeligt tingsvidne for at forebygge alt underslæb.

4° I de repper, hvor intet fiskevær er, skal reppstiorene i hver repp ligeledes give sin sysselmand paa hver mandtalsting rigtig liste over alle dem, som roe fra den repp, samt baadene, om nogle derfra gaae til söes. Men han skal med tingbudsseddel indkalde betalingen af vedkommende, som mældt er i forgaaende paragrapho.[4]

5° Efter at saaledes hver repps casse er indkommen til sysselmanden, skal han overlægge med herredsprovsten, hvorledes pengene skal anvendes til underhold for reppens spedalske. Og paa det de faaer det desto beder gjort, skal hver reppes præster, tillige med reppstiorene, have i forvejen og betids inden Maimaaneds ende tilkjendegivet dem hver hospitalslems tilstand, saavel det angaaende hvor tung, hver vanför er, som og om han har nogen paarörende, der effter loven bör forsorge ham. Thi i saa fald nyder han intet af de spedalskes casse. Hver af vedkommende, som herudi viser partialite[5] betale 2 rd. til de syge.

6° Er deri en sogn eller repp ingen spedalsk, da samles den repps sygepenge i 3 aar, og er der da ej heller nogen efter den tid, da skal sysselmanden med provsten have magt til at dele de penge ud iblandt andre sysselets reppers spedalske, dog saaledes at de repper faaer mest deraf, som have mest behov.

7° Alt hvad sysselmænd og provst gjöre heri, skal de conjunctim[6] aarlig indsende til hospitalernes inspectorer, samt referere, hvor meget hver repp contribuerer til sine syge og de spedalske, som oppebærer sin contingent deraf. Samt hver ens tilstand beviset med tingsvidne paa det, at inspectorer kan vide alt, hvad de spedalskes penge og tilstand

[1] Fiskeleje.
[2] Andel, som man er pligtig at yde.
[3] Skat til kongen. Islandsk *þegngildi*.
[4] Skrevet § i håndskriftet.
[5] Partiskhed.
[6] I fællesskab.

anbelanger, og kan derom gjöre de anstalter, som de finde billige, i fald de andre skulde forefindes at have brugt noget partialitet.

8° Skulde nogens paarörende, som inclinerer[1] til spedalskhed, den de bör underholde, eller reppstiorene paa deres vegne, som ellers bör nyde af cassen sin contingent, ville lade pröve at hindre sygdommen med midler, da giver de det tilkjende for sysselmanden, som skal correspondere derom med landphysicus, eller og om han er langt borte med fjærdingschirurgus.[2] Og skikke personen selv, paa det landphysicus eller fjerdingschirurgi kan sige sin meening derom, enten sygdommen er lægelig eller kan hemmes, saa at patienten ej skal overfaldes. Giver han eller de det attest om den syge, at han kan vænte forbedring, da skal först paarörende, som bör underholde ham eller sysselmanden betale ud af cassen noget til den syges underhold, om de ej kan tjene sit bröd, men de skal nyde frie medicamenter. Især skulde landphysicus give et diætætisk reglement for dem, som inclinere eller ere disponerede til spedalskhed, hvilket nöyagtig skulde iagttages, efftersom mueligt vare.

9° Ultimo erindrer jeg at have hört disputeret, at det var for meget at give lige meget af store og smaa baader til hospitalene, hvilket jeg ikke kan begribe. Jeg sætter, at en otteæring bliver udreedt med 10 mænd, deraf contribueres enten 44 eller 66 sk., hvilket som nu antages. Med eens mange mænd udredes 5 baader (tomanfarer), contributionen deraf antages 4 sk., er 60 sk. Men antages 6 sk., 90 sk. Saa at storbaadene kan ej siges besværede for meget med denne contribution fremfor smaae baadene. Det samme er og, skjöndt de vedtagne hospitalslötter vedbliver. Posito, at en otteæring faaer 20 f. lött den dag udbyttet skeer til hospitalerne, der mister hver lött ikke fulde 2 f. Nu faaer en baad[3] lige meget, saa mister hver lött nær 7 f. Jeg ponerer[4] endnu, at en otteæring, saasom ved Sande paa Östlandet[5] eller under Eyafjeldene,[6] udreedes med 12 mænd, som der er almindeligt. Og da ere 5 lötter döde, som det kaldes, af disse, som ere in alles 17, gives til hospitalet

[1] Have tilbøjelighed til.
[2] Fjerdingslæge. Kirurg. Læge med praktisk erfaring men ingen medicinsk uddannelse.
[3] Dvs. tomandsbåd.
[4] Forudsætter.
[5] Landeyjasandur, Rang.
[6] Eyjafjöll, Rang.

af 20 f. lött lidet meer end 1 fisk. Men af 5 smaae baader ere 15 lötter, og hver af dem mister, som för sagt, næsten 7 f. Saa smaae baaderne burdte med rette at contribuere mindre end de store, men paa det at et uniformitet vedholdes, er best at lade det blive ved det, som været haver, enten contributionen skeer i penger, eller lötterne vedvarer.

Jeg undskylder mig videre at skrive herom og beder ydmygeligen, at dette, som skrevet er, vel optages reedeboen at lade mig sige i alt det mig kan demonstreres, at jeg har taget fejl. Hvilket jeg i saa fald declarerer ej at være skeet af partialitete eller villje at præjuduere nogen, men en del af ukyndighed, da jeg komer fremmet hertil og en del af indsigts mangel om tingene. Thi ingen tager sig större mand, end han er.

L. S.

Borgarfjarðarsýsla

Borgarfjarðarsyssel

© 2003–2016 Landmælingar Íslands / Þjóðskjalasafn Íslands.

Borgarfjarðarsýsla 1703 · *Borgarfjarðarsyssel 1703*

Sýslumörk, hreppamörk og heiti hreppa eins og þau voru árið 1703, byggð á manntalinu 1703. / *Sysselgrænser, grænser mellem repper og reppernes navne, som de var i 1703 ifølge folketællingen fra 1703.*

Heimild · *kilde*: *Manntal á Íslandi árið 1703. Tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín, ásamt manntali 1729 í þrem sýslum.* Þorsteinn Þorsteinsson sá um útg. Reykjavík 1924–1947.

Kortagerð · *kort*: Björk Ingimundardóttir, Benedikt Jónsson og Egill Baldursson.

Séra Þorvarður Auðunarson í Saurbæ á Hvalfjarðarströnd fjallar um agaleysi barna og fleira 5.7.1771. Lit. Kk. N° 4.

Pastor Þorvarður Auðunarson i Saurbær på Hvalfjarðarstrand beretter om børnenes mangel på tugt med mere 5.7.1771. Lit. Kk. N° 4.

ÞÍ. Rtk. D3/5–14.
Innskráð/*indskrevet* 3.8.1771.

Áritun/*påskrift*: N° 4.

Veleðla og velbyrðugir!
Kóngl. Maj[st] hrr. Commissarii!

Jafnvel þó héraðsprófasturinn í Borgarfjarðarsýslu hafi á næstliðnu sumri, svo vel mig sem aðra prestana í héraðinu, anmodet[1] til að framfæra það skriflega fyrir yður, góðu herrar, sem ég vissi eða meinti nytsamlegt til forbetrunar á þessa lands háttum, þá þekki ég mig ekki svo fornuftigan[2] mann að ég kunni nokkuð merkilegt þar um projectera. En þó ég með ófornægju megi margt árlega heyra, sjá og reyna, er mér sýnist landsfólkið skaða, ei að síður, bæði af tilbærilegri hlýðni sem og til að auglýsa elsku til míns föðurlands, mentionera[3] ég þetta eftirfylgjandi.

1° Er mér það oft hugraunarefni að formerkja hversu lítið respect[4] börn og ungmenni bera fyrir þeirra foreldrum og húsbændum (af þeirra munni má heyra þú, þú í daglegu tali), hvörsu treglát þau eru

[1] Hvetja, fara á leit við. Danska *anmode*.
[2] Skynsamur. Danska *fornuftig*.
[3] Nefna, geta um.
[4] Virðing. Danska *respekt*.

að hlýða þeirra skipunum (farandi með mögli seinlega til verka) og hvörsu líf- og manndómslítil þau eru í störfum. Faðirinn er oft árla uppi og gengur með sveittan kollinn, sonurinn liggur og sefur sér til vanheilsu. Undirlag til þessa ósóma meina ég ótíðugt dálæti foreldranna á börnunum strax á barnsaldri, í því að spara þeim vöndun eftir þörfum og forsóma að halda þeim til blygðunarsemi, hlýðni og manndóms. Og þó bæði sé fyrir löngu publiceruð[1] sú konunglega forordning um húsagann[2] og presturinn um slíkt margoft tali, bæði í almennilegri orðsins predikun, og líka í reglulegri húsvitjan, er þó hjá sumum forgefins, qvasi surdo narretur fabula.[3]

2° Sýnist mér of mikið efla sjálfræði og ósiði landfólksins, hreppstjóranna stjórnleysi og slétt[4] tilhlutan. En það kalla ég stjórnleysi ef ekkert er að fundið þótt einn og annar gjöri þreifanlega ranga tíund, þó fólk í sveitum hafi öngva hirtni á að halda uppi grenjaleitum, dýraveiðum og vegaruðningum. Þó sá og sá, sem sveitarómagann tekur, sleppi honum eins klæðlausum og hann kom, allri sveitinni til minnkunar.

Nú ef að öngvu slíku er fundið, og hvör maður gjörir sem hann vill eður þó hreppstjórar að finni, aktast lítt af plumpum[5] bændum. Þá meina ég helsta orðsök þar til sé ei alleina fákunnátta og vanviska sumra hreppstjóra, heldur og hitt ef sýslumenn sjálfir forsóma með röggsamlegri tilhlutan og alvörugefni við bændur í sveitum, að conciliere[6] hreppstjórum enn meiri myndugleika, svo þeir aktist af sveitarfólki. Það og einninn að þeir gjöra sín embættisverk launalaust (þar allir aðrir embættismenn í landinu hafa þó nokkur laun).

En ef alleina 2 hreppstjórar, þeir hæfilegustu, í 20 lögbýla sveitum, og 3 þar 30 lögbýli finnast, væru útvaldir eftir conference[7] sýslumanna við sóknarprestana, og tilsettir af sýslumanni með vissri instruction, þeim sömu deputeruð[8] viss árleg laun frá 40 til 60 al., hvörjum fyrir

[1] Birta, gefa út.
[2] *Lovsamling for Island* II, s. 605–620 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746).
[3] Eins og að tala fyrir daufum eyrum, eða bókstaflega: Eins og sagan sé sögð heyrnarlausum manni.
[4] Slæm, léleg. Danska *slet*.
[5] Klunnalegir, ókurteisir.
[6] Að veita.
[7] Samráð.
[8] Veitt, úthlutað.

sig, eftir sveitanna vitlöftigheitum[1] (hvort heldur væri af gjaftollum eður hvörju öðru kóngsins interesse). Sveitarmönnum fastlega tilhaldið að auðsýna þeim tilbærilega hlýðni í allri þeirra sannsýnilegri embættistilhlutan, undir viðliggjandi sektir, og fólk fyndi að sýslumenn stæði með þeim í öllu billegu. Præteria.[2] Ef öllum ungum mönnum, sem þar til sýnast líklegir, væri tilhaldið að leggja sig eftir dýraveiðum með boga og byssu, þá mundi við allt þetta sveitanna hagur forbetrast.

3° Það sýnist eitt, meðal annars, styrkja til að ruinera[3] þetta auma Ísland sá mikli hesta- og hrossafjöldi sem hér uppelst (án þess sumir fækki því hið ringasta[4] sem lifað getur), svo höfðingjar, sem nægjast kunna með 16 til 20 hesta, hafa og eiga 40 à 50. Smábændur sem nægjast kunna með 5 à 6 hesta, hafa þó 12 à 14 og vinnuhjú, sem engan hest þurfa að eiga, hafa þó 4 à 5 hesta.

Þessi ótíðugur hestafjöldi étur kjarnann úr landinu, svo sú fáa málnyta kann ei gjöra meir en helmingsgagn. Þessu hestastóði hleypa óráðvendismenn fram til fjallbyggða á vorin með einhvörs litlu eða einskis leyfi. Svo gengur sá fjöldi í fjallbæjatúnum, engjum og úthögum. Við þann kost má svo fjallbæjabóndinn vera, annaðhvort forsóma sitt lífsbjargarverk nótt og dag til að afstýra þessu, ellegar hafa alleina þessa hrossafjöldaleifar í túnum, engjum og úthögum. En væri sterklega fyrirbyggt að enginn búandi héldi eður uppalast léti fleiri hesta og hross en hann halda kynni frjálslega í sínu leigulandi, og svo sem hann kann sem knappast við hjálpast eftir jarðarmegni og ásigkomulagi, þá mundi búendanna hagur komast á betra stofn.

4° Íslands fornaldarmenn hafa nær því almennilega brúkað sel og sumarsætur, hafandi það hensigt[5] að málnyta kynni að græðast þrisvar á ári: 1° Í gróanda á vorin í heimahögum. 2° Í selhögum nær þangað kæmi í Juliománuði. Og 3° nær heim aftur kæmi í óbitna heimahaga. En þessi sel og sumarsætur nefnast nú varla, því síður tíðkast í þessu auma Íslandi, sumpart fyrir nenningar- og stjórnleysi fólks, sumpart af því fólk fær ekki við í kaupstöðum ánægjanlegan til vetrarhíbýla, því síður í sumarsætur í tilbót. En væri fólki sterklega til haldið þessum

[1] Aðstæður.
[2] Auk þess.
[3] Eyðileggja, leggja í rúst.
[4] Hið minnsta.
[5] Áform, tilgangur. Danska *hensigt*.

gömlu landsins háttum uppi halda, og þar til efni sköffuð væri af kaupmönnum, þá mundi það reyna af því sama gagn fram fljóta sem fornaldar- og dugnaðarmenn höfðu.

5° Hvörninn Compagníisins kaupmenn höndla við landsfólkið sýnist mér virkilegt klögunarefni. Svo þó fólkið jafnt í sveitum og sjóplátsum hitti hin bágustu heyskapsár, þá gjörist bændanna slíkur mismunur hjá kaupmönnum, að sjóplátsabændur uppbera 10 à 12 tunnur mjöls, þó ei hafi nema 10 à 12 menn í húsi. En sveitarbóndinn með 7 à 8 menn í húsum fær varla ½ tunnu mjöls með nauðung eða ¼ tunnu, kannski ekkert, þó hann annaðhvört hafi einn ringan mannshlut við að styðjast eða engan en sjóplátsabóndinn 7 à 8 hluti. Og sama er að segja um nauðsynlegt timbur. Ef fyrir því sitja fornemme landshöfðingjar til þeirra praktugu[1] bygginga, þá mega standa til baka landsins kirkjur og beneficia, samt sveitabændur sem lítið eða ekkert timbur fá til endurbótar sínu ábýli, svo þau mega smám saman falla og landið ganga til grunna.

En væri nú höfð skarpari eftirsjón með kaupmönnum í því að miðla districtisfólkinu timbri og matvöru með góðum jöfnuði, eftir réttvísri anvisning sýslumanna, þá kynni svo vel hjálpast sveitarbóndinn sem höfðinginn, þar hinn síðari kann ekki vel standast og höfðingi vera án hins fyrra.

6° Af tíundargjörð í Íslandi meina ég vel sjáist nokkurt einingar- og stjórnleysi um hvörja statuta Gissurar biskups gjörð Anno 1096[2] er þau helstu og fyrstu lög í Íslandi. En það er mörgum kunnugt hvörsu þeir hávísu höfðingjar í landi hafa óeinugir verið um hennar skilning og þar af risið nokkrir flokkadrættir. Þegar nú almúgi þetta heyrir munu bændur snart segja: Fyrst þeim hávísu kemur ekki ásamt um meining þess gamla tíundarlögmáls, hvað skal ég þá rétta mig eftir því? Ég ætla að tíunda svo sem mér líst, og ég held forsvaranlegt, og aðrir hafa gjört. Síðan leggja þeir sjálfir niður fé sitt til tíundar, nefnilega eina góða kú gallalausa og taminn hest í 1 hndr., 10 ær með lömbum í 1 hndr., 10 sauði roskna í 1 hndr., en sleppa öllum ótömdum hestum og hrossum, öllum gildum kvígum, samt nautum, ungum og gömlum (jafnvel 5 à 6 vetra gömlum) og sumir veturgömlum sauðum, öllu búsgagni, kistum og smíðatólum.

[1] Ágætur, glæsilegur.

[2] Gissur Ísleifsson (ca. 1042–1118) Skálholtsbiskup 1082–1118. *Lovsamling for Island* I, s. 1–9 (Islands ældste Tiendelov, 1096).

Ef menn eru hér um látnir sjálfráðir og sjálfir sýslumenn og hreppstjórar ekki að því finna, þykir bændum að prestunum hæfi það enn síður.

Er það ekki laga- og stjórnleysi ef sinn tíundargjörðarmáti er í hvörjum landsfjórðungi, sinn í hvörri sýslu, já, sinn í hvörri sveit? Item að af sumum jörðum gjaldist 4 tíundir, af nokkrum 1 tíund og af sumum engin? Jafnvel þó tíundarlögmálið (áðurnefnd statuta) skilji allt góts í landi fast og laust undir tíundir (fyrir utan hennar skýrar exceptioner) og konunglegar forordningar síðan skipi af öllum jörðum, hvörjum helst þær tilheyra, 4 tíundir gjalda. Og hvör veit nema röng tíundargjörð í landinu hafi, ásamt fleiru, leitt yfir það þá almennilegu fjárpestarlandplágu.

En væri nú fólki almennilega til haldið að bæta ráð sitt og allan sinn kvikfénað, yngri og eldri, af hestum, nautum og sauðum, án undanbragða, hreppstjórana virða láta til tíundar, samt öll skip og alla þarflega búshluti. Item væru allar jarðir í landinu skipaðar undir 4 tíundir og þeirra kúgildi[1] aparte,[2] þá mundi kóngsins interesse þar við foraukast, samt margra fátækra kirkna og prestanna portio og salarium.[3] Þetta yrði og bændum vel þolanlegt ef þeim í þess stað ílinað væri um þær svokölluðu kvaðir af kóngs- og biskupsstólajörðum, svo sem eru 20 al. og 10 al. mannslán etc. sem þeir nú verða betala fyrir utan árlega landskuld.

Þetta mitt einfaldlegt project bið og auðmjúklega yður veleðla herra naadelig antaka,[4] í consideration[5] taka og af því excerpera[6] það nytsamlegt álítið.

En ég með stærstu ærbödighed[7] forblíf.

Saurbæ,
d. 5ta Julii 1771.

Yðar velbyrðigheita samtlige
þénustuskyldugur þénari
Þorvarður Auðunarson[8]

* * *

1 Ær og kýr, sem leigðar voru með jörðum, voru kallaðar kúgildi.
2 Sérstaklega, út af fyrir sig.
3 Þ.e. kirknahluti og prestanna laun.
4 Taka við.
5 Til athugunar, íhugunar.
6 Draga út.
7 Virðing.
8 Þorvarður Auðunarson (ca. 1705–1775) prestur, Saurbær, Hvalfjarðarströnd, Strandarhreppur, Borg.

[Oversættelse 2015]

Velædle og velbyrdige!
Kongelig Majestæts hrr. Commissarrii!

Selv om herredsprovsten i Borgarfjarðarsyssel i fjor sommer har anmodet såvel mig som de andre præster i herredet om skriftligt at fremføre for Deres gode herrer, hvad jeg vidste eller mente var nyttigt til forbedring af dette lands sædvaner, så ved jeg ikke af, at jeg er så fornuftig en mand, at jeg kan fremsætte noget bemærkelsesværdigt om det. Selv om jeg ufornøjet må høre, se og opleve meget, som forekommer mig at være til skade for indbyggerne, ikke desto mindre, både af tilbørlig lydighed og ligeledes for at tilkendegive kærlighed til mit fædreland, nævner jeg følgende.

1° Det er ofte en prøvelse for mig at erfare, hvor ringe respekt børn og unge nærer for deres forældre og husbønder (af deres mund kan man høre "du, du" i daglig tale), hvor uvillige de er til at adlyde deres ordrer (går langsomt i gang, med brok), og hvor liv- og kraftløse de er i arbejdet. Faderen er ofte tidligt oppe og går rundt med sved på panden; sønnen ligger og sover sig til et dårligt helbred. Årsagen bag denne uskik, mener jeg, er forældrenes utilbørlige forkælelse af børnene allerede som små ved at undlade at formane dem efter behov og forsømme at holde dem til blufærdighed, lydighed og manddom. Og selv om man både for længst har offentliggjort den kongelige forordning om hustugt,[1] og præsten tit og ofte taler om den slags, både i prædikens almene ord og også på regelmæssige husvisitatser, er det alligevel forgæves hos nogle, qvasi surdo narretur fabula.[2]

2° Det forekommer mig, at landbefolkningens selvrådighed og uvaner er for udbredte på grund af efterladenhed og mangel på initiativ hos repstyrerne. For jeg kalder det efterladenhed, hvis der ikke gribes ind, hvis en eller anden betaler håndgribeligt forkert tiende, hvis folk på landet ikke gør noget som helst for at sørge for eftersøgning efter rævegrave og ræve, samt rydning af veje, hvis en og anden, der påtager sig et fattiglem, lader ham gå lige så ringe klædt, som han kom, til skam for hele egnen.

[1] *Lovsamling for Island* II, s. 605–620 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746).
[2] Som at tale for døve ører, eller bokstavligt: Som at fortælle en historie til en døv mand.

For hvis der ikke gøres indsigelse mod noget sådant, og enhver gør, som han vil, eller plumpe bønder i ringe grad ænser repstyrernes indsigelser, så vil jeg mene, at den vigtigste årsag til det ikke blot er visse repstyreres uvidenhed og manglende begavelse, men også at sysselmændene selv forsømmer at rådgive repstyrerne om endnu mere myndighed med konsekvent indgriben og alvorlig optræden over for bønderne på egnen, så de opnår respekt hos bønderne. Endvidere det at de udfører deres embedshandlinger uden løn (mens alle andre embedsmænd i landet dog får en vis løn).

Men hvis der kun blev udvalgt 2 repstyrere, de bedst kvalificerede, i egne med 20 gårde, og 3, hvor der er 30 gårde, efter samråd mellem sysselmændene og sognepræsterne, og de blev indsat af sysselmanden med en vis instruktion, og der blev fastsat en vis årlig løn til dem, mellem 40 og 60 alen til hver, afhængigt af egnens størrelse (hvad enten det skete af gavetolden eller en anden af kongens ejendom); hvis man indskærpede egnens indbyggere, at de skulle vise dem tilbørlig lydighed i al deres sandsynlige embedsførelse under bødeansvar; og hvis folk kunne mærke, at sysselmændene støttede dem i alt rimeligt. I øvrigt, hvis alle unge, som forekom egnede, fik påbud om at dyrke dyrejagt med bue og gevær, så ville alle disse forhold på landet blive bedre.

3° Det forekommer, at én ting blandt andre, bidrager til at ruinere dette arme Island, nemlig den store mængde heste og hopper, der vokser op her (uden at nogen gør det ringeste for at begrænse det, der kan leve), så at stormænd, som kunne lade sig nøje med 16 til 20 heste, har og ejer mellem 40 og 50. Småbønder, som kunne lade sig nøje med 5–6 heste, har imidlertid 12–14, og tyende, som ikke har brug for nogen hest, har alligevel 4–5 heste.

Denne urimelige mængde heste æder det bedste af landet, så de få malkende kreaturer ikke kan gøre mere end halvt så meget gavn. Disse hesteflokke slipper tankeløse folk ud på fjeldområder om foråret nærmest uden tilladelse, og så går de alle rundt på fjeldgårdes hjemmemarker, enge og udmarker. Disse vilkår må så fjeldbonden leve med, enten forsømme sit arbejde for livsudkommet nat og dag for at forhindre det, eller sidde tilbage med disse hesteflokke på sine hjemmemarker, enge og udmarker. Men hvis man kraftigt havde forhindret, at nogen bonde havde eller lod opvokse flere heste og hopper, end han kunne holde fritgående på sin fæstejord, og eftersom han knapt kan

klare sig ud fra jordernes størrelse og tilstand, så ville bøndernes forhold få et bedre grundlag.

4° Islands folk i gammel tid har næsten alment brugt sætere eller sommerhytter med den hensigt, at det malkende kvæg kan få gavn af det tre gange om året. 1° Når græsset er nyt om foråret på hjemmemarkerne. 2° På sæterjorderne, når man kom dertil i juli måned. Og 3° når man igen kom hjem til de hjemmemarker, der ikke var græsset på. Men disse sætere og sommerhytter kendes nu knap nok og bruges nu endnu mindre i dette arme Island, dels på grund af folks ugidelighed og uregerlighed, dels fordi folk ikke får tilstrækkeligt med træ i købstæderne til vinterboligerne og slet ikke yderligere til sommerhytterne. Men hvis folk fik kraftig påmindelse om at bevare disse gamle skikke i landet, om man desuden skaffede materiale til det af købmændene, så kunne det vise sig, at det gjorde samme gavn, som fortidens flittige mænd i sin tid havde af det.

5° Hvorledes kompagniets købmænd handler med landets indbyggere, forekommer mig at være en virkelig grund til klage. Selv om folk på landet og ved kysten rammes lige hårdt af årene med ringe høhøst, så bliver bønderne således forfordelt hos købmændene, fiskerlejebønder får tildelt 10 til 12 tønder mel, selv om de kun har 10 til 12 mand i husholdningen. Men landbonden med 7 til 8 mand i husholdningen får knap nok ½ tønde mel med besvær, eller ¼ tønde, måske ingenting, selv om han enten har én ringe mand eller ingen at støtte sig til, mens kystbonden har 7 til 8 mand. Og det samme gælder det nødvendige tømmer. Hvis de fornemme islandske stormænd har fortrinsret til deres prægtige bygninger, så må landets kirker og beneficier stå, som de er, samt landbønder, som næsten intet tømmer får til udbedringer på deres boliger, så de lidt efter lidt kan forfalde, og landet gå til grunde.

Men hvis der nu blev ført skarpere tilsyn med købmændene med, hvordan de fordeler tømmer og madvarer til distriktets folk med god ligelighed efter sysselmændenes retfærdige anvisning, så kunne det gøre gavn for såvel bonden som stormanden, eftersom sidstnævnte ikke kan bestå og være stormand uden førstnævnte.

6° Angående opgørelse af tiende i Island mener jeg, at man tydeligt kan se en vis mangel på enighed og orden, hvorom biskop Gissurs sta-

tut fra anno 1096[1] er den vigtigste og første lov i Island. Men mange kender til, hvorledes de højvise stormænd i landet har været uenige om forståelsen af den, og der deraf er opstået nogle fraktioner. Når nu almuen hører dette, siger bønderne snart: Når de højvise ikke kan blive enige om indholdet af den gamle tiendelov, hvad skal jeg så rette mig efter? Jeg vil betale tiende, som jeg synes, og som jeg anser for forsvarligt, og som andre har gjort. Så opgør de selv deres kvæg til tiende, nemlig én god ko uden fejl og en tæmmet hest for 1 hundrede, 10 får med lam for 1 hundrede, 10 voksne får for 1 hundrede, og undlader at medregne alle utæmmede heste og hopper, alle gyldige kvier, samt tyre, unge og gamle (selv 5-6 vintre gamle) og nogle vintergamle får, alt indbo, kister og værktøj. Hvis folk får lov til selv at bestemme dette, og selv sysselmænd og repstyrere ikke gør indsigelse, mener bønderne, at det slet ikke passer sig for præsterne.

Er det ikke mangel på lovlydighed og myndighed, hvis der ikke er den samme måde at opgøre tiende i alle landsdele af landet, forskellig i de forskellige sysler, ja, på forskellige egne? Item at der betales 4 tiender af visse jorder, 1 tiende af nogle, og intet af nogle? Selv om tiendeloven (ovennævnte statut) opdeler alt gods i land og løsøre til tiende (foruden dens klare undtagelser), og kongelige forordninger dernæst pålægger 4 tiender af alle jorder, uanset hvem de tilhører. Og hvem ved, om ikke forkert opgørelse af tiende i landet foruden andet har påført det den udbredte fårepestplage.

Men hvis nu folk fik ordentlig besked på at opføre sig, som de skal, og lod repstyrerne vurdere hele deres besætninger, unge og gamle, af heste, køer og får, uden udflugter, til tiende, samt alle skibe og alt nødvendigt løsøre. Item hvis alle jorder i landet fik pålagt 4 tiender og deres kogilder[2] for sig, så ville kongens interesse derved vokse, samt mange fattige kirkers og præsternes andel og løn. Dette ville også være tåleligt for bønderne, hvis de i stedet fik undtagelse af det såkaldte hoveri på kongens og bispestolenes jorder, som er 20 alen og 10 alen hoveri på båd etc., som de nu skal betale foruden den årlige landskyld.

[1] Gissur Ísleifsson (ca. 1042–1118), biskop i Skálholt 1082–1118. *Lovsamling for Island* I, s. 1–9 (Islands ældste Tiendelov, 1096).

[2] Malkefår og køer, som blev lejet med jorden, blev benævnt kogilde.

Dette mit simple projekt beder jeg ydmygst Deres velædle herre om nådigst at antage, tage til overvejelse, at udtrække det af det, som De finder nyttigt.

Men jeg forbliver med største ærbødighed.

Saurbær,
den 5. juli 1771.

Samtlige Deres velbyrdigheders
tjenesteskyldige tjener
Þorvarður Auðunarson[1]

Séra Ólafur Brynjólfsson í Görðum á Akranesi sendir tillögur til úrbóta 1.8.1771. Lit. Kk. N° 2.

Pastor Ólafur Brynjólfsson i Garðar på Akranes foreslår forbedringer 1.8.1771. Lit. Kk. N° 2.

ÞÍ. Rtk. D3/5–12.
Innsigli/*segl*; Innskráð/*indskrevet* 4.8.1771.

Áritun/*påskrift*: Jndkom d. 4. Aug. 1771; Lit. Kk. N° 2; Borgarfiords Syssel; Höyædle og velbyrdige, velædle og höyviise, velædle og höyfornemme, kongel. Maj^{ts} allernaadigst tilforordnede Commissarier udi Jsland a Arnerhoel; L. S.

Háeðla og velbyrðugi!
Veleðla og hávísi!
Veleðla og háfornemme!
Hr. hr. hr. Commissarii!

Þettað finn ég nauðsynlegt, svo vel fyrir mér allra náðugast tiltrúaðar sóknar sem til almennilegrar gagnsemdar:

1° Að hans kongel. Maj^{t} vildi allra náðugast láta sér þóknast að burt taka úr landinu þær nýju Innréttingar sem mörgum hér sunnanlands, helst almúganum við sjósíðuna hefir til baga verið, þar ullin hefur ei fengist keypt með sama prís og fyrr. Hvörja interessenterne[2]

[1] Þorvarður Auðunarson (ca. 1705–1775), præst, Saurbær, Hvalfjarðarströnd, Strandarhreppur, Borg.
[2] Hluthafarnir.

hafa til sín dregið í Reykjavík víðast úr landinu og yfirkeypt hana fyrir tóbak og peninga, hvörs vegna margur má í tötrum ganga og í klæðleysi deyja ef til vill. Af þessum Innréttingum hefur það og hlotist að sauðfjárpestin hefur 1761 innleiðst í Ísland sem enn nú sterklega grasserar, svo fólk getur ei betalað sínar nauðsynjar eins og áður með sauðum, ull, vaðmáli, prjónlesi eður tólg. Til með hefur mélið dregist frá almúganum í Hólmsdistricte til handverksfólksins í Reykjavík.

2° Að sýslumönnunum sé strengilega uppálagt að besigta[1] alla vöru sem besigta þarf og á hafnirnar kemur, og láti ei þar við lenda (sem hingað til skeð hefur) að besigta fáeinar tunnur af nokkrum hundruðum, et sic de cæteris,[2] einasta til að koma á þessa besigtun nafninu.[3] Einninn virðist nauðsynlegt að sýslumenn með circulair[4] skrifa láti strax eftir besigtunina, auglýsa við hvörja kirkju í districtinu taxta á þeirri niðursettu vöru, svo það verði viðkomendum vitanlegt og kaupmennirnir selji ei þá niðursettu vöru eins og óniðursetta, sem of margir af þeim gjört hafa hingað til.

3° Að hospítalshlutanna njóti sveitirnar í sérhvörjum landsfjórðungi eftir því sem margir eru spítelskir í þeirri og þeirri sveit.

4° Að tilreynt væri á ný hvert sáðverkið gæti hér ekki artast, því vitanlegt er að hér í landi vex af sjálfu sér mél og ertur.[5] Ex. gr. mél í Skaftafellssýslu en ertur í einni ey á Breiðafirði sem kallast Innstaey, og hvör búandi tilskyldist að passa upp á sinn kálgarð en sýslumönnum sé uppálagt að skaffa fræið á vorþingum, þeim er við þurfa.

5° Að ekki líðist lausamennska einhleypum mönnum, hvörki að heilu né hálfu, landinu til fordjörfunar,[6] því þessir lausamenn draga frá bændum úr kaupstöðunum mél, timbur, tóbak og brennivín og selja það aftur sér til ábata. En margir búendur fá ekki helming af matvöru sem þeir umbiðja og við þurfa, sem þó hafa að sorga fyrir[7] fólki

[1] Skoða og meta. Danska *besigtige*.
[2] Og svo annan varning.
[3] Besigtun. Vöruskoðun á höfnum. Skoða átti vörubirgðir kaupmanna í hverri höfn um leið og skip komu að vori og setja niður eða lækka verð á þeim vörum sem ekki þóttu fullgildar.
[4] Dreifibréf.
[5] Baunagras.
[6] Eyðilegging, spilling.
[7] Sjá fyrir, annast.

og annarra skuldum og eru bæði sér og öðrum til uppbyggingar, en lausamennirnir til útörmunar.

6° Að hans Maj^{t} léti sér allra náðugast þóknast að ákvarða hvað prestum á Íslandi betalast skuli fyrir ungdómsins confirmation[1] (um hvað forordningin af 13da Januarii 1736[2] eða Norsku lög[3] ekkert geta) til hvörrar sjálfir prestarnir með iðuglegum catechisationer[4] á sunnudögum præparera[5] börnin, því öngvir eru barnaskólarnir. Eða hvört þeir skuli ei fyrir aðrar extraforréttingar uppbera af þeim sem eru við efni (að þeim fátækustu fráteknum sem litla eður öngva tíund gjöra) eftir Norsku laga 2. bókar, 12. cap., 7 art.

7° Sýnist nauðsynlegt og gagnlegt bæði fyrir Compagniet og innbyggjarana að kaupmaðurinn í Hólminum sendi árlega hingað á Akranes einn skikkanlegan mann, circa medium Aprilis, til að taka á móti fiski, salti hann og verki eins og hér hefur til forna gjört verið í tíð kaupmanns Péturs Feddersonar, þar hér er allt svo gott fiskiríi sem á Seltjarnarnesi þar kaupstaðurinn [er].

8° Að Compagniet árlega forsýni[6] kirkjurnar í Íslandi með oblater, og prestum og proprietariis sé tilhaldið þær að kaupa upp á kirkjunnar reikning eftir því sem þörf gjörist, með vissum ákvörðuðum taxta sem öllum sé vitanlegur.

Ég forblíf með submission.[7]
Há- og veleðla hr.hr.hr. Commissariorum skyldugur þénari.

Görðum á Akranesi,
þann 1ta Aug. 1771.

Ólafur Brynjúlfsson, prestur til Garða
og Innrahólms í Borgarfirði
og Skálholtsstifti[8]

* * *

1 Ferming. Danska *konfirmation*.
2 *Lovsamling for Island* II, s. 227–242 (Forordning angaaende den tilvoxende Ungdoms Confirmation og Bekræftelse udi deres Daabes Naade, 13.1.1736).
3 *Kong Christian den Femtes Norske Lov*.
4 Barnaspurningar, fermingarundirbúningur. Danska *katekisation*.
5 Undirbúa.
6 Sjá fyrir, útvega eða birgja upp. Danska *forsyne*.
7 Auðmýkt, undirgefni.
8 Ólafur Brynjólfsson (1708–1783) prestur, Garðar, Akraneshreppur, Borg.

[Oversættelse 2015]

Højædle og velbyrdige!
Velædle og højvise!
Velædle og højfornemme!
Hr. hr. hr. Commissarii!

Dette finder jeg nødvendigt, såvel for det mig allernådigst betroede sogn som til almen nytte:

1° At hans kongelige Majestæt allernådigst ville lade sig behage at fjerne de nye Indretninger fra landet, som har været til besvær for mange her på Sydlandet, mest almuen ved kysten, fordi ulden ikke kan købes til samme pris som før, hvor interessenterne har trukket den til sig i Reykjavík fra næsten alle steder i landet og opkøbt den for tobak og penge, hvorfor mange må gå i laser og måske dø af mangel på klæder. Fra disse Indretninger er der sket det, at fårepesten i 1761 er kommet til Island, som nu så voldsomt hærger, så folk ikke som før kan betale deres fornødenheder med får, uld, vadmel, strikvarer eller tælle. Tilmed er melet trukket fra almuen i Hólmsdistrict til håndværkerne i Reykjavík.

2° At det pålægges sysselmændene strengt at besigtige alle varer, der skal besigtiges, og ankomster til havnene og ikke lader det blive ved (hvad der hidtil er sket) at besigtige nogle få tønder af nogle hundrede, et sic de cæteris[1] at foretage denne besigtigelse af varerne af navn til.[2] Ligeledes ser det ud til at være nødvendigt, at sysselmændene straks efter besigtigelsen lader skrive et cirkulære og ved hver kirke i distriktet offentliggør taksterne på de nedsatte varer, så det bliver vitterligt for vedkommende, og købmændene ikke sælger de nedsatte varer som de ikke-nedsatte, hvad for mange af dem har gjort hidtil.

3° At egnene i hver enkelt fjerding af landet nyder godt af hospitalsandelene i forhold til hvor mange, der er spedalske på hver enkelt egn.

4° At man forsøger på ny om såning ikke kan lykkes her, for det

[1] Og på samme måde andre varer.

[2] Besigtelse af varer. Købmændenes last af varer skulle besigtiges i hver havn, når skibet ankom om foråret, og prisen på de varer, der blev vurderet til ikke at være fuldgyldige, skulle nedsættes.

vides, at der her i landet vokser mel[1] og ærter af sig selv. For eksempel mel i Skaftafellssyssel og ærter på en ø i Breiðafjörður, der hedder Innstaey, og man forpligtede hver bonde til at passe sin kålgård, og det pålægges sysselmændene at have frøene rede på forårstingene til dem, der har brug for det.

5° At man ikke tillader ugifte mænd at være løsarbejdere, hverken helt eller halvt, til fordærvelse for landet, for disse løsarbejdere tager mel, tømmer, tobak og brændevin fra bønderne i købstæderne og sælger det igen med fortjeneste for sig selv. Og mange bønder får ikke halvdelen af de madvarer, som de beder om og har brug for, og de skal dog sørge for folk og andre forpligtelser og er både opbyggelige for sig selv og andre, mens løsarbejderne er til forarmelse.

6° At det måtte behage hans Majestæt allernådigst at fastsætte, hvad der skal betales til præsterne i Island for konfirmation af ungdommen (hvilket forordningen af den 13. januar 1736[2] eller Norske Lov[3] ikke nævner noget om), hvilket præsterne selv forbereder børnene til med jævnlige katekisationer om søndagen, for der findes ingen skoler for børn. Eller om de ikke skal modtage noget for andre ekstra forretninger af dem, som har råd (bortset fra de fattigste, som betaler så godt som ingen tiende), ifølge Norske Lov, 2. bog, 12. kapitel, artikel 7.

7° Det forekommer nødvendigt og nyttigt, både for kompagniet og indbyggerne, at købmanden i Hólmur årligt sendte en skikkelig mand her til Akranes, cirka midt i april, for at modtage fisk, salte og forarbejde den, som man gjorde det her i gamle dage i købmand Pétur Feddersons tid, for her er lige så godt fiskeri som på Seltjarnarnes, hvor købstaden [er].

8° At kompagniet årligt forsyner kirkerne i Island med oblater, og at man foreskriver præsterne og ejerne at købe dem efter behov for kirkens regning for en vis fastsat takst, som er alle bekendt.

[1] Sic. Han mener sandsynligvis marehalm (*Leymus arenarius*). Islandsk *melgresi*. Korndyrkning var ikke almindelig i Island i 1700-tallet. I stedet importerede man færdigmalet mel, som ofte var af ringe kvalitet.

[2] *Lovsamling for Island* II, s. 227–242 (Forordning angaaende den tilvoxende Ungdoms Confirmation og Bekræftelse udi deres Daabes Naade, 13.1.1736).

[3] *Kong Christian den Femtes Norske Lov*.

Jeg forbliver med submission.[1]
De høj- og velædle hr.hr.hr. Commissariis skyldige tjener.

Garðar på Akranes,
den 1te august 1771.

Ólafur Brynjúlfsson, præst i Garðar
og Innrihólmur i Borgarfjörður
og Skálholtsstift[2]

Óundirritað bréf úr Borgarfirði um kjör alþýðu [án dags. 1770/1771]. Án lit. nr.

Brev uden underskrift fra Borgarfjörður om almuens vilkår [uden dato 1770/1771]. Uden lit. nr.

ÞÍ. Rtk. D3/6–12.
Innskráð/*indskrevet*: án dags./*uden dato*; Án lit. nr. og hefur ekki verið bókað inn í fundargerðabók nefndarinnar. Er augljóslega komið úr Borgarfirði af efni bréfsins að dæma. Óundirritað en talið sennilegast að það sé ritað af presti þar sem það er á dönsku. Lá áður með bréfum frá Gaulverjabæ í Árnessýslu lit. ZZ. N° 11 en engin tengsl var samt hægt að finna þar á milli. / *Uden lit. nr. og er ikke bogført i kommissionens protokol. Brevet er tydeligvis kommet fra Borgarfjörður at dømme efter brevets indhold. Det er uden underskrift, men det er mest sandsynligt, at det er skrevet af en præst, da det er på dansk. Tidligere lå det sammen med brevene fra Gaulverjabær i Árnessyssel lit. ZZ. N° 11, men det er ikke muligt at finde en forbindelse imellem dem.*

[1] Ydmyghed, underdanighed.
[2] Ólafur Brynjólfsson (1708–1783) præst, Garðar, Akraneshreppur, Borg.

EN MIDDELMAADIG BONDES FORMUE OG AARLIGE VISSE[1] UDGIFTER

Hand ejer 4 unge og gamle kjör, heste og hopper, unge og gamle 6 stk. > tiender[2] ventelig 7 hndr.

Hand ejer desuden liden boehave[3] til nat og dag og nödvendige reedskaber dertil.

Kand være hand ogsaa ejer 1 qvie eller kalve.

Faarene i disse tider er ikke at regne.

Hans udgifter:

Landskyld af jorden, naar den er 20 hndr. dyrhede[4] belöber sig til	240 fiske.
3 lejekjör, 6 fo. smör à 16 f. föringen	96 fiske.
Skat og gjeftold	50
4re tiender af jorden	48
Ditto af hans formue	18
Lysetold 6 fisk., lamfoeder[6] 10 f.	16
Laugmandstold[7]	3
Lön for en tjenestekarl og 1 pige regnes	180
Summa	651 fiske gjör paa landsvis[8] til croner beregnet 3 hndr. 74 al.

För, daa tid faarene vare til, fölgede gjerne 6 lejeqvilder med saadan gaard, hvoraf de ⅔ deel bestoede i lamfaar, nemlig 24 lamfaar[5] og 2 kjör.

Her foruden klæder og föde til sig selv, koene, börn og tyende. Om nogen af dem döer betales for liigkjöb 24 f. og liigsang 12 fiske. Ditto andre udgifter til præsten for extraarbeyde, naar det falder.

1 Her i betydningen faste eller sikre.

2 Tíundar. Telur fram eignir sínar til tíundar. / *Tiender. Optæller sine ejendele til betaling af tiende.*

3 Indbo.

4 Her i betydningen værdi.

5 Henviser sandsynligvis til får med lam, dvs. moderfår. Islandsk *lambær*.

6 Lambsfóður. Vetrarfóðrun lambs fyrir sóknarprest. Einnig talað um heytoll. / *Lamfoeder. Vinterfodring af lam for sognepræsten. Der er også tale om høtold. Islandsk* lambsfóður.

7 Lögmannstollur. Sérstakur skattur sem rann til lögmanna til að bæta launakjör þeirra, nam tveimur fiskum af hverri jörð og lausafé yfir eitt hundrað. / *Lovmandstold. Afgift, som gik til lovmændene for at forbedre deres lønforhold. Udgjorde to fiske af hver gård og løsøre over et hundrede.*

8 Efter landøreregning, i overensstemmelse med sædvane i landet. Islandsk *á landsvísu*.

ENDNU EN FATTIGERE BONDES FORMUE BESTAAER ONGEFERLIG I EFTERFÖLGENDE

2 stk. unge og gamle kjör, 2 à 3 heste eller hopper > tiender ventelig 3 hndr.
Liden boehave til nat og dag.
Hand boer kandske paa en jord af 10 hndr. dyrhed.

Hans aarlige visse udgifter:

Landskyld af jorden	120 fiske.	
Qvilder 2, lejer 4 fo. sm[ör]	64	
Gjeftold	4	
Laugmandstold	3	
Jordens 4 tiender	24	
Fattiges tiende	8	
Dagsverk til præsten	6	
Lysetold	6	
Höetold eller lamfoeder	10	
Summa	245 fiske.	Gjör til croner beregnet paa landsvis 1 hndr. 43 al.

Her foruden klæde og föde til sig selv, koene og börn, kandskee ogsaa 1 dreng eller pige til hjelp efter jordens og deres omstændigheder. Liigpenge og for liigsang med videre bör ogsaa betales, naar saa falder.

De fattigste eje endnu mindre, men deres udgifter ere dog næsten de samme, naar de holder jord eller hjaleje,[1] og gjör nogen tiende.

Melken af kjörene tilligemed 1 fiskeloed, som de faaer af söen, er deres föde, for saavidt de kand slippe fra at betale deres gjeld dermed, eller og indlegge den til handelen for deres nödvendigheder som meel, jern og deslige. Af meel faaer saadane dog ikke gjerne over 1 qvartel[2] eller ½ tönde[3] mest, og somme slet intet. De fleste af bönderne med deres folk rejse om foraaret sidst i Junymaanet her fra Borgerfiorden norder paa fjeldene, hen imod til Buderaaen[4] eller lenger, hvor de

[1] Afbyggersted. Islandsk *hjáleiga*.
[2] Rúmmálseining. Kvartil eða lítil tunna, samsvarar 8 pottum. / *Rumfangsenhed. En kvartel eller lille tønde, svarer til 8 potter.*
[3] Rúmmálseining. Ein mjöltunna samsvarar 136 pottum. / *Rumfangsenhed. En tønde mel er 136 potter.*
[4] Búðará, á / *elv*, Arnarvatnsheiði, Mýr. og Hún.

samle fjeldegræs, hvilke de bruge til gröd eller velling i stæden for meel, og de, som have noget meel, blande noget deraf deri. De kaages i melk og vand samenblandet, naar melken er til, ellers i bare vand. Det smör, som de fattige bönder samle af kjörenes melk om sommeren, gaaer den meste deel af til at betale deres lejer med om efterhösten, uden det lidet de faaer deraf til deres föde udi höesletstiden, saa mange af dem har da ikke noget af saadan tilbage.

De bönder, som har bedre evne, lever ogsaa bedre, da de kand have 2de fiskelötter i vertiden, naar de holde vindemand,[1] og nogle faae af dem eje 1 baad selv. De kand faae i kjöbstaden ongefer 1 à 1½ tönde meel i stæden for fisk. Ellers kommer det overhoved meget an paa hos en bonde, hvorleedes hans höeavling gaaer for sig om sommeren. Gaaer der got, og höet kand ubedervet indhöstes, saa malke hans kjör om vinterne, ihvorvel det er stor forskjæl paa höets bonité i sig selv efter jordens beskaffenhed. Der er ogsaa stor forskjæl paa kjörene i sig selv, enten de malker vel eller ilde, enten de malke god eller tund melk.

Bliver höet bedervet om sommeren, saa kand kjörene ikke malke deraf om vinteren. Naar kjörene skal kielve tiidlig paa vinteren, saa blive de golde,[2] naar det lider ud paa sommeren. Er der da ikke got höe til at give dem, naar de skal kielve, saa kand de heller ikke malke om vinteren, ogsaa blive de andre tillige golde, som skal kielve sidlig.[3] Den fattige bondes hjelp beroer nu alleene paa melken paa landjorden, ligesom paa fiskeriet ved söekanten.

I den tid faarene vare til og i stand, kunde en bonde snart have alting deraf til sin husbehov, baade til klæde, föde og at betale sine udgifter og gjeld med. Nu maae alting tages af hans fiskelötter, kjör og heste.

[1] Tjenestekarl. Islandsk *vinnumaður*.
[2] Giver ikke mælk. Islandsk *geldar*.
[3] Silde, sent, dvs. sidst på vinteren.

Mýrasýsla

Mýrasyssel

© 2003–2016 Landmælingar Íslands / Þjóðskjalasafn Íslands.

Mýrasýsla 1703 · *Mýrasyssel 1703*

Sýslumörk, hreppamörk og heiti hreppa eins og þau voru árið 1703, byggð á manntalinu 1703. / *Sysselgrænser, grænser mellem repper og reppernes navne, som de var i 1703 ifølge folketællingen fra 1703.*

Heimild · *kilde*: *Manntal á Íslandi árið 1703. Tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín, ásamt manntali 1729 í þrem sýslum*. Þorsteinn Þorsteinsson sá um útg. Reykjavík 1924–1947.

Kortagerð · *kort*: Björk Ingimundardóttir, Benedikt Jónsson og Egill Baldursson.

Séra Vigfús Jónsson í Hítardal skrifar um fólksfjölda og rekur sögu verslunar í landinu [án dags. 1770/1771]. Lit. OO.

Provst Vigfús Jónsson i Hítardalur skriver om befolkningstallet og beretter om handelens historie i landet [uden dato 1770/1771]. Lit. OO.

ÞÍ. Rtk. D3/2–26.
Innsigli/*segl*; Innskráð/*indskrevet* 11.4.1771. Þessa greinargerð hefur séra Vigfús tekið saman að sérstakri ósk Landsnefndarinnar, sbr. bréfabók nefndarinnar: *ÞÍ.* Rtk. D3/1–12. Bréfabók Landsnefndarinnar fyrri 1770–1771. Lit. B. N° 37. Bréf til Vigfúsar Jónssonar prófasts 10.2.1771. Þýðandinn 1771 hefur ekki lokið við að þýða alla greinargerðina yfir á dönsku á sínum tíma. Hér er þýðingin látin standa eins og hann skildi við hana. Er þar aðallega um að ræða hluta af uppskrift á verslunartaxtanum frá 1619 sem prentaður er í heild sinni í: *Lovsamling for Island* I, s. 184–194. Minnispunktar eða brotakennd drög séra Vigfúsar að greinargerðinni eru varðveitt í handritadeild Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns: Lbs. 172, 4to, ásamt fleiri skjölum úr fórum hans. / *Denne redegørelse har provst Vigfús forfattet efter særligt ønske fra Landkommissionen, jfr. kommissionens brevbog:* ÞÍ. *Rtk. D3/1–12. Brevbog for den islandske landkommission 1770–1771. Lit. B. N° 37. Brev til Vigfús Jónsson fra provsten 10.2.1771. Oversætteren i 1771 har i sin tid ikke afsluttet oversættelsen af hele redegørelsen til dansk. Her er det angivet, som han efterlod det. Der er hovedsagelig tale om en afskrift af en del af handelstaksten fra 1619. Den er trykt i sin helhed i:* Lovsamling for Island *I, s. 184–194. Provst Vigfús' noter eller fragmentariske udkast til redegørelsen er bevaret i håndskriftafdelingen i Islands National- og Universitetsbibliotek: Lbs. 172, 4to, foruden flere dokumenter fra ham.*

Áritun/*påskrift*: Jndkom den 11te April 1771; Fra provsten hr. Vigfus Johnsen i Hitardal; Lit. OO.

1° UM FÓLKSFJÖLDANN Í ÍSLANDI

Sérlegustu manndauðar hér í landi, hvar við fólk hefur mjög fækkað, hafa skeð:

1° Sem af gömlum skrifum má sjá, A° 1402 kom með framandi skipi svo mikil pest að menn dóu innan þriggja nátta, en þó grasseraði pestin mest 1403 og 1404. Þá aleyddust heilar kirkjusóknir sem síðan hafa ekki byggst. Lifðu eftir hana varla 50 prestar í Skálholtsstifti en miklu færri í Hólastifti. Hvað mannskæð sú landplága hafi verið, kann og sjást þar af að til Kirkjubæjarklausturskirkju komu 775 lík, svo að talið væri.

2° A° 1493 og '94 grasseraði hér og stórkostlegur manndauði, svo að fólk deyði hvar sem það var statt. Á degi hvörjum voru grafin að ýmsum kirkjum 3 eða 4 lík í senn, og þeir sem fluttu þau til grafar dóu við hinna gröft og fóru í þá sömu gröf sem þeir gjörðu öðrum.

Eftir þenna tvöfalda manndauða meinast að fólk hér í landi hafi aldrei vorðið svo margt eður komist til sinnar fyrri tölu. Þar fyrir utan hafa innfallið hér í landi oftlega dýrtíðir, sem hafa fækkað mjög fólki, sérdeilis A° 1604, því skrifað er að þá hafi dáið í öllu landinu 9000 manns. Hér fyrir utan hefur oftlega innfallið sóttir og dýrtíðir, sem mjög hafa fækkað fólki, einkanlega tvær bólusóttir. Sú fyrri A° 1616 og 1617, hvör eð var mjög mannskæð. Ei hefir ég séð tal þess fólks sem þá dó. En hvörsu mannskæð hún hafi verið má nokkurn veginn ályktast af þessu; það í Árnessýslu dóu 360, í Húnavatnssýslu 260, í Vöðlusýslu[1] viðlíkt og í Skagafirði 800.

Að fólkið hafi eftir þetta mannfall komið til fyrri fjölda, sem hér í landi var fyrir 1602 og 1615, kann ég ekki að segja, því þar um hafa menn öngva undirréttingu, svo ég viti. Jafnvel þó ég efi það, því jafnan öðru hvörju hafa bæði sóttir og dýrtíðir með öðrum tilfellum fækkað fólki. Þó meina sumir að fólkstalið hafi náð fyrri fjölda A° 1706 og verið hafi 1615 áður en sú síðari mannskæða bólusótt (er blönduð var með nokkurs konar pest) eyðilagði mannfjöldann merkilega,[2] meir en nokkurn tíma áður skeð hafði síðan 1494. Jafnvel þó ég hafi ei séð þá vissu tölu sem straxnefnd bólusótt burt tók, því þar eru ýmislegar

[1] Eyjafjarðarsýsla.
[2] Merkjanlega.

sagnir um. Nokkrir gjöra hana meiri, aðrir minni, svo sem hr. professor Erichsson hefur innfært í sitt skrif yfir lögmanns Páls Vídalíns skrif.[1] En hefðu menn hana vissa sem og manntalið fyrir Annum 1707, er þeir kónglegu commissier assessor Árni Magnússon og Páll Vídalín tóku hér, svo kynni maður hæglega að komast til fullkominnar vissu hér um, því deres höyærværdigheder hr. biskupannir, í gegnum hvörra hendur allt manntal í landinu hefur gengið, bæði það sem tekið var A° 1761 sem og 1769, hvört ég hefir ekki séð, og kann þar fyrir ekkert undirrétta um þennan póst. En eftir því manntali sem tekið var í mér tiltrúuðu prófastsdæmi hér í Mýrasýslu um fyrrnefnd ár, þá sýnist sem fólkið hafi temmilega fjölgað um þann tíma, þar manntalið A° 1761 var omtrent 1500 en A° 1769 fram undir 1700.

Vildu eðla hr. Commissarier láta sér þóknast að anmoede[2] deres höyærværdigheder hr. biskupana um það fullkomna manntal úr báðum stiftunum, þá þykist ég fyrir víst vita að þeir gæfu fullkomna og vissa undirréttningu um manntalið í öllu landinu um árin 1769 og 1761.

II° UM KAUPHÖNDLANINA

Meðan landið hafði öngvan kóng og var frí republiqve[3] allt til 1262, höndluðu innbyggjarannir eftir því sem þeim þóknaðist við norska, orkneyiska, engelska, Suðureyinga og fleiri nationer, eftir því sem þeim sýndist ábatabest upp á þá vöru er þeir girntust. En þar þeir voru næsta fáir, sem áttu hér skip í kaupferðum, þá komu hingað jafnaðarlega framandi skip frá Noreg og fyrrnefndum eylöndum, sem og Írlandi, með allrahanda varning landinu til þarfenda, svo sem mjöl, malt, hunang, við til húsa og búsmíðis, sem þá kallaðist kérviður.[4] Þar að auki annan varning; klæði, léreft, kvenskikkjur etc. En þá landið 1262 gaf sig undir Noregskóng tilskildu innbyggjarannir það árlega kæmi hingað 6 skip hlaðin með þeim gæðum sem landinu væri nauðsynleg, nefnilega 2 fyrir norðan, 1 á Vestfjörðu, 1 í Austfjörðu, og 2 fyrir

[1] [Jón Eiríksson], *Udtog af afgangne Lavmand Povel Vidalins Afhandling om Islands Opkomst under Titel Deo, Regi, Patriæ.*

[2] Hvetja, fara á leit við.

[3] Vísar til þjóðveldistímans 930–1262.

[4] Kjörviður.

sunnan. Og þetta sama tilskildu þeir sér jafnan í þeim handfestingum sem þeir gáfu kóngunum sem séð hefi, allt til Christophorum Bavarum[1] og jafnvel lengur.

En þar þessi 6 skip kunnu ekki fullnægja landsins þörf með nauðsynlega vöru, þá samt vildu landsins innbyggjarar hafa þau til styrks, því bæði voru hér þá sáðverk allt til Annum 1404 sem og íslenskir sjálfir áttu þá nokkur fáein skip, sem þeir höndluðu með, og fluttu nauðsynlega hluti til landsins, hvör að gengu tollfrí eftir því sem íslenskir höfðu haft í skilmála við kóngana. Þó var slík vara sem þeir fluttu hingað á sínum eigin skipum öngvan veginn fullnóg fyrir landsins innbyggjara, heldur einasta fyrir þá sjálfa sem skipin áttu og voru fyrirmenn landsins. Og þessi skip áttu stöku menn fram til Annum 1400. En eftir það voru þau færri, utan hvað biskupannir, svo sem Jón biskup Vilhjálmsson á Hólum,[2] Gottskálk biskup sama staðar hinn fyrri,[3] Stefán[4] og Ögmundur[5] biskupar í Skálholti, og allra síðast hr. Guðbrandur.[6]

Erkibiskupinn í Þrándheimi hafði og tilskilið sér í sáttargjörðinni við Magnús kóng lagabætir[7] A° 1277 þá fríheit að flytja hingað árlega 30 lestir mjöls. Þar fyrir utan komu hingað skip frá Noreg og víðar, þó var hér helst norsk höndlan og einkanlega frá Bergen, allt fram á daga Erici Pomerani,[8] því þeir þaðan hafa höndlað hér, jafnvel strax í tíð fyrrnefnds Magnúsar kóngs sem sjá má af tollrúllu Ólafs kóngs Hákonarsonar[9] A° 1381. Það sama sýnir og tal kóngs Erichs Pomerani ambassadeurs til Henriks Englandskóngs[10] A° 1435. Og virðist mér að Bergensmenn hafi verið privilegeraðir[11] að senda hingað fyrrnefnd skip, og þar með að höndla hér.

1 Kristófer af Bæjaralandi, konungur Danmerkur 1440–1448, Svíþjóðar 1441–1448 og Noregs 1442–1448.
2 Jón Vilhjálmsson Craxton (d. ca. 1440) Hólabiskup 1425–1435.
3 Gottskálk Keniksson (d. 1457) Hólabiskup 1442–1457.
4 Stefán Jónsson (d. 1518) Skálholtsbiskup 1491–1518.
5 Ögmundur Pálsson (d. 1541) Skálholtsbiskup 1521–1540.
6 Guðbrandur Þorláksson (1541?–1627) Hólabiskup 1571–1627.
7 Magnús lagabætir, konungur Noregs 1263–1280.
8 Eiríkur af Pommern, konungur í Noregi 1389–1442, í Svíþjóð og Danmörku 1396–1439.
9 Ólafur Hákonarson, konungur Danmerkur 1376–1387 og Noregs 1380–1387.
10 Hinrik VI. Englandskonungur 1422–1461.
11 Haft einkarétt.

En í tíð fyrrnefnds Erici Pomerani byrjuðu engelskir að reisa hingað með kaupskap, jafnvel þó það hafi skeð í óleyfi kóngs, því A° 1413 finn ég fyrst að engelskir hafi siglt hingað upp á kauphöndlan, við hvörja þeir vitrari hér vildu ei höndla. En þar um þetta skeið forsómaðist mjög að norskir eður þeir frá Bergen sendu hingað skip, svo sem innbyggjarannir yfir kvarta fyrir kónginum 1419, það upp á mörg ár hafi ekkert skip komið frá Noreg, þá hafa engelskir árlega komið hingað, og sumir af þeim haft kóngsleyfi hér til. Því fyrrnefnt ár 1413 komu 5 skip í Vestmannaeyjar, og framvísuðu Henrici 5ti kóngs[1] af Englandi bréf til íslenskra, að hans undirsátum væri leyft að hafa hér kaupskap, einkanlega á því skipi sem hönum tilheyrði. Hvar eftir engelskir hafa komið hingað árlega með kaupskap, sumir í kóngsleyfi en sumir ekki. Hvar yfir kgl. Mayst klagar fyrir kóng Henrich 6ta 1432, því enn þá behéldu þeir frá Bergen sínu gamla privilegio og máttu höndla hér með 12 bússur[2] og sækja fisk á þeim, sem kóngurinn segir, af hvörjum 6 áttu að liggja hér á vetrum, en hinar 6 flytja fiskinn fram til Bergen. Var þá engelskum undir góts- og lífstöpun fyrirboðið að höndla hér þar eftir, hvört forboð stóð í tíð Christophori Bavari sem og Christiani 1mi,[3] en öngvu síður stálust engelskir hingað og gjörðu margt illt af sér með ráni og gripdeildum.

Samt höfðu norskir hér um þann tíma höndlanina og allt fram á tíma kóngs Hans.[4] Jafnvel þó engelskir gjörðu þeim stóran skaða með sinni höndlan, hvar með sú bergíska kauphöndlan tók mjög af, og helst mun skeð hafa af því þeir í Bergen hafa ei megnað að senda svo mikið mjöl sem landið með þurfti og contoiret[5] þar vildi ei assistere þá með því fyrir þá skuld að því var fyrirboðið að eiga hlut í Íslandshöndlan, hvörja þeir contoirisku höfðu dregið að miklu leyti til sín undir því skyni að þeir reiknuðu sig Bergens innbyggjara, og höndluðu hér með norsku fólki og skipum. Hvar með þeir drógu allan profiten frá þeim í Bergen, sem sést af klögumáli þeirra til Hamborgara í tíð kóng Hans,

[1] Hinrik V. Englandskonungur 1413–1422.

[2] Kaupskip, tvímastra skip af hollenskri gerð.

[3] Kristján I., konungur Danmerkur 1448–1481, Noregs 1450–1481 og Svíþjóðar 1457–1464.

[4] Hans, konungur Danmerkur 1481–1513, Noregs 1483–1513 og Svíþjóðar 1497–1501.

[5] Skrifstofa Hansasambandsins.

hvar fyrir þeir báðu kóngl. Majst leiðréttingar þar á, sem augljóst er af handfestingu hæstnefnds konungs A° 1483, hvar inni kóngurinn lofar Bergensmönnum að gefa ekkert leyfi til það Hansestaðanna kaupmenn sigli til Íslands.

Nú þó að contoiret í Bergen og hinir engelsku, sem sagt er, hafi gjört Bergensmönnum stóra hindran og impassa[1] í höndlaninni hér á Christiani 1^{mi} dögum, þá samt meina ég að Hamborgarar sem um langa tíma höndluðu hér eftir þessa tíma, hafi einninn lagt grundvöll til sinnar höndlunar hér, þó þeirra sé ei mjög getið, hvað augljóst er af sögðu klögumáli þeirra þýðsku kaupmanna í Bergen til Hamborgara A° 1482.

Og að þeir þetta ár hafi haft hér temmilega stóra höndlan, er augljóst vitni til það stóra upphlaup sem Henrich af Lohn uppvakti, helst út af því mjöli sem fluttist til Íslands í þeirri dýru tíð, sem þar þá yfirgekk, og hafði nær því kostað líf ráðsins og hinna helstu borgara. Og til þessarar höndlunar hafa þeir haft konunglegt privilegium, og þar fyrir behaldið henni, sem jafnan tók meir og meir til og var hin fornemsta hér allt til 1602. Um höndlun þeirra hér var oftlega klögun, bæði að varan væri slæm og dýrara seld en gamall vani og kaupin höfðu til verið.

Ekki finnst að þeir hafi sem engelskir rænt fólk hér, utan hvað ósamþykki féll inn með þeim og höfuðsmanninum Lauritz Muhle,[2] svo að þeir tóku fisk fyrir hönum og hann aftur fyrir þeim með öðru fleira sem þar út af spannst. Hvar fyrir A° 1551 þeim var fyrirboðið að halda hér vetrarlegufólk til kaupskapar og skipaútgjörðir til fiskiríis, því þeir (helst á Suðurnesjum) höfðu víða smábáta sem 3 à 4 menn gátu róið, þar þeir vildu hafa fjöldann á þeim. Léðu þeir þessa báta íslenskum á vetunnar fram til vertíðar en tóku skipleigu og skiphlut um vertíð og seldu síðan þessa báta á vorin og smíðuðu aðra nýja.

Eftir þetta forboð komu þeir ekki í Hafnarfjörð um 2 ár, en aðrir sigldu frí sem ekki höfðu þessa skipaútgjörð. Þó var bartskerum,[3] drengjum sem tungumálið áttu að læra og skipbrotsmönnum leyft að vera hér um vetrartímann. Þeir aðrir sem væri með friði hér og höndluðu eftir gamallri vísu, með ófalsaða vöru og réttum mælir og stikum

[1] Ógöngur.

[2] Lauritz Muhle, höfuðsmaður á Íslandi 1547–1551.

[3] Bartskerar. Menn sem á miðöldum fengust í senn við rakaraiðn og handlækningar.

etc., máttu hafa fríheit hér að höndla. Íslenskum var og bannað nauðsynjalaust að taka meira af þeirra vöru en þeir gæti betalað, án þess að fá þeim þeirra jarðagóts, því öngvir framandi máttu tilhöndla sér það, nema þeir ílendust hér og vildu búa í landinu.

Með Hamborgara kauphöndlan hér innkom þeirra alin[1] (sem viðhélst allt til nú fyrir fáum árum, þá kóngl. Mayst afskaffaði hana) en aflagðist hin norska, eður svokölluð Íslandsalin[2] sem vor gömlu lög um geta.

Jafnvel þó engelskum væri fyrirboðin hér höndlanin, þá samt fóru þeir hingað, annaðhvört seint á Christiani 1^{mi} eða snemma á kóng Hans tímum, svo sem ófríhöndlarar (að ég meina) allt fram til 1490, þegar kóngannir Hans og Henrik 7de af Englandi[3] gjörðu friðarsáttmála milli sín,[4] og kóng Hans eftirgaf að engelskir mættu sigla hingað, fiska og selja hér sína vöru, með því skilyrði að þeir betali ordinaire toll og önnur réttugheit til kóngsins fyrir þá höfn sem þeir sigldu upp, hvört privilegium þeir skyldu renovere[5] hvört 7da ár.

En samt batnaði ekki þeirra framferði hér, því hér um A° 1513 eða 1514 slógu þeir í hel kóngsins fógeta og 11 menn með hönum, tóku hlaðið skip með kóngsins afgift og byggðu sér skants[6] og vígi. En samt fengu þeir fríheit þar eftir að höndla hér, með því móti þeir höguðu sér friðsamlega og réttvíslega, og því leyfi behéldu þeir um tíð Christiani 2^{di}.[7] En í hans successoris[8] Fridrici 1^{mi}[9] sem og Christiani 3^{tii} tíð[10] mun ei hafa verið gefinn gaumur að þeim, þar kóngannir höfðu öðru að gegna, sem var Christiani 2^{di} og hans áhangenda áhlaupum, samt reformations verkinu.[11] Og því hafa engelskir ei sókt um að fá endurnýjað sín privilegia 7da hvört ár, og gekk svo þetta svoleiðis þar til kóng Christiano 4to[12] fyrirbauð þeim hér að höndla, svo að öðru

1 Hamborgaralin, 57,1 cm.
2 Óvíst um lengd til forna, að líkindum 47–49 cm.
3 Hinrik VII. Englandskonungur 1485–1509.
4 *Lovsamling for Island* I, s. 39–41 (Traktat i 30 Artikler, mellem Kong Hans og Henrik den Syvende af England, 20.1.1490).
5 Endurnýja.
6 Þ.e. skans, virki.
7 Kristján II., konungur Danmerkur og Noregs 1513–1523, Svíþjóðar 1520–1521.
8 Arftaki.
9 Friðrik I., konungur Danmerkur og Noregs 1523–1533.
10 Kristján III., konungur Danmerkur 1534–1559, Noregs 1537–1559, krýndur 1537.
11 Siðaskiptin.
12 Kristján IV., konungur Danmerkur og Noregs 1588–1648.

hvörju þar eftir finnst í lögmannadómum að þeir hafa verið ályktaðir fyrir ófríhöndlara.

En A° 1602 var þeim öll kauphöndlan hér fyrirboðin af hæstnefndri kónglegri Maj^st^ og hans successore Friderico 3^tio^,[1] hvör þó mun hafa leyft engelskum að fiska hér undir landinu, og hafa nokkra kauphöndlan við landsfólkið af vissum sorter. Höfðu þessir sitt aðsetur helst í Austfjörðum og undir Snæfellsnessýslu, hvör þeirra höndlan viðhélst til Annum 1668, eftir hvað hún aflagðist og aftókst með öllu A° 1674, d. 5ta Maij með kgl. Maj^ts^ bréfi.[2] Það sem nú hefir verið sagt um engelska höndlan hér á að skiljast um nokkra fáa, helst frá því Hamborgarar höfðu fengið hér yfirhönd með sína kauphöndlan.

Slíkt hið sama meina ég um þá af Lybich og Bremen, að þeir hafa haft eina höfn eða tvær, svo sem þeir af Stade,[3] hvörjum Fridericus 2do[4] leyfði 1577, 2^ær^ hafnir í Ísafirði og borgmeistaranum af Lybich, Bartholomæo Tinnapel, Dýrafjarðarhöfn A° 1565. Svo hafði og Henrich Lafrentz[5] höfn fyrir norðan, hvörn Jón Jónsson lögmaður klagaði A° 1589[6] fyrir það hann hafði tekið sér höfn fyrir sunnan land. En þar Henrich virtist forföll tilgengið hafa, að ei sigldi upp á sér lénta höfn, var hann þá dæmdur tilkomanda ár án forfalla undir bréfabrotssektir,[7] að sigla upp fyrir norðan í Húnavatnsþingi.

Þessir þýðskir (sem aðgreindir eru oftlega með þessu nafni frá Hamborgurum) forsómuðu tíðum sér ánafnaðar og léntar hafnir, og létu sér ekki líka þær, og sigldu þangað sem þeim þókti ábatameira, yfir hvörju klagað var á Alþingi 1579 til kóngl. Maj^ts^, hvar upp á og kom resolution. Þessir allir: Hamborgarar, þeir frá Lybich og Bremen höfðu hér höndlanina til Annum 1602, þó Hamborgarar lengst, en hinir skemur, því ég hygg að þessir hafi ei fyrr en seint á Christiani 3^tii^ tímum framið hér kauphöndlan, þar þeir höfðu framan af ófrið við hæstnefnda kóngl. May^st.^

Fyrir utan þessa veit ég ekki aðrar nationer hafa haft hér fríhöndlan, jafnvel þó baron Holberg í hans *Dannemarks & Norges*

1 Friðrik III., konungur Danmerkur og Noregs 1648–1670.

2 *Lovsamling for Island* I, s. 354–355 (Aabent Brev ang. Forbud mod Handel med Fremmede, 5.5.1674).

3 Stade í Þýskalandi, ein af Hansaborgunum.

4 Friðrik II., konungur Danmerkur og Noregs 1559–1588.

5 Henrik Lafrantz, kaupmaður á Skagaströnd, Hún.

6 *Alþingisbækur Íslands* II, s. 138 (Dómur um Henrik Lafrantz 1589).

7 Sekt fyrir brot gegn konungsbréfi, þ.e. leyfisbréfinu fyrir viðkomandi höfn.

Beskrivelse,[1] um höndlunina segi að hollenskir hafi og haft hér frí-höndlan. En ekki nefnir kong Christian 4de þá í sínu bréfi þegar hann afskaffaði alla framandi höndlan hér og fékk hana sínum undirsátum. Þó er þess að gæta að þó þessir útreiddu landið, þá hafði sjálf kongl. Majst Vestmannaeyjar og brennisteinshafninar,[2] og Fredericus 2do lét sjálfur sitt fólk höndla hér, því A° 1562, d. 24ða Martii bannar hann að selja öðrum en sínum kaupmanni lýsi héðan.[3]

Á dögum Margrétar drottningar[4] og Erici Pomerani sérdeilis og oftlega þar eftir var hér lítil stjórn um þessa framandi höndlan, þar þessir kaupmenn söfnuðust oft margir á eina höfn, svo sem skeði A° 1396 eður '97, voru 6 skip í Vestmannaeyjum og hér um 1538 voru 5 í Grindavík og víða 2 á höfn.

Hvaða vöru þessar nationer hafi hingað flutt kann maður helst sjá af þeim gömlu kaupsetningum, því enginn annar taxti var þá á vörunni en sá sem Íslendingar settu sjálfir eftir samkomulagi við kaupmennina. Varan sem hingað fluttist, fyrir utan timbur, er þó helst kom frá Noreg, er eftirfylgjandi með sínum taxta.

Víntunna fyrir	4 vættir
en fyrir 3 þá betra er til.	
Hálfstykkisvarningsklæði[5] fyrir	4 v.
og haldi 24 stikur.[6]	
Járnfat fyrir	4 v.
og haldi iiij hndr. járns.	
Biktunna fyrir	4 v.
Mjöltunna	1 v.
Tjörutunna	4 v.
Mjaðartunna fyrir	2 v.
Bjórtunna	1 v.
Kvartel hunangs	1 v.
og haldi 60 merkur.[7]	
30 stikur striga	1 v.
16 stikur vesturfara[8]	1 v.
8 fjalir góðar	1 v.
8 vaglskot	1 v.

1 Ludvig Holberg, *Dannemarks og Norges Beskrivelse* (1. udg), s. 552.

2 Eyjafjörður, Eyjafj. og Húsavík, Þing.

3 *Íslenzkt fornbréfasafn* XIII, s. 706–707. (Konungur leggur fyrir íbúa norðan lands á Íslandi að selja kaupmanni sínum einum allt lýsi, 23.3.1562).

4 Margrét Valdimarsdóttir, drottning (*ríkisstjóri*) í Danmörku 1375–1412, í Noregi 1388–1412 og í Svíþjóð 1389–1412.

5 Varningsklæði. Algengasta tegund innflutts klæðis á Íslandi fram á fyrri hluta 18. aldar og sú langódýrasta var nefnd varningsklæði. Hálfstykkiskaup. Vörukaup í stórum skömmtum, kaup fyrir minnst 120 fiska í senn.

6 Stika. Lengdareining. Hin gamla íslenska stika jafngilti 2 álnum.

7 Mörk. Þyngdareining og rúmmálseining. Hér rúmmálseining. Ein mörk samsvaraði um 0,248 l.

8 Hörléreft.

En dýrendisléreft, fargað klæði, gull og silfur var selt og keypt eftir samkomulagi, þó svo að okur væri ei brúkað.

Allt annað smákram, svo sem kvenfólkshúfur, pungar, belti, skæri, skór, knífar, ljáir og brýni, snæri og pálrekur, skeifur og naglar, og allt annað átti að seljast eftir sjálfra setningi og gömlu lagi, hvörutveggjum að skaðlausu. Hveititunna, nema pomerskt hveiti, 12 f. Lóðir með 40 snærum ½ vætt í léttavöru.

Sú íslenska varan var vaðmál, refskinn, fiskur, smjör, lýsi etc. Smjörtunnan 4 vættir, smjöráttungur,[1] sem halda átti 30 merkur, fyrir ½ vætt. Smjörkvartel sem taka skyldi 60 mk. fyrir 1 vætt.

Um skreiðina var á Alþingi A° 1520 samþykkt með höfuðsmannsins ráði að 3½ vætt skyldi gilda 1 hndr. f. með hreinan og kýldan fisk.[2] En þýðskir og engelskir lofuðu aftur á móti að höndla eftir gömlum vana tunnuþunga í hvörju hundraðskaupi[3] (sem ég ætla sé 120 f.) og hafa íslenskan pundara og íslenska stiku. En réttan mælir 30 mk. áttung og 200 marka tunnu.

Þegar nú kóngl. Maj^st^ á áðurgreindu ári 1602, d. 16da Aprilis, yfirlét höndlanina til sinna eigin undirsáta í Kaupenhafn, Málmey og Helsingjaeyri, þá voru tilteknar hafnir deputeraðar sérhvörjum þessara staða.[4] Þessari höndlan héldu þeir að ætlan minni til 1619, jafnvel þó að forpachtningen[5] í fyrstu væri ei lengur tiltekin en til 1614.

Enginn taxti var enn þá af kónginum settur heldur var þeim befalað[6] að höndla billega og ekki forhækka verð á þeirra vöru fram yfir gamlan landsins vana og vísu.

Til landsins skyldu kaupmenninir flytja sérdeilis mjöl, malt, öl, vín, brennivín, klæði, léreft, koparkatla, járn, timbur til kirkna, húsa, báta og ára, hvað þó helst er á nefnt í kóngsbréfinu 1614[7] og annað nauðsynlegt. Og þar framandi kaupmenn hafi að undanförnu flutt Ham-

1 Áttungur. Rúmmálseining sem svarar til ⅛ úr tunnu.

2 Kýldur fiskur. Fiskur sem hnakkakúlan hefur verið skorin af.

3 Hundraðskaup. Vörukaup í stórum skömmtum, kaup fyrir minnst 120 fiska í senn. Einnig kallað hálfstykkiskaup.

4 *Lovsamling for Island* I, s. 138–143 (Privilegium for Kjöbenhavn, Malmö og Helsingör, at före Enehandel paa Island indtil 1614, 20.4.1602).

5 Einkaleyfi til að versla.

6 Skipa, fela á hendur. Danska *befale*.

7 *Lovsamling for Island* I, s. 173–177 (Privilegium for Kjöbenhavn, Malmö og Helsingör til fortsat Enehandel paa Island i 11 Aar, 28.4.1614).

borgar-, Lyneborgar-,[1] lýbiskt[2] og Stralsyndisöl[3] etc., þá skulu þessir flytja í staðinn alleinasta danskt öl fyrir almúgafólkið, en sérdeilis gott öl, sem geymast megi óskemmt allan veturinn, fyrir það vildasta fólk, sem efni hafi til að betala það, svo ekkert vanti í þeirri grein.

Íslenska alin og vigt var þeim skipað að brúka. En stórum þókti þá landsfólkinu umskipti á vörunni, að hún var bæði minni, lakari og dýrri. Helst var klagað yfir þeim frá Kaupenhafn, að þeir hefði sett upp, svikið og blandað mjöl og mjöð, og var höfuðsmanninum Friðrik Friis[4] befalað A° 1619, að hann skyldi yfirskoða tveggja eður þriggja ára reikninga kaupmannanna, af hvörju ekkert varð vegna dauða höfuðsmannsins.

Var því ný kaupsetning gjörð á þann hátt að þar hálfstykkiskaup[5] höfðu áður verið, þá skyldi nú mjöltunna sem vægi 18 fj. fást í þriggja vætta kaupi fyrir 1 vætt, þó svo að menn tæki upp á 2 vættir fjalvið, léttingsklæði, striga, léreft, vesturfara, hatta og annað þarflegt. En kaupi menn mjöl í einkaupi,[6] þá sé mjöltunnan fyrir 1½ vætt með gott rúgmjöl og af fyrrsagðri vigt.

	Vættir	Fj.
Grjónatunna	2	-
Hveitibrauðstunna	2	-
Svartabrauðstunna	1½	-
Mjaðartunna, óblönduð	4	-
Lýbisk öltunna, óblönduð	4	-
Ditto stunst öl[7]	1½	-
Ditto danskt öl	1	-
Brennivínskútur sem heldur12 mk.	-	4
Messuvínskútur eins.[8]		
12 mk. hunang	-	6
12 mk. tjöru	-	2

1 Lüneborg í Þýskalandi.
2 Lýbika (Lübeck) í Þýskalandi.
3 Stralsundsöl, kennt við Stralsund í Þýskalandi.
4 Friðrik Friis, höfuðsmaður á Íslandi 1619–1620.
5 Hálfstykkiskaup. Vörukaup í stórum skömmtum, kaup fyrir minnst 120 fiska í senn. Einnig kallað hundraðskaup.
6 Einkaup. Kaup á einni vörutegund sér í smákaupum.
7 Stralsundsöl.
8 Þ.e. sama og að ofan, 12 mk. á 4 fjórðunga.

Grásaltstunna	1	2
Járnfat sem að minnsta kosti vægi 3 vættir fyrir	5	-
12 mk. ásmundarjárns[1]	-	1
8 mk. eirs	1	-
8 mk. tvíbrætt tin	1	-
8 mk. látúns	1	-
Greniborð 6 álna	-	1
Ár stór eða smá	-	1
2 knífar í varningsskeiðum	-	1
Konupungur	-	1
Vinnumannahattur	-	1
Hattur sem dvelek[2] er undir	-	3
Hattur með tryp[3] og baj[4] fóðraður með litlu bandi	-	6
Karlmannsskór, einsólaðir	-	1½
Kvenskór	-	1
Vax mk.	-	1
2 þjalir	-	1
2 lásar	-	1½
Svigakerfi[5]	-	1
Krókakerfi	-	1
Bók pappírs	-	1
Pálreka	-	1
Skógaröxi	-	1½
Smíðaöxi	-	3
4 skeifur með nöglum	-	1
Bjórtunna, tóm	-	2
Tvö lóðarsnæri, fimmtugt[6] hvört, með taumum og önglum	-½	-
Haldsnæri, fimmtugt	-	3
8 mk. nótgarns	1	-

[1] Smíðajárn unnið með tiltekinni aðferð. Járnið kemur úr vinnslunni í kúlum sem kallast „ásmundar“.
[2] Þ.e. dvællik, léreft ofið úr hör.
[3] Þ.e. trip, eins konar ullarflauel.
[4] Flónel.
[5] Tunnugjarðir.
[6] Fimmtíu faðma langt.

25 faðmar, hvörjir, af hákarlsfærum streng	1	-
5 mk. brýni	-	1
8 stikur lérefts	1	-
12 stikur vesturfara	1	-
16 stikur striga	1	-
í móts við mjöl.		
En 10 stikur lérefts í einkaupi	1	-
14 stikur vesturfara	1	-
20 stikur striga	1	-
í einkaupi, sé fiskur eða lýsi viðgefið.		
En slæmur hálmstrigi, sem hér til dags hefur fluttur verið, kaupist ei.		
Sængurklæði	- ½	6
Dalur	1	-
en annað silfur eftir vigt og samningi.		
5 stikur varningsklæði	1	-
Hálfstykkisklæði[1]	- ½	-
Þriðjungaklæði	-	6
Stikuklæði	1	-
Kostulegt léreft og hvað annað eftir billegheitum.		

Verðlag þeirrar íslensku vöru var sem fylgir:

	V.	Fj.
2 fj. smjörs	1	-
Lýsistunna sem tekur ij hndr. mk.	5	-
35 blautir fiskar	1	-
svo að gildingu að 30 harðir séu fyrir vætt.		
20 löngur samfengnar	1	-
2 skötur	-	1
8 álnir gjaldavoð	1	-
Þrennir vettlingar	-	1
Tvennir valdari	-	1
Duggarasokkar[2] einir	-	1
Smábandssokkar[3]	- ½	-

[1] Hálfstykkisklæði. Algeng tegund innflutts klæðis, heldur dýrara en varningsklæði.
[2] Sokkar úr grófu ullargarni. Einnig nefndir púlsokkar.
[3] Sokkar úr fíngerðu ullargarni.

Lamb að Þorláksmessu[1]	-	1½
Veturgamall sauður að Ólafsmessu[2]	-	5
Tvævetur	-	7
Þrevetur	1	-
4ra vetra eður eldri	1	2
4ra vetra gamalt naut og aftur skinnið að Ólafsmessu.	4	-
5 vetra gamalt naut	7	-
6 vetra	9	-
7 vetra og aftur skinnið	9	-

En með þessa kaupsetningu voru kaupmenn öldungis ófornægðir, hvar fyrir að A° 1619 gjörðist ein ný forpachtning[3] og ein compagnietshöndlan uppréttuð. Kóngl. Maystbefalaði þá og 4 mönnum af landinu að mæta í Kaupenhafn að höndla við reiðarana[4] um nýjan taxta. En þeir sem sigldu þóktust litlu til vegar geta komið vegna landsins við Compagniet[5] um vörunnar verð. Útgaf þá kóngl. Majst einn taxta,[6] sem var hinn fyrsti sem hingað á land er gefinn, hvör að viðhélst til Annum 1631, því Compagniet kvartaði þá yfir að það kynni ekki að viðhaldast með höndlanina eftir þeim taxta vegna uppáfallandi harðenda.

Kom þá nýr taxti því léttari, en landsfólkinu þyngri, þar sú framandi vara var uppsett en hin íslenska í mörgu niðursett, en nú fremur en sá fyrri taxti hafði tilskipað, því enginn var þá af landsins hálfu að accordere[7] við Compagniet.

En sem þessi nýi taxti kom hingað þóktust landsmenn með öngvu móti geta höndlað eftir hönum. Suppliceruðu[8] því til hans Maystað mega behalda þeim fyrra, og klöguðu einninn yfir að kaupmenn hefðu í margan máta brotið taxtann og höndlað á móti hönum, bæði með

1 Á spássíu: 20. Julii.
2 Á spássíu: 29. ejusdem [sama mánaðar].
3 *Lovsamling for Island* I, s. 194–199 (Det islandske Compagnies Privilegier, 16.12. 1619).
4 Kaupmennirnir sem höfðu verslunina á leigu.
5 Elsta íslenska verslunarfélagið 1620–1662. / *Det Islandske Kompagni 1620–1662.*
6 *Lovsamling for Island* I, s. 184–194 (Forordning om Taxten paa den islandske Handel, 16.12.1619).
7 Semja.
8 Sækja um eða sárbæna.

því að varan sem þeir fluttu hafi verið of lítil, svo innbyggjarannir hefðu liðið skort þar fyrir, og þar á ofan seld miklu dýrari en taxtinn tilhélt. Öðluðust landsmenn þá bænheyrslu að sá nýi taxti var afturkallaður en hinn gamli skyldi blífa við makt, með því skilyrði að innbyggjarannir héldi sig frá allri ófríhöndlara höndlan. En bryti þeir út af því þá skyldi hinn nýi taxti endilega þeim setjast.

Eftir innbyggjaranna beiðni, vegna fátæks almúga hér í landi, aftók kóngl. Maj^st^ A° 1658 hundraðskaupið úr fyrrnefndum taxta Christiani 4^ti^[1] og skipaði undireins að 4 menn af landinu skyldu koma til Kaupenhafnar að höndla um einn nýjan taxta. En þar varð ekkert af vegna stórfelldra harðenda, heldur suppliceruðu landsmenn á nýja leika, það þeir mættu njóta framvegis þess gamla taxta, hvað og veittist þeim.

Í þriðja sinni A° 1661 báðu Íslendingar enn þar um, en svarið þar upp á hef ég ei séð, þó meina ég að þeir hafi vorðið bænheyrðir, því A° 1662 var Compagniet vegna harðenda upphafið, en sá gamli taxti viðhélst allt til Annum 1684 þegar Christiani 5^ti^ taxti var hingað innsendur.[2]

Og má vel reikna að þessi margnefndi Christiani 4^ti^ taxti sé grundvöllur hinna sem hingað voru gefnir, af hvörjum gjörla sést hvör vara þá hingað fluttist sem og verð á henni, samt þeirri íslensku. Hvar fyrir útskrift af hans translation, svo sem ég hefir öðlast hana, fylgir hér með til slútningar, þar hin danska hefir ei séð.

En síðan frá því sem sagt hefur verið hafa menn miklu skýrari og eftirréttanlegri undirréttingu í þrykktum bókum, heldur en ég fáfróður í slíku sem öðru kann að skrifa.

CHRISTIANS KÓNGS FJÓRÐA TAXTI A° 1619[3]

Vér Christian IV^de^ með Guðs náð Danmerkur, Noregs etc. gjörum vitanlegt eftir því í millum vorra kæru og trúu undirsáta, allra innbyggjara og almúga á voru landi Íslandi og í Vestmannaeyjum, á þá aðra

[1] *Lovsamling for Island* I, s. 253 (Aabent Brev om Ophævelsen af det hundredste Kjöb, 6.6.1658).

[2] *Lovsamling for Island* I, s. 415–425 (Forordning om den islandske Taxt og Handel, 6.5.1684).

[3] *Lovsamling for Island* I, s. 184–194 (Forordning om Taxten paa den islandske Handel, 16.12.1619).

síðu, og þess Íslenska Compagníis[1] hér í voru ríki Danmörku á þá aðra síðuna, hafa sig gefið til aðskiljanlegrar þrætu og ágreining taxtans á vörunni þeirra á millum innbyrðis í kaupum og höndlan, svo og önnur þyngsli áhrærandi. Þá höfum vér náðarsamlega það háttalag yfirvegið og millum fyrrnefndra undirsáta gjört og til þennan eftirskrifaðan taxta svo sem eftirfylgir.

Fyrst skal yfir allt vort land Ísland og Vestmannaeyjar haldast ein rétt vigt í allri höndlan, kaupum og sölum, hvör vigt skal vera réttuð eftir hér í vorum kaupstað Kaupenhafn. Í þann máta að hvör íslensk vætt skal halda 8 fj. en hvör fj. 10 skálapund, svo að hvör íslensk vætt skal halda 80 skálapd. Og skal hér eftir á öllum höfnum á Íslandi og Vestmannaeyjum, í kaupstað, fiskurinn meðtakast, svo að iij vættir með þurran og góðan hreinan fisk skulu afhendast fyrir 1 hndr. fiska, sem er hvör ein vætt 40 f.

Hvað áhrærir mjöl sem til Íslands skal hér eftir flytjast og til Vestmannaeyja, skal vera gott óstraffanlegt rúgmél, og skal hvör ein tunna xii⸗ lýsipd. sem er ii⸗ íslenska vætt. Og skulu þeir fyrir sunnan og vestan, sem betala með fiski og lýsi, einungis fá 1 tunnu méls í hvörju i⸗ hndr. kaupi. En fyrir norðan og vestan[2] í þeim stöðum sem betalast með kvikfé, smjöri, vaðmáli, sokkum og öðru þvílíku, mjölstamp í hvörju hundraði. Og skal á þá leið reiknast til hundraðskaups sem eftirfylgir, með því íslenskir sama hundraðskaupi ei vilja afstanda.

	F.
Ein tunna mjöls í þungavöru, sem er gott rúgmél og vegur xii⸗ lýsipd. eður ii⸗ vætt	50
Og hvör sem ei mjölið girnist, hann skal eiga kost á þessari vöru sem eftirfylgir:	
1 mjaðarkvartel	40
½ tunna með lýbiskum fatbjór	40
1 tunna með gott skildingsöl	50
1 tunna dubilt öl	40
Hálftunna grjóna	50
1 tunna með danskt brauð	60

[1] Elsta íslenska verslunarfélagið 1620–1662. / *Det Islandske Kompagni 1620–1662.*
[2] Svo, rétt er austan.

1 tunna malts með danskan mælir 50
1 tunna salts 40
15 mk. eirs 75
15 mk. með smíðað tin 75

Og er fyrrskrifuð vara sú hin helsta vara sem gefast skal fyrir mélið, þeim sem mjölið girnast ekki.

Þetta eftirskrifað góts skal og gefast með þungavörunni til að fullgjöra 90 f. F.
1 stika af hamborgaraklæði 25
1 járn fj. 12
1 eikiborð gott og 10 fóta langt 8
Og í hvörju hundraði 2 eikiborð.
Hundrað skipsaums 20
1 hestajárn 5
1 mk. brennivíns 2
12 mk. tjöru 10
1 mk. með gott messuvín 2
1 vax mk. 5

Þettað eftirskrifað góts fyrir skrifað verð reiknast til annars helmings upp í létta vöru til 90 f.

1 stika varningsléreft 6
1 stika af vesturfara 4
1 strigastika 3
Betri léreft eftir sínu verði sem þeir kunna um að forlíkast.
1 lóðarsnæri 40 faðma 12
1 hndr. önglar með taumum 25
1 haldfæri 60 faðma 24
Þau sem eru sterk eftir advenant[1] og sama hentugleikum.
1 netgarns fj. 60
1 varningshattur 10
1 piltahattur 8
1 hattur með dvelch undir börðunum 20

[1] Eftir atvikum.

1 hattur með tryp undir börðunum 30
Betri hattar kaupist eftir því sem þeir kunna um að forlíkast sem það girnast.
1 pálreka 10
1 handöxi 15
1 kragi 10
Betri kragar fyrir sitt verð.
1 stika með varningsklæði 10
1 al. með breitt hálfstykkisklæði 25
Betri klæði fyrir sitt verð sem það girnast.
1 kjöltré 12 al. 60
1 kjöltré 10 al. 50
1 kjöltré 8 al. 40
1 kjöltré 6 al. 30
2 stór stefni 30
2 meðalstefni 20
2 lítil stefni 15
2 hástokkar[1] 14 al. 40
2 hástokkar 12 al. 30
2 hástokkar 10 al. 20
1 ár 10 al. 12
1 ár 8 al. 10
1 ár 6 al. 6
1 bjálkatré 10 al. 10
1 bjálkatré 7 al. 6
1 gott danskt borð 10
Þau sem minni eru 8
1 spíra 3
Einir góðir karlmannsskór 30
Einir almennilegir skór 15
Góðir kvenskór 25
Almennilegir kvenskór 12
2 mk. litar 24
1 bók pappírs 5
1 krókakerfi 3

[1] Borðstokkar.

1 sænguráklæði	120
1 látúnsmundlaug eftir því sem hún er stór til	20 — 30 — 40
1 fínn pungur	10
Almennilegur pungur	5
Barnapungur	3
Góður læsingarlás	12
1 almennilegur lás	5
Lítill lás	3
1 þjöl	3
1 skæri	3
1 góður knífur	8
Almennilegur knífur	4
1 lítill knífur	2

Og með því þetta fyrrnefnda hundraðskaup þeim fátæka almúga á fyrrnefndu landi Íslandi, þeim sem ei eru megandi hundraðskaup að kaupa, kann að vera nokkuð þungt og óbærilegt, þá höfum vér náðarsamlega fyrir þann skuld, fyrrnefndum fátækum almúga til hins besta, látið uppþenkja og niðurskorða eitt einasta kaup, hvört í allri höndlan, kaupum og sölum skal vera og brúkast eftir þessum eftirfylgjandi taxta. Þó skal vorum undirsátum á fyrrnefndu Íslandi vera frjálst að höndla í hundraðskaupi eður í einkaupi, og Compagniet skyldugt til það þetta áhrærir, eftir þeirra vild að höndla, svo að hvörjir af fyrrnefndum Íslendingum sem vilja kaupa í hundraðskaupi ráði því og hinir sem vilji kaupa í einkaupi, þá séu kaupmenn þeim skyldugir einkaups að una. Þó skulu vorir undirsátar á Vestmannaeyjum alleinasta hafa einkaup sem að öndverðu verið hefur, aldeilis haldandi sig eftir þessum eftirskrifuðum taxta, sem fyrir sunnan og vestan á Íslandi gjörður, settur og staðfestur er.

EINKAUPIN

HVAR EFTIR ÞEIR Á ÍSLANDI OG VESTMANNAEYJUM SEM ÞAÐ GIRNAST HÖNDLA SKULU

Fyrir norðan og austan í þeim höfnum og kaupstöðum sem betalast með fénaði, smjöri, vaðmáli og sokkum.		Fyrir sunnan og vestan í þeim höfnum og kaupstöðum sem betalast einungis með fiski og lýsi.	
N. og a.	F.	S. og v.	F.
1 tunna mjöls sem vegur iij v.	90		80
1 tunna mjaðar	230		200
1 fat með lýbiskt öl	130		120
1 t. með skildingsöl	80		70
1 tubbil öltunna	55		50
1 pottur brennivíns	5		5
1 pottur messuvíns	4		4
Grjóna ½ tunna	90		80
1 t. með gott brauð	90		80
1 t. með danskt malt	65		60
1 t. salts	55		50
Eir mk.	7		6
Tin mk.	6		5
1 al. Hamborgarklæði	33		30
1 stika með rétt hálfstykkisklæði	24		20
1 al. með mjótt hálfstykkisklæði	18		16
1 al. varningsklæði	9		8
Betri klæði eftir sínu verði.			
Járn fj.	12		10
Eikiborð 10 fóta langt	10		9
Ein hestajárn	5		5
100 skipsaums	26		24
Lítil ár 6 al.	7		6
1 almennileg ár 8 al.	9		8
Stór ár 10 al.	14		12
Stórt kjöltré	65		60
Lítið kjöltré 6 al.	33		30

2 stórir hástokkar	44	40
2 litlir hástokkar	24	20
1 bjálkatré 10 al.	14	12
1 bjálkatré 7 al.	9	8
2 stór stefni	33	30
2 smá stefni	22	20
1 greniborð	12	10
1 spíra	3	3
1 vax mk.	7	6
1 stika varningslérefts	5½	5
1 stika vesturfaralérefts	3	3
1 strigastika	2½	2
En gott léreft eftir mögulegu verði.		
1 lóðarstrengur 40 faðmar	12	10
100 öngla með taumum	22	20
1 haldfæri 60 faðmar	22	20
1 netgarns fj.	55	50
1 látúnsmundlaug	20 – 30 – 40	-
1 varningshattur	9	8

ÞETTA SKAL ÍSLENSK VARA GILDA OG ÚTGEFAST Í FREKASTA LAGI SEM EFTIR FYLGIR

Í fyrstu 3 vættir fiska skulu betalast um allt landið fyrir 100 f. en lýsistunna takist um allt landið fyrir sunnan og vestan	170	f.
Fyrir norðan	160	
Ein vætt smjörs	100	
40 f. blautir gildir vætt, eru	40	
20 gildar löngur	40	
Ein skata	2	
24 stikur með gott vaðmál	100	
30 pör duggarasokka	100	
Einir vettlingar	ij	
Hvað smáband er af sokkum og vettlingum takist svo dýrt sem vert kann vera.		
1 feitur uxi 6 vetra	200	

1 feitur uxi 5 vetra 180
Góður feitur uxi vel stór 7 eður 8 vetra gamall með húð . . . 260
Yngri uxi en 5 vetra takist sem þeir kunna um að foreinast.
Góður feitur sauður 4 vetra 40
Þriggja ára gamall sauður 35
Tvævetur sauður 30
Veturgamall sauður 20

Og vor lénsmaður þar yfir landinu hafi gaumgæfilega tilsjón að eftir þessum fyrrskrifuðum taxta sé í öllum kaupum og höndlunum sett og haldið. Sömuleiðis skal og vor lénsmaður í sama stað á vorum garði Bessastöðum ætíð hér eftir hafa og halda einn af fyrrnefndum pundara og reiðslu, sem eftir Kaupinhafnarvigt sé réttuð og saman vegin, hvar eftir allar vogir á landinu skulu réttast og samanvegast, og alla aðra gamla pundara til sín taka og aldeilis afsetja, nema þeir kunni að réttast við þessa nýja vog.

Í annan máta skal hvör kaupmaður í hvörri höfn hafa með sér einn smápundara og reitslu að brúka í þeirra höfnum og skulu vera brenndir með Kaupinhafnar brennimarki, hvörja þeir skulu eftirskilja á landinu við þeirra hafnir, svo og flytja þá með sér til kaups til landsins fyrir líðanlegt verð, þeim sem þá girnast.

Þau haldfæri sem þangað flytjast skulu vera góð, sterk og löng færi eftir því sem í taxtanum er áhrært. Skal og það Íslenska Compagnie svo við þá höndla eftir frekasta formegan[1] sem vera má og flytja þeim góða og óstraffanlega kaupmannsvöru, sem er gott rúgmjöl, svo að tunnan, sem áður er sagt, vegi iij vætt og skal vera hringuð.

NB. Þar hundraðstalan að framanverðu í þessum taxta sé ei skrifuð með rómverskri tölu, þá samt á ætíð að skiljast centuria major hundrað[2] fiskar fyrir 3 vættir.

* * *

[1] Eftir efnum, fjárhagslegri getu.
[2] Stórt hundrað, þ.e. 120.

[Oversættelse 1771]

1° OM FOLKEMÆNGDEN I ISLAND

De mærkværdigste mandfald her i landet, hvorved folketalet har meget formindsket, have skeedt:

1° Som af gamle skribentere maae see, Anno 1402 kom med et fremmed skib saa megen pest, at mand döde inden 3 natte, men dog grasserede pesten meest 1403 og 1404, da ödelagdes heele kirkesogne, som siden ikke ere beboede. Effter den levede 50 præster i Skalholtstifft, men meget færre i Holumstifft. Hvor mandhæfftig[1] den landplage har været, kand og deraf sees, at til Kirkebæjerklosterskirke bleve förte 775 liig, som mand talte.

2° Anno 1493 og 94 grasserede her og forskrækkelig meget mandfald, saa at folk döde paa stædet. Paa hver dag bleve begravne 3 à 4 liig paa een gang ved mange kirker, og liigmændene,[2] som döde, medens de toge gravene til de andre, blev selv begravne i de samme.

Efter denne dobbel mandöde[3] troer mand, at folk her i landet har aldrig kommet til sit forrige tal. Derforuden have her ofte indfaldet dyre tiider i landet, som have meget formindsket folketallet, især A° 1604. Thi skrevet er, at i heele landet haver den tiid faldet 9000 mand. Herforuden har ofte indfaldet sott[4] og dyrtiider, som meget have formindsket folkemængden, især 2de smaaekoppe sotter. Den förste 1616 og 1617, som var meget mandhæfftig.[5] Ikke har jeg seet tall over det folk, som da döde, men hvor mandhæfftig, den har været, kand nogenledes deraf erfaares, at i Arnæssyssel[6] döde 360, i Hunevandssyssel[7] 260, i Wadlesyssel[8] ligesaa meget og i Skagefiord 800.

At folket efter dette mandfald haver kommet til sin forrige mængde, som her i landet var för 1602 og 1615, kand, thi derom har mand ingen underrettning, som mig er vitterlig, skjöndt jeg tvivler derpaa,

1 Må henvise til pestens styrke og omfang.
2 Må henvise til dem, der begraver ligene.
3 Mandefald.
4 Farlig smitsom sygdom. Islandsk *sótt*.
5 Henviser her til det store mandefald.
6 Árnessyssel.
7 Húnavatnssyssel.
8 Eyjafjarðarsyssel.

thi altiid have undertiiden smitsomme syger og dyrtiider med andre tilfælde formindsket folketallet. Dog troer nogle, at folketallet har kommet til sin forrige mængde 1706, som det var 1615, förend den sidste mandhæftige smaaekoppesyge (som var blandet med nogen slags pest) mærkelig ödelagde folkemængden, meer end nogen tiid foran skeedt havde siden 1494.[1] Endskjöndt jeg ikke har seet det visse tall, som bemeldte smaaekoppesyge borttog, thi der ere adskillige fortællinger om. Nogle gjöre den mindre, andre meere, saasom hr. professor Eriksen[2] har indfördt i sit skrifft over laugmand Widalins skrift.[3] Men havde mand den viss, samt folketallet for aaret 1707, som de kongl. commissaries assessor Arne Magnusen[4] og Paul Widalin[5] toge her, saa kunde mand sagte[6] komme til fuldkomme visshed herom. Thi deres höjærværdigheder hhhr. biskopperne, igjennem hvilkes hænder heele mandtalet i landet har gaaet, baade det som blev taget aar 1761 som og 1769 […][7] hen imod 1700.

Vilde ædle hhhr. Commissarier lade sig behage at anmode deres höjæreværdigheder hhr. biskopperne om det fuldkomne mandtall af begge stifterne, er jeg forvisset, at de gav vis og fuldkommen underrettning om mandtallet i heele landet for aarene 1760 og 1761.

2° OM HANDELEN

Medens landet havde ingen Konge og var frie republiqve[8] alt til 1262, handlede indbyggerne efter egen behag ved norske, örkenöjske,[9] en-

1 Der står 1694 i det originale dokument. Her er det rettet til 1494 i overensstemmelse med den islandske udgave af brevet.

2 Jón Eiríksson (1728–1787), prófessor í lögum við háskólann í Sórey / *juridisk professor ved Sorø Akademi* 1759– 1771, starfsmaður norska kammers og rentukammers / *kommitteret i Norske Kammer og i Rentekammer* 1771–1787.

3 [Jón Eiríksson], *Udtog af afgangne Lavmand Povel Vidalins Afhandling om Islands Opkomst under Titel Deo, Regi, Patriæ*.

4 Árni Magnússon (1663–1730), professor.

5 Páll Vídalín (1667–1727), lovmand for syd og øst 1705–1727.

6 Sagtens.

7 Her har oversætteren fra 1771 udeladt eller glemt nogle linjer i den islandske udgave af brevet, nemlig følgende: "hvilket jeg ikke har set og kan derfor intet underrette om denne post. Men eftersom folketællingen, som blev taget i det mig betroede provstedømme her i Mýrasyssel i det førnævnte år, så synes det, som om befolkningen er forøget tæmmelig meget på den tid, hvor folketællingen A° 1761 var omtrent 1500, men A° 1769 …".

8 Henviser til Fristatstiden i islandsk historie 930–1262.

9 Orknøske.

gelske, syderöjske[1] og fleere nationer, eftersom dem syntes fordeelagtigst paa de vahre, de vare begjerlige for. Men fordi de vare gandske faae, som ejede her handlende skibe, saa komme hid i almindelighed fremmede skibe fra Norge og forbemelte öer, samt fra Irland med alleslags landet nödvendige vahrer, saasom mehl, malt, honnig, ved til huse og boesmeddes,[2] som da kaldedes kiirvider.[3] Derforuden andre vahrer; klæde, lærret, kvindekapper (kvenskickiur) etc. Men da landet 1262 gav sig under Norrigs konger, tilskilede[4] indbyggerne, at aarlig skulde komm hid 6 skiibe ladne med de vahrer, som landet vare nödvendige, nemlig 2 for norden, 1 paa Vestfjorde, 1 paa Östfjorden og 2 paa synden. Og dette samme har de alletiider accorderet[5] sig til i de haandfæstninger, som de gave kongerne, som jeg har seet alt til Christophorum Bavarum[6] eller og længere.

Men da disse 6 skibe ikke kunde anskaffe landet nok af nödvendige vahrer, som det behövede, vilde dog landets indvaanere have dem til styrke, thi baade var her da sædværk[7] alt til aaret 1404, samt ejede da isslænderne selv nogle faae skibe, som de handlede med og flöttede nödvendigste ting til landet, som gik toldfrie efter den condition isslænderne havde ved kongerne. Dog var de vahrer, som de flöttede hid paa sine egne skibe, ingenlunde nok til landets indbyggere, men eeneste for dem selv, som skibene ejede og vare landets forstyrrere.[8] Og disse skibe ejede nogle faa alt til aaret 1400. Men efter det vare de færre, foruden bisperne saasom Johan biskop Wilhialmsson paa Holum,[9] Gottskalk biskop sammesteds,[10] den förste Stephan[11] og Ögmunder[12] bisper i Skalholt, og sidst hr. Gudbrander.[13]

1 Sydøiske, mænd fra Sydøerne, dvs. Hebriderne.
2 Redskab. Islandsk *búsmíði*.
3 Kvalitetstømmer, godt eller dueligt tømmer. Islandsk *kjörviður*.
4 Satte som betingelse. Islandsk *tilskilja*.
5 Indgået aftale om.
6 Christoffer af Bayern, konge i Danmark 1440–1448, i Sverige 1441–1448 og i Norge 1442–1448.
7 Agerdyrkning. Islandsk *sáðverk*.
8 Skal forstås som landets ledere eller bestyrere.
9 Jón Vilhjálmsson Craxton (d. ca. 1440), biskop på Hólar 1425–1435.
10 Gottskálk Keniksson (d. 1457), biskop på Hólar 1442–1457.
11 Stefán Jónsson (d. 1518), biskop i Skálholt 1491–1518.
12 Ögmundur Pálsson (d. 1541), biskop i Skálholt 1521–1540.
13 Guðbrandur Þorláksson (1541?–1627), biskop på Hólar 1571–1627.

Erkebispen i Tronhiem havde og i pligten[1] ved Magnus Kong lagabætir[2] A° 1277 forbeholdet sig de frieheder at flötte hid aarlig 30 læster mehl. Desforuden komme her skibe fra Norge og andre stæder, dog var her heldst[3] norsk handel og i særdeeleshed fra Bergen, alt til Erich Pomerani tiid.[4] Begyndte de Engelske at reyse hid med handel, endskjöndt de vare uprivilegerede af Kongen, thi aar 1413 finder jeg först, at de engelske have seylet hid paa handel, ved hvilke de fornuftigere her vilde ikke handle. Men fordi i den tiid forsömmedes meget, at de norske, eller de fra Bergen, sendte hid, saasom indbyggerne besvære sig over for Kongen 1419, at paa mange aar havde intet skib kommet fra Norge, da have Engelænderne aarligen kommet hid. Og nogle af dem havt kongl. privilegium dertil, thi fornævnte aar 1413 komme 5 skibe i Westmanöer og fremvisede Kong Henrici 5ti af Engeland[5] brev til isslænderne, at hans undersaatter vare privilegerede til at bruge her handel især paa det skib, som han tilhördte. Hvorefter Engelænderne have kommet hid aarligen med sin handel, somme privilegerede, somme uprivilegerede af Kongen. Hvad kongl. Mayt for Kong Henrich 6te[6] beklager 1432, thi enda beholdt de fra Bergen sit privilegium og maatte handle her med 12 busser,[7] og söge fisk paa dem, som Kongen siger, af hvilke 6 skulde her overvintre, men de andre 6 flötte fisken frem til Bergen. Var da Engelænderne under gods- og livstab forbudet at handle her siden, hvilket forbud vedvarede i Christiphori og tillige Christiani 1mi tiid.[8] Ikke desto mindre

1 Det islandske ord *sáttargjörð* er oversat forkert. Det betyder konkordat.

2 Magnus Lagabøter, konge i Norge 1263–1280.

3 Mest.

4 Erik af Pommern, konge i Norge 1389–1442, i Sverige og Danmark 1396–1439. Her har oversætteren fra 1771 udeladt eller glemt nogle linjer i den islandske udgave af brevet, nemlig følgende: "… thi de derfra har handlet her allerede i førnævnte kong Magnús' tid, hvilket kan ses af kong Olaf Håkonssons toldrulle A° 1381. Det samme viser også Kong Erik af Pommerens udsendinges tale til Henrik konge af England A° 1435. Og det synes mig, at Bergensmændene har været priviligerede til at sende førnævnte skib herhen og har dermed handlet her. Men i førnævnte Erik af Pommerens tid …".

5 Henrik V. konge i England 1413–1422.

6 Henrik VI. konge i England 1422–1461.

7 Handelsskib, tomastet skib af hollandsk konstruktion.

8 Christian I., konge i Danmark 1448–1481, i Norge 1450–1481 og i Sverige 1457–1464.

smigrede[1] Engelænderne sig hid og gjorde meget ont med rov og tyverie.

Samt havde de norske heri den tiid handelen indtil Kong Hans dage,[2] alligevel dog Engellænderne gjorde dem stor skade med sin handel, hvorved den bergiske handel tog meget af, som allerhelst mon ske det for den aarsag, at de i Bergen ikke har kundet skaffe saa meget meehl, som landet behövede. Og contoiret[3] der vilde ikke assistere dem dermed for den skyld, at det var forbydet at have nogen deel i Isslands handel, hvilken contoiret havde sig mest overdraget under den prætext,[4] at de kaldede sig Bergens indvaanere og handlede her tillige med norske folk og skibe. Hvorved de hvervede heele profiten fra dem i Bergen, som sees af deres klage til Hamburgerne i Kong Hanses tiid, hvorfor de önskede kongl. May^{t} forbedring herudinden, som klart er af höystbemeldte kongl. May^{ts} haandfæstning 1483, hvorudi Kongen lover de Bergener at udstæde intet privilegium til, at Hansestædernes kjöbmænd maatte seyle til Issland.

Nu omendskjöndt contoiret i Bergen og de andre Engelændere, som sagt, have gjort Bergens mænd stor hinder og inpass i handelen i Christiani 1^{mi} dage, da formeener jeg, at de Hamburgere, som een lang tiid her handlede effter disse tiider, have ligeledes lagt grunden til sin handel her. Dog derom er lidet meldet, som sees af de tydske kjöbmænds bemeldte klage til Hamburgerne A° 1482.

Og at de det aar har her drevet temmelig stor handel, bevidner det store oprör, som Henrich af Lohm opvagte, som meget foraarsagedes af det mehl, som til Issland blev flöttet i den dyre tiid, som der da overgik og havde næsten kostet raadens og de fornemste borgeres liv. Og til denne handel har de haft kongl. privilegium og derfor beholdt den, som stedse tog meer og meer til, og var her den fornemste alt til 1602. Om deres handel her have mangfoldige klager indfaldet, baade at vahrene vare slæmmere,[5] og höjere soldt,[6] end gammel sædvane var til.

1 Smøg, sneg.
2 Hans, konge i Danmark 1481–1513, i Norge 1483–1513 og i Sverige 1497–1501.
3 Det hanseatiske kontor.
4 Påskud.
5 Værre, dårligere.
6 Dvs. solgt for en højere pris.

Ikke seer mand, at de have, som Engelænderne, rövet folk her, uden hvad missforstaaelse indfaldt mellem dem og hovedsmanden Lauritz Muhl,[1] saa at de tog fisk fra ham, og hand atter fra dem med andet meere, som deraf kom. Herfor blev dem 1551 forbudet at holde her folk vinteren over for at handle og udreede baader til fiskerie, thi de havde (især paa Sydernæs[2]) mange stæder smaae baader, som 3 à 4 mænd kunde roe paa. Da de vilde have mængde af de samme, laante de dem til isslænderne om vinteren frem til værtiden, men tage skibleje og skibelott[3] om værtiden, soldte dem[4] siden om foraaret og smeddede[5] andre af nye.

Effter dette forbud komme de ikke til Havnefiord om 2 aar, men andre seylede fri,[6] som ikke havde denne baadeudreedning. Dog var barskerer,[7] drenger, som skulde lære sproget, og skibbrudne tilladt her at overvintre. De andre, om her vare med freed og handlede effter gammel sædvane, med uforfalskede vahrer og rette maal og alen etc., maatte med frihed her handle. Isslænderne var og forbudet ufornödne meer at tage af deres vahrer, end de kunde betale uden at bortsælge til dem deres jordegods, som ingen fremmed maatte sig tilforhandle, med mindre den vilde blive her boesiddende i landet.

Med Hamburgenes handel her i landet indkom hid deres alen[8] (som vedblev alt til for nogle aar siden, da kongl. May^{t} afskaffede den), men ophævedes den norske eller saakalded isslandske alen,[9] som vores gamle lov ommælder.

Endskjöndt de Engelske var forbudet her at handle, kom de ikke desto mindre, enten seent i Christiani 1^{mi} eller tidlig i Kong Hans tiider, hid til landet som ufrie handlere (som jeg tænker) alt til 1490, da Kongerne Hans og Henrich 7de af Engelland[10] gjorde freedepagt sig

1 Lauritz Muhle, befalingsmand på Island 1547–1551.
2 Suðurnes, Gull.
3 Skibsandel, dvs. bådens andel af fangsten. Islandsk *skipshlutur*.
4 Dvs. fiskerbådene.
5 Byggede. Islandsk *smíðuðu*.
6 Det vil sige, at de handler lovligt.
7 Bartskærere, barberer. Disse havde også en funktion som kirurger.
8 Hamborgsk alen, 57,1 cm.
9 Det er usikkert, hvad længden var tidligere, sandsynligvis ca. 47–49 cm.
10 Henrik VII., konge i England 1485–1509.

imellem,[1] og Kong Hans eftergav, at Engelænderne maatte seyle hid, fiske og sælge sine vahrer med de vilkaar, at de betalte ordinaire told og andre rettigheder til Kongen for den havn de opseylede, hvilket privilegium de skulde hvert 7 aar renovere.[2]

Dette uagtet forbedrede de ikke deres opforsel i landet, thi hen ved 1513 eller 1514 dræbte de kongens foged og 11 mand med ham, borttoge ladet skib med Kongens afgifft og byggede sig skantz og vie.[3] Ikke desto mindre fik de derefter friehed her at handle med saa skjel,[4] at de opförde dem freedsommelig, som det sig burde. Og dette privilegium beholdt de i Christiani 2den tiid.[5] Men i hans successores Friderici 1mi6 og Christiani 3tti tiid[7] mon mand ikke har givet agt paa dem, da Kongerne havde andet at sysle,[8] som var at modtage Chrstiani 2ti og hans anhængender paafalde,[9] samt at befordre reformationsværked. Herfor har ikke Engelænderne sögt at faae sine privilegia renoverede hvert 7de aar, og gik det saaledes, indtil Kong Christiani 4de[10] forböd dem her at handle, og derefter findes de undertiiden i laugmændenes domme anseete for ufrie handlere.

Men aar 1602 var dem heele handelen her forbuden af höystbemeldte kongl. Mayt og hans successor Friderich den 3de,[11] som dog mon have tilladt Engelænderne her at fiske under landet, samt have nogen handel ved landsfolket af visse sorter. Havde de deres tilholdsstæd især i Östfjordene og under Snefjeldnæssyssel.[12] Denne deres handel vedholdt til 1668, men derefter ophævedes hun i alt formedelst det

1 *Lovsamling for Island* I, s. 39–41 (Traktat i 30 Artikler, mellem Kong Hans og Henrik den Syvende af England, 20.1.1490).
2 Forny.
3 Befæstning. Islandsk *vígi*.
4 Betingelse.
5 Christian II., konge i Danmark og Norge 1513–1523, i Sverige 1520–1521.
6 Frederik I., konge i Danmark og Norge 1523–1533.
7 Christian III., konge i Danmark 1534–1559, i Norge 1537–1559, kronet 1537.
8 Bestille.
9 Ifølge den islandske udgave af brevet, menes der her Christian 2.'s tilhængeres angreb.
10 Christian IV., konge i Danmark og Norge 1588–1648, formynderregering 1588–1596, kronet 1596.
11 Frederik III., konge i Danmark og Norge 1648–1670.
12 Snæfellsnessyssel.

kongl. brev af 5. May 1674.[1] Det, som nu er fortalt om Engelændernes handel her, bör forstaaes om nogle,[2] især siden Hamburgerne havde faaet her overhaand med sin handel.

Det samme meener jeg om dem af Lybek og Bremen, at de har haft 1 à 2 havner, som de af Stade,[3] hvilke af Friderich 2den[4] blev 1577, [tilladt] 2de havne til stædte i Issefiord,[5] og borgemesteren af Lybech Bartholomæo Tinnapel Dyrefiordshavn[6] 1565. Saa havde og Henrich Lafrentz havn for norden,[7] over hvilken laugmand Jon Jonsen klagede 1589,[8] at hand havde til taget sig havn for synden,[9] men da hand syntes dertil nödsaget og ej kundet den forpagtede havn opsegle,[10] blev hand tildömt næstkommende aar uden forfald, under brevebrudssegt,[11] at opsegle for norden i Hunevandssyssel.

Disse tydske (som offte destingeres[12] med dette navn fra Hamburgerne) forsömmede gjerne sig laante og forpagtede havne og seglede did, som de agtede sig fordeelagtigere, hvorover blev klaget paa landstinget 1579 for kongl. Mayt, hvorpaa og indkom resolution. Alle disse Hamburgerne, de fra Lybech og Bremen, havde her handelen til aar 1602, dog Hamburgerne længst, thi de andre, meener jeg, ikke har drevet her handel, förend sidlig[13] i Kong Christians 3die dage, da de havde först ufreed ved höystbemeldte kongl. Mayts.

Foruden disse veed jeg ikke, andre nationer har hafft her frie handel, dog baron Holdberg i hans *Dannemarks og Norges Beskrivelse*[14] om handelen siger, at Hollænderne har haft her frie handel, men ikke

1 *Lovsamling for Island* I, s. 354–355 (Aabent Brev ang. Forbud mod Handel med Fremmede, 5.5.1674).
2 Ifølge den islandske udgave af brevet, er der tale om nogle få.
3 Stade i Tyskland, en af Hansestæderne.
4 Frederik II., konge i Danmark og Norge 1559–1588.
5 Ísafjörður, Ísafj.
6 Bartholomeus Tinnapel, købmand i Dýrafjörður, Ísafj.
7 Henrik Lafrantz, købmand på Skagaströnd, Hún.
8 Jón Jónsson (1536–1606), lovmand for nord og vest 1573–1606. *Alþingisbækur Íslands* II, s. 138 (Dom om Henrik Lafrantz 1589).
9 Sydpå.
10 Sejle til.
11 Bøde for brud mod kongens breve, dvs. privilegiebreve for vedkommende havn.
12 Adskilles.
13 Sildig, sent.
14 Ludvig Holberg, *Dannemarks og Norges Beskrivelse.* (1. udg.), s. 552.

nævner Kong. Christian 4de dem i sit brev, da hand afskaffede her ahl fremmed handel og overantvordede[1] den sine undersaattere. Dog er det at observere, at endog disse udreedede landet, da havde selv kongl. Mayt Westmanöerne[2] og svovelhavnene,[3] og Friderich den 2den lod sit folk selv her handle, thi aar 1562 den 24. Marty forbyder hand at sælge til andre end sine kjöbmænd tran her fra landet.[4]

I dage Margretes Dronnings[5] og Erich Pomerani og offte siden var især liden styre hermed denne fremmede handel, da disse kjöbmænd samledes offte mange paa een havn, som skeede 1396 eller '97, da 6 skibe var i Westmanöer, og hen imod 1538 5 i Grindewig,[6] og mange stæder 2 paa een havn. Hvad for vahrer disse nationer har hidflöttet, kand best sees af de gamle kjöbsætninger,[7] thi ingen anden taxt var da paa vahrene end den, som islænderne sadte selv, eftersom de kunde foreenes om ved kjöbmændene. De vahrer, som hid blev flöttet foruden tömmer, som mest kom fra Norge, er fölgende med sin taxt:

Vintönde for . . . . . 4 vætt.
men for 3, da bedre er til.
Halvstykke varningsklæde[9] for . . 4 v.
skal holde 24 alen.[10]
Jernfad for . . . . . 4 v.
skal holde 4 hndr. jern.

Mödtönde[8] for . . . . . 2 vætt.
Öltönde . . . . . 1 v.
Qvarter honning . . . . . 1 v.
skal holde 60 mk.[11]
30 al. strie[12] . . . . . 1 v.

1 Overleverede, overdrog.
2 Vestmannaeyjar.
3 Eyjafjörður, Eyjafj. og Húsavík, Þing.
4 *Íslenzkt fornbréfasafn* XIII, s. 706–707 (Konungur leggur fyrir íbúa norðan lands á Íslandi að selja kaupmanni sínum einum allt lýsi, 23.3.1562).
5 Margrete I., regent for Danmark 1375–1412, Norge 1388–1412 og Sverige 1389–1412.
6 Grindavík, Gull.
7 Handelstakster. Islandsk *kaupsetningar*.
8 Mjødtønde.
9 Varningsklæde. Den mest almindelige form for klæde, der blev importeret til Island frem til første del af det 18. århundrede, og den billigste. Islandsk *varningsklæði*. Halvstykkeskjöb. Varekøb i store mængder, handel for mindst 120 fiske på én gang. Islandsk *hálfstykkiskaup*.
10 Den islandske udgave af brevet bruger udtrykket 24 *stikur*. En *stika* (pæl) var et gammel islandsk længdemål, som svarede til 2 alen. Det rigtige mål ville derfor være 48 alen.
11 Mark. Vægtenhed og rumfangsenhed. Her rumfangsenhed. En mark er ca. 0,248 liter.
12 Groft lærred eller sækkelærred. Islandsk *strigi*.

Begtönde[1]	4 v.	16 al. vesterfar[2]	1 v.
Mehltönde	1 v.	8 gode breder[3]	1 v.
Tjæretönde	4 v.	8 vaglskott	1 v.

Men dyrebare lærret, ferget klæde, guld og sölv var solgt og kjöbt efter indbyrdes foreening,[4] dog saa at aager var udelukket.

Alt andet kram som qvindhuer, punger, fruentimmers baand, saxer, skor, kniver, leer [og] bryn, snære, jernskuffer,[5] hesteskoe og söm, og alt andet skulde sælges efter selv sadte priis og gammel vane, begge skadeslös. Hvedetönde, uden[6] pomersk hveede, [12] f. Loder med 40 liner ½ vætt i letvahre.[7]

De isslandske vahre var vadmel, ræveskind, fisk, smör, tran, etc. Smörtönden 4 vætter, smöraatting,[8] som skulde holde 30 mk., ½ vætt, smörqvart, som tog 60 mk., for 1 v.

Om fisken var paa Alltinget 1520 samtykt med hövedmandens[9] raad, at 3½ vætt skulde gjælde 1 hndr. fiske med reen og kylet fisk.[10] De tydske og engelske lovede derimod at handle efter gammel vane töndetyngde i hvert hundredskjöb[11] (som jeg meener være 120 f.) og have isslansk vægt og alen, men ret maal 30 mk. aatting og 200 mk. tönde. Da nu kongl. May^{t} paa forbemældte aar 1602 den 16. April overlod handelen til sine egne undersaattere i Kjöbenhavn, Malmö og Helsingöre, da vare tiltagne[12] havne deputerede[13] enhver af disse stæder.[14]

1 Tjæretønde. Islandsk *biktunna*.
2 Hørlærred.
3 Brædder.
4 Aftale.
5 Her er tale om en spade.
6 Her forstået som undtagen.
7 Her menes lette varer. Islandsk *léttavara*.
8 Smørotting. En otting er et rummål, der svarer til en ⅛ af en tønde.
9 Dvs. kongens befalingsmand.
10 Klipnakket fisk, dvs. det forreste parti af ryggen er skåret af den fisk, der skal tørres.
11 Hundredskjöb. Varekøb i store mængder, handel for mindst 120 fiske på én gang. Kaldes også "halvstykkeskøb". Islandsk *hundraðskaup*.
12 Fastsat eller aftalt. Islandsk *tiltekinn*.
13 Tildelt.
14 *Lovsamling for Island* I, s. 138–143 (Privilegium for Kjöbenhavn, Malmö og Helsingör, at före Enehandel paa Island indtil 1614, 20.4.1602).

Denne handel beholdt de, som jeg formeener, til 1619, endskjönt forpagtninger i förstningen ikke var fastsadt længer end til 1614. Ingen taxt var da af Kongen sadt, men dem var befalet at handle billig og forbudet at forhöje værdiet paa deres vahrer over gammel landets skik og maade.

Til landet skulle kjöbmændene före særdeeles mehl, malt, öll, viin, brændeviin, klæde, lærret, messingkatle,[1] jern, tömmer til kirker, huuse, baader og aare, som dog helst er tiltaget i kongsbrevet 1614,[2] og andet nödvendigt. Og da fremmede kjöbmænd havde för fördt hid Hamburger, Lyneburger,[3] Lybisk[4] og Stralsundis öll, da skal disse i steden for det före eeneste dansk öll for almuen, men synderlig got, som kand ubedervet gjemmes heele vinteren over for de fornemste folk, som har formue og ævne at betale med, saa intet fattes i den clausul.

Isslandsk alen og vægt var de befalede at bruge. Meget forskjell syntes da landfolket om vahrenne paa dens dyrhed, mangel og bonitét. Især var over dem klaget fra Kjöbenhavn, at de havde opsatt, forfalsket og blandet mehl og möd,[5] og var hövedsmanden Friderich Friis[6] befalet aar 1619 at oversee 2 à 3 aar kjöbmændenes regninger, hvoraf intet blev, da hövedsmanden döde.

Hvorfor nye kjöbesatz blev gjort paa den maade, at der, hvor halvstykkeskjöb[7] var tilforn, da skulde nu mehltönden, som vejer 18 fo., faaes i 3 vættes kjöb for 1 vætt med saa skjæll, at mand tog breder paa 2 v., slet klæde, strie, lærret, vesterfare, hatte og andet nödvendigt. Men kjöber mand mehl aparte, da skal mehltönden koste 1½ vætt med gott rugmehl og af forbemeldte vægt.

1 Messingkedler, i den islandske udgave af brevet står kobberkedler.

2 *Lovsamling for Island* I, s. 173–177 (Privilegium for Kjöbenhavn, Malmö og Helsingör til fortsat Enehandel paa Island i 11 Aar, 28.4.1614).

3 Lüneburg i Tyskland.

4 Lübeck i Tyskland.

5 Mjød.

6 Fredrik Friis, kongens befalingsmand på Island 1619–1620.

7 Halvstykkeskjöb. Varekøb i store mængder, handel for mindst 120 fiske på én gang. Kaldes også "hundredeskøb". Islandsk *hálfstykkiskaup*.

	V.	Fj.
Gryntönde	2	-
Skonrogstönde[1]	2	-
Skibsbrödstönde	1½	-
Ublandet mödtönde	4	-
Lybsk öltönde, ublandet	4	-
Ditto stundst öl[2]	1½	-
Ditto danskt öll	1	-
1 kutting[3] brendevin holder 12 mk.	-	4
1 kutt. fransk vin ligemeget.		
12 mk. honning	-	6
12 mk. tjere	-	2
Grösalttönde	1	2
Jernfad som i det minste vejer 3 v.	5	-
12 mk. asmynderjern[4]	-	1
8 mk. eyr[5]	1	-
8 mk. smeltet tin	1	-
8 mk. messing	1	-
Grenebredt[6] 6 al.	-	1
Aare stor eller smaae	-	1
2de knive med fotteral	-	1
Qvindepung	-	1
Vindemands[hat]	-	1
Hatt med dvelk[7] undir	-	3
Hatt med tryp[8] og baj[9] foedret med lidet baand	-	6
Eensolet mandfolkeskoe	-	1½
Qvindfolkeskoe	-	1

1 Sigtemel.
2 Stralsundskt øl.
3 Rumfangsenhed. 1 kutting = 8 potter eller ca. 7,7 liter.
4 Osmundjern. Smedejern forarbejdet med en særlig teknik. Råjernet kom fra ovnen i stykker, som kaldtes "osmund". Islandsk *ásmundarjárn*.
5 Kobber. Islandsk *eir*.
6 Egentlig grantræsbræt, men muligvis kan der være tale om fyrretræ.
7 Sandsynligvis dvællik, dvs. en slags lærred vævet af hør eller hamp.
8 Dvs. trip, som er en slags uldfløjl.
9 Flonel.

Vax mk.[1]	-	1
2 fiile	-	1
2 laase	-	1½
Splittebundt[2]	-	1
Hægter	-	1
Bogpapiir	-	1
Jernskuffe[3]	-	1
Skovöxe	-	1½
Smiedeöxe	-	3
4 hesteskoe med söm	-	1
Ölltönde, tom	-	2
2 lodlinier med töm[4] og angler	-½	-
Haandlinje 50 favne	-	3
8 mk. seylgarn	1	-
Havkallestreng[5] 25 favne	1	-
5 mk. brynesteene[6]	-	1
8 al. lærred	1	-
12 al. vesterfare	1	-
16 al. strie	1	-
imod mehl.		
Men 10 al. lærret for sig kjöbt	1	-
14 al. vesterfare	1	-
20 al. strie	1	-
for sig kjöbt om fisk eller tran er givet for.		
Men den slette halmstrie, som hidtil dags haver blevet fört til landet, skal ey kjöbes.		
Sængeklæder	-½	6
Een dal[7]	1	-
men andet sölv efter vægt og accord.		

[1] Voks. Islandsk *vax*.
[2] I den islandske udgave af brevet står der, *svigakerfi*, dvs. tøndebånd.
[3] En spade.
[4] Snor eller tømme.
[5] Line til hajfiskeri.
[6] Hvæssesten. Islandsk *brýni*.
[7] Daler.

5 al. vahrningsklæde[1]	1	-
Half stk. klæde[2]	-½	-
3de deels klæde	-	6
Alen klæde	1	-

Dyrbare lerret og andet efter billighed.

De isslandske vahrers værdii var som fölger:

	V.	Fj.
2 fo. smör	1	-
Trantönde som drager 2 mk.	5	-
35 blödfisk	1	-
saa at i gjældingen er 30 haarde for 1 v.[3]		
20 langer[4] middelmaadige	1	-
2 rockfisk[5]	-	1
8 al. gjaldvadmel[6]	1	-
3de vandter	-	1
2de ditto fiinere	-	1
Pulsshoser[7]	-	1
Smaaelæspaar[8]	-½	-
Lam paa Torlaksmesse[9]	-	1½
Vintergammel faar[10] paa Olufsmesse[11]	-	5
2 aar gammel	-	7
3 aar gammel	1	-
4 aar gammel eller ældre	1	2

1 Klæde beregnet til handel. Islandsk *varningsklæði*.
2 Halvstykke klæde. En almindelig form for importeret klæde, men den var dyrere end varningsklæde. Islandsk *hálfstykkisklæði*.
3 Af en sådan gyldighed, at der går 30 hårde [dvs. tørfisk] på en vætt.
4 Almindelig lange, en art af torskefamilien.
5 Rokker.
6 Vadmel, som kan bruges som betaling. Islandsk *gjaldavoð*.
7 Strømper af groft uldgarn.
8 Strømper af fint uldgarn.
9 I marginen: Den 20. July.
10 Dette er en forkert oversættelse. I den islandske udgave af brevet henvises til beder eller kastrerede væddere.
11 I marginen: Den 29de ejusdem [samme måned].

4 aar gammel stud	4	-
Skindet tilbage ved Olafsmesse.		
5 aar gammel stud	7	-
6 aar ditto	9	-
7 aar ditto	9	-
og skindet tilbage.		

Men med dette kjöbesatz vare kjöbmændene aldeeles ufornöjede, hvorfor A° 1619 blev gjort een nye forpagtning,[1] og een compagniehandel oprettet. Kongl. Mayt befalede da og 4 mænd af landet at möde i Kjöbhavn[2] og handle ved reederne om een nye taxt. Men de, som seglede, syntes, at de kunde lidet tilvejebringe paa landets vegne ved Compagniet[3] om vahrenes værdie. Da udgav kongl. May^t^ een taxt, […][4] at de ikke kunde efter den vedligeholdes med handelen formedelst paafaldende haarde aaringer.

Kom da nye taxt desto lettere, men landsfolket desto tyngere, da den fremede vahre vare opsadt, men den isslandske mange maader nedsadt over det, den isslandske taxt havde beskikket, thi ingen var der paa landets vegne, som accorderede ved Compagniet.

Men da denne nye taxt kom hid ud, tyktes landsmændene, at de ingenlunde kunde handle efter den, supplicerede derfor til hans May^t^ om, at de maatte beholde den forrige, klagende ligeledes over, at kjöbmænd i mange maader havde brudt taxten og handlet imod den derudi, at baade havde vahrene, som de hidfördte, været for liden, da indbyggerne maatte formedelst dens mangel lide nöd, og derhos soldt höyere, end taxten tilholdt. Fik da indbyggerne bönhörelse, at den nye taxt blev igjenkaldet, men den gamle skulde vedblive med saa skjæll, at indbyggerne holdt sig fra all ufrie handleres handel, men gjorde de herimod, skulle den absolut sættes den nye taxt.

[1] *Lovsamling for Island* I, s. 194–199 (Det islandske Compagnies Privilegier, 16.12. 1619).

[2] København.

[3] Det Islandske Kompagni 1620–1662.

[4] Her har oversætteren i 1771 udeladt en del af sætningen i forhold til den islandske udgave af brevet, følgende: "… som var den første der blev givet hertil landet, hvor den blev opretholdt til året 1631, fordi kompagniet beklagede sig da over …". Taxten 1619: *Lovsamling for Island* I, s. 184–194 (Forordning om Taxten paa den islandske Handel, 16.12.1619).

Effter indbyggernes bön ophævede kongl. May^{t} A° 1658 hundredekjöbet ur Christiani 4^{ti} forbemelte taxt[1] formedelst fattigdom her i landet og befalede tillige, 4 mænd af landet skulde komme til Kjöbenhavn for at handle om een nye taxt. Men formedelst indfaldende forskrækkelige haarde aaringer blev der intet af, hvorfor de supplicerede paa nye om, at de i fremtiiden maatte beholde den gamle taxt, som dem og blev tilstædet.

Tredje gang aar 1661 supplicerede isslænderne endnu om det samme, men gjensvaret derpaa har jeg ikke seet. Dog formeener jeg, at de har faaet sin begjering, thi aar 1662 var Compagniet formedelst haarde aaringer ophæved, men den gamle taxt vedholdt alt til 1684, da Christiani 5^{ti} taxt var hidsendt.[2]

Og maae vel siges, at denne offtnævnte Christiani 4^{ti}[3] taxt er grund og fundament til de andre, som hid bleve udgivne, af hvilken klarligen sees, hvad for vahrer da hidförtes, samt dens saavel som dens isslandske vahres værdii, hvorfor udskrift af hans translation, saasom jeg har den faaet, hosfölger til sluttning, da jeg ikke har seet den danske.

Men siden fra det, som ommeldt er, har man meget klarere og effterrettligere underrettninger i trykte böger, end jeg i dette som andet uerfaren kand skrive.

KONG CHRISTIAN DEN FJERDES TAXT A° 1619[4]

Vii Christian den IV^{de} med Guds naad Konge til Dannemark og Norge etc. etc. gjör vitterligt, efterdi imellem Vores kjære og troe undersaattere, alle indbyggere og almue paa vort land Island og i Westmanöerne paa eene side og Dets islandske Compagnies[5] her i vort riige Dannemark paa den anden side, haver sig tildraget adskillige trætter og misforstaaelse udaf vahrenes taxt, imellem dem indbyrdes i kjöb og

[1] *Lovsamling for Island* I, s. 253 (Aabent Brev om Ophævelsen af det hundredste Kjöb, 6.6.1658).

[2] *Lovsamling for Island* I, s. 415–425 (Forordning om den islandske Taxt og Handel, 6.5.1684).

[3] Der står 5^{ti} i det originale manuskript. Her er det rettet til 4^{ti} i overensstemmelse med den islandske udgave af brevet.

[4] *Lovsamling for Island* I, s. 184–194 (Forordning om Taxten paa den islandske Handel, 16.12.1619).

[5] Det Islandske Kompagni 1620–1662.

handel, samt andre tyngsler paarörende, da har vi det forhold naadig overveyet og imellem forbemelte undersaatter forfattet fölgende taxt:

For det förste skal overalt vort land Island og Westmanöer holdes een rett vægt i all handel, kjöb og sal, hvilken vægt skal være rettet efter den her i vores kjöbstæd Kjöbenhavn i den maade, at hver islandsk vætt skal holde 8 foringer, men hver fo. 10 skaale pd., saa at hver isslandsk vætt skal holde 80 skaale pd. Og skal herefter i alle havnene paa Island og Westmanöerne i kjöbstæd fisken saa tages, at 3 vætter tör og god, reen fisk skal afleveres for 1 hndr. fiske, som er en hver vætt 40 f.

Hvad mehlet anbelanger, som til landet skal effterdags flöttes og til Westmanöerne, skal det være got upaaankeligt rugmehl, og skal enhver tönde veje 12½ pd., som er 2½ islandsk vætt. Og skal de for synden og vesten, som betale med fisk og tran, eeneste faa een tönde mehl i hver 1½ hndr. kjöb. Men for norden og östen i de stæder, hvor betales med qvæg, smör, vadmel, hoeser og andet deslige, ½ td. mehl i hvert hundrede. Og skal paa fölgende maade beregnes til hundredekjöb, da islænderne vil ingenlunde samme hundredekjöb afstaae.

	F.
Een tönde mehl i tung vahre, som er god rugmehl og vejer 12½ lispd. eller 2½ vætt	50
Men hvor, som ikke er begjerlig for mehlet, ham tilstaaer fölgende vahrer:	
1 qvart möd	40
1 fd. lybsk fadöl	40
1 td. got skillingsöll	50
1 td. dubilt öll[1]	40
½ td. gryn	50
1 td. dansk bröd	60
1 td. malt med dansk maal	50
1 td. salt	40
15 mk. eir[2]	75
15 mk. smeddet tin	75

[1] Her er sandsynligvis tale om dobbeltøl, som er en overgæret ølsort.
[2] Kobber. Islandsk *eir*.

Og er forskrevne vahre de fornemste,[1] som dem skal gives for mehlet, som det ikke forlange.

Fölgende gods skal og gives med tunge vahren at fuldgjöre 90 f.

1 al. Hamburger klæde 25
1 fo. jern 12
1 egebord,[2] got 10 födder langt 8
og i hvert hundrede 2de eegebreder.
Hundred skibsöm 20
1 hesteskoe 5
1 mk. brendeviin 2
12 mk. tjære 10
1 mk. god franskt viin 2
1 mk. vax 5

Fölgende gods forskrivet værdii beregnes til anden halvedeel op i letvahre til 90 f.

1 al. vahringslærret[3] 6
1 al. vesterfare 4
1 al. strie 3
Fiinere lærret efter sit værdie, som de kand om foreenes.
1 lodlinie 40 favne 12
1 hndr. angler med töm[4] 25
1 haandlinie 60 favne 24
De som ere stærke effter advenant[5] og samme omstændigheder.
1 fo. seylgarn. 60
1 vahringshatt 10
1 drengehatt 8
1 hatt med dvelk under bardet[6] 20
1 hatt med tryp under barder 30
Finere hatte kjöbes, efftersom forlangende om foreenes.

[1] De vigtigste.
[2] Egetræsbræt.
[3] Lærred beregnet til handel.
[4] Fiskekroge med snor.
[5] I forhold til.
[6] Hatteskyggen. Islandsk *barð*.

1 jernskuffe 10
1 haandöxe 15
1 krage[1] 10
bedre for sit værdie.
1 al. vahrningsklæde 10
1 al. breedt halvstykkesklæde 25
bedre for sit verdie dem det forlange.
1 kjöltræ[2] 12 al. 60
1 ditto 10 al. 50
1 ditto 8 al. 40
1 ditto 6 al. 30
2de stoer stævne 30
2de ditto middelmaadige 20
2 mindre 15
2 höjstokker[3] 14 al. 40
2 ditto 12 al. 30
2 ditto 10 al. 20
1 aare 10 al. 12
1 ditto 8 al. 10
1 ditto 6 al. 6
1 bielketræ 10 al. 10
1 ditto 7 al. 6
1 got dansk bret 10
1 mindre 8
1 lægte 3

L. S.

[1] Krave. Islandsk *kragi*.
[2] Træ til kølen på en båd. Islandsk *kjöltré*.
[3] Brædder til rælingen på båden.

Snæfellsnes- og Hnappadalssýslur

Snæfellsnes- og Hnappadalssysler

Snæfellsnes- og Hnappadalssýslur

© 2003–2016 Landmælingar Íslands / Þjóðskjalasafn Íslands.

Snæfellsnes- og Hnappadalssýslur 1703 · *Snæfellsnes- og Hnappadalssysler 1703*

Sýslumörk, hreppamörk og heiti hreppa eins og þau voru árið 1703, byggð á manntalinu 1703. / *Sysselgrænser, grænser mellem repper og reppernes navne, som de var i 1703 ifølge folketællingen fra 1703.*

Heimild · *kilde*: *Manntal á Íslandi árið 1703. Tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín, ásamt manntali 1729 í þrem sýslum*. Þorsteinn Þorsteinsson sá um útg. Reykjavík 1924–1947.

Kortagerð · *kort*: Björk Ingimundardóttir, Benedikt Jónsson og Egill Baldursson.

Séra Vigfús Jónsson í Miklaholti skrifar um húsaga og hreppstjórn ásamt fleiru 31.1.1771. Lit. V.

Pastor Vigfús Jónsson i Miklaholt skriver om hustugt og styring af reppen med mere 31.1.1771. Lit. V.

ÞÍ. Rtk. D3/2–4.
Innskráð/*indskrevet* 16.2.1771.

Áritun/*påskrift*: Jndkommet den 16. Febr. 1771; Lit. V; Hnappedals Syssel.

Det er saavel af min egen pligts tilskyndelse som i fölge hans kongel. Maj^{ts} af dato 15de Maji 1770 nylig oplæste og publicerede allernaadigste anordning,[1] at jeg understaaer mig at meddeele Eder hhr. Commissarii denne min velmente underrettning og derved gjorte betænkning.

Foruden de mange naturlige omvexlinger, som vores fattige Island er underkastet og gjör saa meget til dets haarde skjæbne, nemlig: Fiskeriets misavling, misvext paa græset, vinternes strænghed, mangel af indsigt i negocien[2] og den rette handlingsmaade. Ikke at tale om den nu grasserende faaresyge. Da er der noget andet, snart utalligt, som er landet höyst skadeligt og ikke mindre, dog uformærkt, gjör til dets ruin og aftagelse, da det meer og meer, efftersom indbyggerne udarmes, indsniger sig, synes dog ellers at kunde forebygges.

[1] *Lovsamling for Island* III, s. 654–658 (Forordning ang. den islandske Landcommission, Amts-Inddelingen m.v., 15.5.1770). Tilskipunin er prentuð í 1. bindi þessarar útgáfu / *Forordningen er trykt i bind 1 i denne udgivelse*: *Landsnefndin fyrri 1770–1771* I. *Bréf frá almenningi*. *Den islandske Landkommission 1770–1771* I. *Breve fra almuen*, s. 165–168.

[2] Købmandsvirksomhed, handel.

1° Den almindelige klage i huusstanden over mangel af tjenestefolk, besynderligen mandfolket, hvoraf den boende tilföyes en stoer skade og uhæld, saavel i den henseende at dyrke jorden, han beboer, som creaturernes rögt og avling. Dette mangel foraarsages deraf:

α) At saa mange duelige unge karle rejse til Kjöbenhavn for at lære handverk og blive der sin heele livstid uden at tjene sit fæderneland i nogen maade, langt heller at udsuge, hvad de kand faae her fra sine venner og slægtninger.

β) Ere nogle, der saasnart de ere komne til nogen mandhaftighed, at de kunde arbejde, ikke ville tjene hos den boende, mens blive saakaldede lösemænd andre til byrde og sig selv til liden fordeel, siden saa mange af dem henfalde til örkeslöshed, drukkenskab og des aarsag blive uvante til det almindelige landvæsen og de thing, en bonde bör vide.

γ) Andre, förend de ere blevne duelige at tjene under andres opsyn og ikke veed at tugte sig selv, begynde strax uden nogen betænkning, ja uden at de har klæde paa kroppen, langt mindre noget huusgeraad, at giffte sig og tage en boepæl. Men hvad skeer? Effter 2 à 3 aars forlöb, naar de har faaet nogle börn, bliver deres boepæl gandske ruineret, eyeren til stoer skade. De selv holde op at boe, men börnene blive nedsatte[1] til en svær byrde hos de andre i reppen. Men foreldrene selv, da de nu ere blevne meer uvillige og ubeqvemme at tjene under en huusbond, henfalde som lösgjængere, til betlerie og anden utugt.

δ) Foruden disse forberörte aarsager til huusstandens trang og haarde skjæbne er ikke den mindste, at tjenestefolket er saa uvilligt at skicke sig[2] eller med huusbonden at have deel i tidernes paafaldende strænge vilkaar. Ligesom det var alleene huusbondens, men ikke deres sag, og udfordre ligesaa fuld arbejdslön og ald anden medhandling i de haardeste som de beste aaringer. Hvilket dog unægtelig bör bestemmes effter tidens leylighed.

ε) Det er alt for almindeligt, at tjenestefolket af nysgjerrighed, af ustadighed, uden ald aarsag, ja uden at kunde klage det mindste paa huusbondens side, giver sig bort efter 1 à 2 aars tjeneste fra den eene

[1] I betydningen, at børnene bliver fattiglemmer og skal forsørges af midlerne til de fattige. Det sker ofte ved, at de bliver placeret på forskellige gårde som en del af husholdet. Islandsk *niðursetja*.

[2] Opføre sig.

til den anden huusbond. Og dermed tilföyer sig selv langt verre bytte. Mister den rette stadighed i at samle sig noget til efftertiden, ja blive kandskee med den leylighed til lösgjængere. Ikke at tale om nogle saa ublue[1] tjenere, som i stæden for at adlyde huusbondens lovlig befalning, ikke veigre sig med at befale ham og gjöre det, ene dem behager selv.

2° Hvad det andet anbelanger paa huusbondernes og foreldrenes side, da er der og at finde tydelig nok og höyst skadelig misbrug og forsömmelse.

α) I henseende til börnenes tugt og opdragelse, hvilke alt for lidet vennes til arbejd, kydskhed, ja ærbödighed og frygt mod sine foreldre, hvoraf det kommer, at börnene endda unge, ere alt for ublue mod dem og holde dem lige for sine compagnioner, begge til en fordervelig smitte.[2]

β) I henseende til huusholdningen, da alt for mange (jeg tör sige omtrent ⅓ i de fleste repper) blive huusarme for sin egen skyld, naar de hengive sig til örkeslöshed, dovenskab, ja ödselhed, uden forstand og rette sparsomhed, uden at rögte sin boepæl, sine moubler[3] og sig selv. Og dette med desto meere trygghed, som de veed, at andre der ved sin fliid og stræbsomhed har nogenleedes udkomme, maae strax til at lætte under byrden og lide trang for andres forsömmelse. Hvilke kanske tabe mood ved det samme etc., da alle blive næsten lige fattige og arme.

3° Det er vel sandt, at disse ovenanberörte onde nogenleedes kunde udryddes, hvis der blev i alle maade efterlevet den kongel. allernaadigste saakaldede huusagaforordning dat. 3. Junii 1746,[4] hvilken i særdeeleshed taler om huusbondens pligt mod tjenestefolket og tjenestefolkets igjen mod huusbonden. Samt hreppstyrernes heel vidtlöftige embede, som bestaar i ikke alleene at have opsyn med de huusarme, men ogsaa som politietjenere nöye at efftersee, hvordan eenhver boende indretter sin huusholdning etc. Ja, endelig at gjöre visite om hösten og foraaret paa hver baj[5] for at efftersee eenhvers formue og tilstand, huusholdningens maade med videre.

[1] Skamløs, uforskammet.
[2] I betydningen uheldig påvirkning.
[3] I betydningen løsøre eller bohave.
[4] *Lovsamling for Island* II, s. 605–620 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746).
[5] Gård. Islandsk *bær*.

Mens det er höyst beklageligt, hvordan det gaaer: De selv (hreppstyrerne) ere fattige, har aldeeles ingen lön for sit meget svære og fortrædelige[1] arbejde. Blive ikke alletider eenige, da de ere saa mange. Ja offte foragtede og forhadte af andre, naar de vil med fliid effterkomme sin pligt.

Blive ikke heller af nogle sysselmænd (uden deres fornærmelse at sige) understöttede, som det sig burde, siden sysselmændene selv deels ikke ere nöye erkyndigede[2] om eenhvers i sit adspredte syssel repps indvortes tilstand, deels tage sig ikke disse saakaldede smaa sager saa meget nær. Saa jeg veed endnu ikke noget exempel, at de modvillige, som har overtrædet reppstyrenes lovlig og billig befaling, have kommet til at betale til reppstyrerne den i loven for forakt dicterede mulct. Fölgerne blive disse, at reppstyrerne publico, og den gemeene mand til stoer skade, blive keede og effterladne i sit embede, da de vinde saa lidet derved etc.

Disse ovenbemelte 3de poster, som höyst skadelige for landet fortjene desto meere at iagttages og afhjelpes, da et land neppe kand oprettes, med mindre man först begynder med at rette dets indvortes og den gemeene mands fordervelige tilstand.

BETÆNKNING

Hvad angaaer de midler, hvorved forbemelte misbrug kunde forebygges til landets oprettning.

1° I henseende til tjenestefolkets mangel og endelig.[3]

α) Saavidt det foraarsages deraf, at saa mange rejse herfra til Kjöbenhavn etc. Da kand amtmanden det alleene forebygge ved at nægte dem rejsepass, som af lutter ustadighed[4] give sig fra sine foreldre og siden hverken dem eller anden her i landet blive til nogen tjeneste, kanskee langt heller til byrde.

β) I fölge kongel. allernaadigste forordninger kommer det sysselmændene til, hver i sit syssel, at afskaffe lösgjængerie og ulovlige lösemænd.

[1] Brydsomme, besværlige.
[2] Underrettede.
[3] Det kan enten forstås som til sidst eller som ophør med hensyn til deres ustabilitet.
[4] Ustabilitet.

γ) For at forekomme, at alle og eenhver uden nogen forskjæl komme til at giffte sig og boe,[1] da synes tjenligst, at ingen blev dertil admitteret[2] uden den, som af sysselmanden, præsten og hreppstyrerne effter nöyagtig betænkning og overlægg ansees dertil duelig saavel i henseende til stræbsomhed i at arbejde som forstand og andre qvaliteter. Hvilket nogenleedes kand sluttes af dens forhold, medens han tjente under en huusbond.

Det synes og nödvændigt at bestemme, hvad mand i det mindste burte eye af huusgeraad, förend hand skulde gifftes, nemlig foruden sin klædning, ongefehr 12 rixdalers verdie, det er 1 koe, 2 heste og noget af moubler. Thi det er gandske ufejlbarligt, at den, som nogen tid haver tjent hos en skickelig huusbond, faaet sin aarlige lön, men har dog effter mange aar intet deraf i behold, ja ikke klæder paa kroppen, den er gandske inhabil at giftes, bliver aldrig hverken sig selv eller nogen anden til nytte, naar han skal boe og underholde kone og börn. Naar dette saaleedes blev bestemt, kunde det blive en vanartig tjenere præktig opmuntring til dyd og duelighed, naar hand veed, han ikke kand komme til at gifftes, med mindre hand har bemelte reqvisita.[3]

δ) Det er gandske ubilligt, ja umueligt, at tjenestefolket skulde i de strængeste som de beste aaringer have lige fuld lön og ald anden opvartning. For ex. een tjenestemand skal uden sin lön opbere hos huusbonden i vaadmel 1 rixd. verdie, det er effter den gamle priis 8 al. af det gröve. Naar nu huusbonden i mangel af uld nödes til at kjöbe (om det er at bekomme) af andre de 8te alen for 8 mk., da er billigt, at tjenestemanden faaer kuns 6 al. etc. Dette kunde da gotgjöres, naar det blev paa mandtalsthingene af sysselmanden og hreppstyrerne i eenhver repp det nöyeste, effter tidernes og stædets tilstand, overlagt og fastsat til alles effterrettning, hvad meget en duelig tjenestemand eller tjenesteqvinde skulde aarlig opbære og nyde hos sin huusbond, hvad meget den slættere arbejder, effter proportion.

ε) Det skadelige misbrug, at tjenestefolket uden ald aarsag löber fra den ene huusbond til den anden, kunde udrömmes, hvis der gaves kongel. anordning, at naar en tjenestemand (qvinde) giver sig til en skic-

[1] Stifte bo. Islandsk *búa*.
[2] Tilladt.
[3] Nødvendigt redskab.

kelig huusbond. Den samme da skulde blive i tjenesten, indtil hand blev gifftet. Dog imidlertid af sysselmanden, og især reppstyrerene, nöye effterseet, at hand ikke manglede det, han burte have, og blev lovlig medhandlet af huusbonden. Og i vidrigt[1] fald huusbonden at sættes til rette eller miste tjenestemanden.

Huusbonden i lige maade pligtig at holde ud med sin tjenestemand til bemelte tid, hvis han ikke havde lovlig aarsag at klage over hans forhold. Naar Huusbonden af viss aarsag vilde give sin tjenestemand lös, og tjenestemanden ligeleedes var dertil villig, at det da maatte tages i consideration[2] effter sagens beskaffenhed. Tjenestefolkets ulydighed og ubluhed mod huusbonden kunde best straffes effter huusagaforordningen, allerhelst om der blev oprejst gapestock paa hver kirkestad eller een i hver repp.

2° Hvad den anden hovetpost angaaer.

α) I henseende til börnenes tugt og opfostring, da kommer det præsten til at tilholde og paaminde foreldrene at lære börnene sin kristendom og anden kristelig tugt og övelse. Og naar foreldrene selv ere stræbsomme, da vænner de og gjærne sine börn til det samme.

β) De foreldre og huusbonde, som er lade, ödsele, som vanrögte sig og sin boepæl, staae endelig nok under hreppstyrernes opsyn og paamindelse, hvorved de kunde vinde noget, hvis de vilde tage sig sagen noget an, og de havde större myndighed, end de ellers har. Mens disse lade, som blive andre til byrde, burte desuden endelig straffes med at arbejde om visse tid effter sagens beskaffenhed under en stræng opsyn noget, som kunde være til almindelig nytte, som for ex. vandledninger, at legge broer, rydde veyer, at gjennemskjære moradser etc., dog inden sin egen repp. Hvilket kunde drive den dovne heller at arbejde hos sig selv end at sveede saa stærkt under andres aag.

3° Reppstyrerne angaaende.

Det er plat[3] umueligt for sysselmændene i et vidtlöfftig og adspredt syssel at have nöyagtig opsyn over hver repp og eenhver bonde i reppen saavidt huusholdningen angaaer, hvilket dog behöves for at fyldestgjöre[4] det för omtalte. Reppstyrerne ere og effter loven dertil

[1] Modsat.
[2] Overvejelse.
[3] Fuldstændig.
[4] Udføre, fuldbyrde.

berettigede,[1] kunde det ogsaa gjöres med en god fremgang, hvis de blev af sysselmændene understöttede, og deres myndighed var ikke saa indkneben,[2] at de ikke bleve foragtede af pöbelen.

Denne deres myndighed kunde da foröges, naar de i stæden for 5 være kuns 3 (thi jo fleere de ere, jo meer ueenige, da den ene henviser sagen fra sig til den anden). Den eene af disse tre skulde være den fornemste, eller de andres formand, at hand kunde uden at henvise sagen til sysselmanden, som har nok med sin jurisdiction at bestille, have myndighed at decidere i de sager, reppen angaaer, som for ex. at sætte i gapestock, dictere de lade straff efter för omtalte, være som decanus,[3] i fald de andre bleve ueeninge om en sag, eller pöbelen vilde ikke adlyde. Have nöye inspection over de andre reppstyrer med videre. Ja, blive sysselmandens vicarius[4] i reppen og præstens virkelig medhjelper.

Dog skulde hand nogle gange om aaret referere sysselmanden om reppens tilstand og raadslage med ham om et og andet. Denne burte være en forstandig og erfahren mand, som fik et instrux aparte,[5] hvoreffter han havde sig at rette, ja vel ogsaa eedsvoren. Hvortil kunde udvælges gamle og forfarne[6] laugrettesmænd.[7]

Endelig maatte denne og de andre reppstyrer aflegges med nogen lön, ellers var ikke hos dem at vænte nogen fliid. Var det ikke mueligt, at den överste reppstyr kunde befries fra at betale skat til sysselmanden, siden han blev ham saa meget behjelpelig. Da synes dog meget billigt, at hand kunde opbære 1 fisk af hver 120, eenhver bonde fik i

1 Bemyndigede.
2 Begrænset.
3 Forstander.
4 Stedfortræder.
5 Særskilt instruks, dvs. særlig embedsbeskrivelse.
6 Erfarne.
7 Lögréttumenn. Menn sem kallaðir voru á Alþingi til að starfa í Lögréttu (dómstóll og þinglýsingarstaður á Alþingi). Samkvæmt Jónsbók voru þeir upphaflega 36 að tölu en var fækkað í 16 árið 1732 og gegndu eftir það aðeins hlutverki þingvotta. Þeir fengu laun og nutu nokkurra fríðinda og virðingar. / *Lovrettemænd. Mænd som blev indkaldt på Altinget til at sidde i Lovretten (domstol og tinglysningssted på Altinget). Ifølge Jónsbók var de oprindeligt 36, men i 1732 blev antallet formindsket til 16, og herefter havde de kun rollen som tingsvidner. De fik løn og nød nogle privilegier og æresbevisninger. Islandsk* lögréttumenn.

sin og sine tjenestemænds hlut[1] om foraaret, eller vertiden. Det kunde blive i middelmaadig stoer hrepp omtrent 3 à 4 vætter.

Eenhver, som gjorte nogen tiend, enten den var stoer eller liden, maatte endelig betale 2 fiske, som skulde deeles med de toe andre hreppstyrer. Dette kand vel synes noget svært for en fattig bonde foruden andre udgiffter, men som reppstyrerne tjene den gemeene mand og befordre hans vel, allerhelst den fattige, saa er det billigt, at de igjen salareres af ham. De kand og i sandhed med sin fliid, raad og bistand tilföre ham langt större gavn og nytte, hvis han vilde adlyde.

ENDNU VIDERE

1° Omendskjönt man ikke vænter god fremgang med agerdyrkningen her i landet, og nogle stæder kunde blive dertil ubeqvemme, da synes dog dertil ingen umuelighed, siden den i forrige tider har været i brug og temmelig floer her i landet. Men det maae man med ald föye tilstaae, efftersom erfarenheden selv bevidner, at haugedyrkningen kunde her visselig blive fordeelagtig, hvis man i almindelighed vidste dermed at omgaaes.

Det var altsaa at önske, at eenhver repp havde een erfaren og duelig norsk bonde, der indrettede sin huusholdning paa norsk maneer og forstoed got ager- og haugedyrkning etc. Den skulde have til beboelse hvilken jord i reppen, han selv vilde. Og naar hand kom til at vise mueligheden til en og anden fordeel, som hand sig selv kunde tilbringe, da bleve visselig andre, allerhelst naar de havde dertil stræng befalning, og præsten med hreppstyrerne begyndte med det samme, derved opmuntrede.

Men hvis dette og andet nyt til landets fordeel og opkomst skulde drives til nogen virkelig fordeel, da behöves endelig een generalinspecteur i det minste 1 i hver fjerding af landet, som havde god indsigt i alle slags landvæsen. Hvilken ved een gang om aaret i det mindste gjorte almindelig visite i sit district skulde nöye efftersee alle thing, commandere, ordinere, beskicke og give raad til det, ham syntes nödvendigt eller gavnligt til forandring eller verkets befordring. Have selv en matricul,[2] hvori hand til andres opmuntring indförte det, som

[1] Andel af fiskefangsten. Også kaldet hlött og lött. Islandsk *hlutur*.
[2] En matrikel. Fortegnelse over jordegods.

mærkværdigt kunde forefalde. Eller een og andens besynderlig[1] fliid og duelighed etc. Ja, om det var mueligt at sætte præmier til visse fortjenester og duelighedspröver.

2° Efftersom præsterne ere virkelig det beqvemmeste reedskab til at foregaae og med lempe at opmuntre sit sognefolk til een og anden drift og mandhaftighed, hvis fattigdom og slet tilstand ikke betoeg dem alle kræfter og mood. Ja, allerhelst om de ikke selv manglede indsigt i thingene og det almindelige landvæsen, da var det i sandhed nödvændigt, at de i skoelene fik deri nogen smag ved at lære eet lidet dertil indrettet oeconomiskt compendium i stæden for andet, de kunde undvære. Ikke at tale om, hvis det var mueligt, at i hver stift kunde oprettes eet lidet gymnasium, hvorved dimissi[2] fra trivialskoelene,[3] som ikke agte at komme til Academiet i Kjöbenhavn, fik, förend de indvies til det præstelige embede, at exercere sig eet aar i de videnskaber, landvæsenet tilhöre, hvorved de kunde faae mood og siden effter embedets værdighed blive duelige at tjene sig selv og sit fæderneland.

Mikleholt,[4] V. Jónsson[5]
d. 31te Jan. 1771.

1 Særlig.
2 Afgangselever.
3 Hér er átt við latínuskólana á biskupsstólunum í Skálholti og á Hólum. / *Henviser til latinskolene på biskopsstæderne Skálholt og Hólar*.
4 Miklaholt, Miklaholtshreppur, Hnapp.
5 Vigfús Jónsson (1736–1786), aðstoðarprestur / *hjælpepræst*, Miklaholt, Hnapp. 1764–1778 og prestur sama staðar / *præst samme sted* 1778–1786.

Prestar í Snæfellsnes- og Hnappadalssýslum senda tillögur til úrbóta 12.8.1771. 2. B. J. Ref. N° 699 m.

Præster i Snæfellsnes- og Hnappadalssysler foreslår forbedringer 12.8.1771. 2. B. J. Ref. N° 699 m.

ÞÍ. Rtk. D3/7–11 (afrit/*kopi*); Stiftamt. III. 200 (frumrit/*original*). Innskráð/*indskrevet* 24.12.1771. Þetta er frumbréfið en hefur af óútskýrðum ástæðum endað í skjalasafni stiftamtmanns. Bréf þetta, ásamt fleirum, hefur ekki borist nefndinni fyrr en eftir að hún var farin aftur til Kaupmannahafnar. Auðkennisnúmer þeirra bréfa er með öðrum hætti eins og sjá má. Þau fá ekki hefðbundið litranúmer eins og önnur bréf í skjalasafni nefndarinnar heldur dagbókarnúmer samkvæmt skráningarkerfi rentukammers. / *Dette er det originale brev, som af uforklarlige grunde er havnet i stiftamtmandens arkiv. Dette brev er såvel som andre ikke kommet til kommissionen, førend efter den var rejst tilbage til København. Litrabetegnelse på de breve er anderledes, som det ses. De fik ikke noget litranummer som andre breve i kommissionens arkiv, men et journalnummer efter Rentekammerets journalsystem.*

Áritun/*påskrift*: Pr. 24. Dec. 71. N. 5. Lit. m; ad 2 B. J. Ref. N° 699; Lit. A. N° 2; Snæfieldsnæss Syssel.

Anno 1771 þann 12. Augusti að Staðastað vorum vér undirskrifaðir kennimenn, prófastur og prestar í Snæfellsnes- og Hnappadalssýslum samankomnir eftir hans háæruverðugheita vors háeðla hr. biskups höyrespective ordre og intimation[1] til að beþenkja[2] og yfirvega hvað oss sýnist sérdeilis nauðsynlegt að proponera[3] til almennilegrar landsins nytsemdar og forbetrunar. Kemur oss öllum saman í því að til nær-

[1] Skipun og tilkynning. Umrætt bréf finnst ekki en sjá bréf Halldórs Finnssonar prófasts til presta í Árnessýslu um sama efni, 30.7.1770. Það er prentað hér framar í þessari útgáfu, s. 113–114. *ÞÍ*. Skjalasöfn presta. Mosfell í Grímsnesi. CD/1. Endurritabók 1746–1785.

[2] Íhuga, velta fyrir sér. Danska *betænke*.

[3] Leggja til, stinga upp á.

verandi landsins eymdastands og bágenda contribueri meðal annars sérdeilislega:

1° Forsómun á ungdómsins tukt og uppfræðingu bæði í því að kenna börnum í tíma sinn kristindóm og að læra að lesa á bók, líka einninn að venja þau með kristilegri stjórnsemi til hlýðnis, þrifnaðar og vinnusemi. Því jafnvel þó hans May^{t} í þeim allra náðugustu anordningum,[1] svo vel um húsagann sem húsvitjanir,[2] hafi gjört hér um þær háloflegustu og nauðsynlegustu anstaltir, þá mega menn þó, því miður, sakna þess allra náðugustu intenderaða[3] ávaxtar þar af. Einkum verða menn varir við að fátæk sveitarbörn, sem um vissan tíma eru niðursett hjá bestu bændum í sveitinni, eru oft hryggilega forsómuð, bæði í andlegum og líkamlegum efnum.

Margir húsbændur vilja ekki þekkja skyldu sína að leggja nauðsynlega rækt við soddan vesælinga, alast þeir því víða upp í hryggilegu reiðileysi publico til stórs skaða. Því virðist stæðsta nauðsyn og þörf á að allra hæðstnefndar anordningar séu með tilbærilegri alvörugefni observeraðar[4] og í akt teknar. Og með það sama alvarlega til haldið, svo vel prestum sem meðhjálpurum, að sjá grannt eftir breytni bæði foreldranna við börnin og barnanna við foreldrana, áminni þá forsómunarsömu til betrunar og angefi þá þverbrotnu fyrir sýslumanni sem þá ansjái fyrir utan tilhliðrun til straffs og sekta eftir málavöxtum. Einkum að húsbændur tilskyldist að vera eins ansvarlegir fyrir uppfóstrun og menntan sinna niðursetningsómaga sem sinna eigin barna, allt eftir því sem hans kong. May^{ts} anordningar fyrirskrifa og til halda.

2° Ályktum vér vinnuhjúanna heimtufrekju og sjálfræði í mörgum stöðum. Formegun manna fer víðast hnignandi. Nauðsynlegir hlutir til lífsuppheldis, einkum af feitmeti, vaðmáli og ullarvöru, miklu dýrari og torfengnari en verið hefur. Þó tilstanda allmörg vinnuhjú strengilega upp á sinn svo meintan rétt í því að heimta hið ríflegasta bæði forsorgun og kaup, svo jafnvel einn sléttur[5] vinnumaður vill ei nægjast

[1] Anordning. Tilskipun, fyrirskipun. Danska *anordning*.

[2] *Lovsamling for Island* II, s. 605–620 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746); s. 566–578 (Forordning om Husbesögelser paa Island, 27.5.1746).

[3] Ætluðu.

[4] Aðgættar. Danska *observere*.

[5] Venjulegur, óbreyttur.

með minna en 1 hndr. í vinnulaun og vaðmál að auki eftir venju. Afsegja ringara kosti að antaka eða við að búa.

Því virðist oss stórnauðsynlegt að hér um væri gjörð ein þolanleg, viss og publica authoritate confirmeruð politie anordning,[1] nefnilega: Afbragðslausir vinnumenn láti sér nægja 60, 80 à 90 al. kaup, auk vaðmáls eða þess virðis í þeim aurum sem bóndinn getur útilátið og vinnuhjúið má gagn af hafa, þó ei séu peningar eður bestu aurar. Smiðir góðir hafi 1 hndr. í kaup og ekki meir. Vinnukonur sléttar 10 à 15 auk venjulegra skyldna. Hvorutveggi taki til þakka með þann viðurgjörning sem húsbóndinn getur í té látið, þó svo að engum sé með nísku og harðúð gjörður ósæmilegur afdráttur. Vinnuhjúum líðist ekki að fara úr sinni vist nema þeir hafi þar til vigtugar[2] orsakir, húsbændum ekki heldur að vísa án þess vinnuhjúum í burtu, hvar um yfirvaldið hafi nöje innseende.[3] Þurfi nokkur bóndi í sveitinni vinnufólks með en annar hefur meir en honum má nægja, þá sé sá sem aflags er fær, skyldugur til eftir hreppstjóra billegri tilsögn að lúka hinum þurfandi eftir sitt vinnuhjú.

3° Lausamenn virðast oss ekki nema sveitum og bændum til þyngsla, svo lengi nokkur í sveitinni þarf við þeirra þjónustu. En þeir sem hafa nokkra virkilega orsök til soddan lausamennsku eða bændur beiðast ekki þeirra þjónustu, þá séu þeir skyldugir til að gjalda, ekki einasta kóngi, heldur og einninn kirkju, presti og fátækum full og öll réttugheit af sinni 10 hndr. tíund eftir lögum. Svari einninn öllum fátækra réttugheitum til jafns við þá best megandi bændur. Þeir sem gefa sig í sumarþjónustu um heyskapartímann hafi kaup eftir því sem þeir vinna til, nefnilega 5 aura á 5 aura völl og svo per advenant.[4]

4° Höndlan Compagníisins kaupmanna sýnist fyrir nærverandi tíð þurfi stórrar lagfæringar við. Margir eru tregir til að láta fólk fá mjöl sem það við þarf, og má ekki sér til lífsnæringar án vera,[5] einkum við sjóarsíðuna, hvar málnyta er mjög lítil, sauðfé fallið og það fátt eftir lifir til mjólkur gagnslítið. Timbrið reynist víða forlegið og fúið, til

[1] Almenn lögreglutilskipun eða landsagatilskipun, staðfest af yfirvöldum.
[2] Mikilvægar.
[3] Hafa náið eftirlit með.
[4] Eftir atvikum.
[5] *Við þurfa* yfirstrikað.

skipa óduganlegt, til húsabyggingar lítt nýtt, en má þó af innbyggjurunum borgast fullu verði þegar það hefur vöxt og mælir eftir timburforréttningunni. Þeir sem hafa lítinn fisk fá ei mjöl þó peningar eður ullarvara sé framboðin. Höndlan landsins innbyggjara sín á milli virðist og svo óþolandi. Fjórðungur smjörs eður ullar fæst varla fyrir 30 f. í sveitum, hvar fjárpestin hefur þó ekki hingað til stórum grasserað. Ær með lambi selst fyrir 40 f. og á haustin 45 eða meir og geldfé eins eftir advenant.

Því væri stæðsta nauðsyn að sýslumönnum væri tilhaldið ifölge octrojen[1] og landsins lög, að hafa nöje indseende[2] um höndlanina, svo vel danskra sem íslenskra sín á milli, að fólk fái dugtuga vöru fyrir rigtugan betaling. Prísinn fastsetjist maadelegur milli landsins innbyggjenda og hvör höndli við annan ærlega og sanngjarnlega en ekki með okri og ásælni, landinu til sjáanlegrar eyðileggingar.

5° Vegabætur á brúm og götum í sveitum virðist nauðsynlegar en eru stórum forsómaðar og þótt yfirvaldið uppáleggi það árlega er þar lítið um hirt, svo sums staðar finnast þær brúr sem almennings þjóðgata yfir liggur, en er þó ekki hættulaust yfir að fara. Því væri stæðsta nauðsyn á að yfirvaldanna hér um gjörðar anordningar séu tilbærilega observeraðar.

6° Maktáliggjandi bréfafærslur og promotioner[3] ganga hér mjög uordendtligen, því væri þörf á að uppþenkja vissa reglu til lagfæringar þar um.

7° Garðahleðsla í kringum tún er að sönnu stórnauðsynleg, en hlýtur þó með gætni að modererast,[4] eftir því sem jörðin er stór og búandi hefur efni og fólksráð. Einyrkja virðist oss ei uppáleggjandi að hlaða meir en circiter[5] 2gja eður 3ja faðma langan garð á ári. Þeim sem stærri jörð og betri fólksráð hafa, 4 à 5 faðma.

8° Að skera þúfur og slétta tún hefur sannlega sínar nytsemdir. En er þó stórum athugavert, einkum hér við sjóinn, hvar grasnyt er svo lítil að ei má afkortast, en soddan uppskorin jörð lítt nýtt til grasvaxtar

[1] Samkvæmt einokunarskilmálanum. *Lovsamling for Island* III, s. 466–494 (Octroy paa Islands Beseiling i tyve Aar for det almindelige Handels-Compagnie, 15.8.1763).
[2] Hafa náið eftirlit með.
[3] Opinberar tilkynningar, auglýsingar.
[4] Takmarkast. Danska *moderere*.
[5] Sirka (cirka).

næsta árs ef ekki lengur. Því sýnist að til soddan yrkingar kunni ekki árlega að takast meir en þrír faðmar í fiirkant á þeim stærri jörðum en 1 à 2 á þeim ringari.

9° Latir, hvumleiðir og ónýtir fullvaxnir drengir ganga um sveitirnar til þyngsla einna, hvörja fólk getur þó ei lagfært, þó til reyni. Ekki að síður mega menn þó árlega gjalda þann uppálagða tukthústoll,[1] hvar á sýnist stæðsta þörf bót að ráða svo menn þurfi ei af soddan umhleypingum óbærilegum þyngslum að mæta. En hreppstjórar andrægi soddan óreglu fyrir háyfirvaldinu til væntanlegrar góðrar lagfæringar.

10° Svo framt Guði þóknast að láta þá nú áformuðu netjaveiði vel lukkast, hvers menn gjarnan óska, þá vona menn að landsins innbyggjendur, hvör eftir sinni formegan, fái með tíðinni að njóta þess fordeel[2] með því að eiga qvot[3] í netjunum og þeim nýinnréttuðu fiskibátum svo öngvum þurfi þar af að orsakast baginn, heldur öllum til nota verða.

Þessa vora einfalda þanka innstillum vér í undirgefni til hans háæruverðugheita föðurlegrar beþenkingar. Það af að taka, umbreyta eður við bæta sem hans háæruverðugheita guðrækileg og góð skynsemi fyrir gott finnur, þessu voru fátæku föðurlandi til gagns og uppreisnar, hvar til sá allra hæðsti virðist að leggja sína föðurlega og náðarsamlega hjálp og blessan.

Vér forblífum með soumission.[4]
Hans háæruverðugheita auðmjúkir þénarar.

Vigfús Erlendsson[5]
Pétur Einarsson[7]
G. Snorrason[9]
Jón Magnússon[6]
Jón Þorgilsson[8]
Árni Sigurðsson[10]

* * *

1 Tukthústollur. Sérstakur skattur lagður á allar fasteignir í landinu til að standa straum af kostnaði við byggingu nýs fangelsis á Íslandi. Tók gildi 1759.
2 Hagnaður, ávinningur.
3 Hlut.
4 Auðmýkt, undirgefni.
5 Vigfús Erlendsson (1716–1781) prófastur, Setberg, Eyrarsveit, Snæf.
6 Jón Magnússon (1715–1796) prestur, Staðarstaður, Staðarsveit, Snæf.
7 Pétur Einarsson (1694–1778) prestur, Miklaholt, Miklaholtshreppur, Hnapp.
8 Jón Þorgilsson (1721–1794) prestur, Brekkubær, Breiðuvíkurhreppur, Snæf.
9 Gunnlaugur Snorrason (1713–1796) prestur, Helgafell, Helgafellssveit, Snæf.
10 Árni Sigurðsson (1732–1805) prestur, Breiðabólstaður, Skógarstrandarhreppur, Snæf.

[Oversættelse 2015]

Anno 1771, den 12. august, på Staðastaður, mødtes vi underskrevne prædikanter, provst og præster i Snæfellsnes- og Hnappadalssysler efter hans højærværdighed, vor højædle hr. biskoppens højrespektive ordre og intimation[1] for at betænke og overveje, hvad der forekommer os særlig nødvendigt at foreslå til nytte og forbedring af landet. Vi er alle enige om at contribuere[2] til landets nuværende ringe tilstand og trængsler blandt andet især:

1° Forsømmelsen af tugt og oplysning af ungdommen både ved i tide at lære børnene deres kristendom og lære dem at læse, ligeledes at vænne dem til lydighed, renlighed og arbejdsomhed med kristelig tugt. For selv om hans Majestæt i de allernådigste forordninger, såvel om hustugt som husvisitats,[3] har gjort de yderst højlovede og nødvendige foranstaltninger herom, så må man dog desværre savne den allernådigst intenderede frugt af det. Især bliver man opmærksom på, at fattige børn fra egnen, som for nogen tid bliver anbragt hos de bedste bønder på egnen, ofte bliver sørgeligt forsømt, både i åndelige og legemlige henseender.

Mange husbønder vil ikke kende deres pligt til i nødvendigt omfang at sørge for sådanne stakler; de opvokser derfor mange steder under forfærdelige forsømte forhold til stor skade for publico. Derfor forekommer det at være yderst nødvendigt og påkrævet, at alle højstnævnte forordninger overholdes og adlydes med tilbørlig alvor, og at man samtidig alvorligt indskærper såvel præster som degne, at de nøje undersøger både forældrenes opførsel over for børnene og børnenes over for forældrene, formaner de forsømmelige om at være bedre og anmelder dem, der forbryder sig, til sysselmanden, som så uden imødekommenhed udmåler straf og bøde efter sagens omstændigheder. Især at husbønder er forpligtede til at være lige så ansvarlige for op-

[1] Tilkendegivelse. Det omtalte brev er ikke fundet, men se provst Halldór Finnssons brev til præsterne i Árnessyssel om samme emne, 30.7.1770. Det er trykt tidligere i denne udgivelse, s. 115–116. *ÞÍ*. Skjalasöfn presta. Mosfell í Grímsnesi. CD/1. Endurritabók 1746–1785.

[2] Yde vort bidrag.

[3] *Lovsamling for Island* II, s. 605–620 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746); s. 566–578 (Forordning om Husbesögelser paa Island, 27.5.1746).

dragelsen og uddannelsen af de fattiglemmer, de modtager, som deres egne børn, i fuld overensstemmelse med, hvad hans kongelige Majestæts forordninger foreskriver og kræver.

2° Efter vores mening udviser tyendet kræveholdning og egensindighed på mange steder. Folks velstand er de fleste steder dalende. Nødvendige ting til livets ophold, især fedevarer, vadmel og uldvarer [er] meget dyrere og vanskeligere at få end hidtil. Alligevel holder ganske meget tyende sig strengt til deres således mente ret ved at forlange det rigeligste både i forsørgelse og løn, så at selv en enkelt almindelig karl ikke stiller sig tilfreds med mindre end 1 hundrede i arbejdsløn og desuden vadmel efter skik og brug. [De] afviser at godkende eller finde sig i ringere vilkår.

Derfor mener vi, at det er yderst nødvendigt, at der blev udfærdiget én tålelig, sikker og af offentlig autoritet konfirmeret politiforordning om dette, nemlig: Almindelige karle skal stille sig tilfreds med 60, 80 eller 90 alen i løn, foruden vadmel eller værdien af det i de midler, som bonden kan afse, og tyendet kan have nytte af, selv om det ikke er penge eller den bedste betaling. Gode snedkere får 1 hundrede i løn og ikke mere. Almindelige tjenestepiger [får] 10 til 15 foruden de normale pligtige ting. Begge skal tage til takke med den kost, som husbonden kan yde, selv om der ikke på usømmelig vis må beskæres noget over for nogen af nærighed og hårdhed. Tyende skal ikke have lov til at forlade deres plads, med mindre de har vigtige årsager til det. Husbønder må heller ikke bortvise tyende, hvilket myndighederne skal følge nøje med i. Hvis en bonde på egnen har brug for tyende, og en anden har mere, end han har brug for, så har den, der har for mange, pligt til efter repstyrernes rimelige påbud at overlade sit tyende til den trængende.

3° Løsarbejdere forekommer os kun at være en byrde for egnene og bønderne, så længe nogen på egnen har brug for deres arbejdskraft. Men de, som har en virkelig grund til sådan at være løsarbejdere, eller hvis bønderne ikke anmoder om deres tjeneste, så har de pligt til at betale, ikke blot kongen, men også kirken, præsten og de fattige, alle fulde forpligtelser af deres 10 hundreders tiende efter loven. De skal ligeledes yde alle fattigtiender i samme omfang som de mest velhavende bønder. De, som tilbyder sig til sommertjeneste under høhøsten,

skal have løn i forhold til deres arbejde, nemlig 5 ører for 5 ørers mark og så per advenant.[1]

4° Kompagniets købmænds handel forekommer for nærværende at have behov for store forbedringer. Mange er modvillige til at lade folk få det mel, som de har brug for og ikke kan undvære for livets opretholdelse. Især ved kysten, hvor man næsten ikke kan få mælk, hvor fårene er døde, og de få overlevende næsten ikke giver nogen mælk. Tømmeret er mange steder ligget for længe overgemt og råddent, uanvendeligt til skibe, meget lidt anvendeligt til husbygning, men skal alligevel betales af indbyggerne til fuld pris, når det har størrelse og mål efter tømmerforordningen. De, som ikke har ret megen fisk, får ikke mel, selv om der tilbydes får eller uldvarer. Landets indbyggeres indbyrdes handel forekommer også uacceptabel. En fjerding smør eller uld kan næppe fås for 30 fiske på egne, hvor fårepesten hidtil ikke en gang har hærget voldsomt. Et får med lam sælges for 40 fiske, og 45 om efteråret eller mere, goldfår efter advenant.

Derfor ville det være yderst nødvendigt, hvis man indskærpede sysselmændene at følge oktrojen[2] og landets lov og føre nøje tilsyn med handelen, såvel de danskes som de islandskes indbyrdes, så folk kan få ordentlige varer for rigtig betaling, så prisen mellem landets indbyggere fastsættes rimeligt, og så alle handler med hinanden ærligt og rimeligt og ikke med åger og grådighed til synlig ødelæggelse for landet.

5° Der ser ud til at være behov for udbedringer af vejene på broer og veje ude på landet, for de er voldsomt forsømt, og selv om myndighederne forlanger det hvert år, gøres der ikke meget for det, så der findes nogle steder broer, hvor der ligger almen offentlig vej over, som det slet ikke er risikofrit at benytte. Derfor ville det være yderst påkrævet, hvis myndighedernes forordninger udarbejdet om dette blev passende overholdt.

6° Magtpåliggende korrespondancer og propositioner går her meget uordentligt. Derfor ville det være påkrævet at finde ud af en vis regel til ordning af dette.

[1] Og så videre forholdsvis.

[2] *Lovsamling for Island* III, s. 466–494 (Octroy paa Islands Beseiling i tyve Aar for det almindelige Handels-Compagnie, 15.8.1763).

7° Bygning af gærder omkring hjemmemarker er bestemt yderst nødvendigt, men bør dog begrænses under hensyntagen til, hvor stor jorden er, og hvad bonden har råd og folk til. Det forekommer os ikke muligt at pålægge bønder uden tyende at bygge mere end et cirka 2-3 favne langt gærde om året. For dem, som har større jord og bedre folkehold, passer 4-5 favne.

8° At skære tuer og udjævne hjemmemarker er sandelig nyttigt. Men er dog yderst betænkeligt, især her ved kysten, hvor der er så lidt land til græsning, at det ikke må begrænses, for sådan en opskåren jord gør ringe gavn til græs et år eller flere efter. Derfor forekommer det, at der ikke må tages mere end tre favne i firkant til sådan dyrkning på de større jorde og 1-2 på de ringere.

9° Dovne, irriterende og uduelige voksne drenge flakker rundt i egnene, kun til besvær, hvilket folk alligevel ikke kan få ordnet, selv om de prøver. Ikke desto mindre skal man alligevel hvert år betale den pålagte tugthustold,[1] hvilket der forekommer at være overvældende behov for at udbedre, så man ikke behøver at have uudholdeligt besvær af sådanne landstrygere. Og repstyrerne skal indberette en sådan uorden til de høje myndighed til forventet god udbedring.

10° Såfremt det behager Gud at lade det nu planlagte netfiskeri lykkes, hvilket man sandelig ønsker, så håber man, at landets indbyggere hver efter sin evne med tiden får mulighed for at nyde del af det ved at eje en andel i nettene og de nyindrettede fiskerbåde, så der ingen gene opstår ved det, men at det bliver til gavn for alle.

Disse vore simple tanker indstiller vi underdanigst til hans højærværdigheds faderlige overvejelse og at fjerne, ændre eller tilføje det, som hans højærværdigheds gudfrygtige og gode fornuft anser for passende, til gavn og oprejsning for dette vort fattige fædreland, hvortil den allerhøjeste sikkert vil lægge sin faderlige og nådige hjælp og velsignelse.

[1] Tugthustold. Særlig skat lagt på al ejendom i landet for at finansiere udgifterne ved opførelse af et nyt fængsel i Island. Blev indført i 1759.

Vi forbliver i underdanighed.
Hans højærværdigheds ydmyge tjenere.

Vigfús Erlendsson[1] Jón Magnússon[2]
Pétur Einarsson[3] Jón Þorgilsson[4]
G. Snorrason[5] Árni Sigurðsson[6]

[1] Vigfús Erlendsson (1716–1781), provst, Setberg, Eyrarsveit, Snæf.
[2] Jón Magnússon (1715–1796), præst, Staðarstaður, Staðarsveit, Snæf.
[3] Pétur Einarsson (1694–1778), præst, Miklaholt, Miklaholtshreppur, Hnapp.
[4] Jón Þorgilsson (1721–1794), præst, Brekkubær, Breiðuvíkurhreppur, Snæf.
[5] Gunnlaugur Snorrason (1713–1796), præst, Helgafell, Helgafellssveit, Snæf.
[6] Árni Sigurðsson (1732–1805), præst, Breiðabólstaður, Skógarstrandarhreppur, Snæf.

Barðastrandarsýsla

Barðastrandarsyssel

Barðastrandarsýsla

© 2003–2016 Landmælingar Íslands / Þjóðskjalasafn Íslands.

Barðastrandarsýsla 1703 · *Barðastrandarsyssel 1703*
Sýslumörk, hreppamörk og heiti hreppa eins og þau voru árið 1703, byggð á manntalinu 1703. / *Sysselgrænser, grænser mellem repper og reppernes navne, som de var i 1703 ifølge folketællingen fra 1703.*

Heimild · *kilde*: *Manntal á Íslandi árið 1703. Tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín, ásamt manntali 1729 í þrem sýslum.* Þorsteinn Þorsteinsson sá um útg. Reykjavík 1924–1947.
Kortagerð · *kort*: Björk Ingimundardóttir, Benedikt Jónsson og Egill Baldursson.

Séra Björn Halldórsson, prófastur í Sauðlauksdal, fjallar um sjúkdóma, húsaga og garðrækt 12.6.1771. Lit. Ll. N° 2.

Provst Björn Halldórsson i Sauðlauksdalur beretter om sygdomme, hustugt og havedyrkning 12.6.1771. Lit. Ll. N° 2.

ÞÍ. Rtk. D3/5–16.
Innsigli/*segl*; Innskráð/*indskrevet* 3.8.1771.

Áritun/*påskrift*: Lit. Ll. N° 2; Bardestrande Syssel; Til De allernaadigst höyforordnede herrer hans kongelige Maj^ts^ Land-Commissarier paa Island; L. S.

Höybetroede herrer!

For nogen tid siden fik jeg fra hans höyedle höyærværdighed biskopen over Skalholtsstift hr. Finnur Jonson[1] tilskickede nogle exemplarer af den kongel. allernaadigste forordning de dato 15. Maii 1770, angaaende Dem De herrer Commissarii, hvilke jeg strax skickede til præsterne i dette herret og nogle andre forstandige mænd.

Af höystbemelte forordning seer jeg min allerunderdanigste skyldighed at give De höybetroede herrer al den underretning og oplysning, Dem behager af mig at begjære, og mit ringe indsigt kunde formeene mit fæderneland at være tjenligt. Men som jeg ikke hidindtil har egentlig vist, hvorude den effterretning skulde bestaae, maatte jeg lade det for det förste beroe.[2] Helst effterde höystbemelte allernaadigste forordning taler alleene generellement om landets og dets indbyggeres almindelige beste.

[1] Finnur Jónsson (1704–1789) Skálholtsbiskup / *biskop i Skálholt* 1754–1785.
[2] Udsætte, lade hvile.

Nu for 14 dage siden fik jeg at vide, at min svoger hr. vicelaugmand M. Olsen[1] havde faaet de höybetroede herres allernaadigste instruction i hænder. Og siden jeg fik ved den[2] leylighed samme at see, saa fordrister jeg mig nu til at openbare Dem mine uforgribelige tanker, som jeg forhaaber Deres höye lærdom og forstand ej ugunstig optager.

At folkemangel er stor i Island, det kand enhver see, som giver agt paa dets störrelse, men jeg vil alleeneste tale om dette herret eller Bardestrandssyssel og ikke gaae videre, hvor jeg er forsikret om at kunde underholdes langt flere, ja dobbelt saa mange mennisker, som nu forefindes for nærværende tid.

Aarsagerne til denne beklagelige folkemangel, meener jeg, ere deels physiske, deels politiske og moralske. Bland de physiske vil jeg först anföre 2de her grasserende sygdomme, som udgives for ulægelige, og begge gjöre ikke lidet til denne mangel.

Den förste er *Scorbutus malignus*.[3] Denne svaghed overfalder undertiden börn af 14 aar, og fleste, som naae sine 50 aar, ere siden frie derfore, hvis de ikke alt för have laboreret[4] af den samme. Denne sygdoms forlöber er som oftest podagra[5] og feber, siden viser sig hevelse paa de stæder, som ikke skjules med klæder, saasom ansigtet og hænderne. Flest deslige patienter have en stor ulejlighed ab obstructione alvi,[6] hvorimod nogle ikke uden nytte bruge L ♂tis præcipitatam i +to.[7] Disse syge befinder dem allerverst, naar de spise rancida oleosa,[8] saasom vindtörrede finner af helleflunder, rundemaver[9] etc., item gam-

1 Magnús Ólafsson (1728–1800), varalögmaður sunnan og austan / *vicelovmand for syd og øst* 1769–1791 og lögmaður sama umdæmis / *og lovmand i samme distrikt* 1791–1800.

2 *Samme* útstrikað / *overstreget*.

3 Skyrbjúgur. Hér er þó sennilega frekar átt við holdsveiki. / *Skørbug. Her er sandsynligvis snarere tale om spedalskhed*.

4 Været angrebet.

5 Þvagsýrugigt, einkum í stórutá. / *Urinsyregigt, især i storetåen*.

6 Hægðatregða. / *Hård mave*.

7 Limaturam martis præcipitatam i aceto. / Járnsvarf uppleyst í ediki. ♂ efnafræðitákn fyrir járn, kennt við plánetuna Mars. / *Jernstøv opløst i eddike. ♂ det kemiske tegn for jern, angivet med tegnet for planeten Mars*. Sjá/*se*: Vilmundur Jónsson, *Lækningar — Curationes — séra Þorkels Arngrímssonar sóknarprests í Görðum á Álftanesi*, s. 74–75.

8 Þránað feitmeti. / *Harsk fedtstof*.

9 Han-stenbider. Islandsk *rauðmagi*.

melt salted kjöd, fisk, ost og anden ufordöyelig mad. Men tvertimod er dem best tjent med fersk eller sur spise, hvilken sidste hjælpe deres svage digestie[1] og svækker lenditates ventriculi.[2] Altsaa meener jeg, at mangel paa salt kand muelig være causa remota,[3] men ikke proxima[4] til deres cachexia.[5]

Disse, omendskjönt de komme til at indgaae egteskab, förend sygdommen tager overhaand, avle sjelden mange börn. Og hvis de avle dem, döer de unge bort, eller sygdommen bliver arvelig. Eller og at af samme börn blive kun unyttige folk og phlegmatisk[6] droger,[7] som betjene sig af sjælen i stæden for salt, at de skal ikke forroden for tiden. Af disse syge ere nu for nærværende tid her i sysselet eller mig betroet provstie 13 mennesker af begge kjön, men her i mine sogne 4 og endnu 3, som seer ud til samme. Siden aaret 1753, jeg blev her sognepræst, ere 19 bortdöde af samme svaghed, men det er saa vist, som noget kand være, at her skal neppe findes 1 ibland 10, som ikke inclinerer til scorbut. Altsaa slutter jeg, at hvis der kunde opdages nogen sikker lægedom imod denne syge, vilde det blive kjendeligt enddel til landets peublering.[8]

Den anden sygdom er qvindfolkenes *Obstructio mensium*.[9] Denne er langt almindeligere end hin, thi hvis jeg skulde slutte af det, hvad offt jeg haver været af bönderne spurt til raade derimod, saa tör jeg sige, at hver fjerde kone har den bröst,[10] og imod denne sygdom, saavel som hin have nogle forgjæves sögt hjælp hos hr. landphysicum.[11] Vel ere nogle koner curerede af naturen selv umiddelbahr, men de andre maae drages dermed sin heele livetid udi den eene forhaabning, at smærten, der fölger denne sygdom, vil under et forkorte begge deelene, sygdommen og livet. At denne sygdom gjör ufrugtsommelige

1 Melting. / *Fordøjelse.*
2 Mýkt magans. / *Lind mave.*
3 Óbein orsök. / *Indirekte årsag.*
4 Bein orsök. / *Direkte årsag.*
5 Kröm. / *Kronisk sygdom.*
6 Sljór, sinnulaus. / *Flegmatisk, dorsk.*
7 Rola, heimskingi. / *Drog, indskrænket person.*
8 Befolkningstilvækst.
9 Tíðateppa kvenna. / *Blødningsforstyrrelser hos kvinder, udebleven menstruation.*
10 Skade, mangel.
11 Bjarni Pálsson (1719–1779), landlæknir / *landfysikus* 1760–1779.

koner, ja ogsaa börn, hvis de avles, af usund og svag constitution, det lærer erfarenheden os, og kand desuden af fosterets nutrimenti[1] beskaffenhed, hvorleedes den er let sluttes, naar denne naturens reenselse har længe forud været forhindret.

At begge disse sygdomme maae have sine physiske aarsager nu heller end i forrige tider, naar de vare ikke saa gjengse, lader sig let tænke, nam nihil est vel fit sine ratione suficiente.[2] Karlfolkene, som sidder stille heele vinteren over ved det grove uldengotses forarbejding, naar de faae undtages, som vogte og rögte creaturene, samle sig ikke lidet per stagnationem humorum, ex hac tædiosa vita sedentaria,[3] til den först anförte sygdom, siden de fleste hverken vil eller kand hitte paa noget, som beder exercerer kroppen, og vil jeg til exempel her paa anföre dette:

Naar jeg aar 1759 med mine vinnemænd[4] byggede mig en ny kaalhave, som jeg mit om vinteren maatte gjöre af steen og jord, holt de andre folk her i nærværelsen det for schlaverie at tjene mig. Ja, naar mit sognefolk aar 1763 fik ordre fra sal. amtmand Gisleson[5] at gjærde om hösten for en gröfft som truede dette præstkald den tid med ruin af flyvesand, contraherede[6] nogle vinnemænd hos en af bönderne sin imellem, at de vilde aldrig lade sig dertil overtale, og i denne deres obstinace[7] gik de saa vit, at de erbydede[8] sig til at ville heller betale for bonden, deres husbond, ald den mulct, som hand kunde dömmes til, hvis hand sat ovenbemelte amtmands ordre overhörig. Men som disse bleve alt for overmoedige, saa lod de og falde nogle ubeqveme ord, hvorfore stædets övrighed fik en ny anleedning at lære disse traadsige brödre noget andet, og paa den maade dempedis deres opsætsighed.

1 Næring. / *Næring.*

2 [Því] sannarlega á sér ekkert stað án gildrar orsakar. / *[For] sandelig finder intet sted uden gyldige årsager.*

3 Með stöðnun vessa sökum tilbreytingalítils kyrrsetulifnaðar. / *Med stillestående kropsvæsker på grund af et uforanderligt stillesiddende liv.*

4 Tjenestekarle. Islandsk *vinnumenn.*

5 Magnús Gíslason (1704–1766) amtmaður / *amtmand* 1752–1766.

6 Komu sér saman um. / *Indgik overenskomst, aftalte.*

7 Þrjóska, þvermóðska. / *Trodsighed, genstridighed.*

8 Tilbød.

Fleste, som jeg kjender her paa denne kant af landet, have een god portion af det sorte galde.[1] Men om den sorte klædning, som alle bruge her uden forskjel af kjön og alder, har nogen influxum physicum[2] i indbyggernes temperament, er noget, som jeg ikke tör sige. Det er vist, at atramentum fossile[3] eller den jord, som töyet farves af, har meget järn i sig og lugter stærkt af samme. Udi denne jord koger man töyet med den stærkeste kogning, som mueligt er, fulde 6 timer og ligesaa lenge forud i lagen af smaahakkede *Foliis arbuti*,[4] hvorved det forbrendes, saa det holder siden neppe den halve tid imod samme slags töy af andre farver, som ved farveringen bruges lunkne eller kaalde. Men i mangel af andre tjenligere couleurer maa de hjælpe sig ved denne, skjönt den er fremfor anden om sommeren for varm og om vinteren for kaald, som alle physici sige og erfarenhed lærer. Og derfore kunde de andre couleurer være den gemeine[5] mand, især til daglig brug, meere tjenlige. *Lysopodium falis sabinæ*[6] bruges her til at farve gult,[7] men det er ikke her i nogen besynderlig mængde. Den behöver kun 1 times kogning.

Dels meener jeg, at aarsagen til folkemangel er politisk og moralsk, tillige börnenes slette optugtelse og forfalden hussdisciplin, er visselig den meste forderv for Island. Præsterne bör vel effter loven og helst kongel. allernaadigste forordning af 3. June 1746[8] tage sig denne sag an, og jeg haaber, at mange ærlige mænd skal vidne, at jeg har gjört mit til at understötte den forfaldne börnetugt her i mine sogne. Men her ligesaa fult som andre stæder staae mange forhindringer i veyen.

1 Þunglyndi. / *Melankoli, tungsindighed.*

2 Líkamleg áhrif. / *Fysisk indflydelse.*

3 Mýrarsorta. / *Mørk mosejord.*

4 Sortulyng (*Arctostaphylos uva-ursi*). Latnesk fræðiheiti plantna samkvæmt tvínafnakerfi Linnés voru ekki komin í fastar skorður á þessum tíma. / *Melbærris* (Arctostaphylos uva-ursi). *Planternes latinske navne ifølge Linnés taksonomi var ikke fast etableret på denne tid.* Sjá/*se*: Björn Halldórsson, „Grasnytjar“, s. 340; Helgi Hallgrímsson, „Skýringar við Grasnytjar“, s. 391–393, 415.

5 Gemene, jævne.

6 Jafni eða litunarjafni. / *Ulvefod* (Lycopodium alpinum). Sjá/*se*: Björn Halldórsson, „Grasnytjar“, s. 286; Helgi Hallgrímsson, „Skýringar við Grasnytjar“, s. 405.

7 *Med* útstrikað / *overstreget*.

8 *Lovsamling for Island* II, s. 605–620 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746).

Præsterne, som baade skal paaminde, straffe og foregaae andre med gode exempler, fattes nogle den myndighed, som de skulde have. Andre, skjönt de have mod og forstand, ere fattige, maae selv arbejde, og fölgelig kand de ikke conservere den frygt og höyagtelse, som den gemeine mand stædse bör vise dem som sin övrighed, og desaarsage kand de neppe vogte sig for slige vitiis secule.[1]

Medhjælpere og reppstiore, som mest i den sag skulle recke dem haanden, ere selv som offtest fattige folk, have ingen lön for deres umage, ingen myndighed, og vil de sette bonden til rette, da möder dem enten had og foragt, eller og bonden, som gjærne seer igjennem fingrene med sine folk, undskylder ald deres utroeskab og opsætsighed, naar derom bliver effterspurt og inqvireret.[2] Thi hand slutter af sin og andres erfarenhed, at hvis hand siger sandhed, truer karlen eller pigen strax med at fare bort. Thi de veed vel, at om de ere aldrig saa vanartige, saa tager mange andre til takke med deres tjeneste, förend de ingen anden skulde faae i disse besværlige og folkemangelede tider.

Vel befaler ovenbemelte allernaadigste forordning om hussdisciplen, at enhver husbond skal give sine tjenestefolk attest om deres forhold, naar de rejser bort. Men som bonden har intet at frygte for, omendskjönt attestet erfares at være usandfærdigt, saa give de fleste sine folk de beste attester, at de paa saadan lemfældig maade enten kand blive dem qvit, eller og de frygter, at hvis de kom i ord for at give sit tjenestefolk skudsmaal[3] effter fortjeneste, saa vilde ingen gaae meer i tjeneste hos dem, siden os mangler herudi de rette tvangsmidler.

Her allestæds rejse karlfolkene til udhukene,[4] eller de saakaldede verstödur,[5] hen imod den 10. Aprilis og blive dertil den 10. Julii eller ogsaa længer. Den tid fiske de paa en smaae baad i middelmaadige aaringer ohngefer 1800 fiske, alle slags iberegnet, torsk, steenbid, hellerflynder, rocker, kiöller etc.[6] Denne fangst deelis imellem 5 mænd, og baaden tager og sin part. Fölgelig bekommer enhver i sit lod 300 styk-

[1] Veraldlegur lifnaður. / *Verdslige levemåder.*
[2] Undersøgt.
[3] Vottorð eða umsögn um hegðun viðkomandi. / *Anbefaling eller udtalelse om vedkommendes opførsel.*
[4] Tangi, nes. / *Odder, pynter.*
[5] Fiskeleje. Islandsk *verstöð.*
[6] Torsk, havkat, helleflynder, rokke, kuller. Islandsk *þorskur*, *steinbítur*, *lúða*, *skata*, *ýsa.*

ker, deraf er som offtest ⅓ torsk, som selges til Compagniet. Af resten skal den fattige forsorge sig med kone og börn. Nu er den beste tid af sommeren borte til at rögte jorden eller bygge hus og saadan fleere verk, som best og beqvemmeligst gjöres om foraaret. Naar bonden kommer hjem igjen, maa hand strax til at slaa det lave og slette höe, som hans ilde rögtede græsmark[1] omkring husene har givet af sig, og creaturerne have levnet ham, siden ingen gjærder holde dem derfra.

Her i dette herret er paa mange stæder jordmonen[2] meget tynd, men ikke desto mindre er hun ret frugtbar, naar hun faaer sin behörige rögtning, saa jeg tör sige, at et stk. land 30 favne i qvadrat eller 120 favne omkring, som vi kalde eyrisvöll[3] (fordi et stk. land af den störrelse har i forrige tider som og endnu kostet bonden 1 eyrer eller 12 fiske at lade opslaae) kand give 40 bagger[4] höe, som er nok for en koe at fodres af vinteren over. Og at jeg har her i min have kundet drive baade norske næper[5] og danske maiiroer til 6 pd. og derover er allereede bekjendt for Det Danske Landhusholdingsselskab i Köbenhavn, hvilket stædets verdslige övrighed hr. sysselmand D. Skefing,[6] og fleere her, da tilstædeværende gode mænd, saae og meddeelte mig en attest derpaa aar 1768. Jeg har dog her den maverste[7] jord, som i dette district er at finde, naar jeg undtager 2de andre bondegaarde, der ligesom dette præstegaard ere nær ved at ruineres af flyvesand, som bestaaer af sönderstödte conchilier[8] og kalkagtig stöv.

Jeg har forskrivet[9] mig höefröe som espargette og gule klöver,[10] men det gjördt forsög dermed er endnu forgjæves, maaske fordi fröet

1 Hjemmemark.
2 Jordbunden.
3 Eyrisvöllur. Skák af túni eða engi sem talið er eitt dagsverk að slá, 30 × 30 faðmar. Einnig talað um dagsláttu. / *Eyrisvöllur. Et stykke af en hjemmemark eller eng, som anses for et dagsværk at slå, 30 × 30 favne. Islandsk* eyrisvöllur. *Der er også tale om dagsslæt.*
4 Bundter. Islandsk *baggar*.
5 Majroer. Islandsk *næpur*.
6 Davíð Hansson Scheving (ca. 1732–1815), sýslumaður í Barðastrandarsýslu / *sysselmand i Barðastrandarsyssel* 1753–1781.
7 Magreste.
8 Kuðungar. Sennilega átt við allar gerðir skeldýra. / *Konkylier. Der menes sandsynligvis aller former for muslingeskaller.*
9 Skriftligt bestilt.
10 Fóðurplanta af ertublómaætt og gulur smári. / *Foderplanterne esparsette og gul kløver.*

har ikke været af det beste slags. Hvilken sidste post (jeg meener forleget,[1] gammelt fröe) er den störste aarsag dertil, at de fleste bönder her i mine sogne og andenstæds i dette syssel, som effter mit exempel anlagde sig haver, ere nu kiæde deraf, siden de har i nogle aaringer ikke faaet andet end udueligt fröe hos sysselmanden, saasom hand har ikke faaet det anderleedes af Compagniet med handelsskibene. For mig havde det vel ikke gaaet haaret bedre, hvis ikke jeg havde hafft bekjendtere udenlands, som skaffe mig aarlig got nyt fröe.

Om de jordarter, som her forfindes, ere gode til skovplantning, kand jeg intet sige, siden det var först næstleeden effterhöst og nu igjen om foraaret, jeg begynte med at saae i adskillige jordarter de sorter træfröe, som hans höyvelbaarenhed hr. stiftbefalingsmanden hr. L. Thodal[2] lod sig naadigst behage at tilskicke mig. Dette kand jeg vist sige, at ald jordmon, og især *Humus palust[r]is*,[3] er her i disse egne stærkt beblandet med ochra ♂tis[4] og har tillige megen ♤ i sig.[5] Jeg har erfaret, at det, som opspades[6] af den nederste mudderjord, hvor man skjærer torv til brænde, kand ikke föde noget fröe, förend det har ligget fulde 4 aar i fri lufft. Og i förstningen er den samme jord i stand til at qvæle alt græs, om det legges een fingers tykt paa nogen engbund formedelst den adstringentiam,[7] som denne mudder jord har i sig. Ja, effter 2 aar har jeg saaet i denne jord næpe[8] og angelicafröe,[9] og have deraf eeneste opkommet brunröde og knudrede smaa blade, barkende i smagen. Naar denne jord har ligget 3 aar i aaben fri lufft og faaet noget af föromtalte flivesand i sig (som her gives omsonst[10]), saa er

[1] Fordærvet. Islandsk *forleginn* eller *skemmdur*.

[2] Lauritz Andreas Thodal (ca. 1718–1808) stiftamtmaður / *stiftamtmand* 1770–1785.

[3] Mýrarmold. / *Mosejord*.

[4] Ochra martis eða járn-okkur. Hér hlýtur að vera átt við mýrarrauða. ♂ efnafræðitákn fyrir járn, kennt við plánetuna Mars. / *Ochra martis eller jærn-okker. Her synes at være tale om myremalm.* ♂ *det kemiske tegn for jern, angivet med tegnet for planeten Mars*.

[5] ♤ Efnafræðitákn fyrir brennistein. / *Kemisk tegn for svovl.*

[6] Opgraves.

[7] Herpandi eiginleiki. / *Snerpende virkning*.

[8] Næpa. / *Majroe* (Brassica rapa).

[9] Hvönn. / *Kvan* (Angelica archangelica).

[10] I betydningen, at det er let at skaffe.

hun först brugelig for jordebler eller *Solana tuberosa*,[1] hvilke fremfor alle andre haveurter fordrage de martialske safter.[2]

At söetanget, som paa mange stæder kastes her op af söen og ligger i store dynger paa strandbreden, er brugeligt til havegjödning, har jeg deels selv, deels ved andres forsög erfaret, thi effterliggeren[3] her paa Patrixfjörd[4] mr. Dines Jesperson[5] spurte mig for 2 aar siden om raad, hvad hand i mangel af mög kunde bruge til gjödning i sin have. Jeg raadde ham til at lade bere det paa stranden nysopdrevne tang i haven strax om effterhösten brav[6] tykt, og siden om foraaret kaste det, som ikke end var rodnet og oplöst, sammen i dynger til at forrodne om sommeren, hvoraf hand siden kunde atter faae en ny höstgjödning. Dette raad har han effterfulgt med dobbelt nytte. Isen blev aldrig ret tyk derunder for saltens skyld, og kunde hand derfore desto för faae optöet jord at saae, og siden fik hand i fjor extraordinair og overflödig kaalvext i sin have. At tanget er ogsaa meget god og tjenlig gjödning til engbund, er en afgjort sag, helst hvor jorden er martialisk og adstringes, hvor dets salt gjör den beste tjeniste.

Hvad den saakaldede surtarbrand eller *Lignum fossile*[7] angaar, da findes noget af den hist og her i fjældene i dette herret, og som offtest i stejle klipper undtagen een stæds, nemlig paa Brianslæk[8] præstegaard, hvor der er let at komme til. Nu for en uges tid siden har jeg beseet stædet hvor dette lignum fossile rækker frem af en fjældskrede, ligesom i 3 etagier, og imellem disse strata[9] er en anden art deraf, som man kalder steinbrand[10] og ligner noget steenkul. Kand og bruges til

1 Kartöflur. / *Kartofler*. (Solanum tuberosum).

2 Herskár í eiginlegri merkingu, hér að líkindum í merkingunni sterkur jarðvegur vegna mikils járn- og brennisteinsinnihalds. / *Egentlig stridbar, men her sikkert i betydningen kraftig på grund af den jern- og svovlholdige jord*.

3 Eftirliggjari. Kaupmaður eða aðstoðarmaður hans sem var eftir í landinu yfir veturinn eftir að skip voru farin. / *Efterligger. En købmand eller assistent, der bliver i landet vinteren over, når skibene er sejlet*.

4 Patreksfjörður, Barð.

5 Dines Jespersen (1740–1823), eftirliggjari og kaupmaður á Patreksfirði og Bíldudal / *efterligger og købmand på Patreksfjörður og Bíldudalur*.

6 Her i betydningen godt eller tilstrækkeligt.

7 Brunkul. Islandsk *surtarbrandur*.

8 Brjánslækur, Barðastrandarhreppur, Barð.

9 Jarðlög. / *Jordlag*.

10 Surtarbrandur úr smágerðum jurtaleifum. / *Brunkul af fine planterester*.

nogen dröyelse med anden kul. Ovenpaa det mellemste stratum er sandsteen, som lader sig let klöve i smaae fliser. Under enhver af disse fliser finder man *Folia arborum petrificata*,[1] et eller fleere, ligesom flisen er stor til. Disse ligne mest egeblade af adskillig störrelse med alle sine lineamenter,[2] ligesom een forfaren[3] skildrer havde aftegnet dem. Surtarbranden er deri temmelig mængde at faae. Det er noget mærkeligt, at allestæds her, hvor surtarbranden er at finde, bliver höyden ohngefer den samme fra libella maris.[4]

At jeg skal ikke opholde Dem De höybetroede herrer alt for længe, slutter jeg med den endelig önske, at den allerhöyeste vilde legge sin naaderige velsignelse til alle Deres affairer, saa baade De selv og mit kjære fædreneland maae længe höste lyksalige frugter af Deres forretninger, og i den forhaabning tör jeg nævne mig med ald ærbödighed.

Södlögdal[5] præstegaard,
12. Junii 1771.

Deres höybetroede herrer
ydmyge tjener

Biörn Halldorson[6]

1 Steingerð blöð trjáa. / *Forstenede blade fra træer*.
2 Línur. / *Linjer*.
3 Erfaren.
4 Sjávarmál. / *Havets overflade*.
5 Sauðlauksdalur, Rauðasandshreppur, Barð.
6 Björn Halldórsson (1724–1794) prófastur / *provst*, Sauðlauksdalur, Rauðasandshreppur, Barð.

Ísafjarðarsýsla

Ísafjarðarsyssel

Ísafjarðarsýsla 1703 · *Ísafjarðarsyssel 1703*

Sýslumörk, hreppamörk og heiti hreppa eins og þau voru árið 1703, byggð á manntalinu 1703. / *Sysselgrænser, grænser mellem repper og reppernes navne, som de var i 1703 ifølge folketællingen fra 1703.*

Heimild · *kilde*: *Manntal á Íslandi árið 1703. Tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín, ásamt manntali 1729 í þrem sýslum.* Þorsteinn Þorsteinsson sá um útg. Reykjavík 1924–1947.

Kortagerð · *kort*: Björk Ingimundardóttir, Benedikt Jónsson og Egill Baldursson.

Séra Guðlaugur Sveinsson á Kirkjuból gerir grein fyrir höfnum í nyrðri hluta Ísafjarðarsýslu 10.10.1770. Lit. J. N° 1.

Pastor Guðlaugur Sveinsson på Kirkjuból redegør for havne i den nordre del af Ísafjarðarsyssel 10.10.1770. Lit. J. N° 1.

ÞÍ. Rtk. D3/1–21 (bréfið/*brevet*); D3/1–23 (dönsk þýðing/*dansk oversættelse*). Innskráð/*indskrevet* 24.12.1770.

Áritun/*påskrift*: Jndkommet 24. Dec. 1770; Lit. J. N° 1.

Eftir tilmælum þeirra veleðla herra Landcommissariorum á næstafliðnu Alþingi innsendist eftirfylgjandi lítil undirrétting.

ÞÆR BESTU HAFNIR SEM MENN VITA AF AÐ SEGJA Í NORÐRA PARTI ÍSAFJARÐARSÝSLU, NEFNILEGA FRÁ SÚGANDAFIRÐI TIL GEIRHÓLMS Á STRÖNDUM, SEM ER EITT FJALL VIÐ SJÓINN ER SKILUR ÍSAFJARÐAR- OG STRANDASÝSLUR

1° Höfnin á Skutulsfirði. Hún kallast af dönskum Iisefiordshavn. Vegur til hennar liggur beint frá Ísafjarðardjúpsopi 2 vikur sjávar[1] eður lítið meir, allt þar til Skutulsfjörður byrjast, sem liggur þvers úr Djúpinu til suðurs, hér um hálfa viku sjóar á lengd, allt saman góður sjór og hér innarlega í firðinum er höfnin fyrir innan einn eyrartanga, sem beygist frá vesturlandinu, fyrst til austurs og síðan til suðurs, svo inn fyrir þennan odda er að sigla eitt mjótt sund, sem og svo almennilega

[1] Vika sjávar. Gömul lengdareining á sjó. Misjöfn að lengd á mismunandi tímum, oft ónákvæm, ca. 7,5–9 km eða um einnar stundar sigling. Upphaflega vegalengd sem róin var milli þess að skipt var um ræðara.

kallast Mjósund, og síðan kring oddann, á hvörjum miðjum handelshúsin standa, inn á höfnina.

Þetta er ein hin besta og tryggilegasta höfn, sem menn hér af vita, og sál. lögmann Vídalín[1] hefur haldið hana fyrir eina þá bestu á landinu næst Hafnarfirði. Hún er alla vegu svo nær umgirt af landinu, hvar fyrir það og kallast Pollur hvar skipið liggur og kemur þar aldrei brim inn. Hún hefur góðan grunn, og nóg djúp 8 à 9 faðma eður sums staðar meira, sums staðar og svo minna. Hún er og svo nógu stór fyrir mörg skip, því hún er nokkur hundruð faðmar á hvörn veg. Í hana renna og 2 smáár og nokkrir lækir sem gjöra hana því hreinni og hæfilegri til sumar- eður vetrarlegu. Lagnaðarís kemur að vísu á hana þá sterk lognfrost eru á vetrardag en aldrei hafís. Höfnin er þar fyrir haldin hin besta.

2° Á Álftafirði og Seyðisfirði, sem eru þeir 2 næstu firðir lítið fyrir innan Skutulsfjörð, sýnast og mega vera réttgóðar hafnir, ef með þyrfti, þar báðir þessir firðir eru að mestu eins á sig komnir og Skutulsfjörður. Hafa og hvor um sig í miðjum firði eina eyri er liggur frá vesturlandi til austurs fyrir innan hvörja hafnarlagið vera kynni. Grunnurinn er og góður og sæmilega hreinn sjór inn að sigla.

3° Í Æðey sem liggur frekar 3 vikur sjóar inn frá Ísafjarðardjúpsmunna er ein lítil góð höfn. Þangað skyldi sigla beint inn mitt djúpið, sem er hreinn sjór og svo vestan til allskammt frá eyjunni, síðan beygir mann til fyrir innan hana rétt til norðurs, þá höfnin liggur frá austri rétt inn í hana miðja. Höfnina lét ég mæla seint í sumar. Hún er á lengd hér um 120 faðmar og nær tvöfalt svo breið. Hún var mælt[2] um smástraum, nær því um flæði, og fannst (mót von minni) hvörgi meira djúp en 3 faðmar. Grunn hefur hún rétt góðan. Sundið eður inngangurinn í hana er hér um 40 faðmar breitt, eins djúpt og höfnin sjálf. Í því er til annars vegar lítið skerkorn, kallað Úfur, sem aldrei upp kemur nema um stórstraumsfjöru. Verður þá og svo bæði sundið og höfnin sjálf mjög grunn. Hún er víðast umgirt af klettum og háum hólum, hvar fyrir engin skaðleg veður inn á hana koma, jafnvel þó mestu stormar væru fyrir utan hana. Brim kemur þar og aldrei, ekki heldur nokkur hafís, en oftarst frýs hún til þá sterk frost eru á vetrardag og leysir stundum ekki upp fyrr en á vorin.

[1] Páll Vídalín (1667–1727), lögmaður sunnan og austan 1705–1727.
[2] Svo.

4° Á Hesteyrarfirði er og svo góð höfn, en þó alleina til sumarlegu, eður til að liggja af sér veður. Hún hefur og svo áður verið almenn fyrir einar og aðrar þjóðir, sem hingað siglt hafa, hvar fyrir í einum stað á henni er kallað Franska lag, af því franskir hvalfangarar hafa þar oftlega inni legið, einninn í minni þeirra sem nú lifa. Þangað er siglt, fyrst inn í djúpið norðan fram sem vart eina viku sjóar, og síðan hér um ½ viku nær því í austnorður inn á Jökulfjörður út úr hvörjum norðast liggur þessi Hesteyrarfjörður. Á honum er höfnin fyrir innan eina eyri, sem gengur til landsuðurs fram í fjörðinn. Höfnin er trygg og veðrasæl og hefur mikið góðan grunn.

Anno 1762 hleypti Ísafjarðarhafnarskip þar inn og lá þar meir en 2 vikur. Hún er nær 3 vikur sjóar frá Skutulsfjarðareyrarhöfn, eftir sem ég á kann geta. Það ber við að hafís kemur inn á þennan fjörð, þó mjög sjaldan og aldrei inn á hafnarlagið. En hann helst aldrei við [nema] yfir fáa daga á honum sökum sífelldra strauma er bæði af þessum og hinum öðrum svokölluðum Jökulfjörðum út leggja.

5° Á Aðalvík liggja alloft á vor og sumar heilmargar útlenskar fiskiduggur, sem vegna ofviðra verða þangað inn að hleypa, þá þær geta ei á hafinu fiskað, svo þær stundum hafa sést þar í einu 60 inni liggja. Samt er þar ei trygg höfn til lengdar, svo sem hún horfir mót opnu hafi og norðvestanviðri, og sjaldan frí fyrir hafís, þá hann þar fyrir er, sem er sérdeilis um vetrar- og vortíma.

6° Á Fljóti, skammt fyrir norðan Aðalvík og Rekavík er og höfn til að hleypa inn á undan veðrum, en ei til að liggja lengi, svo sem hún er fyrir opnu hafi eins og Aðalvík.

7° Höfn á Ströndum rétt við Hornið eður Cap de Nord, er ein stór og rétt góð höfn. Þangað hlaupa og oftlega inn útlenskar duggur, þá þeim gefur ei að fiska á norðurhafinu. Hún er bæði mjög löng og víð um sig sem og djúp með góðum grunn. Veður koma ei ákafleg á hana af neinnri átt, þó er hún helst opin við norðvestanvindum, sem þar koma þó ei skaðvænir innarlega á hana. Víkin sjálf eður fjörðurinn, sem yfirhöfuð kallast Höfn, liggur nær því hálfa viku sjávar inn í landið og er næstum svo breið með fyrsta, mjótkar svo hvað af hvörju þar til sjálft hafnarlagið við tekur innst í víkinni.

Svo er mikil hægð eður lag alloft á höfn þessari, að íslenskir bátar geta oft fiskað á henni (því þangað gengur tíðum mikill fiskur), þá öngvum skipum er vært fyrir utan hana vegna stórviðra. Út með henni

má víða sjá mikinn rekavið sem tilheyrir jörðinni er og svo kallast Höfn. Ofan í höfnina renna margar smáár og lækir, í ánum er mikill silungur alloftast á sumardaginn. Þessi höfn væri ein hin besta ef ekki væri hætt við hafís á henni, en hann kemur þar oft inn á vetrar- og vordag, þá hann annars drífur fyrir Strandirnar.

Fleiri hafnir sem að nokkru gagni eru veit ég ekki vera í þessum norðurparti Ísafjarðarsýslu. Ég enda með þeirri bón að þessar fáu línur megi vel upp takast og á hægra veg virðast.

Kirkjuból, G.Ss.[1]
10. Octobr. 1770.

* * *

[Oversættelse 1771]

Translation

Efter höy og velædle hhr. Landcommissariers begæring paa næstholdte Alting indsendes fölgende liden underrettning.

DE BESTE HAVNE MAN VEED AF AT SIGE I NORDERDELEN AF ISEFIORDSSYSSEL, NEMLIG FRA SUGANDEFIORD[2] TIL GEYRHOLM PAA STRANDE,[3] DER ER ET FJÆLD VED SÖEN, SOM DELER IMELLEM ISEFIORDS- OG STRANDESYSSELER

1° Havnen paa Skutulsfiord,[4] den kaldes af de danske Isefiordshavn. Veyen til samme gaaer lige fra Isefiordsdiupsgabet 2de uger (mile söes)[5] eller lidet meer, indtil Skutulsfiorden begynder, der ligger tvers fra Diupet til syd omtrent ½ mil i længden, alt got farevand og reent. Langt

[1] Guðlaugur Sveinsson (1731–1807), prestur á Kirkjubóli í Langadal, Ísafj.
[2] Súgandafjörður, Ísafj.
[3] Geirhólmur á Ströndum, Strand. og Ísafj.
[4] Skutulsfjörður, Ísafj.
[5] Uger söes. Her henvises til den islandske betegnelse *vika sjávar*, som er et gammelt længdemål til søs. Den faktiske længde har ændret sig over tid. Ofte var det unøjagtigt ca. 7,5–9 km eller en times sejlads. Oprindeligt var der tale om den længde, som der blev roet, indtil der blev skiftet roere.

inde i fiorden er havnen inden for pynten af en öre,[1] som gaaer i en krumning fra Vesterlandet, först til öster og dereffter til sönder, saa at man sejgler inden for denne pynt igjenem en smal rende indpaa havnen, som og almindelig kaldes Mióe sund (smale rende) og dernæst omkring pynten, paa midten af hvilken handelshusene staae.

Denne er en af de beste og tryggeste havne, man her veed af at sige, og sal. laugmand Widalin[2] har holdt den for en af de beste paa landet næst Hafnefiord.[3] Den er saa nær alle vegne omgjærdet af fastelandet, hvorfore det og kaldes Pollur (omringet stillestaaende vand), hvor skibet ligger, og kommer bremming[4] der aldrig. Havnen har god grund og dyb nock 8 à 9 favne eller og paa somme stæder meer, paa somme igjen mindre. Den er ogsaa stor nock for mange skib, thi den er nogle hundrede favne paa hver kant. Til den gaae og 2de smaae aaer og nogle becker, som gjör den desto renere og beqvemmere til sommer og vinterhavn. Den lægger vel til mod is, naar om vinteren paakomme sterk frost i stille veyr, men havis (drivis) kommer der aldrig, hvorfore og havnen holdes for at være en den beste.

2° Paa Alftefiord[5] og Seydisfiord,[6] som ere de 2 næste og lidet inden for Skutulsfiord, synes og at kunde være ret gode havne, om behövedes, thi begge disse fiorde ere mestens ens dannede og Skutulsfiorden og har hver for sig i midten en öre, som gaaer fra Vesterlandet til öster, inden for hvilke havnen skulde kunde være. Grunden er god og temmelig reent farevand til indsegling.

3° Ved Ædöe,[7] som ligger lidt over 3 mil söes inden for gabet paa Isefiorddiupet, er en liden god havn. Til den skulde man segle lige ind midt efter Diupet, som er reen söe, og saa vesten om kort fra öen. Dereffter vender man inden for om lige i nord, da havnen ligger fra öster lige ind i midten af samme. Jeg lod sidlig ud paa næstleden sommer maale havnen. Den er i længden hen imod 120 favne og næsten en gang saa breed. Opmaalningen skede om smaae ström saa nær ved

[1] Her landtange. Islandsk *eyri*.
[2] Páll Vídalín (1667–1727), lovmand for syd og øst 1705–1727.
[3] Hafnarfjörður, Gull.
[4] Brænding. Islandsk *brim*.
[5] Álftafjörður, Ísafj.
[6] Seyðisfjörður, Ísafj.
[7] Æðey, ø i Ísafjarðardjúp, Ísafj.

flods tid, og befandtes mod mit vænte ingen stæder meer dyb end 3 favne. Grund har hun ret god. Aabningen eller indgangen til den er omtrent 40 favne breed, lige dyb med havnen selv. I den (aabningen) er ved den ene side et lidet sker, kaldet Úfur, der aldrig kommer over vandet undtagen om storströms ebbe. Bliver og da baade indgangen og havnen meget grund. Den er paa fleste stæder omgjærdet med klipper og store höyder, hvorfore der ej kan komme nogen farlige vinde ind paa samme, skjönt den sterkeste storm var uden for den.[1] Bremming kommer der aldrig, ej heller nogen havis (drivis), men offtest fryser den til i stærke frost om vinteren og töer ej op under tiden förend om foraaret.

4° Paa Hestörefiord[2] er og god havn, men dog allene til sommerleye eller og at bruge i paakommende storm. Den har ogsaa för været almindelig for adskillige nationer, som have seglet hid, hvorfore et plads paa den kaldes Franske lag,[3] fordi franske hvalfangere have offte ligget derinde og det i deres minde, som nu ere i live. Man segler derind, först ind i Diupet norden til knap 1 mil söes og siden hen imod ½ mil saa til NÖ ind paa Jökelfiord, ud fra hvilken nordest denne Hestörefiord ligger. Paa den er havnen inden for en öre, som gaaer til SÖ udi fiorden. Havnen er trygg og i lee og har meget god grund.

Anno 1762 löb Isefiordshavns skibet derind og laae der over 2 uger. Den ligger nær 3 mil söes fra Skutulsfiordsöre effter min giskning.[4] Det hender sig, at drivis kommer ind paa denne fiord, dog meget sjælden og aldrig ind paa havnen selv, men bliver aldrig liggende undtagen faae dage formedelst strömme, som ligge udeffter denne[5] og de andre saakaldede Jökelfiorder.

5° Udi Adalwyk[6] ligge ofte om foraaret og sommeren hel mange udenlandske fiskerhukkerter,[7] der formedelst stærk storm maae löbe derind, naar de ej kan fiske i havet, saa at man undertiden paa engang har seet 60 ligge derinde. Der er dog ikke trygg havn for lang tid,

1 *Samme* overstreget.
2 Hesteyrarfjörður, Ísafj.
3 Franske leje.
4 Formodning. Islandsk *giska*.
5 *Disse* overstreget.
6 Aðalvík, Ísafj.
7 Udenlandsk dæksbåd med sejl.

efftersom den vender mod aabet hav og NW vinde og er sjælden fri for drivis, naar den kommer paa den kant, som skeer særdeeles om vinteren og foraaret.

6° I Fliot[1] kort norden for Adalwyk og Rekawyk[2] er og en havn til at löbe ind paa for storme, men ej til at ligge længe, efftersom den ligger for aabet hav ligesom Adelwyk.

7° Hafn paa Strande[3] tet ved Hornet[4] eller Cap de Nord er en stor og ret god havn, der löbe og offte ind udenlandske hukkerter, da der ej har vejrlig at fiske i norderhavet. Den er baade meget lang og vid og dyb med en god grund. Stærke storme komme ej ind paa den fra nogen kant, dog ligger den helst imod nordvest vinde, som der vel komme, men ej skadelige inderst paa den. Vigen selv eller fjorden, som overhoved kaldes Haufn, ligger saa nær ½ mil söes ind i landet og er næsten lige bred forrest, bliver dog lidt effter lidt smalere, indtil havnen selv begynder inderst i vigen.

Saa stille og roeligt er der offte inde paa denne havn, at islandske baade kan offte fiske paa den (thi der kommer offte mængde af fisk), naar ingen kan være paa söen uden for den formedelst storm. Ved strandbredden udefter fjorden sees paa mange stæder meget drivtömmer, som tilhörer gaarden, der ligeledes kaldes Haufn. Neder i havnen rinde mange smaae aer og bekker. I disse aaer er offte megen sillung[5] om sommeren. Denne havn var en af de beste, hvis man ej havde at frygte for havis (drivis) paa den, men den kommer der offte ind om vinter og foraar, naar den ellers driver for Strande.

Flere havne af nogen nytte veed jeg ikke at være til i den nordere del af Isefiordssyssel. Jeg slutter med den bön, at disse faae linier maatte vel optages og til det beste hentydes.

Kirkebol,[6] Gudlöger Svensen[7]
den 10de Octobr. 1770.

1 Fljótavík, Ísafj.
2 Rekavík bak Látur, Ísafj.
3 Höfn i Hornvík, Ísafj.
4 Horn på Hornbjarg, Ísafj.
5 Ørred. Islandsk *silungur*.
6 Kirkjuból, Langidalur, Ísafj.
7 Guðlaugur Sveinsson (1731–1807), præst på Kirkjuból, Langidalur, Ísafj.

Séra Guðlaugur Sveinsson á Kirkjubóli skrifar um aga vinnuhjúa 11.10.1770. Lit. J. N° 2.

Pastor Guðlaugur Sveinsson på Kirkjuból skriver om tugt af tjenestefolk 11.10.1770. Lit. J. N° 2.

ÞÍ. Rtk. D3/1–22 (bréfið/*brevet*); D3/1–23 (dönsk þýðing/*dansk oversættelse*). Innsigli/*segl*; Innskráð/*indskrevet* 24.12.1770.

Áritun/*påskrift*: Jndkommet 24. Dec. 1770; Fra præsten til Kirkeboel Gudlog Svensen; Lit. J. N° 2.

Eftir kóngl. Maj^ts^ allra náðugustu befaling og svo sem oss geistlegum með einu höjrespective circulair skrifi[1] hefur verið ávísað að inngefa vora meining um eitt og annað sem landinu mætti nauðsynlega til nytsemdar horfa. Svo er af mér einum þeim ringasta meðal prestanna í þessu héraði í djúpustu undirgefni fyrir augu þeirra veleðla herra Commissariorum, eftirfylgjandi framsett og innsent til víðari eftirþanka.

Þar er almennilega yfirklagað í landinu hvörsu bágt og örðugt sé orðið að fá góð og dygðug vinnuhjú, þau er nokkra stund þjóna einum húsbónda.[2] Sál. lögmann P. Vídalín[3] klagar allareiðu yfir því á sínum dögum í einu sínu skrifi, hvörs innihald sá hálærði hr. professor Erichson hefur framfært í sinni ypparlegu bók um *Íslands opkomst* sem útgefin er næstliðið ár.[4]

Hvörsu mun það þá ekki hafa vesnað í svo mörg ár síðan lögmann Vídalín þetta skrifaði? Og vesnar daglega sem reynslan kennir. Margt hvað vinnufólk sem að nokkru gagni er, svo snart því býðst ein góð vist, skrúfar það sig svo hátt upp að kostum og kaupgjaldi að ekki einasta fátækur almúginn, heldur og svo þeir sem meiri efni hafa, kunna ekki án stórs skaða það að halda, en mega þess þó ei án vera.

[1] Dreifibréf.

[2] Á spássíu: Viðlíka klögur hef ég lesið eftir útlenskum í *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin*, V. b. p. 45.

[3] Páll Vídalín (1667–1727), lögmaður sunnan og austan 1705–1727.

[4] [Jón Eiríksson], *Udtog af afgangne Lavmand Povel Vidalins Afhandling om Islands Opkomst under Titel Deo, Regi, Patriæ*.

1[a] orsök til þessa er að vísu sú ekla sem er á fólki í landinu, sérdeilis þeim hraustu og ógiftu, hvar við bágt mun bót að ráða að svo stöddu.

2[ur] orsök er öngvu minni, nefnilega þær mörgu lauslætisbarneignir sem á ganga í landinu, að margt fólk svo snart það kemur til aldurs tekur að afla barna í frillulífi, sumir og tveggja eður jafnvel fleiri, áður en þeir nokkurn tíma finnast hæfilegir til að gefast í hjónaband. Hvörs vegna þar finnast margar sveitir í hvörjum varla er meir en helmingur vinnuhjúa sem ekki hefur aflað barna í frillulífi, hvör börn annaðhvort mega uppalast á sveitinni eður og svo menn hljóta að taka þau með vinnuhjúinu, hvörs kaup þó aldrei nægir til barnsins uppfósturs, auk þess sem hjúið þarf þar fyrir utan til fatnaðar og annars nauðsynlegs aðbúnaðar. Og er þetta hvort um sig búanda fólki ekki til lítils áþunga.

3[ja] orsökin er í þeirri óreglu sem allvíða gengur yfir við fölun og vistarráð vinnuhjúanna sem ég veit ei hvort nokkurs staðar á landinu muni eins vera og hér í sýslu. Vinnuhjúin keppast eftir, sem vonlegt er, að vera þar þeim er best boðið. Vegna fólkseklunnar bjóða þá húsbændur þeim, einkum karlmönnum, hvör í kapp við annan á stundum, þó heimuglega.[1] Vinnumaðurinn veit að færa sér þetta í nyt og segja soddan kost fái hann hjá þeim og þeim, og því ætli hann þar að vistast. Hér í verða þeir óformegandi ekki stórum eftir, því ef þeir geta ei sem hinir efnabetri boðið eður gefið þeim svo mikið kaup, þá fóðra þeir í þess stað ásauð[2] eður aðrar kindur fyrir hjúið, hvar af það hefur lömb, ull og annan ábata allan. Og má húsbóndans fé hér fyrir títt og oft skort líða á vetrardag, og jafnvel í harðendum og hungri út af deyja.

Hér að auki þykist þetta vinnufólk hafa meira sjálfræði hjá fátæku fólki, því hafi það ei allt eftir því sem það sjálft vill eður því er skipað nokkuð það verk sem því er ei geðfellt, þá má húsbóndinn af mörgum hvörjum heyra þetta og annað þvílík: Ég skal ekki vera hjá þér annað árið, þú skalt ekki þurfa að skipa mér það að ári, gjörðu það sjálfur og svo fleira. Hvar af það og kemur að soddan sjálfráðugt fólk, sem öngva tilsögn eður umvöndun þolir, lærir sjaldan almennilegan verkshátt. Sumir setja það og upp við húsbóndann að þeir skuli vera sjálfs síns eða lausir, að fjórða parti, þriðjungi eður jafnvel helmingi, þó í yfirhylmingu þeirri að þeir séu í vist. Má þó húsbóndinn öngvu að

[1] Leynilega.
[2] Ásauður. Kvíaær, mjólkandi ær.

síður og svo að þeim parti fæða þá eins og vinnufólk, nema alleinasta að miðdagsmat, og hafa annaðhvort lítið handarvik eður ekkert í staðinn.

Hér af kemur það og að allvíða í þessu héraði er rart[1] að finna það vinnufólk, sérdeilis karlmenn, sem halda við í sömu vist yfir eitt eða 2 ár, hvörsu góð sem hún annars vera kann. Heldur er það hér víða plagsiður orðinn, að svo snart einn er inngenginn eina vist er hann strax (áður en hann reynt hefur sína nýju húsbændur) búinn að lofa öðrum húsbónda sínu vistarráði eftirkomandi ár, kannski og svo þeim þriðja þar eftirfylgjandi ár etc.

Allir fornuftugir menn sjá hvað hér af flýtur, en meðal annars ills og svo þetta, að nokkur vinnuhjú, sem ekki vilja betur vanda sig, hafa hér um sveitir tíðum vistað sig og enn nú vista hjá 2 eða 3 húsbændum að öllu til sömu ársvistar, og verður þó ei nema einn njótandi en hinir sitja í skaðanum. Fólk veit það vel að jafnvel þótt yfirvaldið vildi gjöra sitt besta í því að skaffa lög og rétt yfir soddan mönnum, þá bæði sökum þess stóra örðugleika sem hér er í sýslu að sækja yfir sjó og land í ýmislegri veðuráttu, einkum á vetrartíma, geta menn ei án stærsta kostnaðar, skaða og forsómunar á sínum heimilisnauðsynjum náð rétti sínum yfir þeim. Hvör kostnaður og skaði þeim verður aldrei af því efnalausa vinnuhjúi uppréttur.

Til með þá vistarskildaginn byrjast hér í sveitum, nefnilega um páska, þá vorvertíð upptekst, er þetta fólk (sem oft kann vera í annarri sveit) allareiðu komið til hins annars húsbónda og frá honum til sjóróðra. Má svo hinn annar þess vegna í skaðanum sitja. Víst er það að í vorum landslögum eru gjörðar mikið góðar og háprísanlegar anstaltir mót þessu og öðru regluleysi, og ekki síst í þeirri kóngl. allra náðugustu anordningu um húsagann á Íslandi af 3. júní 1746[2] (sem óskandi er að betur væri eftir lifað en sums staðar almennilega skeður). En svo sem áður er sagt kann fátækur almúginn ekki þola þann kostnað sem útheimtist til að færa slíkt undir process[3] og lagadóm í hvört sinn það skeður, og má því heldur þola þann skaða og mótgjörð svo búið.

[1] Sjaldgæft, erfitt.
[2] *Lovsamling for Island* II, s. 605–620 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746).
[3] Málaferli, dómsmál.

Nú hefi í djúpustu undirgefni beþenkt að hið besta meðal hér í mót væri það háyfirvöldin vildu útvega eina kóngl. allra náðugustu forordning þar um að almúgafólk það sem engvar sérlegar inntektir hefur og einasta hlýtur að næra sig á handbjörg sinni, svo vel karlmenn sem kvenmenn, er í fyrsta sinni vill í ektaskap saman koma, skuli ei fyrr í hjónaband gefast en það hefur framvísað fyrir sínum sóknarpresti skriflegt attest sinna húsbænda og sveitarinnar hreppstjóra að það hafi annaðhvort hjá foreldrum eður einum öðrum búandi manni þjónað með dygð og trú samfellt í 5 ár eður hið ringasta 3 ár (og ekki sitt hjá hvörjum), síðan það var fært að vinna sér kaup og mat. Og mætti enginn húsbóndi neita þeim slíks attests eftir verðugleikum.

Fyrir utan slík attest mætti enginn prestur gefa soddan persónur í hjónaband, undir viðlagðar sektir (2 rd. í fyrsta sinni og tvöfalt svo mikið í öðru sinni). Hér með skyldu og sýslumenn hafa nákvæmlega umsjón og eftirspurn á árlegum manntalsþingum. Með þessu móti hygg ég bæði yrði betra að fá góð og dygðug vinnuhjú, sem einninn yrðu stöðugri í vist sinni, lærðu og því betur vinnu og verksháttu, sem og að haga sér skikkanlega, og fölgelig[1] yrði því hæfari til hjónabands og búskaparins á sínum tíma.

Aldsaa innstillist þetta í stærstu undirgefni til víðari eftirþanka af honum sem óskar að allt gangi siðsamlega.

Skrifað í Ísafjarðarsýslu,
d. 11. Octobris 1770.

* * *

[Oversættelse 1771]

Efter kongel. Maj^{ts} allernaadigste befaling, og saasom det er bleven os gejstlige ved et höy respective circulairebrev tilholdt at insende vores betænkende om et eller andet, som landet kunde ansees nödvendig at være tjent med. Saa er af mig, som en den ringeste iblandt præstene i dette herred, udi dybeste underdanighed for de velædle hhhr. Commissarier til videre i eftertanke fölgende fremsat og indstillet.

[1] Þar af leiðandi, þess vegna. Danska *følgelig*.

Der klages i almindelighed over i landet, hvor vanskelligt og besværligt, det er bleven at faae gode og troe tjenistefolk, der nogen tid vil tjene en husbond.[1] Salig laugmand P. Widalin[2] klager allerede over samme i sin tid i et af sine skrifter, hvis indhold den höylærde hr. professor Eiriksen har fremfört i sit ypperlige skrift om *Islands Opkomst,* som er udgaaen næstleden aar.[3]

Hvor meget mon det da ej er forværret i saa mange aar, effter at laugmand Widalin skrev dette, og det forværres daglig, som erfarenhed viser. Mange af tjenistefolk, som due noget, saasnart det tilbydes en god tjeniste, opskruer det sig sa höyt til medhandling og lön, at ej allenne fattig almue, men og de der har större ævne, kan ej uden stoer skade holde dem, men maae dem dog ej undvære.

1ste aarsag hertil er vel den mangel, som er paa folk i landet, allerhelst duelige og ugiffte, hvorpaa saa hastig er vanskeligt at raade boed.

2den aarsag der slet ikkun er mindre, nemlig de mange leyermaal,[4] som gaae i landet, at mange folk, saasnart de kommer til aare, begynder at avle börn uden ægteskab, nogle 2 à 3 eller og fleere, förend de nogensinde befindes værdige at indlades i ægteskab. Hvorfore der findes mange repper, i hvilke neppe er meer end halvparten af tjenistefolk, der ej har avlet börn uden ægteskab. Hvilke börn enten maae opfostres paa reppen, eller og man nödes til at tage dem tillige med tyendet, hvis lön dog aldrig strækker til barnets opfostring foruden det, tyendet behöver desuden til klæder og andet nödvendigt. Og er dette hver for sig boende folk til ikke liden tyngsel.

3ie ligger i den uorden, der paa mange stæder overgaaer i det, naar tjenistefolk begæres og antages, som jeg dog ej veed, om paa noget stæd af landet er ligesom her i dette syssel. Tjenistefolkene, som vænteligt kieppes om at være der, hvor dem tilbydes mest. Formedelst folkemangelen byde da husbonderne dem, helst mandfolkene, den ene i kapp mod den anden, dog undertiden hemmelig. Vindemanden veed at före sig dette til nytte og sige, at han kan faa den eller den vilkaar

[1] I marginen: Ligedanne klage har jeg læst effter fremmede i *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin* V. b. p. 45.

[2] Páll Vídalín (1667–1727), lovmand for syd og øst 1705–1727.

[3] [Jón Eiríksson], *Udtog af afgangne Lavmand Povel Vidalins Afhandling om Islands Opkomst under Titel Deo, Regi, Patriæ.*

[4] Lejermål. Samleje uden for ægteskab.

hos den og den, og derfore agter han at antage der tjeniste. Her bliver de uformuende ikke meget effter, thi kan de ej, som de meer formuende tilbudet eller gifet saa stor lön, da foedrer de i dets stæd faar eller creaturer for tyendet, hvoraf det faaer lamb, uld og ald anden fordel, og maae husbondens creaturer herfore tidt og offte holdes knap om vinterdage og kanske dö af hunger.

Herforuden synes dette tyende, at det er meer selvraadig hos fattige folk, thi har det ej alt, efftersom det selv vil, eller det bliver befalet noget værk, som det er ej behageligt, da maae husbonden höre dette og andet deslige: Jeg skal icke være hos dig det andet aar, du skal icke have nödig at befale mig det at aare, gjör du det selv og flere. Hvoraf det og kommer, at saadan selvraadigt folk, der ingen tilsage[1] eller undervisning taaler, lærer sjælden almindelig arbejdsmaade. Somme betynge det og ved husbonden, at de skal være löse for fjerde, tredje eller og den halve deel, dog under det skin, at de ere i tjeniste. Ikke desto mindre maae dog husbonden ogsaa for den deel föde dem ligesom sit tjenistefolk, undtagen om middagen, og have enten en ringe tjeniste eller intet derfore.

Heraf kommer det og, at paa mange stæder i dette herret er rart at finde det tjenistefolk, særdeles mandfolk, som holde ved i samme tjeniste over et eller 2 aar, i hvor god den ellers kan være. Langt meer er det her mangen stæds bleven til en vane, at saasnart een har indgaaet en tjeniste, er han strax (förend han har prövet sine nye husbonder) bortlovet til tjeniste til en anden husbond næste aar, og kanske den 3ie det derpaa fölgende etc.

Alle fornuftige folk see, hvad heraf flyder, men iblandt andet onde ogsaa dette, at somme tjenistefolk, der ej agte meer redeligehed, have her i disse repper tit antaget tjeniste, og endnu antage den, hos 2 eller 3 husbonder for det heele til samme aar, hvilken dog ikkun en kan nyde, men de andre tager skaden. Mand veed vel, at skjöndt sysselmanden gjör sit beste i at skaffe lov og rett over saadanne mennisker, da baade formedelst den store besværlighed, som her i sysselet er, at reyse til lands og vands i adskillig veyrlig, især om vinteren, kan man ej uden störste bekostning, skade og forsömelse af sit huses anliggender naae sin rett over dem, hvilken bekostning og skade de faaer aldrig af det fattige tyende gotgjört.

[1] Tilsagn, anvisning.

Ligeleedes den dag folk skal til træde til tjeniste, nemlig ved paasketiden, da vor vertid begynder, er dette folk (som offte kanske i andre reppe) allerede kommet til den anden husbond og fra ham til söes, hvorfore den anden for den skyld maae sidde oppe med skaden. Vist nok ere den i vore landslove gjorte höypriselige anstalter mod denne og anden uorden, og ej mindst i den kongel. allernaadigste anordning om hustugt i Island af 3. Junii 1746[1] (som der var at önske, at blev beder effterlevet, end som det somme stæder sker i almindelighed). Men som för er sagt kan fattig almue ikke taale den bekostning, som udkræves at före sligt til process og tinge, so offte det skeer, og maae man heller taale den skade og ulejlighed stilltiende.

Nu har jeg i dybeste underdanighed betænkt, at det bedste middel herimod var, at höyövrigheden vilde udvirke en kongelig allernaadigste forordning, at almuefolk, der ikke har nogen særdeles indkomster og allene maae nære sig af sit haandarbejd, saavel mandfolk som fruentimmer, som förste gang vil komme sammen i ægteskab, skulde ej för indlades i samme, end de har fremvist for sin sognepræst skriftlig attest fra sine husbonder og reppens reppstyrer, at de har enten hos foreldre eller en anden boende mann tjent med dyd og troeskab udi samfulde 5 aar (eller i det ringeste 3 aar) og ikke det eene aar hos den anden, efter at den havde[2] faaet kræffter at fortjene kost og lön, og maatte ingen husbond nægte dem dette attest efter fortjeniste.

Foruden saadanne attest maatte inge præst indvie slige personer i ægteskab under straf (2 rdr. förste gang og engang saa meget anden gang). Herom skulde sysselmændene have nöyagtig opsyn og efterspörsel paa de aarlige mandtalstinge. Paa denne maade tænker jeg, baade blev bædre at faa dydig tyende, som og blev stadigere i tjenisten, lærde og des bedre arbejd og værks adfærdt, som og at före sig skikkelig op, og fölgelig blev dis beder skikkede til ægteskab og husholdningen i sin tid.

Altsaa indstilles dette i störste underdanighed til nöyere eftertanke af den, der önske at maatte gange sædsomlig.

Skrævet i Isefiordssyssel,
d. 11. Octobris 1770.

L. S.

[1] *Lovsamling for Island* II, s. 605–620 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746).
[2] *Var* overstreget.

Séra Guðlaugur Sveinsson á Kirkjubóli sendir ritgerð sem hann nefnir „Um garðlag“ 30.11.1770. Lit. DD.

Pastor Guðlaugur Sveinsson på Kirkjuból sender en afhandling, som han kalder “Om gjærders opförsel” 30.11.1770. Lit. DD.

ÞÍ. Rtk. D3/2–14.
Innsigli/*segl*; Innskráð/*indskrevet* 12.3.1771.

Áritun/*påskrift*: Jndkom d. 12. Martii 1771; Hr. Gudlog Svensen præst til Kirkebol i Jsefiords Syssel; Lit. DD.

UM GARÐLAG

§ 1. Það er bæði augljóst og ómótmælanlegt hvörsu að garðar og girðingar, bæði um tún sem og í engjum og úthögum (þar sem því verður með nokkru móti viðkomið), færa ekki alllítið gagn og nytsemd með sér einum búandi manni, svo vel hvað grasfeng viðvíkur, sem einninn ef sáðverk skyldi nokkurn tíma í landinu takast, að fá hið sama þar með í gott stand sett. Menn kunna að skynja að nær dögg og regn fellur staðnæmist það miklu betur í einu umgirtu plátsi, hvar það alla vega frá garðinum náir að slá og dreifa sínum vökva inn í túnið eður það umgirta pláts, heldur en þar það á einnri flatri og opnri (garðlausri) jörðu auðveldlega rennur burt með mikið af sínum besta vökva. Sama er að segja um þau lög sem túnáburðurinn í sér hefur, hvör og svo miklu meir spillist og burt rennur á einu óumgirtu túni. Svo er og ætíð meira hlé við stormum, frosti og óveðrum undir soddan görðum en á flatlendi, þar veður altíð um svo æðir, hvar fyrir og svo sá snjór sem að þeim safnast geymir jörðina miður frosna um vetrardaginn og vökvar hana ei síður þá hann uppþiðnar á vordögum. Sömuleiðis þá sólin náir að skína, gjörir hún og svo nokkra reflexion eður til baka kast með sínum strjálum[1] og hita frá garðinum inn í túnið og þanninn vermir það því betur.

[1] Geislum. Danska *stråler*.

§ 2. En sérdeilis eru þessi umgirtu pláts, hér fyrir utan, miklu framar frí fyrir fénaðarágangi, þar eð hin önnur sem öngvar girðingar um sig hafa, standa opin fyrir hvörri skepnu sem að kemur og verða varla varin (hvörsu mikla vaktan og ónæði sem menn annars þar fyrir hafa) fyrir peningságangi sjálfs ábúandans, eður annarra nágranna, sem treður og bítur grasið til stórs skaða, samt sporar jörðina, ekki alleinasta á engjum hvar öngvir vörslugarðar eru, og því nær sem ómögulegt þær að vakta, heldur og svo á túnunum sjálfum er menn plaga þó mest að verja um gróðrartímann. Hér fyrir utan er hestaágangur og svo túnum og engjum á öllum tímum hinn skaðlegasti, sem bæði sporast og gaddast af þeim, miklu meir en öðrum fénaði. Hér út af orsakast og svo tíðum, einkum þá annarra fénaður gjörir slíkan skaða, kíf, óvild og þræta á millum nábúanna, sem og margs konar mæða önnur.

§ 3. Hér fyrir er svo mikið verk, ómak og kostnaður lagður upp á þessa garða og girðingar í öðrum löndum, bæði af tré, hrísi, grjóti etc. Svo og hafa einninn fyrri menn hér í landi lagt mikið kapp á að gjöra garða, bæði um tún sín sem og í engjum og úthögum, svo sem bæði má af fornum sögum ráða, sem og enn nú allvíða í landinu sjá [má] merki til. Ekki einasta um túngarða á velflestum jörðum, heldur og svo þar þeir hafa ei fengið svo stórt eða gott pláts umkring sjálfa bæina, sem þeim hefur þókt til túns nægja, hafa þeir og svo umgirt viss pláts annars staðar í landareigninni, ei mjög fjarlægt bænum, hvar þeim hefur sýnst best graslag til að fá enn nú meiri töðu til viðbætirs við heimatúnstöðuna. Og því sama til áburðar látið þar um nokkurn tíma af árinu ganga fé, kálfa eður ungneyti, og með því sama komið þar túnrækt í og þar af sæmilegan heyfeng fengið, svo sem af stekkjartúnum, hvar lömbum er stíað frá ám á vordag, sem og einum og öðrum girðingum, hvörjar (jafnvel þó nú víðast forfallnar séu) sjást þó enn nú af eftirleifunum, hvar verið hafa í mörgum stöðum, undir nafni af kálfastíur, traðir, aukatún, lambabyrgi etc.

§ 4. Svoleiðis minnist ég að í því plássi ég var uppalinn í Snæfellssýslu (í hvörju plássi öll tún voru umgirt með görðum og jafnaðarlega útaukin, jafnvel þó landslagið væri ei sem best), var þar nokkurt pláss temmilegan veg frá bæjunum í einu hrauni umgirt alla vega með grjótgarði, sem var nefnt Kálfatröð,[1] hvar eð með góðri rækt hefði

[1] Örnefni í landi Hellna, Snæf.

mátt hafa mikið gras, svo sem plássið hafði lítilfjörlega túnstærð. Og í öðrum stað sem nefndist Sjávartröð,[1] hvar menn meintu og áður hefði bær verið, en túngarðurinn var þar forfallinn. Og svo er þetta í mörgum stöðum víðar á landinu, sem til dæmis á Snæfjöllum hér í sýslu, sem er eitt hið fátækasta prestakall í stiftinu (hvar ég þjónaði sem prestur í 10 ár), var ei hægt til túns heima við bæinn, svo sem það vegna grjóts, smálækja og snjóar, sem þar rétt við túnið oftlega á liggur fram yfir mitt sumar, verður ei gott gjört né útvíkkað. Þar hafi menn í fyrri tíð í 3 stöðum nokkuð frá túninu gjört þessar girðingar, eður aukatún, hvört eitt fyrir sig svo stórt sem þriðjung af heimatúninu, jafnvel þó garðarnir væru löngu niður hrundir og í mestu órækt komnir þá ég kom þar. Viðlíkt má og sjá víðar þar í sveit.

Hér í sveit á einum bæ, Laugabóli (hvar annars er þó hið besta og stærsta tún hér um sveitir), hefur þó við sjóinn nokkurn spöl frá túninu verið ein fjórköntuð girðing sem er á lengd 40 faðmar, á breidd 28 faðmar, hvör faðmur reiknaður 3 íslenskar al. Sömuleiðis á Melgraseyri (vel rectius Mjölgraseyri), ein önnur 67 faðma löng, 20 faðma breið. Sú þriðja er í Tungu 50 faðma löng, 35 faðma breið. En hvört þessar 3 síðurstu hafa verið aukatún eða sáðgarðar kann ég ei fyrir víst segja. Jafnvel þó mér líkara þyki þær hafi heldur sáðgarðar verið, þar innan í þeim sem á Melgraseyri er stendur einn minni garður ei meir en 12 faðmar allt um kring, sem og að jörðin sýnist draga sitt nafn af sáðverki, nefnilega Mjölgraseyri. En sá í Tungu kallast almennilega enn nú í dag Akur, og væri það svo er það eitt gott merki að hér um pláss hafi áður sáðverk verið, og mætti enn nú takast ef rétt væri meðhöndlað.

§ 5. Ekki einasta hafa þeir gömlu fornmenn vegna þeirrar nytsemdar sem þeir hafa séð hér af fljóta, lagt svo stóra kostgæfni og ástundan á að gjöra og uppfæra þessa garða og þeim við makt halda, heldur og svo fengið þetta innfært í landslögin svo vel þau eldri sem nýrri. Og er það merkilegt að þar inni eru tilætlaðir (a)[2] þrír mánuðir

[1] Eyðibýli í landi Hellna, Snæf.

[2] Á spássíu: (a) Grágás, landabrigðabálkur, cap. 16. Vorönn er fyrst, hún er uns mánuður er af sumri, en löggarðsönn er síðan tvo mánuði, þá er heyönn aðra tvo mánuði, en þá er garðlagsönn hinn efsta mánuð sumars. [*Grágás. Islændernes lovbog i fristatens tid*. 2. del, s. 91.] Jónsbók, landsleigubálkur, cap. 31. Hvör maður skal löggarð hafa um töðuvöll sinn, þó að ei hafi fyrr verið etc. Cap. 54. Um garðlags-

á ári til alls garðlags og þeirra endurbóta, á hvörjum menn skyldu þetta eina gjöra, og færa heim eldivið, samt hirða um búfénað.

§ 6. Stæðsti skaði er að þessum görðum hefur ei verið uppi haldið á landinu, hvar við það þó væri nú í miklu betra standi en það er í margan máta, heldur eru þeir í flestum stöðum aldeilis forfallnir og aflagðir, hvar til vera kunna þessar orsakir. 1. Landsins meir og meir tilvaxandi fátækt og fólkskortur, þar eð velflestir búendur geta hvörki sökum efnaleysis haldið svo mörg vinnuhjú sem í fyrndinni, kunna ei heldur að fá þau vegna fólkeklunnar og kannski fleiri óhagnaðar, er ég vil hér ei um tala, hvar af og svo kemur 2. önnur orsök. Nefnilega að menn sökum harðendanna og áður umgetinna bágenda verða að draga sínar vorannir, sérdeilis fiskiróðra og matvælaaðdrætti fram á þann tíma sem tilætlaður var til garðannanna. Jafnvel rétt fram undir sjálfan heysláttinn eður heyannatímann, hvör og svo tíðast yfirstendur nú um stundir meir en þann tiltekna 8 vikna tíma. Til dæmis er hér um sveitir, hvar menn hljóta að liggja til útróðra frá sumarmálum til þess 10, 11 eður jafnvel 12 vikur eru af sumri, ef þeir annars skulu nokkra fiskbjörg fá til síns heimilis. Og hér að auki er það allvíða um landið sem menn hljóta að gjöra langar ferðir til sinna nauðsynlegra heimilisaðdrátta. Einnegin á haustdaginn, sem og á þeim tíma er heyannir ekki yfirstanda, að byggja og endurbæta hús sín og bæi, og ringar þetta allt garðannatímann. Öngvu síður verður því ekki neitað, að ekki sé síðsta orsök til þessa kemur af nokkurs konar hirðuleysi, svo vel jarðaábúendanna sjálfra sem tíð eftir tíð hafa látið þessa (áður svo mikið upp á orkuðu) og nytsamlegu garða og girðingar smám saman eyðast og án nokkrar aðgjörðar og endurbótar á því sem árlega skemmst og hrörnað hefur loksins niður falla og í grunn ruinerast.[1] Sem og umsjónar- og aðheldisleysi hinna annarra er þar hafa átt yfir að sjá og segja, og ekki einasta hvorki áfýst[2] né upphvatt ábúendurnar

stefnur: Sú er hin fyrsta lagastefna til þessa garðlags þegar torfuþítt er og þar til menn vinna völlu sína. Sú er önnur þá lokið er vorverki og til þess heyslægna tekur til. Sú hin þriðja þá hey er hirt og til þess jörð frýs. … Allt það þar á millum spillist að þessum görðum, þá skal í þessum stefnum bæta. … Ekki skal vinna á meðan garðanna er, annað en (reka smala) heim og heiman og færa heim eldibranda. [*Jónsbók. Lögbók Íslendinga*, s. 178–179; 194–195.]

1 Eyðileggjast, leggjast í rúst.

2 Eggja, hvetja.

hér til, heldur og látið þetta í viðlíku hirðuleysi og órækt hjá sér sjálfum ganga, hvar fyrir þessa garða er nú varla eður allfæstum stöðum á landinu að sjá eður finna í nokkru standi, því til ekki alllítils skaða og fordjörfunar.

§ 7. Nú svo sem það er vors allra náðugasta kóngs óþreytandi landföðurleg umsorgun og allra náðugasti vilji að landsins ástand megi allt meir og meir forbetrast og lífvænna gjörast en það um nokkra umliðna tíma verið hefur, hvar til líklegt og ótvílugt[1] er að allir landsins patrioter[2] leggi á hendur, og öngva mögulega fyrirhöfn og kostnað þar til spari. Meðal annars er þá ekki hið síðsta sem þénar til almennilegs búskaparstands endurbótar og nytsemdar, hérnefnd garðabygging og viðhald, bæði í kringum tún og akra, ef nokkur tilraun gjörð verður að koma í stand sáðverkinu. Sem og í engjum og úthögum svo vítt mögulegt væri, sem áður er sagt. Hvör og einninn svo mikils er metinn í öðrum löndum að stórir menn spara þar hvorki til ómak né upphvatning, og ekki jafnvel sína peninga, svo þeir og svo með (b)[3] fégjöfum þar upphvatt bændur og búandi fólk til hins sama með öðru fleira.

En með því það er ómögulegt í þessu fátæka landi að menn kunni svo í hasti að hlaða og uppbyggja svo mikla garða að nokkur stór munur sé að, þá hefi ég umhugsað hvörninn það sama kynni gjörast smám saman eftir hendinni með hægasta kostnaði og minnsta ómaki á allar síður. Hvörja mína einfalda meining ég í ljósi læt með þessum fáu eftirfylgjandi línum, öðrum sem betra og meira forstand og skynsemi hafa til frekari eftirþanka.

§ 8. Á sérhvörju býli stóru eður smáu skyldi ábúandinn vera skyldugur að hlaða um tún sitt 1 faðm af löggarði fyrir hvört (bb)[4] jarðarhundrað sem hann á býr árlega, svo að sá sem býr á 5 hundrða jörð skyldi árlega hlaða 5 faðma, sá sem á 10 hndr. býr 10 faðma, á 15 hndr. 15 faðma, á 20 hndr. 20 faðma og svo framvegis. Þetta sýnist mér líklegast í tilliti til bóndans efna, hvör eð því meiri eður minni efni

[1] Áreiðanlega, án efa. Danska *utvivlsomt*.
[2] Föðurlandsvinir.
[3] Á spássíu: (b) Sjá formála til *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin*, V. b.
[4] Á spássíu: (bb) Í *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin*, II. b. p. 168 er tilætlað að maður skyldi uppsetja af steengjærder 5 favne for een skieppe jord etc. For hver favne 6 à 8 sk. men 2 rd. straff om det forsömmes.

hann hefur, því fleiri eður færri jarðarhundruð hefur hann oftast undir bú sitt. Þetta sýnist og ekki mjög stór verkatöf fyrir einn bónda, því svo sem það er ætlandi að einn almennilega verkfær maður gjöri aldrei minna en hið ringasta, 2 faðma á dag af einum þvílíkum garði, sem hér eftir verður ávísaður § 10. Jafnvel þó hann þyrfti efnið nokkurn spöl frá garðinum að uppstinga og þaðan að færa, þá gjörir þetta strax 12 faðma á einnri viku af einum manni. En margfaldast eftir því sem fleiri að verkinu væri, svo á einnri viku sýnist einn maður ótvíleglega geta aflokið þessari skyldu fyrir 12 hundraða jörð, 2 fyrir 24 hundraða jörð og svo framvegis. Og er þá ei mikið að kosta hér til einnri viku hjá þeim mörgu sem áður voru þar tilætlaðar. En þetta ber fljótt saman, þó ei væri meira hlaðið á ári hvörju, svo að á nokkra ára fresti vildi túngarðurinn vera fullgjörður.

§ 9. Þessir garðar skyldu hlaðast af grjóti og jörð, þó mesta part af grjóti þar sem það fást kann nálægt túnunum eður hvað best er af tómu grjóti, ef það svo mikið til væri, þó held ég best að binda það og þétta með lítillri jörð og mold altíð. Menn kynnu og hér til, þar tún eru grýtt, að grafa grjótið upp úr þeim, hvað hægast er að gjöra á vordag, þá klakinn er nýuppleystur og grjótið lausast í jörðunni. En holurnar hvaðan grjótið er tekið skyldu aftur uppfyllast með mold, bæjasorp, ösku eður túnsafrakstur, allt vel niðurtroðið, hvað ið gjörir gott gras þá frá líður.

Menn kynnu og að tína saman eður brjóta upp grjót á haustdag, þó lengra frá túninu væri og kasta því saman í stórhrúgur, hvað á vetrardaginn auðvelt er heim að draga á litlum sleða, sem þar til gjörast mætti, vel 2 al. eður mest hálf þriðja alin á lengd en frek alin á breidd. Hann þarf ei öðruvís gjörður að vera en af 2 litlum hliðtrjám 6 à 7 þumlunga háum en hálfs kvartels þykkum, uppbognum í fremri endann sem menn kalla sleðakinnar, hvar til menn og svo stundum hafa sundur sagað hvalrif þar það fæst, einkum í litla sleða. Í gegnum þessar kinnar eður hliðatré ganga sterkar rimar viðlíka þéttar og í börum en nokkuð sterkari. Ellegar menn negla borðkafla ofan á þær ekki lengri en alin og hálft kvartel mest sem áður er sagt, því sé sleðinn breiðari verður ofuróhægt að draga hann eður fram koma einkum þar þýft er. Fremsta fjölin rís upp þar kinnarnar eru uppbognar til að hamla því að það á sleðanum er fram af renni þá ofan í móti er. Fram undan

henni í gegnum kinnarnar, þar þær rísa mest frá jörðunni, er sterk rim ein ferskeytt eður sívöl sem menn kalla möndul. Um hana er bundið bandinu sem sleðinn er á dreginn. En í gegnum kinnarnar eru göt eður hankar í þeim, fleiri eður færri eftir sem sleðinn er stór til, til að binda niður í það á honum er, svo ei út af velti.

Á þvílíkum sleða kann einn maður í góðu hjarni, svo miklu í einu heim að koma sem 2 hestar geta að þyngd borið, eður jafnvel meira þá ekki er mikið upp í móti. En þá ofan í móti er gengur maður eftir sleðanum og rekur hann lítið með fætinum undan sér, en einasta hefur tvær tangir aftan í kinnunum eður hliðatrjánum, með hvörjum hann stýrir honum, þá sleðinn rennur sjálfur ofan eftir brattlendinu, og er þá ekki síður stillingarvant að halda honum við og stýra honum rétt svo hann ekki dragi mann eftir sér til skaða.

Þessa sleða brúka menn allvíðast á Ströndum til velflestra vetraraðdrátta þá því verður viðkomið, og hef ég einu sinni séð það 2 menn drógu á einum soddan nær 3 al. löngum yfir eina bratta og örðuga heiði í góðu hjarni hér um 10 vætta þyngd af hval, sem var hlaðinn í bunka og fast niður bundinn á sleðann. Smásleðar soddan eru hér og víða brúkaðir til að draga með áburð á tún á vetrardag.

Hér fyrir utan draga sumir menn stórar hellur eður steina á vænum hríslum eður í boginni fjöl og getur þá einn dregið meir en 3 menn annars lofta kynni þá búið er að velta því upp á, með því annar styðji það en þó varla annars staðar en þar ofan í móti eður áfram er. Þetta væri til mikils léttirs að færa heim grjót til veggja eður túngarða. Þar lítið eður ekkert grjót fæst verða menn að brúka hnaus og torf í húsveggi og garða. En með því rista og stunga fæst ei auðveldlega í öllum stöðum, sem og að menn kunni það sem mest að spara, þá er hentugast menn skeri upp þúfur þær sem oftlega finnast í kringum túnin, og til einkis betur þéna, og brúki þær til garðhlöðslu, hvar til þær eru nógu hæfar, einkum þá þær eru þunnt stungnar eður skornar, og moldin undan tekin og innan í garðinn höfð.

§ 10. Hvað hæð og þykkt þessara garða viðvíkur þá segir lögbókin (c)[1] að þeir skuli vera 5 fóta þykkvir neðan við jörð en 3 ofan og í öxl meðalmanni að hæð af þrepi þeim er hálf fjórðu al. er hár. Ég held

[1] Á spássíu: (c) Landsleigubálkur, cap. 31. [*Jónsbók. Lögbók Íslendinga*, s. 178–179.]

nægjast megi að einn garður sem annaðhvort á sléttu stendur eður upp á móti er að honum að sækja (d)[1] sé 2½ al. á hæð og eins á þykkt neðan, en að ofanverðu 5 kvarter þykkur og nokkuð hærri þar brekku að honum að utanverðu hallar. Hygg ég þá fénaður færi trauðlega yfir hann en það garðar eru þynnri ofan en neðan, um það verða þeir bæði að innan og utanverðu að sér að hlaðast, þó jafnfrekt að innanverðu. Samt hljóta menn í þessu að haga sér eftir landslaginu, hvort garðurinn er á sléttu eður mót brekkunni. Það er og betra að stinga 2 eður 3 hnausalög lítið út frá garðinum þar því verður við komið, eður með eitthvört slag gjöra lægra út frá honum, einkum þar ytri garðssíðan horfir mót brekkunni, svo á fénaður þess örðugra með að stökkva upp á hann.

Menn þyrftu og í einum og öðrum stöðum að hafa lítil göt eða vindaugu gegnum þá niður við jörðina, einkum þar væta eður lækir þurfa inn eður út að renna, þó ei svo stór að fé geti þar inn um komist. Menn hafa og hlið á garðinum þar vegur inn um liggur 4½ al. breitt. Þar inn frá skyldu vera traðir, hvörra veggir mættu vera þriðjungi lægri en túngarðurinn sjálfur, svo ei sé út í túnið riðið. Í hliðunum skyldu grindur vera eftir (e)[2] lögunum.

§ 11. Það vildi vera nokkur léttir og uppörvan til þessa garðlags fyrir þá bændur sem eru annarra leiglendingar (hinir sem á eigin eign sitja eður fríjörðum búa njóta sjálfir alls samans) ef því yrði á komið. Að þá þeir í fyrstu uppbyggði þessa svo löngu föllnu og niðurníddu túngarða, þá vildi húsbóndinn ábúandanum til nokkurs léttirs og þóknunar gefa honum upp af landskuldinni svo mikið sem svaraði 1 al. eður 2 fiska virði á landsvísu fyrir hvörn þann (f)[3] faðm er hann

[1] Á spássíu: (d) Ég hef nýlega lesið í svenskri bók, nefnilega professor Kalm reisu til Norður America, Tom. 1 p. 29, 30 hvörsu honum þykir best að hafa akurgarða sem úr grjóti eru að þykkt og hæð, þanninn: Rätta stengärdesgårdar, som skola vara durabla … högden af en sådan mur är 10 qvarter, tjockleken i botten 3 alnar, och öfverst en aln bred etc. [Pehr Kalm, *En resa til norra America*. Bind 1, s. 29–30.] Í *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin*, 1. b. p. 30 segir einasta om steengjærder: De skulde være breede neden for og smale oventil. Item 2. b. p. 168 om steengjærdes opsetning segir.

[2] Á spássíu: (e) Íslensk lög, landsleigubálkur 33. cap. Norsku lög 3. b. 12. cap. 18. art. [*Jónsbók. Lögbók Íslendinga*, s. 179–180 (kap. 32); *Kong Christian den Femtes Norske Lov*.]

[3] Á spássíu: (f) Hér með er ei meint að 1 faðmur veggs kunni ei meira að kosta, heldur að þessi 1 al. fyrir hvörn faðm skuli vera þóknan af húsbóndans hendi fyrir þetta garðlag.

hlæði árlega á meðan túngarðurinn yfirstæði sem yrði 10 al. á 10 hundraða jörðu, 20 al. á 20 hndr. jörðu og svo framvegis. En eftir það túngarðurinn væri fullgjörður skyldi ábúandinn halda honum við án nokkrar borgunar framar af húsbóndans álfu. Og er líklegt að sérhvörjum þeim jarðaeigendum sem vilja sjá jarðir sínar í fallegu og góðu standi þækti ei mikið fyrir þessum útlátum, sem ei stæði lengur en sjálf túngarðsgjörðin varaði.

§ 12. Þá úti væri túngarðasmíðið mættu menn þó ei að heldur hætta öllum garðlögum, miklu heldur leggja og svo hönd á hinna annarra garðaupphlöðslu, svo sem akurgarða (ef það takast kynni), aukatúna- og engjagarða af hvörjum görðum. Jafnvel þó þeir ei skylduðust til að upphlaða meir en hálfan faðm fyrir hvört jarðarhundrað árlega, en það upp á sinn eigin kost, þá bæri það þó fljótt saman svo með tíðinni vildu þar verða mörg umgirt pláss í landinu, því til stórra nota.

§ 13. Svo sem ekki einasta kaup og lofanir plaga að koma nokkru til leiðar, heldur og svo viðlagðar sektir ef það forsómað er eður á móti gjört, svo mundi það ei hér til lítið styrkja að hver einn sem helst búandi maður, hvort hann ætti sjálfur sína ábýlisjörð eður ekki, sem forsómaði að gjöra áðurnefnda garða mætti þar fyrir sektum. Og skyldi í fyrsta sinni fyrir hvörn faðm sem hann forsómaði að gjöra eftir áðursögðu, á ári hvörju úti láta 2 álnir eður 4 fiska á landsvísu og tvöfalt svo mikið fyrir hvörn faðm ef hann forsómaði það í annað sinn eður oftar, og þar að auki í þriðja sinn missa sitt ábýli ef hann er leiglendingur, hvörjar bætur skyldu takast úr hans búi með vottum virtar án nokkurs process, þá það væri sjálfbevísað að hann hefði forsómað garðinn að gjöra.

§ 14. Svo menn uppörvuðust enn framar til að gjöra sem mest af þessum görðum árlega, skyldi þeim 3 mönnum í hvörri sveit sem flesta faðma garðs gjörði, fram yfir það sem áður ásett er, gefast og útdeilast eftirfylgjandi premier eður laun:

1° Þeim sem gjörði á ári 12 faðma eður meir 2 rd. croner.[1]

2° Þeim sem gjörði 8 faðma eður meir allt til 12 faðma 1 rd. 4 mk. croner.[2]

[1] Virðist upphaflega ritað 1 rd. en skrifað ofan í 2 rd. Á spássíu er einnig ritað: 2 rd. croner.

[2] Virðist upphaflega ritað 4 mk. en breytt í 1 rd. 4 mk. Á spássíu ritað: 1 rd. 4 mk.

3° Þeim sem gjörði 4 faðma eður meir allt til 8 faðma 4 mk. croner.[1]

Þetta kaup skyldi ekkert koma við það sem húsbóndinn kynni að gefa sínum leiguliða af landskuldinni og áður er ráð fyrir gjört § 11. Hefðu 2 eins mikið gjört þá yrðu þeir að skipta til jafnaðar kaupinu. En hvaðan þessir peningar takast skyldu verð ég seinna að bera mig að finna og ávísa § 16.

§ 15. Þrír skýrustu, duglegustu og örðugustu hreppstjórar í hvörri sveit skyldu skikkast til að vera umsjónarmenn um þetta, hvörra skylda hér við væri:

1° Eengang á ári hvörju, (g)[2] vor lögbók segir það skuli vera um Bótólfsmessu eður þann 17. júní, að ríða á hvörn bæ í sveitinni og skoða þessa garða, meta þeirra gildleika og uppteikna hjá sér skriflega hvað hver hlaðið hefur, sem og hvað á brestur af því sem einn væri skyldugur að hlaða. Einninn hefði nokkur meira hlaðið þá það að uppteikna hvör það gjört hafi og hvað mikið.

2° Að innheimta hjá þeim sem garðlagið forsómað hafa bæturnar, nema þeim sem alkunnugt er að stórsjúkdómar eður að umflýjanleg forföll önnur og bágendi hafi þar frá bægt. Vildi sá forsómunarsami ábúandi þessar bætur ekki úti láta, skyldi þeir hafa makt til að taka með vottum svo mikið úr hans eigu, hvar helst sem þeir það fyrirfyndi og það án nokkurs víðari process eður dóms. Hvað af þeim skyldi varðveitast og ábúandanum til innlausnar frítt fyrir standa allt til áttunda dags þar eftir fyrir jafnmikla peninga og hann átti úti að láta.

3° Skyldu þeir og innkalla allt annað sem til þessa garðlags gjaldast kynni, hvar um hér á eftir talað verður § 16, og það sama varðveita.

4° Þeir skyldu og 8 dögum eftir það þeir hafa gjört garðabesigtelsið[3] útdeila áður umgetin præmia[4] til þeirra sem meira hlaðið hefði en áðursögð skylda ákveður, hvörjum eftir sinni forþénan. Þetta allt skyldu þeir skriflega gjöra og fyrir það allt reikning standa sem síðar segir. Fyrir þetta sitt ómak verða þeir að nægjast með 2 rd. krónum hvör um sig árlega.

§ 16. Svo sem það nú að peningaútgiftirnar bæði til launa fyrir þá

[1] Á spássíu: 4 mk.

[2] Á spássíu: (g) Landsleigubálkur 31. cap. [*Jónsbók. Lögbók Íslendinga*, s. 178–179.]

[3] Úttekt á görðunum.

[4] Verðlaunum.

sem meir hlaða en ásett er í skyldu nafni vera skuli, sem og fyrir ómak og fyrirhöfn garðlagsumsjónarmannanna er hér allareiðu ályktað að árlega vera skuli 10 rixdalir í croner fyrir eina sveit, sem er þó hið allra minnsta í soddan efni. Jafnvel þó landsins fátækt kunni það ekki að svo búnu framar að þola, hvað og svo aukast yrði ef þar til efni gæfist. Þá er það þó hið allra bágasta og vanskellegasta[1] að útfinna það meðal hvaðan þessir fáu peningar skuli takast í hvörri sveit, allt svo lengi ekkert oeconomiskt selskab[2] er upprétt í landinu sem með premier launaði þessar eður aðrar landoeconomiens forbetringar, og varla er heldur að vona það margir verði góðviljugir að gefa hér til, svo sem bæði almúginn og kannski fleiri áliti þetta fyrir ný óþarfa þyngsli. Þó samt hef ég þenkt að þetta eftirfylgjandi, væri það í verk sett, kynni nokkuð töluvert með tíðinni hér til að contribuera. Nefnilega:

1° Bætur þær allar sem tilfélli fyrir forsómun garðlagsins hjá þeim sem það vanrækti, sem (því verr) mundu ekki allfáir verða fyrst í stað, meðan það kæmist ekki algjörlega í verk.

2° Allir þeir sem í hvörri sveit giftust skyldu eftir efnum nokkuð lítið hér til gefa, nefnilega þeir sem giftust og ættu til þriggja hundraða og þar fyrir innan gæfi 2 fiska eður 4 sk. specie. Hér til þeir sem ættu yfir 3 hundruð allt til 5 hundraða 4 fiska. Þeir sem ættu yfir 5 hundruð, allt til 8 hundraða 6 fiska. Þeir sem ættu yfir 8 hundruð eður þaðan af meira 8 f. eður 1 mk. specie og aldrei fremur hvað mikið sem ættu, nema hvað þeir vildu sjálfir góðviljuglega gefa.

3° Þeir sem fara í nokkra vist, karlmenn eða kvenmenn, allt frá 16 vetra gömlum til 60 ára gömlum, hvört það væri heldur frá foreldrum eða vandalausum, skyldi hér tilleggja, karlmaður 2 fiska en kvenmaður hálfu minna. Sömuleiðis hvör húsbóndi sem vinnuhjú í vist tekur, skyldi þá það inngengur sína vist jafnmikið betala, nefnilega 2 fiska fyrir hvörn karlmann sem til hans fer og 1 fisk fyrir kvenmanninn.

4° Hvör einn lausamaður, hvört hann er laus að heilu eður hálfu í sveitinni, skyldi og hér til borga 5 fiska árlega í þeirri sveit sem hann sér uppi heldur.

5° Hvör sem bú reisir eður færir sig búferlum frá einnri jörð til annarrar eður við sig af jörðu bætir, skyldi í þeirri sveit sem hann búa fer

[1] Vandmeðfarið, erfitt. Danska *vanskelig*.

[2] Félag með það að markmiði að efla atvinnu og efnahag þjóðar.

gefa hér til 5 fiska að undanteknu því ef hann byggir upp eyðijörð sem í nokkur ár hefur óbyggð verið.

6° Allt það fé sem menn finna og enginn kemur eigandi að innan árs og dags, mætti eftir að því hefur þrisvar lýst verið nefnilega við kirkju, á hreppskilum og vorþingi, virðast og þess eftirblífandi verð, að afteknum fundalaunum og fyrirhöfn, hér tilleggjast. Sömuleiðis ef arfur kynni til að falla sem enginn vissi hvör erfingi til væri, ef hann þá mætti og svo hér tilleggjast.

7° Yrði nokkur sveit svo ómagafá að fátækratíundir hrykki meir en fyrir hennar ómagaframfæri, að þær þá og svo mættu svo lengi hér til ganga.

8° Allir þeir sem vistuðust hjá 2 eður fleirum í senn og hygðust annan hvörn að pretta eður þeir án löglegrar orsakar úr vist strjúka, skyldu fyrir utan þær sektir sem lög þar á segja og svo betala hér til 10 álna virði, og eins mikið þeir sem fyndust vísvitandi að hafa tælt þá hér til, sem og þeir húsbændur sem reka vinnuhjú án löglegra orsaka úr vist sinni.

9° Þeir sem fundnir verða að sviksemi, leti, óhlýðni, hvinnsku, eður öðrum þeim óknyttum, sem þó ekki nema því að straffast á þingum eður dæmast til tukthússerfiðis, mættu skikkast af yfirvaldinu til að erfiða í þessu garðlagi kauplaust, lengur eður skemur eftir málavöxtum, hjá einhvörjum þeim duglegum manni sem ákvarðaði þeim hvað þeir skyldu daglega gjöra, svo þeir því síður gæti svikist um.

10° Hefði hér til mátt leggjast nokkuð af þeirri allra náðugast uppáboðnu tukthússcontribution,[1] þá sýnist sem almenningur mundi ei minni not þar af hafa en hann nú hefur af öllu þessu, eður því fleira sem mér miklu hyggnari menn kynnu hér til gagnlegt upp að þenkja. Ef það væri í verk sett, hygg ég varla væri sú sveit, að ekki svo mikið saman bæri árlega, að það yrði fyrir áðurnefndum 10 rixd. sem ganga ættu í kaup garðlagsumsjónarmannanna, og áður umgetinna launa hinna sem fram yfir skylduna hlaða, eður jafnvel frekara. Ef nú nokkuð fram yfir hefði skyldi það af umsjónarmönnunum varðveitast þar til þar af með tíð kynni að aukast svo mikill kassa að honum yrði anvendt fyrir einhvörja jörð, hvörrar afgjald ásamt hinu gengi þá hér

[1] Tukthústollur. Sérstakur skattur lagður á allar fasteignir í landinu til að standa straum af kostnaði við byggingu nýs fangelsis á Íslandi. Tók gildi 1759.

til, og með framtíðinni kynni auka þeirra kaup, sem og hinna ákvörðuðu premia, einninn forauka kassann sjálfan eftir hentugleikum.

Þetta allt skyldi og í eina bók innfærast af garðlagsumsjónarmönnunum og framvísast árlega sýslumanni, hvörjum þeir skyldu hér fyrir reikning standa á öllum manntalsþingum.

Þetta er mín einföld beþenking um það hvörsu framanskrifaðir garðar kynni hið auðveldasta á ný að uppbyggjast og við makt haldast, hvað hér með er framsett öðrum sem meira forstand og skynsemi hafa til frekari eftirþanka og betri atkvæða.

Kirkjubóli, G.Ss.[1]
30. Novembr. 1770.

* * *

[Oversættelse 1771]

OM GJÆRDERS OPFÖRSEL

§ 1. Det er baade klart og umodsigeligt, hvorledes gjærder og indhægninger baade omkring tun, samt enge og græsmarker (der hvor det paa nogen maade er mueligt) tilbringer ikke lidet gavn og nytte med sig for en boende saavel i henseende til höeavling, som om kornavling nogen sinde skulde sættes i værk i landet, da at faae det samme sat i got stand. Det er begribeligt, at naar dugg og regn falder, bliver det opholdt meget beder i et omgjærdet plads, hvor det allevegne fra gjærdet driver og deeler sin fugtighed ind paa tunet eller det omgjærdede plads, men paa fladt og obent (uomgjærdet) plads rinder det lettelig bort med det bedste af sine fugtigheder. Det samme er at sige om den saft, som gjödningen har i sig, hvoraf meget meer spildes og flyder bort paa et uomgjærdet tun. Saa er og alle tider meere lye mod storm, frost og uvejr under saadanne gjærder end paa en flad mark, hvor stormen svæver om, hvorfore og den snee, som samles til dem, forvarer jorden ej saa frossen om vinteren og gjör den fugtig, naar den töer op om sommeren. Ligeledes naar solen skinner, gjör hun ogsaa nogen reflection eller tilbagekast med sine straaler og hede fra gjærdet ind paa tunet og saaledes opvarmer det dis bedre.

[1] Guðlaugur Sveinsson (1731–1807), prestur á Kirkjubóli í Langadal, Ísafj.

§ 2. Men i særdeleshed ere disse omgjærdede plads herforuden meget meer fri for creaturers overgang, da de andre, som ej ere omgjærdede, staa aaben for hver creatur, som kommer nær, og kan neppe forvares (hvor stor vogten og omsorg, man ellers bruger de imod) for qvægets overgang enten bondens selv eller andres i naboelavet, som træder græset og bider det til stor skade, samt beskadiger jorden. Ej allene paa engen, hvor ingen hindringer ere og næsten umueligt at vogte dem, men og paa tunene selv, som man dog værger som best om sommertiden. Herforuden er ogsaa hesteovergang ligeleedes tun og engene alle tider den skadeligste, da de optrædes af dem meget meer end andre creaturer. Heraf foraarsages ogsaa tidt, især naar andres creaturer gjöre slig skade, uenighed og trætte imellem naboerne, samt mange andre ulejligheder.

§ 3. Herfore er der saa meget arbejde, umage og bekostning anvendt paa disse gaarde og indhegninger i andre lande, baade af tömmer, ris og steen etc. Ligeledes have de gamle her i landet lagt stor flid paa at gjöre gjærder baade om sine tune som egn og græsmarker, saasom baade maae sluttes af gamle historier, samt paa mange stæder i landet ser tegn til. Ej eneste om tungjærder paa de fleste jorde, men og hvor de ej har faaet saa stort og got plads omkring gaardene selv, som de haver syntes nok til tun. Have dog omgjærdet visse plads andre stæder paa gaardens marker ej meget langt fra gaarden, hvor de har syntes at kunde faaes bedst græsart og end meere godt höe, som tillæg til hjemmetuns[1] höet. Og samme til gjödsel ladet derom nogen tid gaae qvæg, kalve eller unge stude, og med saadant kommet deri tunrögtning og faaet deraf temmelig god höeavling saasom af stecketun,[2] hvor lambene skilles fra sine mödre om foraaret. Saa og andre fleere gjærder, hvilke (skjönt de nu paa fleste stæder ere forfaldne) sees endnu af levningerne, hvor de paa mange stæder have været, under navn af kalvestier, trader, ögetun, lambebyrge etc.[3]

§ 4. Saaledes erindrer jeg, at i den plads jeg opvoxede i Snæfjældsnæssyssel[4] (hvor alle tun vare omgjærdede og jævnlig udvidede,

[1] *Hjemmegaards* overstreget.

[2] Fordanskning af det islandske ord *stekkjartún*, dvs. det dyrkede tun (hjemmemark), der ligger lidt fra gården. En *stekkur* er en lille indhegning til får, som disse var gennet ind i for at skille lammene fra malkefårene.

[3] Forskellige former for gærder og andre indhegninger til kalve og lam. Islandsk *kálfastíur*, *traðir*, *aukatún*, *lambabyrgi*.

[4] Snæfellsnessýsla.

skjöndt jordens beskaffenhed var ej sem best), var et plads et got stykke vej fra gaarden i et hraun,[1] allevegne med steengjærde omgivet, hvilket kaldtes Kalvetröd,[2] hvormed god rögtning kunde haves meget græs, efftersom platset var af en liden tuns störrelse. Og paa et andet stæd, hvor der meentes at have staaet en gaard, det kaldtes Söetröd,[3] men tungjærdet var der forfaldet. Og saaledes er dette paa mange andre stæder i landet, for exempel paa Snæfjælde[4] her i sysselet, som er et af de fattigste præstekalde i stiftet (hvor jeg tjente som præst i 10 aar), var ej godt plads til tun, efftersom det formedelst stene og smaae becke, samt snee, som der tet ved tunet ofte ligger ud over midsommer, og kan gjöres got eller udvides. Der har man i forrige tider paa 3 stæder noget bort fra tunet opfört disse gjærder, eller ögetuun,[5] hvert for sig saa stort som tredjedel af hjemmetunet, omendskjöndt gjærdet for længe siden var faldet og kommet i störste vanrögt, naar jeg kom der. Det slags kan sees paa flere stæder deri reppen.

Her i reppen paa en gaard, Laugabol[6] nemlig, (hvor der ellers er det beste og störste tun her i böygdelavet) har dog ved söen kort fra tunet været en 4 kantet indhægning, som er 70 favne lang, og bred 28 favne, hver favn regnet 3 islandske al. Ligeledes paa Melgrasöre[7] en anden 67 favne land, 20 favne bred. Den 3ie er i Tunge[8] 50 favne lang, 35 favne bred. Men om disse 3 sidste har været ögetun eller kornhaver, kan jeg ikke sige for vist, omendskjöndt mig synes rimeligere, at de har været haver, thi inden i den, der er paa Melgrasöre, staaer et mindre gjærde meer end 12 favne rundt omkring, saa og synes pladset at have sit navn nemlig Meelgræsöre af sædeverk. Men den, der er i Tunge, kaldes i almindelighed endnu i dag Ager,[9] og var det saa, er det et got tegn, at herom disse pladse har för været kornavling og kunde endnu drives, om omgangen var ret.

1 Lavafelt. Islandsk *hraun*.
2 Kálfatröð, stednavn på gården Hellnar, Snæf.
3 Sjávartröð, ødejord på gården Hellnar, Snæf.
4 Snæfjöll, Snæfjallaströnd, Ísafj.
5 Et ekstra tun eller hjemmemark. Brevskriveren mener et ekstra tun, som ofte ligge lidt længere fra gården end den egentlige hjemmemark.
6 Laugaból, Langadalsströnd, Ísafj.
7 Melgraseyri, Langadalsströnd, Ísafj.
8 Tunga i Dalamynni, Langadalsströnd, Ísafj.
9 Akur, stednavn på gården Tunga i Dalamynni, Langadalsströnd, Ísafj.

§ 5. De gamle have ikke alleene formedelst den nytte, de have seet heraf flyde, lagt stor flid og vind paa at gjöre disse gjærder og holde dem ved magt, men og faaet det indrykket i de gamle og nyere lov. Og er det merkeligt, at deri tilsettes tre maaneder (a)[1] om aaret til at före gjærder op og reparere samme, paa hvilke man skulde bestille dette allene og flötte hjem ildebrand,[2] samt vogte qvæg.

§ 6. Det er största skade, at disse gjærder have ej været holdte ved magt i landet, hvorved det dog nu var i meget bedre stand, end det nu i mange maader er. Men de ere paa fleste stæder aldeles forfaldne og komne af brug, hvortil kan være disse aarsager: 1° Landets meer og meer tilvoxende fattigdom og folkemangel, efterde de fleste bönder hverken kan formedelst mangel af ævne underholde saa mange tjenistefolk som i gamle dage og kan ej heller faae dem formedelst folkemangelen. Og maaske fleere ulejligheder, hvorom jeg ikke vil tale, hvoraf kommer 2den aarsag, nemlig: At man formedelst haarde tider og foromtalte ulejligheder maae bie[3] med sit vaararbejde, især formedelst fiskerie og madvarers hjemförsel, ud paa den tid, som er destineret[4] til gjærderne, kanske indtil höeslætten, som ogsaa gjærnest overstaaer nu om stunder meer end den tiltagne 8 ugers tid. For exempel her i disse böygdelav, hvor man maae være ved fiskeriet fra sommerbegyndelsen (mellem 19 & 26 April) indtil 10, 11 og vel 12 uger ere af sommer, om de ellers skal faae nogen fisk til sit hus. Og derforuden er det paa mange stæder i landet, at man nödes til at gjöre lange rejser til hente sine husnödvendigheder. Ligeledes om effterhösten, og

[1] I marginen: Graagaas, landabrigdabalk 16. Vaararbejde er först, det varer til en maanet er af sommer, men lovgjærdesarbejde er siden toe maaneder, da er höearbejde andre toe maaneder, men da er gjærdersarbejde den sidste maaned i sommeren. [*Grágás. Islændernes lovbog i fristatens tid*. 2. del, s. 91; 4. del, s. 89.] Jonsbog, landslejebalk, cap. 31. Hver man skal have lovgjærde om sit tun, skjöndt det ej för har været etc. cap. 54. Om gardlagsstævninger. Det er den förste lovstævne til dette gardlag, naar jordsver er töert, og til man gjöder tun. Det er den anden, naar vaararbejde er forbi, og til höeslæt begynder. Den tredje, naar höe er indhöstet, og jorden fryser. … Alt det derimellem spilder paa disse gjærder, scal bödes i disse stævner. … Intet skal arbejde, medens gjærdarbejde varer, uden drive qvæg til og fra gaarden og flötte hjem brænde. [Den gamle lovbog Jónsbók. *Jónsbók. Lögbók Íslendinga*, s. 178–179; 194–195.]

[2] Brændsel.

[3] Vente.

[4] Tiltænkt, bestemt.

paa den tid höesletten ej overstaaer, at bygge og forbedre sine hus og gaarde, og dette alt forkorter gjærdernes tid. Ikke desto mindre kan det ej nægtes, at ikke den mindste aarsag hertil kommer af nogen efterladenhed, saavel jordernes beboeres, der tid effter anden have ladet disse (forher saa besværlig opbygte) nyttige gjærder og indhægninger forfalde og uden nogen forbedring eller paaboed[1] paa det, som aarlig er blevet bröstfældigt, til sidst nederfalde og i grund ruineres. Ligeleedes mangel af eftersyn og drift de andres, som have havt opsyn og myndighed, der ej eneste hverken har opmuntred beboerne hertil, men og ladet dette i samme slags skjödeslöshed og vanrögt gaae hos sig selv, hvorfore disse gjærder er nu neppe eller paa meget faae stæder paa landet at see eller finde i nogen stand. Det samme til ikke liden skade og fordervelse.

§ 7. Nu saasom det er vor allernaadigste Konges utrættelig landsfaderlige omsorg og allernaadigste villje, at landets tilstand meer og meer kunde forbedres og blive nyttigere endnu, om nogen forgangen tid har været. Hvortil rimelig og upaatvivlelig alle landets patrioter lægge sine kræffter og spare dertil ingen bekostning og umage. Blandt andet er da ikke det sidste, der tjener til det almindelige bondestands nytte og forbedring, forbemældte gjærders bygning og vedligeholdelse, baade omkring tun og agre, om ellers noget forsög bliver gjört at faae agerdyrkningen i stand. Saa og paa enge og udmarker, saavidt mueligt var, som för er mældt. Hvilken (indhægningen) ansees i andre lande for saa vigtig ting, at store folk spare det til hverken umage eller opmuntring, ja, sine penge, at de ogsaa med (b)[2] douceurer kunde faae bönder og boende folk opmuntret til det samme med andet meere.

Men efftersom det er umueligt i dette fattige land, at man i en hast kan opföre og bygge saa mange gjærder, at det kan nogen forslaae, da har jeg efftertænkt, hvorledes det samme kunde gjöres lidt effter lidt med mindst bekostning og umage paa alle sider. Hvilken min enfoldig meening jeg lægger for dagen med disse faae effterfölgende linjer, de andre som bedre forstand og indsigt have til nöyere eftertanke.

§ 8. Paa hver en boepæl, stor eller smaae, skulde paaboerne[3] være pligtige at opföre omkring sine tun 1 favn lovgjærde for hver jordens

[1] Her må menes reparation.
[2] I marginen: (b) See fortalen til *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin,* V. b.
[3] Beboerne. Islandsk *ábúendur*.

hundred, som han beboer aarlig, (bb)[1] saa at den, som boer paa 5 hndr. jord, skulde aarlig opföre 5 favne, paa 10 hndr. jord 10 favne, paa 15 hndr. 15 favne, paa 20 hndr. 20 favne og saa fremdeles. Dette synes mig rimeligst i henseende til bondens ævne, som jo meer eller mindre ævne han haver, desto fleere eller færre jordhundrede bruger han offtest til sit boe.

Dette synes ej heller meget stor sinkelse i arbejdet for en bonde, thi saasom det er fornödentligt, at en sædvanlig værkför karl gjör ej mindre en i det ringeste 2 favne om dagen af saadan et gjærde, som hereffter bliver § 10 foreslaaet, omendskjöndt han maatte opskjære[2] jordsværen et stykke vejs fra gjærdet og före dertil, saa gjör dog dette strax 12 favne paa en uge af een mand, men mangfoldiges efftersom fleere ere ved arbejdet. Saa at paa en uge synes en mand at kunde fyldestgjöre denne pligt for 12 hndr. jord, 2 for 24 hndr. og saa videre. Og er da lett at koste hertil en uge imod de mange, som för vare dertil destinerede, men dette udgjör snart en god del, skjönt der ej byggedes meer hver aar, saa at paa nogle aars tid ville tungjærdet være færdigt.

§ 9. Disse gjærder skulde opföres af steen og jord, dog steen for den meste deel, hvor det kan faaes nær ved tunene, eller, hvilket er best af steen allene, om den var saa megen at faae, dog meener jeg, best alle tider at binde det og tætte med noget liden jord. Man kunde og, hvor tunene ere steenede, grave dem op af samme, hvilket lettest lader sig gjöre om foraaret, da isen nyelig er optöet og steenene lösest i jorden. Men hullene, hvorudaf steenene tages, skulde igjen opfyldes med muld, urennlighed fra gaarden, aske eller affald af tungjödning, alt tet nerpakket, hvilket giver got græs siden effter.

Man kunde og samle eller brecke op steen om effterhösten, skjöndt lengere fra tunet, og kaste det sammen i store dynger, hvilket om vinter lettelig kan föres hjem paa en liden slede, som dertil kunde gjöres fulde 2 al. eller mest halv tredje al i længden, men fuldkommen alen i bredden. Den behöver ej at være anderledes gjord, en at den bestaaer af 2de smaa sidetræer, 6 à 7 tomme höye, men halv qvarter tykke, boyede

[1] I marginen: (bb) I *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin,* II. b. p. 168 gjöres raad for at man skal af steengjærde opföre 5 favne for en skieppe jord etc. For hver favn 6 à 8 sk. men 2 rd. straff om det forsömmes.

[2] *Hændte* overstreget.

opad i den forreste ende, som kalder sledekinder (sledearme),[1] hvortil man og undertiden bruger hvalrifben, som er saget[2] effter midten, hvor dette kan faaes især til smaae slæder. Igjennem disse arme eller sidetræer gaaer stærke tvertræer, ongefer saa tætte som i börer,[3] men noget sterkere. Eller man nagler stykke bret ovenpaa dem, ej længere end en alen og halv qvarter i det höyeste, som för er sagt. Thi er sleden breed, bliver meget besværligt at trække den eller faae frem, især hvor der er tuet. Det forreste brett gaaer i vejret, der hvor armene ere böyede opad for at hindre, at det, som ligger paa sleden, falder af, naar man kjörer neder effter. Foran ved den igjennem armene, hvor de rejses mest op fra jorden, er en sterk tvertre, firkantet eller rund, som man kalder valtse. Derom bindes töyet, som sleden trekkes med. Men igjennem[4] armene ere hull eller hanker, fleere eller færre efftersom sleden er stor til, til at binde fast det, der er paa den, at samme ej velter bort.

Paa saadanne sleder kan en mand i godt frostföre trække saa meget med et, som 2de hester kan bære i henseende til tyngden, eller maaskee meer, naar det er ikke meget opad. Men naar det heller nederad, gaaer man bageffter sleden og trykker den lidt med foden foran ved sig, og alleneste har toe tov i endene af armene eller sidetræerne, hvormed den styres, da sleden gaaer af sig selv neder effter hellendet, og er da ej mindre vanskelligt at holde den og styre ret, at den ej skal trekke man effter sig til skade. Disse sleder bruger man flæste stæder paa Strander til det meste vintertilförsel, naar man kan. Og har jeg en gange seet, at 2 mænd trak paa saadan en slede nær 3 al. lang over en steil og besværlig heede (fjældvej) i god frostföre hen imod 10 vætters tyngde af hval, som var lagt i en bunke og bunden fast til sleden. Saadane smaae sleder bruges her og paa mange stæder til at före gjödning paa tunene om vinteren.

Herforuden trekke nogle store steenskiver eller steene paa stort ris, eller krumt brætt, og kan da en man trække meer end 3 andre löffte, naar det er veltet paa, og maae da den anden holde ved[5] det. Men dog skeer dette neppe uden, hvor der heller nederad. Dette var til stor let-

[1] Her menes slædeskinner.
[2] Savet.
[3] Bærebøre.
[4] *Igjennem* gentaget.
[5] *Stötte* overstreget.

telse at före hjem steen til vegge eller tungjærder. Der, hvor lidet eller intet af steen kan faaes, maae man bruge jord og grönsvær til hus, vegge og gjærder. Men efftersom plads til at skjære grönsvær og opstikke jord gives ej lettelig paa alle stæder, samt for at spare paa jorden som mest, saa er belejligst at skjære op de tuer, som offte findes omkring tunene og tjene til intet beder end at bruges til gjærdernes bygning, hvortil de ere tjenlige nok, især om de skjæres tyndt, og mulden tagen ud og brugt inden i gjærdet.

§ 10. Hvad höyde og tyckelse paa disse gjærder anbelanger, da siger lovbogen,(c)[1] at de skal være 5 fod tycke neder ved jorden, 3 oventil, og i höyden middelmaadig mand til skuldrene, den som er 3½ al. höy fra fodstykket. Jeg holder for,[2] at et gjærde, som enten staaer paa jævn grund, eller man skal söge opad, til ham (d)[3] er nock 2½ al. i höyden og lige tykk nedentil, men oventil 5 qvarter tykk og noget höyere, hvor det heller til uden fra. Meener jeg da, at creaturer neppe springer over den. Men eftersom gjærderne ere tyndere oven end nedentil, derefter maae de baade inden og udentil bygges tyndere og tyndere opad, dog lidt meer indvendig. Dog maae man herude skikke sig efter situationen, nemlig eftersom gjærdet staaer paa en slette eller imod et hellende. Det er og beder, at opstikke 2 eller 3 rad jordbylter lidet fra gjærdet, hvor det er gjörligt, eller paa nogenslags maade at gjöre lavere ud fra den, især hvor den udvendige kant af gjærdet vender mod hellende, saa har creaturer desto besværligere at springe over det.

Man maatte og paa et eller andet stæd have lidet hull eller vindue igjennem den nederst ved jorden, især hvor vand eller becker skal rinde ud eller ind, dog ej so stor, at creaturer kan komme igjenem dem. Man har og dör paa gjærdet, hvor vej ligger igjennem 4½ al. breed. Der indenfra burdte være lagt vej, hvis veger paa siderne kunde være ⅓ la-

[1] I marginen: (c) Landslejebalk, cap. 31. [Den gamle lovbog Jónsbók. *Jónsbók. Lögbók Íslendinga*, s. 178–179.]

[2] Hævder.

[3] I marginen: (d) Jeg har nylig læst i en svensk bog, nemlig professor Kalm Rejse til Noramerica, tom. 1. p. 29, 30, hvorleedes ham synes best at have agergjærder, som ere af steen, i henseende til höyde og tykkelse, nemlig: Rätta stengärdesgårdar, som skola vara durabla … högden af en sådan mur är 10 qvarter, tjockleken i botten 3 alnar, och öfverst en aln bred etc. [Pehr Kalm, *En resa til norra America*. Bind 1, s. 29–30.] I *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin*, 1. b. p. 3 siges eneste om steengjærder, de skulde være brede nedenfor og smale oventil, 2. b. p. 168.

vere end tungjærdet, at man ej kan ride udi tunet. I dören skulde være grinder[1] effter loven. (e)[2]

§ 11. Det vilde være til nogen lettelse og opmuntring til bemelte gjærders bygning for de bönder, som ellers ere lejlændinger (de andre, som boe paa sin egen jord eller frie, nyder al fordelen selv), om det kunde blive sat i stand, at naar de först opbyggede disse saa længe forfaldne og ruinerede tungjærder, da vilde husbonden, paaboenden[3] til nogen lettelse og villighed,[4] give ham effter af landskylden, saa meget som kunde svare 1 al. eller 2 f. paa landsvis for hver favn, (f)[5] som han aarlig opförte, saa længe tungjærdet stod over, hvilket blev 10 al. à 10 hndr. jord, 20 al. à 20 hndr. jord og saa fremdels. Men effter at tungjærdet var færdig, skulde beboeren vedligeholde den uden nogen betaling af husbondens side. Og er det rimeligt, at hver en jordejer, som vil see sine jorder i sund og god stand, vegrede sig ikke for disse udgiffter, som ej varede længer, end medens gjærdets bygning stod over.

§ 12. Naar tungjærderne vare færdige, maatte man dog ej med alt holde op at anlægge gjærder, langt heller lægge haand paa de andre gjærders opförsel, saasom agergjærder (i fald det gik an), ögetune og engers gjærder, af hvilke gjærder, skjöndt de ej tilpligtedes at opföre meer end 1 favn for hver jordhundred aarlig, men paa egen bekostning. Saa kunde det snart blive til noget anseeligt, og med tiden vilde der blive mange omgjærdede pladse i landet, samme til en stor nytte.

§ 13. Saasom ej allene betaling og löffter plejer at komme noget af stæd, men og paalagt straf, naar der skeer forsömmelse, eller der gjöres imod, saa vilde det ej lidet hjælpe, at hvad for en boende man, enten han ejede selv sin paaboende jord eller ikke, som forsömte at opföre forbemelte gjærder, blev straffet med böder og skulde for hver favn, hand forsömte at gjöre effter forbemelte, hver aar betale 2 alen eller 4

[1] Tremmelåge, led. Islandsk *grindur*.

[2] I marginen: (e) Islandsk lov, landslejebalk 33. cap. Norske lov 3. b. 12. cap. 18. art. [Den gamle lovbog Jónsbók. *Jónsbók. Lögbók Íslendinga*, s. 179–180 (kap. 32); *Kong Christian den Femtes Norske Lov*.]

[3] Beboeren. Islandsk *ábúandinn*.

[4] Begunstigelse.

[5] I marginen: (f) Herunder forstaaes ej, at 1 favn gjærde kunde ej koste meere, men at denne 1 al. for hver favn skulde være en villighed af husbonden for gjærdets opförsel.

fiske paa landsvis og dobbelt saa meget, om han forsömte det anden gang eller offtere, og derforuden 3ie gang miste sin boejord, om han er lejlænding. Hvilke böder skulde tages ud af hans boe og vurderes i vidners overværelse uden nogen process, da det var klart, at han havde forsömt at opföre gjærdet.

§ 14. Paa det folk desto meer skulde opmuntres til at gjöre som mest af disse gjærder aarlig, skulde til de 3 mænd i hver repp, som opförte de fleste favne gjærde over det, som för er tilsatt, gives og tildeeles följende præmier:

1° Dem, der gjorde om aaret 12 favne eller derover, 2 rdr. croner.

2° Dem, som gjorde 8 favne eller meer indtil 12 favne, 1 rdr. 2 mk. croner.

3° Dem, som gjorde 4 favne eller meer indtil 8 favne, 4 mk. croner.

Disse lön skulde aldeles være foruden det, som en husbonde kunde give sin lejlænding effter af landskylden og för er omtalt § 11. Naar 2 havde gjort lige meget, maatte de deele præmien lige imellem sig. Men hvorfra disse penge skulde tages, maae jeg siden söge at udfinde og anvise § 16.

§ 15. 3 fornufftigste, dueligste og flittigste reppstiorer i hver repp skulde beskikkes til at være opsynsmænd herover, hvis pligt herved var:

1° En gang hver aar, (g)[1] vor lovbog siger det skal være ved Botolfsmesse tider eller den 17de Junii, at besöge hver gaard i reppen og besee disse gjærder, dömme om deres gyldighed og skriftlig optegne hos sig, hvad hver haver opfört, samt hvor meget der fattes paa det, een er pligtig til at opföre. Og om nogen havde opsat meer, da at opteigne, hvem dette havde gjort og hvor meget.

2° At indkræve hos dem, der havde forsömt at bygge gjærderne, böder undtagen dem, som af stor sygdom eller uomgjængelige forfald og besværligheder var derfra forhindrede. Vilde den skyldige boende ikke udrede disse böder, skulde de have magt til at under vidner at tage af hans midler, hvor helst de forefandtes, saa meget og det uden videre process eller dom. Hvilket de skulde forvare, og bonden staae frit for til indlösning til 8 dage dereffter, for saa mange penge som han skulde betale.

[1] I marginen: (g) Landslejebalk 31. cap. [Den gamle lovbog Jónsbók. *Jónsbók. Lögbók Íslendinga*, s. 178–179.]

3° Skulde de og indkalde alt andet, som til disse gjærders opförsel kunde blive betalt, hvorom hereffter mældes § 16, og det samme forvare.

4° De skulde og 8 dage effter, at de havde forrettet gjærdebesigtelsen, uddele forbemelte præmia til dem, som havde opfört meer end forbemeldt pligt udkræver, hver een effter sin fortjeniste. Alt dette skulde de gjöre skriftlig og aflægge regnskab derfore, som herefter blive mældet. For dette deres arbejde maatte de lade sig nöye med 2 rdr. croner aarlig pro persona.

§ 16. Saasom nu at pengeudgiffter baade til præmie for dem, som meer opföre end tilsat er som pligt, saa og for den umage opsynsmændene ved gjærderne have, er her allerede sagt, at skulde være 10 rdr. croner for een repp, hvilket dog er det allermindste for saadan ting, skjöndt landets fattigdom i denne tid ej kan taale meer, hvilket og burdte foröges om dertil gaves ævne. Saa er det allervanskelligst og besværligst at udfinde det middel, hvorfra disse faae penger skulde tages i hver repp, saa længe der intet oeconomisk sælskab er oprettet i landet, der ved premier betalte disse eller andre landoeconomiens forbedringer. Og det er neppe at vænte, at mange vilde findes villige til at give hertil af frie vilje, saasom baade almuen og kanskee fleere anseer dette for unyttige paalæg. Ikke desto mindre haver jeg tænkt, at hvis dette efterfölgende blev sat i verk, kunde det med tiden noget merkelig contribuere hertil, nemlig:

1° Alle de böder, som faldte for forsömmelse af gjærders opförsel af dem, der fandtes skyldige, som disvære blev ikke faae i förstningen, medens det ikke fuldkommeligen blev sat i verk (kom i gang).

2° Alle i hver repp, som gifftes, skulde effter ævne give noget lidet hertil, nemlig de, som ejer til 3 hundrede og der inden for, 2 fiske eller 4 sk. specie. De, som ejer over 3 hundred alt til 5 hundrede, 4 fiske. De, der eje over 5 hndr. til 8 hndr., 6 f. De, som ejer over 8 hundrede og derover, 8 f. eller 1 mk. og ikke meer, i hvor meget de ejede, uden hvad de selv frivillig vilde give.

3° De, der indtræder en tjeniste, mandfolk eller fruentimmer fra 16 til 60 aar gamle, enten det var fra foreldre eller ubeslægtede, skulde lægge hertil mandspersonen 2 fiske, men fruentimmeret halvparten. Ligeledes hver husbonde, som tager et tyende i sin tjeniste, skulde, naar samme indgaaer tjenisten, betale lige meget, nemlig 2 f. for hver mandsperson og 1 fisk for fruentimmeret.

4° Hver en lösemand, enten han er lös for det hele eller halve i reppen, skulde og hertil betale 5 fiske aarlig i den repp, hvor han opholder sig.

5° Hver, som rejser boe eller flötter fra en jord til anden eller lægger sig til mere jord, skulde i den repp, hvor han vil boe, give hertil 5 f., undtagen om han bygger op ödejord, som har i nogle aar været ubeboed.

6° Alt det gods, man finder og ej kommer ejere til inden aar og dag, maatte, effter at det er 3 gange blevet lyset, nemlig ved kirke, paa höstting og mandtalsting vurderes, og dets værdie, som blev til overs, effter fratagen findelön og bekostning, lægges hertil, ligeleedes om der kunde tilfalde arv som ingen vidste, hvem der skulde arve, han da og maatte hertil lægges.

7° Blev nogen repp saa entlediget[1] fra vanföre, at fattiges tiender blev ej opbrugt til deres underhold, de da saa længe maatte hertil anvendes.

8° Alle de, der antog tjeniste hos 2 eller fleere paa engang i hensigt at bedrage den ene, eller de, der uden lovlig aarsag löbe bort af tjenisten, skulde foruden de böder, som loven paalegger dem, ogsaa betale hertil 10 alne værdie. Og lige meget de, der fandtes med forsæt at have lokket dem hertil. Ligeleedes de husbonder, som jage tjenistefolk bort af sin tjeniste uden lovlig aarsag.

9° De, som blive bekjendte for utroe, ladhed, ulydighed, smaae tyverie eller andre udyder, som dog ej ere saa store, at de kan straffes paa tinge eller dömmes i tugthuset, maatte af övrigheden befales at arbejde ved disse gjærders opförsel uden betaling, længere eller kortere effter sagens sammenhæng, hos en dulig mand, som foresatte dem, hvor meget de skulde gjöre daglig, paa det de dismindre kunde vise utroeskab.

10° Maatte hertil lægges noget af den allernaadigst paabudne tugthuscontribution,[2] da synes som publicum vilde ej have mindre nytte deraf, end det nu haver. Af alt dette eller andet fleere, som forstandigere folk end jeg kunde optænke gavnligt hertil, om samme blev iverksat, troer jeg, neppe fandtes den repp, der ej samlede saa meget, som

[1] Befriet.

[2] Tugthustold. Særlig skat lagt på al ejendom i landet for at finansiere udgifterne ved opførelse af et nyt fængsel i Island. Blev indført i 1759.

kunde udgjöre forbemelte 10 rdr., som skulde bruges til lön for opsynsmændene ved gjærderne og premier til dem, som opförer meer, end de ere pligtige. Var der noget overskud, skulde det af opsynsmændene forvares, indtil deraf med tiden kunde samles en casse, som strekkede til at anvendes for en[1] jord, hvis afgifft tillige med det andet gik da hertil og med fremtiden kunde foröge deres lön, som og de andres tilsatte permier, og ligeleedes foröge cassen selv effter omstændighederne.

Alt dette skulde indföres i en bog af opsynsmændene og aarlig forevises sysselmanden, hvilken de skulde staae regnskab paa alle mandtalstinge herfore.

Dette er min eenfoldig betænkning derom, hvorledes förommeldte gjærder kunde lettest paanye opföres og holdes ved magt, hvilket herved fremsettes andre, som större forstand og indsigt have, til nærmere eftertanke og omdömme.

Kirkebol,[2] G.Ss.[3]
d. 3. Novembris 1770.

L. S.

[1] *Paa nogen* overstreget.
[2] Kirkjuból, Langidalur, Ísafj.
[3] Guðlaugur Sveinsson (1731–1807), præst på Kirkjuból, Langidalur, Ísafj.

Húnavatnssýsla

Húnavatnssyssel

© 2003–2016 Landmælingar Íslands / Þjóðskjalasafn Íslands.

Húnavatnssýsla 1703 · *Húnavatnssyssel 1703*

Sýslumörk, hreppamörk og heiti hreppa eins og þau voru árið 1703, byggð á manntalinu 1703. / *Sysselgrænser, grænser mellem repper og reppernes navne, som de var i 1703 ifølge folketællingen fra 1703.*

Heimild · *kilde*: *Manntal á Íslandi árið 1703. Tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín, ásamt manntali 1729 í þrem sýslum*. Þorsteinn Þorsteinsson sá um útg. Reykjavík 1924–1947.

Kortagerð · *kort*: Björk Ingimundardóttir, Benedikt Jónsson og Egill Baldursson.

Séra Eiríkur Guðmundsson á Stað í Hrútafirði skrifar um verslun og atvinnu 20.12.1770. Lit. X. N° 2.

Pastor Eiríkur Guðmundsson på Staður i Hrútafjörður skriver om handel og næringsveje 20.12.1770. Lit. X. N° 2.

ÞÍ. Rtk. D3/2–6.
Innskráð/*indskrevet* 16.2.1771.

Áritun/*påskrift*: Indk. d. 16. Febr. 1771; Lit. X. N° 2; Hunevands Syssel.

> Veleðla og velbyrðigi, kongel. Maj^{ts} Yfir-Landcommissarius, herr. Andreas Holt!
> Veleðla og hávísi, hr. lögmann og kongel. Maj^{ts} Commissarius, herr. Þorkell Fjeldsted!
> Veleðla og höyfornemme, kongel. Maj^{ts} Commissarius, herr. Thomas Windekilde!
> Hágúnstugir herrar!

Með því oss innbyggjurum þessa fátæka lands er allra náðugast eftirgefið í þeirri allra náðugustu Commissions forordning af 15. Maii 1770, að gefa herr. Commissariis til kynna það vér þénanlegt meinum til þessa lands og þess innbyggjara almennilegs besta og uppreistar, þá tek ég mér með skyldugri soumission þá djörfung fyrir að fram færa í einfeldni fátt eitt er mér þénanlegt sýnist til að afvenda landsins skaða, sem og að efla þess gagn og publici besta í eftirfylgjandi punktum:

1° Það er kunnugra en frá þurfi að segja, hvörsu að höndlan þess Íslenska Compagnies hér við landið er í margan máta mikið slétt, helst hvað áhrærir sumar sorter þeirrar dönsku vöru, sem hingað flyst, svo

sem er sérdeilis klæði, léreft og méltunnugóts. Klæðin og allra helst 6 fjórðunga og hálfvættar klæði hafa nú um mörg undanfarin ár gjörst æ verri og verri. Eru nú mikið mjórri en áður voru, og þar hjá illa þæfð, gróf og gisin sem hærusekkur, hvar af það fylgir að þau eru að mestu ónýt til brúkunar og kunna naumlega að endast eitt ár í gegnum. Hvar af auðséð er að það vill vera landsfólkinu til stærstu útörmunar þau að kaupa, þó má það þeirra ómögulega án vera sér til klæðnaðar. En því lakari og endingarverri sem þau eru, þess oftar mega þau kaupast, og það fyrir eins gilda og góða kaupmannsvöru sem þó fullgóð væri. Því er óskandi að þau mættu framvegis betri og varanlegri hingað flytjast. Sama er að segja um flestar sorter af lérefti, sumt reynist haldlaust, þunnt og gisið, sumt ónýtt og uppslikjað,[1] og með því landsfólkið má þess ekki án vera neyðist það til með sínum eigin skaða soddan að kaupa. Það skal og vera mikið rart[2] að nú fáist í kaupstaðanna krambúðum, gagnleg skyrta, allra síst af þeirri ringustu sort sem flestir þyrftu þó að kaupa, einkum í þessu ullarleysi landsins, sem því veldur að landsfólkið getur engvan veginn eftir þörfum tilbúið sér innan- og utanhafnarklæðnað. Þess vegna er stór þörf til að þetta mætti og lagfærast, og landið með betra lérefti forsýnast, svo að innbyggjaranna skaði mætti og hér út í fyrirbyggjast.

Hvað áhrærir méltunnugótsið, þá hefur mélið oftlega mjög slæmt og varla brúkandi verið, hvar á nú er að sönnu nokkur lagfæring komin. En tréð utan um mjölið eður tunnugótsið sjálft er mjög illa á sig komið, rifið, götótt, lagbrotið, illa fellt og bent.[3] Svo hvað lítil hræring sem kemur á tunnurnar, rýkur úr þeim hveitið, að ég nú ekki tali um þann skaða sem þeir hafa á mélinu, sagðrar orsakar vegna, sem hafa að flytja það yfir langa vegu. Svo nær menn koma heim með það er hveitið tapað og tómt allt um kring í soddan tunnum, og ekki verða þær svo fjötraðar né troðnar á leiðinni að mélið ei með sögðum hætti úr þeim spillist. Ekki að síður má þetta sem annað í gildri kaupmannsvöru betalast, svo sem óaðfinnanlegt væri. Og vill hér af fljóta stór publici skaði, hvörs vegna til að fyrirbyggja þann sama. Það væri

[1] Slikjulegur, dauft gljáandi.
[2] Sjaldgæft.
[3] Benda tunnu. Gyrða tunnu eða setja bönd á.

stórnauðsynlegt að tunnugótsið mætti framvegis forsvaranlega og nauðsynlega sterkt og heldið gjörast.

En hvörsu laslegar sem hérgreindar sorter, og líka vel aðrar fleiri, af þeim dönsku vörum finnast, þá gildir ekki þar yfir að kvarta við kaupmennina. En þeir sjálfir nógu vöruvandir við oss, og gjöra oftlega meinlegt úrkast úr því litlu af ullarvöru er vér höfum þeim að bjóða (sem þó er það einasta af kaupmannsvöru er sveitafólk, það sem ekki er við sjósíðuna, til hefur) metandi það ógilt og ónýtt. Hvörju að sönnu ekki verður að öllu leyti mótsagt, með því mjög bágt er og sumpart ómögulegt að gjöra öldungis óaðfinnanlegt prjónles úr þeirri faraldursull og fjárpestarsneplum sem fólk hefur nú handa á milli, þar ullin gefst ei öðruvís síðan fjárpestin kom. Þó meina ég að svo sem einn kaupmaður í einum kaupstað tekur árlega án mótmæla allt það prjónles er honum býðst, hvörninn sem það er á sig komið, svo mætti og hinn annar kaupmaður í hinum öðrum kaupstað gjöra slíkt hið sama. Veit ég til manna sem á nokkrum næstliðnum árum hafa farið með prjónlesúrkast frá Stykkishólmi, sem þar hefur verið búið að velja úr bæði utan og innan búðar, norður á Skagaströnd, og hefur soddan úrkast gengið þar allt án nokkurra mótmæla. Þess væri og óskandi að ekki fyndust þeir kaupmenn sem setti upp ótaxteraðar[1] vörur. Því væri nauðsynlegt að einn viss og alkunnur taxti væri yfir allar vörur og yfir allar slíkar ótaxteraðar sorter og tegundir, bæði smáar og stórar, sem allir, bæði útlendir og innlendir, hefðu sig eftir að rétta.

Áður en compagnieshöndlan hófst hér við landið, gekk hér mikið betur til með höndlanina, sem var á þennan hátt að hvör kaupmaður forpagtaði[2] sjálfur þá höfn er hann var kaupmaður til. Var þá soddan ein góð og ærleg emulation[3] á millum kaupmanna hér við landið, að hvör þeirra kepptist um það við hinn annan og hvör vildi vera öðrum fremri í því að laða sitt destrictesfólk að sér, með því að forsýna það með góðum og gagnlegum vörum, láta fólk fá þær með góðum prís og í margan máta að leita þess gagns og besta. Hvörs vegna landsfólkið er það sá soddan artugheit og góðvilja kaupmannanna, gjörði og sitt hið besta þar í mót, í því að skaffa þeim slíkt sem þeir máttu missa,

[1] Vörur án fasts verðlags utan vörutaxta.
[2] Taka á leigu. Danska *forpagte*.
[3] Kappsemi, samkeppni.

svo vel af sínum bestu vörum sem öðrum[1] ringari og voru með soddan hætti bæði innlendir og útlendir hvörjir með aðra velfornægðir. Og sýnist það mikið þénanlegt til landsins og þess innbyggjara almennilegs besta, að höndlanin mætti komast upp á sama fót.

2° Þó það sé ekki mjög víða sem tóbaks- og brennivínsokur viðgengst hér í landi, þá mundu þó nokkrir ef vel væri leitað, ei síst af ríkum lausamönnum, einkum í sjóplátsum, verða að því fundnir. Mætti og ske, að allir búendur væru ekki þar frá fríir. Og jafnvel þó sýslumenn, eftir hér um hljóðandi forordningu af 3ja júní 1746,[2] vilji koma í veg fyrir soddan okursölu og eftirspyrji á þingum hvört enginn sé að slíku kunnur. Þá veigra menn sér við að angefa slíka okurseljendur, þótt til þeirra kynnu vita, meinandi það afli sér óvildar og ólempis af þeim sömu. En skyldi það finnast að 1 pd. rolltóbak[3] væri með sögðum hætti selt fyrir 18 f., 1 pd. presstóbak[4] fyrir 16 f. og 1 pottur brennivíns á 10 f. Item 5 pottar (nær svo mikið selst í einu) venjulega á 45 à 48 f., þá er það ekki lítið ruin og útörmun fátækum kaupendum. En til að koma í veg fyrir soddan þá sýnist þénanlegt, að svo framt sögð okursala verður ekki með öðru móti hindruð, að enginn lausamaður fái meira úttekið og keypt í kaupstöðum af tóbaki og brennivíni en hann nauðsynlega með þarf til sinnar eigin brúkunar. Og ekki heldur nokkur bóndi meira en til nauðsynlegrar heimilisbrúkunar, svo að enginn geti um þann tíma sem skipin liggja ei hér við landið, hvörki af tóbaki og enn síður af brennivíni (hvörs þorsti nokkra framknýr að kaupa það dýru verði, qvod dolendum[5]) nokkuð aflagt né útokrað.

3ja Hvað áhrærir þá íslensku vöru, sérdeilis sauði og naut, þá er það stór skaði, jafnvel í góðum árum og á meðan sauðfé var nóg til í landinu, hvað þá miklu framar nú, að láta sauði í kaupstaði, þar menn kunna að hafa miklu meira gagn og profit við að selja þá sínum landsmönnum hér. Sem sjá má þar af að einn góður gamall sauður, sem þó

1 *Sem öðrum* tvítekið í handriti.

2 *Alþingisbækur Íslands* XIII, s. 555–556 (Extract af kongl. Majest. forboði á tóbaks- og brennivínsokri, 3.6.1746).

3 Óskorið tóbak bæði notað brytjað til reykinga og mulið í nefið. Tóbaksblöðin voru snúin upp í lengju sem síðan var rúllað saman og dregur það nafn sitt af því.

4 Óskorið munntóbak, pressað í blokkir. Stundum einnig kallað þrykkt tóbak.

5 Því miður.

ekki er í besta lagi, kann að hafa 1 fjórðung tólg, sem alla tíð hefur hér gengið og eins í bestu árum, á 20 f. Krofið[1] af soddan sauðum á 20 f., skammrifin á 10 f. og skinnið hart fyrir utan ullina á 10 f. og hefur þetta verið venjulegt sölulag hér í landi. Nú er eftir ullin, úr henni mega gjörast 5 pör gildra púlssokka,[2] gjörir þetta samanlagt 80 f. Að þessu athuguðu sjá menn hvör skaði það er að láta 1 gamlan sauð á 40 f. Nú vil ég sleppa ullinni og proponera hvört ei megi metast billegur prís að 1 gamall sauður megi að öllu þessu nákvæmlega yfirveguðu kosta 60 f., einn þrevetur 50 f., einn tvævetur 40 f. og 1 veturgamall 30 f., hvað ef ske mætti án þess að sú danska vara væri uppsett þar í mót. Væri það til stórs hagnaðar landsfólkinu, sem þá mundi ganga nærri sér, að láta sauði til kaupmannanna, svo framt Guði þóknast að gefa framvegis fjárfjölgun í landinu. Það sýnist og ei óbillegt að eitt naut 6 vetra kosti 12 vættir, eitt 4ra vetra 8 vættir og eitt 2ja vetra 4 vættir.

4to Það er og eitt sem orsakar ei alllítinn formegunarspillir[3] búandi fólks hér í landi að það hlýtur í ýmsum héröðum verkafólks að þarfnast, sem orsakast af of miklu sjálfræði þess ógifta fólksins, þar eð hartnær hvör drengur sem til verka er kominn, vill ekki gefa sig í vist, heldur vera lausamaður, hvar við þeir þykjast hafa meira profit en í vistinni. Fala síðan vinnu hjá búendum um sláttartímann á sumrum, hvörja bændur neyðast til þeim í té að láta vegna verkafólksskorts. Draga síðan þessir lausamenn og svokallaðir kaupamenn[4] út frá bændum fyrir þessi verkalaun, þau bestu bjargræðismeðöl úr þeirra búi, sem er smjör og sauði meðan þeir voru til, viljandi hafa til launa fyrir 8 vikna sláttarvinnu 24 fjórðunga smjörs, eður og aðra gildustu vöru sem þessu sambýður. Verða svo þeirra verkalaun um hvörja viku 30 al. eður 60 f. fyrir utan kost allan þeim til fæðis, kol til ljáadengslu, skóleður og alla þjónustu eður uppvartning, sem aldrei kann minna að hlaupa um vikuna en í það allra ringasta upp á ½ rixdal, og mega búendur gefa þeim allt þetta fyrir ekkert eftir gamallri landsvenju. Hvörs vegna óskandi er að soddan sjálfræði þess háttar manna og útdráttur sá er þeir með sögðum hætti gjöra búendum, mætti öldungis

1 Afturhluti af skrokki slátraðs dýrs.
2 Sokkar úr grófu ullargarni.
3 Fjárhagslegt tjón.
4 Menn í tímabundinni vinnu við heyskap hjá öðrum á sumrin.

afskaffast og þeim alvarlega tilhaldast að þjóna í vistum hjá búendum, upp á það bændur á sinni atvinnu, sagðrar orsakar vegna, engan skaða líði. Sömuleiðis að verkalaun kaupamanna mættu annaðhvört svo niðursetjast að enginn þeirra hafi meira til launa um vikuna en sléttan dal eður annað í gildu sem honum sambýður eður og að þeim reiknist kostur og annað sem þeim er tillagt upp í þeirra verkalaun.

Yfirhöfuð: Þá er vort verkafólk mjög óregerlegt,[1] og veit ekkert í því að sýna kristilega hlýðni, undirgefni og hollustu sínum húsbændum, sem oftlega mega sæta stífum orðum og afsvörum af sínu vinnufólki, nær þeir skipa því eitthvört verk eður orsakast að vanda um þeirra vinnu. Mega þá tíðum heyrast þvermóðskusvör af þeim undirgefnu og hótanir að hlaupa burt úr vistinni. Hvað og stundum fullgjörist í verkinu. Orsakast þetta stífsinni fólks þar af, að unglingar eru agalausir og illa uppdregnir[2] og hafa aldrei lært hlýðnir né undirgefnir að vera. Því væri óskandi að skarplegar og alvarlegar væri gengið eftir disciplina domestica[3] hér í landi, en hingað til verið hefur.

5to Eru það harðir kostir sem bændur og svokallaðir búðamenn í kringum Snæfellsjökul gjöra sveitafólki sem gjörir sína vinnumenn til sjóar þangað um vetrar- og vorvertíð, og þarf að þiggja húsrúm og þjónustu þeim til handa um tiltekinn tíma hjá sögðum bændum og búðamönnum. Hvörju svo er háttað, að straxgreindir bændur og búðamenn heimta af sveitamönnum allt það þeir skulu hafa eftir menn þeirra, svo sem þjónustukaup, betaling fyrir drukk, fiskavöktun og hagagöngu fyrir hesta, í fiskareikning,[4] hafandi í allan máta sama reikning hér úti við sína landsmenn sem danskir. Svo vilji sveitamenn bjóða þeim prjónles fyrir sagðar skuldir, þá vilja þeir hafa 12 pör púlssokka fyrir vætt og peninga eftir dönskum taxta. Nú með því þetta eru íslenskar skuldir, þeir sjálfir íslenskir sem sagðar skuldir meðtaka og líka hinir er þeim svara eiga, þá er óskandi að sagðar skuldir mættu betalast eftir íslenskra vísu, svo að 10 pör sokka gangi á vætt og peningar eftir

[1] Óstýrilát. Danska *uregerlig*.

[2] Illa uppaldir, ókurteisir.

[3] Húsagi.

[4] Reikningur þar sem verðlag kaupstaðarvöru miðast við að greitt sé með sjávarafurðum, öfugt við prjónlesreikning þar sem verðlag miðast við að greitt sé með landbúnaðarafurðum.

venjulegri Íslands vísu, hvað auk áður sagðs þénar sveitafólki til gagns og hagnaðar.

Þetta af einlægri elsku til föðurlandsins og í stærstu soumission einfaldlega proponerað, innstillist til herr. Commissariorum gúnstugrar consideration og gotbefindende,[1] af mér sem með stærstu soumission og höyagtelse[2] vil finnast.

Veleðli og velbyrðigi hr. Yfir-Landcommissarii.
Veleðli og höyviisi hr. laugmands og Commissarii.
Veleðli og höyfornemme hr. Commissarii.
Höyestærede hr. patronorum.[3]

Stað við Hrútafjörð, d. 20. Desembr. 1770.

Ydmigste tjener
Eiríkur Guðmundsson[4]

* * *

[Oversættelse 1771]

Translation

Velædle og velbyrdige etc!
Hhhr. Landcommissarier![5]

Eftersom det er os dette fattige landets indbyggere allernaadigst tilladt i den allernaadigste Commissions forordning af 15de Maii 1770 at give de hhhr. Commissarier tilkjende, hvad vi meene tjenligt til dette lands og dets indbyggeres almindelige beste og opkomst, da tager jeg mig, udi vedbörlig soumission,[6] den dristighed for at fremföre i eenfoldighed nogle faae ting, som mig synes tjenlige til at afværge landets skade, som og at styrke dets gavn og publici beste i efterfölgende puncter:

1 Eftir þeirra geðþótta, vilja. Danska *godtbefindende*.
2 Auðmýkt og virðing. Danska *højagtelse*.
3 Verndarar.
4 Eiríkur Guðmundsson (1727–1795) prestur, Staður við Hrútafjörð, Staðarhreppur, Hún.
5 Indledningshilsnen er forkortet i oversættelsen.
6 Underdanighed.

1° Det er meer bekjendt, end at det skulde gjöres nödig at fortælle, hvorledes det Islandske Compagnies handel her paa landet er i mange maader meget slet, helst hvad nogle sorter angaaer af den danske vare, som hidföres, saasom i særdeleshed klæde, lerret og meltöndegods. Klædet og allerhelst 6 f. og halvvætter klæde[1] har nu i mange forbigangne aar været immer værre og værre. Nu ere de meget smalere end tilforne og derhos slet valkede,[2] grove og utætte som haarsekk,[3] hvoraf det fölger, at de ere næsten uduelig til at bruges og holde neppe et aar til ende. Hvoraf det er öyensynligt, at det vil være landsfolket til störste ruin at kjöbe det, dog kan det ej undvære samme til at klædes af. Men jo slettere og mindre varige det ere, jo offter maae det kjöbes, og det for ligesaa god og forsvarlig kjöbmandsgods, som om det var fuldkommen got. Derfor var at önske, at det maatte hereffter bedre og varigere hidföres. Det samme er at sige om fleste sorter lered. Noget befindes udueligt, tynt og gisset,[4] og noget opslidt. Og som indbyggerne kan det ej undvære, nödes de til med sin egen skade at kjöbe saadant. Det skal og være meget rart, at nu kan faaes i handelstædernes kramboder skjorte til gavns, aller mindst af den ringeste sort, som de fleste behövede at kjöbe, især i dene landets uldmangel, hvilket foraarsager, at folk langt fra til nödtörftighed kand gjöre sig[5] klæder. Derfor er höynödvendigt, at dette blev og leedrettet,[6] og landet forsynet med bedre lerret paa det, at indbyggernes skade kunde og herudi forebygges.

Hvad meltöndegotset anbelanger,[7] da har det offte været meget slet og neppe brugeligt, hvilket vel nu begynder noget at leedrettes, men træet uden om melet eller tönndergodset er meget ilde tilreedt, revnet, lagbrekket, ilde sluttet og bundet. Saa ved den mindste bevegelse tönderne komme i, ryger hvedet ud af dem, at jeg ej taler om den skade, de har paa melet formedelst denne aarsag, der skal fore det lange veye,

[1] Halvvætter klæde betegner et stykke, som er en halv væt værd.
[2] Efterbehandling af uldstof, så det bliver tæt og fast.
[3] Hårsæk, om sæk lavet af hårdug, der er tyndt, åbent vævet stof af bl.a. hør med islæt af hestehår. Bruges bl.a. i sigter.
[4] Gissen eller gisten, dvs. utæt. Islandsk *gisinn*.
[5] *Skafe* overstreget.
[6] Rette, korrigere. Islandsk *leiðrétta*.
[7] Angår.

saa naar man kommer hjem med det, er hveden tabt og tomt alt omkring i saadan tönder. Og ej kand de bindes saa got eller stoppes paa veyen, at meelet jo pa bemelte maade spildes. Ikke desto mindre maae dette som andet betales med gyldig kjöbmandsvahre, som om det var upaaklageligt. Og vil heraf flyde stor skade for[1] publicum, hvorfore til den samme at forebygge det var höynödvendigt, at töndegotset maatte effterdags forsvarligt stærk og tætt forarbejdes.

Men i hvor slette benævnte og andre sorter fleere af de danske varer befindes, saa hjælper ikke at klage derover hos kjöbmændene. Skjönt de selv vil have af os de beste varer og gjör tit ubelejligt vrag[2] af den liden uldenvare, vi har at byde dem (hvilket er dog det eneste, som oplandsfolkene, der ej er vid söekanten, har af kjöbmandsvare) og ansee det ugyldigt og unyttigt. Hvilket vel ikke med alt kan modsiges, efftersom det er meget besværligt og for endel umueligt at arbejde aldeeles upaaklageligt uldengods af den uld, der falder af de syge faar, som folk nu har, efftersom ulden kan ej faaes anderledes, siden faarepesten kom. Dog meener jeg, at saasom een kjöbmand paa et handelstæd tager aarlig uden modsigelse alt det uldengods, ham tilbydes, i hvordan det er beskaffet, saa maatte og den anden kjöbmand i hin handelstædet gjöre det selv samme. Jeg kjender folk, som udi nogle forbigangne aar have fört uldengodsudkast[3] fra Stikkesholm,[4] som der har baade inden og uden for boeden været[5] vraget, til Skagestrand,[6] og har saadan vrag været antaget der alt uden nogen modsigelse. Det var og at önske, at ej fandtes de kjöbmænd, der sætter op de utaxerede varer. Hvorfore det var nödvendigt, at en viss og bekjendt taxt var paa alle varer ogsaa over alle slige utaxerede sorter, baade smaae og stoere, som alle baade udenlandske og indlandske havde sig at rette effter.

Förend compagniehandel begyndte her i landet, gik det meget beder til med handelen, som var paa den maade, at hver kjöbmand forpagtede selv den havn, han var kjöbmand til. Var da saadan god og ærlig

1 *For* gentaget.
2 Kaste upassende vrag på.
3 Forkastet, afvist uldvarer.
4 Stykkishólmur, Snæf.
5 *Har* overstreget.
6 Skagaströnd, Hún.

æmulation[1] imellem kjöbmændene her i landet, at enhver kappedes om mod den anden, og enhver ville være den fremmste i at vænne sit districtes folk til sig med at forsyne det med gode og nyttige varer, lade folk faae den med god pris og paa mange maader at söge dets gavn og bedste. Hvorfore landsfolket, naar det saae saadan artighed og godvillje hos kjöbmændene, gjorde og sit bedste derimod i at skaffe dem saa meget, de kunde miste baade af sine beste varer som og de ringere. Og vare paa den maade baade indbyggerne og de fremmede vel fornöyede med hinanden. Og synes det meget tjenligt til landets og dets indbyggeres almindelig beste, at handelen maatte komme paa samme fod.

2° Skjöndt det ej er paa saa meget mange stæder, som tobaks- og brendevinsaager bruges her i landet, saa kunde dog nogle findes skyldige deri, om vel var efftersögt, især rige lösemænd helst ved söekanten. Kunde og skee, at alle boende vare ej heller frie derfor. Og endskjöndt sysselmændene efter forordningen her om af 3. Junii 1746[2] vil komme i veyen for saadan aager og effterspörger paa tingene, om nogen kan saadan overbevises, da veigrer folk sig for at angive saadane aagere, skjöndt man kjendte til dem, meenende at det foraarsager ugunst og ulempe hos de samme. Men skulde det befindes, at et pd. rulltobak[3] var paa bemelte maade solgt for 18 f., 1 pd. presstobak[4] for 16 f. og 1 pot brendevin for 10 f. Item 5 potte, naar saa meget sælges med et, sædvanlig à 45 til 48 f., saa er det ikke liden ruin og udarmen for de fattige kjöbere. Men for at komme i veyen for saadan synes tjenligt, at hvis bemelte aager kan ej paa anden maade hindres, at ingen lösemand maatte faae meer udtaget[5] eller kjöbt paa handelstædet af tobak og brendevin, end han nödvendig behöver til sit eget brug, og en bonde ej heller meer end til nödvendig brug i sit hus. Paa det ingen kand, den tid skibene ere ej her ved landet, hverken

[1] Rivalisering.

[2] *Alþingisbækur Íslands* XIII, s. 555–556 (Extract af kongl. Majest. forboði á tóbaks- og brennivínsokri, 3.6.1746).

[3] Rulletobak, tobaksblade, der på en maskine er spundet til en lang snor, der er rullet sammen. Blev både røget og brugt som snustobak.

[4] Tobak i pressede blokke. Blev brugt som skråtobak.

[5] Betydningen at tage varer ud af handelen, hvilket noteres på vedkommendes regning.

af tobak og end mindre brendevin (hvilket man er saa begærlig effter, at det kjöbes af nogle for mange penge, qvod dolendum[1]) noget aflagt[2] eller udpranget.[3]

3° Hvad den islandske vare angaaer, i særdeleshed stude og beeder,[4] da er det stor skade, enda i goede aaringer og den tid, faarene vare nokk af i landet, hvor meget meer nu, at sælge faar i handelstædet, efterdi man kan have meget större nytte og fordeel af at sælge dem til sine landsmænd her. Hvilket kan sees deraf, at en god gammel beede, der dog ej er af beste slags, kan have 1 fj. tælle, som altid har gaaet her eens i de beste aaringer à 20 f. Krovet[5] af slige beeder for 20 f., skamreven[6] for 10 f., og skindet haardt foruden ulden à 10 f. Og har dette været en almindelig maade at sælge paa her i landet. Nu er ulden tilbage. Af den kan gjöres 5 paar gyldige pulshoser, hvilket gjör sammenlagt 80 f. Dette overveyet, seer man hvilken skade, det er at sælge en gammel beede for 40 f. Jeg vil nu lade ulden fare og proponere,[7] om det ej kan ansees for billig pris, at en gammel beede, dette alt nöye overveyet, skal koste 60 f. En 3 aar gammel 50 f., en 2 aar gammel 40 f. og en 1 aar gammel 30 f., hvilket, om skee, kunde, uden at den danske vare blev opsat i prisen derimod, var det til stor belejlighed for indbyggerne, som da kunde gaae sig nær at lade[8] faar til kjöbmændene, saafremt det behager Gud hereffter at lade faarene tiltage i landet. Det synes og ej ubilligt, at et nöd[9] 6 aar gammelt kostede 12 vætter, et 4 aar 8 vætter og et 2 aar gammelt 4 vætter.

4° Det er og et, som foraarsager ikke liden formuespilde her i landet for de boende, at de maa i visse herreder savne tjenistefolk, som foraarsages af alt for stor selvraadighed, de ugifftes,[10] efftersom næsten hver dreng som er voxen til arbejd, vil ikke give sig i tjeniste, men være

1 Desværre.
2 Her i betydningen at give fra sig. Islandsk *afleggja*.
3 Solgt.
4 Bede: kastreret vædder.
5 Bagenden af et slagtet dyr. Islandsk *krof*.
6 Kort ribben i et får. Islandsk *skammrif*.
7 Foreslå.
8 I betydningen, at de ville være mere parate til at sælge fårene til købmanden.
9 Tyr. Islandsk *naut*.
10 Her henvises til de ugiftes selvrådighed.

lösemand, hvorved de synes at have större profit end i en tjeniste. Begære saa arbejd hos bonden om höeslætstiden om sommeren, hvilke bönderne nödes til at give dem formedelst mangel af tjenistefolk. Trækker saa disse lösemænd, og saakaldede kjöbemænd[1] ud fra bonden i arbejdslön de beste opholdsmidler ud af boet, som er smör og faar, medens de vare at faae, og vil have i lönn for 8 ugers höeslætsarbejd 24 föringer smör eller og anden beste vare, som kommer imod dette. Blive saa deres arbejdslön hver uge 30 al. eller 60 f. foruden al deres kost og föde, kull til at hammre höeleerne, skoeleder og ald opvartning, som ikke kan löbe mindre om ugen end i det ringeste til ½ rdr. Og maa bönderne give dem alt dette for intet effter gammel landsvane.[2] Hvorfore det var at önske, at slig selvraadighed saadan folkes maatte aldeles afskaffes og den skade, de paa bemelte maade foraarsage bonden, men dennem alvorlig tilholdes at være i tjeniste hos bönderne paa det, de ej skulde lide skade i sin næring paa bemelte maade. Ligeledes at kjöbemændenes lön matte enten nedsættes, saa at ingen af dem havde meere lön om ugen end en slett daler eller og andet gyldigt af samme værdie, eller og at dem blev beregnet kost og andet, dennem er tillagt i deres arbejdslön.

Overhoved er[3] vores tjenistefolk meget uregjerligt og veed intet af at vise christelig lydighed, underdanighed og hyldest mod sine husbönder, som offte maae taale stiv ord og afsvar[4] af sine tjenistefolk, naar de befaler dem noget arbejd eller foraarsages at rette dem. Maae man da tydt höre modvillighedsord af de underhavende[5] og truen at löbe bort af tjenisten, hvilket og undertiden fuldföres. Dette folkets stivsinde foraarsages deraf, at de unge ere uden ave og slet opdragne og har aldrig lært at være lydige eller underdanige. Derfor var at önske, at discipline domestica[6] blev skarpere og alvorliger paapasset her i landet, end hidindtil skeet er.

[1] Mænd i tidsbegrænset arbejde for andre om sommeren ved høslæt. Islandsk *kaupamaður*.

[2] Landets sædvane. Islandsk *landsvani*.

[3] *Er* gentaget.

[4] At afsvare betyder at betale afgift, men brevskriveren må mene, at tjenestefolkene svarer igen eller nægter at udføre det befalede arbejde.

[5] Underordnede.

[6] Hustugt, disciplin i hjemmet.

5° Ere det strænge vilkaar, som bönder og saakaldede boedemænd[1] omkring Snæfjældsjökkelen gjör oplandsfolkene,[2] som udreder sine vindemænd til söes didhen om vinter og værtid og behöver at antage husrom og opvartning om vis tid hos bemelte bönder og boedefolk. Hvilket saaledes er beskaffet, at strax nævnte bönder og budemænd begære af oplandsbonden alt det, de skal have effter deres folk, saasom opvartningslön, betaling for syre,[3] fiskevogten[4] og græsning for heste, alt i fiskeregning.[5] Og bruge i alle maader samme regning herimod sine landsmænd, som de danske. Saa vil oplandsbonden byde den pulshoser for bemelte, saa vil de have 12 par pulshoser for en vætt og penge effter dansk taxte. Fordi nu dette er islandskt gjæld, de selv islandske, som bemelte betaling modtage, saa og de andre som skal svare den, da var at önske bemælte gjæld maatte betales efter Islandsvis, saa at 10 par strömper gik for vætt og penge paa sædvanlig Islandsvis. Hvilket foruden förbemelte tjener oplandsfolket til gavn og fordeel.

Dette, af velmeent kjærlighed til fædernelandet i største soumission eenfoldig proponered, indstilles til hhr. Commissarier gunstig consideration og gotbefindende af mig, som forbliver pp.[6]

Stad ved Hrutefiord,[7] Eirykur Gudmundsen[8]
den 20de Decembr. 1770.

[1] Afbyggere ved søsiden. Islandsk *búðamenn*.

[2] Landbefolkningen, der lever primært af husdyravl, i modsætning til de, der lever ved kysten. Islandsk *sveitafólk*.

[3] Valle.

[4] Der henvises her til betaling for opsyn med fisken. Islandsk *fiskavöktun*.

[5] En regning, hvor værdien af handelsvarer sættes ud fra, at der betales med produkter fra fiskeriet, i modsætning til strikvareregning, hvor værdien sættes ud fra, at der betales med landbrugsprodukter.

[6] Afskedshilsnen er udeladt i oversættelsen.

[7] Staður við Hrútafjörð, Staðarhreppur, Hún.

[8] Eiríkur Guðmundsson (1727–1795), præst, Staður við Hrútafjörð, Staðarhreppur, Hún.

Séra Eiríkur Guðmundsson á Stað í Hrútafirði skrifar um kjör presta ásamt fleiru 10.4.1771. Lit. ZZ. N° 10.

Pastor Eiríkur Guðmundsson på Staður i Hrútafjörður skriver om præsternes kår med mere 10.4.1771. Lit. ZZ. N° 10.

ÞÍ. Rtk. D3/4–5.
Innsigli/*segl*; Innskráð/*indskrevet* 15.5.1771.

Áritun/*påskrift*: Jndk. d. 15. Maii 1771; Lit. ZZ. N° 10; Hunevands Syssel.

> Veleðla og velbyrðigi kóngl. Maj^{ts} Yfir-Landcommissarius, hr. Andreas Holt!
> Veleðla og velbyrðigi hr. lögmann og kóngl. Maj^{ts} Commissarius, hr. Þorkell Fjeldsted!
> Veleðla og höyfornemme kóngl. Maj^{ts} Commissarius, hr. Thomas Windekilde!
> Höystærede hágúnstugir herr. patroni!

Jafnvel þó sýnast megi að öðrum (nefnilega vorum núverandi héraðsprófasti sr. Bjarna Jónssyni[1] eður og hans formanni, prófastinum honorario sr. Þorsteini Pétursyni[2]) sé anstændugra en mér að describera og demonstera[3] herr. Commissariis armóð og elendugheit[4] prestanna hér norðanlands, allra helst hér í Húnavatnssýslu, einkum þeirra sem halda þau fátækustu prestaköll, þá tek ég mér þó með skyldugri soumission (þar til framknúður af herr. Commissariorum summa et celeberrima humanitate[5] í því að heyra landsins qverelas[6]) þá djörfung

[1] Bjarni Jónsson (ca. 1726–1798) prófastur, Steinnes, Sveinsstaðahreppur, Hún.
[2] Þorsteinn Pétursson (1710–1785) prestur, Staðarbakki, Miðfjarðarhreppur, Hún. Prófastur 1747–1767.
[3] Skýra frá og leiða í ljós.
[4] Fátækt og vesaldómur.
[5] Af höfðinglegri og alkunnri mannúð nefndarmanna.
[6] Kvartanir.

fyrir að áhræra soddan með einu orði, og fátt eitt fleira, sem eftirfylgir:

1° Það er kunnugra en frá þurfi að skýra, hvörsu að sú forfærdeliga höystbeklaganlega[1] og epidemíska[2] fjárpestarlandplága, sem hér í sýslu hefur continuerað í næstliðin 7 samfelld ár, og foreytt landsins sauðfé í flestum héröðum, heldur enn nú við í sínum fullum vigore,[3] með hennar venjulegum symptomatibus,[4] og stendur ekki til að læknast né linast, hvörki curative[5] eður præservative,[6] með nokkurri mannlegri hjálp. Svo sem nú sauðféð, með þess ríkuglegri margfjölgan, var að mestu það einasta og fornemsta lífsnæringar- og nauðþurftarmeðal yfir allt í landinu, hvar með vor góði Guð hefur gefið þess fátækum innbyggjurum meðölin í hendurnar, ei einasta til fæðis og klæðnaðar, heldur og einninn með ull og ullarvörum að betala tilbærilega einum og sérhverjum skatta, skyldur og allar útgiftir, og þar fyrir utan forlénað þeim þá náð að forsýna Kaupenhafnarborgara, í hans eigin kóngl. Maj^ts^ residentzstað, árlega að undanförnu, með slagterie og matvörum, og vér erum nú sömu lífsnæringarmeðölum sameiginlega sviptir.

Svo meina ég þar gefist ei aðrar manneskjur í þeim evropæisku stater, sem af sínum souveraine[7] einvaldsherra séu meðaumkunarverðari en vér, hvörja guðs hönd svo áþreifanlega straffar, að á oss rætist að nokkru leyti hans hótan er hann segir, Ezech. 14. Nær eitt land syndgar á móti mér, og forsmáir mig þar á ofan, þá vil ég útrétta mína hönd yfir það sama, og burtsvipta brauðsnægtunum, og ég vil senda þangað hallæri og upprykkja þar inni bæði mönnum og fénaði. En hvað hefur hingað til á eftir fylgt, að lífsnæringarmeðölunum burtnumdum, nema innbyggjaranna almennilegur undirgangur og eyðilegging? Sem sig sýndi í næstliðnum harðindum, er fólkið lá dautt sem fénaður úti á víðavangi. En hvað Guði þóknast nú, í nærverandi tilstandi, við oss gjöra sé hans blessaðri miskunn og miskunnarfullri for-

1 Skelfilega hörmulega.
2 Farsóttar.
3 Þróttur.
4 Einkenni.
5 Með læknismeðulum.
6 Með fyrirbyggjandi vörnum.
7 Alvaldur, einráður.

sjón á hendur falið. Ég vil segja líkt Davíð: Ef vér finnum náð fyrir drottni, þá lætur hann oss lifa. En hafi hann eigi þóknan á oss, sjá, þá erum vér hér, gjöri hann við oss hvað helst honum vill þóknast. 2. Sam. 15.

Af þessari foreyðandi epidemísku fjárpest erum vér fátækir prestmenn, sérdeilis til hinna ringustu prestakalla, ei einasta sjálfir, ei síður en almúginn í armóð komnir, heldur og einninn sú litla inntekt oss tiltrúaðra prestakalla að mestu ruineruð, sökum almúgans armóðs og elendugheita, af hvörjum sumir geta lítið, en fleiri ekkert goldið af því sem gjalda ber. Að ég nú ei tali um kirknanna kúgildi, hvörjum, ásamt með þeirra árlegum ávexti, burtsvipt hefur sú banvæna fjárpest. Vegna margfaldrar hér af fljótandi ólukku og óhentugleika erum vér komnir í stórar og oss ofvaxnar skuldir, ei alleina við oss tiltrúaðar kirkjur, svo vítt þau pestdauðu kúgildi snertir, heldur og einninn höfum neyðst til að setja oss í skuldir, bæði við vora landsmenn og sér í lagi til þess Íslenska Compagnies, upp á það vér, vorar konur og börn kynnu við líf og hús að haldast, hvar hjá þar yfir má einninn undirdánigst kvarta að nokkrir af oss eru svo sárfátækir orðnir, sagðra orsaka vegna, að ei geta haldið nauðsynlegt verkafólk, hvörs vegna vér með vorum kvinnum, megum sífellt ganga til púlsvinnu og þrældómsverka, og útslíta vorum kröftum með iðuglegu og daglegu erfiði, hvar af það fylgir að vér neyðunst til að setja til síðu vora embættisiðju (sem þó ætti mest að metast) og hana í hjáverkum hafa.

Engvu að síður hafa oss í öllum vorum umgetnum armóð og elendugheitum (er ég óska herr. Commissariis væri svo kunnug, sem þau í raun og sannleika reynast) verið uppálagðar nýjar contributioner, er vér árlega af oss tiltrúuðum prestagörðum og mensaliis[1] höfum hlotið að svara til þess Íslenska tukthúss, og þar að auk fleiri gravamina[2] yfirhangandi, sem eru oss örfátækum óbærileg, einkum í þessu bedröveliga[3] tilstandi landsins, og hvað helst þessarar sýslu, sem hvað mestan skaða tekið hefur af þeirri banvænu fjárpest, og það því framar sem hún var meir byggð upp á sauðpening en mörg önnur héröð. Og er

[1] Jarðir lagðar til framfærslu prests. Danska *mensalgods*.
[2] Umkvörtunarefni, kærumál.
[3] Hörmulega, raunalega. Danska *bedrøvelig*.

annars mjög harðendasamt og heyskaparlítið hérað, allra helst hér í Hrútafirði, hvörs vegna nautpeningi verður ei til gagns fjölgað, í stað þess pestdauða sauðfjár.

Ofan á allt þetta bedröveliga tilstand hefur oss nú trefft það malum[1] að vér höfum enn nú ekki fengið, fyrir næstliðið ár 1770 þá venjulegu ölmusupeninga, sem sá höyst sál. kóngur Friderichus secundus hefur með fundatíunni af dato 1575 — 21. Martii,[2] tillagt oss tiltrúuðum fátækum prestaköllum. Hvar yfir vér höfum kvartað fyrir vorum héraðsprófasti, velæruverðugum sr. Bjarna Jónssyni, hann andregið sagða nauðsyn fyrir hans háæruverðugheitum biskupi vorum, hr. Gísla Magnússyni, hvör sig afsakar með því, hann hafi ei enn nú fengið þessa peninga frá hr. landfógetanum,[3] er eftir straxnefndu kóngsbréfi, af 21. Martii 1575, til fátækustu prestakalla þessa stiftis, fyrir tiltekið ár 1770, leggjast eiga.

Nú jafnvel þótt oss, á þessum fárlegu tíðum, hafi eftir áðursögðu, trefft varia genera et gravamina malorum, ad interitum vergentia,[4] nema Guð bráða bót þar á gjöri, þá megum vér þó svo vítt reikna oss lukkulega að Guði hefur þóknast að láta oss ná þessari tíð, á hvörri honum hefur þóknast, eftir sínu alvísa ráði, fyrir hans kóngl. Maj^{ts} allra náðugustu befaling, að leiða herr. Commissarios hingað í þetta land, sannlega þessu voru kæra útarmaða[5] föðurlandi og oss örfátækum guðsorðsþénurum (í einhvörn oss enn nú óvitanlegan máta) til gagns og besta, sem jafnvel á meðan sauðféð florerade[6] í landinu vorum svo slétt salareraðir,[7] sem vér vitum ekki historíur til að svo sé í nokkru öðru kristnu landi, þar flest af þessum oss tiltrúuðum ringustu prestaköllum importeruðu[8] þá ei meira en 10 — 12 — 14 à 20 rd. um árið, sem engvan veginn kann vera tilstrække-

[1] Hitt okkur það mótlæti.
[2] *Lovsamling for Island* I, s. 101–104 (Anordning om Præsternes Indtægter i Holum Stift, 21.3.1575).
[3] Skúli Magnússon (1711–1794) landfógeti 1749–1794.
[4] Mætt margvíslegu og þungu mótlæti sem jaðrar við eyðileggingu.
[5] Fátæka, örsnauða.
[6] Blómgast, dafna. Danska *florere*.
[7] Illa launaðir.
[8] Höfðu í tekjur.

ligt[1] til að fæða eina persónu eður prestmann, langt síður að skaffa honum þar að auk klæði, bækur, ljós, sæng, og þar fyrir utan að fæða og klæða konu og börn, undirhalda verkafólk, skaffa því sín erfiðislaun, uppbyggja og reparera[2] prestakallsins hús, halda við makt kirknanna kúgildum, með öðrum nauðsynlegum útgiftum.

En í núverandi bedrövelegu tilstandi hefur vort salarium og levebröd meira en halvparten decaderad,[3] hvörs vegna vér kunnum ómögulega að subsistera[4] nema Guð sendi oss nokkra hjálp. En hvörninn hérgreindum armóð og vanlukku vorri mederað[5] verður, veit Guð, því hans þankar eru óendanlega hærri vorum þönkum, og hans vegir vorum vegum. Es. 55. En ég, ei síður í tilliti til minna meðbræðra en míns eigin gagns, sem höldum þessi ringustu prestaköll, til hvörra kóngl. Maj^ts^ ölmusupeningar (sem eru ni fallor[6] 100 rd. til Hólastiftis) eftir fyrrgreindri kóngl. fundatíu, árlega distribuerast[7] eiga (hvað einninn frá sömu forordningar dato, inntil næstliðins árs, árlega viðhaldist hefur) óska auðmjúklega að oss mætti, ei einasta fyrir næstliðið ár 1770, skaffast venjulegir ölmusupeningar, heldur og einninn að þeir sömu mætti framvegis árlega viðblífa, og oss á hentugum tíma meðdeilast.

Enn framar: Með því mér virðist að tolli þess Íslenska tukthúss væri miklu betur varið og anvendt in usus ecclesiasticos,[8] en til uppheldis þjófum, skelmirum[9] og óknyttadrengjum, til hvörra vér megum contribuera af voru litla levebrauði (er ég þó meina að í vissan máta búi við betri kjör og kosti en fátækir prestar), þá vil ég undirdánigst proponera að sami tukthústollur mætti framvegis leggjast til fátækustu prestakalla, og anvendast þeim prestum er þau halda, til uppheldisauka, þeim mest sem aumastir eru, hinum minna sem síður við þurfa. Og með því Norðlendingafjórðungur eður Hólastifti er miklu framar, í

[1] Nægilegt. Danska *tilstrækkelig*.
[2] Halda við, gera við. Danska *reparere*.
[3] Dregist saman um helming.
[4] Draga fram lífið.
[5] Ráða bót á, bæta úr.
[6] Skjátlist mér ekki.
[7] Jafna niður, skipta. Danska *distribuere*.
[8] Nýtt í þágu kirkjunnar manna.
[9] Skelmir. Þrjótur, flækingur eða ósiðaður maður.

flestum sveitum undirkastað árlegum harðendum, en aðrir landsins fjórðungar, og þar hjá víðast miklu minni heyskapur en í öðrum héröðum, þá sýnist ei óbillegt að meiri partur þessa tolls gangi til Hólastiftis, sem og í því henseende að hér í stifti eru engvir peningar fátækum prestaköllum árlega tillagðir, utan einasta umgetnir 100 rd. croner, síðan 1575. Ég er forsikkraður[1] um herr. Commissariorum allra bestu anstaltir að vort umgetið miserabel tilstand, og af því rísandi qverelæ,[2] mættu hans Maj^ts^ kunnar verða. Sed de his satis.[3]

2° Með því það kennir dagleg reynsla að vort verkafólk vill ekki kenna á minnstu menjum þessarar almennu fjárpestarlandplágu, og er allt svo heimtufrekt við sína húsbændur, bæði upp á kost og verkalaun, svo sem þar væri hin yfirfljótanlegasta brauðs- og efnanægð í landinu, bjóða búendum birginn, sem menn plaga að segja, láta þá lengi ganga eftir sér að fá sig til ársvistar, þó með þeim skilmála að húsbóndinn áður undirgangist að skaffa vinnumanninum slíkt kaup sem hann sjálfur upp setur, sem vinnumenn vilja nú gjarnan vera láta frá 4 rd. til 6 rixdala árlega. Fái þeir eigi þetta, þá fást þeir ekki í vist. En séu þeir í hana komnir, og geti þá húsbóndinn ekki haldið út árlega með svo mikil verkalaun, vilja þeir þó ei sættast upp á minna, uppsegja síðan húsbændum vistinni, og vilja heldur vera sjálfráðir lausamenn.

Svo langt er frá því að þessir vilji þekkja, að yfirstandandi fjárpestarlandplága sé þeim send, eður að hennar conseqvencer[4] eigi í hinu minnsta fram við þá að koma, viljandi að allt soddan bitni á húsbændum. Þar ég meina þó, eftir proportion,[5] að Guð straffi alla, svo undirgefna sem yfirboðna, svo verkafólk sem húsbændur, með slíkum almennilegum landplágum. Og hvörninn er það rímilegt[6] eður mögulegt að húsbændur, nú í þessari tíð, geti skaffað sínu vinnufólki svo rífleg verkalaun sem þá allt stóð í blóma í landinu? Eða hvör kann að taka það hann ekki hefur? Og með því vér erum allir syndarar, svo vinnufólk sem húsbændur, þá er hrísið hans hirtandi handar á lofti yfir hvörutveggjum, að hvörutveggjum skuli á því kenna. Því er ósk-

1 Viss.
2 Kvartanir.
3 En nóg um þetta.
4 Afleiðingar.
5 Hlutfallslega, tiltölulega.
6 Sanngjarnt, eðlilegt.

andi að slíkir menn mættu alvarlega refrenerast[1] frá þeirra rasandi sjálfræðishlaupi og strengilega tilhaldið verða að þjóna í vist hjá búendum, fyrir billeg og húsbændum þ[én]anleg verkalaun.

Allt til Stórubólu, sem gekk hér í landi 1707–1708, hafði hér enginn vinnumaður hvað mikill verkmaður sem var, meiri verkalaun um árið en 2 rd. eður 60 al. á landsvísu, og þar að auk 20 al. (scilicet[2] 8 álnir af gjaldavoð) til klæðnaðar, hvar með þeir voru þá fornægðir. En sem sú stóra landplága eður Stórabóla var afgengin, var mikil fólksfæð í landinu og mjög bágt að fá verkafólk. Buðu þá þeir ríkustu búendur hvörjum vinnumanni 4 rd. eður hundrað í verkalaun um árið, ef hann vistaðist hjá þeim, og þar að auk 8 al. gjaldvaðmáls. Með soddan hætti drógu þeir ríkustu verkafólkið til sín, en hinir fátækari máttu þarfnast þess, nema þeir gæfi því eins mikil laun, að hvörju þeir neyddust heldur að ganga en að fá engan vinnumann.

Varð svo þetta hundraðs- og 20 álna kaup svo sem general regla í landinu, og þanninn er þetta í fyrstu hér innkomið. Vil ég nú undirdánigst proponera að laun vinnumanna mætti svo niðursetjast að enginn þeirra hafi meira árskaup en 2rd, 4 mk. croner, eður yfir allt 80 al. á landsvísu, eins og eftir áðursögðu, til forna verið hefur. Item, að engin, og allra síst ólögleg, lausamennska líðist, og að allt soddan ótilheyrilegt og fordjarfanlegt sjálfræði þess ógifta fólksins alvarlega afskaffist, svo sem einn ólíðandi og landinu mjög skaðlegur hlutur, með því ég meina mig ei of tala þó ég segi að stjórnleysi og sjálfræði hafi lengi verið og sé enn nú pest vors föðurlands.

3° Með því ég merki að herr. Commissarii vilji vita af hentugum höfnum til hafskipalegu, þá gefst hér með undirdánigst til vitundar að hér á Hrútafirði meinast að vera hin besta og rólegasta höfn, innan til við svokallaða Skipaeyri (sem meinast að draga nafnið af hafskipalegu þar til forna) er gengur af vestur landinu fram í fjörðinn (nokkuð líkt sem Oddeyri utan til við Akureyrarhöfn), á hvörri eyri að er rétt hentugt og fallegt pláts til kaupstaðarstöðu. Og víst hefur bygging á henni verið í gamla daga, hvað eð votta þær girðingar er þar sjást enn í dag og menn meina verið hafi kauphöndlunarbúðir framandi þjóða á fyrri tíðum. Og víst er það að í minni þeirra er nú lifa hafa hollenskir siglt

[1] Hemja, halda í skefjum.
[2] Það er að segja, nefnilega.

hér inn á fjörðinn og legið á þessari höfn. Er þessi fjörður mjór og langur og mikið líkur Eyjafirði. Og með því hér er mjög langt til kaupstaða á báðar síður, þar eð frá Stykkishólmi til Skagastrandar eru 5 þingmannaleiðir,[1] en þessi sveit mitt í milli sagðra kaupstaða, hvör vegalengd að orsakar stóran óhentugleika um hjálpræðis- og heyskapartíma á sumrum, þá dirfist ég undirdánigst að proponera að hér mætti setjast kaupstaður, til hvörs ei einasta þessi sveit, heldur og aðrar næstliggjandi, mættu sækja.

Framar má ég þess geta að hér inn á Hrútafjörð kemur mikill selur, ei einasta landselur eður svokallaðir kópar, af hvörjum nokkuð lítið veiðist á fáeinum bæjum um vortíma, heldur og einninn af hafsel, er hér gengur inn á haustin, en þó allra helst um vetur nær kemur fram á þorra og góu, í ótölulegum fjölda, inn á lagnaðarísskörina og nálægt henni.

En hér er enginn sem hefur kunnáttu til að fanga hann, og er mikið að sjá soddan yfirgnæfandi blessan af Guði framboðna, en vegna atburðaleysis og fákænsku að hafa slíks engin not. Guð hefur og oftlega gefið hér happ af hvalreka og varla bregðst það að stórfiskar komi hér inn á fjörðinn árlega, helst með hallandi sumri og á haustin, renna svo burt aftur sinn veg. En enginn hefur drengskap né kunnáttu til að leggja þá.

Þetta í stærstu soumission einfaldlega proponerað, innstillist undirdánigst til herr. Commissariorum gúnstugustu consideration, af mér sem með störste honneur og höyagtelse vil finnast.

Stað við Hrútafjörð,
þann 10. Aprilis 1771.

Den höyestærede kongel. Commissions
underdanigste ydmigste tjener

Eiríkur Guðmundsson[2]

* * *

[1] Þingmannaleið. Dagleið ferðamanns að gömlu mati, um 37,5 km.

[2] Eiríkur Guðmundsson (1727–1795) prestur, Staður við Hrútafjörð, Staðarhreppur, Hún.

[Oversættelse 1771]

Translation

> Velædle og velbyrdige kongelig Mayestetts Ober-Landcommissarius, hr. Andreas Holt!
> Velædle og velbyrdige hr. laugmand og kongelig Mayestetts Commissarius, hr. Thorkield Fjeldstæd!
> Velædle og höyfornemme kongelig Mayestetts Commissarius, hr. Thomas Windekilde!
> Höystærede, höygunstige herr. patroni!

Endskjöndt det synes maae, at andre (nemlig vores nuværende herredzprovst hr. Biörn Jonson[1] eller og hans formand, provsten honorario hr. Thorsten Petursen[2]) ere anstændigere end mig, at describera og demonstrere herrer Commissariis, armoed og ælendighed præsterne her norden lands, allerhelst her i Hunevatnssyssel, besynderlig dem som besidde de fattigste præstekalde, da tager jeg mig dog fore, med skyldig soumission (siden jeg dertil er anmoedet af herr. Commissariorum summa et celeberrima humanitate,[3] i dette at höre landets qverelas[4]) den dristighed at anröre saadan med eet ord og nogle faae fleere, som efterfölger:

1° Er det bekjendt end behöve at forklare, hvordan at denne forfærdelige höyst beklagelig og epidemiske faarepæstelandplage, som her i sysselet have continuered i næstleden 7 samfelde aar og forödt landets söydqvæg[5] i fleeste herreder og holder endnu ved i sine fulde vigore, med hendes sædvanlige symptomatibus,[6] og staaer icke til at læges eller forlindre, hverken curative[7] eller præservative,[8] med nogen menniskelig hjelp. Saasom nu söydqvæget, med den rigeste herlighed og mængde,

[1] Bjarni Jónsson (ca. 1726–1798), provst, Steinnes, Sveinsstaðahreppur, Hún.
[2] Þorsteinn Pétursson (1710–1785), præst, Staðarbakki, Miðfjarðarhreppur, Hún. Provst 1747–1767.
[3] Af kommissionsmedlemmernes storsindede og velkendte barmhjertighed.
[4] Klager.
[5] Får. Islandsk *sauðfé*.
[6] Symptomer.
[7] Med legemidler.
[8] Med forebyggende forantaltninger.

var den meste deel det eeneste og fornemste livsnæring og nödtörfftig middel overalt landet, hvormed vor goede Gud haver givet dess fattige indbyggere middelen i hænderne ej alleeneste til föde og klæde, men endog foruden med uld og uldvahre at betale tilbörlig een og enhver, skatter, skylder og alle udgiffter. Og der foruden forlehnet[1] dem den naade at forsyne Kjöbenhavns borgere, i hans egen kongelig Mayestetts resedentzstad, aarligen tilforne med slagterie og madvahre, og vi ere nu samme livsnæringsmiddeler samegentlig borttagen.

Saa meener jeg, der gives ej andre mennisker i de Europæiske stater, som af sin souveraine enevolldsherre ere meere ynksomme værdt end vii, hvilcke gudshaand saa tilfindelig[2] straffer, at paa os fæster saa nær hans vrede og trudseler, der Ezech. siger i 14. Naar et land synder imod mig og forsmaaer mig tilliige, da vil jeg udrække min haand over det samme og bortrycke livsnæringen og sende derhen hunger og dyrtiid og oprycke derinde baade mennisker og qvæg. End hvad haver hiidindtil andet her efterfuldt, naar livsnæringsmidlerne os var fratagne, uden indbyggernes almindelig undergang og ödelegning, som loed sig see i næstleedne haarde aaringer, da folcket laae dödt som fæe ude og paa videmarker.[3] Men hvad, Gud behager i nærværende tilstand at gjöre ved os, er under hans velsignede naad og miskundfulde værnd i hænder befalet. Jeg vil sige samme som David, om vii finder naade for Herren, da lader hand os leve, men have hand ingen behag til os, see, da ere vi her, gjör hand med os, hvad helst hannem got synest. 2. Sam. 15.

PRÆSTERNES SLETTE TILSTAND FORMEDELST FAAREPESTEN[4]

Af denne forödelige epidemiske faarepæst ere vii fattige præstemænd, særdeeles til hine ringeste præstekalde, ey alleeneste self ej mindre end almuen kommen i armoed, og i liigemaade den liden indtegt, os var betroed ved præstekaldet, saa nær ruinered formedelst almuens armoed

[1] Her skænket, bibragt.
[2] Idømmende.
[3] Ude i det fri. Islandsk *úti á víðavangi*.
[4] Denne og andre overskrifter i brevet er skrevet i marginen, sandsynligvis tilføjet af Landkommissionen.

og elendighed, af hvilcke nogle kand lidet end fleere intet betale af det, som de bör gjelde, at jeg nu ej vil tale om kirkernes koeqvilder, hvad tilliige med deres aarlige afvæxt,[1] bortrycket have den skadelige faarepæst. Vegne[2] mangfoldige heraf flydende ulycke og tilhændelser ere vi derudover kommen i store og os forvoxne skylder og gjeld ey alleene ved den os tilbetroed kirke, saavidt de pæstdöde koeqvilder rörer, men heller og tilliige have maatt nödes til at sette os i gjeld baade ved vore landsmænd og derforuden til det Islandske Compagnie, paa det vi med kohne og börn ved liv og huus kunde hjelpes og vedholdes. Hvorhos og derover iliigemaade maae underdanigst klage, at nogle af os ere saa pur fattige vorden, for disse benefnte aarsagers skyld, at ej kand holde fornöden tjenestefolck, hvorfor vii med vore kohner idelig maae gaae til groveste trældomsarbejde og udslide vore kræfter med daglig stedse varende arbejde. Hvoraf fölger, at vii nödes til at sette til side vor embedesværk (som dog mest skulle oppasses) og have samme i medarbejd.

Og allersidst i ald vor ommelte armoed og elendighed (som jeg önskede, herrer Commissarier var saa bekjendt tingen, som den i sig self sandprövet er) været paalagt nye contributioner, vi aarlig af os tilbetroed præstegaard og mensalis[3] have maatt udsvare til det Islandske tugthuus og derforuden fleere gravamina[4] overhængende, som ere os meget fattige ubærelig nu i denne bedrövelige landets tilstand. Og hvad helst dette syssel, som haver taget den meste skade af denne dödfaldende faarepæst, og idet hun var meere og bedre tilfalden[5] paa söydqvæg, end mange andre herreder. Er ellers et meget haardt plads og lidet höeskab herred allerhelst her i Hrutafiord,[6] for hvilken aarsag mand kand ej til gavns tillegge og samle sig stor qvæg som kjör og nööd[7] i stæden for det pestdöde söjdqvæg.

Ovenpaa alt dette bedrövelige tilstande have os troffen den hændelse, at vii have endnu icke faaet for næstleden aar 1770 de sædvanlige almissepenge, som höyst sal. Kong. Friderichus Secundus have med

[1] Udbytte, afgrøde.
[2] På grund af. Islandsk *vegna*.
[3] Mensalgods. Gods, som er henlagt til præstekaldets underhold.
[4] Klagemål.
[5] Her nærmest i betydningen i besiddelse af.
[6] Hrútafjörður, Strand. og Hún.
[7] Tyr. Islandsk *naut*.

fundatiunne af dato 1575, 21. Marty[1] tillagt os ved tilbetroede fattige præstekalde, hvorover vi have besværget os for vores herredzprovst, velærværdig hr. Biarne Jonson, som melder os have andraget dette for hans höjærværdighed vores biskop hr. Gisle Magnuson. Hand undskylder med det, hand have endnu icke faaet disse penge fra hr. landfoged,[2] der efter straxnefnde kongsbref af 21. Martj 1575 til fattige præstekalde udi dette stifft for aar 1770 tillagt er.

Nu omendskjöndt os i disse farlige tiider have effter forberörte treffet varia genera et gravamina malorum, ad interitum vergentia,[3] uden Gud hasteligen boed derpaa gjöre, da maatte vi dog saavidt tælle os lyckelige, at Gud haver behaget at lade os naae denne tiid, hvorved hannem har behaget, effter sin alviise raad, for hans kongel. Mayestetts allernaadigste befaling at leede herr. Commissarius herhid i dette land sandelig dette vor kjære udarmede faderland og os meget fattige gudzords tjenere (udi en slags os endnu uvidende maade) til gafn og beste, som alligevel og imedens söydqvæged florerede i landet vare saa slet salarerede, som vi veed icke historie til, at saa er i nogle andre christne lande. Der fleest af disse os tiltroede ringeste præstekalde importerede[4] da ej meere en 10, 12, 14 à 20 rdr. om aaret, som ingenlunde kand være tilstræckeligt til at föde een persohn eller præstemand, langt mindre at skaffe hannem derforuden, klæde, böger, lys, sæng saa og föde og klæde til kohne og börn, underholde arbejdsfolck, skaffe dem sin arbejdslön, opbygge og reparere præstekaldets huuse, holde ved magt kirkernes koeqvilder med fleere fornödentlige udgiffter.

End i nuværende bedrövelige tilstand have vor salarium[5] og levebröd meere en halvparten decaderad,[6] for hvilchen aarsag vi umuelig kand subsistere, uden Gud sender os nogen hjelp. Men hvordan den her bemelte armoed og vanlykke vores medered[7] værde, veed Gud, thi hans tancker ere uendelige og höyere end vore tancker, og hans veje

[1] *Lovsamling for Island* I, s. 101–104 (Anordning om Præsternes Indtægter i Holum Stift, 21.3.1575).
[2] Skúli Magnússon (1711–1794), landfoged 1749–1794.
[3] Mødt megen og tung modgang, som er på kanten af ødelæggelse.
[4] Indbragte.
[5] Løn.
[6] Forringet.
[7] Råde bod på, dvs. hvordan der bliver rådet bod på vores armod og ulykke.

vore veje. Es. 55. End jeg ej ringere i henseende til mine medbrödre en min egen gafn, som holde disse ringeste præstekalde, til hvilcke kongelig Mayestetts almissepenge (som ere ni fallor[1] 100 rdr. til Holestift) efter forommelte kongelig fundatie aarligen distribueres bör (hvad ligeleedes fra samme forordnings dato indtil næstleden aar aarligen har vedholdet), bedende ydmygelig, at os maatte ej eeneste for næstleden aar 1770 skaffes sædvanlig almissepenge, men med og at de samme fremdeeles aarlig maatte vedblive og os paa behændig tiid meddeeles.

Endnu ydermeere. Med det mig synes, at de islandske tugthuustolle var meget bedre nedsatt og anvendt in usus ecclesiasticos[2] end til ophold for tyve, skielmere og ustyrelig skarnvorne drenge, til hvilcke vi maae contribuere af vores ringe levebröd (og jeg meener, at de i visse maader boe ved bedre conditioner end fattige præster). Da vil jeg underdanigst proponere, at samme tugthuustolle maatte fremdeeles henlegges til fattige præstekalde og anvendes de præster, mand tæncke, til ophold det helst har fornöden, dem som armest er, og de andre, som icke ere saa hardt trængende, mindre. Og eftersom Nordlendingefjordingen eller Holestift er meget fremmere i fleeste sveiter underkasted haarde aaringer end andre landets fjordinger. Og derhos videst meget mindre höeskab end i andre herreder, da tykest[3] icke ubilligt, at den störste part af denne told henlegges til Holestifft. Som og i den henseende at her i stiftet ere ingen penge fattige præstekalde aarlig tillagde uden eeneste de omtalte 100 rdr. croner siden 1575. Jeg er forsikkret om de hhh^{rrr} Commissarium allerbeste anstalter, at vores forberörte miserable tilstand, og af det reissende qverelæ,[4] maatte hans Mayestett kunde vorde. Sed de his satis.[5]

TJENESTEFOLK OG LÖSEMÆND

2° Giver os daglig kjendelser, at vores arbejdzfolck vil icke være bekjendt det mindste saar, denne ald gingne faarepæstelandplage, og ere altsaa i meere maade paakrævende ved sine husbonder baade paa kos-

[1] Hvis jeg ikke tager fejl.
[2] Anvendt til nytte for geistligheden.
[3] Synes.
[4] Klager.
[5] Men nok om dette.

ten og lönnen, saasom her var overflödighed og nock af alle ting i landet. Byder bonden eller begjær en vindemand, saa maae hand gaae længe til ham, förend hand kand formaae ham til aarstjeneste, dog med conditioner at husbonden först undergaar, at forskaffe vindemanden saadan lön som hand self paasætter, som vindemanden nu gjerne vil lade være fra 4 til 6 rdr. aarlig. Faae de icke dette, da faaes de icke til tjenesten heller, naar de nu ere komme i tjenesten, og hvis husbonden da icke kand holde ud aarligen at betale dem saa megen tjenestelön, ville de dog ey lade sig accordere mindre, opsiger siden husbonden tjenesten og vil heller være sin egen herre som lösemand.

Saa langt er fra det, at disse ville vedkjendes, at dem overhængende faarepæstelandplage ere dem sendt, eller at hendes conseqvencer bör i hine mindste frem ved dem at komme, ville at ald[1] saadan tynger husbonden. Der jeg meener dog effter proportion, at Gud straffer alle, saavel undergivne som overmænd, saavel tjenestefolck som husbonder med slige almindelig landplage. Og hvordan kand det være rimeligt eller mueligt, at husbonder nu i denne tiid kand skaffe sine tjenestefolck saa stor arbejdslön, som da alt stod i blomstrende velstand i landet. Eller hvem kand tage det, som hand iche har. Og med det vi ere alle syndere saavel tjenestefolck som husbonder, da er hans hænders vredes riis oplöft at straffe os begge, saa at vii skulle kjende det. Thi er önskende, at slige mænd maatte alvorlig refrenerast[2] fra deres rasende selfraadighedslöb og strengelig tilholdet vorde at gaae i tjeneste hos bönderne for billig og husbonden taalelig lön at betale.

Alt til den Storekoppesyge, som her gick i landet 1707, 1708, hafde her ingen vindemand, hvor goed arbejdere hand var, meere lön aarlig end 2 rdr. eller 60 alen paa landsviis og derforuden 20 al. (scilicet[3] 8 alen gjeldevaad[4] vadmel) til klæder, hvormed de vare fornöyede. Og da nu den store landplage, eller Storabola,[5] var overstaaen, var folckemangel i landet og meget ondt at faae tjenestefolck. Böde da de riigeste boende enhver vindemand 4 rdr. eller hundred i tjenestelön om aaret,

[1] *Ville at ald* gentaget.
[2] Tøjles.
[3] Nemlig.
[4] Vadmel, som kan bruges som gyldig betaling. Islandsk *gjaldvoð*.
[5] Det islandske navn for koppeepidemien, der startede i Island 1707, og som benævnes Storekoppesyge ovenfor.

hvis hand ville fæste sig til tjeneste hos dem og foruden 8 allen gjeldevaad eller vadmel. Paa saadan maade droge de riigeste tjenestefolchet til sig, en hine fattige maatte miste, uden de gav eens megen lön, hvad de tilnödest at undergaae[1] heller end at faa ingen vindemand.

Blev saa dette hundred og 20 alen i lön som en general regel i landet, og saaleedes er det i förstningen her indkommen. Vil jeg nu underdanigst proponere, at vindemændslön maatte saaleedes nedsættes, at ingen af dem skulle have meere aarlig lön end 2 rdr. 4 mk. croner, eller i allt 80 alen paa landsviis, ligesom efter forbemelte og tilforn voret have. Item at ingen og allersidst ulovlig lösemænd lides,[2] og at alt saadan utilhörligt og fordærveligt selfraadighed det ugifte folck alvorlig afskaffes, saasom een ulidende og landet en meget skadelig ting med det, jeg formeener mig ej at have oftalt,[3] dog jeg siger, at regjerings- eller styreslöse og selfraadighed have lenge været og er endnu en pest vors faderlands.

HAVNE

3° Med det jeg formerke, at herrer Commissarii ville faae at viide af gode og behændige hafne til hafskibe, da gives hermed underdanigst tilkjende, at her i Hrutafiord formeener at være en af de beste og roligste havne inden til ved saakaldet Skipaeyre (som at have navn af hafskibe, som der have ligget tilforn), som har sin gang af Vesterlandet frem i fiorden (noget ligt som Oddeyre[4] uden for Akkeröeshafn[5]), paa hvilcke eyre[6] er rett et behændigt smuck pladtz til een kjöbstæd. Og viist har derpaa den voret bygning i gamle dage, hvad der sees skinbahrlig merkelse til, endnu i dag sees. Og mand formeener, at der have været handelshuusse af fremmede nationer i gamle tider, og det er vist, at i minning[7] de, som nu leve, have Hollandske sejglt herind

[1] Her i betydningen udstå.
[2] Her i betydningen tåles.
[3] Ordet findes ikke i ordbogen, men brevskriveren må mene, at han ikke har overdrevet.
[4] Oddeyri á Akureyri, Hrafnagilshreppur, Eyjaf.
[5] Akureyri, Hrafnagilshreppur, Eyjaf.
[6] Dvs. Skipaeyri, Hrútafjörður, Hún.
[7] Hukommelsen hos. Islandsk *minni*.

paa fjorden og ligget paa denne hafn. Denne fjord er smal og lang og meget ligt Eyefiord,[1] og effterdi her er meget langt til kjöbstæden paa begge sidder, da at fra Stikerholm[2] til Skagestrand[3] ere 5 tingmaneleid,[4] som mand her ongefehr bereigner 5 miile á[5] tingmanneleed, skulle gjöre 25 miile. End denne sveit ligger midt imellom begge fornefnte kjöbstæder, hvilcken lang vey foraarsager stor ubehændighed om sommeren, naar mand skal söge sin livsnæring udi höeslætstiiden med græsset og indsamle sig höeaufling. Da understaaer jeg mig at proponere, at her maatte oprettes kjöbstæd icke eneste for denne sveit eller destrict, men endog for andre næstliggende, som derhen kunde söge.

SELHUNDEFANGST

Ydermeere maae jeg melde, at herinde paa Hrutefiord kommer een stor mængde af selhunde, ej eeneste kaldet landselhunde,[6] af hvilcke fanges noget lidet fra faae jorder om foraaret, men endog eet slags selhunde, som kommer af havet og her indlöber om hösten, allerhelst om vinteren sidst in January og February i utallig mængde ind med iisjacker[7] og holder sig nær den.

End her er ingen, der har videnskab at kand fange dem, og er meget at see saadan overgaaende velsignelse af Gud frembuden, og formedelst ukyndighed og krafteslöse anstalter maae miste og have ingen nytte af sligt. Gud har og offte givet her lycke af hvalfiskedriv,[8] og det slaaer sjelden fejl, at her jo ind paa fjorden aarlig kommer store hvalfiske, heldst naar det lider ud paa sommeren og hösten, renner saa sin vey bordt igjen, end ingen har mandskab eller videnskab eller instrumenter til at möde dem.

1 Eyjafjörður, Eyjaf.
2 Stykkishólmur, Helgafellssveit, Snæf.
3 Skagaströnd, Vindhælishreppur, Hún.
4 Dagsrejse i forhold til gamle mål. Svarer til ca. 37,5 km. Islandsk *þingmannaleið*.
5 Her i betydningen pr.
6 Spættet sæl. Islandsk *landselur*. Her har oversætteren fra 1771 udeladt tre ord i den islandske udgave af brevet: eller såkaldte sælunger.
7 Isbjerge. Islandsk *ísjakar*.
8 Hvaler, der er drevet i land.

Dette i störste soumission eenfoldig proponered indstilles underdanigst til herrer Commissariorum gunstigste consideration af mig, som med störste honneur og höyagtelse vil findes.

Stad ved Hrutafiord,[1] den 10de Aprilis 1771.

Den höystærede kongelig Commissions underdanigste ydmygste tjener

Eyrikur Gudmundsen[2]

L. S.

Séra Þorsteinn Pétursson á Staðarbakka ritar greinargerð sem hann nefnir „Landbetrunarþanka nýfundingar“ [án dags. 1770/1771]. Lit. ZZ. N° 1.

Pastor Þorsteinn Pétursson på Staðarbakki skriver en redegørelse, som han kalder “Landforbedringstancker nyebefunden” [uden dato 1770/1771]. Lit. ZZ. N° 1.

ÞÍ. Rtk. D3/3–16.
Innsigli/*segl*; Innskráð/*indskrevet* 15.5.1771; Greinargerð þessi er áður prentuð í ævisögu séra Þorsteins: *Sjálfsævisaga síra Þorsteins Péturssonar á Staðarbakka*. Haraldur Sigurðsson bjó til prentunar, Reykjavík 1947, s. 351–357. Þar tekin eftir afriti í handritadeild Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafns: JS 207, 4to. Flestar íslenskar þýðingar á latneskum tilvitnunum í greinargerðinni eru fengnar úr ævisögunni. / *Denne redegørelse er tidligere trykt i Þorsteins selvbiografi:* Sjálfsævisaga síra Þorsteins Péturssonar á Staðarbakka. *red. Haraldur Sigurðsson, Reykjavík 1947, s. 351–357. Denne er taget fra en afskrift i håndskriftafdelingen i Islands National- og Universitetsbibliotek:*

[1] Staður við Hrútafjörð, Staðarhreppur, Hún.
[2] Eiríkur Guðmundsson (1727–1795), præst, Staður við Hrútafjörð, Staðarhreppur, Hún.

JS 207, 4to. De fleste islandske oversættelser af latinske citater i redegørelsen er hentet fra selvbiografien.

Áritun/*påskrift*: Jndk. d. 15. Maii 1771; Fra præpos. Emeritus i Hunevands Syssel Thorsten Petersen; Lit. ZZ. N° 1; Hunevands Syssel.

LANDBETRUNARÞANKA NÝFUNDINGAR

Það er öllum skynsömum og kunnugum mönnum vitanlegt að almennings búskaparlag hér í landi stendur á þessum 4um fótum:

1° Sauðfjártínguninni, hvar af fólk hefur fæði, klæði og skæði, og kaupa sér þar með alla nauðsynlega atvinnu, bæði innanlands og utan, hvar um nú gagnar ei fleira að tala, þar þess betri framfóturinn er ei alleina kominn á kné, heldur nær því fallinn til fulls allvíða, hvar við engin umbinding né lækning fæst.

2° Annar fótur undir búi voru er heyskapurinn. Á honum þurfum vér nú þess fastara að standa til að fóðra og fjölga kúpeningi, þar sem nokkur líkindi eru til þess. Og sýnist mér hann kynni nokkuð að umbætast með því:

α) Að girt væri kringum túnin, aftur eins og í gamla daga, svo hvörki bítist þau né blási svo mjög upp, heldur mættu verða best við útgarða hvar nú er lakast.

β) Að hlaða upp stakkgarða á útengi eins og víða má sjá að verið hefur til forna, hvað ég meina ei einasta skeð vera af hestaskorti í harðindum, heldur og til að spara sumartímann og þerrirdagana á hvörju menn tefja sig, til að flytja heyið heim, víða langar leiðir, og gætu á meðan gjört tvöfalt heyverk á útengjum. Um annan engjabata vil ég ei tala, því að orkuleysið og örbirgðin fylgjast að hjá oss. En þetta sem áður er sagt, hygg ég kynni að láta sig gjöra ef almennileg lög kæmu þar um. Heyið má flytjast heim á haustin og altíð þá ei hindrar heyskap.

3° Þriðji fóturinn, sem menn þurfa nú freklega að standa á, er fiskeríið við sjóinn og er það að sönnu víðast stundað sem verður. Forordningin af 28. Febr. 1758[1] þar um hljóðandi er ærið góð og nauðsynleg, en þó sumum enn ókunnug. Ég sé þar ei í neina ómögulega hluti befalaða, öngu að síður er þar lítt eftir gjört, sérdeilis vantar þann

[1] *Lovsamling for Island* III, s. 291–295 (Reskript til Amtmand Magnus Gislason, ang. Fiskeriets Drift i Island, 28.2.1758).

6., 7., 8., 14., 15., 16. artic. efterlivelse. Ó, að vér hefðum fiskiduggur, bæði til að afla úti á djúpinu og líka að flytja bjargræði milli landsins útkjálka í þau héröð sem aðdrættina vantar í. Þetta sýnist mér besta og nauðsynlegasta hjálparmeðal, sérdeilis fyrir allt Norðurlandið í þessari fjárfellirstíð. NB. Salt og fiskinet vanta alls staðar.

4° Kauphöndlanin er svo fjórði fótur undir voru landsbúi. Hún hefur lengi gengið hér misjafnt til, þó oftast upp á þann móð að vér þykjumst verða undir. Varan vor lítilsvirt, afturrekin og úrkastað. Sú ótaxerða[1] felld til stórs skaða, einkum knyttetöyið[2] af tvinnuðu bandi, svo menn verða aldeilis að leggja hér niður smábandsgjörð,[3] sem þó hefði verið oss nú miklu þénanlegra vegna ullarleysis. Ég vil ei tala um þann gamla taxta á Íslands vaðmáli sem nú er óþolandi, og nærri því eins á fé í þessari tíð.

Nautin forðast og margur að reka í kaupstað, þótt til hefði, með því þau eru hér miklu miður tekin en þau seljast vor á meðal innbyrðis. Fyrir þessar sakir kemur nú ei helmingur af almúga í kaupstað ár eftir ár og lifir við stóran skort og vesæld heima. Ég veit að þetta er allareiðu til leiðinda klagað og vil því ei fjölyrða þar um. En í því allra náðugasta leyfi sem hans kóngl. Maj^st^ hefur gefið, ei einasta embættismönnum, heldur og einum og sérhvörjum innbyggjara til að undirvísa og ráðleggja þeirri kóngl. Commission eftir sínu viti, hvað sem til landsins almennilegrar viðréttingar þéna kynni, þá dirfist ég til að gjöra forslag upp á þetta eftirfylgjandi:

1° Viljum vér hafa kauphöndlan árlega, alleinasta við vors allra náðugasta kóngs undirsáta, sem flytji til landsins alla nauðsynlega vöru, en ei aðra, og komi hingað svo snemma á sumrum sem verða kann. Separat höndlanin[4] væri oss þénanlegri en compagnis sem allir landsins patrioter[5] hafa bæði með rökum demonstrerað og einninn óskað.

[1] Vörur án fasts verðlags utan vörutaxtans.

[2] Prjónavörur.

[3] Smáband. Fínt ullargarn til að prjóna úr sokka og vettlinga.

[4] Separathandel eða sérverslun. Verslunarfyrirkomulag þar sem hafnirnar voru leigðar út til einstakra kaupmanna líkt og tíðkaðist á fyrri hluta 18. aldar. Gagnstætt við félagsverslun (da. *kompagnihandel*) þar sem allar hafnir landsins voru leigðar út saman til eins félags líkt og á dögum Almenna verslunarfélagsins (1764–1774).

[5] Föðurlandsvinir.

2° Taxtinn sem gjörðist 1702[1] viljum vér haldist (sem vér höfum nú haft uppi 70 ár) á allri þungavöru, samt öðru sem þar er tilnefnt, og nú nauðsyn að innfæra eftir tíðinnar tilstandi. En ótaxerða varan gangi eftir því sem sett var á næstliðnu sumri, er fæstir fá þó að vita. Íslenska varan aftur á móti óskum vér auðmjúklegast að megi framfærast í nærverandi dýrtíð á þennan hátt.

1° Einn veturgamall sauður 30 f., tvævetur 40 f., þrevetur 50 f., fjögurra vetra 60 f. Þetta allt er eftir gamallri landsvísu hér, og er þó ómótmælanlega víst að þær fáu kindur sem vér nú eigum eftir eru miklu betri en þær voru til forna, og kemur það af heygjöf og vetrareldi, sem það hefur nú meir en fyrrum.

2° Naut veturgamalt 100 f., tvævett 140 f., þrevett 180 f., fjögurra vetra 2 hndr. 40 f. eða 7 rixdalir. Kýr að því leyti eftir vænleika og vexti.

3° Smáprjónles, karlmannssokkar hvítir vel unnir af tvinnuðu bandi 24 f., blákembdir eða rauðkembdir eins góðir 30 f., kvensokkar hvítir vel tættir 12 f., barnssokkar 8 f.

4° Prjónpeysa hvít af smábandi tvinnuðu 60 f., eingirnispeysa velþæfð mórauð 45 f., dittó hvít 40 f., önnur dittó lakari 35 f., grófasta dittó 30 f., allar nógu stórar fullorðnum. Þeldúkar mættu og vel seljast frá oss, ein al. á 8 f. Skinn af veturgömlum sel 10 f. etc. Sú mikla gnægð af tóbaki og brennivíni sem hingað flyst árlega er landinu til útörmunar og mörgum til ólukku. Menn gefa þar fyrir lífbjörg sína en svelta síðan etc.

§ II

Til að forbetra nokkuð inntektir fátækustu presta.

1° Væri það hinn brýnasti vegur að leggja þeirra köllum til eina eða aðra jörð frá biskupsstólunum og þeim ríku klaustrum í stiftinu, hvörjum ég kalla þá betur varið heldur en nú er. En megi slíkt ei nefna, og ei heldur neitt frá sýslumönnum draga, þá sýnist mér það kynni að láta sig gjöra fyrir utan almúgans stóra þvingan, α) að hvör prestur sem hefur minna en 50 rd. inntekt vissa árlega, fái hér eins slags fiskitíund eins og lengi hefur verið í Vestmannaeyjum, sem þeir kalla undirgift. Svoleiðis að hvör sóknarmaður gjaldi presti sínum hér upp í

[1] *Lovsamling for Island* I, s. 563–575 (Forordning om den islandske Taxt og Handel, 10.4.1702).

landinu 1 f. af 1 hndr. sem hann aflar við sjósíðuna það árið, þá hann er kominn heim úr lestaferð það sumarið.

Prestar í sjóplátsunum hafa sjálfir sæmilegar inntektir, betra en á landsbyggðinni, og þurfa ei að taka toll af framandi vermönnum, þeir gefa þeim og ekki sína þjónustu ef með þarf. Manntalsfiskar,[1] sem vermenn gjalda staðarins yfirvaldi undir Jökli, væru húsbóndanum vel greiðandi ef það hefði nokkra umsjón um útróðrarmannsins dyggva þjónustu, og rækslu og hagnað við húsbóndann. En sé sú tilsjón engin þá veit ég ei fyrir hvað þeir fiskar koma. Ekki er hér réttargangi til að segja oftast.

Prestum er og þént með því að þeir fengi allra náðugast uppgjöf á öllum extra sköttum og nýjum álögum sem þeir hafa aldrei haft fyrr en nú í hörðustu tíð, svo sem tukthústollurinn og bændaskattheimtan etc. Allir prestar skyldu og fá nokkur laun fyrir sín extra embættisverk, viðlíkt og statuerað var fyrir Suðurstiftið á synodo generali á Alþingi 1764,[2] sem hér er hvörgi í öllu Hólastifti hið minnsta fyrirgefið enn nú.

2° Ef kirkjur fengju hér tíundir af öllum kóngs og stóla jörðum, klaustra og kirkna jörðum eins og bændanna, þá væru þeim það styrkur nokkur. En sóknarfólkið hjálpi upp á hitt sem nauðsynlega vantar.

3° Oeconomie bæði geistlegra og verslegra held ég forbetrast kynni þar viður ef nokkuð betri stjórn væri haldið yfir voru vinnufólki sem er allt of sjálfrátt og óttast öngvan aga, hleypur burt án allra orðsaka og af segir að vinna lengur hjá sínum fyrri húsbónda þegar hann finnur að nokkru við það, og fer hvört sem ætlar sér. Er svo varla undir nokkrum lögum eins og allir aðrir kóngsins þegnar.

Ég vildi óska að allra náðugast yrði confirmeruð sú stiftamtmannsins ordre sem Pétur Raben skrifaði til biskups sál. Steins Jónssonar upp á Alþingi, dat. Fregatten 10. Julij 1720 sem hér á rétt við þetta efni.[3] Hann segir svo þar í: Látið af predikunarstólunum kunngjöra, að enginn skuli yfirgefa hér eftir sína þjónustu og víkja til annarra plátsa, nema hann hafi þar fyrir sig að bera síns sóknarprests skriflegan

[1] Manntalsfiskur. Gjald lagt á aðkomumenn sem komu í verstöðvar til útróðra og rann til sýslumanna sem þóknun vegna aukinnar löggæslu á vertíð. Tíðkaðist aðallega á Snæfellsnesi og í Gullbringusýslu.

[2] Á prestastefnu á Alþingi. Sjá: *ÞÍ*. Bps. A. III. 4. Prestastefnubók 1735–1810, s. 255–256 (Synode generali, 12.7.1764).

[3] *Alþingisbækur Íslands* X, s. 509–513 (Bréf Peters Rabens, Fregaten 10.7.1720).

vitnisburð að hann með vilja og vitund síns fyrra húsbónda sé hjá öðrum vistaður og hafi lifað skikkanlega í þeim söfnuði hvar hann var.

Vilji hann ekki þetta gjöra, eftir áminning prestsins þar sem hann kemur, þá fái hann ei sacramente fyrr, og standi síðan opinberar skriftir. Væri þetta lögtekið þá hindraði það nokkuð hjúanna stroku frá einum húsbónda til annars hér, og þá væri síður tekið á móti þeim með báðum höndum af öðrum ef þeir bæru soddan sannferðuga kynning með sér. Að sönnu er það útþrykkilega befalað í forordning um agann, artic. 26,[1] að allir skuli óska vitnisburðar, þá þeir skipta um vistir og enginn án þess inntakast. En með því þar er ekki nokkuð straff lagt, sér í lagi upp á húsbóndann eða þénarann, þá lifir hvorigur þar eftir. Og sumir drengir segja sig gildi einu hvörn vitnisburð húsbóndinn gefi sér, þeir fái eins vel vist annars staðar samt sem áður etc. Meðan hússtjórnarstandið lagfærist ekki hjá oss, og hreppstjórar skipta sér þar ekkert af, þá er engin von að landbúskapur vor fái bót til gagns!

b) Það þyrfti og að setjast fast með lögum verk og laun vinnufólks og kaupamanna sem slá hjá bændum um sumartíma og heimta óhófskaup, og besta merg úr búi bóndans bera þeir burt að hausti.

c) Ég vildi að politieordningin sem gjörðist hér á Alþingi 1720[2] væri öll lögtekin í punkt og prik (öngva veit ég hér þénanlegri) og gapastokkur uppsettur af sýslumönnum á hvörjum þingstað og kirkjustað, og hreppstjórum gefin skipan og myndugleiki að setja í þá með sóknarprestsins ráði allan óknyttaungdóm fyrir utan allan process. Svo lengi það ei skeður fær hér enginn óráðvandur drengur eða stelpa hindran né kinnroða innan hrepps.

d) Gamlir menn hafa sagt mér að 10 aurar hafi hér verið algengilegt vinnumannskaup á ári fyrir Stórubólu, og áttu þeir þó þá meira en nú til búskapar þá tekið og heimtað er fullt 1 hndr. og eytt síðan strax aftur í tóbaki og skrautbúningi og yfirlæti fram yfir allt sitt hóf. Giftast síðan félausir á tvítugsaldri, kunnandi ekkert í hagsýni, sparsemi, hússtjórn eður nokkrum búnaðarreglum og verða strax sveitinni til þyngsla og niðurdreps með sinni ómegð, eftir fá ár liðin, og uppskera

[1] *Lovsamling for Island* II, s. 615–616 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746).
[2] *Alþingisbækur Íslands* X, s. 557–570 (Uppkast lögmanna og sýslumanna að lögreglutilskipun fyrir Ísland, 17.7.1720).

svo snarlega ávöxt sinnar ódygðar sem þeir sýndu meðan þeir voru hjá öðrum. Turpe qvidem dictu, sed si modo vera fatemur etc.[1]

e) NB. Það gengur rétt viðlíkt til hér hjá oss um vinnufólkið og barón Holberg skrifar, *Epistola* 261, um handverkssveinana utanlands.[2] En það er munurinn að hér er langtum hægra að setja takmörk þeirra sjálfræði. Landið er lítið og ekki hægt að hlaupa út úr því. Þess vegna má hér gjöra sameiginlegt reglement fyrir alla, eftir þeirra vinnulagi um kaupgjald og eins annan viðgjörning alls staðar, svo þá gildi ei að hlaupa frá einum til annars. Svo lengi þetta ei gjörist verður ei vinnufólki í aga haldið til gagns í landinu.

f) Hreppstjórar vorir eru eftir vonum sérhlífnir því þeir fá engin laun nema óþökk eina fyrir allt ómakið, bæði hjá yfirboðnum og undirgefnum, en gætu þó til vegar komið besta undirlagi til sveitarinnar velferðar, bæði í andlegum og líkamlegum efnum, ef þeir væru tilsjónarsamir, velviljaðir, og styrktir af sýslumönnum í öllu tilbærilegu. Sed qvis virtutem amplectitur, ipsius præmia si tollas?[3] Spyrji menn hvar þau skuli takast þá þorir enginn að segja: Gjaftollum sýslumannanna er best þar til verjandi. Þeir voru í öndverðu gefnir sjálfkrafa af almúganum til að firra sig vistum og smásektum. Nú mætti gjöra svo gott úr þessu illu að þeim yrði hvörri sveit til velferðar! Ef þeir pössuðu vel upp á sitt embætti fengju þeir og meira í saktali eftir þeim nýju forordningum.

Það sýnist mér og ekki ótilhlýðilegt að þeim hreppstjórum gæfist nokkur fríheit frá því að liggja undir niðursetum og almennilegum sveitarþyngslum sem aðrir bændur verða að hafa, er ekkert ómak gjöra sér til þess að hafa neina forsjón fyrir því er hreppinn varðar nema á sínu eigin heimili.

g) Prestarnir þyrftu og þess við að vera ekki undirorpnir framfæri annarra ómaga og sveitarbarna, þar sem þeir sjálfir annars verða, vetur

[1] Turpe quidem dictu, sed — si modo vera fatemur — / vulgus amicitias utilitate probat: Víst er skömm að segja frá því en — ef við nú viðurkennum hið sanna – þá virðir fjöldinn vináttuna í takti við notagildið. Ovidius, *Pont.* 2.3, 7–8. Hinn lærði lesandi á að þekkja niðurlagið (sbr. skammstöfunina *etc.*) en þar í er áfellisdómurinn.

[2] Ludvig Holberg, *Epistler*, bind 3, s. 354–355.

[3] Virtutem qvis enim amplectitur ipsam præmia si tollas?: Því hver umfaðmar dygðina sjálfa ef þú tekur burt umbunina? Juvenalis, *Sat.* 10, 141–142. Rangt er farið með tilvitnunina en merkingin hin sama.

og sumar, að sjá um allra þeirra uppfræðing, kristindóminum ex publico officio,[1] og halda öðrum til þess að kenna þeim nokkuð gott (sem oftast gengur treglega), líka vel taka ungdóminn (þessa munaðarlausu) heim til sín tímum saman, húsa þau og yfirheyra undir confirmation en hafa alls ekkert fyrir það ómak af sveitinni. Ég er hræddur um að það muni kunna að smeygja sér inn hjá oss sameiginlega sem hið heiðna skáld hefur kveðið: Ipse decor recti facti, si præmia desint, non movet et gratis pænitet esse probum.[2] Sérdeilis í almennilegum harðindum, þegar menn hafa lítið að lifa við sjálfir, og eru þar hjá helst aðsóktir framar öðrum af gestum og gangandi fólki, sem ætla sér til gistinga á þeirra stöðum, en kostpeningar öngvir tíðkaðir í landinu. At nemini tacuisse nocet, nocet esse locutum![3]

h) Það eina get ég að síðustu að mér sýnist engin þörf að fást um selstöður eða fjárrekstur til afrétta á meðan sauðpeningi fjölgar ekki aftur nokkuð töluvert í landinu. Það ómak gefur ei operæ pretium.[4] Ekki heldur er hér í mörgum stöðum að fá torfskurð til eldiviðar, en að kaupa það og færa til sín frá öðrum jörðum er fátækum bónda og einvirkja ómögulegt.

Um kál og matarjurtir getum vér ei tilreynt hér í sýslu (þótt vildum) því oss hefur altíð vantað sæði þar til og líka undirvísun um aðferðina sem enginn hér hefur neitt vit á.

Ég vona mínir elskulegu hr. hr. Commissarii forþenki ei þessi mín fákænleg margyrði og aabenhjertighed,[5] sem ég hefi í ljósi látið í trausti þeirra góða conduites[6] og afrækt til föðurlandsins velferðar.

Nemo patriam, qvia magna est amat, sed qvia sua,[7] segir Senecca.

1 Samkvæmt opinberri skyldu.

2 Ipse decor recte facti, si praemia desint, / non mouet et gratis paenitet esse probum: Sjálfur heiðurinn af réttlátu verki skiptir engu, ef launin vantar og menn iðrast að gera rétt án borgunar. Ovidius, *Pont.* 2.3, 13–14.

3 Rumores fuge neu studeas nouus auctor haberi; / Nam nulli tacuisse nocet, nocet esse locutum: Flýðu slaður og láttu ei hafa þig fyrir nýju. Ei skaðar að hafa þagað heldur talað. *Disticha Catonis* 1. 12. Rangt er farið með tilvitnunina en latínan er rétt og merkingin hin sama.

4 Er ekki fyrirhafnarinnar virði.

5 Einlægni, hreinskilni.

6 Úrræðasemi, hyggindi. Danska *konduite*.

7 Enginn elskar föðurlandið af því það er stórt heldur af því það er hans.

Yrði nú þetta allt sem hér er áminnst lagfært, kalla ég það mikla og góða restitution.[1]

Guðs almáttugs tilhlutan, hér að ofan, leggi til vors allra náðugasta konungs, yðar sjálfra (sem hans trúrra erindisreka) og allra vorra góðs ásetnings, náð sína, lukku og blessan í Jesú nafni, amen.

SUPPLEMENTUM

Ég minnist aftur á agaleysi og blygðunarleysi barna og vinnuhjúa hér í landi, sem er svo commune malum[2] að það gjörir öllum illt, bæði til viðbúðar og afspurnar. Og þyrftu því allir að leggja fram hvað helst þeir kunni því til lækningar og lagfæringar að upphugsa, með því hér eru öngvir barnaskólar, hvar inni þau fái að læra skikkanlegt siðferði. Þá veit ég ei nema hér gæti komist á gang einn ambulerandi præceptor[3] (eins og í Noreg skal vera) sá eð færi um sóknina til að sjá eftir barnanna typtan og tilsögn, og kenndi líka beqvæmelega[4] aðferð þar út í. Hreppstjórar skipta sér ekkert af bæjarbrag annarra. Húsagaforordningunni[5] er ei framfylgt. Prestar koma einu sinni á ári (þeir geta og vel ei oftar) og er heimafólki hægt að dylja sína annmarka þá stundina. Nescio, qvid dicam, aut qvo me vertam![6]

Ég hefi reynt mig innan héraðs og vel víðar að tala um soddan sakir! Sæpe premente deo, fert deus alter opem![7] Og aftur segir annar gamall spekingur: Pars sanitatis velle sanari fuit.[8] Ég óska: Bene feliciterq[ve] res hæcce vertat! fiat, fiat![9]

* * *

1 Endurgjald, umbun.
2 Almennt böl.
3 Farkennari.
4 Hentuga. Danska *bekvemmelig*.
5 *Lovsamling for Island* II, s. 605–620 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746).
6 Ég veit ekki hvað ég á að segja eða hvert ég á að snúa mér.
7 Oft þegar guð stöðvar veitir annar guð hjálp. Ovidius, *Trist*. 1.2.4.
8 Hluti lækningarinnar var að vilja læknast. Seneca, *Phaedra* 249.
9 Þetta mál snúist vel og gæfusamlega, það verði, það verði.

[Oversættelse 1771]

Translation

LANDFORBEDRINGSTANCKER NYEBEFUNDEN

Det er alle fornufftige og bekjendte mennisker vitterligt, at den almindelig boeskapsstandsmaade[1] her i landet staaer paa disse 4re föder:

1° Söjdqvægets auflingen,[2] hvoraf folck haver föde, klæde og skoe paa födderne og tilkjöber sig dermed alle nödvendige og behövende ting baade inden- og udenlandz. Hvorom nu gafner ej meere at tale, der denne bedre forfoed[3] er ej alleene kommen paa knæe, men endogsaa nær falden til fyldest[4] paa de fleeste stæder, hvorved ingen lindring eller læggelse[5] faaes.

2° Den anden foed under vor boe, som er höeskabsauflingen, paa den behöve vii nu des fastere at stande til at föde og formeere kjör og nööd paa de stæder, hvor mand seer, dertil er beqvæmmeligst, og synes mig, den kunde endnu noget forbedres med det.

α) At gjerde[6] var omkring tunet, paa den samme maade som været have i gamle dage, saa de hverken bides af creature eller saa meget opblæses af vinde. Heller maatte være best ved udgjerder,[7] hvor nu er slettest.

β) At oplade stakgarde[8] paa udmarke eens[9] og videst[10] maae see at have været tilforne, hvad, jeg meener, ej eeneste at være skeed af hestemangel i haarde tiider, eller og til at spare paa sommertimen og törre dagene, paa hvilke mand töver sig til at flötte höet hjem videst een lang vej, og kand mand imedens gjöre dobbelt arbejd ved höevær-

[1] I den islandske udgave af brevet henvises til almuens landbrugsform. Islandsk *búskaparlag*.
[2] Avling.
[3] Forben. Brevskriveren mener sandsynligvis, at fåreavlen er den vigtigste næringsvej inden for landbruget.
[4] Her fuldstændigt.
[5] Lægelse, dvs. helbredelse.
[6] Gærde.
[7] Dvs. lige ved gærdet.
[8] Gærder omkring en plads hvor høet stakkes. Islandsk *stakkgarður*.
[9] Her i betydningen ligesom. Islandsk *eins*.
[10] De fleste steder. Islandsk *víða*.

ket paa udengerne. Om anden engers eller udmarkers forbedring vil jeg icke tale, thi at krafteslösshed og fattigdom fölges ad hos os. Men dette, som forhen er sagt, tænker jeg, det kunde lade sig gjöre, om almindelig lov kom derom. Höet maae flöttes hjem paa hösten og altiid, der ey forhindres höeskappen.[1]

3° Treede foeden, som mand behöve nu som mest og best at stande paa, er fiskeriet ved söen, og er det at sande videst iagttaget og befordrest, som mueligt er. Forordningen af 28de February 1758[2] derom formeldende er meget god og nödvendig, end dog somme endnu ubekjendt. Jeg seer derudi ey nogen umuelig ting befalet, ja langt meere er der kuns lidt efftergjordt, særdeeles fattes den 6., 7., 8., 14., 15. og 16. articuls effterlevelse. O, hvad om vi hafde fiskehucherter,[3] baade til at fange paa dybet med og ligesaa at flötte fisken imellom landets udstrækninger og næsserne hen til de stæder, hvor de ellers har besværligt at henflötte. Dette synest mig et beste og nödvendigste hjelpemiddel, særdeeles for ald Norderlandet i denne qvægfaldene tiid. NB. Salt og fiskegarn mangler allestæds.

4° Kjöbstædshandlingen er den fjerde foed under vor lands boe. Den har længe gaaet her mislige[4] til, dog offtest paa den maade at vii tyckes ligge under. Vores vahre forringes i værdien, viist tilbage og gjör udkast.[5] Den utaxerede feldest[6] til stoer skade, særdeeles tvinnet smaaebaandspronlæss,[7] saa mand faaer aldeeles at legge need smaaebandsgodsarbejde, som dog hafde været os nu meget tjenligere formedelst uldemangelen. Jeg vil ej tale om den gamle taxt paa Islands vadmel, som nu er icke at tælle[8] og næsten ligesaadanne med qvæget i denne tiid.

Nööd eller stude undslaaer sig mange fra at drive til kjöbstæden, dog de vare til, fordi at de ere her meget mindre i værdien antagne, end de selges os imellem indbyrdes. For denne aarsage skyld komme

1 Høslæt. Islandsk *heyskapur*.
2 *Lovsamling for Island* III, s. 291–295 (Reskript til Amtmand Magnus Gislason, ang. Fiskeriets Drift i Island, 28.2.1758).
3 Hukkert. Fladbundet skib med rund agterende og op til tre master.
4 Utilfredsstillende.
5 Her i betydningen smide ud, kasseres.
6 Den utakserede nedsættes i værdi. Islandsk *felld*.
7 Strikvarer af fint uldgarn. Islandsk *smábandsprjónles*.
8 I den islandske udgave af brevet står *óþolandi*, dvs. uacceptabel.

icke halfdeelen af almuen til kjöbstæden aar efter aar og lever ved stor mangel og armoed hjemme. Jeg veed, at dette er allereede til ledelse[1] klaget, og derfor vil jeg ej ordlange[2] meere derom. Men i den allernaadigste tilladelse, som Hands kongelig Mayestett haver givet, icke alleeneste embedsmændene, men endog een og hver indbyggere til at undervisse og raadlegge den kongelig Commission efter sine videnskaber, hvad som til landets almindelig vedretting[3] tjene kand, da fordrister jeg mig til at gjöre forslag paa dette efterfölgende:

1° Ville vii have kjöbstædshandlingen aarlig alleeneste ved vores allernaadigste Konges undersaatter, som flötte til landet alle fornödentlige vahre, og ingen anden og komme herhid saa tidlig om sommeren, som mueligst skee kand. Separat handling[4] var tjenligere end compagnie, som alle landets patrioter med bevisinger demonstreret og iliigemaade forlanget.

2° Taxten, som gjordest 1702,[5] ville vii holdest (som vii nu have haft udi 70 aar) paa alle tunge vahre samt andre, som der er tilnefnt, og nu nödvendig er at indföre effter tidernes tilstand. End de utaxerede vahre bliver efter den priis, som de vare nedsadte til næstledne sommer, som faae dog faaer at vide. Islandske vahren igjen derimod forlanger vii ydmygeligen at maatte fremföres i nærværende dyrtiid paa denne maade.

1° Eet aars gammelt faar 30 f., 2 aars 40 f., 3 aars 50 f., og 4re aars 60 f. Dette alt er efter den her gamle landsviis og er dog uimodsigelig vist, at de faae söyder, som vi nu eje efter, ere meget bedre, end de vare tilforn, og kommer det af got foeder, de nyde om vinteren, som de nu have meere end tilforn.

2° Nööd eller stude aar gammel 100 f., 2 aars 140 f., 3 aars 180 f.,

1 Her i betydningen kedsomhed, jf. den islandske tekst. Islandsk *leiðindi*.

2 I den islandske udgave af brevet anvendes ordet *fjölyrða*, som betyder at tale længe og detaljeret om noget.

3 Genopretning. Islandsk *viðrétting*.

4 Separathandelen. Organisering af handelen, hvor havnene blev forpagtet individuelt af købmændene, som det foregik i første del af det 18. århundrede i modsætning til kompagnihandel (compagnieshandel), hvor alle landets havne blev lejet til et samlet kompagni eller handelsselskab, som f.eks. Det Almindelige Handelskompagni (1764–1774).

5 *Lovsamling for Island* I, s. 563–575 (Forordning om den islandske Taxt og Handel, 10.4.1702).

4 aars 2 hndr. 40 f. eller 7 rdlr. Kjör paa samme maade effter væxt og anden godhed.

3° Smaaebaandspronlæss, mandshoeser hviide vel arbejdet af tvinnet baand 24 f., blaaemeleret eller rödmeleret[1] strömper, eens gode 30 f., qvindfolckhoeser hviide vel tette 12 f., börnehoeser 8 f.

4° Een hviid pronlæsströye af tvinned smaaeband 60 f., eenbaandströje vel toved[2] modröd[3] 45 f., ditto hviid 40 f., anden ditto slettere 35 f., groveste ditto 30 f., alle store og fuldkommen. Teldukar[4] saakaldet eller fiin vadmel maatte og vel selges fra os 1 alen à 8 fiske, skin af aar gammel sel 10 f. etc. Saa meget overflöd af toback og brendeviin, som herhid flöttes aarlig, er landet til udarmelse og mange til ulycke. Mand giver derfor det, mand behöve til livetz ophold, og hungrer siden etc.

§ II

Til at forbedre noget de fattige præsters indtegter.

1° Var det den gjemenste vey at tillegge deres kalde een eller anden jord fra bispestoelen og de rigeste klostere i stifftet, hvilcke jeg kalder at komme dem vel, heller[5] end nu er. End maae icke sligt nefnes, og ej heller noget fra syselmændene drage.[6] Da synes mig, det kunde lade sig gjöre foruden almuens store tvingen,[7] α) at hver præst, som have mindre end 50 rdr. indtegt, visse aarligen faae her eenslags fisketiende, eens og længe været have udi Westmanöe, som de kalle undergift. Saaleedes at hver sognemand gjelder[8] sin præst her oppe i landet 1 fisk af 1 hndr., som hand aufler sig ved söesiden det aaret, naar hand kommer hjem af læsteferden[9] det sommer.

Præster i söestæderne have self temmelige indtegter, bedre end oppe i landsbygden, og behöve icke at tage told af fremmede söemænd. De

1 Farvede i blå eller rød nuancer.
2 Valket. Islandsk þæfa.
3 Rødbrun. Islandsk *móraud*.
4 Vadmel af fint uld. Islandsk *þeldúkar*.
5 Snarere. Islandsk *heldur*.
6 Trække.
7 Brevskriveren henviser til, at det ikke bliver en stor byrde for almuen. Islandsk *þvingun*.
8 Her betaler.
9 Her er tale om en rejse til handelsstedet med pakheste til at transportere varerne hjem. Islandsk *lestarferð*.

give dem og icke sin tjeneste, naar behov gjöres. Mandtalsfiske,[1] som söemænd betale ombudets öfrighed under Jökelen,[2] var husbonden velkommen, om de hafde nogen eftertanke[3] om söemandens troe tjeneste og hans forseelig flittighed ved husbonden. End er den tjeneste intet agtet, da veed jeg icke, hvorfor disse komme skal. Ingen rettergang er hertil at sige offtest.

Præsterne er og tjent med det, at de fick allernaadigst opgif[4] paa alle extraskatter og nye paalæg, som de aldrig have hafft förend nu i haardeste tiider saasom tugthuustolden og bondeskattens paafordring etc. Alle præste burde at faae noget i lön for sin extra embedsforretning. Vedlige og statuered var for Syderstiftet[5] i synodo generali paa Altinget 1764,[6] som ingensteds er her i ald Holestift det mindste efter eller foregivet endnu.

2° Om kirker fick her tiender af Kongens og bispestoelens, clostere og kirkejorder ligesom bönderne, da var det dem til nogen styrkelse, end sognefolcket hjelpede paa det andet, fornödentlig maatte mangle.

3° Oeconomien, baade den gejstlige og verdslige, holder jeg kunde forbedres her videre, om nogen bedre styrelse eller regjæring blev holden over vore tjenestefolck, som er altfor selvraadigt og har ingen frygt eller redssel. Löber bort af tjenesten foruden ald aarsag og afsiger at være længer hos sin forrige husbond, naar hand finder noget ad ved dem, og far saa, hvor de agter sig og tyckes neppe at være under nogen lov som alle andre Kongens undersaatter.

Jeg vilde önske, at allernaadigst blev confirmeret den ordre, som stifftamtmand Peter Raben skriv til bispen sal. Stein Jonsson paa Altinget dateret Fregatten 10de July 1720, som ligner ret her vid dette efne.[7] Hand siger derudi, lader af prædickestoelen forkynde, at ingen skulle overgive herefter sin tjeneste og vige til andre pladser, medmin-

[1] Mandtalsfisk. Afgift lagt på tilrejsende, der kom til fiskepladserne for at fiske, og som gik til sysselmændene som honorar for øget retshåndhævelse i fangstsæsonen. Forekommer først og fremmest på Snæfellsnes og i Gullbringusyssel.

[2] Snæfellsnesjökull, Snæf.

[3] Opsyn med. Islandsk *umsjón*.

[4] Frafald. Islandsk *uppgjöf*.

[5] Suðurstift, dvs. Skálholtsstift.

[6] Et kirkeligt møde på Alting. Se: *ÞÍ*. Bps. A. III. 4. Prestastefnubók 1735–1810, s. 255–256 (Synode generali, 12.7.1764).

[7] *Alþingisbækur Íslands* X, s. 509–513 (Brev Peter Rabens, Fregaten 10.7.1720).

dre hand have og bær med sig sins sognepræstes skrifftlige vidnesbyrd, at hand med villje og vidende sin forrige husbond er hos andre til tjeneste fæsted og have levet skickelig i det sogneherret, hvor hand var.

Vil hand icke dette gjöre effter præstens paaminding, der hvor hand kommer, da faar hand ej sacramentet för og stande siden aabenbahre skriffte. Var dette lov tagen, da hindrede det noget tjenestefolcks bortlöbende fra een husbond til anden her, og da vare de maaeske icke saa hastig modtagne med begge hænder af andre, om de bar saadan eet sandfærdig attest med sig. At endelig er det udtryckelig befalet i tugthuusforordningen articul 26,[1] at alle skulle begjære vidnesbyrd, naar de skifter tjenester, og ingen des foruden antages. Men som der er icke nogen straff paalagt hver i sit stæd paa husbonden eller tjeneren, saa lever ingen af dem begge dereffter. Og somme drenge siger sig gilde eene, hvordan vidnesbyrdet er, som husbonden giver dem. De faae eens vel tjeneste andrestæder alligevel nu som tilforne etc. Imedens huusregjæringsstanden forbedres icke hos os, og hreppstjorer[2] befatter sig icke dermed, da er ingen forhaabning, at vor landoeconomie faae bod og bedring til gafns.

Det behövtes og med lovlig midler at fastsette een viss arbejdzlön for tjenestefolck og kjöbemænd, som slaae græs hos bönderne sommertimen og paastaae ubillig lön og det beste marg[3] af bondens boe, bære det bort om hösten.

Jeg vilde, at politieforordningen, som gjordest her paa Altinget 1720,[4] var i alt lovtagen i punct og prik (intet ved jeg her tjenligere), og gabestock opsatt af syselmændene paa hver tingstæd og ved hver kirke. Og hreppstjorerne given befalning og myndighed at sette dem derudi med sognepræstens samtycke, alle ondskabs ustyrrelige ungdomme, foruden ald process. Og saa længe det icke skeer, faae her ingen hallstarrige drenge eller piiger hindrelse eller blive kinröde[5] inden hrepps.

Gamle mænd have sagt mig, at 10 öre have her været almindeligt vindemands lön om aaret for den Storecoppesyge og ejede da meere

[1] *Lovsamling for Island* II, s. 615–616 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746).
[2] Repstyrer. Islandsk *hreppstjórar*.
[3] Marv. Islandsk *mergur*.
[4] *Alþingisbækur Íslands* X, s. 557–570 (Uppkast lögmanna og sýslumanna að lögreglutilskipun fyrir Ísland, 17.7.1720).
[5] Kindrøde, dvs. rødme af skam. Islandsk *kinnroði*.

endnu til boeskap. Siden tagen og paafordret fuldt 1 hndr. og forödt det siden strax derefter i tobak og klædedragt og anden fremmed overdaadighed over sin maade. Gifft sig siden fattig paa 20te aars alder, vankundig i at see sig noget til beste hverken i sparsommelighed eller huustjeneste eller nogen boestandsregler, og bliver strax hreppen til tyngsel og nedtryckelse med sine fölgere effter faae aar liden. Og opskjære[1] saa snarligen den opvæxt over sine udyder, de gav pröver af, medens de vare hos andre. Turpe qvidem dictu, sed si mode vera fatemur etc.[2]

Det gaar rett vedligt[3] til her hos os om tjenestefolck, og baron Holberg skriver *Epistola* 261 om handverkssvennene udenlands.[4] Men dette er forskjellen, at her er langt mageligere at sette for deres selfraadighed et merkelig anstöd. Landet er lidet og er icke saa got at löbe bort deraf, des aarsag maae her gjöre eet samtegentlig reglement for alle efter deres arbejdstjeneste, om lönnen og ens om anden vedgjörelse allesteds, saa det agtedes ej at löbe fra een til anden. Saa lenge dette ej gjöres, vorder icke tjenestefolck holden i agelse til gafns udi landet.

Vore hreppstjorer som effter formodning skaaner sig self meget i deres forretning, saasom de faae ingen lönn uden vrede og utak for ald deres umage baade af höje standspersohner og undergivne, end kand dog komme i værk at befordre hreppens velfærd til det beste, baade i det aandelige og legemlige, om de vare forsigtige, velvillige og bestyrket af sysselmanden i alt, hvad billigt er. Sed qvis virtutem amplictitur, ipsius premia si tollas.[5] Spörger mand, hvor det skal tages? Da tör vel ingen sige, gjeftolde syselmandens er best dertil falden. De vare i begyndelsen af en selfvillighed given af almuen til at befrie sig for smaae forseelser, nu maatte gjöre got af det onde, at det blef hver

[1] Høster. Islandsk *uppskera*.

[2] Turpe quidem dictu, sed — si modo vera fatemur — / vulgus amicitias utilitate probat: Vist er det en skam at sige det, men — hvis vi nu indrømmer sandheden — så værdsætter de fleste venskabet i takt med anvendeligheden. Ovidius, *Pont.* 2.3, 7–8. Den lærde læser bør kende afslutningen på citatet (jfr. forkortelsen etc.) for det er dér kritikken ligger.

[3] Lignende. Islandsk *viðlíkt*.

[4] Ludvig Holberg, *Epistler*, bind 3, s. 354–355.

[5] Virtutem qvis enim amplectitur ipsam præmia si tollas?: Thi hvem omfavner dyden selv, hvis du fjerner belønningen? Juvenalis, *Sat.* 10, 141–142. Citatet er forkert, men meningen er den samme.

hrepp til velferd! Om de passede vel op sitt embede, fick de og meere forseelsestolde efter den nye forordning.

Det synes mig og icke utilhörligt,[1] at hreppstjorer var given nogen frihed fra dette at betynges med nedersettninger[2] og almindelig sveitetyngsle,[3] som andre bönder maae have, og intet umag gjöre sig dertil at have nogen anseelse for det, hreppen vedkommer, uden paa sit eget hjemme.

Præsterne behövte det og at icke være undertryckt og byrdet med andres (omager[4]) og sveitebörn,[5] saasom de self ellers maae vinter og sommer see om ald deres velfærd i christendommen ex publico officio[6] og holde andre til at lære og kjende dem noget got (som offte gange seendrægtelig til). Ligesaavel maae tage ungdommen (fattige og ingen forsvarshjelp) have hjem til sig tiid og anden, huuse dem og overhöres til confirmation, end have altsaa derfor intet af hreppen for sin umage. Jeg frygter for om, at det monne kunde indsnige sig hos os samtegentlig,[7] som den hedenske poet haver digtet: Ipse decor recti facti, si præmia desint, non movet et gratis pænitet esse probum.[8] Særdeeles i almindelig haarde tiidender, naar mand have lidet at leve self ved og ere derhos helst besögt fremfor anden af gjeste og gangende folck, som agte sig at tage hvile- og nattestæd paa deres hjemme. End kostpenge ere af ingen givet og ey heller i landet brugeligt. At nemini tacuisse nocet, nocet esse locutum.[9]

Dette eene efftertænckеr jeg til sidst, at mig synes ingen fornödenhed gjöres at indrette (selstade[10]) eller drive qvæget til fjelds, imedens

1 Utilbørligt. Islandsk *ótilheyrilegur*.

2 Fattiglemmer, der forsørges af egnens tiendebetalende bønder. Islandsk *niðursetningar*.

3 Byrde af fattigvæsenet. Islandsk *sveitarþyngsli*.

4 Her menes børn. Islandsk *ómagi*.

5 Fattige børn, der forsørges af egnens tiendebetalende bønder. Islandsk *sveitarbörn*.

6 Ifølge offentligt embede.

7 Til fælles. Islandsk *sameiginlega*.

8 Ipse decor recte facti, si praemia desint, / non mouet et gratis paenitet esse probum: Selve æren af et retfærdigt arbejde betyder intet, hvis lønnen mangler, og mænd fortryder at gøre det rigtige uden betaling. Ovidius, *Pont.* 2.3, 13–14.

9 Rumores fuge neu studeas nouus auctor haberi; / Nam nulli tacuisse nocet, nocet esse locutum: Fly sladder og vær ikke årsag til ny. Det skader ikke at have tiet snarere at have talt. *Disticha Catonis* 1. 12. Citatet er forkert, men latinen er korrekt, og meningen den samme.

10 Sæter. Islandsk *selstaða*.

söjdqvæget icke formeerer noget anseeligt paa tallet i landet igjen. Det umag giver ej operæ pretiu.[1] Icke heller er her paa mange stæder at faae torvskjær til at brænde. End at kjöbe det og siden flötte det fra andre jorder ere fattige bönder, som ere eene paa hjemmet, umueligt.

Om kaal og madurter kand vi icke sætte nogen pröve eller forsög med her i syselet, dog vii vilde, thi os have altid manglet sædfröet dertil og ligesaa undervisning om indrettningen, som ingen her har nogen videnskab om.

Jeg formoeder mine elskelige herrer Commissarier fortæncker ej disse mine eenfoldige og mange sammen tagne ord og aabenhjertighed, som jeg have leedt for lyset i den fortröstning deres goede conduites[2] finde noget, som tjene kand til faderlandets velferd.

Nemo patriam, qvia magna est amat, sed qvia sua,[3] siger Senecca. Vorde nu dette alt, som jeg her rört ved forbedring, kalder jeg det nu meget og goed restitution.[4]

Den almægtige gudskraft her ovenfra legge til vores allernaadigste Konges Eder self, (som hans troefaste ærende have forrettet), og alle vores en god og naadig bönhörelse at maatte nyde og dertil lycke og velsignelse i Jesu nafn amen.

SUPPLEMENTUM

Jeg minder offtere paa agelöse og bluefærdiglöse börn og tjenere her i landet, som er saa commune malum,[5] at det gjör alle ondt, som höre og spörge, og behövte det, at alle fremlagde middel hvad helst, der til lægedom og forbedrelse kunde tjene at optæncke. Saasom her ere ingen börneskoeler, hvorinde de kunde faae at lære skickelige sæder, da veed jeg ej andet, det kunde jo komme her i gang een ambulerande præceptor[6] (ligesom udi Norge skal være) den samme at rejse omkring i sognene til at eftersöge börnenes behandling og undervisning og tillige kjende og betyde herudinden beqvemmelige adfærder. Hreppstjorerne bekymre sig intet om, hvad skik i andres huusse bruges eller gjöres.

1 Er ikke umagen værd.
2 Konduite, situationsfornemmelse.
3 Ingen elsker fædrelandet, fordi det er stor, men snarere fordi det er hans.
4 Gengældelse.
5 Alment onde.
6 Omgangslærere, omrejsende lærere.

Huustugtsforordningen[1] er icke fremfölgt, præsterne komme end gang om aaret (de kand og vel ej offtere komme), og er det hjemmefolket en let sag at dölge sine uskicker paa den stund. Nescio, qvid dicam, aut qvo me vertam.[2]

Jeg haver forsögt mig inden herredet og fleere stæder at tale om saadanne sager. Sæpe premente deo, fert deus alter opem.[3] Og atter en anden gammel viisinge siger: Pars sanitatis velle saneri fuit.[4] Jeg önsker: Bene filiciterq[ve] res hæcce vertat! fiat, fiat.[5]

L. S.

Séra Guðmundur Guðmundsson í Undirfelli og séra Jónas Benediktsson í Vesturhópshólum skrifa um aga vinnuhjúa og fleira 5.5.1771. Lit. Oo. N° 1.

Pastor Guðmundur Guðmundsson i Undirfell og pastor Jónas Benediktsson i Vesturhópshólar skriver om tugt af tjenestefolk med mere 5.5.1771. Lit. Oo. N° 1

ÞÍ. Rtk. D3/5–20.
Innskráð/*indskrevet* 15.7.1771.

Áritun/*påskrift*: Under mit Couvert indsendt til Commissionen den 15. Julii 1771. Fieldsted; Lit. Oo. N° 1; Hunevands Syssel.

Veleðla og velbyrðigi herr. Andreas Holt!
Veleðla og hávísi herr. Þorkell Fjeldsted!
Veleðla og höyfornehemme herr. Thomas Windekilde!

[1] *Lovsamling for Island* II, s. 605–620 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746).
[2] Jeg ved ikke, hvad jeg skal sige, eller hvor jeg skal vende mig hen.
[3] Lukker en gud en dør, åbner en anden. Ovidius, *Trist*. 1.2.4.
[4] En del af helbredelsen var at ville helbredes. Seneca, *Phaedra* 249.
[5] Denne sag må gå vel og lykkeligt! Det bliver således. Det bliver således.

Allra náðugast forordnede Landcommissarii!
Háttbjóðandi gúnstigu herrar!

Eftir sem hans kongel. May^t^ af sérdeilis háföðurlegri umhyggju fyrir þessa fátæka lands velferðarframkvæmd hefur allra náðugast fundið fyrir gott að umbjóða yðar veleðlaheitum inn hingað til landsins að reisa, fyrir ljós að leiða og meðdeila hvað sem helst álítast kann þénanlegt til landsins og innbyggjaranna almennilegs besta og uppreistar.

Sömuleiðis allra náðugast befalað að hvað sem helst einn eður annar af kærleika til föðurlandsins og þess velferðar getur ráðlagt á þann hátt og til nefnds augamiðs, það sama skuli hann gefa an fyrir yðar veleðlaheitum. Svo viljum vér í auðmjúkustu undirgefni tilkynna vorar einfaldar beþenkingar sem fylgir.

I° Vel vitum vér að dygðin og sannur guðsótti eigi og megi heita vissasti grundvöllur til stjórnarstandsins viðhalds, eflingar og besta í einu landi, og höfum að hrósa loflegri og kristilegri lagaskipan vorra hásál. guðhræddu konunga (óskandi að tilbærilega væri svo vel yfir þeim sömu haldið sem eftir lifað). Kunnum því og ekki að sjá né útgrunda nokkuð sérdeilis sem in statu qvo[1] geti hér í landi fljótt og vel þénað til meiri andlegrar uppbyggingar og viðréttingar disciplinæ ecclesiasticæ et domesticæ fere prorsus collapsæ.[2]

En í þess stað óskum vér einasta í undirgefni að yðar veleðlaheit vildu láta sér þóknast eftir hafandi háum myndugleika að recommendera[3] til Hóladómkirkju bókþrykkirins 2^ær^ bækur þeirra sælu hálærðu manna, nefnilega *Summaria* biskups hr. Guðbrands[4] yfir biblíuna, sem áður fyrr í hans tíð hafa þrykkt verið, og *Commentarium* biskups mag. Vídalíns[5] yfir epistolas Pauli,[6] sem aldrei hefur enn undir pressu komið, og er enn til alleina í fárra lærðra manna höndum. Báðar þessar bækur álítum vér mikið þénanlegar fyrir stúderandi geistlegar persónur hér í landi sem fátæktar vegna eru ei í standi til aðrar stærri og dýrari utanlands frá að innkaupa.

1 Miðað við núverandi ástand mála.
2 Kirkju- og heimilisaga sem er að hruni kominn.
3 Mæla með, leggja til.
4 Guðbrandur Þorláksson (1541(?)–1627) Hólabiskup 1571–1627.
5 Jón Vídalín (1666–1720) Skálholtsbiskup 1698–1720.
6 Þýðingar og skýringar á bréfum Páls postula. Óprentað. Varðveitt í handritum á Landsbókasafni Íslands – Háskólabókasafni.

En hvört þénanlegt sýndist að hér publiceraðist ein bók innihaldandi moralískar og oeconomískar reglur og þanka, eftir annarra landa aðferð og háttalagi að svo miklu leyti sem best kynni saman að koma við þessa fátæka lands, fólksins og tíðanna ásigkomulag, setjum vér í undirgefni til æðri og vitrari manna beþenkingar.

II° Eitt sem meðal margs annars þrykkir og graverar statum oeconomicum[1] hér í landi er sannarlega skortur á þjónustufólki. Svo búendur geta þess vegna hvörki benýttað[2] sér heyskap né fiskerí til nauðsynlegrar lífsatvinnu.

Orsakast þetta malum α) af of háu og ólöglegu kaupgjaldi sem svokallaðir kaupamenn úr sjóplátsum heimta af búandi fólki í sveitum fyrir þeirra vinnu um heyskapartímann, nefnilega 3 fj. smjörs fyrir hvörja viku, sem er sú besta landsins vara og gildir í nærverandi tíð ei minna en 2 sléttir dalir. Hér að auk vilja nefndir kaupamenn hafa fæði, skóleður, nauðsynlega uppvartning alla, haga fyrir hesta sína etc. Allt þetta gratis[3] sem kostar þó vel meir en 2 mk. um vikuna.

Hér af flýtur β) að þeir sem enn eru ársvistarmenn hjá búandafólki vilja gjörast lausamenn í von viðlíks ábata, hvörjir lausamenn dag frá degi, ár frá ári, fjölga og taka um heyskapartímann jafnmikil laun sem áðurtaldir kaupamenn.

Allt svo fækka γ) vinnufærir karlmenn meir og meir hjá búandafólki. Og þeir fáir sem í vistum eru hlaupa árlega frá þeim eina til annars sem meira kaup býður í þessari aðþrengjandi dýru tíð. En yfir allt er nú vinnufólksins kaupgjald uppstigið fram yfir forna venju meir en til helminga, þar hvör einn sléttur vinnumaður lætur sér ei líka minna en 1 hndr. 20 al. um árið, sem þessa lands fátækt þolir öngvan veginn í góðri, enn síður í hallæristíð.

Og nær fátækir búendur megna ei svo miklu kaupgjaldi að svara árlega, svo hljóta þeir að missa sitt vinnufólk, þar aðrir ríkari sitja fyrir sem meira kaup bjóða vinnufólki, eftir sem hér er nú engin viss regla eður almennur jöfnuður á orðinn. Annars þykir þó mörgu af vinnufólki umgetið kaupgjald slétt lítið og unir lítt sínum kosti, sökum þess stóra ábata sem það sér að kaupamenn og lausamenn taka alleina um 10 vikna tíma af árinu meðan slátturinn yfirstendur.

[1] Grefur stöðugt undan efnahagnum.
[2] Fært sér í nyt.
[3] Að kostnaðarlausu, ókeypis.

Þess vegna álítum vér hærst nauðsynlegt og ómissandi til oeconomiens viðurhalds og forbedring:

1° Að komið sé í veg fyrir kaupamannanna óbillegar prætensioner[1] upp á þeirra kaupgjald um sumartímann (svo sem bændur yfir allt þurfa þó ætíð við þeirra þjónustu meðan heyskapurinn yfir stendur). Og gjörð uniformis regula[2] þar um, upp á líkan hátt sem politie anordningin, er gjörðist af vitrustu mönnum lands þessa á Alþingi A° 1720 útvísar,[3] nefnilega að hvör sá kaupamaður sem slær 3ja daga slátt á 6 dögum skuli til launa fá 2 fj. smjörs eður 20 al. í smjöri og peningum, fyrir hvörja viku, minna ef minna vinnur.

2° Að afskaffist þau fríheit sem allt of margir taka sér fyrir á þessum tímum til að vera lausamenn, þvert á móti fornri lagavenju hér í landi, svo að mannfólkið kynni því betur að haldast í vistum hjá búandafólki.

3° Að fastsetjist upphæð á vinnufólks kaupgjaldi yfir allt hjá ríkum og fátækum. Sýnist oss að landsins fátækt þoli ei að sama stígi hærra en til 90 al. árlega fyrir hvörn gagnlegan vinnumann til lands og sjóar. En fyrir vinnukonu 30 al., en vefkonu eður þeirrar sem talsvert gjörir að karlmannaverkum 40 al., auk annarrar góðvildar sem húsbændur skyldast til að sýna hvörutveggjum án reiknings. En smiðir sem vinna allt nauðsynlegt búsmíði uppberi 1 hndr. Tiltekið kaup greiðist sérhvörjum í peningum, vaðmáli og annars slags fatnaði sem fólkinu hentar best, líkavel[4] í fríðum peningi,[5] nær fólkið girnist það og húsbændur fá því orkað án síns baga.

4° Sýnist oss bæði húsbændum og þjónustufólki þénanlegt að vinnufólk blífi sem lengst í sömu skikkanlegri vist við áðurtalda kosti og væri ei óbillegt að hvör sá karlmaður sem þjónar með dygð og hollustu í sömu vist 6, 7 til 8 ár, þiggi af sínum húsbændum þá burt víkur 1 hndr. til verðaura, fyrir utan tiltekið venjulegt árskaup. En gagnleg vinnukona 40 al. undir sama skilyrði. En hvör sá sem lengur staðnæmist í sömu vist, þjónar með dygð og ráðvendni, og slítur sinni heilsu, sá er víst enn meira góðs maklegur.

1 Ósanngjarnar kröfur.
2 Almenn regla.
3 *Alþingisbækur Íslands* X, s. 557–570 (Uppkast lögmanna og sýslumanna að lögreglutilskipun fyrir Ísland, 17.7.1720).
4 Einnig.
5 Lifandi búfé.

Þetta meinum vér að vinnufólki væri víst haganlegra en að flækjast úr einni vist í aðra ár frá ári. Sýna víðast lítinn dugnað, og forþéna svo enn minna til að setja með fætur undir sitt bú síðar meir. Þar allfáir hafa þolinmæði í sömu vist nokkur samfelld ár að þjóna og hagfelld laun að ávinna, heldur hlaupa örfátækir til að giftast á æskualdri, áður til gagns lært hafa nauðsynleg vinnubrögð og búsforstand. Þénar svo yngisfólks præmaturum conjugium[1] því síður til að populera[2] þetta land, að slíkir með konum og börnum verða fám árum síðar betlarar og húsgangsfólk, sjálfum sér og sveitunum til stærstu þyngsla og vandræða sem allt of mörg dæmi daglega sanna.

III° Hvört heldur compagnietsins höndlan skal hér framvegis viðblífa (sem vissra hluta vegna mundi oss þénanlegust) eður önnur ókennd uppréttast, álítum vér með mörgum öðrum ei óbillegt að landsins producter,[3] vaðmál, smáprjónles, smjör, tólg og einkanlega sauðir, kynnu mögulega hér eftir taxerast[4] nokkuð hærra (svo sem bevísanlegt er að allar þessar sorter eru nú miklu dýrari meðal innlendra, heldur en að viðgengst í höndlaninni við danska eftir þeim fastsetta taxta) án þess að sú útlenska vara verði þar í mót uppsett meir en komið er, hvað fátækum landsins innbyggjurum yrði víst óþolanlegt.

Vér vitum vel að vorir ordensbræður,[5] og margir aðrir, hafa bæði um þessa og marga fleiri hluti skrifað yðar veleðlaheitum af miklu stærri fornuft en vér, sem þó í sannleika ekki álítum vorn eigin hag eður gagnsmuni hér við (vildi þetta og annars lítið létta undir nýjan extraordinair[6] þunga oss fátækum prestmönnum uppálagðan), heldur innstillum vér þessar vorar einfaldar beþenkingar undir yðar samtlige veleðlaheita gúnstigasta álit og nákvæmustu yfirvegun, biðjandi auðmjúklegast að vort fáfræði hér út í pardonerest![7]

I övrigt óskum vér að alls mektugur Guð virðist að upplýsa yðar hjörtu og augu með sínum sanna vísdómsanda, til að ígrunda, útvelja

[1] Ótímabær hjúskapur.
[2] Fjölga íbúum og byggja upp landið.
[3] Framleiðsluvörur.
[4] Verðleggjast.
[5] Bókstaflega reglubræður. Hér í merkingunni starfsbræður.
[6] Sérstakur, aukalegur.
[7] Afsakist.

og framkvæma hvað sem helst hans dýrð er til eflingar hans kongel. May^t ódauðlegrar hrósunar, það svo víslega stjórnað hafi herrans arfi, landinu og innbyggjurunum til hvörs kyns bestu nytsemdar en yðar veleðlaheitum samtlige til ævarandi lofstírs, virðingar og samviskufagnaðar, nær trúlega og farsællega hafið útrétt Guðs og hans smurða erindi í fullri vissu um trúrra þjóna verkkaup eilíflega!

Forblífandi með vedbörlig höyagtelse og soummission.
Yðar samtlige veleðlaheita, þénustu skyldugir auðmjúkir þénarar.

Undirfelli,
d. 5ta Maji 1771.

Guðmundur Guðmundsson
prestur til Undirfells og Márstaða[1]

Jónas Benediktsson
prestur til Vesturhópshóla[2]

* * *

[Oversættelse 2015]

Velædle og velbyrdige herr. Andreas Holt!
Velædle og højvise herr. Þorkell Fjeldsted!
Velædle og højfornemme herr. Thomas Windekilde!
Allernådigst forordnede Landcommissarii!
Højtbydende gunstige herrer!

Eftersom hans kongelige Majestæt af særdeles højfaderlig omhu for udviklingen af dette fattige lands velfærd allernådigst har fundet det for godt at give Deres velædelheder mandat til at rejse her til landet for at udlede og meddele, hvad man især må anse for tjenligt til landets og indbyggernes almene bedste og oprejsning.

[At han] ligeledes allernådigst har befalet, at hvad som helst en eller anden af kærlighed til fædrelandet og dets velfærd kan tilråde således og i den nævnte hensigt, det skal han angive over for Deres velædelheder. Derfor vil vi i den ydmygste underdanighed meddele vore simple overvejelser således.

[1] Guðmundur Guðmundsson (1736–1794) prestur, Undirfell, Áshreppur og Másstaðir, Sveinsstaðahreppur, Hún.

[2] Jónas Benediktsson (1738–1819) prestur, Vesturhópshólar, Þverárhreppur, Hún.

I° Vi ved udmærket, at dyden og den sande gudsfrygt skal og kan kaldes det sikreste grundlag for styreformens vedligeholdelse, styrkelse og bedste i et land, og kan rose en fortræffelig og kristelig lovforfatning fra vore højsalige, gudfrygtige konger (med ønske om at der tilbørligt værnes så godt over samme, og den efterleves). Derfor kan vi ikke se eller udtænke noget specielt, som in statu qvo hurtigt og godt kan tjene til mere åndelig opbyggelse og oprettelse af disciplinæ ecclesiasticæ et domestica fere prorsus collapsæ[1] her i landet.

Men i stedet ønsker vi kun underdanigst, at Deres velædelhed ville lade sig behage, havende høj myndighed dertil, at anbefale til Hólar domkirkes bogtrykkeri 2 bøger af de salig højlærde mænd, nemlig hr. biskop Guðbrandurs[2] *Summaria* over bibelen, der tidligere er trykt i hans tid, og biskop magister Vídalíns[3] *Commentarium* over Epistolas Pauli,[4] som endnu aldrig er kommet i trykken og endnu kun findes i få lærde mænds besiddelse. Begge disse bøger anser vi for at være meget tjenlige til studerende gejstlige personer her i landet, som på grund af fattigdom ikke er i stand til at indkøbe andre større, dyrere fra udlandet.

Men om man finder det nyttigt, at der her publiceres en bog indeholdende moralske og økonomiske regler og tanker efter andre landes metode og adfærd i det omfang, som det bedst måtte passe til dette fattige lands, folkets og tidernes forhold, overlader vi underdanigst til højere og klogere folks overvejelse.

II° Ét, som blandt andet presser og gør den økonomiske situation mere graverende her i landet, er bestemt mangel på tjenestefolk, så bønderne af den grund hverken kan få udført høhøstning eller fiskeri til nødvendig livsudkomme.

Dette onde forårsages α) af for høj og ulovlig løntakst, som de såkaldte købemænd[5] fra kystbebyggelserne forlanger af bønder på landet for deres arbejde under høhøsten, nemlig 3 fjerdinger smør for hver

[1] Den næsten ødelagte tugt i kirke og hjem.

[2] Guðbrandur Þorláksson (1541(?)–1627), biskop på Hólar 1571–1627.

[3] Jón Vídalín (1666–1720), biskop i Skálholt 1698–1720.

[4] Oversættelser og forklaringer på apostlen Paulus' breve. Upubliceret manuskript i *Islands National- og Universitetsbibliotek*.

[5] Mænd i tidsbegrænset arbejde for andre om sommeren ved høslæt. Islandsk *kaupamaður*.

uge, hvilket er landets bedste vare, som for nærværende tid mindst svarer til 2 sletdaler. Desuden vil de nævnte købemænd have kost, skolæder, al nødvendig opvartning, græsning til deres heste etc. Alt dette gratis, hvilket imidlertid koster mere end 2 mark per uge.

Heraf følger, β) at de, som stadig har fæstet sig hos bønder, vil være løsarbejdere i håb om en tilsvarende gevinst, så der bliver flere og flere af disse løsarbejdere, dag for dag, år for år, og de over høhøsten tager lige så meget i løn som ovennævnte købemænd.

Altså bliver der færre og færre γ) arbejdsdygtige mænd hos bønderne, og de få, som er fæstet tyende, løber hvert år fra den ene til den anden, som tilbyder højest løn i denne betrængte dyrtid. Og overalt er tjenestefolkenes løn nu steget til mere end det dobbelte i forhold til gammel skik, således at hver almindelig karl ikke stiller sig tilfreds med mindre end 1 hundrede og 20 alen for et år, hvilket dette lands fattigdom overhovedet ikke kan bære i gode og slet ikke i onde tider.

Og når fattige bønder ikke har råd til at betale så megen løn om året, så må de tabe deres tjenestefolk, når andre, mere rige, som tilbyder tjenestefolk højere løn, får overtaget, fordi her nu ikke er etableret nogen fast orden eller almen lighed. I øvrigt synes ganske mange tjenestefolk, at den nævnte løn er ganske ringe, og er lidet tilfreds med deres forhold på grund af den store fortjeneste, som de ser, at købemænd og løsarbejdere får blot for perioden på 10 uger under høhøsten.

Derfor mener vi, at det er yderst nødvendigt og uundgåeligt af hensyn til vedligeholdelse og forbedring af økonomien:

1° At man forhindrer købemændenes urimelige prætentioner[1] om deres løn om sommeren (eftersom bønderne alle vegne altid har brug for deres arbejde under høhøsten), og der udfærdiges en uniform regel om det, tilsvarende som politiforordningen, der blev udfærdiget af dette lands viseste mænd på Altinget i 1720,[2] foreskriver, nemlig at hver købemand, som høster 3 dages høst på 6 dage, i løn skal få 2 fjerdinger smør eller 20 alen i smør og penge for hver uge, mindre hvis han arbejder mindre.

[1] Fordringer, krav.

[2] *Alþingisbækur Íslands* X, s. 557–570 (Uppkast lögmanna og sýslumanna að lögreglutilskipun fyrir Ísland, 17.7.1720).

2° At man afskaffer den frihed, som alt for mange i disse tider tager sig til at være løsarbejdere, tvært imod den gamle lovlige hævd her i landet, så folkene så meget des bedre forbliver som fæstet tyende hos bønderne.

3° At man fastsætter en takst for tjenestefolks løn overalt, hos rige og fattige. Det forekommer os, at landets fattigdom ikke tåler, at den samme stiger højere end til 90 alen om året for hver duelig karl til lands eller søs. Og for en tjenestepige 30 alen, og for en væverske eller en, som udfører en stor del mandsarbejde, 40 alen foruden anden velgerning, som husbønder har pligt til at udvise begge parter uden beregning. Men håndværkere, som udfører alt nødvendigt håndværk, skal have 1 hundrede. Bemeldte løn skal betales til hver enkelt i penge, vadmel og andre slags klæde, hvad der bedst passer folk, også i levende dyr, når folk gerne vil have det, og husbønderne kan klare det uden skade.

4° Det forekommer os både gavnligt for husbønder og tjenestefolk, at tjenestefolket forbliver længst muligt i den samme ordentlige plads under ovennævnte vilkår, og det ville ikke være urimeligt, at enhver karl, som dydigt og tro tjener i den samme plads i 6, 7 til 8 år, af sine husbønder modtager 1 hundrede som ekstrabetaling ud over den anførte normale årsløn, når han forlader den. Og en nyttig tjenestepige 40 alen på samme betingelser. For enhver, som forbliver længere i den samme plads, tjener med dyd og redelighed og slider sit helbred, han har bestemt fortjent mere end godt.

Dette mener vi ville være mere gavnligt for tjenestefolk end at flakke fra den ene plads til den anden år for år, de fleste steder udvise ringe flid og tjene så endnu mindre til at komme sin gård på fode senere. Hvor ganske få har tålmodighed til at tjene i den samme plads nogle år i sammenhæng og optjene en ordentlig løn, men løber ludfattige ganske unge og gifter sig, inden de ordentlig har lært de nødvendige arbejdsgreb og forstand på driften. Unge menneskers præmaturum conjugium[1] tjener desto ringere til at befolke dette land, fordi sådanne og deres koner og børn få år senere bliver tiggere og betlere til største byrde og besvær for sig selv og egnene, hvilket alt for mange eksempler daglig beviser.

[1] Ægteskab før tiden.

III° Hvad enten kompagniets handel skal vedblive her i fremtiden (hvilket ville forekomme os gavnligst af visse grunde), eller der oprettes en anden ukendt, finder vi samt mange andre det ikke urimeligt, at landets produkter — vadmel, strikvarer, smør, tælle og især får — muligvis her kunne takseres noget højere (eftersom det er bevisligt, at alle disse sorter nu er meget dyrere blandt de indfødte, end det er praksis i handelen med de danske efter den fastsatte takst), uden at de udenlandske varer til gengæld hæves mere i pris, end det allerede er sket, hvilket bestemt ville være uudholdeligt for landets fattige indbyggere.

Vi ved udmærket, at vore kaldsbrødre og mange andre har skrevet både om disse og mange flere ting til Deres velædelheder af meget større fornuft end vi, som dog bestemt ikke har tænkt på vor egen fordel eller gavn ved dette. Måtte dette og andet lette lidt på den nye ekstraordinære byrde, som er pålagt os fattige præster, og vi indstiller disse vore simple overvejelser til Deres samtlige velædelheders gunstigste holdning og nøjagtigste overvejelse, idet vi ydmygst beder om at vor uvidenhed herom bliver undskyldt.

I øvrigt ønsker vi, at den almægtige Gud får mulighed for at oplyse Deres hjerter og øjne med sin sande visdomsånd til at overveje, udvælge og udføre hvad som helst, som vil styrke hans herlighed, til udødelig ros for hans kongelige Majestæt, som har styret herrens arv så viselig, til alle slags bedste velfærd for landet og indbyggerne og Deres samtlige velædelheder til evig berømmelse, respekt og samvittigheds glæde, når De troligt og lykkeligt har udført Guds og hans salvede ærinde i fuld forvisning om tro tjeneres løn for evigt!

Forblivende med vedbørlig høyagtelse og soumisson.
Deres samtlige velædelheders, tjenesteskyldige ydmyge tjenere.

Undirfell,
den 5. maj 1771.

Guðmundur Guðmundsson
præst til Undirfell og Márstaðir[1]

Jónas Benediktsson
præst til Vesturhópshólar[2]

[1] Guðmundur Guðmundsson (1736–1794), præst, Undirfell, Áshreppur og Másstaðir, Sveinsstaðahreppur, Hún.

[2] Jónas Benediktsson (1738–1819), præst, Vesturhópshólar, Þverárhreppur, Hún.

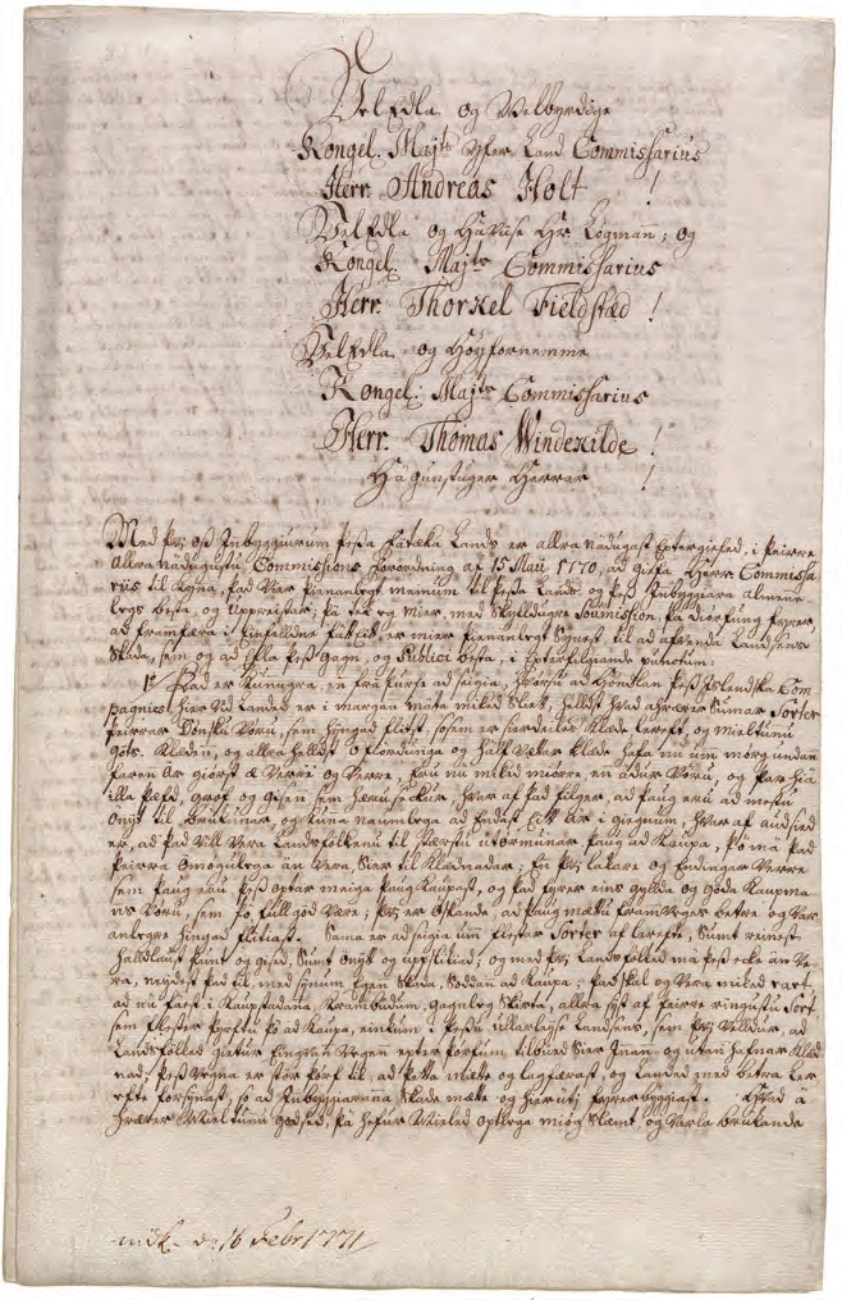

Séra Eiríkur Guðmundsson á Stað í Hrútafirði ávarpar landsnefndarmenn með virðulegum hætti í bréfi sínu sem fjallar um ýmsa ágalla verslunarinnar, okursölu utan kauptíðar og sjálfræði vinnuhjúa. / *Pastor Eiríkur Guðmundsson på Staður i Hrútafjörður henvender sig underdanigt til Landkommissionens medlemmer i sit brev, som handler om forskellige problemer i handelen, ågerhandel uden for handelssæsonen og tjenestefolkenes selvrådighed.* ÞÍ. Rtk. D3/2–6. 20.12.1770. Lit. X. N° 2. (Sjá/*se* s. 359–371)

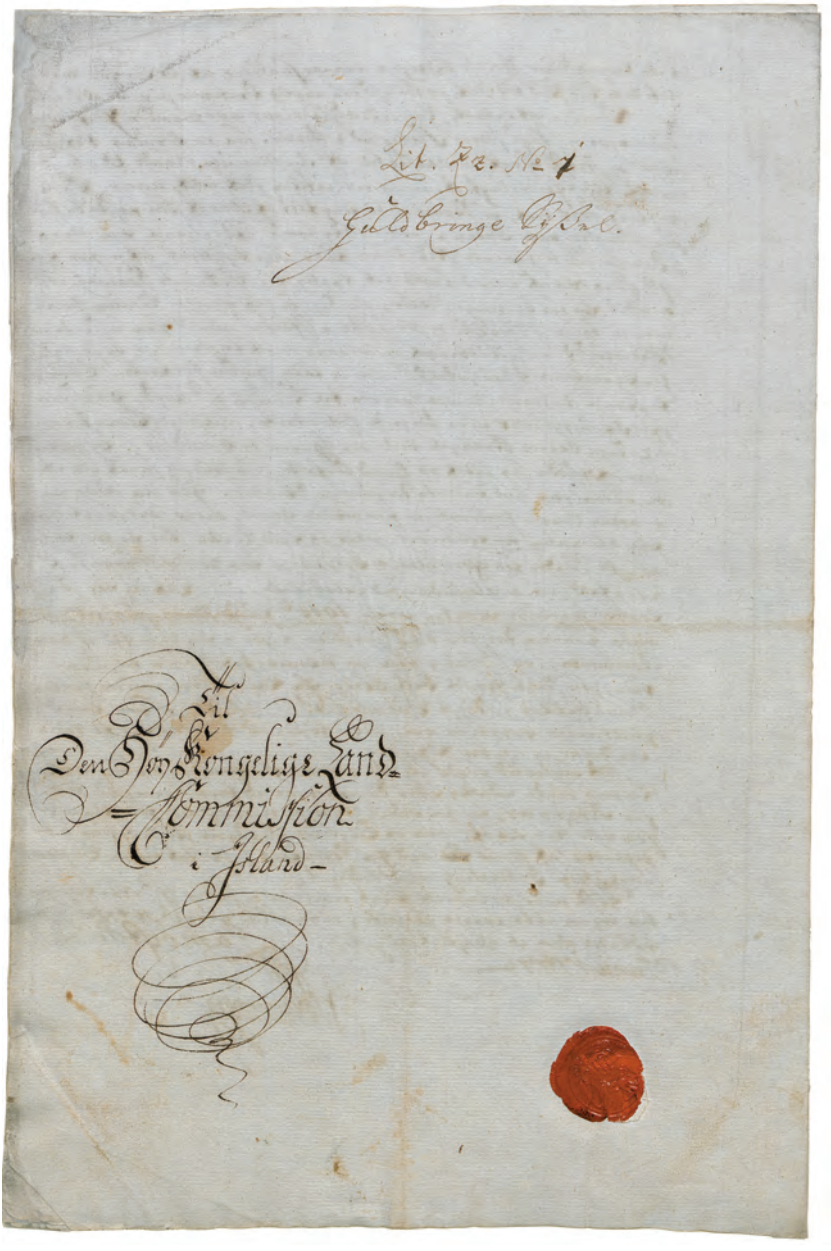

Séra Árni Þórarinsson á Lambastöðum á Seltjarnarnesi skrifaði Landsnefndinni mörg bréf á dönsku. Í innsigli hans er mynd af stóru dýri, hugsanlega hesti. / *Pastor Árni Þórarinsson på Lambastaðir på Seltjarnarnes skrev mange breve på dansk til Landkommissionen. På hans segl er et billede af et stort dyr, muligvis en hest.* ÞÍ. Rtk. D3/6–10. 18.6.1771. Lit. Zz. N° 1. (Sjá/*se* s. 167–176)

Eiginhandarundirskrift séra Árna Þórarinssonar í greinargerð hans um Seltjarnarnes frá febrúarmánuði 1771. Árni varð síðar Hólabiskup (1784–1787). / *Pastor Árni Þórarinssons underskrift i hans redegørelse om Seltjarnarnes fra februar måned 1771. Árni blev sidenhen biskop i Hólar (1784–1787). ÞÍ.* Rtk. D3/2–7. 12.2.1771. Lit. Y. (Sjá/*se* s. 120–166)

Utanáskrift séra Árna Þórarinssonar til Landsnefndarinnar í greinargerð hans um garðahleðslu, sennilega afhent á Þingvöllum sumarið 1771. Bréfið er áritað af nefndinni við móttöku. / *Pastor Árni Þórarinssons adressering på hans redegørelse til Landkommissionen om bygning af gærder, sandsynligvis afleveret på Þingvellir sommeren 1771. Brevet er påtegnet af kommissionsmedlemmerne ved modtagelsen. ÞÍ.* Rtk. D3/6–11. 24.7. 1771. Lit. Zz. N° 2. (Sjá/*se* s. 177–179)

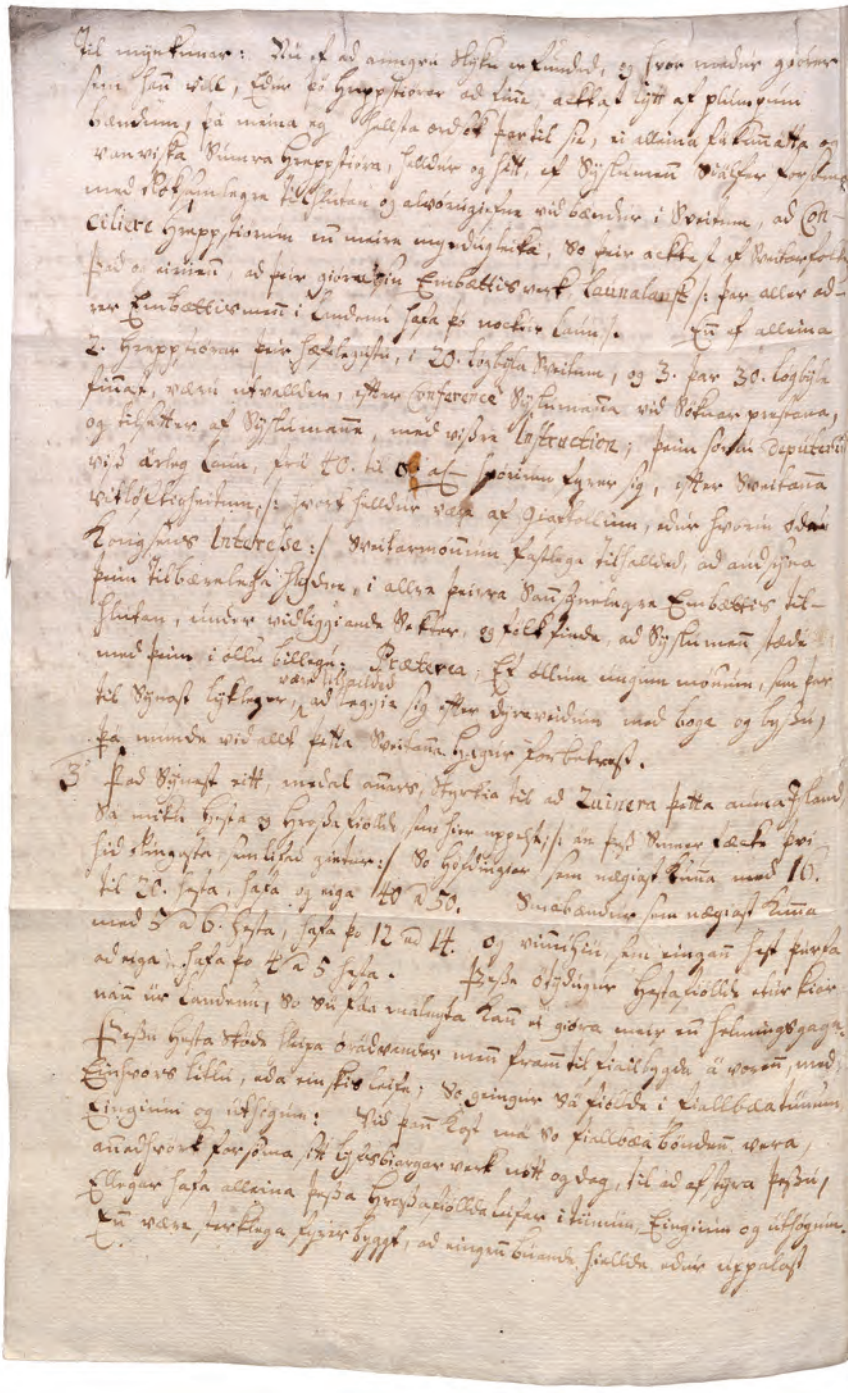

Opna úr lengra bréfi séra Þorvarðs Auðunarsonar í Saurbæ á Hvalfjarðarströnd. Þar fjallar hann m.a. um agaleysi barna, sjálfræði fólks, ágalla á versluninni og almennt stjórnleysi í landinu. Fjöldi hreppstjóra í hverjum hreppi er einnig tekinn til umræðu en margir af prestunum vildu fækka þeim úr fimm í tvo eða þrjá. / *Del af et længere brev fra pastor Þorvarður Auðunarson i Saurbær på Hval-*

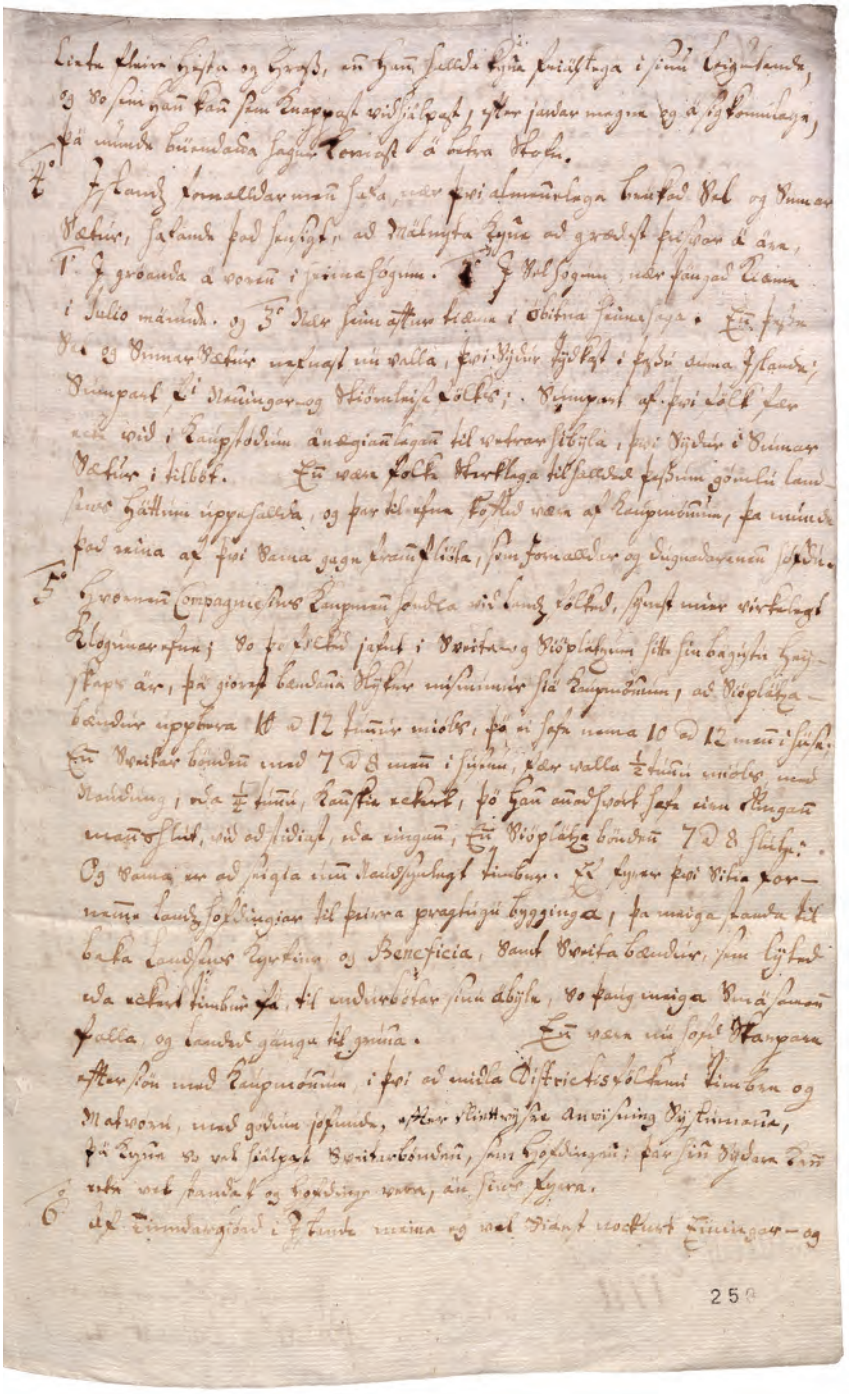

fjarðarströnd. Her skriver han bl.a. om børnenes manglende disciplin, folks selvrådighed, ulemper ved handelen og almen lovløshed i landet. Antallet af repstyrere i hvert rep bliver ligeledes diskuteret. Mange præster ville mindske deres antal fra five til to eller tre. ÞÍ. Rtk. D3/5–14. 5.7.1771. Lit. Kk. N° 4. (Sjá/*se* s. 219–228)

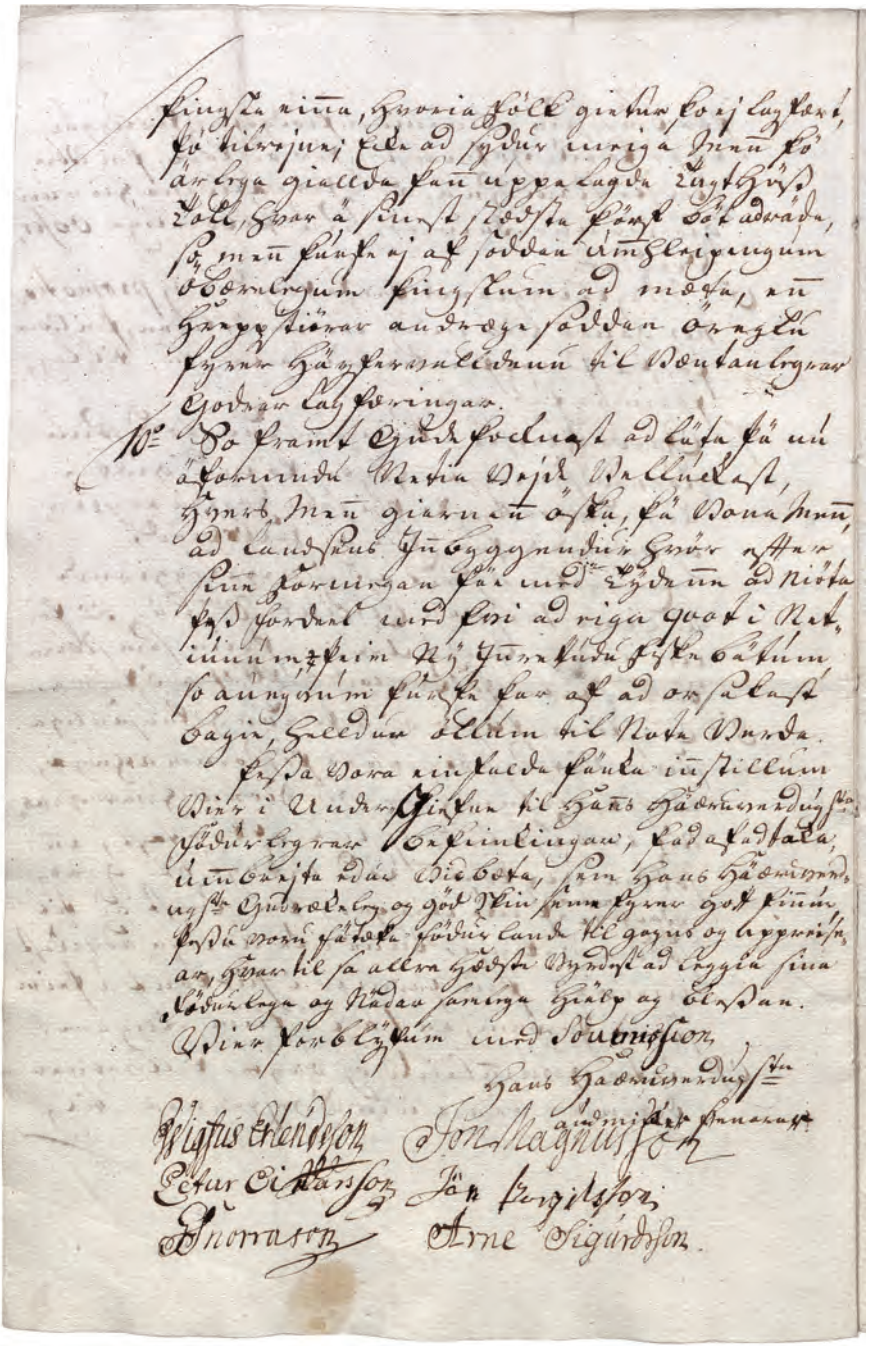

Prestar skrifuðu oft nokkrir saman bréf. Hér skrifa sex prestar úr Snæfellsnes- og Hnappadalssýslum um agaleysi ungdómsins, sjálfræði vinnuhjúa og lausamanna, verslun, vegabætur og jarðabætur. / *Præsterne var ofte flere om at skrive breve. Her skriver seks præster fra Snæfellsnes- og Hnappadalssysler om ungdommens manglende lydighed, tjenestefolkenes og løsarbejdernes selvrådighed, handel samt forbedringer af veje og jorder.* *ÞÍ.* Stiftamt. III. 200. 12.8.1771. (Sjá/*se* s. 292–301)

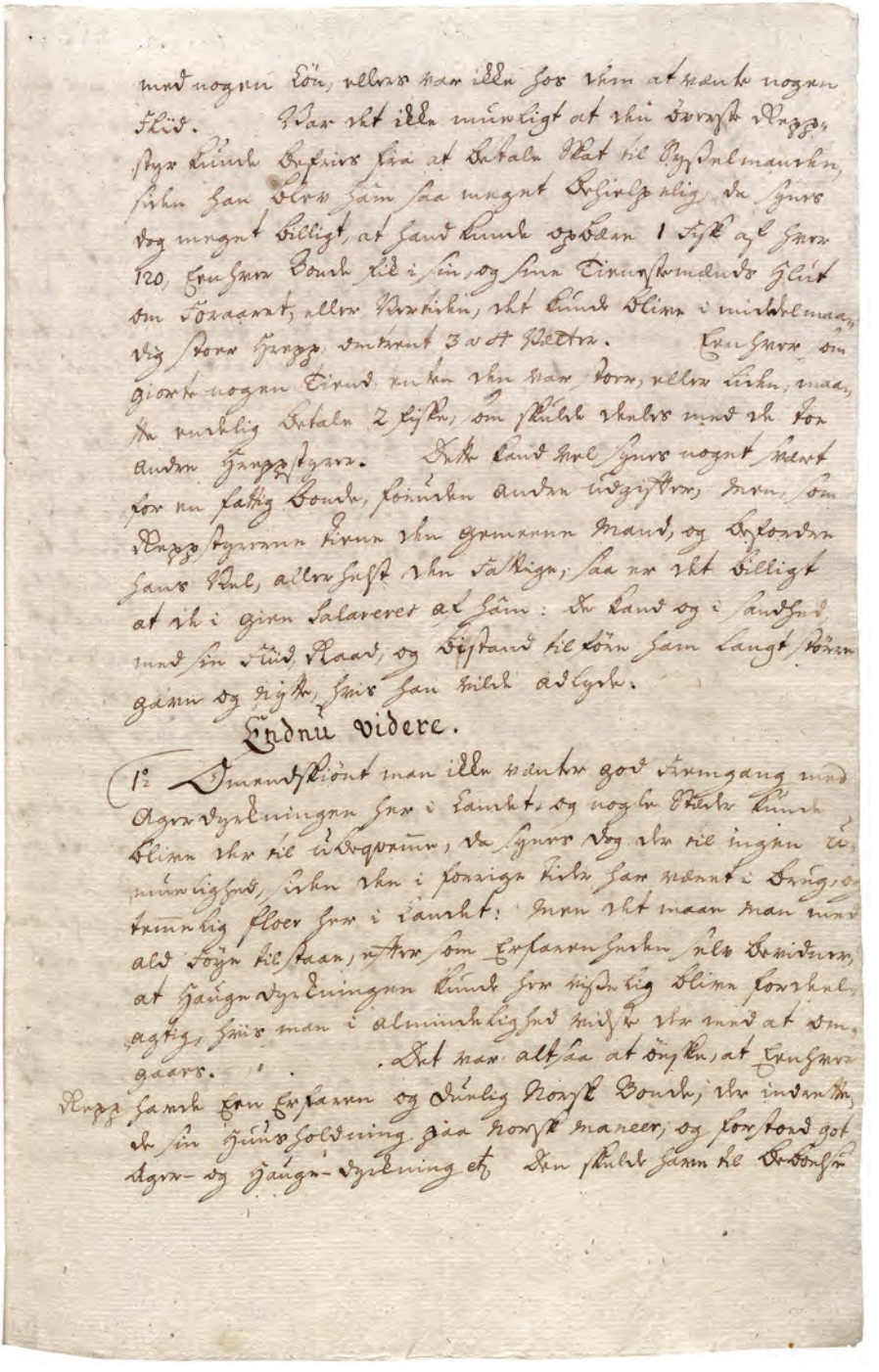

Séra Vigfús Jónsson í Miklaholti í Hnappadalssýslu er einn þeirra sem skrifa greinargerð á dönsku. Hann fjallar m.a. um húsaga, hreppstjóra, handverksnám og giftingar fátækra. / *Pastor Vigfús Jónsson i Miklaholt i Hnappadalssyssel er en af dem, som skriver sin redegørelse på dansk. Han behandler bl.a. hustugt, repstyrere, håndværkeruddannelse og fattiges giftermål.* ÞÍ. Rtk. D3/2–4. 31.1.1771. Lit. V. (Sjá/*se* s. 283–291)

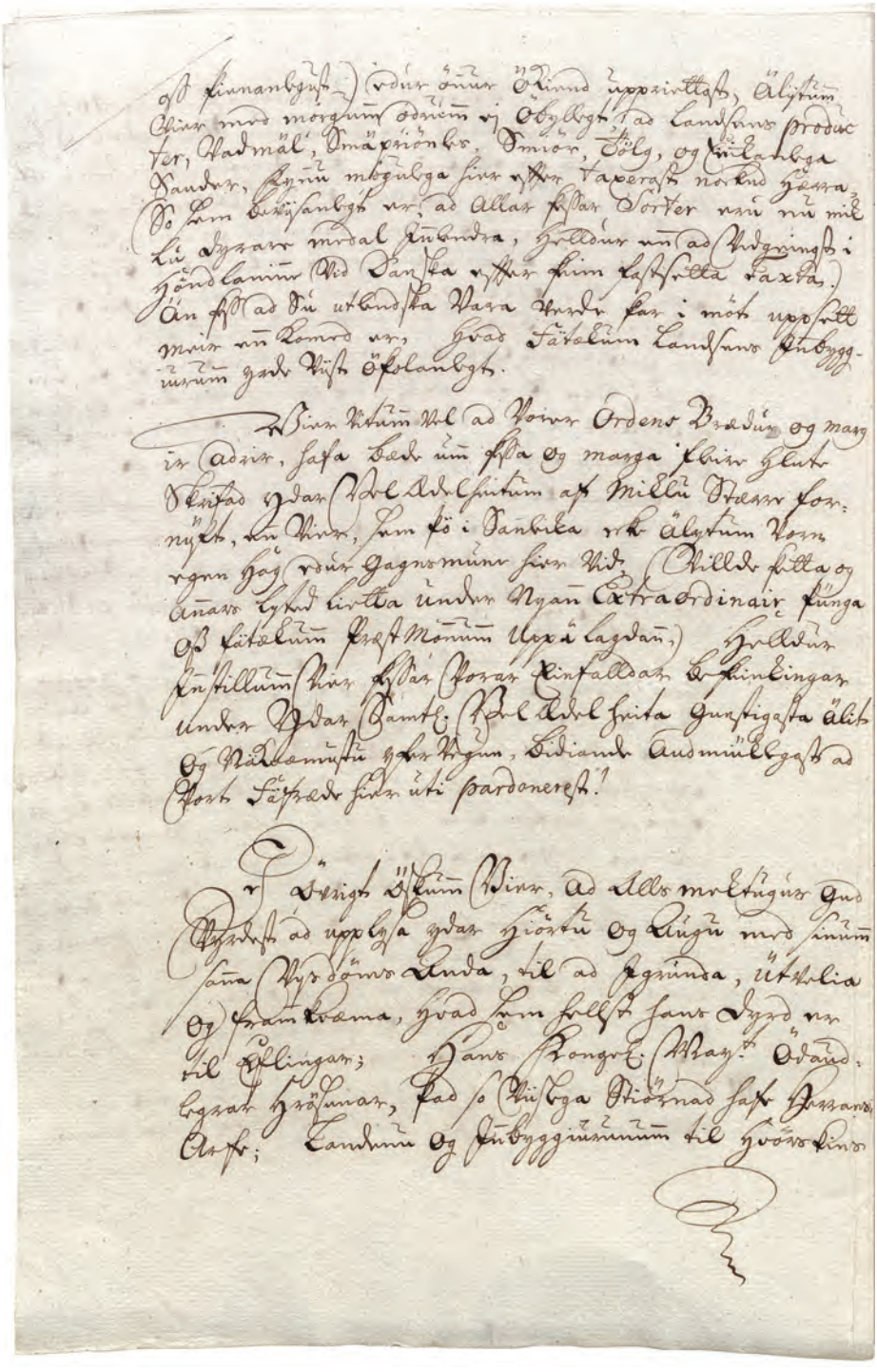

Prestarnir Guðmundur Guðmundsson í Undirfelli og Jónas Benediktsson í Vesturhópshólum í Húnavatnssýslu skrifa um útgáfu kristilegra rita en líka um kunnugleg efni eins og vinnufólkseklu, lausamenn, kaupgjald og verslun. Aukinn agi og bann við lausamennsku var meðal þess sem þeir töldu að myndi leysa vandann. / *Præsterne Guðmundur Guðmundsson i Undir-*

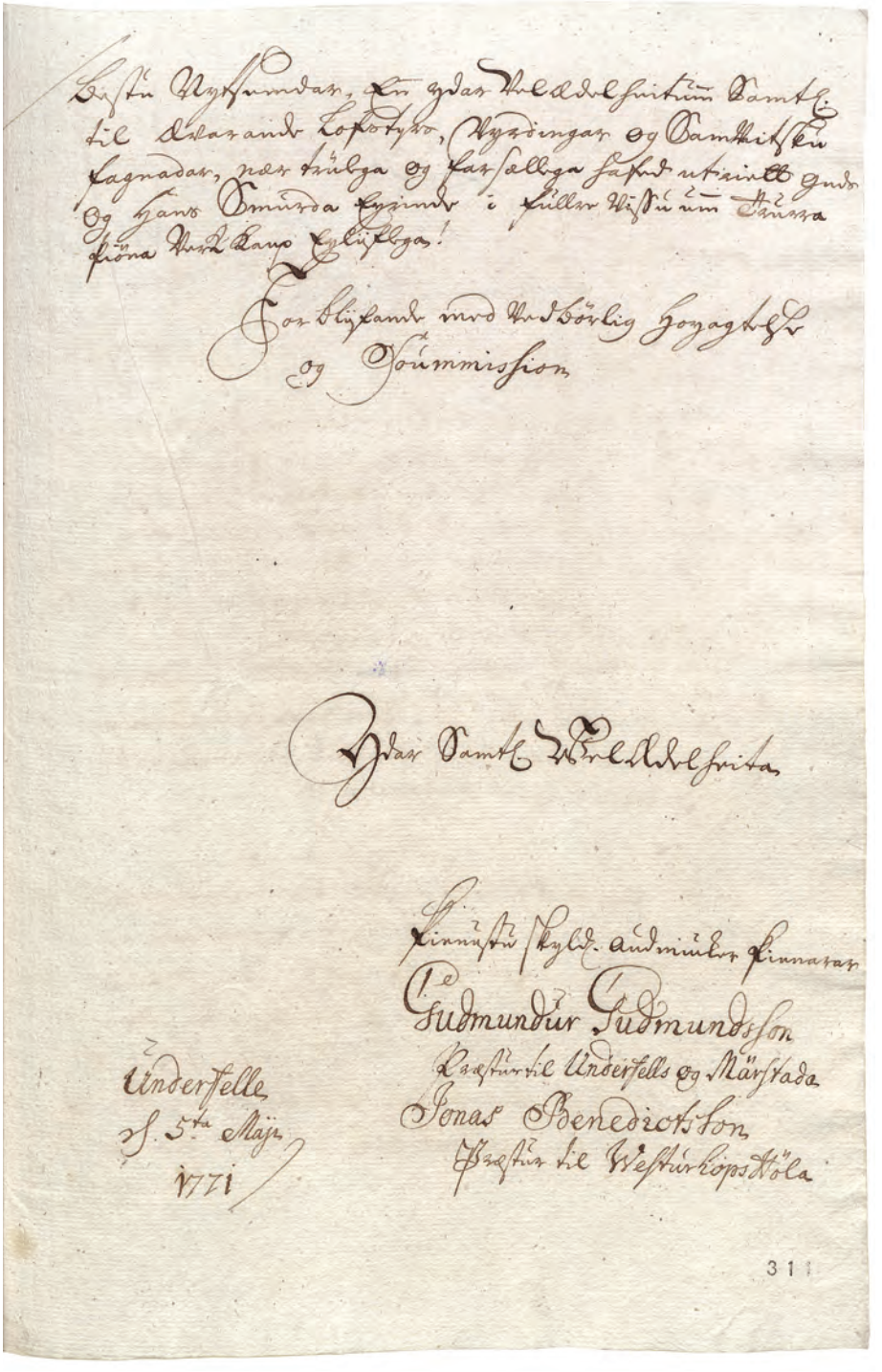

fell og Jónas Benediktsson i Vesturhópshólar i Húnavatnssyssel skriver om udgivelse af kristelige skrifter, men også om velkendte emner som mangel på tjenestefolk, løsarbejdere, arbejdsløn og handel. Bedre disciplin og forbud mod løsarbejde var blandt de ting, som de mente, ville løse problemerne. ÞÍ. Rtk. D3/5–20. 5.5.1771. Lit. Oo. N° 1. (Sjá/*se* s. 406–415)

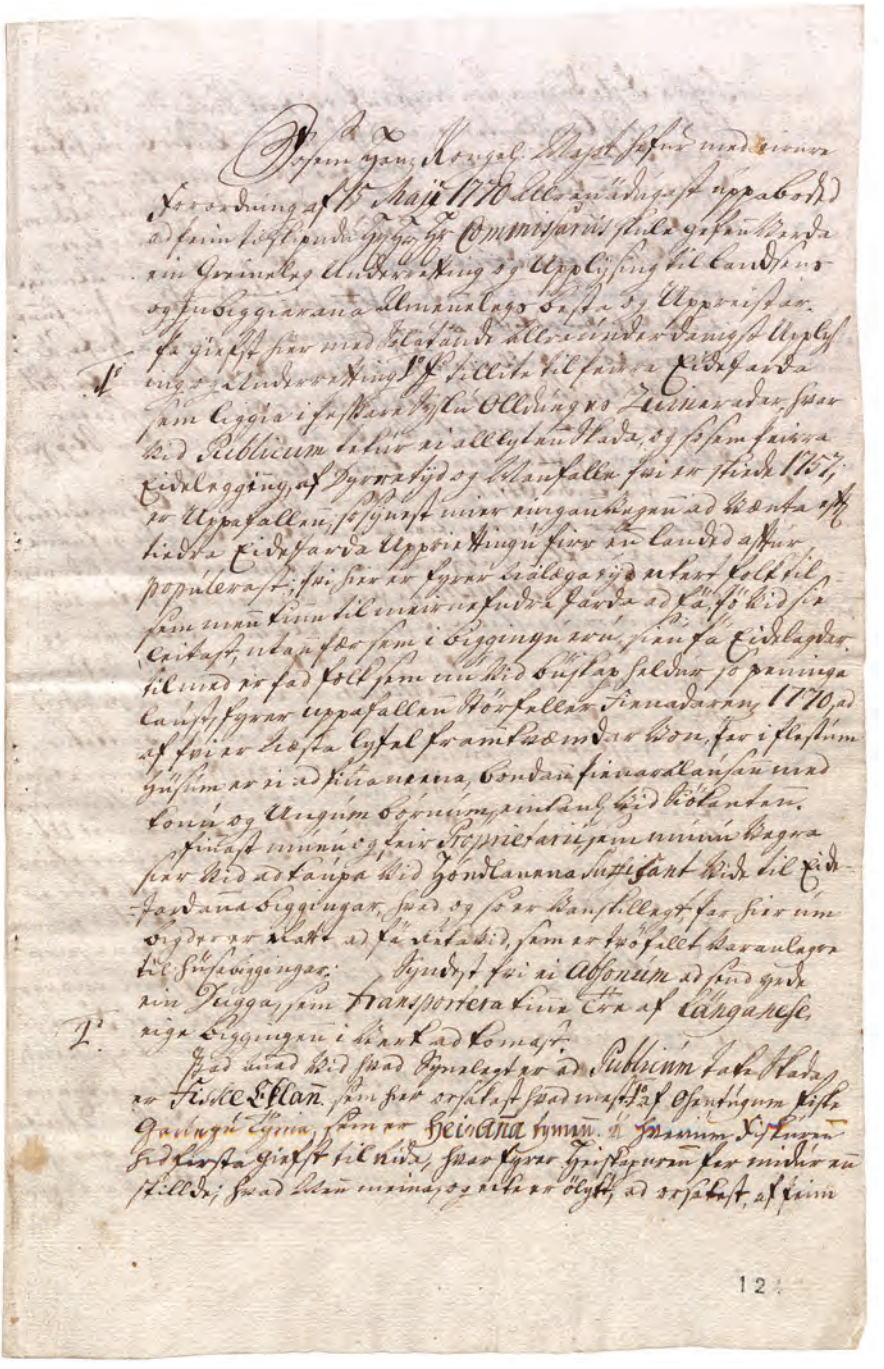

Fá bréf bárust til nefndarinnar úr Múlasýslum. Hér skrifa nokkrir prestar og prófastar um eyðijarðir, fiskleysi, kálgarða, seina skipakomu, lágt verð fyrir prjónles og of mikinn brennivínsinnflutning. / *Der var kun få breve til kommissionen fra Múlasyslerne. Her skriver nogle præster og provster om ødegårde, manglende fiskeri, kålgårde, handelsskibes sene ankomst, lav værdi på strikvarer og for stor import af brændevin. ÞÍ.* Rtk. D3/4–30. 6.3.1771. Lit. Ff. N° 6. (Sjá/*se* s. 438–448)

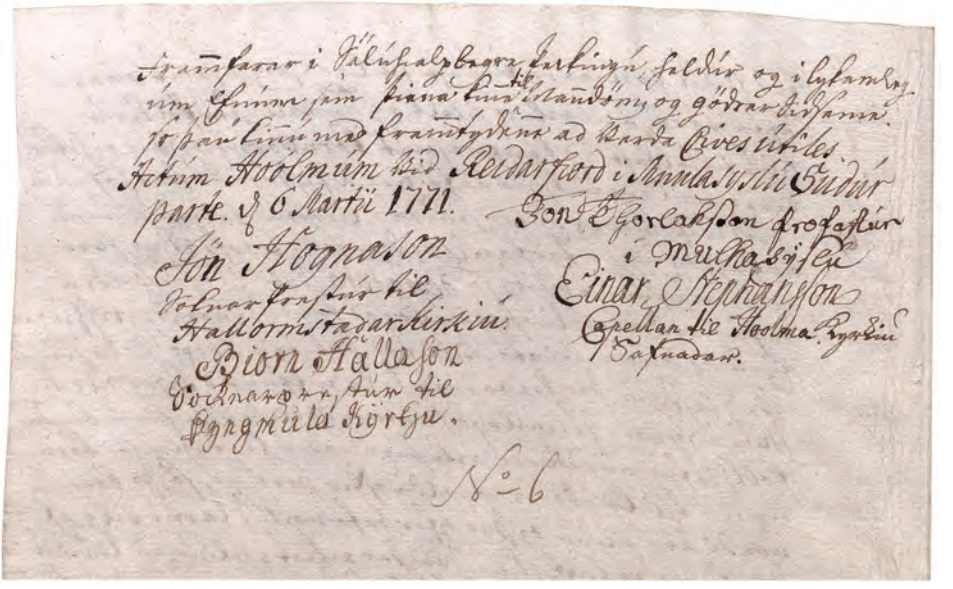

Undirskriftir prestanna fjögurra í Suður-Múlasýslu, Jóns Þorlákssonar prófasts, Jóns Högnasonar sóknarprests, Björns Hallasonar sóknarprests og Einars Stefánssonar aðstoðarprests. / *Underskrifter fra de fire præster i Suður-Múlasyssel, provst Jón Þorláksson, sognepræst Jón Högnason, sognepræst Björn Hallason og hjælpepræst Einar Stefánsson. ÞÍ.* Rtk. D3/4–30. 6.3.1771. Lit. Ff. N° 6. (Sjá/*se* s. 438–448)

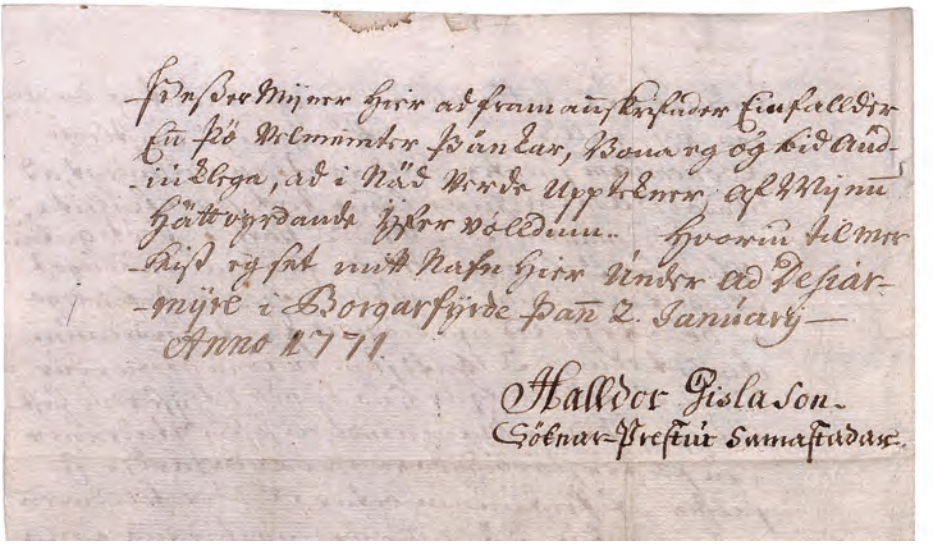

Niðurlag bréfs séra Halldórs Gíslasonar á Desjarmýri í Borgarfirði eystra. Hann skrifaði um agaleysi vinnufólks, giftingar fátækra og aðstæður prestastéttarinnar. / *Afslutning på brevet fra pastor Halldór Gíslason på Desjarmýri i Borgarfjörður eystri. Han skrev om tjenestefolks manglende disciplin, fattiges giftermål og præstestandens forhold. ÞÍ.* Rtk. D3/5–13. 2.1.1771. Lit. Kk. N° 3. (Sjá/*se* s. 419–424)

Séra Jón Þorláksson, prófastur í Múlasýslu, áritaði bréf séra Þorsteins Jónssonar á Dvergasteini. Þorsteinn skrifaði um orsakir fátæktar landsmanna og lýsti erfiðum ferðalögum bæði í kaupstað og til kirkju. Jón lýsti sig andvígan því sem kom þar fram um breytingar á sóknaskipan, sem áttu að verða til að auðvelda kirkjusókn. Áritanir af þessu tagi eru sjaldgæfar. / *Provst i Múlasyssel, Jón Þorláksson, skrev en bemærkning til brevet fra pastor Þorsteinn Jóns-*

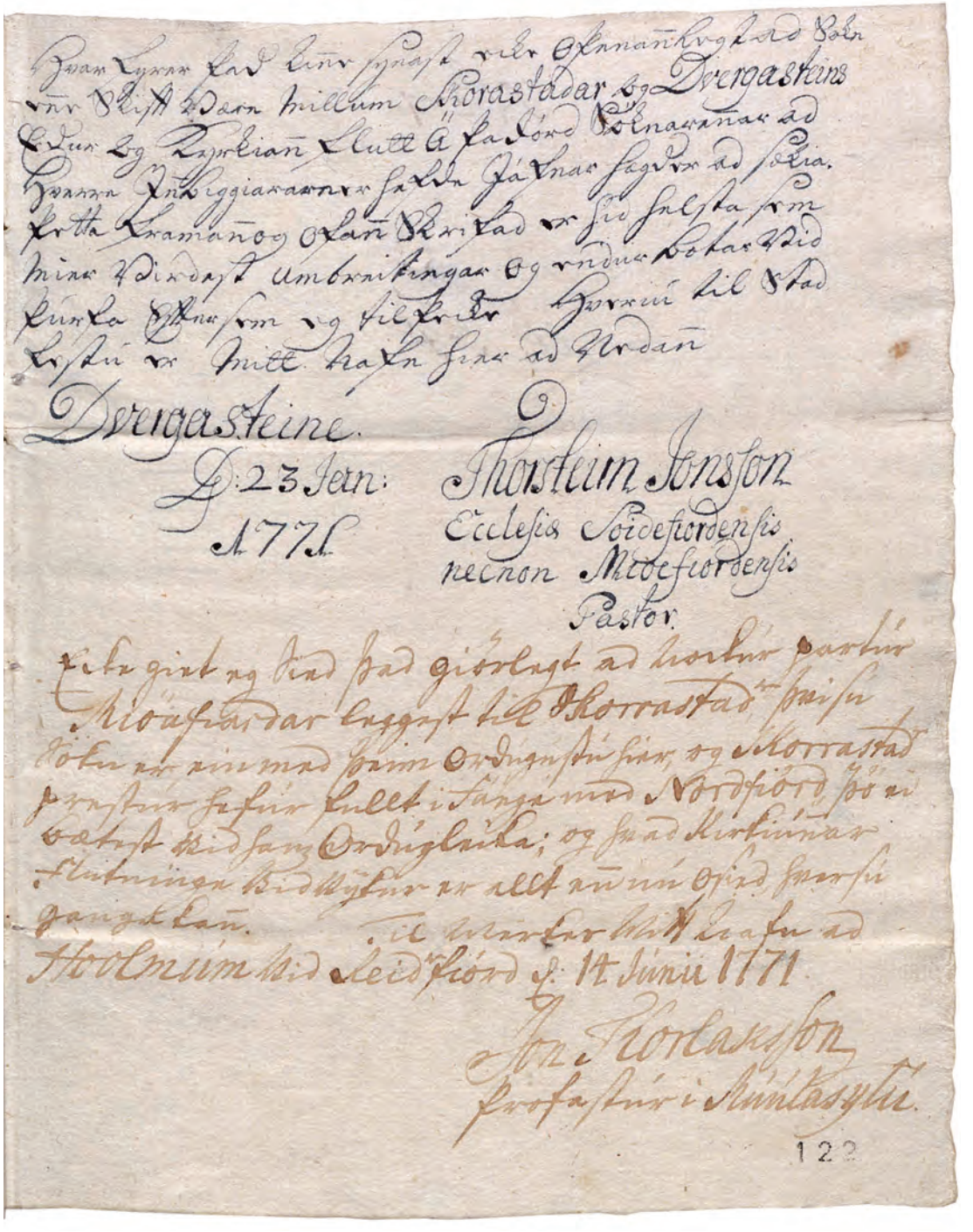

son på Dvergasteinn. Þorsteinn skrev om årsager til folkets fattigdom og beskrev de vanskelige rejser til både handelspladsen og kirken. Jón erklærede sig modstander af det, som blev fremlagt i brevet om ændringer af sogneinddelingen, som havde til hensigt at lette kirkegangen. Tilføjelser af denne slags er sjældne. ÞÍ. Rtk. D3/4–31. 23.1.1771. Lit. Ff. N° 7. (Sjá/*se* s. 448–454)

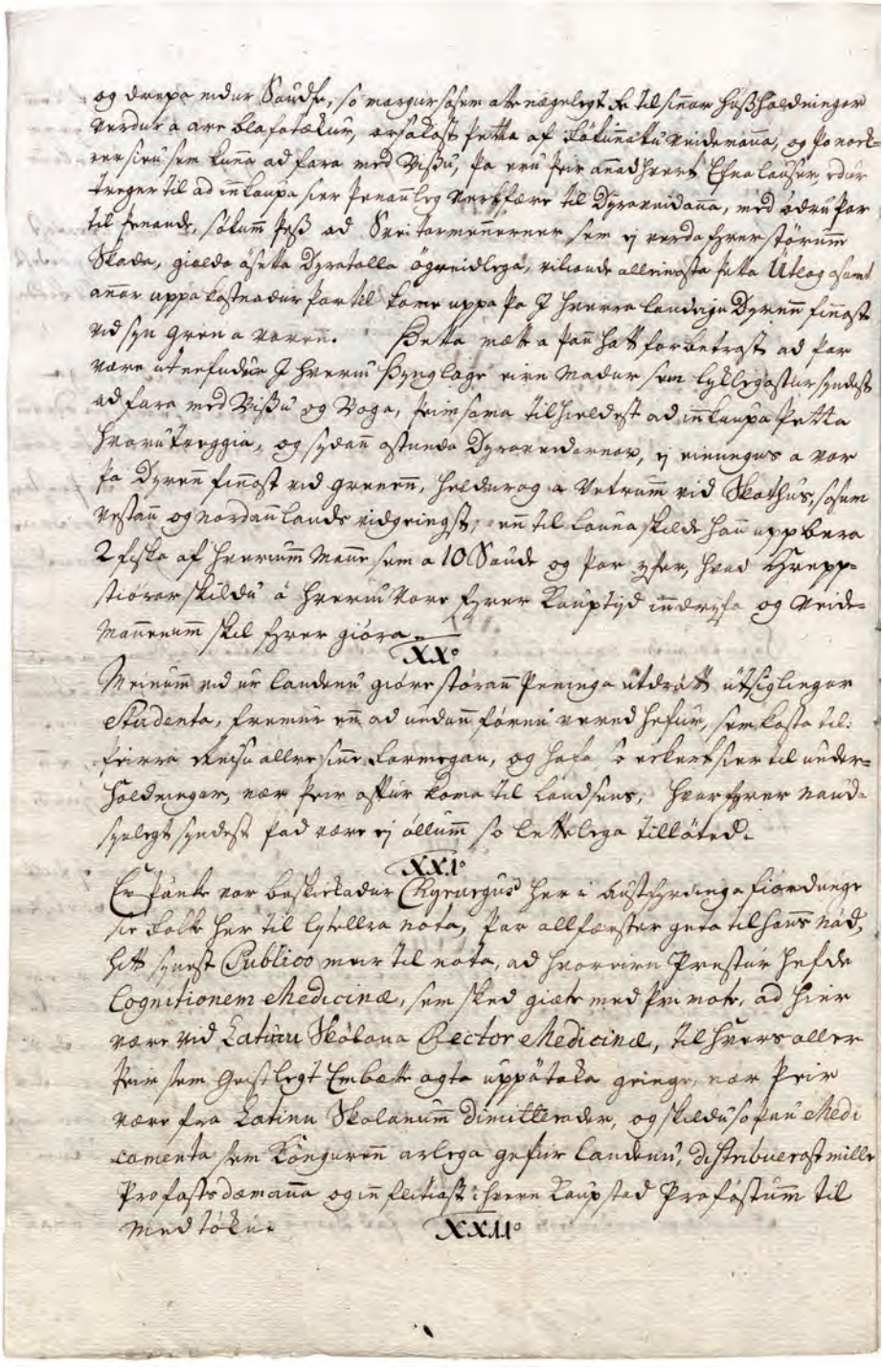

Niðurlag bréfs sjö presta í Vestur-Skaftafellssýslu. Einn þeirra er séra Jón Steingrímsson eldklerkur, hér prestur „til Sólheima og Dyrhóla“. Þeir lögðu sameiginlega fram úrbótatillögur fyrir héraðið í 24 liðum þar sem vikið var að afar fjölþættum efnum. / *Afslutningen på brevet fra syv præster i Vestur-Skaftafellssyssel. En af dem er pastor Jón Steingrímsson “ildpræst”*

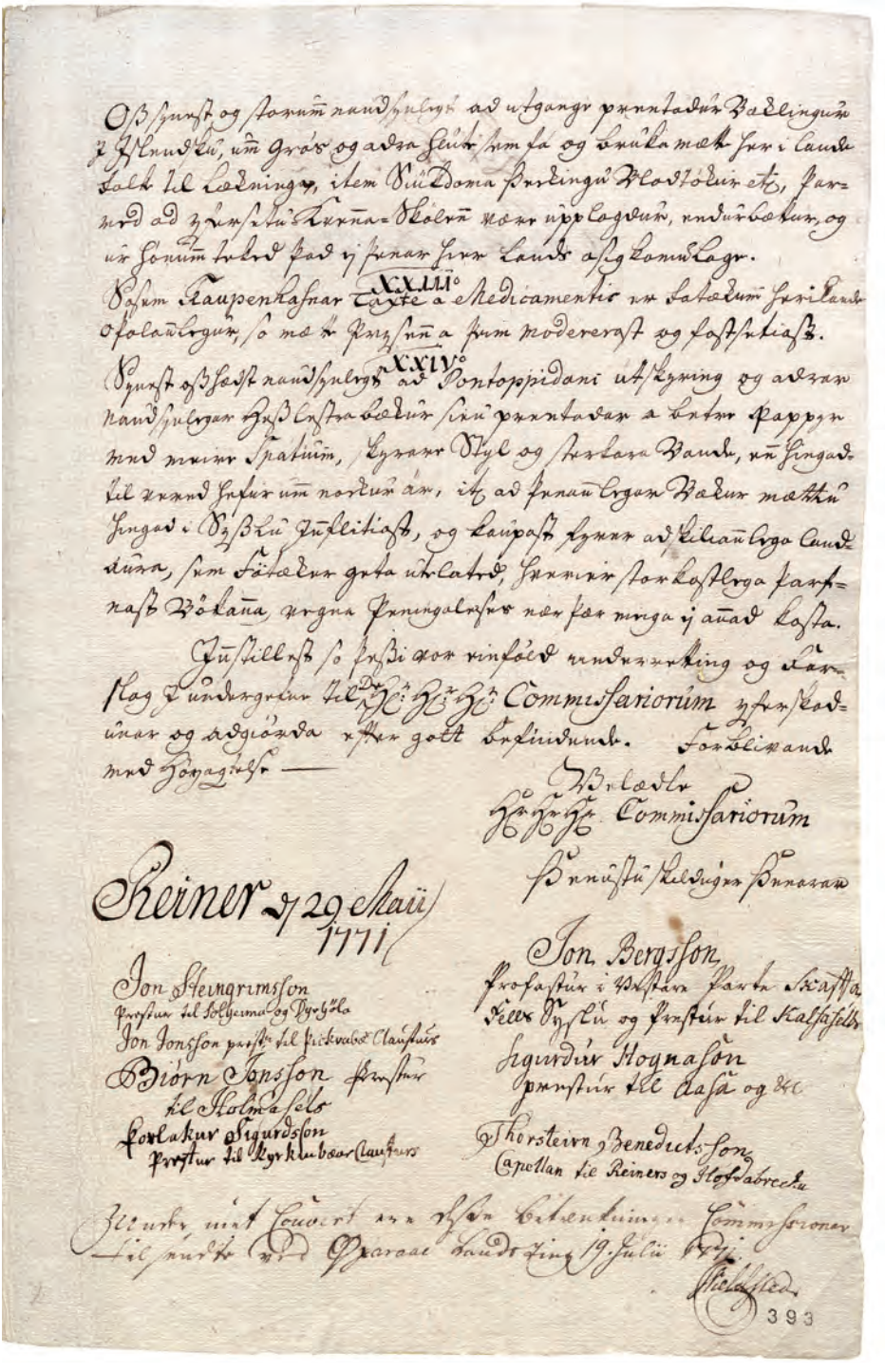

under udbruddet af vulkanen Laki i 1783; på dette tidspunkt præst "til Sólheimar og Dyrhólar". De fremlagde i fællesskab forslag til forbedringer af herredet i 24 punkter, hvor meget forskellige emner bliver gennemgået. ÞÍ. Rtk. D3/6–4. 29.5.1771. Lit. Tt. N° 2. (Sjá/*se* s. 463–478)

Séra Jón Hannesson í Marteinstungu skrifar um skort á húsaga og leiðir til almennrar viðreisnar, t.d. um heilsubótaráhrif matjurta og ávinning af því að stofna innlenda tóbaksverksmiðju. / *Pastor Jón Hannesson i Marteinstunga skriver om mangel på hustugt og generelle midler til forbedringer, f.eks. om køkkenurters helbredende virkning og om gevinsten ved at starte en indenlandsk tobaksfabrik.* *ÞÍ.* Rtk. D3/4–34. 11.5.1771. Lit. Gg. N° 3. (Sjá/*se* s. 524–533)

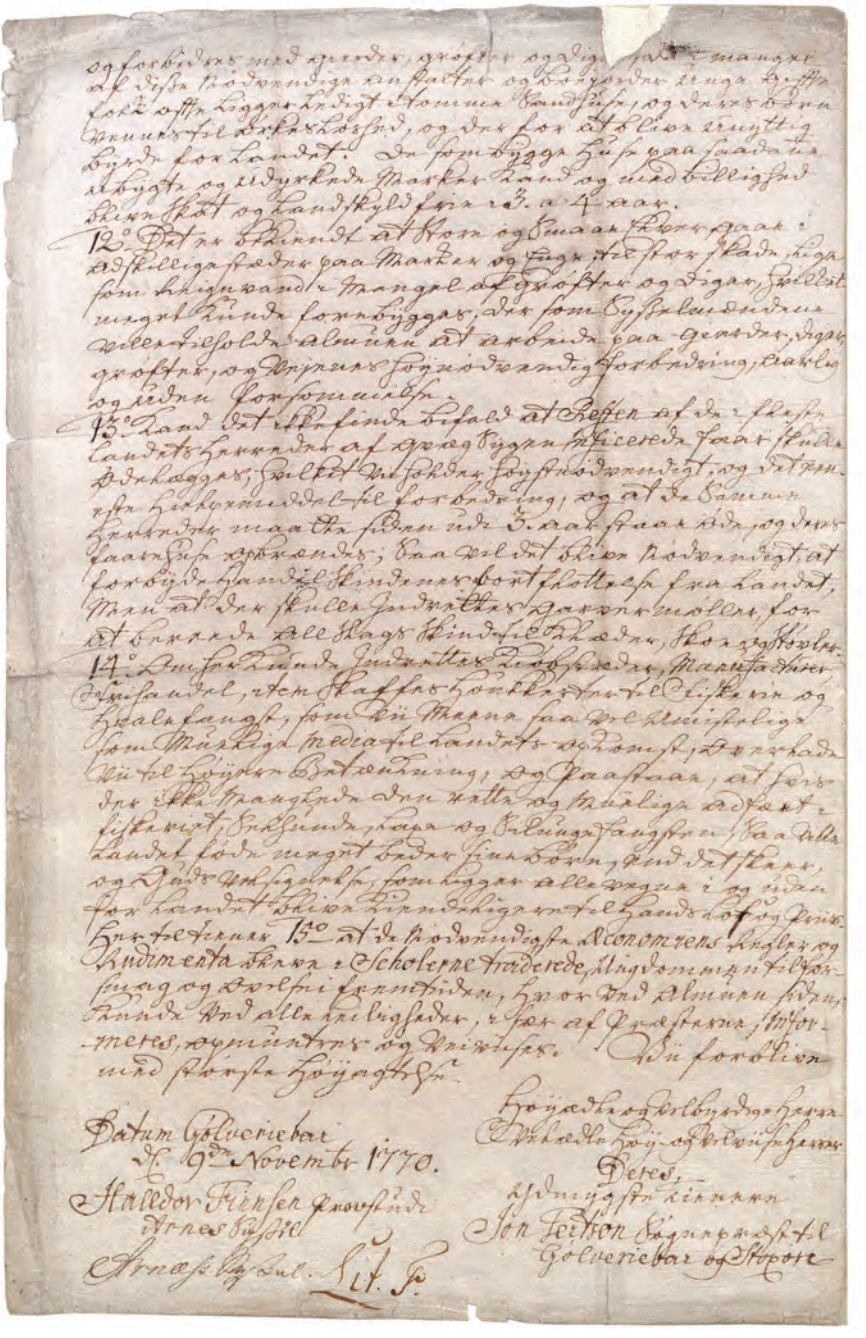

Sóknarpresturinn Jón Teitsson og verðandi biskup á Hólum (1780–1781) og Halldór Finnsson, prófastur í Árnessýslu, sendu ítarlegt bréf um almenna bjargræðisvegi, m.a. um fiskveiðar, jarðyrkju sem og kaupstaði, frjálsa verslun og fátækrahjálp. / *Sognepræsten og kommende biskop på Hólar (1780–1781), Jón Teitsson, og provst i Árnessyssel, Halldór Finnsson, sendte et langt brev om de almindelige næringsveje, bl.a. om fiskeri, agerbrug og gartneri samt om købstæder, frihandel og fattighjælp. ÞÍ.* Rtk. D3/1–17. 9.11.1770. Lit. F. (Sjá/*se* s. 537–551)

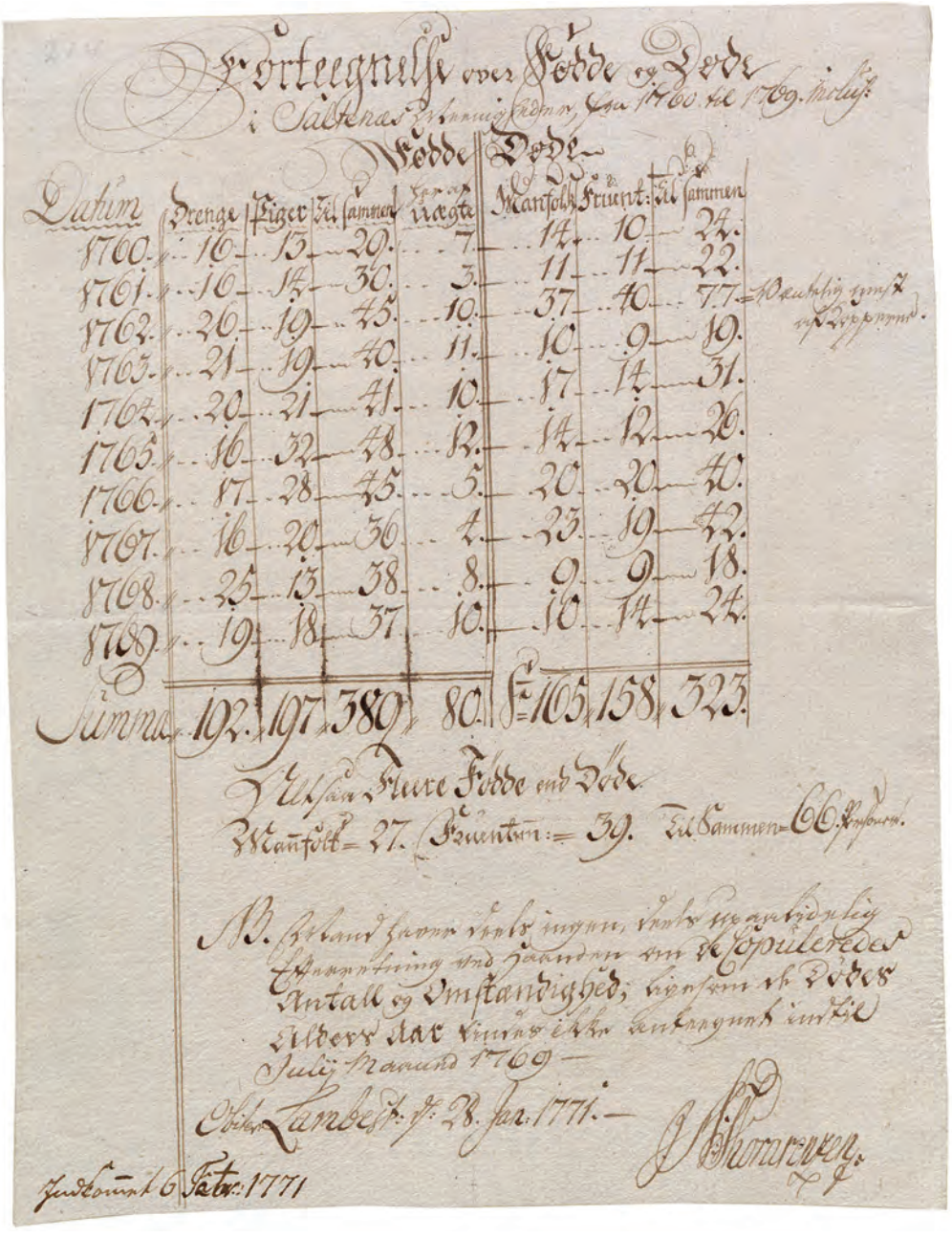

Datum	Drenge	Piger	Til sammen	Uægte	Mandfolk	Kvinder	Til sammen
1760	16	13	29	7	14	10	24
1761	16	14	30	3	11	11	22
1762	26	19	45	10	37	40	77
1763	21	19	40	11	10	9	19
1764	20	21	41	10	17	14	31
1765	16	32	48	12	14	12	26
1766	17	28	45	5	20	20	40
1767	16	20	36	4	23	19	42
1768	25	13	38	8	9	9	18
1769	19	18	37	10	10	14	24
Summa	192	197	389	80	165	158	323

Mandfolk = 27. Kvinder = 39. Til sammen = 66 Personer.

Lambastöð d. 28. Jan. 1771.

Indkomet 6 Febr. 1771

Allmargir prestar sendu sértækar greinargerðir um ýmis mál auk almennra bréfa. Hér er tafla yfir fædda og dána á Seltjarnarnesi 1760–1769 frá séra Árna Þórarinssyni á Lambastöðum. / *Mange præster sendte særlige redegørelser om forskellige emner ud over generelle breve. Her er en tabel over fødte og døde i Seltjarnarnes 1760–1769 fra pastor Árni Þórarinsson på Lambastaðir.* ÞÍ. Rtk. D3/2–5. 28.1.1771. Lit. X. N° 1. (Sjá/*se* s. 119–120)

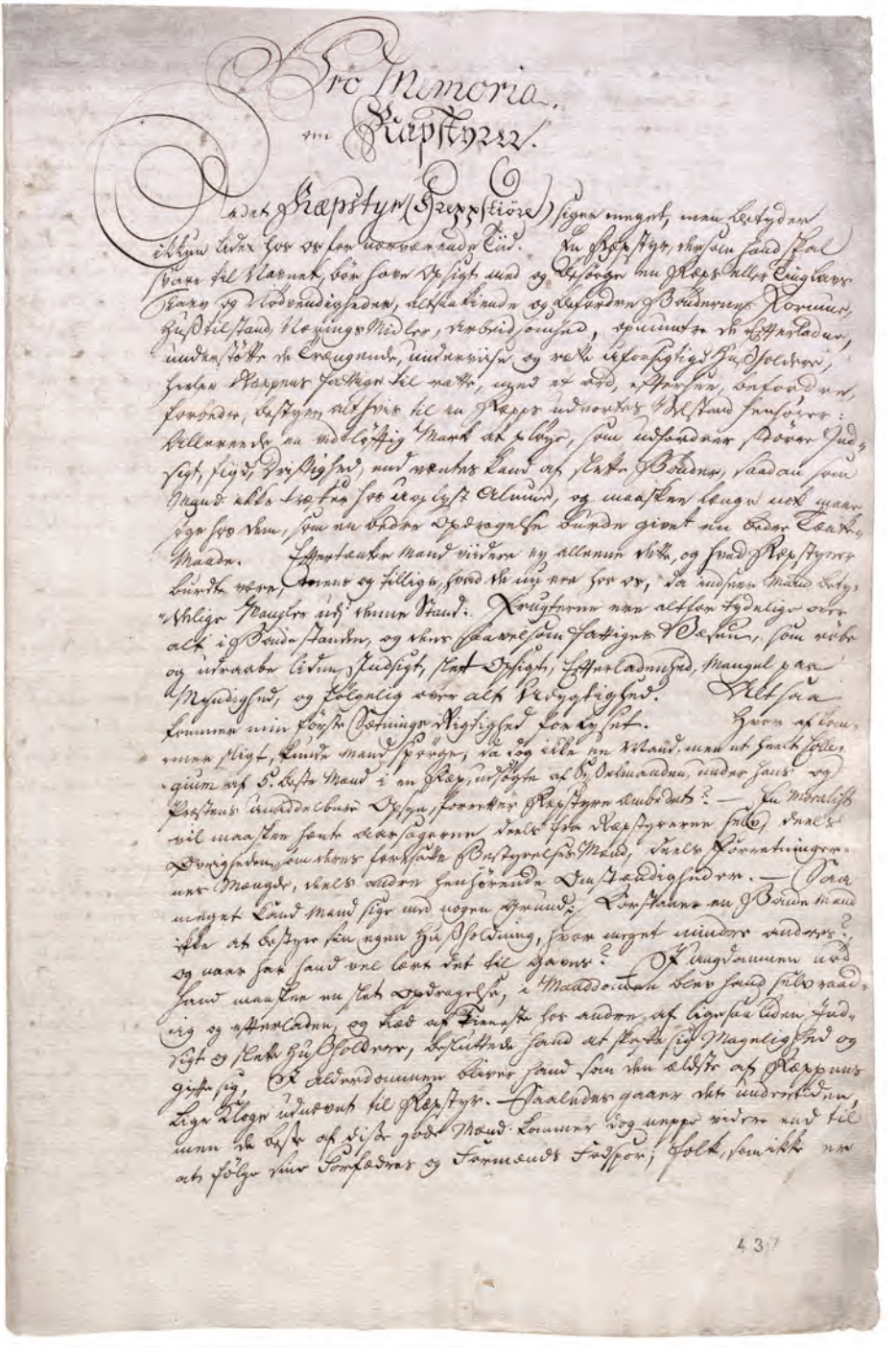

Séra Árni Þórarinsson ritaði einnig sérstaka greinargerð um hreppstjóra, fjölda þeirra og hlutverk í tengslum við löggæslu og fátækramál. / *Pastor Árni Þórarinsson skrev en særlig redegørelse om repstyrere, deres antal og rolle i forbindelse med retshåndhævelse og fattigdomssager. ÞÍ.* Rtk. D3/6–10. 18.6.1771. Lit. Zz. N° 1. (Sjá/*se* s. 167–177)

Fødte og Døde i Gårde og Bessestads Sogn for aarene

	1761.	1762.	1763.	1764.	1765.	1766	1767.	1768	1769.	1770.	
Fødte in aller	25.	23.	22.	41	26.	32.	30.	25.	34.	30.	
Der i blad regte.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	17.
Døde.	20.	38.	26.	32.	23.	36.	34	20.	26.	26.	

Børnene bortrykkes almindelig i det første og andet aar af hvad aarsag eller Sygdom, den kan gjøre sig, men i aaret 1762. døde de flest af Koppene.

Fødte.	Døde.
26.	20.
23.	38.
22.	26
41.	32.
26.	23
32.	36
30.	34.
25.	20.
34	26.
30.	26
288.	281.

Skrá yfir fædda og dána í Garða- og Bessastaðasóknum 1761–1770 frá séra Guðlaugi Þorgeirssyni í Görðum á Álftanesi. Taflan er áþekk þeirri sem tekin var saman fyrir Seltjarnarnesþing. / *Liste over fødte og døde i Garða- og Bessastaðasogne 1761–1770 fra pastor Guðlaugur Þorgeirsson i Garðar på Álftanes. Listen ligner den, som blev lavet over Seltjarnarnestingsogn. ÞÍ.* Rtk. D3/1–29. 23.1.1771. Lit. O. (Sjá/*se* s. 179–181)

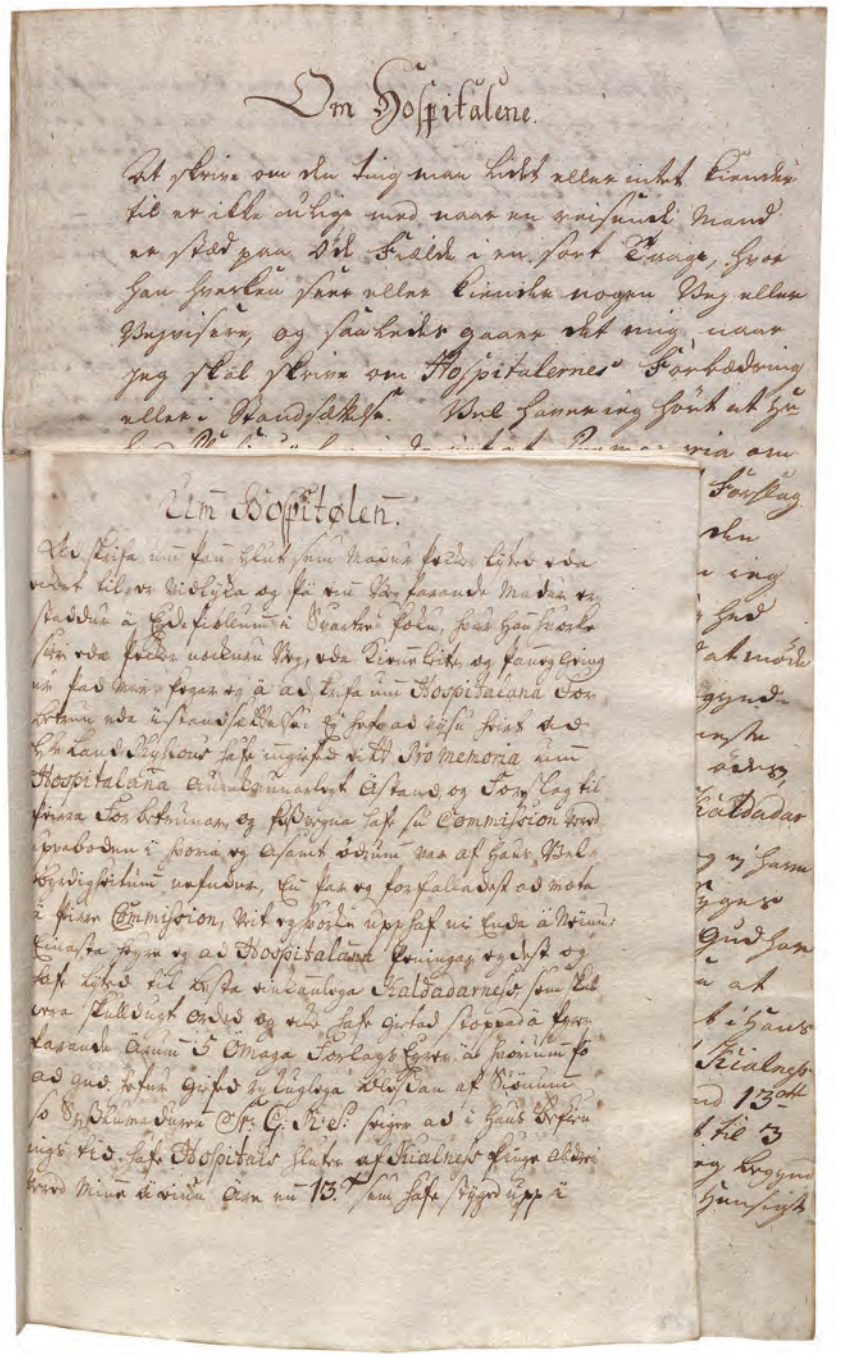

Forsíður greinargerðar um holdsveikraspítalana á Íslandi, einnig eftir séra Guðlaug Þorgeirsson í Görðum á Álftanesi. Hann skrifaði skýrsluna á íslensku sem síðan var þýdd yfir á dönsku. / *Forside af redegørelsen om hospitaler for spedalske på Island ligeledes af pastor Guðlaugur Þorgeirsson i Garðar på Álftanes. Han skrev redegørelsen på islandsk, og den blev siden oversat til dansk. ÞÍ.* Rtk. D3/3–6. [1.5.1771]. Lit. UU. N° 2. (Sjá/*se* s. 204–216)

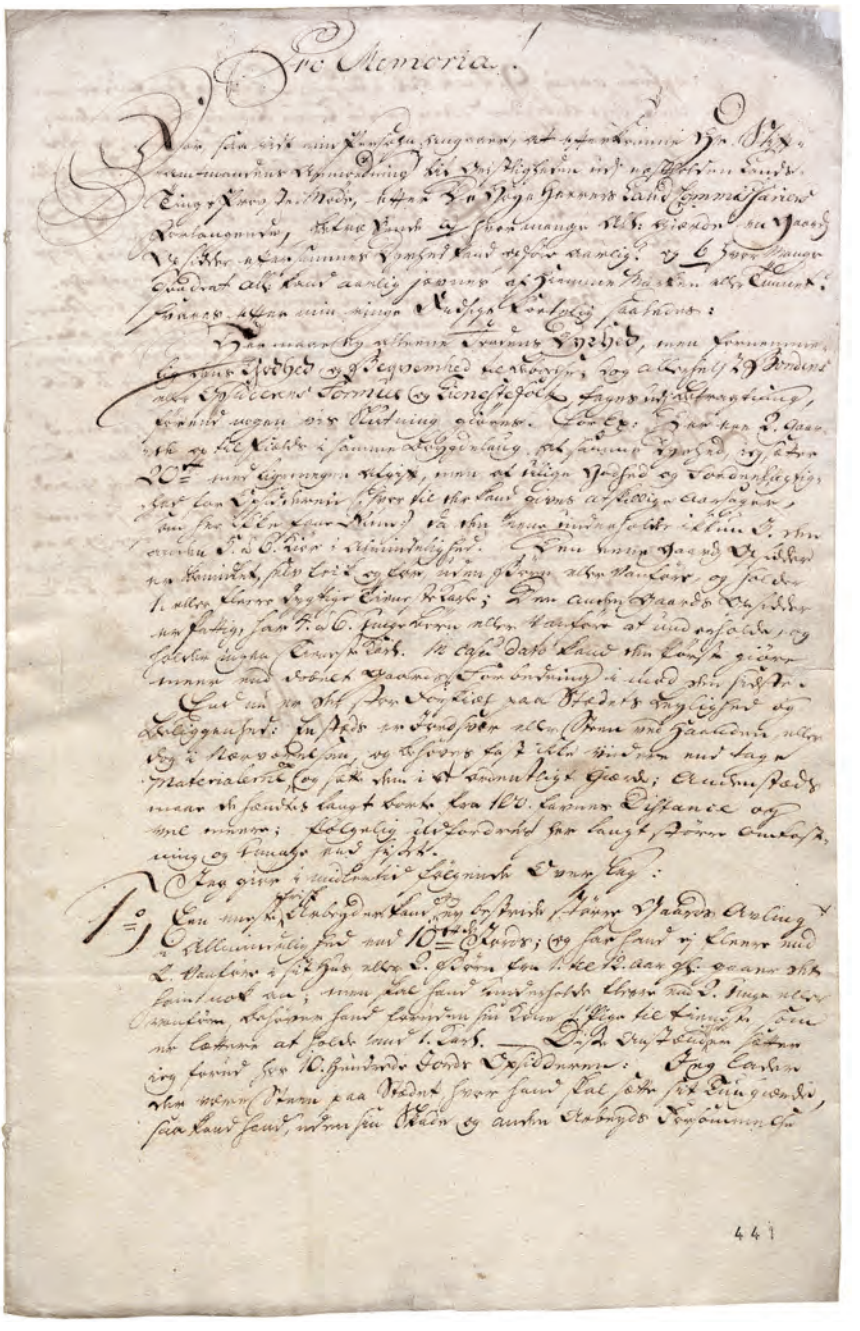

Garðahleðsla var enn eitt af viðfangsefnum séra Árna Þórarinssonar á Lambastöðum. Hann velti því ítarlega fyrir sér hvernig hægt væri að fá bændur til að taka upp betri verkhætti við hleðslu og sinna henni betur. / *Bygning af gærder var ét af temaerne hos pastor Árni Þórarinsson på Lambastaðir. Han overvejede grundigt, hvordan man kunne få bønder til at begynde at bruge bedre arbejdsmetoder ved bygningen af gærder og lægge mere vægt på arbejdet.* ÞÍ. Rtk. D3/6–11. 24.7.1771. Lit. Zz. N° 2. (Sjá/*se* s. 177–179)

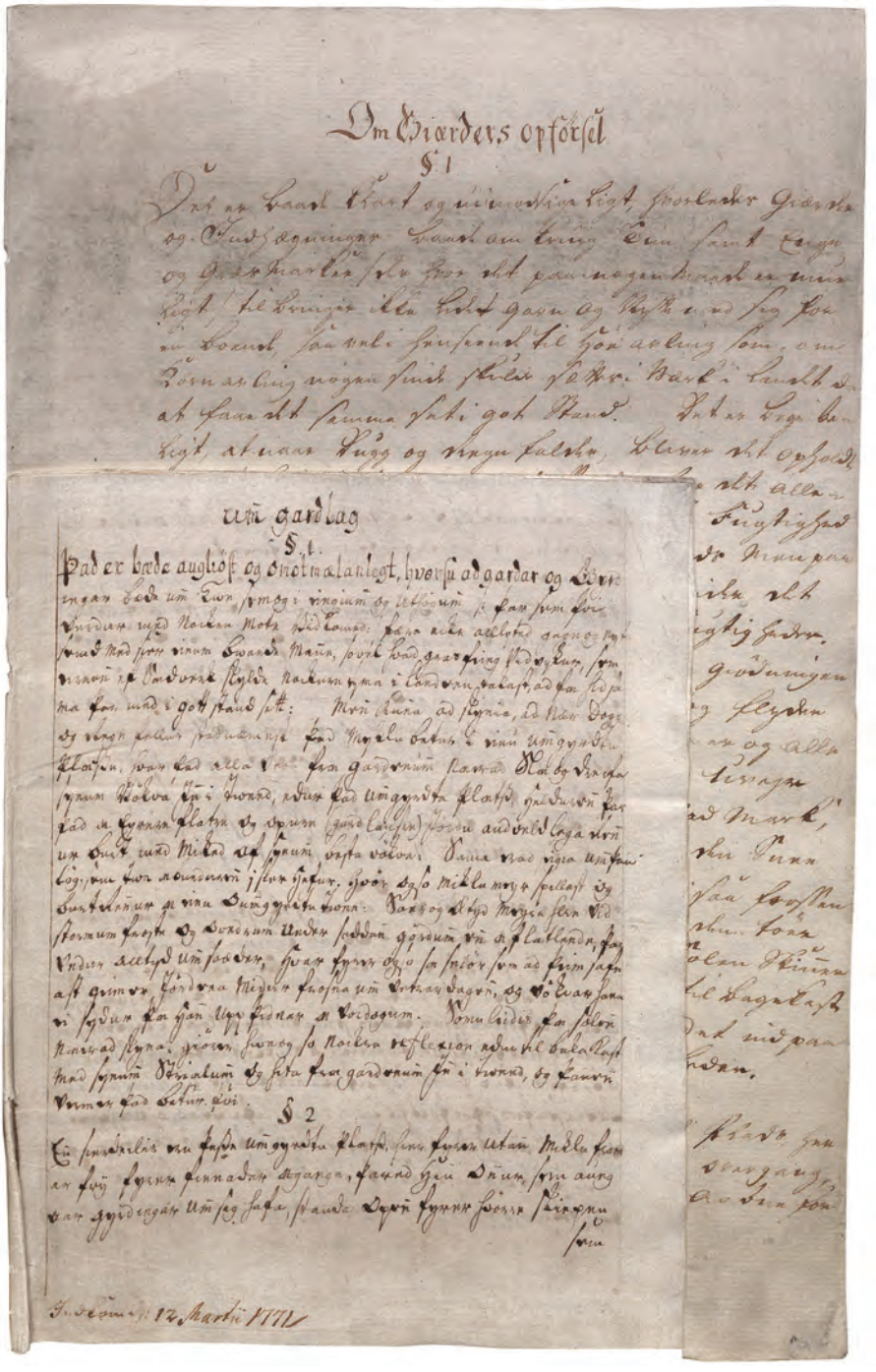

Séra Guðlaugur Sveinsson á Kirkjubóli við Ísafjarðardjúp ritaði greinargerðina „Um garðlag“, sem fjallaði um túngarða og mikilvægi þeirra fyrir ræktunarstarf í landinu. / *Pastor Guðlaugur Sveinsson på Kirkjuból i Ísafjarðardjúp skrev redegørelsen “Om gjærders opførsel”, som handler om indhegning af hjemmemarker og gærders betydning for landbruget i landet.* ÞÍ. Rtk. D3/2–14. 30.11.1770. Lit. DD. (Sjá/*se* s. 331–355)

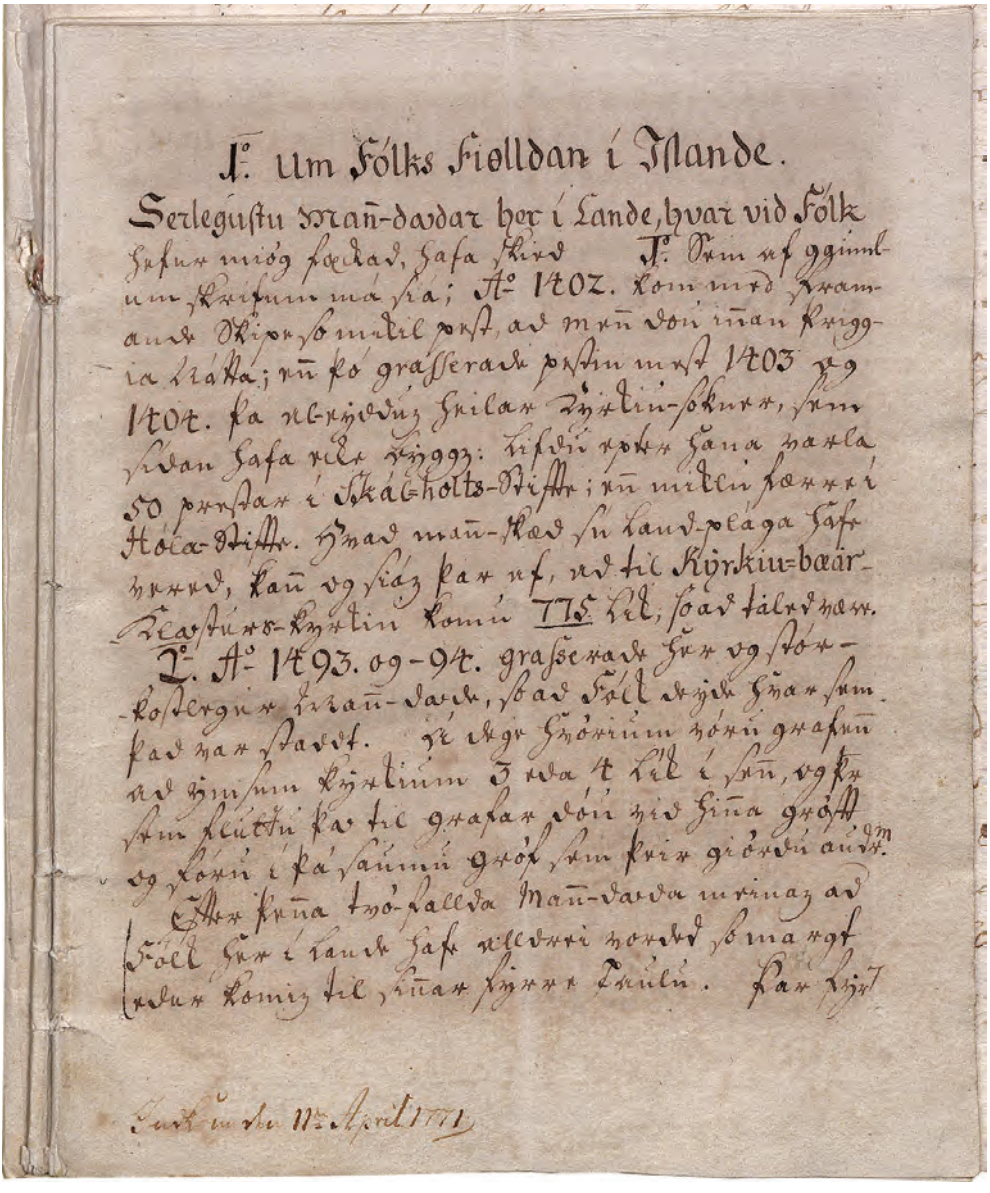

Séra Vigfús Jónsson í Hítardal í Mýrasýslu skrifar um fólksfjölda á Íslandi allt frá miðöldum og rekur sögu verslunar í landinu allt frá elstu tímum. Þessi tvö málefni voru mjög mikilvæg í huga 18. aldar manna. / *Pastor Vigfús Jónsson i Hítardalur i Mýrasyssel skriver om befolkningstallet i Island fra middelalderen og frem og fortæller om handelens historie i landet fra de tidligste tider. Disse to emner stod centralt i folks tanker i det 18. århundrede.* ÞÍ. Rtk. D3/2–26. [án dags./*uden dato* 1770/1771]. Lit. OO. (Sjá/*se* s. 239–279)

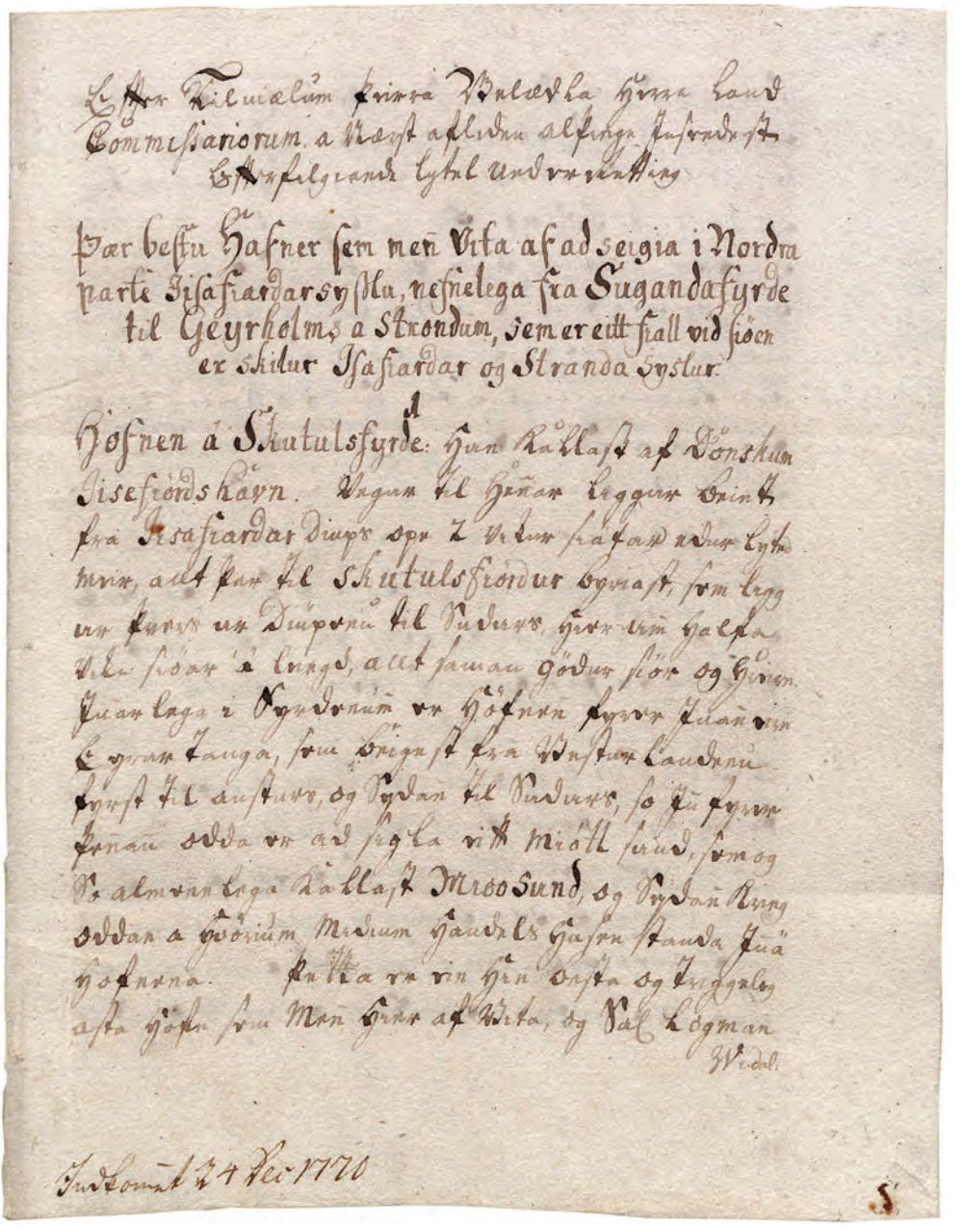

Séra Guðlaugur Sveinsson á Kirkjubóli gerir grein fyrir höfnum í nyrðri hluta Ísafjarðarsýslu. Mikill áhugi var í landinu á að kanna til hlítar möguleika til hafnargerðar. / *Pastor Guðlaugur Sveinsson på Kirkjuból redegør for havnene i den nordre del af Ísafjarðarsyssel. Der var stor interesse i landet for en tilbundsgående undersøgelse af mulighederne for anlæggelse af havne.* ÞÍ. Rtk. D3/1–21. 10.10.1770. Lit. J. N° 1. (Sjá/*se* s. 317–323)

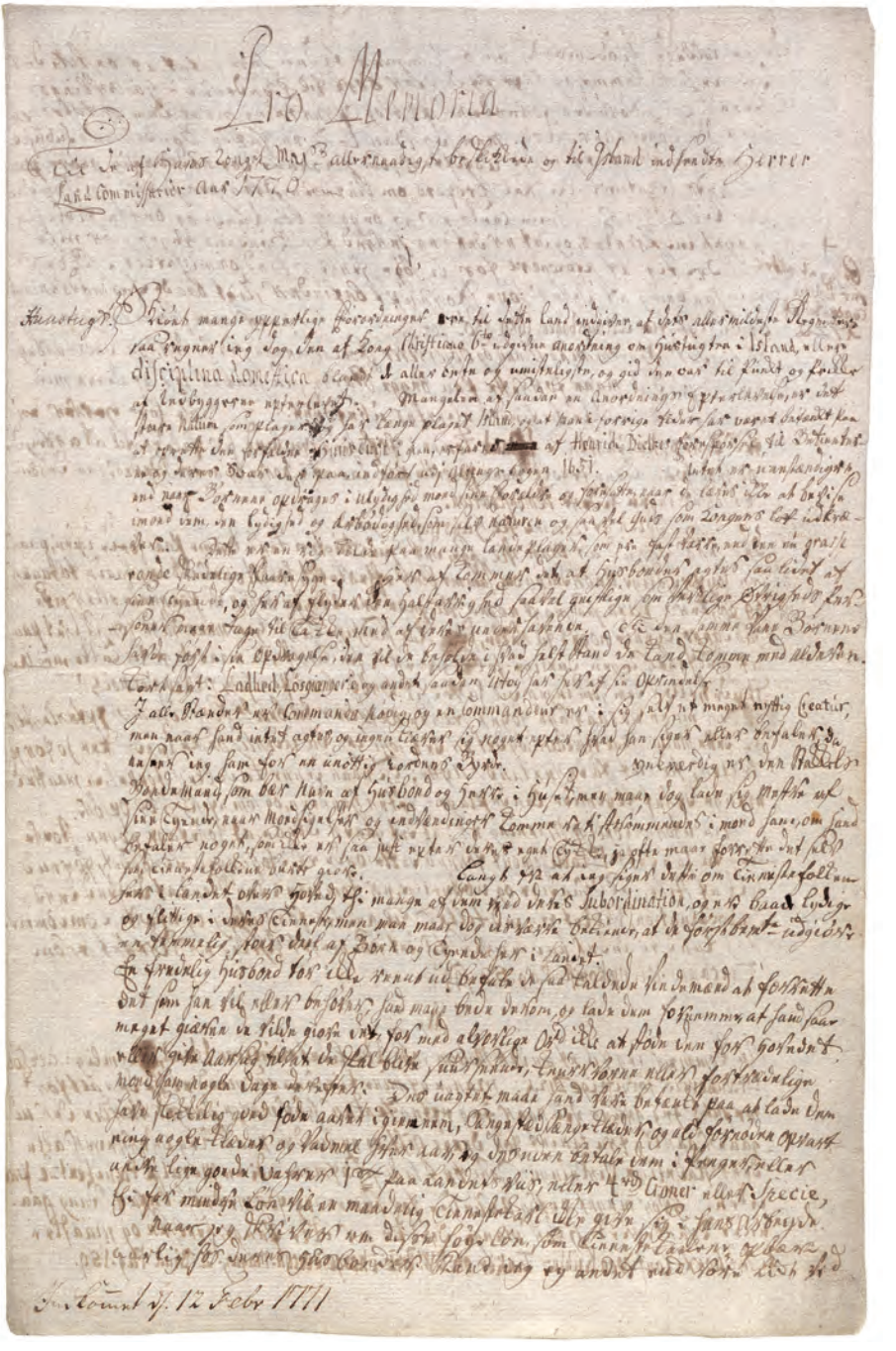

Óundirrituð greinargerð skrifuð á dönsku um húsaga, brúðkaup, jarðarfarir, brennivínsinnflutning, lækna og fleira. Líklegast er að prestur hafi haldið um pennann, hugsanlega af Suðurlandi. / *Redegørelse på dansk uden underskrift om hustugt, bryllupper, begravelser, brændevinsimport, læger med mere. Sandsynligvis er det en præst, der har holdt om pennen, formentlig fra den sydlige del af landet.* ÞÍ. Rtk. D3/2–1. [án dags./*uden dato*] 1770. Lit. T. N° 1. (Sjá/*se* s. 555–564)

Translation
Landforbedrings Tancker Nyebefunden.

Landbetrunar-þanka nýfundingar.

Séra Þorsteinn Pétursson á Staðarbakka í Húnavatnssýslu skrifaði „Landbetrunarþanka nýfundingar“. Þar fjallaði hann um fjórar stoðir búskapar: sauðfjárrækt, heyskap, fiskveiðar og verslun og hvernig mætti efla þær. / *Pastor Þorsteinn Pétursson på Staðarbakki i Húnavatnssyssel skrev “Landforbedringstancker Nybefunden”. Deri behandler han husholdningens fire søjler: fåreavl, høslæt, fiskeri og handel, og hvordan man kan styrke dem.* ÞÍ. Rtk. D3/3–16. [án dags./*uden dato* 1770/1771]. Lit. ZZ. N° 1. (Sjá/*se* s. 388–406)

Samgöngur voru erfiðar á Íslandi og lítið um vegi og brýr. Hér skrifar séra Einar Jónsson í Stórólfshvols- og Skúmstaðaprestakalli í Rangárvallasýslu um ástand samgangna. Nákvæmar útlistanir eru á vegalengdum, leiðum og áhrifum þeirra á kirkjusókn og sóknaskipan. Flóð torveldi oft för, auk þess sem ár, lækir og hyljir hindri ferðir manna. / *Samfærdsel var vanskelig i Island, og der var få veje og broer. Her skriver pastor Einar Jónsson i*

Stórólfshvols- og Skúmstaðapræstekald i Rangárvallasyssel om transportforholdene. Der er nøje forklaringer om vejlængder, ruter og deres indflydelse på kirkegang og inddeling af sogne. Oversvømmelser vanskeliggjorde ofte rejser, ligesom åer, søer og dybe steder i vandløb. ÞÍ. Rtk. D3/4–35. 26.6.1771. Lit. Gg. N° 4[a]. (Sjá/*se* s. 501–514)

Í greinargerð séra Einars Jónssonar (mynd s. xxviii–xxix) er vísað til uppdráttar af Stórólfshvols- og Skúmstaðaprestakalli sem ekki hefur varðveist í skjalasafni Landsnefndarinnar. Teikning er hins vegar til í skjalasafni amtmanns með bréfi Einars frá 12. júní 1767 sem sýnir svæðið sem um er rætt og tengist augljóslega vangaveltum hans um svæðið. Hér er sá uppdráttur. / *I pastor Einar Jónssons redegørelse (billede s. xxviii–xxix) henvises til*

en kortlægning af Stórólfshvols- og Skúmstaðapræstekald, som ikke er blevet bevaret i Landkommissionens arkiv. Der findes imidlertid en tegning i amtmandens arkiv vedlagt et brev fra Einar af 12. juni 1767, som viser området, der er tale om, og det har tydeligvis forbindelse til hans overvejelser om området. Det er denne tegning, der vises her. ÞÍ. Teikn. 4/21. Sjá einnig/*se også ÞÍ.* Amt. II. 48B. E.J. til amt. 12.6.1767. (Sjá/*se* s. 501–514)

Innsigli séra Björns Halldórssonar prófasts í Sauðlauksdal utan á bréfi hans til Landsnefndarinnar. Myndin sýnir tré og bjarndýr (björn). / *Provst i Sauðlauksdalur, Björn Halldórssons, segl på hans brev til Landkommissionen. Billedet viser træer og en bjørn. ÞÍ.* Rtk. D3/5–16. 12.6.1771. Lit. Ll. N° 2. (Sjá/*se* s. 305–314)

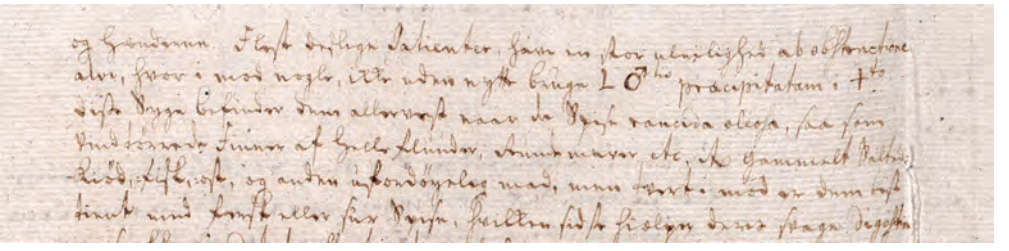

Efnafræðitákn fyrir járn (♂) og edik (+) sem Björn Halldórsson í Sauðlauksdal notar í bréfi sínu til nefndarinnar. Notkun slíkra tákna er þekkt í Evrópu allt aftur á miðaldir en er fátíð í íslenskum bréfum frá 18. öld. / *De kemiske tegn for jern (♂) og edikke (+), som Björn Halldórsson i Sauðlauksdalur anvendte i sit brev til kommissionen. Sådanne tegn havde været kendt i Europa fra middelalderen, men er sjældne i islandske breve fra det 18. århundrede. ÞÍ.* Rtk. D3/5–16. 12.6.1771. Lit. Ll. N° 2. (Sjá/*se* s. 305–314)

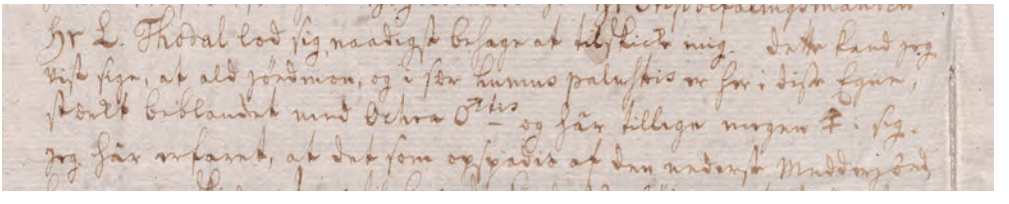

Björn Halldórsson var víðlesinn og hafði prýðilega þekkingu á læknisfræði, efnafræði og öðrum náttúruvísindum þess tíma. Hér má sjá efnafræðitákn fyrir járn (♂) og brennistein (♁) sem hann notar í bréfi sínu. / *Björn Halldórsson var belæst og havde et udmærket kendskab til lægevidenskab, kemi og tidens andre naturvidenskaber. Her ses de kemiske tegn for jern (♂) og svovl (♁), som han anvendte i sit brev. ÞÍ.* Rtk. D3/5–16. 12.6.1771. Lit. Ll. N° 2. (Sjá/*se* s. 305–314)

Múlasýslur

Múlasysler

Múlasýslur 1703 · *Múlasysler 1703*

Sýslumörk, hreppamörk og heiti hreppa eins og þau voru árið 1703, byggð á manntalinu 1703. / *Sysselgrænser, grænser mellem repper og reppernes navne, som de var i 1703 ifølge folketællingen fra 1703.*

Heimild · *kilde*: *Manntal á Íslandi árið 1703. Tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín, ásamt manntali 1729 í þrem sýslum*. Þorsteinn Þorsteinsson sá um útg. Reykjavík 1924–1947.

Kortagerð · *kort*: Björk Ingimundardóttir, Benedikt Jónsson og Egill Baldursson.

Séra Halldór Gíslason á Desjarmýri í Borgarfirði eystra skrifar um agaleysi vinnufólks og fleira 2.1.1771. Lit. Kk. N° 3.

Pastor Halldór Gíslason på Desjarmýri i Borgarfjörður eystri skriver om tjenestefolks ulydighed med mere 2.1.1771. Lit. Kk. N° 3.

ÞÍ. Rtk. D3/5–13.
Innskráð/*indskrevet* 3.8.1771.

Áritun/*påskrift*: N° 3.

Eftir því mín háttöktuðu yfirvöld hafa mér undirskrifuðum befalað að ég skyldi til vitundar gefa hvað ég meinti þessari sveit og kirkjusóknum[1] mega til viðréttingar verða í oeconomiskum sökum, þá (svo sem þessi sveit er ein með þeim hörðustu af öllum nálægum sveitum, þar hún liggur meira til norðurs en þær svo vetur er hér oft langur og strangur og liggur stundum á frá Michaelismessu[2] til Jónsmessu baptistæ,[3] með hafísum og stórfrostum, en sumarið stutt og oft með snjókrapa og votviðrum) meina ég hér sé ei vert að tala um sáðverk eður soddan ein producta jarðarinnar er hún gefur ei sjálfkrafa af sér, svo sem ég til forna hef reynt til að planta hér kál og lítið fleira þess háttar, og það í bestu árum, en þó forgefins.

En svo að hússtjórnin sem mjög er komin á fallandi fót hér í sveit (og víðar annars staðar) kynni að viðréttast, sýnist mér eftir mínum einföldum skilningi þetta eftirfylgjandi mega þar til péna.

1° Að engum þeim persónum sem væru öreigar svo þær ætti ei (báðar til samans) fimm hundruð tíundarverð, mætti leyfast að inn-

[1] Desjarmýrar- og Njarðvíkursóknir, N-Múl.
[2] Mikjálsmessa: 29. september.
[3] Jónsmessa: 24. júní.

ganga hjónaband. Hvað mikið illt búandi fólki hafi orsakast af slíkum öreigagiftingum veit ég sjálfur dæmi til í þessari þingá,[1] og þar að auk hef fengið þau nógsamlega að heyra úr öðrum þingám. Til dæmis þar upp á tek ég þetta: Búandi maður nokkur heldur einn þénara og þjónustustúlku, bæði ung, óráðin og bláfátæk, er þó vilja saman taka í ektaskap sem þau hafa þessu náð. Er sá búandi maður frá hvörjum þau viku þénaralaus og með því ekla er á þjónustufólki þá kannski hann (þar hann er væntanlega orðinn lúamaður og heldur við aldur) megi bregða búi fyrir þá skuld, og jafnvel sleppa börnum sínum út á sveitina ef þau eru í ómegð. Hann hafði þó annars sæmileg efni og stóð í öllum skilum meðan hann bjó. En nú reisa þau ungu hjón búið, og fer það svo að þau efna- og forsjónarlítil geta ei borið þann þunga, leysa upp á fyrsta eður öðru ári, vilja gefa sig í húsmennsku eður kannski aftur í þjónustu. Eiga nú börn hvað eftir annað sem sveitin má með sínum stærsta kostnaði og bágendum uppfóstra.

2° Að ei leyfist þjónustufólki það sjálfræði að gefa sig án allra orsaka úr einni vist sæmilegri í aðra, annaðhvort af sínu laussinni eður lokkað af hinum öðrum, eður til þess að setja upp á sig hina frekustu kosti sem húsbændunum eru síðan ekki vel bærilegir. Heldur að þénararnir skyldu vistast með hreppstjóra og sýslumanns ráði, blífa svo í sinni þjónustu, svo lengi þeir vilja ei bú reisa, og hafa bærilega kosti til kaups og uppheldis og geta engar lögmætar orsakir fundið, hvörra vegna þeir megi uppsegja sinni þjónustu, og allt soddan hlyti með hreppstjóra og yfirvaldsins vitund og samþykki að gjörast.

3° Að ei líðist ungdóminum af foreldrum eður húsbændum að venja sig á tóbaksbrúkun eður aðra eyðslusemi meðan hann er ómyndugur og getur ei forþénað sér neitt. Því nær einn ynglingur er vaninn til slíkrar óþarfrar eyðslu, fylgir það á eftir þegar hann er kominn til að fá nokkur laun. Er ei annars kostur en þau gangi út til þvílíks svo þeirra sér engan stað. Því væri vert að hreppstjórar hefði grandvarlegt tillit hér um og að þeir foreldrar og húsbændur er láta börn uppalast í slíkum ósóma yrði settir til rétta með þolanlegri múlkt[2] af veraldlegu yfirvaldi.

[1] Þ.e. þinghá.
[2] Sekt.

4° Hvað þá geistlegu oeconomiam snertir held ég stórnauðsynlegt að staðarhaldarar hér í landi nyti sömu fríheita sem í ordinantíu kóng Friderici 2di part 2, sect. 9, item Norsku lögum, liber 2do, cap. 12, art. 4[1] eru allra náðugast tillögð prestunum sums staðar í Noreg, nefnilega að sóknarfólkið uppbyggi á prestagörðunum án betalings 3 hús, sem er eina stofu eður baðstofu, eitt sængurhús og eitt úthýsi eður hesthús. Því það er margreynt að svo sem staðirnir eru flestir stórbyggðari en bændajarðir, en fæðstir af prestunum betur efnaðir heldur en góðir bændur, þá vill bygging staðanna falla þeim þungt, og einkum að síðurstu þeirra ekkjum og erfingjum, þá þeir eiga kirkju og stað af hendi að skila.

5° Að þær til forna á kirkjustöðunum brúkanlegu hestaréttir, sem nú eru víðarst hvar niðurfallnar, mættu aftur af fólkinu í þingánum uppréttast, því þar um ber raun vitni hvörsu stóran skaða staðarhaldararnir rata oft og tíðum á túni og engjum af hestum þingáfólksins á hvörjum helgum degi um sumartímann, þá hestarnir verða ei réttaðir meðan þjónustugjörðin yfirstendur, heldur annaðhvort ganga lausir í engjunum eður slíta sig upp frá bandi og gjöra svo skaða á túni eður heyjum.

6° Að prestarnir sem halda hans kóngl. Majts beneficia mætti fyrir yfirvaldsins tilhlutan fá úr þingánum gagnlegt og nægilegt fólk til þjónustu, upp á billega kosti, svo þeir sökum þénaraeklu neyðist ekki til að yfirgefa staðina, eður annars kostar að láta þá ruinerast, sjálfum sér og öðrum viðkomendum til óbætanlegs skaða.

Þessir mínir hér að framan skrifaðir einfaldir en þó velmeintir þankar, vona ég og bið auðmjúklega að í náð verði uppteknir af mínum háttvirðandi yfirvöldum. Hvörju til merkis ég set mitt nafn hér undir að Desjarmýri í Borgarfirði þann 2. January, Anno 1771.

Halldór Gíslason,
sóknarprestur sama staðar[2]

* * *

[1] *Kong Christian den Femtes Norske Lov.*

[2] Halldór Gíslason (1718–1772) prestur, Desjarmýri, Borgarfjarðarhreppur, N-Múl.

[Oversættelse 2015]

Eftersom min højtagtede foresatte har befalet mig undertegnede, at jeg skal tilkendegive, hvad jeg mente kunne blive til oprejsning for denne egn og [disse] kirkesogne[1] i økonomisk henseende. Så (eftersom denne egn er en af de barskeste af alle nærliggende egne, eftersom den ligger længere mod nord end dem, så vinteren her ofte er lang og streng og undertiden varer fra Mikkelsdag[2] til Johannes Døbers messe,[3] med drivis og langvarig frost, og sommeren [er] kort og tit med tøsne og fugtigt vejr) mener jeg, at der her ikke er grund til at tale om såarbejde eller sådanne produkter fra jorden, som den ikke frembringer af sig selv, eftersom jeg i gamle dage har forsøgt at plante kål her og lidt andet lignende, og det i de bedste år og dog forgæves.

Men for at hustugten, som lader meget tilbage at ønske her på egnen (og mange andre steder), kunne blive genoprettet, forekommer det mig efter min enfoldige forståelse, at følgende kunne bidrage til det:

1° At ingen af de personer, som er ejendomsløse, så at de ikke ejer (begge tilsammen) værdier svarende til fem hundrede i tiendeforpligtelse, skal have tilladelse til at indgå ægteskab. Hvor meget slet for bønder, der er forårsaget af sådanne fattigdomsægteskaber, kender jeg selv eksempler på i dette herred, og desuden har [jeg] fået rigeligt at høre om dem fra andre herreder. For eksempel vil jeg nævne dette: En bonde har en tjener og en tjenestepige, begge unge, ubeslutsomme og ludfattige, som alligevel vil indgå ægteskab med hinanden, eftersom de har opnået alderen. Bonden, som de forlader, har ingen tjenere, og med den mangel, der er på tjenestefolk, så må han måske (eftersom han formentlig er blevet slidt og kommet op i alderen) forlade gården af den grund og ligefrem overgive sine børn til reppen, hvis de er for små. Han havde dog rimelige forhold og betalte alle forpligtelser, mens han drev gården. Men nu overtager det unge ægtepar gården, og så går det sådan, at de uden penge og forudseenhed ikke kan klare den byrde, opgiver efter et eller to år, vil blive husmænd eller måske tyende

[1] Desjarmýrar- og Njarðvíkursogne, N-Múl.
[2] 29. september.
[3] Skt. Hansdag: 24. juni.

igen, har nu op til flere børn, som reppen må opfostre med største omkostning og kval for den.

2° At tjenestefolk ikke må få lov til selv at bestemme uden årsag at flytte sig fra en tålelig plads til en anden, enten på grund af egen ubestandighed eller lokket af den anden eller for at forlange de grådigste betingelser, som bagefter ikke er udholdelige for husbønderne. Men at tjenerne skal få plads under tilsyn af repstyrerne og sysselmanden, derefter forblive i deres plads, så længe de ikke vil stifte bo og har tålelige vilkår i løn og forplejning og ikke kan finde nogen lovmæssige grunde til at opsige deres plads, og at alt sådan noget skal gøres med repstyrernes og myndighedernes viden og samtykke.

3° At det ikke tåles af forældre eller husbønder, at ungdommen vænner sig til brug af tobak eller anden ødselhed, så længe den er umyndig og ikke kan indtjene noget. For når en ung har vænnet sig til den slags unødvendige ødselhed, følger det med, når han er blevet gammel nok til at få nogen løn. Der er ingen anden mulighed, end at de kaster sig ud i den slags, og det ikke bemærkes. Derfor var det godt, hvis repstyrerne førte omhyggeligt tilsyn med dette, og at de forældre og husbønder, som lader børn vokse op ved sådan en uskik, blev tilrettevist med en rimelig mulkt af den verdslige myndighed.

4° Hvad så angår den gejstlige økonomi, mener jeg, at det er yderst nødvendigt, at gejstlige forvaltere her i landet fik de samme privilegier, som der allernådigst tillægges præsterne visse steder i Norge i kong Frederik 2dens ordinans, part 2, sektion 9, item Norske Lov, 2. bog, kap. 12, art. 4,[1] nemlig at sognets beboere til præstegårdene uden betaling bygger tre bygninger, som er en stue eller badstue, et sengehus og et udhus eller en hestestald. For det har mange gange vist sig, at eftersom de fleste præstegårde har større bygninger end bøndernes jorder, men de færreste af præsterne er mere velhavende end gode bønder, så vil bygningen af præstegårdene være en belastning for dem og især til sidst deres enker og arvinger, når de skal aflevere kirke og præstegård.

5° At de hestefolde på præstegårdene igen må sættes i stand af indbyggerne, der i gamle dage var brugelige, men som nu de fleste steder er faldet sammen. For det er vidnefast, hvor stor skade de gejstlige for-

[1] *Kong Christian den Femtes Norske Lov.*

valtere tit og ofte lider på hjemmemarker og enge af herredsbeboernes heste hver helligdag om sommeren, når hestene ikke sættes i fold under gudstjenesten, men enten går løse på engene eller river sig løs af tøjret, og så gør stor skade på hjemmemarker eller høstakke.

6° At præsterne, som sidder på hans kongelige Majestæts beneficier, ved myndighedernes mellemkomst måtte få brugelige og tilstrækkelig mange folk til tjeneste fra herredet på rimelige vilkår, så vi på grund af mangel på tjenestefolk ikke bliver tvunget til at forlade præstegårdene eller ellers lade dem blive ruineret til ubodelig skade for os selv og andre vedkommende.

Disse mine her oven for skrevne simple, men dog velmente, tanker håber og beder ydmygst jeg om må blive modtaget i nåde af mine højærværdige foresatte. Som tegn på hvilket jeg sætter mit navn herunder på Desjarmýri i Borgarfjörður den 2. januar anno 1771.

Halldór Gíslason,
sognepræst samme sted[1]

Bréf frá Finni Jónssyni Skálholtsbiskupi sem fylgir greinargerðum presta og prófasta úr Múlasýslum 29.7.1771. Lit. Ff. N° 4.

Brev fra Finnur Jónsson, biskop på Skálholt, som er vedlagt redegørelserne fra præsterne og provsterne i Múlasysler 29.7.1771. Lit. Ff. N° 4.

ÞÍ. Rtk. D3/4–28.
Innsigli/*segl*; Innskráð/*indskrevet* 1.8.1771; Greinargerðir lit. Ff. N° 5–7 fylgja þessu bréfi. / *Redegørelser lit. Ff. N° 5–7 følger med dette brev.*

Áritun/*påskrift*: Jndkom d. 1. Aug. 1771; Lit. Ff. N° 4; Mule Syssel; Velædle og velbyrdige pp. Hr. Andreas Holt. Hr. Thorkiel Fieldsted. Hr. Tomas Windekilde. Hans kongel. Maj^ts^ höybestalter Land Commissarii udj Jsland pp.; L. S.

[1] Halldór Gíslason (1718–1772), præst, Desjarmýri, Borgarfjarðarhreppur, N-Múl.

Velædle og velbyrdige!
Ædle og höyfornemme!
Höystærede hhhr. Landcommissarii!

Det nu nyligen er fra provsterne og eendeel præster udi Mulesyssel til mig indlöbne her hos fölgende documenter med Deres instændige begjæring, jeg samme villde til Deres velbyrdigheder fremsende, hvilket nu ogsaa skeer, efftersom god lejlighed der tilfalder.

For mig selv har jeg endnu nogle anmærkninger bragt til pappiir, men saasom jeg siden Altinget ikke har faaet tiid eller lejlighed til at sette dem i stand og orden, saa faaer de at bide[1] denne gang. Jeg forbliver.

Velædle og velbyrdige höystærede hhhr. Commissariers tjenstskyldigste.

Skalholt bispegaard, den 29de Julii 1771.

Finnur Jonsson[2]

Séra Páll Guðmundsson, prófastur í Norður-Múlasýslu, ritar álitsgerð um hérað sitt 18.6.1771. Lit. Ff. N° 5.

Provst Páll Guðmundsson i Norður-Múlasyssel skriver en redegørelse om sit herred 18.6.1771. Lit. Ff. N° 5.

ÞÍ. Rtk. D3/4–29.
Innskráð/*indskrevet* 1.8.1771.

Áritun/*påskrift*: N° 5.

Svo sem háeðla, háæruverðigur hr. biskupinn yfir Skálholtsstifti, hr. Finnur Jónsson, hefur ifölge af hans kongel. Maj^ts allra náðugustu for-

[1] Vente. Islandsk *bíða*.
[2] Finnur Jónsson (1704–1789), Skálholtsbiskup / *biskop i Skálholt* 1754–1785.

ordning af 15da Maji 1770 skriflega af 27da Julii 1770 befalað að ég auðmjúkast innsendi til þeirra hingað til landsins allra náðugast skikkuðu hhhr. Commissarier, það ég vildi auðmjúkast biðja að standa mætti til lagfæringar í míns prófastsdæmis, svo vel geistlegri sem verðslegri oeconomie og commerce,[1] vil ég auðmjúkast þeirra háu herra höye betænkende eftirskrifað innstilla.

1° Vil ég auðmjúkast notificere prestakallanna ásigkomulag og geistlegra inntektahæð[2] í þessu prófastsdæmi, hvar eð finnast 10 prestar in alles. Hvörra sjö árleg indkomst af sjö þeirra tiltrúuðum prestaköllum eftir síðarst gjörðri specification 1769 hleypur af sumum ekki fullt til 20 rdr. en sumum lítið yfir, að meðreiknaðri þeirri hans kongel. Majts háprísanlegri náðargáfu, sem árlega eftir tiltölu distribuerast til þeirra sjö prestakalla. Af hvörri inntekt prestarnir hafa að undirhalda sjálfa sig með konu og börnum, samt nauðsynlegt heimafólk, forsorga sig með þénanlegum bókum, halda sér í klæðaburði sem þeirra standi sómir etc.

En svo sem þessi svolítil inntekt strekkir sig ei til áðursagðra útgifta fylgir á eftir að þeir hljóta að leggja sig í erfiði til að forþéna sér þar með sem bændur, eður og svo að þeir með erfiðinu forsómi ei sitt embætti, að halda einn ráðsmann sem í þeirra stað besorgi heimilisins nauðsynlega þjónustu. Hvörjum að belauna með því inntektin strekkir ei til, eftir áður undirréttuðu, vill þar af fylgja þess publiqve godses fordjörfun[3] og niðurbrot er þeir hafa að ábyrgjast. Svo þá þeir eengang fyrir dauðann burtkallast, mega þeirra eftirlifandi ekkjur eður erfingjar aldeilis bersnauðir frá ganga, ef því publiqve gótsi sem þeim hefur til lífsuppheldis verið confererað[4] skal forsvaranlega verða útsvarað til successorem.[5]

Og yder meere finnst hér í prófastdæminu eitt prestakall, hvar kirkjan stendur á proprietarii eign,[6] en engin viss jörð í sókninni tilgreind prestinum til ábúðar, heldur má hann leigja hana sem bóndi, og til betalings árlegrar landskuldar taka af 22ja rixdala 3 mk. 12 sk.

[1] Landshagir og hagstjórn, verslun og viðskipti.
[2] Tekjur.
[3] Eyðilegging á opinberum eignum.
[4] Ráðstafa.
[5] Eftirmaður.
[6] Eiðar, Vallnahreppur, S-Múl.

árlegri inntekt. Þegar nú prestarnir sem halda þessi fátæku prestaköll annaðhvort vegna aldurdóms eður uppáfallandi heilsuveiki geta ei þjónað í sér tiltrúuðu embætti, og sérdeilis hvar annexkirkjur eru, hvört að liggur örðugur vegur, sérdeilis á vetur, hljóta þeir nauðsynlega að taka einn coadjutorem[1] í embættinu, hvörn þeir skulu halda til kosts sem annarrar uppvartningar eftir lögunum, og þar að auki gefa tilhlýðileg laun. En með því kallsins heila inntekt strekkir sig ei svo hátt að hún kunni einn closterdjákna að undirhalda, eftir sem hans kongel. Maj^{t} hefur allra náðugast þeim til underholdningar deputerað, miklu síður tvo presta, hlýtur sá aldraði eður heilsuveiki prestur með öllu að yfirgefa sér tiltrúað fátækt prestakall, svo prestleg embættisverk hvorki innan kirkju né utan í nokkurn máta forsómist. Þetta svo aumkunarvert sannferðugt ásigkomulag og kjör fátækra presta í mér tiltrúuðu prófastsdæmi bið ég auðmjúkast að fái náðugt gehör hjá þeim háu hhhr. Commissarier, svo að þau fátæku prestaköllin mættu fá nokkra hjálp, prestunum og þeirra konum og börnum til subsistence.[2]

2° Finn ég mig orsakaðan þeim háu hhhrr. Commissarier auðmjúkast að undirrétta þeirrar mér tiltrúaðrar kirkjusóknar situation,[3] sem er svoleiðis: Að einn þriðji partur sóknarinnar liggur á aðra síðu við eitt stórt vatnsfall kallað Jökulsá, yfir hvörja sú fyrir 70 árum byggða trébrú er nú svo hrörleg orðin af elli og fúa timbursins að trautt eður ekki sýnist óhætt yfir að fara. Svo hvörsdaglega er að vænta að hún muni öldungis kollkastast og affalla, hvað þá eengang skeð er, kann ei sóknarpresturinn að forrétta[4] sín embættisverk í þeim ⅓ sóknarinnar sem liggur hins vegar vatnsfallsins, er kynnu fyrir að falla, svo sem húsvitjan, sjúkraberættelse[5] og hvað annað. Líka vill þar af fylgja sóknarfólksins absence[6] frá þess sóknarkirkju að fráteknu á vetrum er ís liggur yfir allt.

Og jafnvel þó segjast kynni að í einum eður tveimur stöðum kynnu flutningsferjur á þessari á að brúkast, þá er hún oft og tíðum 8 à 10

[1] Aðstoðarmaður, aðstoðarprestur.
[2] Framfærsla.
[3] Ástand, kringumstæður.
[4] Framkvæma, inna af hendi. Danska *forrette*.
[5] Sjúkravitjun.
[6] Fjarvera.

vikur, já, stundum mestan part sumarsins í svo miklum vexti að ei má ferju yfir um koma fyrir krafti straumsins. Hvað þá svo fellur kann ei heldur prófasturinn í nyrðra parti Múlasýslu að forrétta sín embættisverk í árlegri ordinaire visitation[1] þar 4 prófastdæmisins kirkjur liggja á þá aðra síðu vatnsfallsins. Ekki heldur eendeel bændur, ásamt sóknarprestinum að Kirkjubæ og Ási til venjulegs handelsstaðar að sækja, sem eiga kaupstefnu til Vopnafjarðar. Að ótöldum mörgum öðrum hvörra leið á þeirra reisu yfir oftnefnt vatnsfall liggur.

Nú svo sem ég vegna áðursagðra orsaka finn þessarar afgömlu trébrúar reparation[2] nauðsynlega, vil ég þetta allra auðmjúkast andragende,[3] svo vel hans höyvelbaarenheds hr. stiftbefalingsmannsins[4] sem þeirra hhh^rra^ Commissariers höye secours,[5] allra auðmjúkast insinuera[6] að þeir samtligen háu herrar léti sér þóknast þar út í að patrocinere[7] að nefnd trébrú verði í stand sett og repareruð. Hvar eftir ei sýndist óbillegt að einn viss lítill árlegur tollur mætti undir direction og indcassering[8] eins viss næstbúandi manns, upp á þá alla setjast, sem hafa yfir hana að reisa, að fráteknum sóknarprestinum, þá hann hefur að forrétta sín embættisverk í ⅓ sóknarinnar og sóknarfólkinu þá það sækir sína sóknarkirkju. Hvar með ei einasta mundu uppnást þeir til reparationen bekostuðu peningar, heldur og einninn einn lítill kassi með tíðinni safnast sem péna mætti til nefndrar trébrúar stændig vedligeholdelse.[9]

3° Að því leyti snertir oeconomien, þá svo sem vel er billegt að þjónustufólkið uppberi auk fæðis nokkur árleg laun eftir accorde.[10] Er sú landsvenja að það begjærir[11] sérdeilis lifandi gripi, nefnilega sauðfé, hvört með því fjölgar með árlegum tilvexti. Verður um síðir

1 Vanaleg vísitasía. Eftirlitsferð prófasts um umdæmi sitt.
2 Viðgerð, lagfæring. Danska *reparation*.
3 Umsókn, sækja um.
4 Lauritz Andreas Thodal (ca. 1718–1808) stiftamtmaður 1770–1785.
5 Aðstoð, liðsinni.
6 Tæpa á eða ýja að.
7 Að mælast til eða vera forsvarsmenn fyrir.
8 Stjórn og innheimta.
9 Stöðugt viðhald.
10 Samkomulagi.
11 Krefst.

nokkurt antal,[1] þangað til þess fjöldi fornærmar[2] svo húsbóndann að hann má vel taka sig í vakt að formera[3] sig af lifandi gripum, þó gæti, svo hann fái eftir ásigkomulagi bújarðarinnar annaðhvort lént þjónustufólkinu hey til undirhalds þeirra lifandi gripum á vetrum eður og sjálfur forsorgað[4] þá. Allt svo vildu þeir háu hhhrr. Commissarii beþenkja hvort ei er þénanlegra búandi fólki til conservation[5] að þjónustufólkið anventi árlegum launum til dauðra aura, sem vera kynni peningar eður annað þénanlegt, hvar fyrir það kynni að innkaupa sér hjá því búandi fólki, svo vel lifandi gripi sem aðra þénanlega búshluti, hvörja það búandi fólkið skyldi vera skyldugt sem það gæti þjónustufólkinu til nauðsynlegra þarfa með billegu verði eftir landsvísu að skaffa þá það eengang vildi gefa sig til ektaskapar.

4° Svo sem þjónustufólkið fer tíðum frá einni vist til annarrar án þess þar séu til neinar sérlegar orsakir utan einasta sjálfsvilji, hvar af tíðum verður ójöfnuður á þess niðurraðan í sveitunum, allt svo vildi ég auðmjúkast insinuera þeirra hhhrr. Commissariers höye skjönsomhed að svo sem einn búandi maður, sem á mörg ung börn eður hefur marga skylduómaga fram að færa, þarf sluttelig fleira vinnandi fólk ef hann getur það forsorgað en sá sem engin á. Einn sá sem gjörir 20 hndr. tíund þarf fleiri vinnuhjú svo hans lifandi gripir haldist vidlige,[6] en sá sem tíundar 6 hndr. Einn sem býr á 20 hndr. leigujörð þarf fleiri til að uppvinna tilliggjandi tún og engjar heldur en sá sem leigir ein 8 hndr. Þar fyrir mætti þjónustufólksins niðurraðan í sveitunum accommoderast eftir anfærðri proportion[7] undir þess verðslega yfirvalds sannsýnilegri direction, þó svo að þeir sem betrúuð er publiqve godses ábyrgð sem er beneficia og þeim tilheyrandi etc. væru öðrum præfereði.[8]

5° Angaaende fiskefangsten veit ég fyrir víst að fólkið sem býr við sjókantinn hefur yfir allt einasta smábáta á hvörjum geta róið 2, 3, 4

[1] Fjöldi.
[2] Misbýður. Danska *fornærme*.
[3] Fjölga, auka. Danska *formere*.
[4] Annast, sjá fyrir.
[5] Uppihald.
[6] Viðhalda í sama ástandi. Danska *holde ved lige*.
[7] Fara eftir réttum hlutföllum.
[8] Aðrir fengju forgang, teknir framfyrir aðra.

og kannski 5 menn í það hærsta, og kunna allt svo flestir að besörga[1] þeim fólk til þess tíma er heysláttur byrjast. En sluttelig ekki að halda svo langt til sjóar í fiskieftirleit sem þeir væntanlega kynnu ef önnur stærri hefði í bland, byggð með viðlíku formi og á suðurkanti landsins, hvörju byggingarformi eður stærri skipum fólkið er óvant, hvað ég vil með eftirfylgjandi vereficera:[2] Að þá fyrir 3ur à 4m árum á mér tiltrúaðrar kirkju grunn uppdreif einn útlenskur bátur á hvörjum kynnu að róa 6 à 8 menn, hvörn hans velbyrðigheit hr. amtmann Stephensen[3] resolverade[4] kirkjunni tilheyra. Hefi ég síðan engan fengið við sjókantinn sem hann hefur kirkjunni til góða kaupa viljað, svo hann þar fyrir má fordjarfast og að engu verða. Ekki heldur kunnað menn að fá til að halda honum til fiskiveiða þó ég meini að þessi stærri skip séu nauðsynleg þegar einasta einn eður fleiri menn af suðurkanti landsins, hvar sjósóknin er í stórri drift, informeruðu[5] sjófólkið hér um þá réttu aðferð sem þar brúkast til að færa þau stærri skipin.

6° Svo mikið sem snertir sáðverk, sem ég sé að sönnu vera hærst nauðsynlegt til þessa lands innbyggjara uppkomstar, samt er ég af þeim þanka að kornsæði muni hér um pláts ekki nokkra frjóvgun fá innbyggjurunum til nota, af þeirri orsök að tíðast viðvara harðendi vorsins með frosti og sumtíðis snjófalli allt til Jónsmessu baptistæ,[6] en vetrarharðendin byrjast oftari strax með Michaelismessu[7] og eftir hana, er gjöra jörðina svo djúpt frosna. Samt vil ég ei neita að þær matarurtir er þéna kynnu til búskapardrýgenda til hvörra sá mætti um eður eftir st. Hansdagstíð,[8] svo að ávaxtarins væri fullkomlega að vænta í Septembr. mánuði mundu hér frjóvgast, því ég veit á vissum stöðum í þessari sýslu hefur verið sáð til grænskáls með nokkrum succes.

7° Hvað viðvíkur innbyggjaranna kauphöndlun við þá hingað reisandi handelscompagniets kaupmenn, þá er bevísanlegt að innbyggjar-

[1] Annast, sjá um. Danska *besørge*.
[2] Staðfesta, votta. Danska *verificere*.
[3] Ólafur Stefánsson (1731–1812), amtmaður yfir Íslandi 1766–1770, amtmaður í Norður- og Austuramti 1770–1783, amtmaður í Vestur- og Suðuramti 1787–1793, stiftamtmaður 1790–1806.
[4] Úrskurðaði. Danska *resolvere*.
[5] Upplýsa eða kenna. Danska *informere*.
[6] Jónsmessa: 24. júní.
[7] Mikjálsmessa: 29. september.
[8] Jónsmessa: 24. júní.

anna hér í sýslu stærsta leverance[1] til kaupmannanna bestendur af prjónlesi og sauðum og að einir einlitir svokallaðir púlssokkar gilda og hafa gilt eftir taxtanum 4 f. stk. En prísinn á því smærra ullargótsi er nú mjög svo niðurstiginn, svo þeir 1 par sokkar sem hjá þeim fyrri Compagniets kaupmönnum giltu 24 à 30 f. stk. gilda nú 14 à 15 f. stk. sem best eru tilbúnir. Og svo minna eftir proportion af bandsins stærð, nefnilega 6, 7 à 8 f. stk. Af hvörri ullargótsins niðursetning það flýtur að innbyggjararnir hljóta að levera til afbetalings sinnar úttektar á handelsstaðnum fleiri sauði en áður. Já, margir fleiri en þeir missa kunna, sérdeilis þá hörð ár aðþrengja, svo innbyggjararnir hljóta að fá eina góða forstrækkning[2] af mjöli sér til lífsuppheldis. Og snart að segja er búandi fólk í tvíli hvörninn það skal anvenda sinni ullu, svo ullargótsið sé afsættelegt[3] hjá kaupmönnunum með nogen fordeel,[4] og í það minnsta án skaða.

Vildi ég því auðmjúkast undirkasta þeirra hhhrr. Commissariers höye skjönsomhed hvort ei væri þénanlegt að í þessari sýslu innréttaðist einn danskur vefstaður og einn viss maður sendur væri sem kynni verkið að forstanda, til hvörs allir innbyggjararnir væru skyldugir að sækja með sitt ullarband til vefnaðar í alla nauðsynlega brúkun, hvaða nafni er nefnast kynni eður gjörast af ullinni, fyrir fastsettan betaling eftir proportion. Hvar af sýnist fljóta sjálfsögð innbyggjaranna perfection í þeirri profession eftir hendinni.

Og svo sem innbyggjaranna daglegt erfiði bestendur sérdeilis á að slá hey á sumrum, róa til fiskiveiða og hantera sauðfé og naut á vetur, en af öðru erfiði hafa þeir ei stórt að segja, að fráteknum þeim er kunna lítið smíði til nauðsynlegrar daglegrar brúkunar. Mundu þeir án efa fá þekking á fleiri professioner með information og svo með tíðinni fá þént hans kongel. Maj^{t} og sínu föðurlandi sem góðir undirsátar, samt sér lífsuppheldi sjálfum forþénað.

Þessar svo einfaldar anmærkningar bið ég allra auðmjúkast að þeir háu hhhrr. Commissarii gúnstigast á líti, og með stærstu submission forblíf.

[1] Vörur afhentar til verslunarinnar.
[2] Fá aðstoð með láni.
[3] Seljanlegt.
[4] Nokkrum ágóða.

Hr. Yfir-Landcommissarii og samtlig hhrr. Commissariorum.

Kirkjubæ í Múlasýslu,
þann 18da Junii 1771.

Auðmjúkasti forbunden tjenner
Páll Guðmundsson,
prófastur í nyrðra parti Múlasýslu
og sóknarprestur til Kirkjubæjar[1]

* * *

[Oversættelse 2015]

Eftersom den højædle, højærværdige hr. biskop over Skálholt stift, hr. Finnur Jónsson ifølge hans kongelige Majestæts allernådigste forordning af den 15de maj 1770 skriftligt per den 27de juli 1770 har befalet, at jeg ydmygst skulle indsende til de her til landet allernådigst beskikkede hhhr. Commissaries, hvad jeg ydmygst ville bede om at få ordnet i mit provstedømmes såvel gejstlige som verdslige økonomi og commerce,[2] vil jeg ydmygst indstille nedenstående til de høje herrers overvejelse.

1° Jeg vil ydmygst gøre opmærksom på præstekaldenes tilstand og gejstlige indtægtsstørrelse i dette provstedømme, hvor der findes i alt 10 præster. Hvis syv årlige indkomster af de syv betroede præstekald efter sidst gjorte specifikation i 1769 ikke beløber sig fuldt op til 20 rigsdaler af nogle, men af nogle lidt over, medregnet hans kongelige Majestæts højpriselige nådegave, som årligt uddeles forholdsvist til de syv præstekald. Af hvilken indtægt præsterne skal have underhold til sig selv med kone og børn samt det nødvendige tyende, forsørge sig med brugbare bøger, holde sig i klædedragt, som det passer sig for deres stand etc.

Men eftersom denne så ringe indtægt ikke rækker til ovennævnte udgifter, medfører det, at de må påtage sig arbejde for dermed at skabe sig indtægt som bønder, eller også at de, så de ikke med arbejdet forsømmer deres embede, må holde en forvalter, som på deres vegne besørger hjemmets nødvendige tjeneste. Til løn for hvilken indtægten ikke rækker efter det oven for angivne. Deraf følger ødelæggelse og

[1] Páll Guðmundsson (1725–1782) prófastur, Kirkjubær, Tungu- og Fellnahreppur, N-Múl.

[2] Handel.

nedbrydelse af det offentlige gods, som de har ansvar for, så deres efterlevende enker eller arvinger, når de engang bortkaldes for døden, må forlade det ludfattige, hvis det offentlige gods, som er betroet dem til livets opretholdelse, skal videregives på forsvarlig vis til eftermanden.

Og ydermere er der her i provstiet ét præstekald, hvor kirken ligger på privat ejendom,[1] og der ikke er nogen bestemt gård i sognet angivet som bolig for præsten, og han må fæste den som en bonde og til betaling af den årlige landskyld af sin årlige indtægt tage 22 rigsdaler, 3 mark og 12 skilling. Når nu præsterne, som har disse fattige præstekald, enten på grund af alderdom eller tilfaldende svigtende helbred ikke kan tjene i det dem betroede embede, og specielt hvor der er annekskirker, hvortil vejen er vanskelig især om vinteren, må de nødvendigvis tage sig en coadjutor[2] i embedet, som de skal give kost såvel som anden opvartning efter loven, og desuden give ham en passende løn. Men eftersom kaldets samlede indtægt ikke rækker så langt, at den kan give underhold til en degn, ifølge hvad hans kongelige Majestæt allernådigst har deputeret til underhold for dem, og slet ikke to præster, må den gamle eller svagelige præst fuldstændig forlade det ham betroede fattige præstekald, så de præstelige embedshandlinger hverken i kirken eller uden for den på nogen måde forsømmes. Disse så ynkelige, sandfærdige forhold og vilkår for fattige præster i det mig betroede provsti beder jeg ydmygst om at få gehør for hos de høje hhhr. Commissarier, så at de fattige præstekald kan få nogen hjælp til underhold for præsterne og deres koner og børn.

2° Jeg finder mig forårsaget til at underrette for de høje hhhrr. Commissarier ydmygst om situationen i det mig betroede kirkesogn, som er således: At en tredjedel af sognet ligger på den anden side af en stor elv, som hedder Jökulsá, hvorover den for 70 år siden byggede træbro nu er blevet så forfalden af alderdom og råd i tømmeret, at det næppe eller slet ikke er risikofrit at gå over den, så man daglig venter, at den styrter fuldstændig sammen og ned, og når det én gang er sket, kan sognepræsten ikke forrette sine forefaldende embedshandlinger i den ⅓ af sognet, som ligger på den anden side af elven, som for ek-

[1] Eiðar, Vallnahreppur, S-Múl.
[2] Medhjælper, hjælpepræst.

sempel husbesøg, sygebesøg og andet lignende. Ligeledes vil deraf følge sognets indbyggeres fravær fra deres sognekirke bortset fra om vinteren, når der ligger is overalt.

Og selv om man dog kunne sige, at der på et eller to steder kunne bruges transportfærger på denne å, så er den meget tit, 8–10 uger, ja, undertiden størstedelen af sommeren svulmer så meget op, at man ikke kan sejle en færge over på grund af strømmens kraft. Bortset fra dette kan provsten i den nordlige del af Múlasyssel heller ikke forrette sine embedshandlinger i den årlige ordinære visitation, eftersom fire af provstiets kirker ligger på den anden side af elven. En del bønder [kan] heller ikke komme til deres normale handelssted, såvel som sognepræsten i Kirkjubær og Ás, som skal handle med købmanden i Vopnafjörður. For ikke at nævne en mængde andre, hvis vej på den rejse ligger over den ofte nævnte elv.

Og eftersom jeg af ovennævnte grunde anser reparation af denne ældgamle træbro nødvendig, vil jeg andragende allerydmygst om såvel hans højvelbårenheds hr. stiftbefalingsmandens[1] som de hhh^rer^ Commissariers høje hjælp, allerydmygst at antyde, at samtlige de høje herrer ville lade sig behage at være fortalere for, at den nævnte træbro bliver sat i stand og repareret. Hvorefter det ikke forekommer urimeligt, at der blev oprettet en vis lille årlig told under direktion og indkassering af en vis nærmest boende person for alle dem, som skal rejse over den, bortset fra sognepræsten, når han skal forrette sine embedsopgaver i ⅓ af sognet, og sognets indbyggere, når de kommer til deres sognekirke. Hvormed man ikke alene ville opkræve pengene, der er bekostet til reparationen, men der også med tiden ville blive samlet en lille sum penge, som kunne tjene til stadig vedligeholdelse af nævnte træbro.

3° På den måde berører det økonomien, at det såmænd kun er rimeligt, at tjenestefolkene foruden kosten får en vis årlig løn efter aftale. Der er den skik i landet, at de især ønsker levende kreaturer, nemlig får, som der dermed bliver flere af med den årlige tilvækst. Omsider bliver der et vist antal, indtil mængden af dem skader husbonden i den grad, at han må tage sig i agt for at formere sig med levende kreaturer, selv om han kunne, så han efter jordernes tilstand enten kan låne tje-

[1] Lauritz Andreas Thodal (ca. 1718–1808), stiftamtmand 1770–1785.

nestefolkene hø til underhold for deres levende kreaturer om vinteren eller selv forsørge dem. Vil de høje hhhrr. Commissarii derfor overveje, om det ikke er mere tjenligt til bevaring af bønder, hvis tjenestefolkene årlig anvendte lønnen til døde værdier, som kunne være penge eller andet nyttigt, hvorfor de kunne købe såvel levende kreaturer som andre nyttige ting hos bønderne til boet, hvilket bønderne skal have pligt til at skaffe tjenestefolkene til nødvendigt behov til en rimelig pris efter landets forhold, når de engang vil indgå ægteskab.

4° Eftersom tjenestefolkene mange gange går fra én plads til en anden, uden at der er nogen særlige årsager til det bortset fra simpel selvrådighed, hvoraf der ofte bliver ulighed i fordelingen af dem på egnene, så ville jeg følgelig ydmygst antyde til de hhhrr. Commissariers høje skønsomhed, at eftersom en bonde, som har mange små børn eller har pligtigt tilsyn med mange uforsørgede børn, følgelig har brug for flere tjenestefolk, hvis han kan forsørge dem, end den, som ingen har. Den, som betaler 20 hundreder i tiende, har brug for mere tyende, så hans levende besætning bevares, end den, som betaler 6 hundreder. Én, som bor på en fæstejord til 20 hundreder, har brug for flere til at dyrke de tilhørende hjemmemarker og enge, end den, som kun har fæstet 8 hundreder. Derfor burde fordelingen af tjenestefolk på egnene være tilpasset efter det anførte forhold under den verdslige myndigheds sandsynlige ledelse, dog således at de, som får betroet ansvar for offentligt gods, som beneficier og deres tilliggender etc., skulle have fortrinsret frem for andre.

5° Angående fiskefangsten ved jeg bestemt, at de, som bor ved kysten, kun har rådighed over småbåde, hvorpå der kan ro 2, 3, 4 og måske højst 5 mand, og folk kan således være optaget på dem indtil den tid, hvor høhøsten begynder. Men [de kan] følgelig ikke sejle så langt ud på havet for at søge efter fisk, som de formentlig kunne, hvis der havde været andre større [både] med, bygget i tilsvarende form som i den sydlige del af landet, hvilken byggeform eller større skibe folk ikke er vant til, hvad jeg vil verificere med følgende: At for 3-4 år siden drev der en udenlandsk båd, som 6-8 mand kunne ro, op på en mig betroet kirkesjord, som hans velbyrdighed hr. amtmand Stephensen[1]

[1] Ólafur Stefánsson (1731–1812), amtmand på Island 1766–1770, amtmand i Nord- og Østamt 1770–1783, amtmand i Vest- og Sydamt 1787–1793, stiftamtmand 1790–1806.

resolverede skulle tilhøre kirken. Jeg har siden ikke fået fat i nogen ved kysten, som har villet købe den til gode for kirken, så den må derfor blive ødeligt og blive til intet. [Jeg] har heller ikke kunnet få mænd til at sejle den til fiskeri, selv om jeg mener, at disse større skibe er nødvendige, hvis blot en eller flere mænd fra den sydlige del af landet, hvor fiskeri er stordrift, informerede fiskerne herom den rette metode, som bruges der til at styre de større skibe.

6° Så meget som angår såning, som jeg sandelig ser er højst nødvendig for at bringe dette lands indbyggere på fode. Alligevel har jeg den mening, at kornsåning på dette sted ikke ville skabe nogen spiring til gavn for indbyggerne af den grund, at oftest vedvarer forårets kolde tid med frost og undertiden snefald helt til Johannes Døbers messe,[1] og vinterkulden begynder ofte straks med Mikkelsdag[2] og efter den, som gør jorden så dybt frossen. Alligevel skal jeg ikke nægte, at de grøntsager, som kunne tjene som tilskud til bedriften, som man kunne så til omkring eller efter Sankt Hansdag,[3] så at man kunne regne med fuldmoden høst i september, kunne blomstre her, for jeg ved, at man visse steder i dette syssel har sået grønkål med en vis succes.

7° Hvad angår indbyggernes handel med de hertil rejsende købmænd fra Handelskompagniet, så er det bevisligt, at den største leverance fra indbyggerne her i syslet til købmændene består af strikvarer og får, og at kun ensfarvede såkaldte pulssokker gælder og har været gældende efter taksten 4 fiske stykket. Men prisen på fint uldgods er nu faldet voldsomt, så de par sokker, som gjaldt 24 til 30 fiske stykket hos det tidligere kompagnis købmænd, nu gælder 14 til 15 fiske stykket for de bedst strikkede og så forholdsvis mindre efter garnets størrelse, nemlig 6, 7 eller 8 fiske stykket. Af hvilket prisfald på uldvarerne følger, at indbyggerne som betaling for deres udtagne varer på handelsstedet må levere flere får end hidtil. Ja, mange flere end de kan miste, især når hårde år plager, så indbyggerne må have forstrækning af mel for at opretholde livet. Og kort sagt er bønderne i tvivl om, hvorledes de skal anvende deres uld, så uldvarerne er afsættelige hos købmændene med en vis fordel eller i det mindste uden tab.

[1] Skt. Hansdag: 24. juni.
[2] 29. september.
[3] 24. juni.

Derfor vil jeg ydmygst underkaste for de hhhrr. Commissariers høje skønsomhed, om det ikke var nyttigt, at der blev indrettet en dansk vævestol i dette syssel, og der blev udsendt en vis mand, som kunne forestå arbejdet, hvortil alle indbyggerne havde pligt til at komme med deres uldgarn til vævning af alle slags brug, hvad det nu måtte hedde, eller fremstilling af ulden, for fast forholdsvis betaling. Hvoraf forekommer at måtte følge indbyggernes selvfølgelige perfektion i den profession efterhånden.

Og eftersom indbyggernes daglige arbejde især består i at slå hø om sommeren, ro på fiskeri og håndtere får og køer om vinteren, for andet arbejde har de ikke meget at gøre med, bortset fra dem, som kan lidt håndværk til nødvendig daglig brug, ville de uden tvivl få kendskab til flere professioner med information og så med tiden kunne tjene hans kongelige Majestæt og deres fædreland som gode undersåtter, foruden til deres eget udkomme.

Disse så simple anmærkninger beder jeg allerydmygst om, at de høje hhhrr. Commissarii gunstigst tager i betragtning, og med den største submission forbliver jeg.

Hr. Overlandcommissarii og samtlige hhrr. Commissariorum.

Kirkjubær i Múlasyssel
den 18de juni 1771.

Ydmygste forbundne tjener
Páll Guðmundsson, provst
i den nordlige del af Múlasyssel
og sognepræst i Kirkjubær[1]

[1] Páll Guðmundsson (1725–1782), provst, Kirkjubær, Tungu- og Fellnahreppur, N-Múl.

Prestar í Suður-Múlasýslu fjalla um leiðir til viðreisnar landinu 6.3.1771. Lit. Ff. N° 6.

Præster i Suður-Múlasyssel beretter om måder til at genrejse landet 6.3.1771. Lit. Ff. N° 6.

ÞÍ. Rtk. D3/4–30.
Innskráð/*indskrevet* 1.8.1771.

Áritun/*påskrift*: N° 6.

Svo sem hans kongel. Maj^st^ hefur með einnri forordning af 15. Maji 1770 allra náðugast uppáboðið að þeim tilskipuðu hr.hr.hr. Commissariis skuli gefin verða ein greinileg undirrétting og upplýsing til landsins og innbyggjaranna almennilegs besta og uppreistar, þá gefst hér með svolátandi allra undirdánigst upplýsing og undirrétting.

1° Í tilliti til þeirra eyðijarða sem liggja í þessari sýslu öldungis ruineraðar, hvar við publicum tekur ei alllítinn skaða, og svo sem þeirra eyðilegging af dýrri tíð og mannfalli því er skeði 1757 er uppáfallin, svo sýnist mér engan veginn að vænta eftir téðra eyðijarða uppréttingu fyrr en landið aftur populerast.[1] Því hér er fyrir nálæga tíð ekkert fólk til sem menn kynnu til meirnefndra jarða að fá, þó við sé leitast, utan þær sem í byggingu eru séu þá eyðilagðar. Til með er það fólk, sem nú við búskap heldur, svo peningalaust fyrir uppáfallinn stórfellir fénaðarins 1770, að af því er næsta lítil framkvæmdarvon, þar í flestum húsum er ei að finna nema bóndann þénaralausan með konu og ungum börnum, einkanlega við sjókantinn. Finnast munu og þeir proprietarii sem munu veigra sér við að kaupa við höndlanina suffisant[2] viði til eyðijarðanna byggingar, hvað og svo er vanskellegt, þar hér um byggðir er rart að fá rekavið sem er tvöfalt varanlegri til húsabyggingar. Sýndist því ei absonum[3] að send yrði ein dugga sem transportera kynni tré af Langanesi eigi byggingin í verk að komast.

[1] Íbúunum fjölgar aftur.
[2] Nægjanlega.
[3] Fráleitt, fjarri lagi.

2° Það annað við hvað sýnilegt er að publicum taki skaða er *fiskieklan* sem hér orsakast hvað mest: 1° Af óhentugum fiskigöngutíma sem er *heyannatíminn*, á hverjum fiskurinn hið fyrsta gefst til veiða, hvar fyrir heyskapurinn fer miður en skyldi, hvað menn meina og ekki er ólíkt að orsakist af þeim fjölda fiskiduggna sem mestan fyrra part sumarsins heldur sig hér við landskantinn og með iðuglegum undirburði hefur vanið fiskinn til sinnar línu, hvað reynslan árlega kennir þar fiskigangan fyrsta örvar sig við landið að þeim burtsigldum. Þar fyrir sýnist mjög nauðsynlegt komið yrði í veg fyrir téð fiskiríisins fornærmelse.[1] 2° Þar fátækur almúgi er engan veginn í standi að hafa hér svo stór skip að þeir kunni án lífshættu að fiska bland duggnanna svo langt á hafi, á hverju þó er full nauðsyn og vel mætti takast með því móti að svo vel geistlegir sem verðslegir, er besitja anselegar midler,[2] vildu samtaka verða að byggja soddan skip, hvað bæði þeim og almúganum kynni til gagns að koma.

3° Hin þriðja orsökin, hvar fyrir almúgans líkamleg velferð aflaga fer er austanskipanna allt of sein koma til hafnanna. Hvar af það flýtur að höndlan byrjast hér ei fyrr en í liðnum Julio og fyrst í Augusto. Þá hljóta menn að slá sér frá nýbyrjuðum heyskap og fiskiríi heila viku velflestir og sumir lengur að afgjöra sitt fyrsta kaup. Svo kemur aftur upp á í útgöngu Augusti og inngöngu Septembris sú önnur kaupstaðareður lánskilarferð, sem burttekur frá heyskapnum enn nú 1 à 2 vikur og oft enn lengri tíma þegar ótíð fellur. Hvað annars mætti með miklu minni skaða afgjört vera, byrjaðist hin fyrri ferðin með útgöngu Junii og inngöngu Julii (svo það ferðalag væri afgjört fyrir heyannatímann). En hin síðari ekki fyrr en um Michaelismessu,[3] þá menn hafa mestu aflokið sínum heyskap. Hvað ef óhentugt þykir vegna skipanna seinnrar afsiglingar sýnist ei óhagkvæmt að eftirliggjarar væru við hafnirnar sem kynnu að taka mót fénu svo fragtin yrði fyrirliggjandi og skipin því fyrr expederuð.[4]

4° Það fjórða malum publicum[5] er ullargótsins óviðurkvæmilegt

[1] Vansæmd, skömm. Danska *fornærmelse*.
[2] Sem hafa yfir að ráða álitlegum eignum. Danska *som besidder anseelige midler*.
[3] Mikjálsmessa: 29. september.
[4] Afgreidd. Danska *ekspedere*.
[5] Almenn meinsemd.

afsættelse,[1] hvar við fólk má þreifa á sínum bersýnilegum skaða og með rökum bevísa að smáprjónlesið eftir sínum ringa óvissa taxta gjörist ei nema með stórum afföllum og tapi seljenda. Því sýndist nauðsynlegt að kaupendur og seljendur hefðu vissan taxta og fastsett form að laga sig eftir í smáprjónlessgjörðinni, þar fólk er ei skaðlaust nema þeir fínu þelbandssokkar (sem nú almennilega ganga frá 6 à 9 fiska) séu teknir á 12 à 14 f. og þeir fínari tvöfalds bands (sem nú ganga á 8 à 12 f.) væru teknir á 15 à 20 f., svo sem þessi prjónlestaxti hefur verið gangbar allt til þessa nú kaupmannstíðar.

Sama er að segja um púlslestilbúnaðinn að sá slétti prís, eftir hverjum það selt er, kann engan veginn að stappa þess tilkostnað, svo sem það er evictum[2] að landið hefur tapað og tapar enn í dag nær fyrir ekkert allri þeirri miklu ull sem brúkuð hefur verið og brúkuð er til þessa heil slétta handverks. Væri því publico miklu þénanlegra að verja þeirri ullu til vaðmálsgjörðar og vefnaðar með því móti að hér, svo sem annars staðar á landinu, kæmust í brúk þeir dönsku vefstólar, sem þeim ríkustu þessarar sýslu mönnum væri tilhaldið að innkaupa og því handverki á fót að koma.

5° Sýnist sú stóra óregla sem hér er að finna í kauphöndlaninni gjöra mikið til almúgans óhagnaðar og bágenda í oeconomien að einn eður annar sem innleggur í höndlanina á góðum árum 12 à 18 hndr. f. í sauðum kann knappt að bera úr býttum til 6 hndr. f. í matvælum og jafnvel þótt uppáfalli fyrir þessum ólélegheit og þröng í sinni húsholdning kunna þeir ei koma til að fá við höndlanina framar venju 1 rd. virði í mat, heldur er þeim þá obtruderuð[3] ónauðsynleg kramvara, þó þeir enn nú betali tvöfalt í sauðum. En hinir sem ei eru í standi að betala í sama sortement mega missa nokkuð af því venjulega sem sjá er af árlegum innbyggjaranna reikningum. Hér til þyrftu háyfirvöldin að hlutast með nýjum ordre til sýslumannanna að nöjere eftirsjón og assistence ske kynni í höndlaninni en hingað til skeð hefur.

6° Þar er í sjöttu grein yfir að klaga hversu treglega hefur fyrir sér gengið sú allra náðugast uppáboðna og nytsamlega kálgarða innrétt-

[1] Vísar til þess hve erfitt var að losa sig við prjónavörur í kaupstaðnum. Gjarnan talað um afturreknar vörur í þessu samhengi.

[2] Sannanlegt.

[3] Þröngva upp á.

ing, sem orsakast hefur ei minnst af sýslumanna negligence[1] í því að forskrifa og innkaupa fræið til þessa sáðverks sameiginlegrar nytsemdar eftir skyldu sinni, sem og í því að opna almúganum veginn með sinni aðferð og eftirdæmi, hver að er vankunnandi og óvanur þess háttar necessaire innréttingum. Þá, svo sem háyfirvöldin hafa áður látið sér umhugað vera almúgans besta, svo vel í þessu sem öðru, væri gott að þeir vildu enn á ný ordonnere sýslumennina, að þeir með þeim burtsiglandi handelsskipum nú í haust forskrifi og innkaupi áðurnefnt fræ til almennilegrar brúkunar. Hvað fyrir löngu hefði með fornöyelse[2] meðtekið vera af allmörgum og í verk sett til gagnsemdar, hefði ei áðursagt í vegi staðið, svo sem þar af sjá má að í vissum stöðum hér í sýslu standa enn nú iðjulausir þeir í öndverðu tilbúnu kálgarðar.

7° Ætti ei heldur undir höfuð að leggjast sú maktáliggjandi vareygð[3] sem handelscompagníinu allra náðugast er fyrirskrifuð 1764 af octroyens 6tta pósti,[4] hvar fyrirboðið er að ei flytjist brennivín til landsins meir en nauðsyn krefur, þar alligevel þau ofurdáðugu brennivínskaup ganga nú svo í excessu[5] að þau sýnast ásamt öðru tilhjálpandi eyðileggingarorðsök þessu fátæka landi.

Væri því ei ónauðsynlegt: 1° Að eitt alvarlegt forboð útgæfist svo ei flyttist soddan qvantum brennivíns hingað til landsins, sem allir sjá mega að langt gengur yfir það nauðsyn krefur, og fyrir utan það hvað þetta óhóf útsýgur landsins peninga. Er það hin vissasta orsök bjargræðisins forsómunar hjá allmörgum. Hverjir síðan mega leggja á hina handbjörg, sem betur að sér gæta, já, taka oft og tíðum til óleyfilegra meðala, rata í svívirðilegan armóð og missa þar með kannski lífið að lokum. 2° Að sett væri nokkuð víst hvað mikla portion brennivíns hverjum fyrir sig leyfðist að taka við höndlanina eftir hvers eins tilknýjandi ásigkomulagi, svo að þeir sem þekktir eru að vera hneygðir til ónauðsynlegrar brennivínsbrúkunar, hærri sem lægri stéttar á meðal vor, hafi ei fríheit að taka meir af þeirri sort en þeim eftir gjörðri proportion til kemur. En í þess stað skyldi árlega innflytjast til landsins

1 Vanræksla.
2 Ánægju.
3 Áríðandi varúð.
4 *Lovsamling for Island* III, s. 469 (Octroy paa Islands Beseiling i tyve Aar for det almindelige Handels-Compagnie, 15.8.1763).
5 Óhófi.

(ásamt annarri taxtavöru) ánægilegt malt og humall, sem fólkinu skyldi tilhaldast að kaupa ásamt kornvörunni, hvað ei hefur verið um langan tíma að fá hér á þessum austurhöfnum.

9°[1] Meðal margs annars sem er í aumkunarlegu tilstandi og lagfæringar þarf er ungdómsins uppfræðing, hver allareiðu sýnist mjög svo degradera,[2] þar þó yfirvöldin hafa sérdeilis umhyggju borið fyrir hennar progressu[3] í einn og annan máta. Vill það þó lítinn ávöxt færa hjá velflestum, þar prestarnir hafa ei efni að informera þau á sínu heimili svo munum sæti, þar velflest bændafólk hefur annaðhvert ekki hugsun eður hentugleika börnunum til lærdóms að halda eftir þörfum. Svo þó börnin um 20 ára aldur og þar yfir hafi nokkuð lært í belg af því fyrir er lagt, skilja þau þar ekkert í heldur en latínuþulu, en víða sá óhentugleiki sóknarinnar að þau fá ei komist undir information prestsins í kirkjunni sem skyldi.

Sýndist því hæðst nauðsynlegt að stiftaður yrði barnaskóli, annaðhvert í prestsins eigin húsi eður undir annars duganlegs manns hendi, hvar til yrði að fást fyrir þau fátæku sem ei geta betalað einhver viss pension,[4] því þær bætur sem kóngl. allra náðugustu forordningar umtala, að leggjast skuli til fátækra barna uppfræðingar hafa hér ei tilfallið nokkur ár. En af hverju sá kassi skyldi formerast[5] er ei fljótséð, nema ef vera mætti að annaðhvert væri sýslumönnum tilhaldið að leggja nokkuð visst af þeirra árlegum gjaftollum, sem ei hafa alla tíð verið adjungerader þeirra innkomstum,[6] ásamt ef kóngl. náð þóknaðist að sú nýuppáboðna allra náðugast þegnskylda prestanna mætti þeim og annecterast,[7] eður að háyfirvöldin vildu hér í sjálf haganlegar dispensera.[8]

Og þó margt mætti fleira finna sem umbreytingar með þarf og stendur til forbetrunar í svo vel geistlegri sem verðslegri general oeconomie og commerce, þá er áðurskrifað það helsta sem oss sýnist fljót-

[1] 8° hefur fallið niður hjá bréfritara.
[2] Fara aftur.
[3] Framförum.
[4] Bætur, styrkur.
[5] Aukast eða ávaxtast. Danska *formere*.
[6] Felldir undir þeirra tekjur.
[7] Leggjast til.
[8] Gera haganlegri ráðstafanir.

ustu lagfæringar við þurfi. Og hvað hinu síðasta viðvíkur er ei einasta vort augnamið til ungdómsins framfarar í sáluhjálplegri þekkingu heldur og í líkamlegum efnum sem þéna kynni til manndóms og góðrar siðsemi svo þau kynnu með framtíðinni að verða cives utiles.[1]

Actum Hólmum við Reyðarfjörð í Múlasýslu suðurparti, d. 6. Martii 1771.

Jón Högnason, sóknarprestur til Hallormsstaðarkirkju[2]	Jón Þorláksson, prófastur í Múlasýslu[3]
Björn Hallason, sóknarprestur til Þingmúlakirkju[4]	Einar Stefánsson, kapellán til Hólmakirkjusafnaðar[5]

* * *

[Oversættelse 2015]

Eftersom hans kongelige Majestæt med en forordning af den 15. maj 1770 allernådigst har påbudt, at man skal give de udnævnte hr.hr.hr. Commissarii en tydelig beretning og oplysning til landets og indbyggernes almene bedste og oprejsning, så gives der hermed en sålydende allerunderdanigst oplysning og beretning.

1° Hvad angår de ødegårde, som i dette syssel ligger fuldstændig ruineret, hvorved publicum ikke lider så ringe en skade, og eftersom deres ødelæggelse er opstået af dyrtid og det mandefald, som skete i 1757, så forekommer det mig ikke, at man på nogen måde kan forvente, at bemeldte ødegårde genrejses, førend landet igen bliver befolket. For her findes for nuværende ingen mennesker, som man kunne få til de oftnævnte jorder, selv om man forsøgte, medmindre man ødelagde dem, som er beboet. Tilmed har de mennesker, som nu driver landbrug, så lille en besætning på grund af det voldsomme fald i antal husdyr i 1770, at der nærmest ikke er noget fremtidshåb for det, for i de fleste gårde findes der kun bonden uden tjenestefolk, hans kone og

[1] Nýtir þjóðfélagsþegnar.
[2] Jón Högnason (1727–1806) prestur, Hallormsstaður, Vallnahreppur, S-Múl.
[3] Jón Þorláksson (1700–1790) prófastur, Hólmar, Reyðarfjarðarhreppur, S-Múl.
[4] Björn Hallason (1732–1820) prestur, Þingmúli, Skriðdalshreppur, S-Múl.
[5] Einar Stefánsson (1736–1812) aðstoðarprestur, Hólmar, Reyðarfjarðarhreppur, S-Múl.

små børn, især ved kysten. Der skal også findes de gårdejere, som vil vægre sig ved at købe tilstrækkelig tømmer til bebyggelse af ødegårdene hos købmanden, hvilket også er vanskeligt, fordi det er svært her på egnen at få drivtømmer, som er dobbelt så holdbart til husbygning. Det forekommer derfor ikke absonum,[1] om der blev sendt en skude, der kunne transportere træ fra Langanes, hvis byggeriet skulle komme i gang.

2° Noget andet, hvoraf det er tydeligt, at publicum lider skade, er *manglen på fisk,* som her især forårsages: 1° Af en ubekvem tid for fiskestimernes bevægelse mod land, som er *høhøsttiden,* hvor det første gang er muligt at fange fisk, hvorfor høhøsten bliver ringere, end den burde. Hvad folk mener, og egentlig er det samme, at den skyldes den mængde fremmede fiskeskibe, som størstedelen af første halvdel af sommeren opholder sig her ved kysten og med stadig udkastning af fiskeaffald har vænnet fisken til deres liner, hvad erfaringen årligt viser, for fiskemængden ved landet liver først op, når de er sejlet væk. Derfor forekommer det stærkt nødvendigt, at man forhindrer, at nævnte fiskeri kommer for nær. 2° Eftersom den fattige almue på ingen måde er i stand til at have så store skibe her, at de uden livsfare kan fiske blandt [de udenlandske] fiskeskibe så langt ude på havet, hvilket dog er fuldt ud nødvendigt og godt kunne lykkes, ved at såvel gejstlige som verdslige, som besidder anseelige midler, bliver enige om at bygge sådanne skibe, hvilket kunne være til gavn for både dem selv og almuen.

3° Den tredje årsag til, at almuens legemlige velfærd bliver ødelagt, er, at skibene til østlandet kommer alt for sent til havnene. Hvoraf det følger, at handelen her ikke begynder førend sent i juli og først i august. Hvor de fleste skal tage sig fri fra den nyligt begyndte høhøst og fiskeriet en hel uge, og nogle længere, for at afslutte deres første køb. Så kommer igen i slutningen af august og begyndelsen af september den anden rejse til købstaden eller for at betale lån, som igen tager 1 til 2 uger fra høhøsten og ofte længere tid, hvis det bliver uvejr. Hvilket ellers kunne være ordnet med meget mindre skade, hvis den første rejse begyndte i slutningen af juni og begyndelsen af juli (så den rejse var overstået før høhøsten). Og den anden først omkring Mikkelsdag,[2]

[1] Ufornuftigt.
[2] 29. september.

når folk stort set havde overstået deres høhøst. Hvis dette forekommer upraktisk på grund af den sene afrejse for skibene, forekommer det ikke upraktisk, om der var efterliggere ved havnene, som kunne modtage fårene, så fragten var til stede, og skibene blev desto før ekspederet.

4° Det fjerde malum publicum[1] er uldvarernes utilbørlige afsætning, hvorved folks øjensynlige skade er håndgribelig, og de kan bevise med argumenter, at de fine uldvarer til deres ringe usikre takst kun kan fremstilles med stor udgift og tab for sælgeren. Derfor forekommer det nødvendigt, at købere og sælgere har en vis takst og en fastsat form at tilpasse sig til i fremstillingen af strikvarer, hvor folk ikke lider tab, medmindre de fine uldhårsstrømper (der nu i almindelighed sælges for 6 til 9 fiske) tages for 12 til 14 fiske, og de finere dobbeltgarnsstrømper (som nu sælges for 8 til 12 fiske) tages for 15 til 20 fiske, således som den gangbare strikvaretakst har været helt indtil disse købmænds tid.

Det sammen må siges om fremstillingen af groft strik til arbejdsbrug, at den slette pris, som det sælges til, på ingen måde kan opveje omkostningerne ved det, eftersom det er evictum,[2] at landet har mistet og stadig i dag mister for næsten ingenting al den mængde uld, som er brugt og bruges til dette fuldstændig slette håndværk. Det ville derfor være meget mere nyttigt for publico at anvende den uld til fremstilling af vadmel og vævede stoffer på den måde, at man her såvel som andre steder i landet begyndte at bruge de danske vævestole, som man kunne tilholde de rigeste folk i dette syssel at indkøbe og [dermed] iværksætte det håndværk.

5° Det forekommer, at den store uorden, som her findes i købmandshandelen, har en stor andel i almuens vantrivsel og ringe kår i økonomien, at en eller anden, som indlægger i handelen i gode år 12 til 18 hundrede fiske i får, knap kan få 6 hundrede fiske i madvarer i bytte, og selv om der af den grund opstår ulejlighed og mangel i deres husholdning, kan de ikke få lov til ved handelen normalt at få for 1 rigsdaler i mad, men der obstrueres[3] unødvendige kramvarer til dem,

1 Almen skade.

2 Bevisligt.

3 Ordet betyder at standse eller stoppe. Her er betydningen, at folkene bliver påtvunget kramvarer.

også selv om de betaler dobbelt i får. Men de andre, som ikke er i stand til at betale i samme sortiment, må gå glip af noget af det normale, hvilket ses af indbyggernes årlige regnskaber. Her måtte de høje myndigheder skride ind med en ny ordre til sysselmændene om, at der måtte ske nøjere eftersyn og assistance i handelen, end det hidtil har været tilfældet.

6° Der skal i sjette artikel klages over, hvor langsomt det er gået med den allernådigst påbudte og nyttige indretning af kålgårde, hvilket ikke mindst skyldes sysselmændenes negligence[1] med at bestille og indkøbe frøene til dette såværks fælles nytte, som de er pligtige til, og ligeledes med deres handling og eksempel at åbne vejen for almuen, som er ukendt med og ikke vant til den slags necessaire[2] indretninger. Følgelig, eftersom de høje myndigheder før har udvist interesse for at være til bedste for almuen, såvel i dette som andet, ville det være godt, hvis de igen på ny ordonnerede[3] sysselmændene om, at de med de bortsejlende handelsskibe nu til efteråret bestiller og indkøber ovennævnte frø til almen brug. Hvilket for længst ville være modtaget af rigtig mange og igangsat til nytte, hvis ikke ovennævnte havde stået i vejen, hvilket man kan se af, at de oprindelig anlagte kålgårde på visse steder her i syslet endnu står ubrugte.

7° Man burde heller ikke undlade den magtpåliggende påpasselighed, som allernådigst er foreskrevet handelskompagniet i 1764 i oktrojens 6te artikel,[4] hvor det er foreskrevet, at der ikke indføres mere brændevin til landet end nødvendigt, hvor alligevel de overdådige indkøb af brændevin nu går således i excessu,[5] at de sammen med andet medhjælpende ser ud som årsag til ødelæggelse for dette fattige land.

Det ville derfor ikke være unødvendigt: 1° At der udstedtes et alvorligt forbud, så der ikke blev indført et sådant quantum brændevin her til landet, hvilket, alle kan se, langt overstiger, hvad der er nødvendigt. Og ud over hvorledes denne umådeholdenhed udsuger landets penge, er den den sikreste årsag til forsømmelse af frelsen hos rigtig mange,

[1] Forsømmelse.
[2] Nødvendige.
[3] Befalede.
[4] *Lovsamling for Island* III, s. 469 (Octroy paa Islands Beseiling i tyve Aar for det almindelige Handels-Compagnie, 15.8.1763).
[5] Overmål.

som senere må ligge andre til byrde, som passer bedre på sig selv, ja, mange gange griber til ulovlige midler, kommer i ussel armod og dermed måske mister livet til sidst. 2° At det fastsættes ret bestemt, hvor stor en portion brændevin hver enkelt har lov til at tage ved handelen i forhold til hver enkelts presserende forhold, så at de, som er kendt for at være tilbøjelige til unødvendig brug af brændevin, af højere eller lavere klasse blandt os, ikke får frihed til at tage mere af den sort, end der tilkommer dem efter foretagen proportion. Og i stedet skulle der årligt indføres til landet (sammen med andre takstvarer) tilstrækkeligt malt og humle, som man skulle tilholde folk at købe sammen med kornvarerne, hvilket ikke i lang tid har været til at få her i havnene østpå.

9°[1] Blandt meget andet, som er i en elendig tilstand og behøver udbedring, er oplysningen af ungdommen, hvilket allerede forekommer at degradere[2] meget, selv om myndighederne dog har båret overmåde omhu for dens progressu[3] på den ene og den anden måde. Det vil dog bringe ringe frugt hos langt de fleste, eftersom præsterne ikke har mulighed for at informere dem i deres hjem i noget omfang, da de fleste bønder enten ikke har omtanke eller mulighed for at holde børnene til lærdom efter behov. Også selv om børnene, der er omkring 20 år gamle og ældre, har lært noget udenad af det, der forelægges dem, forstår de intet deraf mere end [hvis det var] en remse på latin. Men mange steder [er] der den ulempe ved sognet, at de ikke får mulighed til at komme under præstens information i kirken, som de skal.

Det forekommer derfor højst nødvendigt, at der blev stiftet en børneskole, enten i præstens eget hjem eller under en anden egnet mands hånd, hvortil måtte fås [støtte] for de fattige, som ikke kan betale en vis pension. For de tilskud, som de kongelige allernådigste forordninger omtaler, der skal afsættes til fattige børns oplysning, er ikke kommet hertil i nogle år. Men hvorfra den kasse skulle vokse, er ikke let at se, hvis det kunne være, at man enten tilholdt sysselmændene at afse et bestemt beløb af deres årlige gavetold, som ikke altid har været adjungeret[4] til deres indkomster, samt, hvis det behagede den kongelige nåde, at den nyligt påbudte allernådigste embedspligt for præsterne

[1] 8° er udeladt af brevskriveren.
[2] Her i betydningen, at oplysningen af ungdommen forringes.
[3] Fremgang.
[4] Lagt til.

også måtte blive annekteret af dem, eller også at de høje myndigheder heri selv ville dispensere passende.

Og selv om der kunne findes meget mere, som har behov for ændring og bør forbedres såvel i gejstlig som verdslig generel oeconomie og commerce, så er ovenskrevne det vigtigste, som forekommer os at have behov for den hurtigste udbedring. Og hvad angår det sidste, er det ikke alene vort synspunkt for ungdommens fremskridt i sjælehjælpelig kundskab, men også i verdslige forhold, som kunne tjene til manddom og god dyd, så de i fremtiden kan blive cives utiles.[1]

Actum på Hólmar ved Reyðarfjord i Múlasyssels sydlige del, den 6. marts 1771.

Jón Högnason, sognepræst ved Hallormsstaður kirke[2]	Jón Þorláksson, provst i Múlasyssel[3]
Björn Hallason, sognepræst ved Þingmúli kirke[4]	Einar Stefánsson, kapellan for Hólmar kirkes menighed[5]

Séra Þorsteinn Jónsson á Dvergasteini skýrir frá hag sveitarinnar 23.1.1771. Lit. Ff. N° 7.

Pastor Þorsteinn Jónsson på Dvergasteinn beretter om områdets tilstand 23.1.1771. Lit. Ff. N° 7.

ÞÍ. Rtk. D3/4–31.
Innskráð/*indskrevet* 1.8.1771.

Áritun/*påskrift*: Lit. Ff. N° 7.

Til að eftirlifa allra undirdánugast hans kongel. Maj^{ts} allra náðugustu tilskipan, áhrærandi þá undirrétting er til hins besta augamiðs þéna

[1] Nyttige borgere.
[2] Jón Högnason (1727–1806), præst, Hallormsstaður, Vallnahreppur, S-Múl.
[3] Jón Þorláksson (1700–1790), provst, Hólmar, Reyðarfjarðarhreppur, S-Múl.
[4] Björn Hallason (1732–1820), præst, Þingmúli, Skriðdalshreppur, S-Múl.
[5] Einar Stefánsson (1736–1812), hjælpepræst, Hólmar, Reyðarfjarðarhreppur, S-Múl.

kann að hans kongel. Maj^ts^ hákonunglega náð vildi þar eftirláta sér vera þægilegt að útbreiða sinnar háprísanlegu föðursumhyggju vængi yfir þess fátæka Íslands og þess innbyggjara velferð, henni til bestu uppreisnar, þá er allra undirdánugast sú upplýsing er ég kann gefa yfir þá staði er ég tilþekki í því syðra Múlasýsluprófastsdæmi (í hverju ég lifi) svolátandi:

Mannfólksins yfirhöfuð að segja fátækt og tíðum harðlífi orsakast:

1° Af snjóum, frostum og þeim köldu norðanvindum hverjir, einkum á vortímanum, ræna jörðina þeim náttúrlega varma er hún með þarf sér til frjóvgunar. Svo nær hún loksins afklæðist þeim kalda jökli finnst hún í mörgum stöðum hvít og svo kalin að hún ber engan ávöxt, en öll svo sein til gróðans að kvikfénaður kann ei altíð á henni að fullu forsorgast fyrr en seint í Junio. Hvar á eftirfylgir lítil heybjörg til vetrartímans, einkanlega við sjósíðuna hvar kýr, þótt fáar séu, hljóta þess vegna með litlum ávexti að framdragast á hrísi og í nokkrum stöðum þangi mikinn part um vetrartímann.

2° Sú önnur orsök til almúgans slétta ásigkomulags er, að sökum þess fiskurinn gengur hér ei undir landið fyrr en um og undir heyjatíma, þá hlýtur bóndinn, nær hann vill fiska, að yfirgefa þá sitt nauðsynlega landerfiði, hvar af hann á stundum stóran skaða hlýtur. En ábati sjávarins verður nú meiri, nú minni, upp á hvers von bóndinn þó heilum vikum saman er við sjóinn, en ber í sumum stöðum ei meira heim en tæpast til forsorgunar sínu húsi um sumartímann. En er fiskurinn gefst mikill fer varla hjá skemmdum, verður síðan erfiðið forgefins.

3° Sú þriðja orsök hvar fyrir almúganum erfitt veitir að hjálpast er: Að þar hann uppiheldur sér hér mikinn part á því er hann innkaupir við höndlunarstaðina af matföngum til, en þeir 1° siglast seinna upp á sumrum en almúgans þörf krefur. 2° Klagar bóndinn yfir að hann ei fái mjöl keypt til síns húss svo mikið er sér hjálpa kunni, jafnvel þótt hann komi með sauðfé fyrir höndlunina, svo mikið eður meira en standa kann fyrir hans begæring, hvar af það kemur að hann má þar meðtaka þá vöru er hann síður hefur þörf fyrir. En neyðist þar eftir til á vortímanum að drepa það af sínu fáa fé er hann finnur þéna til lífsbjargar sér og sinni familia. Hvar við hann tíðum mikið ruinerast, en kynni annars að láta þá sauði lifa til hins besta tíma og anvenda þeim svo, sér og sínu húsi til undirholdningar. 3° Eru og nokkrir, einkum

við sjóinn, svo langt frá kaupstöðunum að ei kunna þangað ná. 1° Vegna þess þeir eiga enga hesta til að ferðast með. 2° Hafa þeir yfir langa og bratta fjallavegu að sækja sem tíðast eru óyfirfærilegir með flutninga fyrr en að hálfu sumri. 3° Að þeir kunna ei að gefa sig langa vegu frá sínum heimilum um annatímann, þar víða er ei utan bóndinn einn á bæ með konu og börnum. Hvers alls vegna þeir mega aldeilis fara mis við það er þeir til hagsbóta sér kynni að fá í kaupstöðunum.

Hvar í mót það mætti sýnast þénanlegra, og horfa almúganum til jafnari eflingar, að firðirnir væri af þeirri dönsku smærri siglingu (duggum) besóktir, hver útkæmi með nauðsynlega vöru, eins sem að venjulega er að finna í kaupstöðunum, þar alls staðar eru hér góðar hafnir um sumartímann. Því með soddan hætti kynni bóndinn: 1° Betri not að hafa af sínum sauðum. 2° Af fiskinum nær hann gefst og skammt er til að sækja, með því móti að ef ei sést að þorna muni að hann þá með salti yrði varðveittur og svo annaðhvort innlagður fyrir aðra nauðsynlega hluti er bóndinn með þarf til að uppihalda sér eður og geymdur til vetrartímanna. 3° Af lýsinu hvers almúginn sem með sjósíðunni langt er burtu frá, hefur ei mikil not sökum þess hann kann það ei flytja til kaupstaðarins en mætti annars þar af meira gott hafa.

Hvað nú þeirra geistlegu ásigkomulagi viðvíkjandi er, þá er mér það ei fullkomlega ljóst að specificere[1] þar ég er því hér eigi enn nú svo þekktur orðinn, utan hvað ég hygg að nokkrir af þeim sem við þau fátæku prestaköll eru muni hafa í sumum pörtum af sömu kjörum að segja og framanskrifað er, hvað þeir hver pro persona[2] munu nöye kunna að referere.[3] Mikill mismunur er hér og á prestakallanna hægðum svo jafnvel þau er ríkari eru reynast sum hver mikið óörðugri en þau fátæku. Þar eru og til prestaköll hverra eignir í eyði liggja og eru með soddan móti ruineruð, svo sem Skorrastaðar beneficium, item Dvergasteins sem sínum þremur jörðum og þeirra intrader[4] með soddan móti tapað hefur, hverjum ei verður aftur í stand komið svo byggjast kunni vegna kallsins fátækdóms, þar viðir allir þurfa að innkaupast til jarðanna uppbyggingar.

[1] Gera nákvæma grein fyrir, sundurliða.
[2] Hver fyrir sig.
[3] Skýra frá.
[4] Tekjur.

En hvað áhrærir Dvergasteins beneficio nú tilheyrandi annexíu[1] þá er hún: 1° Af sinni óþægilegu situation, 2° af þeim erfiðu og hættulegu fjallavegum, yfir hverja presturinn hefur hana að heimsækja, honum til stórrar mæðu og engan veginn betalar þann reisukostnað er hann til hennar þarf að hafa. Er þar hjá sjálfum sóknarinnar innbyggjurum svo örðug til að sækja að þeir mega nokkrir jafnaðarlega án hennar funda vera allan vetrartímann, hvar fyrir þeir sömu hafa æskt að mega heldur sækja til Dvergasteins en sjálfra sinna sóknarkirkju, hvað þeim væri og miklu léttara. Hvar fyrir það kynni sýnast ekki óþénanlegt að sókninni skipt væri millum Skorrastaðar og Dvergasteins eður og kirkjan flutt á þá jörð sóknarinnar að hverri innbyggjararnir hefði jafnar hægðir að sækja.

Þetta framan- og ofanskrifað er hið helsta sem mér virðist umbreytingar og endurbótar við þurfa eftir sem ég til þekki. Hverju til staðfestu er mitt nafn hér að neðan.

Dvergasteini, d. 23. Jan. 1771.	Þorsteinn Jónsson, ecclesiæ Soidefiordensis necnon Mioefiordensis pastor[2]

Ekki[3] get ég séð það gjörlegt að nokkur partur Mjóafjarðar leggist til Skorrastaðar, því sú sókn er ein með þeim örðugustu hér, og Skorrastaðarprestur hefur fullt í fangi með Norðfjörð, þó ei bætist við hans örðugleika. Og hvað kirkjunnar flutningi viðvíkur er allt enn nú óséð hversu ganga kann.

Til merkis mitt nafn að Hólmum við Reyðarfjörð, d. 14. Junii 1771.	Jón Þorláksson, prófastur í Múlasýslu[4]

* * *

[1] Fjörður, Mjóafjarðarhreppur, S-Múl.

[2] Þorsteinn Jónsson (1737–1800) prestur, Dvergasteinn, Seyðisfjarðarhreppur og Fjörður, Mjóafjarðarhreppur, S-Múl.

[3] Eftirfarandi athugasemd frá Jóni Þorlákssyni prófasti er rituð aftan við bréf séra Þorsteins.

[4] Jón Þorláksson (1700–1790) prófastur, Hólmar, Reyðarfjarðarhreppur, S-Múl.

[Oversættelse 2015]

For allerunderdanigst at efterleve hans kongelige Majestæts allernådigste forordning angående den underretning, som kan tjene til det bedste formål for hans kongelige Majestæts højkongelige nåde, der at ville lade sig behage at udbrede sin højpriselige faderlige omsorgs vinger over det fattige Islands og dets indbyggeres velfærd til bedste oprejsning for det. Så er [her] allerunderdanigst den oplysning, som jeg kan give over de steder, som jeg kender til i det sydlige Múlasyssels provsti (hvor jeg bor), som følger:

Til efterretning for menneskenes overhoved forårsages fattigdom og hårde vilkår ofte:

1° Af snefald, frostperioder og de kolde nordenvinde, som især ved forårstide stjæler den naturlige varme fra jorden, som den behøver for at befrugtes. Så når den omsider slipper fri af den kolde gletsjer, findes den mange steder hvid og så kuldeskadet, at den ingen frugt bærer og er så længe om at blive dækket med græs, at kreaturerne ikke altid fuldt ud kan trives af den førend sent i juni. Hvoraf følger ringe høhøst til vinteren, især ved kysten, hvor køerne, selv om de er få, derfor nødes til at klare sig med ringe resultat af krat og nogle steder tang en stor del af vinteren.

2° Den anden årsag til almuens ringe tilstand er, at fordi fisken her ikke går ind til land førend omkring eller under høhøsten, så bonden, når han vil fiske, må forlade sit nødvendige landarbejde, hvoraf han nogle gange lider stor skade. Og udbyttet af havet bliver mere eller mindre, mens bonden i håb om det er i ugevis ved havet og får nogle steder ikke mere med hjem, end hvad der knap rækker til at forsørge hans hus over sommeren. Men når der fanges megen fisk, undgås ødelæggelser næppe, [og] så bliver arbejdet forgæves.

3° Den tredje årsag til, at det er svært for almuen at klare sig: At eftersom han her klarer sig for en stor del af de madvarer, som han køber ind ved handelspladsene, men de 1° sejler senere herop om sommeren, end almuens behov kræver. 2° Klager bonden over, at han ikke kan få lov til at købe så meget mel til sit hus, som han har brug for, også selv om han kommer med så mange eller flere får til handelen, end der svarer til hans ønske, hvoraf følger, at han der må modtage varer, som han har mindre brug for. Og [han] er derefter tvunget til

om foråret at dræbe de af hans få får, som han finder nødvendigt for at opretholde livet for sig og sin familia. Hvorved han ofte ruineres, mens han ellers kunne lade de får leve til den bedste tid og så anvende dem således til underhold for sig og sit hus. 3° Der er også nogle, især ved kysten, så langt fra købstæderne, at de ikke kan nå dertil. 1° Fordi de ingen heste ejer til at rejse med. 2° Skal rejse ad lange og stejle fjeldveje, som oftest er ufarbare med transport førend midt på sommeren. 3° At de ikke kan begive sig langt hjemmefra, når der er travlhed på gården, eftersom der mange steder kun er bonden alene på gården med kone og børn. Og på grund af alt dette, må de fuldstændig gå glip af, hvad de kunne få i købstæderne til gavn for sig selv.

Hvorimod det kunne forekomme mere tjenligt og se ud til at styrke almuen mere ligelig, hvis fjordene blev besøgt af de danske med mindre sejlere (skuder), som kom til landet med de nødvendige varer, som man normalt finder i købstæderne, eftersom her er gode havne overalt om sommeren. For på den måde kunne bonden: 1° Have bedre gavn af sine får. 2° [Fange] fisken, når den er der, og der er kort vej til at fange den. Således at den, hvis det ikke ser ud til, at den kan tørre, så forvares med salt og så enten indleveres for andre nødvendige ting, som bonden har brug for for at klare sig, eller også opbevares til vintertiden. 3° Af trannet, som almuen ved kysten er langt væk fra, har [den] ikke megen brug for, fordi den ikke er i stand til at bringe den til købstaden, men ellers kunne [den] have mere gavn af det.

Hvad nu den gejstlige tilstand angår, så står den mig ikke fuldstændig klar at specificere, eftersom jeg endnu ikke er blevet så bekendt her, bortset fra at jeg tror, at nogle af dem, som er ved de mest fattige præstekald, til dels kan berette om de samme kår, som oven for er beskrevet, hvilket de hver pro persona[1] nøje kan referere. Her er også stor forskel på præstekaldenes situation, så selv nogle af dem, der er mere rige, viser sig at have langt større vanskeligheder end de fattige. Der findes også præstekald, hvis ejendomme ligger øde og på den måde er ruineret, som for eksempel Skorrastaður beneficium, item Dvergasteinn, som har tabt sine tre jorder og intrader[2] af dem på en sådan måde, og som ikke igen kommer i stand, så de kan bebos, på grund af

[1] Enkeltvis.
[2] Indtægter.

kaldets fattigdom, eftersom man må indkøbe alt tømmer til opbygning af jorderne.

Men hvad angår annekset tilhørende Dvergasteinn beneficium,[1] så er det: 1° På grund af sin ubehagelige situation, 2° på grund af de vanskelige og farlige fjeldveje, ad hvilke præsten skal besøge det til stort besvær for ham, og betaler på ingen måde den rejseudgift, som han må bruge på det. Det er selv for sognets indbyggere så svært at komme dertil, at de noget regelmæssigt må undlade at møde der hele vintertiden, hvorfor de samme har anmodet om hellere at komme til Dvergasteinn end til deres egen sognekirke, hvilket ville være meget lettere for dem. Hvorfor det ikke kunne forekomme uhensigtsmæssigt, at man delte sognet mellem Skorrastaður og Dvergasteinn, eller også at kirken blev flyttet til den grund i sognet, hvor indbyggerne normalt havde lettere ved komme til.

Dette foran og oven for skrevne er det vigtigste, som forekommer mig at have behov for ændring og udbedring, så vidt jeg ved. Til bekræftelse på dette står mit navn her nedenfor.

Dvergasteinn, den 23. januar 1771.	Þorsteinn Jónsson, ecclesiæ Soidefiordensis necnon Mioefiordensis pastor[2]

Jeg[3] kan ikke se, at det er muligt, at nogen del af Mjóifjörður blev tillagt Skorrastaður, for det sogn er et af de vanskeligste her, og præsten i Skorrastaður har mere end rigeligt at gøre med Norðfjörður, uden at man gjorde ham livet vanskeligere. Og hvad angår flytning af kirken, så kan det slet ikke nu ses, hvordan det kan gå.

Til bekræftelse mit navn på Hólmar ved Reyðarfjörður, den 14. juni 1771.	Jón Þorláksson, provst i Múlasyssel[4]

[1] Fjörður, Mjóafjarðarhreppur, S-Múl.
[2] Þorsteinn Jónsson (1737–1800), præst, Dvergasteinn, Seyðisfjarðarhreppur og Fjörður, Mjóafjarðarhreppur, S-Múl.
[3] Følgende bemærkning fra provst Jón Þorláksson er skrevet bag på hr. Þorsteins brev.
[4] Jón Þorláksson (1700–1790), provst, Hólmar, Reyðarfjarðarhreppur, S-Múl.

Skaftafellssýslur

Skaftafellssysler

© 2003–2016 Landmælingar Íslands / Þjóðskjalasafn Íslands.

Skaftafellssýslur 1703 · *Skaftafellssysler 1703*
Sýslumörk, hreppamörk og heiti hreppa eins og þau voru árið 1703, byggð á manntalinu 1703. / *Sysselgrænser, grænser mellem repper og reppernes navne, som de var i 1703 ifølge folketællingen fra 1703.*

Heimild · *kilde*: *Manntal á Íslandi árið 1703. Tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín, ásamt manntali 1729 í þrem sýslum*. Þorsteinn Þorsteinsson sá um útg. Reykjavík 1924–1947.
Kortagerð · *kort*: Björk Ingimundardóttir, Benedikt Jónsson og Egill Baldursson.

Prestar í Austur-Skaftafellssýslu fjalla um leiðir til viðreisnar landinu 16.8.1771. 2. B. J. Ref. N° 699 l.

Præster i Austur-Skaftafellssyssel beretter om måder til at genrejse landet 16.8.1771. 2. B. J. Ref. N° 699 l.

ÞÍ. Rtk. D3/7–10.
Innskráð/*indskrevet* 24.12.1771; Bréf þetta, ásamt fleirum, hefur ekki borist nefndinni fyrr en eftir að hún var farin aftur til Kaupmannahafnar. Auðkennisnúmer þeirra bréfa er með öðrum hætti eins og sjá má. Þau fá ekki hefðbundið litranúmer eins og önnur bréf í skjalasafni nefndarinnar heldur dagbókarnúmer samkvæmt skráningarkerfi rentukammers. / *Dette brev og andre flere breve er ikke kommet til kommissionen, før efter den igen var rejst til København. Disse breves journalnummer er anderledes, som det ses. De får ikke noget litranummer som andre breve i kommissionens aktsamling, men et journalnummer efter Rentekammerets journalsystem.*

Áritun/*påskrift*: Pr. 24. Dec. 71. N. 5. Lit. l; ad 2 B. J. Ref. N° 699; Lit. A. N° 1; Skaftefields Syssel.

Eftirskrifað meinum vér horfa kynni til landsins forbetrunar og almennilegs besta.

1. Að barnaskólar séu stiftaðir í landinu ei færri en einn í hvörri sýslu, á hvörn inntakast mættu til uppfræðingar, bæði í Guðs þekkingu og þar hjá tilhlýðilegri hlýðni og undirgefni við foreldra og aðra yfirboðara, börn þau hvörra foreldrar og nándarmenn sökum vankunnáttu og efnaleysis ei eru í standi að veita þeim soddan nauðsynlegt uppfóstur svo þau lært fái bæði skikkanlegt framferði og síðan dugna[1]

[1] Svo, þ.e. verða dugandi.

til þess sem gjöra þarf. Og að þau börn sem njóta fengi þessrar náðar útnefnist af sóknarprestunum og þeirra meðhjálpurum. En til að upprétta þessa barnaskóla mættu kannski tilleggjast:

A) Hospítalspeningar sem fram af ganga hospítalslimanna árlegri forsorgun.

B) Sakafall allt sem hingað til hefur sýslumönnum verið eftirgefið.

C) 30 fiska virði af hverju því skipi sem aflar fram yfir hundraðshlut. Item eitthvört visst qvantum af hvalreka, eður öðrum stórhöppum sem gefast kunna.

D) Sektir allar sem kóngl. Maj^st^ allra náðugustu forordningar leggja við helgidagsbrot, forsómun kirkju og annað þess háttar.

E) Að til þessra barnaskóla mætti og allra náðugast gefast eitthvört visst qvantum af mjöli og brauði sem hingað árlega innflutt verður.

F) Að allir sem tíunda 5 hndr., hvört sem er jörð eður lausafé, gefi 2 fiska til barnaskólans, og þeir sem meira tíunda greiði nokkuð meira eftir proportion.

G) Þeir sem eiga 60 sauði gjaldi einn fjórðung ull en þeir sem eiga hundrað tvöfalt svo mikið. Og að þessi tillög landsmanna greiðist tregðulaust undir viðlagðar sektir. Þessir áminnstu barnaskólar þykja oss því hánauðsynlegri sem reynslan hingað til kenndi að allmargir meðal almúgans máttu heitað óartað fólk og því dugnaðar- og kunnáttuminna, því hvörninn kann sá öðrum kenna sem aldrei sjálfur lærði.

2. Að reppstjórar séu ei nema 2 í hvörjum repp og að þeir séu eiðsvarnir og fyrirlagðar reglur hvörninn þeir skuli forstanda sitt embætti, svo að fyrir þeirra vanvisku né eigin þótta verði hvorki of þyngt sumum af bændunum, ei heldur þeir sem hjálpar þurfa fari afhluta af tíundunum eður öðrum nauðsynlegum styrk. Item að þeim sé uppálagt að innsenda árlega sínar reppstjórabækur með sóknarprestanna uppáskriftum til háyfirvaldanna yfirskoðunar. Og uppbera svo til launa 3 rixd. sem takast mætti af gjaftollunum.

3. Gengur sums staðar óreglulega til milli húsbænda og þjónustufólks er stundum orðsakast þar af að ei er fastsett hvað húsbændurnir séu hjúunum skyldugir eður hjúin húsbændunum. Sýnist því nauðsynlegt að þar um mætti setjast viss regla á báðar síður. Einkum að húsbændurnir auðsýni þjónustufólkinu ljúflyndi og gott viðmót, veiti því forsvaranlegt fæði og klæðnað og inni þeim árslaun, meðalvinnumönnum 2 rixd., gildri vinnukonu 1 rixd. Hvar í mót þénararnir sýni

hlýðni og dugnað húsbændunum eftir mætti en hinir óhlýðugu straffist þar fyrir tilbærilega af yfirvöldunum. Og sýnist að heimilisfólk verði að gilda fyrir vitni í soddan sökum nær ekki eru aðrir til. Eins vel sýnist og billegt að myndug börn, sem vinna fyrir sínum vanburða foreldrum og þeirra ómyndugum börnum, uppberi af því búi ei minna en svarar vinnumannslaunum árlega.

4. Sýnist oss vel til fundið að tilhalda bændum í landinu að umgirða túnin og meinum að einn bóndi, sem ekki er einyrki, kunni að gjöra af þeim garði ei minna en 10 faðma á ári. Og að gjörðum þeim garði, kunni hann eins vel að jafna túnið og burt taka þúfur um ferkantaðan reit ei minna en 10 faðma um árið.

5. Finnst oss órímilegt[1] að inngefa í heilagt hjónaband þá menn sem eru öreigar eður svo nær félausir og til með hafa ekki bújörð eður neitt visst aðsetur, heldur neyðast að setjast niður hjá bændunum þeim til útörmunar eður ganga á vonarvöl. Sýnist því innbyggjurunum hagkvæmara að soddan manna hjónaband mætti undandragast þar til þeir fyndist betur viðbúnir.

6. Væri óskandi að innsendast mættu í hvörja sýslu forfarnir menn til að kenna fólki að upprétta sáðverk. Einninn æfa fiskirí með meiri framkvænd og kunnáttu en hingað til víða gjörðist, og til með kenndi mönnum að tilbúa net og önnur veiðarfæri, bæði til sela- og silungaveiða, sem hér eru víða hvar tilbrigði til, bæði í rennandi [vötnum] og stöðuvötnum svo vel sem við sjósíðuna, en fæðstir hafa þau not af sem hafast mættu.

7. Finnum við stórnauðsynlegt að hér væri í hvörri sýslu einn vefari, sem mikið mundi til hjálpa að hagnýta sér ullina í landinu, því það er opinbert að fullgildar vinnukonur fá ei unnið sér matarverð, og því síður meira, með soddan aðferð sem hér hingað til tíðkaðist með ullartó.

8. Er hér svo mikil vegalengd og torfærur um landið að menn geta ei þess vegna leitað sér bjargar þó til þrengi. Væri því hánauðsynlegt að duggur mættu hlaupa hér með landi fram, sem tilfærðu fisk og aðrar nauðsynjar, mót því að taka aftur ull eður hvað annað sem fólk hefði til betalings.

9. Mættu Compagniets kaupmenn hér við land tilskyldast að lána fólkinu matvörur, peninga eður hvað annað sem það nauðsynlega

[1] Fráleitt, fjarstætt. Danska *urimelig*.

umbiður, ekki einasta fyrir sauði, smjör, tran[1] eður fisk, einkum þegar það er ei til, heldur og eins vel fyrir ullargóts eður og hvað annað fiskatal sem innbyggjarar hafa að bjóða. Item að í kaupstöðunum mætti tilsetjast eiðsvarinn dugandi maður sem sjái eftir dugnaði, vigt og mælir á því sem selt og keypt er við höndlunina, og sé forsyned með pröver alls slags vörum sem kaupmaðurinn selur.

Til merkis okkar nöfn, Bjarnanesi d. 16. Augusti 1771.

Sveinn Halldórsson[2] Bergur Guðmundsson[3]
Rafnkell Bjarnason[4] Jón Bergsson[5]

* * *

[Oversættelse 2015]

Følgende, mener vi, kan bidrage til landets forbedring og almenvellet.

1. At der stiftes skoler for børn i landet, mindst én i hvert syssel, hvor man til oplæring, både i kundskab om Gud og desuden tilbørlig lydighed og respekt for forældre og andre foresatte kunne optage børn, hvis forældre og nærmeste på grund af uvidenhed og manglende midler ikke er i stand til at give dem en sådan nødvendig opdragelse, at de kan lære både en skikkelig opførsel og senere kraft til, hvad der skal gøres. Og at de børn, som får lov til at nyde godt af denne nåde, udpeges af sognepræsterne og deres degne. Men for at oprette denne skole for børn kunne man måske bidrage med:

A) Hospitalspenge, som årligt overstiger den årlige forsorg for hospitalslemmerne.

B) Alle bøder, som hidtil har tilfaldet sysselmændene.

C) 30 fiskes værdi af hvert skib, som fanger mere end en andel på et hundrede. Item et vist qvantum af ilanddrevne hvaler eller andre store gode ting, der kunne ske.

[1] Lýsi.
[2] Sveinn Halldórsson (1725–1805) prestur, Einholt á Mýrum, Lón, Nes og Mýrar, A-Skaft.
[3] Bergur Guðmundsson (1702–1789) prófastur, Bjarnanes, Bjarnaneshreppur, A-Skaft.
[4] Rafnkell Bjarnason (ca. 1714–1785) prestur, Stafafell í Lóni, Lón, Nes og Mýrar, A-Skaft.
[5] Jón Bergsson (1726–1784) prestur, Bjarnanes, Bjarnaneshreppur, A-Skaft.

D) Alle bøder, som kongelig Majestæts allernådigste forordninger pålægger ved helligdagsbrud, forsømmelse af kirke og andet lignende.

E) At man allernådigst til denne skole for børn måtte give et vist qvantum af mel og brød, som årligt bringes her til landet.

F) At alle, som tiender 5 hundreder, hvad enten det er jord eller løsøre, giver 2 fiske til skolen for børn, og de, som tiender mere, betaler noget mere efter proportion.

G) De, som ejer 60 får, betaler en fjerding uld, og de, som ejer hundrede, dobbelt så meget. Og at disse bidrag fra indbyggerne betales uden opsættelse under pålæg om bøder. Disse nævnte skoler for børn anser vi for at være så meget desto mere nødvendige, fordi erfaringen hidtil har lært os, at ganske mange blandt almuen kunne kaldes uopdragede mennesker, og [deres] duelighed og viden derfor er mindre, for hvordan kan man undervise andre, når man selv aldrig har lært noget.

2. At der aldrig er mere end 2 repstyrere i hver rep, og at de er edsvorne og har fået forelagt regler om, hvordan de skal forestå deres embede, så at der på grund af deres mangel på viden eller egensindighed hverken bliver pålagt nogle af bønderne for meget, og de, som har brug for hjælp, heller ikke går glip af tiender eller anden nødvendig støtte. Item, at det pålægges dem årligt at indsende deres repstyrebøger med sognepræsternes påtegnelser til de høje myndigheders gennemsyn. Og at de så modtager 3 rigsdaler i løn, som kunne tages af gavetolden.

3. Det går visse steder uregelmæssigt til mellem husbønder og tjenestefolk, hvilket undertiden skyldes, at det ikke er fastsat, hvad husbønderne har pligt til over for tyendet eller tyendet over for husbønderne. Det forekommer derfor nødvendigt, at der kunne sættes visse regler til begge sider. Især at husbønderne udviste tjenestefolkene elskværdighed og god opførsel, giver dem ordentlig føde og beklædning, betaler dem en årlig løn, 2 rigsdaler til en normal karl, 1 rigsdaler til en god tjenestepige. Til gengæld skal tjenerne udvise husbønderne lydighed og arbejdsomhed efter evne, og at de ulydige straffes tilbørligt for det af myndighederne. Og det forekommer os, at folk i hjemmet må gælde som vidner i sådanne sager, når der ikke findes andre. Ligeledes forekommer det også rimeligt, at myndige børn, som arbejder for deres svagelige forældre og deres umyndige børn, af det bo ikke oppebærer mindre, end hvad der svarer til en karls løn årligt.

4. Det forekommer os en god ide at sørge for, at bønderne i landet indhegner hjemmemarkerne, og mener, at én bonde, som har tyende, kunne indhegne mindst 10 favne om året. Og når han har bygget det hegn, kan han ligeledes udjævne hjemmemarken og fjerne tuer på et firkantet område på mindst 10 favne om året.

5. Det forekommer os urimeligt at vie folk i helligt ægteskab, som intet ejer eller næsten intet og tilmed ikke ejer jord eller noget bestemt sted at bo, men tvinges til at slå sig ned hos bønder til forarmelse for dem eller gå tiggergang. Det forekommer derfor bedre for indbyggerne, om man undgik sådanne ægteskaber, indtil de forekom at være bedre forberedt.

6. Det ville være ønskværdigt, at der til hvert syssel blev udsendt erfarne mænd til at lære folk at begynde at så [korn]. Ligeledes at drive fiskeri med mere effektivitet og viden, end det hidtil er foregået de fleste steder, og desuden lære folk at lave net og andre fangstredskaber både til at fange sæl og ørred, hvilket der her er mulighed for mange steder både i elve og søer såvel som ved kysten, men de færreste har den gavn af det, som man kunne have.

7. Vi finder det højst nødvendigt, at der her i hvert syssel var én væver, hvilket ville hjælpe meget til med at have gavn af ulden i landet, for det er alment kendt, at fuldgyldige tjenestepiger ikke kan indtjene prisen på føde, og slet ikke mere, med sådanne metoder, som man her hidtil har brugt med at uldarbejde.

8. Her er så store afstande og ufremkommelige veje rundt om i landet, at folk af den grund ikke kan søge efter hjælp, selv om de har brug for det. Det ville derfor være yderst nødvendigt, at der sejlede skuder langs med landet, som bragte fisk og andre fornødenheder mod at modtage uld eller andre ting, som folk havde som betaling.

9. Man måtte gerne forpligte kompagniets købmænd her i landet til at låne folk madvarer, penge eller andre ting, som de beder om af behov, ikke blot for får, smør, tran eller fisk, især når det ikke findes, men også for uldvarer eller også andre ting til priser i fiske, som indbyggerne har at tilbyde. Item om man udnævnte en edsvoren og dygtig mand i købstæderne, som skulle have tilsyn med kvalitet, vægt og mål af det, som sælges og købes ved handelen, og er forsynet med prøver på alle slags varer, som købmanden sælger.

Som tegn vore navne, Bjarnarnes, den 16. august 1771.

Sveinn Halldórsson[1] Bergur Guðmundsson[2]
Rafnkell Bjarnason[3] Jón Bergsson[4]

Prestar í Vestur-Skaftafellssýslu fjalla um leiðir til viðreisnar landinu 29.5.1771. Lit. Tt. N° 2.

Præster i Vestur-Skaftafellssyssel beretter om måder til at genrejse landet 29.5.1771. Lit. Tt. N° 2.

ÞÍ. Rtk. D3/6–4.
Innskráð/*indskrevet* 19.7.1771.

Áritun/*påskrift*: Undir mit couvert ere disse betænkninger Commissionen tilsendte ved Öxaraae Landsting 19. Julii 1771. Fieldsted; Lit. Tt. N° 2; Skaftefields Syssel.

Það sem við undirskrifaðir vildum í undirgefni gjöra forslag upp á til forbetrunar voru fátæku föðurlandi er innifalið í eftirfylgjandi póstum.

I° Hvað geistlegum viðvíkur þá þykir okkur þeim ofþyngt með skatti, tíund, gjaftoll og tukthústolli, sem nú er af þeim heimtur svo sem öðrum almúgabændum, og það í því sem þeim örðugast er, sem er peningum. Hvað aldrei frá því Christur viðtókst hér í landi er að finna viðgengist hafi. Prestaköllin öll í þessu héraði örðug og fátæk sem hvergi nærri importera[5] prestunum svo mikið að það til hrökkvi þeirra forsorgun í embættisverka umkostnaði og við makt haldi þeirra

[1] Sveinn Halldórsson (1725–1805), præst, Einholt á Mýrum, Lón, Nes og Mýrar, A-Skaft.
[2] Bergur Guðmundsson (1702–1789), provst, Bjarnanes, Bjarnaneshreppur, A-Skaft.
[3] Rafnkell Bjarnason (ca. 1714–1785), præst, Stafafell í Lóni, Lón, Nes og Mýrar, A-Skaft.
[4] Jón Bergsson (1726–1784), præst, Bjarnanes, Bjarnaneshreppur, A-Skaft.
[5] Gefa í tekjur.

prestagarða og þeim fylgjandi inventarii, klæðnaðar, nauðsynlegra bókapappírs og þess háttar ómissanlegra hluta innkaupi. Svo þeir hafa ekkert að missa frá sinni húsholdning, hverja þeir mega ekki heldur með slætti né útróðri svo sem verðslegir ástunda. Meinum vér þar fyrir hánauðsynlegt fyrir geistlegheitin í þessu héraði að þau mættu fyrir þessum útgiftaþunga frí vera, svo sem hingað til verið hefur frá aldöðli.

Fremur finnum vér vorum fátæku prestaköllum til forbetrunar að allt jarðagóts mætti tíundast presti og kirkju eftir inngefnum forordningum og praxi[1] í ýmsum stöðum hér í landi. Og svo sem kóngurinn hefur allra náðugast eftirgefið að kirkjurnar mættu njóta allra vogreka af eik, greni og furu sem á þeirra grunn uppber, svo mættu og öll vogrek af þeim fjörum sem liggja undir prestagarðana, og sýslumenn hafa hingað til bemægtað[2] sér, vera prestanna eign. Item meinum vér þénanlegt að yfir allt landið mættu prestaköllin betur jafnast niður til inntekta, svo sem finna er að mörg hver þau eru blófátæk og örðug þar sem hin ríkari eru bæði hægri og hafa mörg herlegheit til sjós og lands.

II° Gjörir prestunum mikinn óhagnað, þá þeirra lénsjarðir eru mjög svo í fjarlægð og sumar utan sýslu, svo þeir verða að leigja annarra jarðir og liggja undir kvöðum og ýmislegum álögum sem bændur. Fölgelig rísa og hér af mörg tvistugheit[3] sem prestar mættu annars án vera. Sýnist því nauðsynlegt, einkum þar lénsjarðirnar eru utan sýslu, á því mætti gjörast sú umbreyting að innan sóknar eftirlétist af hans kóngl. Maj^ts^ jarðagótsi svo mikið til afgiftar sem prestinum deputeruð lénsjörð af sér gefur. Og þeim jörðum sem þar til yrði útvaldar væri ei frátekin nokkur sín herlegheit heldur mætti presturinn njóta þeirra.

III° Meinum vér framgangi kristninnar í þessu landi til forbetrunar að barnaskólar séu uppréttir hið minnsta í hverri sýslu, hvar þau mættu upptuktast, læra hlýðni og önnur skikkanlegheit sem hjá mörgum uppvaxandi finnst stór brestur á vegna þess foreldrarnir sjálfir höfðu ei þvílíkt numið og því ei kunnáttu til börn sín að aga og tilbærilega að uppfræða. En að þvílíkir barnaskólar kynnu að innstiftast meinum vér góðan qvot[4]

[1] Hefð.
[2] Sölsað undir sig. Danska *bemægtige*.
[3] Deilur, ágreiningur. Danska *tvistighed*.
[4] Hlutur.

af hospítalskössunum, tukthústollar, þeir allra náðugast gefnu yfirsetukvennapeningar mætti vel hér til þéna, þar oss er ei kunnugt hverja stærri nytsemi landið af þessu hefur. Item mættu viðbætast öllum að skaðlausu 20 fiskar af hverju skipi sem dregur til sjós á hverju ári í fiskiveiðistöðunum. Og svo 2 fiskar af hverjum bónda sem tíundar 10 hndr., og enn fleira kynni uppfinnast að ósekju yrði þessi póstur antekinn.

IV° Hreppstjórar séu hér eftir ei nema 3 í hverjum hrepp, eiðsvarnir, þeim sé útvalin sú hentugasta bújörð sem verður og hafi viss laun, því þeir mundu þar við betur stunda sitt hánauðsynlegt embætti.

V° Gengur nokkuð óreglulega til með distribution á fátækratíundum, svo sem í góðum árum þá bændur í sveitinni eru vel megandi og fáir svo fátækir að tíundar við þurfi, ganga tíundirnar upp eins og þá harðæri og fátækt uppáfellur. Væri því gott að þar væri í hverjum hrepp tilsettur einn fátækrakassi sem væri í hreppstjóranna höndum undir sóknarprestanna tilsjón. Og hreppstjórar álítist ei skyldugir að taka við í þær skuldir nema þeim aurum sem auðveldlega kynnu að anvendast til peninga, og koma svo til útbýtingar þeim fátæku þá nauðsyn krefur, hvað ekki einasta kæmi til stórra nota þeim fátæku heldur og þeim efnabetri til stærsta léttirs á þeim hörðu árum.

VI° Lausamenn að heilu og hálfu takist aldeilis af og þéni í vist fyrir billeg laun, föt og fæði eftir viðteknum vana, en hafi þó frekari hlunnindi og eftirlátsemi hjá húsbændum sínum nær þeir áforma að gifta sig. En svo sem það er komið í móð og vanbrúkun að foreldrar og bændur hylma yfir slíka óþarfa lausamenn með því þeir séu sín hjú og útsendarar, þá skyldi þeim tilhaldast að sanna það með eiði, í hverjum hreppstjórar skyldu hafa nákvæma eftirsjón og hver sem uppvís yrði í soddan yfirhylmingu skyldi múlkterast tilstrekkilega eftir formegan til hreppstjóranna og barnaskólans í því plátsi.

VII° Meinum við gjöri stærsta útdrátt fátækt, ósóma og sjúkdóma í landinu brennivíns- og tóbaksbrúkun sem nær því almennt yfirgengur og fer í vöxt ár eftir ár. Er á þann hátt mætti lagfærast að öllu uppvaxandi fólki væri strengilega fyrirboðið undir stórar sektir og straff það að brúka, og hver sá fullorðinn sem fyndist að láta eftir þeim uppvaxandi eður lokka til soddan ósóma múlkterist hið minnsta 2 rdl. til barnaskólans í þeirri sýslu. Item að öngvum leyfist að kaupa meira af

tóbaki og brennivíni, hverki hjá kaupmönnum né Compagníisins fólki, en forordningin af 3ja Junii 1746 umgetur.[1]

VIII° Eru þessarar sýslu innbyggjendur mjög vanhaldnir við kaupköndlanina á Eyrarbakka sökum þess þeir mega oftlega yfir 5 og 6 þingmannaleiðir gjöra þangað reisu, án þess að fá þar sínar nauðsynjar, því stundum er þar ei skip komið þegar þeir verða að víkja aftur heim til sláttar, stundum er ekki vöruna að fá þó kaupmanninn sé þar að finna, sökum þess þegar þessarar sýslu innbyggjendur koma að drífa þar sína kauphöndlan, þá er hún öll útgengin til þar nálægra sveita. Væri því nauðsynlegt hér á fengist sú lagfæring að í búðunum mætti altíð fyrirliggja járn, salt, mjöl, brauð, messuvín, færi og timbur til skipa, sem þessarar sýslu innbyggjendur við þyrfti, og kaupmaðurinn citeraði[2] þá árlega frá uppbyrjan Juliimánaðar til þess 13. ejusdem, að drífa þar sína kauphöndlan, og honum tilhéldist að afgreiða öngvan úr nálægum sýslum, þessarar sýslu innbyggjendum til baga eður uppihalds við kaupstaðinn.

IX° Gengur milli almúga mjög órímilega til sala á kolum, reka, við, hrísi, slægjum, heyi, búsfljótum[3] og hagatolli sem einn og annar selur eftir sinni eigin vild nærri fyrir tvöfalt verð. Væri því betra að yfir þetta mætti setjast einn viss taxti yfir allt. Svo sem tunna af viðarkolum sem seld hefur verið á 20 fiska mætti eftirleiðis gilda á 10 fiska, raftaviður á hest af rekatrjám í 5 al. en af betri trjám í 10 al. Fyrir hrís á hest hálfur fiskur. Fyrir klyfjar á 2 hesta af misjafnri engjastör 1 fiskur, en ditto á 3 hesta af betra engi fyrir 2 fiska. Einar klyfjar á vor af stararheyi gildi 5 al. en af grænnri og góðri töðu 10 al. Tunnurúm í búsfljótum 20 al. og að hálfur fiskur komi undir hest í hagatoll um viku þegar hann betala þarf.

X° Er nærri því óþolandi fyrir bændur í þessari sýslu að gjöra sína vinnumenn til útróðra í Vestmanneyjar sökum þeirra þungu útgifta sem þeir mega eftir þá svara, sem oss sýnist nauðsynlegt á þann hátt lagfærðist að húsaleiga þar, sem verið hefur 40 al., mætti hér eftir vera 20 al. Líka skipeigendur þar leggi til færi og önnur nauðsynleg bönd, svo sem á Suðurnesjum er tíðkanlegt. Sömuleiðis sé aftekið hróf-

[1] *Alþingisbækur Íslands* XIII, s. 555–556 (Extract af kongl. Majest. forboði á tóbaks- og brennivínsokri, 3.6.1746).

[2] Stefna, boða til.

[3] Búsfljótar. Ker og kirnur eða ýmis misstór ílát.

ölið,[1] seglfiskarnir[2] og fiskaágjöfin[3] jöfnuð við það sem hún er annars staðar. Item að bændur sem leggja sína menn til að róa á Compagníisins skipum fái fríflutning undir þeirra hlut til fastalandsins, ásamt undir kaupstaðarvöruna sem tekin kunni að verða út fyrir það sem inn verður látið af hlutnum. Hvar við og svo mikið forbetraðist það fiskiver svo sem langtum fleiri kostuðu þá upp á að gjöra þangað menn sína.

XI° Sýnist of þung húsaleiga undir Eyjafjöllum móti útgjörðarpóstum hér austanlands 1695, sem áskilja 20 al. frá kyndilmessu[4] til krossmessu[5] á vor, en nú gefast dæmi að jafnmikið er heimtað og tekið þó menn komi löngu síðar í þá veiðistaði. Einninn sýnist óbillegt að formenn taka þar, sem hér í Mýrdal, hálfan annan hlut, hvern hálfan þeir reikna sér fram yfir háseta í formannskaup, þar þeir velflestir eiga þó sjálfir skipin sem þeir stýra. Líka og sýnist óbillegt að tekinn sé hálfur hlutur af hverju skipi fyrir það að aðgættir eru hestar hásetanna meðan þeir eru á sjónum. Því mætti formannskaupið skaffast af skipeigendum svo sem viðgengst í öðrum veiðistöðum. Líka þessi vöktunarhlutur aftakist, og skipeigendur sýni hásetum sínum þá þénustu að þeir ókeypis láti vakta þeirra hesta og föt í landi meðan þeir eru á sjónum.

XII° Eitt hið nauðsynlegasta fyrir landsfólkið [er] að eiga fiskiduggur hér í kringum landið.

XIII° Meinum við fiskiríið bagi mikið hér við landið sá niðurburður sem útlenskar fiskiduggur hafa hér í höfunum, sem dregur fisk frá landinu. Sýndist því betur henta þeim leyfðist ei að fiska fjær landinu en í venjulegum fiskileitum, sem og að öllu sjófólki hér við landið tilhéldist að slægja fiskinn á vissum fiskimiðum, þar því verður við komið, og niðurkasta slóginu fyrir utan lifur, ásamt hvalföngurum að þeir holstingi ei hvalina svo þeir kynni uppfljóta og reka til lands.

XIV° Meinum við allt of mikið að gjört fyrir fátækt almúgafólk með uppákostnað til brúðkaupa og begravelsa,[6] á hverjum gott væri

[1] Veisla í vertíðarbyrjun.

[2] Seglfiskur var greiðsla fyrir leigu á segli. Almennast var að láta stærsta fiskinn í hverjum róðri upp í seglleiguna ef segl voru notuð.

[3] Eitthvert gjald sem er reiknað eða innheimt í fiskum. Óvíst hvað gjald er átt við en var augljóslega hærra í Vestmannaeyjum en annars staðar á landinu.

[4] 2. febrúar.

[5] 3. maí.

[6] Jarðarfara. Danska *begravelse*.

sú lagfæring gjörðist að brennivínsbrúkun væri þar afsköffuð og þeir léti sér nægja að bjóða þar til nánustu ættmönnum sínum og kaupvottum.

XV° Sýnist oss betra að ei sé léttilega eftirlátið þeim persónum að innganga hjónaband sem ei hafa lært að skikka sér tilhlýðilega í þénustu hjá öðrum, eru latir, svöllunarsamir, óþrifnir og ekki líklegir til að geta forstaðið sitt hús né upptuktað sín börn og hjú. Og hér út í skyldu prestar með meðhjálpurum og hreppstjórum hafa nöye eftirsjón, því ljós dæmi eru um næstliðin ár að nokkrir hafa gefnir verið í hjónaband sem síðan aðskilið hafa og komist á sveit til forsorgunar.

XVI° Svo sem því miður margur fátækur barnamaður kann falla í hórdóm sem orðsakar stór féútlát eftir því sem að venjulegt hefur verið að undanförnu svo bæði þeir og börn þeirra hafa komist í stóran armóð. Því væri betra slíkar persónur mættu straffast á kroppnum eftir lögunum en ekki þeirra litlu fjármunir, sem þeir mega ei án vera sér og sínum til uppheldis, takist í sektina.

XVII° Er eitt hið nauðsynlegasta kornakrar hér á komist sem við meinum ei fullreynt sé, nema hér innsendist fornuftugir, ósérplægnir og ópartískir menn til að sá.

XVIII° Eru hér mörg stöðuvötn og elfur[1] rík af silung sem innbyggjararnir hafa þó mikið lítil not af, mest að okkar meiningu vegna vankunnáttu og tilfæringaleysis, hvar fyrir þénanlegt væri þeir fengi góða undirvísan þar um hverninn þeir skyldu slík veiðivötn sér nýta. Og undir sömu grein meinum við og selveiði við elfuútföllin mætti forbetrast, þar af þeim liggur þar uppi stór mængd[2] oftlega, en veiðast ekki sökum vankunnáttu.

XIX° Finnum vér nauðsynlegt að umkvarta það dýrin ganga hér hópum saman og drepa niður sauðfé, svo margur svo sem átti nægilegt fé til sinnar húsholdningar verður á ári bláfátækur. Orsakast þetta af fákunnáttu veiðimanna. Og þó nokkrir séu sem kunna að fara með byssu, þá eru þeir annaðhvert efnalausir eður tregir til að innkaupa sér þénanleg verkfæri til dýraveiðanna, með öðru þar til þénandi,

[1] Ár.
[2] Fjöldi, mergð. Danska *mængde*.

sökum þess að sveitarmennirnir sem ei verða fyrir stórum skaða, gjalda ásetta dýratolla[1] ógreiðlega, viljandi alleinasta þetta útlag ásamt annar uppákostnaður þar til komi upp á þá í hverra landeign dýrin finnast við sín gren á vorin.

Þetta mætti á þann hátt forbetrast að þar væri útnefndur í hverju þinglagi einn maður sem líklegastur sýndist að fara með byssu og boga, þeim sama tilhéldist að innkaupa þetta hvorutveggja, og síðan ástunda dýraveiðarnar, ei einungis á vor þá dýrin finnast við grenin, heldur og á vetrum við skothús, svo sem vestan- og norðanlands viðgengst. En til launa skyldi hann uppbera 2 fiska af hverjum manni sem á 10 sauði og þar yfir, hvað hreppstjórar skyldu á hverju vori fyrir kauptíð inndrífa og veiðimanninum skil fyrir gjöra.

XX° Meinum við úr landinu gjöri stóran peningaútdrátt útsiglingar stúdenta, fremur en að undanförnu verið hefur, sem kosta til þeirra reisu allri sinni formegan, og hafa svo ekkert sér til undirholdningar nær þeir aftur koma til landsins, hvar fyrir nauðsynlegt sýndist það væri ei öllum svo léttilega til látið.

XXI° Er þanki vor beskikkaður chyrurgus[2] hér í Austfirðingafjórðungi sé fólki hér til lítillra nota, þar allfæstir geta til hans náð. Hitt sýnist publico meir til nota að hvör einn prestur hefði cognitionem medicinæ,[3] sem skeð gæti með því móti að hér væri við latínuskólana rector medicinæ,[4] til hvers allir þeir sem geistlegt embætti akta uppátaka gengi, nær þeir væri frá latínuskólanum dimitteraðir[5] og skyldu svo þau medicamenta[6] sem kóngurinn árlega gefur landinu distribuerast milli prófastsdæmanna og innflytjast í hvern kaupstað próföstum til meðtöku.

XXII° Oss sýnist og stórum nauðsynlegt að útgangi prentaður bæklingur í íslensku um grös og aðra hluti sem fá og brúka mætti hér í landi fólki til lækninga, item sjúkdómaþekkingu, blóðtökur etc. Þar

[1] Sérstakur skattur notaður til að kosta eyðingu refa. Einnig nefndur refatollur.
[2] Skipaður læknir.
[3] Þekkingu í læknisfræði.
[4] Kennari í læknisfræði.
[5] Útskrifast úr skóla.
[6] Lyf.

með að *Yfirsetukvennaskólinn*[1] væri upplagður,[2] endurbættur og úr honum tekið það ei þénar hérlands ásigkomulagi.

XXIII° Svo sem Kaupenhafnartaxti á medicamentic er fátækum hér í landi óþolanlegur, svo mætti prísinn á þeim modererast[3] og fastsetjast.

XXIV° Sýnist oss hæðst nauðsynlegt Pontoppidani útskýring[4] og aðrar nauðsynlegar húslestrabækur séu prentaðar á betri pappír með meiri spatium, skýrari stíl og sterkara bandi, en hingað til verið hefur um nokkur ár. Item að þénanlegar bækur mættu hingað í sýslu innflytjast, og kaupast fyrir aðskiljanlega landaura, sem fátækir geta útilátið, hverjir stórkostlega þarfnast bókanna vegna peningaleysis nær þær mega ei annað kosta.

Innstillist svo þessi vor einföld undirrétting og forslag í undirgefni til deres hr.hr.hr. Commissariorum yfirskoðunar og aðgjörða eftir gottbefindende. Forblivandi með höyagtelse.

Reynir, d. 29. Maii 1771.
Veleðla hr.hr.hr. Commissariorum þénustuskyldugir þénarar.

Jón Steingrímsson, prestur til Sólheima og Dyrhóla[5]	Jón Bergsson, prófastur í vestari parti Skaftafellssýslu og prestur til Kálfafells[6]
Jón Jónsson, prestur til Þykkvabæjarklausturs[7]	Sigurður Högnason, prestur til Ása og etc.[8]

[1] Hér er verið að vísa til bókarinnar: Balthazar Johann de Buchwald, *Sá nýi yfirsetukvennaskóli eður stutt undirvísun um yfirsetukvennakúnstina*. Þýð. Vigfús Jónsson (1706–1776) prófastur í Hítardal. Hólar í Hjaltadal 1749.

[2] Gefinn út eða endurprentaður (sbr. upplag).

[3] Stilla í hóf, draga úr. Danska *moderere*.

[4] Vísar til lærdómskvers í kristindómi fyrir börn: Erik Pontoppidan, *Sannleiki guðhræðslunnar. Í einfaldri og stuttri en þó ánægjanlegri útskýringu yfir þann litla barnalærdóm eður catechismum hins sæla doct. Martini Lutheri.* Kverið kom fyrst út 1741 í þýðingu Halldórs Brynjólfssonar og oft eftir það. 5. útgáfa kom út 1769 og var dreift hér á landi 1770.

[5] Jón Steingrímsson (1728–1791) prestur, Fell, Dyrhólahreppur, V-Skaft.

[6] Jón Bergsson (1724–1773) prófastur, Kálfafell, Kleifahreppur, V-Skaft.

[7] Jón Jónsson (1740–1813) prestur, Mýrar, Leiðvallarhreppur, V-Skaft.

[8] Sigurður Högnason (1730–1800) prestur, Ásar í Skaftártungu, Leiðvallarhreppur, V-Skaft.

Björn Jónsson, prestur til Hólmasels[1]

Þorsteinn Benediktsson, kapellán til Reynirs og Höfðabrekku[2]

Þorlákur Sigurðsson, prestur til Kirkjubæjarklausturs[3]

* * *

[Oversættelse 2015]

Det, som vi undertegnede underdanigst ville stille forslag om til forbedring af vores fattige fædreland, er indeholdt i følgende punkter.

I° Hvad angår de gejstlige, så synes vi, at de er overbebyrdet med skat, tiende, gavetold og tugthustold, hvilket nu opkræves af dem ligesom af andre almuebønder, og det i det, som de har sværest ved, som er penge, hvilket aldrig ses at være fundet sted, siden Christus blev antaget her i landet. Alle præstekaldene i dette herred er vanskelige og fattige, og de importerer[4] aldrig på nogen måde så meget til præsterne, at de rækker til deres forsørgelse i omkostning ved embedshandlinger og vedligeholdelse af deres præstegårde og medfølgende: inventar, beklædning, nødvendigt bogpapir og indkøb af den slags uundværlige ting. Så de intet har at undvære fra deres husholdning, hvilke de heller ikke må [forøge] med høslæt eller fiskeri, som de verdslige dyrker. Vi mener derfor, at det er højst nødvendigt for gejstlighederne i dette herred, at de måtte være fri for denne udgiftsbyrde, således som det hidtil har været fra arilds tid.

Vi mener snarere, at det ville være en forbedring for vore fattige præstekald, at alt jordegods gav tiende til præsten og kirken efter indgivne forordninger og praksis på forskellige steder her i landet. Og ligesom kongen allernådigst har tilladt, at kirkerne måtte nyde godt af alt drivtømmer af eg, gran og fyr, som driver ind på deres grund, således måtte alt drivtømmer fra de strande, der tilhører præstegårdene, og som sysselmændene hidtil har bemægtiget sig, være præsternes ejen-

[1] Björn Jónsson (1736–1808) prestur, Hólmasel, Leiðvallarhreppur, V-Skaft.
[2] Þorsteinn Benediktsson (1732–1810) aðstoðarprestur, Dyrhólahreppur, V-Skaft.
[3] Þorlákur Sigurðsson (1703–1778) prestur, Prestbakki á Síðu, Kleifahreppur, V-Skaft.
[4] Indbringer.

dom. Item anser vi det for nyttigt, at præstekaldene over hele landet burde udlignes bedre i indtægter, eftersom det ses, at mange af dem er ludfattige og vanskelige, mens de mere velhavende både er lettere og har mange herligheder til søs og i land.

II° Det skaber meget besvær for præsterne, når deres forlenede jorder ligger så langt væk, og nogle uden for syslet, at de bliver nødt til at leje andres jorder og bliver belagt med hoveri og forskellige pligter som bønder. Følgelig opstår der heraf mange tvister, som præster ellers godt kunne undvære. Det forekommer derfor nødvendigt, især hvor de forlenede jorder ligger uden for syslet, at der skete den ændring på det, at der inden for sognet eftergaves så meget af hans kongelige Majestæts jordegods til afgift, som den forlenede jord, som er deputeret til præsten, afkaster. Og at der ikke fra de jorder, som blev udvalgt hertil, blev tagen nogen af deres herligheder, men at præsten fik lov til at nyde godt af dem.

III° Vi mener, at det ville være til forbedring for kristendommens fremgang i dette land, at der blev oprettet børneskoler i det mindste i hvert syssel, hvor de kunne optugtes, lære lydighed og anden skikkelighed, hvilket der findes stor mangel på hos mange opvoksende, fordi deres forældre ikke selv har lært noget sådant og derfor ikke [har] kendskab til at tugte deres børn og oplyse dem tilbørligt. Men for at sådanne børneskoler måtte indstiftes, mener vi, at en god kvote af hospitalskasserne, tugthusafgifterne, de allernådigst givne jordmoderpenge kunne gøre god gavn her, eftersom det ikke er os bekendt, hvilken større gavn landet har af dette. Item kunne tilføjes uden skade for nogen 20 fiske fra hvert skib, som sejler til søs hvert år fra fiskepladserne. Og så 2 fiske fra hver bonde, som betaler tiende af 10 hundreder, og endnu mere kunne man uden skade finde på, hvis denne post blev antaget.

IV° At der herefter kun er 3 repstyrere i hver rep, edsvorne, at man til dem udvælger den mest passende landejendom, som fås, og [at de] får en vis løn, for de ville derved passe deres yderst nødvendige embede bedre.

V° Det går noget uregelmæssigt til med distributionen af fattigtienderne, for eksempel i gode år, når bønderne på egnen er velhavende, og få er så fattige, at de har behov for tiende, bliver tienderne opbrugt, ligesom i hårde år når fattigdommen indtræffer. Det ville derfor være

godt, hvis der i hver rep blev oprettet en fattigkasse, som skulle være i repstyrernes hænder under sognepræsternes tilsyn. Og at repstyrerne kun måtte regnes for forpligtet til at modtage afgifter til dem i de betalingsmidler, som let måtte anvendes til penge, og [som] så kom til uddeling til de fattige, når det var nødvendigt, hvilket ikke alene ville komme de fattige til stor gavn, men også ville være den største lettelse for de mere velhavende i de hårde år.

VI° Løsarbejdere, hele eller halve, skal afskaffes fuldstændig og skal tjene som tyende for rimelig løn, klæder og kost efter vedtagen skik, men skal dog få yderligere godtgørelser og imødekommenhed af deres husbønder, når de har tænkt sig at gifte sig. Men eftersom det er kommet på mode og misbrug, at forældre og bønder dækker over sådanne unødvendige løsarbejdere med, at de er deres tyende og udsendinge. Så skal de forpligtes til at bevise det med ed, hvilket repstyrerne skal føre nøje tilsyn med, og at enhver, som blev afsløret ved sådan en usandhed, skal have en tilstrækkelig mulkt efter evne til repstyrerne og børneskolen på den plads.

VII° Vi mener, at den største årsag til fattigdom, uskik og sygdomme i landet skyldes brug af brændevin og tobak, hvilket er næsten alment udbredt og vokser år for år. Det kunne ordnes ved, at det mod store bøder og straf blev strengt forbudt for alle opvoksende at bruge det, og at enhver voksen, som man fandt tillade eller lokke de opvoksende til en sådan uskik, skulle mulkteres med 2 rigsdaler til børneskolen i det syssel. Item at det ikke blev tilladt for nogen at købe mere tobak og brændevin, hverken hos købmændene eller kompagniets folk, end forordningen af den 3. juni 1746 angiver.[1]

VIII° Indbyggerne i dette syssel er meget forfordelt af købmandshandelen i Eyrarbakki, fordi de ofte må foretage en rejse på 5–6 dagsrejser derhen uden at få, hvad de behøver der. For undertiden er der ikke kommet noget skib, når de er nødt til at rejse hjem igen til høhøst, undertiden er der ingen varer at få, selv om købmanden er til stede der, fordi når dette syssels indbyggere kommer for at bedrive deres handel der, så er de alle solgt til naboegnene. Det var derfor nødvendigt her at få den udbedring, at der i boderne altid måtte forefindes

[1] *Alþingisbækur Íslands* XIII, s. 555–556 (Extract af kongl. Majest. forboði á tóbaks- og brennivínsokri, 3.6.1746).

jern, salt, mel, brød, messevin, fiskeline og tømmer til skibe efter dette syssels indbyggeres behov, og at købmanden citerede[1] dem årlig fra begyndelsen af juli måned til den 13. ejusdem,[2] til der at bedrive deres handel, og at det ikke var ham tilladt at ekspedere nogen fra nærliggende sysler til gene for dette syssels indbyggere eller ophold ved købstaden.

IX° Der pågår mellem almuen et meget urimeligt salg af kul, drivtømmer, tømmer, ris, høslæt, hø, trækar og græsningsret, som visse folk sælger efter eget ønske til næsten dobbelt pris. Det ville derfor være bedre, hvis der for dette ansattes én sikker takst for det hele. For eksempel at der for en tønde trækul, som er blevet solgt for 20 fiske, fremover måtte gælde 10 fiske, tømmer til lægter af drivtømmer på hest 5 alen og 10 alen for bedre træ. For ris på hest en halv fisk. For baller på 2 heste af blandet engstargræs 1 fisk, og ditto på 3 heste fra bedre enge 2 fiske. Ét sæt baller om foråret af stargræshø er 5 alen værd og af grønt og godt hø 10 alen. En tønde træ til trækar 20 alen, og at der betales en halv fisk for en hest for græsningsret per uge, når det skal betales.

X° Det er næsten uudholdeligt for bønder i dette syssel at sende deres karle til fiskeri på Vestmannaøerne på grund af de tunge udgifter, som de må udrede med dem, og vi synes, at det er nødvendigt, at den adfærd bliver ordnet. At husleje der, som har været 40 alen, herefter skulle være 20 alen. Også [at] skibsejere der skaffer liner og andre nødvendige bånd, således som det er skik på Suðurnes. Ligeledes [at] man afskaffer hytteøllet,[3] sejlfiskene,[4] og at afgifter beregnet i fisk[5] udlignes med, hvad de er andre steder. Item at bønder, som sender deres folk til at fiske på kompagniets skibe, får fri transport for deres andel til fastlandet, samt for købstadsvarerne, der måtte være udtaget for det, der er indgivet af andelene, hvorved den fiskeplads blev forbedret, eftersom langt flere ville betale for at sende deres folk derhen.

1 Stævnede, indkaldte dem til møde.
2 I samme måned.
3 En festlighed i begyndelsen af fisketiden.
4 Sejlfisk var betaling for leje af sejl. Det var almindeligt at give den største fisk fra hver fangst i sejlleje, hvis der blev anvendt sejl på turen.
5 Det er usikkert hvilken form for afgift, der er tale om, men den var tilsyneladende højere i Vestmannaeyjar end andre steder i landet.

XI° Huslejen under Eyjafjöll forekommer at være for høj i forhold til udrustningsposterne her i den østlige del i 1695, som fastsætter 20 alen fra kyndelmisse[1] til korsmesse om våren,[2] men nu er der eksempler på, at der opkræves og tages lige så meget, selv om man kommer meget senere på de fangstpladser. Ligeledes forekommer det ubilligt, at formænd der som her i Mýrdalur tager halvanden andel, hvilken halve andel de beregner sig i formandsløn ud over sømændenes, eftersom ganske mange af dem selv ejer bådene, som de styrer. Det forekommer også ubilligt, at der tages en halv andel af hver båd for, at man passer sømændenes heste, mens de er til søs. Derfor kunne formandens løn skaffes af bådejerne, således som det er skik på andre fangstpladser. Også at denne vagtandel afskaffes, og at bådejerne udviser deres sømænd den tjeneste at lade passe deres heste og klæder i land, mens de er til søs.

XII° Noget af det mest nødvendige for folk i land er at eje store fiskeskibe her rundt om landet.

XIII° Vi mener, at fiskeriet her ved land lider meget under den fødespredning, som udenlandske fiskeskibe bedriver her i havet, som trækker fisk fra land. Det forekommer, at det passer bedre, at de ikke får tilladelse til at fiske længere fra land end på almindelige fiskebanker, ligeledes at det pålagdes alle sømænd her ved land at rense fiske på bestemte fiskebanker, hvor det er muligt, og at udkaste fiskeaffaldet, bortset fra leveren, og ligeledes hvalfangerne, at de ikke gennemstikker hvalerne, så de eventuelt flyder op og driver i land.

XIV° Vi mener, at der gøres alt for meget af fattige almuefolk med udgifter til bryllupper og begravelser, hvoraf det ville være godt, at der skete den forbedring, at brug af brændevin der blev afskaffet, og at de nøjedes med at indbyde deres nærmeste slægtninge og bryllupsvidnerne.

XV° Det forekommer os bedre, at man ikke tillader de personer let at indgå i ægteskab, som ikke har lært at skikke sig tilbørligt i tjeneste hos andre, er dovne, fordrukne, urenlige, og som man ikke kan forestille sig er i stand til at forestå deres hus eller optugte deres børn og tyende. Og på dette område skal præsterne med medhjælperne og rep-

[1] 2. februar.
[2] 3. maj.

styrerne føre nøje tilsyn, for der findes klare eksempler fra de seneste år på, at nogle er blevet gift, som siden er skilt og kommet til forsørgelse på egnen.

XVI° Eftersom mangen fattig mand med mange børn desværre kan falde i hor, hvilket forårsager store pengeudgifter, ifølge hvad der har været normalt på det sidste, så både de og deres børn er kommet i stor armod. Så var det bedre at sådanne personer efter loven blev straffet på kroppen, og at den ringe formue, som de ikke kan undvære til forsørgelse for dem selv og deres familie, ikke inddrages i bøden.

XVII° Det er noget af det mest nødvendige, at der indføres kornmarker, hvilket, vi mener, ikke er forsøgt tilstrækkeligt, før man udsender fornuftige, uselviske og upartiske mænd hertil for at så.

XVIII° Her er mange søer og elve rige på ørred, som indbyggerne alligevel kun har ringe gavn af, efter vor mening mest på grund af ringe kundskab og mangel på redskaber, hvorfor det ville være nyttigt, at de fik god undervisning om, hvordan de kunne have gavn af sådanne fiskevande. Og under samme punkt mener vi også, at sælfangst ved elvenes munding kunne blive bedre, hvor der ofte ligger en stor mængde af dem oppe, som ikke bliver fanget på grund af manglende kundskab.

XIX° Vi anser det for nødvendigt at klage over, at rævene her går rundt i flokke og dræber får, så at mange, som havde tilstrækkelig mange får til deres husholdning, på et år bliver såre fattige. Dette skyldes jægernes manglende kundskab. Og selv om der er nogle, som kan bruge et gevær, så har de enten ingen penge eller er uvillige til at indkøbe de nødvendige redskaber til at jagte dyrene med andet, der kan bruges dertil, fordi at de af egnens indbyggere, som ikke lider stor skade, er sendrægtige til at betale de pålagte dyretolde[1] og kun vil [betale] denne udgift sammen med andre omkostninger, indtil det sker på hver landejendom, at dyrene findes ved deres grav om foråret.

Dette kunne forbedres ved, at der i hvert tingområde blev udnævnt én mand, som forekom bedst egnet til at bruge gevær og bue, at man pålagde samme at indkøbe begge dele og derefter drive jagt på dyrene, ikke alene om foråret, når dyrene kan findes ved gravene, men også om vinteren ved jagthytter, således som det bruges på Vest- og Nordlandet. Og i løn skal han få 2 fiske fra enhver, som har 10 får eller

[1] Særlig skat anvendt til at finansiere rævejagt. Også kaldet rævetold.

mere, hvilket repstyrerne skal inddrive og afregne hvert forår inden handelstiden.

XX° Vi mener, at studenters udenlandssejlads fra landet giver store pengeudgifter i højere grad end tidligere, som bekoster rejsen med hele deres formue, og så ikke har noget til deres underhold, når de kommer tilbage til landet, hvorfor det forekommer, at det ikke burde tillades alle så let.

XXI° Det kan tænkes, at vor beskikkede chirurgus er til ringe gavn for folk her i Austfirðingafjerding, eftersom langt de færreste kan komme til ham. Det forekommer at være mere gavnligt for publico, at hver eneste præst havde cognitionem medicinæ,[1] hvilket kunne ske på den måde, at der her ved latinskolerne var en rector medicinæ,[2] som alle, der agter at påtage sig et gejstligt embede, skulle gå hos, når de var dimitteret fra latinskolen. Og så skulle de medikamenter, som kongen årligt giver til landet, distribueres mellem provstierne og bringes til hver købstad til modtagelse af provsterne.

XXII° Det forekommer os også yderst nødvendigt, at der udkom en trykt bog på islandsk om urter og andre ting, som man kunne få og bruge her i landet til lægedom for folk, item kendskab til sygdomme, åreladning etc. Endvidere at *Jordemoderskolen*[3] blev genoptrykt, forbedret, og at man fjernede det fra den, som ikke tjener forholdene her i landet.

XXIII° Eftersom Københavnstaksten på medicamentis er uudholdelig for fattige her i landet, så kunne prisen på dem gerne modereres og fastsættes.

XXIV° Det forekommer os yderst nødvendigt, at Pontoppidans udlægning[4] og andre nødvendige hjemmeandagtsbøger blev trykt på bedre

[1] Kendskab til medicin.

[2] Medicinsk rektor.

[3] Der henvises til bog: Balthazar Johann de Buchwald, *Sá nýi yfirsetukvennaskóli eður stutt undirvísun um yfirsetukvennakúnstina*. Þýð. Vigfús Jónsson (1706–1776) provsti Hítardalur. Hólar í Hjaltadal 1749. (Balthazar Johann de Buchwald, *Nye Jorde-Moder Skole*.)

[4] Henviser til en lille katekismus for børn: Erik Pontoppidan, *Sannleiki guðhræðslunnar. Í einfaldri og stuttri en þó ánægjanlegri útskýringu yfir þann litla barnalærdóm eður catechismum hins sæla doct. Martini Lutheri.* Katekismen udkom første gang i 1741 i Halldór Brynjólfssons oversættelse og mange gange derefter. Den 5. udgave kom i 1769 og blev rundsendt i landet i 1770. (Erik Pontoppidan, *Sandhed til Gudfrygtighed*).

papir med større marginer, tydeligere typer og i stærkere indbinding, end det hidtil har været tilfældet i nogle år. Item at der gerne måtte bringes nyttige bøger her til syslet, som kunne købes for adskillige gyldige betalingsmidler, som fattige kan afse, som har voldsomt behov for bøgerne på grund af mangel på penge, når de ikke må koste andet.

Så indstilles denne vor enfoldige underretning og forslag underdanigst til Deres hr.hr.hr. Commissariorum gennemlæsning og handling efter forgodtbefindende. Forblivende med høyagtelse.

Reynir, den 29. maj 1771.
Velædle hr.hr.hr. Commissariorum tjenesteskyldige tjenere.

Jón Steingrímsson, præst i Sólheimar og Dyrhólar[1]

Jón Bergsson, provst i den vestlige del af Skaftafellssyssel og præst i Kálfafell[2]

Jón Jónsson, præst i Þykkvabæjarklaustur[3]

Sigurður Högnason, præst i Ásar og etc.[4]

Björn Jónsson, præst i Hólmasel[5]

Þorsteinn Benediktsson, kapellan i Reynir og Höfðabrekka[6]

Þorlákur Sigurðsson, præst i Kirkjubæjarklaustur[7]

[1] Jón Steingrímsson (1728–1791), præst, Fell, Dyrhólahreppur, V-Skaft.
[2] Jón Bergsson (1724–1773), provst, Kálfafell, Kleifahreppur, V-Skaft.
[3] Jón Jónsson (1740–1813), præst, Mýrar, Leiðvallarhreppur, V-Skaft.
[4] Sigurður Högnason (1730–1800), præst, Ásar í Skaftártungu, Leiðvallarhreppur, V-Skaft.
[5] Björn Jónsson (1736–1808), præst, Hólmasel, Leiðvallarhreppur, V-Skaft.
[6] Þorsteinn Benediktsson (1732–1810), hjælpepræst, Dyrhólahreppur, V-Skaft.
[7] Þorlákur Sigurðsson (1703–1778), præst, Prestbakki á Síðu, Kleifahreppur, V-Skaft.

Rangárvallasýsla

Rangárvallasyssel

© 2003–2016 Landmælingar Íslands / Þjóðskjalasafn Íslands.

Rangárvallasýsla 1703 · *Rangárvallasyssel 1703*
Sýslumörk, hreppamörk og heiti hreppa eins og þau voru árið 1703, byggð á manntalinu 1703. / *Sysselgrænser, grænser mellem repper og reppernes navne, som de var i 1703 ifølge folketællingen fra 1703.*

Heimild · *kilde*: *Manntal á Íslandi árið 1703. Tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín, ásamt manntali 1729 í þrem sýslum*. Þorsteinn Þorsteinsson sá um útg. Reykjavík 1924–1947.
Kortagerð · *kort*: Björk Ingimundardóttir, Benedikt Jónsson og Egill Baldursson.

Séra Sigurður Jónsson, prófastur í Holti undir Eyjafjöllum, skrifar um barnaskóla, málefni presta og fleira 1.7.1771. Lit. Gg. N° 1.

Provst Sigurður Jónsson i Holt under Eyjafjöll, skriver om børneskoler, præsternes anliggender med mere 1.7.1771. Lit. Gg. N° 1.

ÞÍ. Rtk. D3/4–32.
Innskráð/*indskrevet* 3.8.1771.

Áritun/*påskrift*: Lit. Gg. N° 1; Rangarwalle Syssel.

Háeðla og veleðla hhhrr. Commissarii!

Eftir kóngl. May^ts^ allra náðugasta rescripte af dato 1770 d. 15. Maii andreg ég í undirgefni fyrir ykkar herradóm eftirskrifað sem mér hefur sýnst í akt takandi.

1° Um barnaskólann svonefndan í Vestmannaeyjum sem svoleiðis tiltók í tíð biskups sál. hr. Ólafs Gíslasonar[1] að af hans forlagi var útvalinn af prestunum sá skýrasti bóndi til að kenna fátækum börnum að stafa og lesa á bók, einnig að nema catechismum og gengu börnin til hans svo vel um sumar- sem vetrartímann, fyrir utan þá sláttur og sjóróður yfirstóð, því þá varð bóndinn að hjálpa sér sem aðrir þar sá litli douceur[2] sem hann fékk fyrir hvers barns uppfræðingu kunni ekki með nokkru móti að subsistera hann, að hann yrði ekki sem hver annar að hjálpa sér bæði til lands og vatns. Að honum fráföllnum hefur annar verið útvalinn í hans stað svo verkið hefur viðhaldist til nálægs tíma.

Það sem þessum fátæka skóla hefur tillagst til viðurhalds er ekkert annað en það kaupmaðurinn á Vestmannaeyjum, umboðsmaður, skip-

[1] Ólafur Gíslason (1691–1753) Skálholtsbiskup 1747–1753.
[2] Laun.

herra og stýrimaður hafa af sérdeilis góðu hjartalagi gefið, líka hafa og prestarnir af sínum fátækum efnum þar til contribuerað nokkrum skildingum. Þessa kollektu[1] hefur seigr. Klog[2] undir sínum höndum til distribution með prestanna ráði. Árlega hefur velnefndur seigr. Klog haft nokkuð í behold[3] svo nú hleypur kassinn sig ungefehr[4] til vel 30 hndr. fiska. Projectið[5] er ypparlegt[6] og hánauðsynlegt en það er ekki gjörlegt að ein illiterat[7] persóna kunni því svo vel til vegar að koma, að þar fljóti af sá rétti fructus.[8] Vil ég því proponera að ein dimitteret[9] persóna frá trivialskólanum í Skálholti, skikkanleg og æðri, kynni þangað að setjast, líka svo sem djákni á clostrum til að vera barnanna lærari. Bættist hér við 20 rd. tillag, þá lifi ég í þeirri góðri von að barnanna lærdómur kæmi upp á einn betri fót og fengi stærri fructum.

2° Að prestarnir, sem öngva lénsjörð hafa hér í landi innan þeirra sókna, mætti fá til ábýlis kónglegt beneficium og finnast þar með að heita, svo lengi í kallinu þjóna, undirgefnir leiguliðar annarra geistlegra eður verðslegra, þar þeim kemur öngvan betri að eiga fyrir landsdrottinn en kónginn, svo sem flestir prestar eiga hér í landi. Því næst Guði er best við hann að skipta.

3° Að nokkuð verði fækkað og minnkað á beneficiis lifandi inventarium kirknanna sem allmörgum svo mikið fylgir að meir er til þyngsla en ábata. Því þótt það sýnist gott fyrir einn tiltrædende að taka móti því þá finnur hann þar þó engin gæði við, heldur miklu framar töpun þegar hann annaðhvert fyrir sig, sína ekkju eða erfingja á við að skilja, hverjir að því útteknu mega oft og tíðum slyppir við skilja. Síðan ég fyrst man til, nú 71 árs gamall, hefi ég nöye eftir því tekið að þegar þeir prestar hafa burtu kallast frá beneficiis, sem þau minnstu inventaria haft hafa, þá hefur þeirra erfingjum betur vegnað við að skilja og eftir að lifa en hinna. Þetta get ég nöye demonstrerað ef þörf krefur.

1 Samskotafé, söfnunarfé.
2 Hans Jensen Klog (1734–1808), verslunarþjónn og faktor/kaupmaður í Vestmannaeyjum 1750–1801.
3 Eiga afgang.
4 Um það bil.
5 Verkefni, áætlun.
6 Ágætt.
7 Óskólagenginn.
8 Ávöxtur.
9 Útskrifuð úr skóla, sem hefur lokið námi.

Mér verður opponerað[1] að prestarnir megi selja inventarium fyrir peninga sem reserverist in posterum.[2] Gott nokk er ansvar: Í góðu ári gengur ekki út sá fríði peningur nema með hálfvirði og þó varla, en í bágu ári má hann ekki missast og er hér svo hvað móti öðru. Er svo prestinum langtum betra að krepera[3] um stund og tíma en eiga yfir höfði sér alla sína lífstíð að svara því út sem kann á verstri tíð að vera ómögulegt án total ruins og stærsta skaða.

4° Kynni ekki tukthúspeningarnir að leggjast til annars meir guðlegs brug?

5° Hvað fiskeríið áhrærir yfirgengur hér í veiðistöðunni sú óregla, sem hvergi heyrist annars staðar kringum heila landið, að fólkið, sem úr öðrum stöðum sækir fiskiplátsið, fer í burtu áður en vertíðin er úti og á stundum þegar best lætur fiskiríið.

Er því full og öll nauðsyn að koma í veg fyrir soddan óreglu og sjálfræði, einkum þar sá síðasti mánuður vertíðarinnar er farinn oft og tíðum að verða sá ávaxtarsamasti, hverju ef í verk yrði komið liðu ekki svo margir skaða sem annars líða. Líka skeður það að formennirnir taka fleiri út á sín skip en þörf krefur og fá svo hin skipin, sem eru með færra fólki, fyrir það sama þann dag í landi að standa.

6° Hefur húsaginn í víðum stoðum þörf fyrir stóra reformation[4] þar karl sem kona vilja ekki einasta ganga í paralell[5] við sína yfirboðara, heldur og einninn hafa þar yfir sem vér hér í landi köllum að vera sjálfræðinga.

Þetta svo á sig komið innsendi ég í undirgefni ykkur há- og veleðla herrar revision og gotbefindende og forblíf með soumission.

Yðar há- og veleðlaheita auðmjúkur þénari.

Hollte præstegaarde
udi Rangárvallasýslu,
d. 1. Julii 1771.

Sigurður Jónsson,
sóknarprestur til Holtskirkju
og prófastur til Rangárþinga[6]

* * *

1 Andmæla.
2 Varðveitist til seinni tíma.
3 Gefast upp, bugast.
4 Breyting, endurbót.
5 Vera þeim jafnrétthá að virðingu.
6 Sigurður Jónsson (1700–1778) prófastur, Holt, Eyjafjallasveit, Rang.

[Oversættelse 2015]

Højædle og velædle hhhrr. Commissarii!

Efter kongelig Majestæts allernådigste reskript af dato 1770 den 15. maj, andrager jeg underdanigst for jeres herredom det følgende skrevne, som jeg har syntes burde iagttages.

1° Om den såkaldte børneskole på Vestmannaøerne, som begyndte således under afdøde biskop hr. Ólafur Gíslason,[1] at der på hans initiativ af præsterne blev udvalgt den bedst begavede bonde til at lære de fattige børn at stave og læse fra bog, også at lære katekismus. Og børnene gik til ham såvel om sommeren som om vinteren, bortset fra når der var høhøst og fiskeri i gang, for så måtte bonden hjælpe sig selv ligesom andre, for den lille douceur, som han fik for undervisning af hvert enkelt barn, kunne ikke på nogen måde subsistere ham, hvis han ikke som enhver anden måtte hjælpe sig selv både til lands og søs. Efter at han er bortgået, er en anden blevet udvalgt i stedet for ham, så arbejdet er fortsat indtil for nylig.

Det, som er tillagt denne fattige skole til opretholdelse, er kun det, som købmanden på Vestmannaøerne, ombudsmanden, skibsherren og styrmanden har givet af deres særligt gode hjerte, yderligere har præsterne contribueret dertil med nogle skillinger efter fattig evne. Disse indsamlinger har seigneur Klog[2] i sine hænder til distribution efter samråd med præsterne. Årligt har velnævnte seigneur Klog haft noget til overs, så nu beløber kassen sig omtrent til godt 30 hundrede fiske. Projektet er ypperligt og yderst nødvendigt, men det er ikke gennemførligt, at en illitterær person er i stand til at udføre det så godt, at der kommer den rette fructus[3] af det. Derfor vil jeg proponere, at en dimitteret person fra trivialskolen i Skálholt, [som er] skikkelig og højerestående, blev ansat der, også at der ligesom for en degn på klostrene tilføjedes et bidrag på 20 rigsdaler, så vil jeg leve i det gode håb, at børnenes lærdom vil vokse til en bedre grad og får større fructum.

[1] Ólafur Gíslason (1691–1753), biskop i Skálholt 1747–1753.

[2] Hans Jensen Klog (1734–1808), assistent og faktor/købmand på Vestmannaøerne 1750–1801.

[3] Frugt.

2° At præsterne, som ingen lensjord har her i landet inden for deres sogns grænser, måtte som fæster få et kongeligt beneficium og forefindes dermed, så længe de tjener i kaldet, at hedde underdanige fæstere hos andre gejstlige eller verdslige, eftersom det ikke forekommer bedre for dem at have nogen anden lensherre end kongen, således som de fleste præster her i landet har. For næst efter Gud er det bedst at have med ham at gøre.

3° At man til en vis grad nedskærer og begrænser kirkernes beneficiers levende inventarium, for hvor der tilhører meget, er det mere til byrde end til gevinst. For selv om det forekommer godt for en tiltrædende [præst] at modtage det, så mærker han alligevel intet gode derved, men meget snarere tab, når han enten skal tilbagelevere det for sig selv, sin enke eller sine arvinger, hvilke efter opgøret af det tit og ofte må stå fattige tilbage. Siden jeg først kan huske det, nu 71 år gammel, har jeg nøje bemærket, at når de præster bliver bortkaldt fra beneficierne, som har mindst inventaria, så har deres arvinger klaret sig bedre ved at forlade dem og leve videre end de andre. Dette kan jeg nøje demonstrere, om nødvendigt.

Man har opponeret mod mig [med], at præsterne kan sælge inventarium for penge som reserveres in posterum.[1] Godt nok et svar: I et godt år sælges levende får ikke for mere end den halve pris, og knapt nok det, men i et ringe år kan man ikke undvære det, og her er det ene således mod det andet. Er det så langt bedre for præsterne at krepere en kort periode end at have over hovedet på sig hele livet at skulle udrede det, hvilket på det værste tidspunkt kan være umuligt uden total ruin og den største skade.

4° Kunne tugthuspengene ikke reserveres til en mere gudelig brug?

5° Hvad angår fiskeriet så pågår der her på fiskepladsen den uskik, som man intet andet sted hører om i hele landet, at folk, som kommer til fiskepladsen fra andre steder, tager bort, inden fisketiden er slut og undertiden, når fiskeriet går bedst.

Det er derfor fuldt og helt nødvendigt at forhindre sådan en uskik og selvrådighed, især fordi den sidste måned af fisketiden meget tit er begyndt at blive den mest udbytterige. Hvis dette blev til virkelighed, ville færre lide skade end ellers. Det sker også, at formændene medta-

[1] Bevares for eftertiden.

ger flere på deres skibe, end det er nødvendigt, og så må de andre skibe, som har færre folk, af den grund blive stående i land den dag.

6° Hustugten har mange steder behov for en stor reformation, eftersom en karl såvel som en pige ikke alene vil gå i parallel[1] med deres overordnede, men også ligeledes derved optræder, som hvad vi her i landet kalder at være selvrådige.

Dette i denne tilstand indsender jeg ydmygst til jeres høj- og velædle herrers revision og forgodtbefindende og forbliver med soumission.

Deres høj- og velædelheders ydmyge tjener.

Holt præstegård
udi Rangárvallasyssel,
den 1. juli 1771.

Sigurður Jónsson,
sognepræst i Holt kirke
og provst i Rangárting[2]

[1] Være deres overordnedes ligemænd.
[2] Sigurður Jónsson (1700–1778) provst, Holt, Eyjafjallasveit, Rang.

Prestar í Landeyjum og Fljótshlíð skrifa um kjör presta og fleira 26.6.1771. Lit. Gg. N° 2.

Præster i Landeyjar og Fljótshlíð skriver om præsternes kår med mere 26.6.1771. Lit. Gg. N° 2.

ÞÍ. Rtk. D3/4–33.
Innskráð/*indskrevet* 3.8.1771.

Áritun/*påskrift*: N° 2.

Háeðla og velbyrðigi, hr. Andreas Holt!
Eðla og hávísi, hr. Þorkell Fjeldsted!
Veleðla og höyfornehmme, hr. Tomas Windekilde!
Hábetrúaðir Commissions herrar á Íslandi!

Við tækifæri af kóngl. Maj^ts^ allra náðugustu forordning sem býður að gefa undirrétting um það sem þéna kynni til þessa lands almennilegs besta, þá innstillum vér yðar herradóm til náðugrar beþenkingar þetta fátt eitt eftirfylgjandi.

1° Það er að sönnu í öllum konunglegum veitingum og amtmanna collationer[1] skipað og uppáboðið að almúginn skuli greiða og gjalda prestunum það sem ber og að fornu verið hefur. Þó svo sem flestallar óvissar inntektir þeirra, heytollar, dagsverk, líkpredikunar- og líksöngskaup, svokallað pussefé,[2] item fyrir barnaskírn, kirkjuinnleiðslur, præparation[3] og confirmation barna, eru (að svo miklu leyti sem oss er vitanlegt) á óvissum og óstöðugum grundvelli byggðar. En fæstar á svo útþrykkilegu konunglegu lögmáli að ekki orsaki margar disputer[4] millum prests og bónda, heldur á ýmislegum álitum, samþykktum, meiningum synodaler og dómum. Ex. gr. heytollar eru í sjálfu sér einn

[1] Skipunarbréf.
[2] Hjónavígslugjald, pússunartollur.
[3] Undirbúningur fyrir fermingu.
[4] Þrætur.

hinn besti hluti af því óvissa prestanna brauði, um hverja þó oft verður ágreiningur út af því:

a) Hvað hár hann skuli vera í hverju sem greiddur er.

b) Hvert skylt sé að fóðra á honum nautpening. Og aftur ef svo er, hvert þá í proportion við þau fyrir fram venjulegu lambafóður, nemlig 20 al. fóður á 4 heytollum, og hvert ábyrgð fyrir öllum handvömmum fylgi þá með.

c) Hvert allir þeir sem grasnyt hafa fyrir eina kú og þar yfir, til láns eður leigu, séu[1] eins skyldir að gjalda hann.

d) Hvert hey eður fóður skal stíga eins hátt eður vera eins mikið honum til lúkningar í bágu sem góðu heyskaparári.

Og e) orsakar sá almennt haldni skileyrir hans (heyið) óteljandi vanskillegheit.

Sama er að segja um hinar aðrar upptaldar sorter. Þegar nú nokkur misklíð innfellur millum prestsins og bóndans um eitthvað af þessu, sem oftlega skeður, má presturinn annaðhvert sleppa sínu tilkalli eður innláta sig í processa, sem ekki einasta orsaka honum mæðu og peningaspillir, heldur má hann búast við að tapa sökinni fyrir verðslegum rétti, þar eð bæði Norsku lög[2] og ordinantían[3] við hver prestarnir í þessu falli hafa sig helst að styðja, eru ekki antekin fyrir lög svo vítt prestaskyldur áhrærir, sem sjá er af hér meðfylgjandi process.

Allt svo er vort auðmjúkt forslag að það sé hærst nauðsynlegt að allar framannefndar prestatekjur væru fyrir vissar reglur á allar síður með konunglegu lögmáli umgirtar og fastsettar. Og undirkastast því ykkar háeðla herradóms náðugri consideration hvert eftirfylgjandi kynni ei þar til að þéna.

1° Heytollur, sem haldinn hefur verið 5 al. og jafnvel eyrir eður 6 al. að fornu lagi, betalist hér eftir af hverjum manni sem grasnyt hefur til láns eður leigu fyrir eina kú og þar yfir, 8 à 10 f.

2° Dagsverk betalist af öllum búandi og lausamönnum, svo sem og hverjum eiganda af samstandandi félagsbúi sem ekki eru í skiptitíund, 5 f. eftir synodale 1726.

[1] *Og þar yfir séu* yfirstrikað.
[2] *Kong Christian den Femtes Norske Lov.*
[3] *Lovsamling for Island* I, s. 150–170 (Kirkeordinants for Norge, 2.7.1607).

3° Líksöngslaun betalist 12 f. eftir hvern greftraðan líkama að fráteknum sveitarómaga og nýfæddra[1] tvíbura í einum stokk sem ei gildi meir en fyrir einn líkama.

4° Fyrir begiærða líkpredikun 24 f. auk líksöngslauna.

5° Fyrir legstaðaropnan utan kirkju eftir alla 7 ára gamla og þar yfir 20 f. En 10 f. eftir 6 ára og þar undir, en fyrir innankirkjugröft tvöfalt eftir hvert um sig.

6° Fyrir trúlofun betalist 1 mk. og fyrir hjónavígslu 1 mk. ɔ: 16 f. fyrir hvort par.

7° Fyrir præparation og confirmation hvers barns greiði hver bóndi og formyndari sem tíundar 5 hndr. og allt til 10 hndr. 3 f. Af 10 hndr. til 15 hndr. 6 f. En af 15 og þar yfir 12 f., hvar frá þó skildar séu prestaekkjur.

8° Þar sem börn eru færð prestinum heim á kirkju þá skíri hann þau fyrir ekkert, en ef hann gjörir ferð til að skíra barn þá betalist 3 f. Item fyrir kirkjuinnleiðslu 3 f.

Það mætti annars sýnast beþenkingarvert áhrærandi heytollinn, sér í lagi að einn örfátækur búandi sem ekki hefur nema einnrar eður tveggja kúa fóður skuli jafnan heytoll greiða við þann sem hefur 8, 10 à 20 kúa björg. Sérdeilis þar þessi útgift er það einasta offur af árlegum jarðarinnar gróða sem kennidómurinn nýtur í voru landi.

Aftur er yfirhöfuð athugandi hér við að álnatal og eyris, sem kristinn réttur og aðrar fundatser[2] umtala viðvíkjandi mörgum að ofan og framan anfærðum[3] presta og kirkna inntektum, hefur orsakað misskilning og ágreining, svo að bóndinn hefur ei viljað þekkja sig skyldugan að greiða þar, til dæmis 12 f. (forstaaes rixort[4] specie) sem nefnist eyrir eður 6 al. heldur einasta 10½ f. hvað eð þarf eftirréttanlega upplýsing.

Og með því oftlega kann gefast einn eður annar tregur í skuldalúkningum til prestsins, en það er óanstændugt[5] prestum að innláta sig í processa fyrir litlar peningasakir, einkum við sitt sóknarfólk, hvar

[1] *Tveggja* yfirstrikað.
[2] Tilskipanir, fyrirmæli.
[3] Tilgreindum.
[4] Danska *rigsort*. Fram til 1814 ¼ ríkisdalur eða 24 skildingar.
[5] Ósiðsamlegt.

af máski orsakist ólempi[1] og forakt[2] með víðara, þá vildum vér auðmjúklegast forslegið hafa og fyrirmælt að sýslumönnum mætti tilhaldast að inndrífa þær skuldir án betalings sem ekki eru af almúganum greiddar né við prestinn á einhvern hátt forlíkaðar á venjulegum manntalsþingum, nær prestarnir þess af þeim óska.

2° Eftir því það hefur fyrir fram, bæði áður og síðan reformationen,[3] og jafnvel um alla kristindómsins tíð verið venjulegt og haldið náttúrlegt og tilbærilegt að kennidómurinn væri frí frá öllum borgaralegum þyngslum og verðslegum útgiftum. Og vorir afgengnu háloflegu konungar hafa það og einninn með lögum og forordningum allra náðugast eftirlátið, þá svo sem margra presta brauð á Íslandi er svo fátækt með fylgjandi besverlegheitum,[4] að þeir hljóta engu að síður að sveitast og erfiða eins og bændur sér og sínum til bjargar.

Þá viljum vér auðmjúklegast hafa gjört það forslag og fyrirmælt að þar út í mætti við áðurnefnd fríheit blífa og prestarnir svo vel sem þeirra ekkjur forskonast[5] frá að betala tukthústoll (utan máski af þeirra eigin fasteignargótsi) af þeirra embættislaunum, eins og hingað til hefur verið. Sömuleiðis skatt, gjaftoll, manntalsfiska við sjósíðu og í fiskiverum svo vel af sínum eigin skipum sem þjónustufólki, tíundir nema til fátækra, ljóstolla og legkaup til þeirra kirkna er þeir þjóna, eftir sjálfa sig, konur sínar og börn á meðan þau standa undir sinna foreldra formyndarskap.

3° En þó það sé með kóngl. forordning af 26ta April 1737[6] uppálagt að prestarnir agere sakir móti prestum í héraði, og sýslumenn fríaðir þar frá, þá samt með því það er þeim (prestunum) eitt sérdeilis þungt erfiði þar þeirra embætti er síðan bemelte datum öllu vitlöftigra[7] og vandasamara en áður svo þeir hafa altíð nóg annað að beþenkja og sýsla. Margir og einninn svo aldeilis óverseraðir í processa driftum[8]

1 Óliðlegheit, stífni.
2 Óvirðing.
3 Siðaskiptin á 16. öld.
4 Örðugleikum. Danska *besværlighed*.
5 Hlífa, vægja. Danska *forskåne*.
6 *Lovsamling for Island* II, s. 276–278 (Reskript til Stiftbefalingsmand Henrik Ocksen og Biskop Jon Arnason, ang. Sagförelse ved Prosteretterne m. v., 26.4.1737).
7 Umfangsmikill, erfiður.
8 Óvanir málarekstri fyrir dómstólum.

að sakirnar kunna auðveldlega þar fyrir að spillast, svo er það eftir vorri meiningu háttnauðsynlegt að þeir fríist þar frá.

4° Bækur sem útkoma frá Hólabókþrykkerii orsaka umkvörtun og ekki síðst þau uppáboðnu spurningakver sem mestri brúkun mæta, en fyrir sakir ódugnaðar endast ekki börnunum þeirra lærdómstíð. Er því nauðsynlegt til að þyrma fátækt almúgans, svo sem og til meiri nytsemi.

a) Að bækurnar og allra helst straxnefnd kver prentist á betri pappír.

b) Að spatíur séu ekki of litlar.

c) Að bandið sé tryggara gjört með hör eður hampi en ekki togþræði, eður og annars að materíurnar sjálfar útseljist.[1]

Og hvert sem er (bækurnar bundnar eður óbundnar) þá sé (d) Hólastóls oeconomus tilskyldugur að halda svo margar bækur falar á hverju lögþingi, sem Skálholtsbiskup hefur fyrir fram eftir innkomnum listum frá próföstunum forskrifað, til Suðurlandsins.

e) Að prestarnir afhendi sýslumönnunum lista yfir þá er spurningar vilja innkaupa. En þeir (sýslumennirnir) inndrífi peninga þeim til betalings á manntalsþingum, færi til Alþingis og flytji kverin gratis til baka.

Þau sömu kver skyldu og (f) hafa í sér allar þær bænir sem börnin eiga að læra áður en þau confirmerast. Hvar hjá þau skyldist til að eiga þetta sitt lærdómskver, eður útvega sér það, og behalda því síðan ásamt sínu confirmationsatteste alla sína lífstíð.

5° Með því oss er óvitanlegt að sýslumennirnir gjöri nokkurn reikning fyrir önnur vogrek en strönduð skip alleina, þá er það vort auðmjúkt forslag að beneficiorum clostra og stólskirkjur mættu eignast og njóta allra annarra vogreka af sínum fjörum. En prestarnir sem þjóna til bændaeignarkirkja uppberi öll hálf vogrek af þeirra fjörum.

6° Það er sjánlegt af ýmsum konunglegum forordningum og sérdeilis svokölluðu Knúts Steinssonar bréfi 1555,[2] Christians 3tii 1556,[3] Friderichs 2di 1575,[4] sömuleiðis af svokölluðum Fáskrúðsbakkadómi

[1] Þ.e. að prentaðar óbrotnar arkir séu seldar.

[2] *Lovsamling for Island* I, s. 71–73 (Forslag til Anordning om adskillige Punkter i den geistlige Administration, Tiendens Erlæggelse m.v. i Island, 1.7.1555).

[3] *Lovsamling for Island* I, s. 73–75 (Instruction for Knud Stenssen, Lensmand paa Island, 16.4.1556).

[4] *Lovsamling for Island* I, s. 101–104 (Anordning om Præsternes Indtægter i Holum Stift, 21.3.1575).

1628 samþykktum á Alþingi 1629[1] og loksins lítur þar til án efa Christians 4ti beskærmelses bréf,[2] að allar jarðir, hverjum helst þær tilheyra, hvert heldur krónunni,[3] kirkjum, klaustrum eður öðrum, hafa átt að tíundast til prestanna og það sama viðgengst enn þá í sumum landsins plátsum. Þar fyrir svo sem vér ekki vitum til að þar á sé nokkur umbreyting gjörð, með nokkru nýrra konunglegu lögmáli, jafnvel þó það sé nú orðið hér sunnanlands að nokkurs konar vana eður óvana að ekki tíundast aðrar en bændaeign, og prestarnir líða þar stórum undir. Svo vildum vér þar til auðmjúklega anleiðing[4] gefið hafa að sú óvenja væri lagfærð. Item er vor meining að öll bændaeignarkúgildi eigi að tíundast eins vel og hver annar kvikfénaður í þeim hrepp eður sókn hvar þau eru.

7° Svo sem þess sýnist ei þörf að fleiri hreppstjórar séu í hverri sveit en 3, en þeirra embætti er mæðu- og vandasamt, þá vildi það líklega uppörva þá til að vanda það sama með trú og dygð ef hver þeirra væri salareret[5] með 2 rdr. croner sem ekki virðist órímilegt að takist af launum sýslumannanna þar hinir eru þessara politie þénarar.

8° Mikill fjöldi af þeim fátæka landsins almúga kemur hvað af hverju og árlega til að verða nakinn sökum yfirgangandi ullarleysis eftir fjárpestinu, svo að þó margir leitist við að tilbúa fatnað af skinnum, þá kunna þeir þó ekki að færa það svo í verk að til fullkomins gagns og viðvaranlegra nota sé. Hvar fyrir oss virðist stórnauðsynlegt að þeim íslenska bónda væri trúlega kennt og undirvísað að bereiða alls slags skinn og leður til sérhverra nauðsynlegrar brúkunar, fyrir þar til inn í landið senda nokkra menn af þvílíkri profession sem undirhaldast kynnu svo vel af þeim best efnugu bændum sem og prestum, sem sýslumönnum og öðrum ríkari og jafnvel eftirliggjurum við hafnirnar, sem meinast að hafa svo mikinn ábata af viðskiptum sínum við

[1] *Alþingisbækur Íslands* V, s. 183–185 (Fáskrúðarbakkadómur Páls Erlendssonar frá 20. maí 1628 um tíundir af kongsjörðum og kirkna, samþykktur á Alþingi 1629).

[2] *Kongelige allernaadigste Forordninger og aabne Breve*, s. 140–142 (Breff till Hendrich Krag om thenn jordt og eigendom som er tagen fra de kirker paa Islandt, 8.5.1591).

[3] Þ.e. krúnunni eða konungi.

[4] Tilefni. Danska *anledning*.

[5] Launað.

þann íslenska almúga, þó þeir þar í mót tilfyndust skyldugir að koma honum hér út í til gagns og léttirs.

Undirkastandi alla framanskrifaða pósta ykkar herradóms höyst skjönnende betænkning og náðugri consideration forblífum með stærstu virðingu.

Háeðla hr. hr. hr. Commissarii, ykkar herradóms, auðmjúkustu þénarar.

Frá Rangárþingi,
26ta Junii 1771.

Magnús Einarsson, prestur
til Teigs og annectsókna í Fljótshlíð[1]

Stefán Högnason, prestur
til Breiðabólstaðar í Fljótshlíð[2]

Einar Jónsson, prestur
til Hvols og Skúmstaðasókna[3]

Þorsteinn Stefánsson, prestur
til Kross og Voðmúlastaða[4]

Allt[5] það sem mínir góðu héraðsprestar hafa hér fyrir framan skrifað fel ég ykkur háeðla hr. hr. hr. Commissarii í hendur til þeirrar sjónar og yfirskoðunar, að svo sem þér hafið erindi hingað í landið að yfirvega og aðgæta prestaskapsins beskaffenheit[6] og ásigkomulag, að það á veikum fótum kynni að forbetrast og mega upp á víst standa, hvað hér eftir í hverjum og einum pósti skuli validera[7] og fyrir eitt visst lögmál gilda. Svo er mín auðmjúkust bón að allt hvað þið sjáið að ekki kunni að standast, það ekki á hærri staði komist. En allt hvað þið finnið að þeir hafa billega andregið megi vera undir ykkar beskærmelse[8] til hans kóngl. Majts allra landsföðurlegustu náðar við vort fátæka föðurland.

1 Magnús Einarsson (1706–1785) prestur, Hlíðarendakot, Fljótshlíð, Rang.
2 Stefán Högnason (1724–1801) prestur, Breiðabólstaður, Fljótshlíð, Rang.
3 Einar Jónsson (1723–1785) prestur, Sigluvík, Vestur-Landeyjar, Rang.
4 Þorsteinn Stefánsson (1735–1784) prestur, Kross, Austur-Landeyjar, Rang.
5 Þessi athugasemd frá Sigurði Jónssyni prófasti er rituð aftan á bréf prestanna fjögurra hér að framan.
6 Eðli, eiginleiki. Danska *beskaffenhed*.
7 Taka gildi.
8 Vernd.

Ég forblíf með soumission.
Háeðla hr. hr. hr. Commissarii, ykkar herradóms, auðmjúkur þénari.

Holti,
d. 1. Julii 1771.

Sigurður Jónsson,
prófastur í Rangárþingi[1]

* * *

[Oversættelse 2015]

Højædle og velbyrdige, hr. Andreas Holt!
Ædle og højvise, hr. Þorkell Fjeldsted!
Velædle og højfornemme, hr. Tomas Windekilde!
Højtbetroede Commissionsherrer i Island!

I anledning af kongelig Majestæts allernådigste forordning, som befaler, at vi giver underretning om det, som måtte tjene til dette lands almene bedste, så indstiller vi til nådig betænkning for Deres herskaber følgende få ting.

1° Det er med sande foreskrevet og påbudt i alle kongelige bevillinger og amtmænds collationer,[2] at almuen skal betale og udrede det til præsterne, som er pligtigt, og som har eksisteret fra gammel tid. Selv om næsten alle deres uvisse indtægter, høtold, dagsværk, løn for ligprædiken og begravelse, den såkaldte vielsestold, item for barnedåb, indføring af kvinder i kirke, præparation[3] og konfirmation af børn, bygger (i det omfang det er os bekendt) på et usikkert og ustadigt grundlag. Og de færreste på en så udtrykkelig kongelig lovbestemmelse, at det ikke forårsager mange disputser mellem præst og bonde, men på forskellige indstillinger, vedtægter, meninger, synodaler[4] og domme. For eksempel høtold er i sig selv en af de bedste dele af præsternes uvisse brød, hvorom der dog tit bliver uenighed fordi:

a) Hvor høj skal den være i det, som den betales i.

b) Om det er pligtigt at opkræve den for kreaturer. Og igen, hvis det er tilfældet, hvor meget da i proportion til almindeligt vinterfoder

[1] Sigurður Jónsson (1700–1778) prófastur, Holt, Eyjafjallasveit, Rang.
[2] Ansættelsesbeviser.
[3] Forberedelse [til konfirmation].
[4] Beslutning vedtaget på et synode.

til lam, nemlig 20 alen foder per 4 høtold, og om ansvar for al skødesløshed følger med.

c) Om alle de, som har græsning for én ko og derover, lånt eller lejet, ligeledes har pligt til at betale den.

d) Om hø eller foder skal stige lige så meget eller være lige så meget til opfyldelse af tolden i et ringe som i et godt høhøstningsår.

Og e) Det alment overholdte betalingsmiddel for den (høet) forårsager utallige *vanskeligheder*.

Det samme må siges om de andre opregnede sorter. Når der nu opstår en vis uoverensstemmelse mellem præsten og bonden om noget af dette, hvilket tit sker, må præsten enten opgive sit krav eller indlade sig i en proces, som ikke alene bringer ham besvær og pengetab, men også at han må regne med at tabe sagen for en verdslig ret, eftersom både Norske Lov[1] og Ordinansen,[2] som præsterne i dette tilfælde først og fremmest kan støtte sig til, ikke er antaget som lov, for så vidt angår pligter over for præsterne, hvilket ses af den her bilagte proces.

Altså er vort ydmyge forslag, at det er højest nødvendigt, at der for alle ovennævnte præsteindtægter fandtes bestemte regler, som var omgivet og fastsatte på alle sider med en kongelig lovbestemmelse. Og det underkastes derfor jeres højædle herredoms nådige consideration, hvilket af det følgende ikke måtte tjene dertil.

1° Høtold, som menes at have været 5 alen og måske en øre eller 6 alen efter gammel skik, betales herefter af enhver, som har græsning som lån eller til leje for én ko og derover, 8 til 10 fiske.

2° Et dagsværk betales af alle fastboende og løsarbejdere såvel som af enhver ejer af et sammenliggende fællesbo, som ikke har opdelt tiende,[3] 5 fiske efter synodale af 1726.

3° Begravelsesløn betales 12 fiske efter hvert begravet lig bortset fra fattiglemmer og nyfødte tvillinger i én kiste, som kun gælder for ét lig.

4° For at begære ligprædiken 24 fiske ud over begravelseslønnen.

5° For at åbne en grav uden for kirken til alle 7 år gamle og ældre, 20 fiske og 10 fiske for 6 år gamle og yngre, og for begravelse i kirken dobbelt for hver.

[1] *Kong Christian den Femtes Norske Lov*.

[2] *Lovsamling for Island* I, s. 150–170 (Kirkeordinants for Norge, 2.7.1607).

[3] Det islandske ord er *skiptitíund*, dvs. skiftetiende, som er tiende, der deles i 4 dele mellem præst, biskop, kirke og fattige.

6° For en forlovelse betales 1 mark og for en vielse 1 mark ɔ: 16 fiske for hvert par.

7° For præparation og confirmation af hvert barn betaler hver bonde og formynder, som tiender 5 hundreder og op til 10 hundreder, 3 fiske. Af 10 hundreder til 15 hundreder 6 fiske, og af 15 og derover 12 fiske, hvorfra dog præsteenker er undtaget.

8° Hvor børn bringes til præsten i kirken, så døber han dem for intet, men hvis han skal rejse for at døbe et barn, så betales 3 fiske. Item for indføring af kvinder i kirke 3 fiske.

Det kunne ellers forekomme betænkningsværdigt specielt angående høtolden, at en ludfattig bonde, som kun har foder for en eller to køer, skal betale samme høtold som den, der har foder til 8, 10 eller 20 køer. Især eftersom denne udgift er det eneste offer af det årlige udbytte af jorden, som præsteskabet modtager her i landet.

Igen bør man generelt hertil bemærke, at opregning i alen og ører, som kristenretten og andre fundatser omtaler angående mange ovenanførte indtægter for præster og kirker, har forårsaget misforståelse og uenighed, så at bonden ikke har villet erkende sig pligtig til at betale der, for eksempel 12 fiske (forstås rigsort[1] specie) som kaldes øre eller 6 alen, men kun 10½ fisk, hvorfor behøves efterrettelig oplysning.

Og eftersom der tit findes en eller anden, som er uvillig til at opgøre sin gæld til præsten, og det er uanstændigt for præster at indlade sig i proces for små beløbs skyld, især med sognebørnene, hvoraf der måske opstår ulempe og foragt med videre, så vil vi ydmygst have foreslået og anbefalet, at det måtte pålægges sysselmændene at inddrive den gæld uden betaling, som ikke betales af almuen eller forliges på en eller anden måde med præsten, på de normale mandtalsting, når præsterne anmoder dem om det.

2° Eftersom det på forhånd, både før og efter reformationen og ligefrem i hele den kristne tid, har været normalt og anses for naturligt og tilbørligt, at gejstligheden var fri for alle borgerlige byrder og verdslige udgifter. Og vore hedengangne højtlovede konger ligeledes allernådigst har tilladt det og ligeledes med love og forordninger, da, eftersom mange præsters brød i Island er så fattige og med tilhørende

[1] Indtil 1814 ¼ rigsdaler eller 24 skilling.

besværligheder, at de ikke desto mindre må stride og slide som bønder for at forsørge sig og deres familie.

Da vil vi ydmygst have stillet og anbefalet det forslag, at ovennævnte frihed på det punkt måtte forblive, og at præsterne såvel som deres enker forskånes for at betale tugthustold (bortset måske af deres egen faste ejendom) af deres embedsløn, således som det hidtil har været. Ligeledes skat, gavetold, mandtalsfiske ved stranden og i fiskelejerne såvel af deres egne skibe som for tjenestefolk, tiender undtagen til fattige, lystold og betaling for gravsted til de kirker, som de tjener ved, for dem selv, deres koner og børn, så længe de er underlagt deres forældres formynderskab.

3° Men selv om det med kongelig forordning af den 26de april 1737[1] er pålagt, at præsterne agerer i sager[2] mod præster i herredsretten, og at sysselmænd er fritaget fra det, så alligevel, eftersom det er et særdeles tungt besvær for dem (præsterne), eftersom deres embede siden bemeldte dato er betydelig vidtløftigere og mere krævende end før, så de altid har nok andet at overveje og foretage sig. Mange [er] også så fuldstændig uverseret[3] i at drive proces, at sagerne af den grund let kan blive ødelagt, så er det efter vores mening højst nødvendigt, at de fritages fra det.

4° Bøger, som udkommer fra Hólar bogtrykkeri, forårsager klager og ikke mindst de påbudte katekismer, som bruges mest, men som på grund af mangel på holdbarhed ikke holder den tid ud, som børnene skal lære. Derfor er det nødvendigt at tage hensyn til almuen på grund af dens fattigdom, og ligeledes også til mere gavn:

a) At bøgerne og allerhelst det nyligt nævnte hæfte trykkes på bedre papir.

b) At marginerne ikke er for små.

c) At bindet udføres mere solidt af hør eller hamp og ikke af dækhårstråd, eller i øvrigt også at man sælger materierne selv.

Og uanset hvilke (indbundne eller uindbundne bøger), så skal (d) bispesædet på Hólars öeconomus[4] have pligt til at have så mange

[1] *Lovsamling for Island* II, s. 276–278 (Reskript til Stiftbefalingsmand Henrik Ocksen og Biskop Jon Arnason, ang. Sagförelse ved Prosteretterne m.v., 26.4.1737).

[2] Fører sager.

[3] Uøvet.

[4] Forvalter.

bøger til salg på hvert lovting, som biskoppen i Skálholt har bestilt i forvejen efter indkomne lister fra provsterne til Sydlandet.

e) At præsterne afleverer en liste til sysselmændene over dem, som vil købe katekismer. Og de (sysselmændene) inddriver penge til betaling for dem på mandtalstingene, bringer dem til Altinget og tager katekismerne gratis tilbage.

Disse samme katekismer skal også (f) indeholde alle de bønner, som børnene skal lære, inden de bliver konfirmeret. Hvorhos de har pligt til at eje denne katekismus eller skaffe sig den, og derefter beholde den sammen med deres konfirmationsattest hele livet.

5° Eftersom det er os ubekendt, at sysselmændene gør nogen regning for andet strandingsgods end udelukkende strandede skibe, så er det vort ydmyge forslag, at beneficiorum clostra[1] og kirker under bispesædet måtte få og nyde godt af alt andet strandingsgods på deres strande. Og præsterne, som tjener ved en kirke ejet af en bonde, får halvdelen af strandingsgodset fra deres strande.

6° Det ses af forskellige kongelige forordninger og især de såkaldte Knútur Steinssons brev 1555,[2] Christian 3es 1556,[3] Friderich 2ens 1575,[4] ligeledes af den såkaldte Fáskrúðsbakkadom 1628, godkendt på Altinget i 1629.[5] Og endelig drejer utvivlsomt Christian 4des beskærmelsesbrev[6] om det, at alle jorder, hvem de end tilhører, om det er kronen, kirker, klostre eller andre, skal betale tiende til præsterne, og det samme sker stadig på nogle steder i landet. Af den grund, eftersom vi ikke ved om, at der er sket nogen ændring i det med en ny kongelig retsakt, selv om det nu her på Sydlandet er blevet en slags vane eller uvane, at der kun betales tiende af bønders ejendom, og præsterne

[1] Klosterjordernes beneficier.

[2] *Lovsamling for Island* I, s. 71–73 (Forslag til Anordning om adskillige Punkter i den geistlige Administration, Tiendens Erlæggelse m.v. i Island, 1.7.1555).

[3] *Lovsamling for Island* I, s. 73–75 (Instruction for Knud Stenssen, Lensmand paa Island, 16.4.1556).

[4] *Lovsamling for Island* I, s. 101–104 (Anordning om Præsternes Indtægter i Holum Stift, 21.3.1575).

[5] *Alþingisbækur Íslands* V, s. 183–185 (Fáskrúðarbakkadómur Páls Erlendssonar frá 20. maí 1628 um tíundir af kongsjörðum og kirkna, samþykktur á Alþingi 1629).

[6] *Kongelige allernaadigste Forordninger og aabne Breve*, s. 140–142 (Breff till Hendrich Krag om thenn jordt og eigendom som er tagen fra de kirker paa Islandt, 8.5.1591).

lider voldsomt ved det. Derfor vil vi ydmygst have givet anledning til, at den uvane bliver ordnet. Item er det vor mening, at der skal betales tiende af alle bondeejede kogilder, tilsvarende som af alle andre kreaturer i den rep eller sogn, hvor de er.

7° Eftersom der ikke forekommer at være behov for, at der er flere end 3 repstyrere på hver egn, og deres embede er trættende og besværligt, så kunne det sikkert opmuntre dem til at udføre det samme omhyggeligt med tro og dyd, hvis hver af dem blev lønnet med 2 rigsdaler kroner, hvilket ikke synes urimeligt at tage af sysselmændenes løn, eftersom de er disses politibetjenere.

8° Et stort antal af landets fattige almue vil lidt efter lidt og årligt blive nøgne på grund af den hærgende mangel på uld efter fårepesten. Så selv om mange forsøger at lave tøj af skind, så kan de alligevel ikke udføre det sådan, at det er til fuldkommen gavn og vedvarende nytte. Hvorfor det forekommer os yderst nødvendigt, at man lærte og underviste den islandske bonde i at berede alle slags skind og læder til forskellig nødvendig brug, [og] derfor importerede til landet nogle mænd af en sådan profession, som kunne få så godt underhold af de mest velhavende bønder, og ligeledes præster såvel som sysselmænd og andre mere rige. Og også af efterliggere ved havnene, som menes at have så megen fortjeneste af deres forretninger med den islandske almue, så at de til gengæld måtte anses for forpligtede til at komme hertil til gavn og lettelse for den.

Underkastende alle oven for skrevne poster til jeres herskabers højst skønnende betænkning og nådige consideration forbliver med den største respekt.

Højædle hr. hr. hr. Commissarii, Jeres herskabers, ydmygste tjenere.

Fra Rangárting,
den 26de juni 1771.

Magnús Einarsson, præst
i Teigur og annekssogne i Fljótshlíð[1]

Stefán Högnason, præst
i Breiðabólstaður i Fljótshlíð[2]

[1] Magnús Einarsson (1706–1785), præst, Hlíðarendakot, Fljótshlíð, Rang.
[2] Stefán Högnason (1724–1801), præst, Breiðabólstaður, Fljótshlíð, Rang.

Einar Jónsson, præst
i Hvols- og Skúmstaðasogn[1]

Þorsteinn Stefánsson, præst
i Kross og Voðmúlastaðir[2]

Alt,[3] hvad mine gode herredspræster har skrevet her oven for, overdrager jeg til jeres højædle hr. hr. hr. Commissarii til det syn og gennemgang, at eftersom De har ærinde her til landet for at overveje og undersøge præsteskabets beskaffenhed og tilstand, for at det på svage fødder måtte forbedres, og for vist må stå opret, hvilket [I] herefter i hver eneste post skal gøres gyldig og gælde for en bestemt regel. Så er det min ydmygste bøn, at alt, hvad I ser, som ikke er holdbart, ikke kommer til højere steder. Men alt, hvad I synes, at de har fremført fornuftigt, kan blive under jeres beskærmelse til hans kongelige Majestæts allerlandsfaderligste nåde over for vort fattige fædreland.

Jeg forbliver med soumission.
Højædle hr. hr. hr. Commissarii, Jeres herskabers ydmyge tjener.

Holt,
den 1. juli 1771.

Sigurður Jónsson,
provst i Rangárting[4]

[1] Einar Jónsson (1723–1785), præst, Sigluvík, Vestur-Landeyjar, Rang.
[2] Þorsteinn Stefánsson (1735–1784), præst, Kross, Austur-Landeyjar, Rang.
[3] Bemærkning fra provst Sigurður Jónsson, skrevet på bagsiden af ovenstående brev fra de fire præster.
[4] Sigurður Jónsson (1700–1778), provst, Holt, Eyjafjallasveit, Rang.

Séra Einar Jónsson í Stórólfshvols- og Skúmstaðaprestakalli skrifar um ásigkomulag sóknanna 26.6.1771. Lit. Gg. N° 4[a].

Pastor Einar Jónsson i Stórólfshvols- og Skúmstaðapræstekald skriver om sognenes tilstand 26.6.1771. Lit. Gg. N° 4[a].

ÞÍ. Rtk. D3/4–35.
Innskráð/*indskrevet* 3.8.1771; Bréf þetta og það næsta á eftir, sem er einnig frá séra Einari Jónssyni í Sigluvík, hafa verið bókuð á sama litranúmer. Hér eru þau aðgreind með lit. Gg. N° 4[a] og 4[b]. / *Dette brev og det følgende, som også er fra hr. Einar Jónsson i Sigluvík, er opført på samme litranummer. Her er de adskilt med lit. Gg. N° 4[a] og 4[b].*

Háeðla og velbyrðigi, hr. Andreas Holt!
Háeðla og hávísi, hr. Þorkell Fjeldsted!
Veleðla og höyfornehmme, hr. Thomas Windekilde!
Hábetrúaðir Commissions herrar á Íslandi!

Þar ég er viss um að ykkar herradóms idee og sinnislag um allt það sem snertir Íslands innbyggjara velferð, ekkert síður en vanslægtar[1] frá sínum uppruna, ég meina þeirri hærst konunglegu náð sem með ykkar herradóms hingað komu í landið er fyrir almennings augum opinber vorðin. Þá vogast ég til auðmjúklega að insinuera[2] ykkar háu skynsemd hér meðfylgjandi forsög til afrissningar[3] yfir mér tiltrúaðs Stórólfshvols- og Skúmstaðaprestakalls situation.[4]

Forsög segi ég, því líka sem afrissningin er í öngvan máta ex arte elaboreruð[5] svo er ekkert vissara en að hún sé ófullkomin og standi

[1] Úrkynjast eða hnignar. Danska *vanslægter*.
[2] Gefa til kynna.
[3] Uppdráttur af Vestur-Landeyjum hefur augljóslega átt að fylgja með bréfinu en er ekki að finna í skjalasafninu. Teikning er hins vegar til í skjalasafni amtmanns með bréfi Einars frá 12.6.1767 sem sýnir svæðið sem um er rætt. Sjá myndaörk s. xxx–xxxi.
[4] Ástand, kringumstæður.
[5] Kunnáttusamlega útfærð.

ekki sínar pröver. Samt hef ég þó leitast við per imaginationem[1] að láta situationen og proportionen[2] koma til þeirra mér mest mögulegu rigtugheita.

Með þessu tentamine[3] (á hverju ég forud[4] útbið mér náðuga velvirðing) vildi ég annars in genere[5] hafa í ljós leitt þá í mínum þanka óhaganlegu og óreglulegu, nefndra kirkna og sókna connection,[6] sem að sönnu hefur svo verið frá þeim catholsku tíðum, og litið svo út í augum vorra formanna, eins og margt annað, að hverki kynni, ætti eður mætti umbreytast. En hefur þó nú eftir nærverandi tíma conjuncturer[7] fengið frí gelejde,[8] að minnsta kosti til að hugsast og talast. Mín intentio er þar fyrir að demonstrera in specie:[9]

1° Vegalengdina[10] millum þessara tveggja kirkna Stórólfshvols og Skúmstaða sem ég giska á að séu ⅘ partar þingmannaleiðar eður 4 þýskar mílur, máski vel svo.

2° Vegalengdina millum Hvols og Breiðabólstaðar, sem eftir sömu giskningu er 1 míla, máski vart. Og jafnframt vegalengdina frá sérhverjum bæ í Hvolssókn, sem kemur yfir eitt með hinni að fráteknum þeim eina bæ Skeiði, sem hefur næsta þá sömu vegalengd þangað og Strandarhöfuð.

3° Sundurdeiling þeirra tveggja samtengdu kirkna, Stórólfshvols- og Skúmstaðasókna, af hverjum sú eina liggur upp við fjöll en önnur við sjó, svo að þá presturinn skal ríða á millum þeirra hefur hann að fara í gegnum tvær óviðkomandi sóknir. Það er einn part af Breiðabólstaðar- og annan af Voðmúlastaðakirkjusókn, sem orsakar honum

1 Með andagift, ímyndunarafli.
2 Legu og hlutföll.
3 Tentamen, þ.e. tilraun.
4 Fyrir fram.
5 Almennt.
6 Tengsl.
7 Aðstæður, kringumstæður.
8 Grið, loforð um vernd.
9 Sýna fram á sér í lagi.
10 Þessi og aðrar neðanmálsgreinar hér eru ritaðar á spássíu og vísa sumar þeirra augljóslega til uppdráttarins sem fylgja hefur átt bréfinu. Á spássíu: Ekki svo perpendiculariter [í beinni línu] sem þá nærsta hálfu peripherie [útjaðri] sem er alfaravegur og teiknast í afrissningunni með þeirri rauðu punktaröð.

sérdeilis ólélegheit í fylgdum fram og til baka. Skeið er annars mjög svo úr vegi nema þá ísalög eru á vetur eða í þerrum á sumar, þá alleinasta er farandi yfir þær vatnsföstu eyðimýrar.

4° Vegarins torveldni og besværligheit[1] fyrir sakir:

α) Vatnsfallsins Þverár sem oftlega er af sjálfri sér ófær, en tekur undir tíðinni í rúm með sér mikinn part (a. b.)[2] af Markarfljóti, sem gjörir hana háskalega og eins ófæra til yfirferðar af bleytu og vatnsþunga heil ár í gegnum og jafnvel lengur.

β) Vatnasafns, flóða og lækja með hyldýpi (f. g. h. l.).[3] Af þessum er ekki einasta sjálf Skúmstaðakirkja kringumgirt á allar síður heldur og einninn allur vestri partur sóknarinnar allt frá Sigluvík þar með gegnumgrafinn, hvar yfir sums staðar verður aldrei komist á hestum, nema fyrir stór brúalög af trjám og torfi. Sums staðar jafnlega ófært hvar þeim verður ei á komið og jafnlega yfir allt farið á bátum.[4] Til þessara vatna contribuerar ekki lítið það órólega[5] vatnsfall Hólsá[6] sem undir tíðinni sveimar yfir og fyllir allt að framan (j. k. e.)[7] einkum í vestan- og útsunnanvindum, svo sem hún og þar hjá árlega brýtur og beygir ósinn til landsuðurs og lítur út til að taka þann sama farveg

[1] Örðugleiki. Danska *besværlighed*.

[2] Þessar og aðrar bókstafamerkingar í skjalinu vísa líklega til uppdráttarins sem hefur átt að fylgja með bréfinu. Á spássíu: (a) Þau eiginlegu upptök Þverár og þær fyrstu rásir sem Affallið tekur í hana eður Markarfljót. (b) Þær seinni rásir sem Markarfljót tekur í Þverá.

[3] Á spássíu: (f) Miðlækur, manntapavatn, brúlagður 1759 yfir 9 al. djúpi með 14 faðma langri brú. Í honum hafa 2 karlmenn drukknað í minni 19 ára hérverutíð. Einn 1754 og annar 1770, en oft legið við mannskaða áður en brúin kom. (g) Klasbarðalækur, brúlagður 1759 með 18 faðma langri brú. (h) Gegnir, lækur brúlagður yfir hyldýpi með 20 faðma langri brú. Lækirnir (l) eru og ófærir á hestum milli bæja en farnir á brúm og bátum.

[4] Á spássíu: Nærstliðið sumar í Augusto fór ég einlægt á skipi frá Sigluvík að Klasbarða og þaðan yfir vatnið til Tungu. Og hið sama hefur getað vel látið sig gjöra í nærverandi viku fyrir innfallandi stórregn þann 22. og 23. hujus Junii.

[5] Á spássíu: Hún hefur aldrei staðfast eður sama útfall í sjóinn til lengdar.

[6] Á spássíu: Hólsá heitir frá því allar þrjár eru komnar til samans.

[7] Á spássíu: Í leysingum og vatnavöxtum tekur hún sig gjarnan upp hjá (j. k) og sveimar yfir allt suður í Skúmstaðavatn og etc. (e) Sá gamli farvegur sem Hólsá yfirgaf lukkusamlega 1753 hvern hún elskar nú að sinni aftur. Og með hverjum hún inntekur öll slægjulönd á Sigluvík, Klasbarða og Skúmstöðum.

suður í Affall sem hún hafði nokkur ár fyrir fram haft inntil Annum 1753, þá hún tók útrásina (d).[1]

5° Situation þess eftir konunglegu rescripte útnefnda og fastsetta prestsseturs í þessum sóknum, Sigluvíkur sem er Breiðabólstaðarkirkjujörð, og undir eins að nokkru leyti [situation] lénsjarðarinnar Steinkross á Rangárvöllum, hverrar jarðar dýrleika ég hef ei fengið uppspurt. En hún leigist þó annars nú með 100 al. í landskuld og öngvu kúgildi.[2] Af Sigluvík[3] sem reiknast 20 hndr. leigir presturinn ei nema ⅔ parta. Henni fylgja annars 5 kýr í kúgildi síðan féð féll í pestinni, en landskuldir 1 hndr. eður 4 rdr. Hún er annars svo landlítil að það afgjörir í kvaðrat máski ekki meir en ½ à 1 mílu valska[4] (c)[5] og þiggur mestalla beit af öðrum árið í gegnum.[6]

6° Jarðanna Forsætis og Lan[ga]gerðis óstöðugt fylgi við prestakallið af hverjum þessi á eitt árið kirkjusókn að Breiðabólstað en annað að Hvoli. En hin eins, árlega til skiptis að Skúmstöðum og Voðmúlastöðum, hvar til máski eru færri dæmi, en sýnist annars óreglulegt.

7° Vestur-Landeyja afgirðing með vötnum á allar síður sem ekki einasta sýnir: α) Mögulegleika nýrrar og hreinnrar fjárplöntunar þar inni, ef skynsamleg vareygð[7] er viðhöfð, heldur og einninn β) að þær eru sem eitt corpus[8] að hreppskilum, þingsókn og öðru þar að hnígandi.[9] γ) Þann hæfilegleika og bekvæmme[10] sem sjálf náttúran hefur

[1] Á spássíu: (d) Útrásina tók Hólsá um vetrartíma, þá allareiðu var fyrir fram ófært orðið að Skúmstaðakirkju og búið að resolvera af amtmanni og biskupi að hún skyldi færast að Klasbarða.

[2] Á spássíu: Steinkross hefur ekkert vatn nær sér en ½ mílu nema í rigningum og liggur undir skaða af foksandi.

[3] Á spássíu: Eftir jarðabók Commissariorum 1709 fóðrast 10 kúaþungi. Jörðin landlítil, engjar undir vatni. [Sjá: *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 1. bindi, s. 189–190.]

[4] Völsk míla, þ.e. frönsk eða ítölsk míla.

[5] Á spássíu: (c) Landeign Sigluvíkur eftir proportionen er hér í of stór. En situationen máski ei sé fjærri.

[6] Á spássíu: Jörðin sjálf hefur ekki meira beitarland en fyrir kúgildin, fyrir utan engjar.

[7] Varúð, varkárni.

[8] Ein heild.

[9] Á spássíu: Þeir 4 bæir sem tilheyra Rangárvöllum liggja langt frá og eru að nokkru leyti þar fyrir sjálffráskildir.

[10] Hentugur. Danska *bekvem*.

gefið þessu plátsi til vera, eins vel í eitt prestakall incorporerað[1] og δ) þann sjálfslúttanlega örðugleika sem rís af því að það er ei svo.

Undir því líða að sönnu margir að þar er ei önnur kirkja og kirkjusókn að ofanverðu eins í Vestur- sem Austur-Landeyjum. En þó enginn, svo mikið sem presturinn til Hvols og Skúmstaða, sem ofan á prestakallsins fátækt[2] hefur að búa við stóra óhægð,[3] ekki einasta af vegarins lengd og torveldni,[4] heldur og lénsjarðarinnar útiveru frá sóknunum.

Ei að síður er mitt udseende[5] ekki svo kröftugt að ég geti gjört forslag upp á soddan nauðsynlega incorporation,[6] allra helst þess vegna að Voðmúlastaðakirkja og -prestur verður að tapa þar við svo miklu að ég geti ei fundið satisfaction[7] í mót. Annars vildi það project taka begyndelse á eftirfylgjandi hátt:

a) Að þar væri upprétt ný kirkja í Fíflholti, Akurey eður á Forsæti.

b) Að þangað ætti þessir bær kirkjusókn, Fíflholt, Gerðar, Strönd, Akurey, Kálfstaðir, Forsæti, Skipagerði, Miðkot, Ystakot og Arnarhóll.

c) Að það ónauðsynlega inventarium á Breiðabólstað og Hvoli sem annars er ei nema til þyngsla anvendist til þeirrar nýju kirkju upprétt-ingar, gratis.

d) Að þær kirkjur í Rangárþingi sem ríkastar eru og best forsýnaðar með messuskrúða succurrere[8] henni að því leyti.

e) Sé þar nokkuð óráðstafað af þeirra kirkna gótsi, klukkum eður öðru, sem afskaffaðar voru 1764, þá mætti hún og njóta tillags þar af.

f) Að Hvolskirkja og sókn annecterest[9] til Breiðabólstaðar.

1 Sameinað.

2 Á spássíu: Eftir specification 1736 (ni fallitur datum [skjátlist mér ekki tímasetningin]) importerar þetta prestakall 32 rdr. 2 mk. [Sjá: *Lovsamling for Island* II, s. 263 (Specification over Præstekaldenes Indtægter i Island, af 1737.)]

3 Á spássíu: Auk annars má presturinn stundum snúa aftur við Þverá ófæra og hafa sína ferð þangað forgefins.

4 Á spássíu: Præsten maa ikke i dette fald være skævöyet, da han paa begge syder af dette præstekald seer den störste roelighed at være beneficeret med den störste indkomst.

5 Yfirsýn.

6 Sameining.

7 Fullnægjandi uppbót.

8 Hjálpa, aðstoða.

9 Verði gerð að annexíu, þ.e. útkirkju.

g) Að Breiðabólstaður leggi svo mikið aftur í mót af jörðunni Akurey[1] sem Vestur-Landeyjaprestakalli rentar í mót 3 rdr. 2 mk. eður 10 fj. smjörs, sem það nú hefur af Hvolskirkju. Og aftur

h) jörðina Sigluvík mót hinni annarri prestlegri inntekt í Hvolssókn.

i) En lénsjörðin Steinkross leggist til Austur-Landeyjaprestakalls.

Og með því ykkar herradóms þolinmæði hefur heyrt mig allt að þessum pósti, þá fel ég í undirgefni að gefa til kynna að mitt project í þessu falli getur ei lengra komist. Heldur vil alleinasta segja því til slúttningar, hvad umueligt er for mig at tænke det er mueligt for mine hhhr^er^ at udsee, og aller mueligst for kongen at gjöre.

Hitt vil ég auðmjúklegast undirkastað hafa ykkar herradóms háu consideration hvert það er ei eftir framfærðum kringumstæðum, svo vel gjörlegt sem nytsamlegt og nauðsynlegt, já, og miklu reglulegra, að gjörist fylgjandi umbreyting.

1° Að Hvolskirkja og sókn connecterest[2] til prestlegrar þjónustu og með öllum sínum prestlegu inntektum við Breiðabólstað, með því þær liggja svo nálægt og hver við aðra, að Breiðabólstaðar kirkjupresti orsakast framar þar við fornöyelig[3] og heilsusamleg motio[4] en þungur örðugleiki og erfiði. En allri Hvolssókn þar á mót stór hægð og léttir við svo haganlega prestsins nálægð, §.2.

2° Í staðinn fyrir það sem Skúmstaðaprestakall tapar við þessa mutation,[5] sem vill verða hér um 14 rdr.,[6] mætti aftur leggjast frá Breiðabólstað.

α) Öll jörðin Sigluvík, sem áður (og annars hvert sem er), þarf að besigtast,[7] vurderast[8] og niðursetjast til viss dýrleika og réttvísrar afgiftar[9] eftir fyrirfinnandi ásigkomulagi.[10]

1 Á spássíu: Hvar kirkjan vill hagkvæmilegast sett verða.
2 Tengist.
3 Ánægjanleg.
4 Hreyfing.
5 Breytingu.
6 Á spássíu: §.7. Sub. nota [neðanmálsgrein nr. 2 s. 505].
7 Skoðast, takast út.
8 Metast.
9 Á spássíu: Það sem hér segist um Sigluvík meinast um margar aðrar jarðir.
10 Á spássíu: Máski 5 hundruð í öðrum jörðum, hafi nærsta eins mikið land og Sigluvík. Slægjur eru í sjálfum sér sæmilegar. En nást nærsta öngvar undir tíðinni og skemmast árlega af sandi.

Og β) þar til einhvör önnur Breiðabólstaðarkirkjujörð hálf eður heil inntil fullnægju fyrir framan anfærða[1] 14 rdr., eður hvað Hvolskirkjusókn nú kynni fyrirfinnast í meðalári að importera framvegis, auk þess sem með Sigluvík salderast.[2]

γ) Þá fellur Langagerði sjálfkrafa undir sama prest og eitt prestakall en þó það hafi tvær kirkjusóknir. En Forsæti leggist að öllu annaðhvert til Skúmstaða eður Voðmúlastaða.

For resten veit ég það vel að það fyrsta project hefur langtum fleiri velyndere[3] á meðal þeirra sem búa upp í þeirri forslegnu nýju kirkjusókn, hverjir eins vel andvarpa undan þeim örðugleika og háskasemdum sem þeim orsakast af því að sækja kirkju og prest yfir það órólega og torfæra vatn Affallið. Hvers vegna það hefur fyrir fram lengi verið venja að prestarnir í Út-Landeyjum hafa fyrir vissan betaling af prestunum í Austur-Landeyjum þjónað þeim parti sóknanna sem liggur fyrir vestan Affallið að extra embættisverkum, svo sem þjónustu sjúkra og barnaskírn, jafnvel og præparation barna og undir tíðinni líkfylgdum að Skúmstöðum.

Ellers behrópa ég mig upp á velæruverðigs prófastsins, sr. Guðlaugs Þorgeirssonar að Görðum, hans háfornuftigu þekkingu og vitund um allt framanskrifað, svo sem þess sem í þessu prestakalli hefur fyrir fram þjónað. En þó það snerti ei meir commune bonum,[4] en species genus og pars totum,[5] þá þó í þeirri von að það verði tekið í náðuga consideration forblíf ég altíð með veneration.[6]

Háeðla hhh^{rer} Commissarii, ykkar herradóms auðmjúkur þénari.

Sigluvík,
26^{tta} Junii 1771.

Einar Jónsson, prestur í Stórólfshvols- og Skúmstaðaprestakalli[7]

* * *

1 Tilgreinda, nefnda.
2 Gera reikning upp við.
3 Velunnara.
4 Almannaheill.
5 Hluta af heildinni.
6 Virðing.
7 Einar Jónsson (1723–1785) prestur, Sigluvík, Vestur-Landeyjar, Rang.

[Oversættelse 2015]

Højædle og velbyrdige, hr. Andreas Holt!
Højædle og højvise, hr. Þorkell Fjeldsted!
Velædle og højfornemme, hr. Thomas Windekilde!
Højtbetroede Commissionsherrer i Island!

Eftersom jeg er vis om, at jeres herskabers ide og sindelag om alt, hvad angår Islands indbyggeres velfærd, intet mindre end udarter fra sin oprindelse, jeg mener den højest kongelige nåde, som er blevet åbenbar for almuens øjne med jeres herskabers komme til landet, så vover jeg yderst ydmygt at insinuere[1] til jeres høje fornuft det hermed vedlagte forsøg til skitsering[2] af det mig betroede Stórólfshvols- og Skúmstaðapræstekalds situation.

Forsøg siger jeg, for ligesom skitsen på ingen måde er ex arte elaboreret,[3] så er intet mere sikkert, end at den er ufuldstændig og ikke består sine prøver. Alligevel har jeg imidlertid bestræbt mig på per imaginationem[4] at lade forholdene og proportionen komme til den størst mulige rigtighed.

Med dette tentamine[5] (hvorfor jeg forud udbeder mig om nådig forladelse), ville jeg ellers in genere[6] have klargjort den i min tanke upraktiske og uregelmæssige connection[7] mellem nævnte kirker og sogne, som for vist har været sådan siden katolsk tid og har set sådan ud i vores forgængeres øjne, som meget andet, så det hverken kunne eller måtte ændres. Men dog nu efter nærværende tiders conjuncturer[8]

1 Indgive.
2 Der skal øjensynlig have været vedlagt et kort over Vestur-Landeyjar til brevet, men det findes ikke i arkivet. Der findes imidlertid en tegning i amtmandens arkiv sammen med Einar Jónssons brev fra den 12.6.1767 der viser det nævnte område. Se billedark s. xxx–xxxi.
3 Kyndigt.
4 Med forestillingsevne.
5 Tentamen, dvs. forsøg.
6 I almindelighed.
7 Forbindelse.
8 Omstændigheder.

har fået fri mulighed i hvert fald for at tænke og tale om. Min intentio[1] er derfor at demonstrere in specie:[2]

1° Vejlængden[3] mellem disse to kirker, Stórólfshvoll og Skúmstaðir, som jeg gætter på er ⅘ af en dagsrejse eller 4 tyske mil, måske lidt mere.

2° Vejlængden mellem Hvoll og Breiðabólstaður, som efter samme gæt er 1 mil, måske mindre. Og samtidig vejlængden fra hver gård i Hvoll sogn, hvorom gælder det samme som for den første bortset fra den ene gård, Skeið, som har næsten samme vejlængde derhen som Strandarhöfuð.

3° Adskillelsen mellem de to forbundne kirker, Stórólfshvoll og Skúmstaðir sogn, hvoraf det ene ligger oppe ved fjeldene og det andet ved havet, så når præsten skal ride mellem dem, skal han rejse gennem to uvedkommende sogne, nemlig en del af Breiðabólstaður og en af Voðmúlastaðir kirkesogn, hvilket giver ham voldsom ulejlighed med at få følge frem og tilbage. Skeið ligger ellers meget afsides, undtagen når der er isdække om vinteren eller ved tørke om sommeren, hvor man så kan rejse over de øde vanddækkede moser.

4° Vejens ufarbarhed og besværlighed på grund af:

α) Elven Þverá som tit i sig selv er ufarbar, men som undertiden løber sammen med en stor del (a. b.)[4] af Markarfljót, som gør den farlig og næsten ufarbar til at ride over på grund af sump og vandmængde optil et år eller længere.

β) Vandansamlinger, kærmoser og bække med vandhuller (f. g. h. l.).[5]

1 Hensigt.

2 Demonstrere i enkeltheder.

3 Denne og andre fodnoter her er skrevet i marginen, og nogle af dem henviser øjensynligt til kortet, som må have været vedlagt brevet. I marginen: Ikke sådan perpendiculariter [i lige linje] som næsten halvt peripherie [periferisk] som alfarvej ligger og er tegnet på skitsen med den røde punkterede linje.

4 Disse og andre bogstavtegn i brevet henviser sikkert til kortet, som må have været vedlagt brevet. Skrevet i marginen: (a) Den egentlige kilde til Þverá og de første forløb, hvor Affall, eller Markarfljót, kommer ind i den. (b) De senere forløb, hvor Markarfljót kommer ind i Þverá.

5 I marginen: (f) Miðlækur, et mandskadevand, i 1759 forsynet med en 14 favne lang bro over et dyb på 9 alen. I det er 2 mænd druknet i min tid her på 19 år, en i 1754 og den anden i 1770, men der har tit været risiko for mandskade, inden broen kom. (g) Klasbarðalækur, i 1759 forsynet med en 18 favne lang bro. (h) Gegnir, en bæk,

Skúmstaðir kirke selv er ikke alene omgivet af dem på alle sider, men også hele den vestlige del af sognet helt fra Sigluvík er gennemgravet af dem, hvor man nogle steder aldrig kan komme over til hest, hvis det ikke var for store broanlæg af træ og tørv. Nogle steder er der næsten altid ufarbart, hvor man ikke kan lægge bro over dem, og normalt kommer man over i både.[1] Til disse søer bidrager i rigt omfang den urolige[2] elv Hólsá,[3] som undertiden går over sine bredder og fylder alt foran (j. k. e.).[4] Især ved vind fra vest og sydvest, eftersom den også årligt bryder og drejer udløbet i sydøst og ser ud til at tage det samme leje sydpå til Affall, som den havde haft nogle år inden indtil annum 1753, hvor den tog udbruddet (d.).[5]

5° Situationen af den efter kongeligt reskript udnævnte og fastsatte præstegård i disse sogne, Sigluvík, som er kirkejord til Breiðabólstaður kirke og samtidig til dels af den forlenede gård Steinkross i Rangárvellir, som jeg ikke har fået opspurgt værdien af. Men den lejes ellers nu med 100 alen i landskyld og ingen kogilder.[6] Af Sigluvík,[7] som regnes for 20 hundreder, lejer præsten kun ⅔. Der tilhører den i øvrigt 5 køer i kogilder, siden fårene døde under pesten, og landskyld er 1 hundrede eller 4 rigsdaler. Ejendommen har ellers så få tilliggender,

forsynet med en bro over et dyb med en 20 favne lang bro. Bækkene (l) er også ufarbare på heste fra gård til gård, men man rejser over dem på broer og både.

1 I marginen: Sidste sommer i august sejlede jeg netop med skib fra Sigluvík til Klasbarði og derfra over søen til Tunga. Og det samme kan godt lade sig gøre i indeværende uge på grund af megen faldende regn den 22. og 23. juni i år.

2 I marginen: Den har aldrig ligget samme sted eller haft samme udløb i havet længe ad gangen.

3 I marginen: Den hedder Hólsá fra, hvor alle tre løber sammen.

4 I marginen: Ved tøbrud og flod breder den sig tit ud ved (j. k) og flyder over helt sydpå til Skúmstaðavatn og etc. (e) Det gamle leje, som Hólsá heldigvis forlod i 1753, som den nu for tiden elsker igen, og hvormed den oversvømmer alle enge i Sigluvík, Klasbarði og Skúmstaðir.

5 I marginen: (d) Hólsá tog udbruddet om vinteren, selv om der allerede i forvejen var blevet ufarbart til Skúmstaðir kirke, og det var allerede resolveret af amtmanden og biskoppen, at den skulle lægges til Klasbarði.

6 I marginen: Steinkross har intet vand tættere end ½ mils afstand fra sig undtagen i regnvejr og er i risiko for skade af flyvesand.

7 I marginen: Ifølge Commissariernes jordebog 1709 giver den foder til 10 kogilder. Gården har få tilliggender, engene under vand. [Se: *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 1. bindi, s. 189–190.]

at den i kvadrat måske ikke udgør mere end ½ til 1 vælsk mil[1] (c),[2] og får næsten al sin græsning fra andre året rundt.[3]

6° Gårdene Forsæti og Lan[ga]gerðis ustadige tilhørsforhold til præstekaldet, hvoraf den førstnævnte gård ét år har kirkesøgning til Breiðabólstaður og det næste til Hvoll. Og den sidstnævnte gård tilsvarende, årligt skiftevis til Skúmstaðir og Voðmúlastaðir, hvorpå der måske er færre eksempler, men det virker ellers urimeligt.

7° Vestur-Landeyjars indhegning med søer på alle sider, som ikke alene viser: α) Muligheder for en ny og ren placering af får derinde, hvis man udviser fornuftig forsigtighed, men også, β) at de er som ét corpus[4] for så vidt angår repgrænser, tilhørsforhold til tingsogn og andet tilsvarende.[5] γ) Den egenskab og bekvemmelighed, som naturen selv har givet dette sted, til at være så godt inkorporeret i ét præstekald og δ) besvær, som opstår af sig selv, hvis det ikke er sådan.

Der er sandelig mange, der lider under, at der ikke er en anden kirke og et andet kirkesogn længere oppe, både i Vestur- og Austur-Landeyjar, men dog ingen så meget som præsten i Hvoll og Skúmstaðir, som ud over præstekaldets fattigdom[6] skal lide under det store besvær[7] ikke blot på grund af vejens længde og ufremkommelighed,[8] men også på grund af lensjordens afstand fra sognene.

Ikke desto mindre er min oversigt ikke så stor, at jeg kan stille forslag om en sådan nødvendig inkorporation, allermest fordi Voðmúlastaðir kirke og præst må tabe så meget ved det, at jeg ikke kan finde

1 Dvs. fransk eller italiensk mil.

2 I marginen: (c) Sigluvíks tilliggender er her forholdsmæssig for stor. Men situationen er måske ikke helt forkert.

3 I marginen: Selv jorden har kun græsningsland til kogilderne, bortset fra engene.

4 Enhed.

5 I marginen: De 4 gårde, som tilhører Rangárvellir, ligger langt derfra og er derfor til dels naturligt adskilte.

6 I marginen: Efter specifikation 1736 (ni fallitur datum [hvis jeg ikke tager fejl af dateringen]) importerer dette præstekald 32 rigsdaler og 2 mark. [Se: *Lovsamling for Island* II, s. 263 (Specification over Præstekaldenes Indtægter i Island, af 1737)].

7 I marginen: Blandt andet må præsten undertiden vende om ved Þverá, når den ikke kan krydses, og have en forgæves rejse dertil.

8 I marginen [på dansk]: "Præsten maa ikke i dette fald være skævöyet, da han paa begge syder [sider] af dette præstekald seer den störste roelighed at være beneficeret med den störste indkomst."

nogen modsvarende erstatning. Ellers kunne det projekt blive påbegyndt på følgende måde:

a) At der oprettedes en ny kirke i Fíflholt, Akurey eller i Forsæti.

b) At den skulle søges af følgende gårde: Fíflholt, Gerðar, Strönd, Akurey, Kálfstaðir, Forsæti, Skipagerði, Miðkot, Ystakot og Arnarhóll.

c) At det mest unødvendige inventarium i Breiðabólstaður og Hvoll, som ellers kun er til besvær, anvendes til oprettelsen af den nye kirke, gratis.

d) At de kirker i Rangársyssel, som er mest velhavende og bedst forsynede med messeklæder, succurrere[1] dem på det område.

e) Hvis der er noget af godset fra de kirker, som blev nedlagt i 1764, som man ikke har disponeret over, klokker eller andet, så kunne den også bruge et bidrag derfra.

f) At Hvoll kirke og sogn bliver anneks til Breiðabólstaður.

g) At Breiðabólstaður bidrager med lige så meget til gengæld for gården Akurey,[2] som Vestur-Landeyjar præstekald nu forpagter for 3 rigsdaler, 2 mark eller 10 fjerdinger smør, som det får fra Hvoll kirke. Og yderligere

h) gården Sigluvík til gengæld for den anden præstelige indtægt i Hvoll sogn.

i) Og at den forlenede gård Steinkross tillægges Austur-Landeyjar præstekald.

Og eftersom jeres herskabers tålmodighed har hørt mig helt til dette afsnit, så overlader jeg underdanigst jer at tilkendegive, at mit projekt i dette tilfælde ikke kan komme længere, og jeg vil derfor til slut alene sige, hvad umueligt er for mig at tænke, det er mueligt for mine hhhr^{er} at udsee, og aller mueligst for kongen at giøre.

Noget andet vil jeg ydmygst have underkastet jeres herredoms høje consideration,[3] om det ikke efter de nævnte omstændigheder er såvel muligt som nyttigt og nødvendigt, ja også meget mere regelret, at der sker følgende ændring.

1° At Hvoll kirke og sogn connecteres[4] til præstelig tjeneste og med alle sine præstelige indtægter til Breiðabólstaður, eftersom de ligger så

[1] Hjælper.
[2] I marginen: Hvor man bedst kan anbringe kirken.
[3] Overvejelse.
[4] Forbindes.

tæt på hinanden, at kirkepræsten i Breiðabólstaður derved snarere får en fornøyelig og sund motion end tungt besvær og anstrengelse. Og hele Hvoll sogn får til gengæld stor mag og lettelse ved præstens således praktiske nærhed, §.2.

2° I stedet for det, som Skúmstaðir præstekald mister ved denne omlægning, som vil være cirka 14 rigsdaler,[1] kunne der bidrages fra Breiðabólstaður.

α) Hele gården Sigluvík, som inden (og ellers alligevel) skal besigtiges, vurderes og fastlægges til en vis værdi og en rimelig afgift[2] efter den eksisterende orden.[3]

Og β) indtil en anden hel eller halv jord til Breiðabólstaður kirke opfylder de ovenstående 14 rigsdaler, eller hvad der nu måtte findes for Hvoll kirkesogn i fremtiden at importere i et middelår, foruden hvad der udlignes med Sigluvík.

γ) Så falder Langagerði af sig selv under samme præst og ét præstekald, selv om det har to kirkesogne. Og Forsæti tillægges fuldstændig enten Skúmstaðir eller Voðmúlastaðir.

For resten ved jeg udmærket, at det første project har langt flere velyndere blandt dem, som bor i det foreslåede nye kirkesogn, som ligeledes sukker over de vanskeligheder og farer, som overgår dem ved at skulle søge kirke og præst over den urolige og vanskeligt passable elv Affall. Hvorfor det i forvejen længe har været skik, at præsterne i Vestur-Landeyjar for en vis betaling af præsterne i Austur-Landeyjar har sørget for den del af sognene, som ligger vest for Affall, angående ekstra embedshandlinger, som for eksempel at sørge for syge og barnedåb. Ligefrem også præparation af børn og undertiden ligfølger til Skúmstaðir.

Ellers påkalder jeg mig den velærværdige provst hr. Guðlaugur Þorgeirsson i Garðar og hans højfornuftige kendskab og viden om alt det oven for skrevne som den, der forud har tjent i dette præstekald. Men selv om det ikke i højere grad vedrører commune bonum[4] end species

[1] I marginen: §.7. Sub. nota [fodnote nr. 6 s. 511].

[2] I marginen: Hvad, der her siges om Sigluvík, gælder for mange andre gårde.

[3] I marginen: Måske 5 hundreder i andre gårde har næsten så megen jord som Sigluvík. Engene er i sig selv udmærkede. Men der fås næsten intet fra dem i høhøsten, og de ødelægges hvert år af sand.

[4] Almenvellet.

genus og pars totum,[1] så forbliver jeg dog i det håb, at det tages til nådig consideration, altid med veneration.

Højædle hhh^rer^ Commissarii, Jeres herskabs ydmyge tjener.

Sigluvík,
den 26nde juni 1771.

Einar Jónsson, præst i Stórólfshvols- og Skúmstaðapræstekald[2]

Séra Einar Jónsson í Stórólfshvols- og Skúmstaðaprestakalli skrifar um kirkjur í bændaeign 3.7.1771. Lit. Gg. N° 4[b].

Pastor Einar Jónsson i Stórólfshvols- og Skúmstaðapræstekald skriver om kirker ejet af bønder 3.7.1771. Lit. Gg. N° 4[b].

ÞÍ. Rtk. D3/4–36.
Innskráð/*indskrevet* 3.8.1771; Bréf þetta og það næsta á undan, sem er einnig frá séra Einari Jónssyni í Sigluvík, hafa sama litranúmer. Hér eru þau aðgreind með lit. Gg. N° 4[a] og 4[b]. / *Dette brev og det forudgående, som også er fra hr. Einar Jónsson i Sigluvík, har samme litranummer. Her er de adskilt med lit. Gg. N° 4[a] og 4[b].*

Áritun/*påskrift*: Lit. N° 4.

Háeðla og velbyrðigi!
Háeðla og hávísi!
Veleðla og höyfornehmme!
Hr. Andreas Holt!
Hr. Þorkell Fjeldsted!
Hr. Thomas Windekilde!
Hábetrúaðir kóngl. Maj^ts^ Commissarii á Íslandi!

[1] En mindre del af helheden.
[2] Einar Jónsson (1723–1785), præst, Sigluvík, Vestur-Landeyjar, Rang.

Því liðugri aðgang sem hans kóngl. Maj^ts hefur opnað mér og míns föðurlands innbyggjurum til sinnar hærst konunglegu náðar í og með ykkar herradóms intercession[1] og nálægð hér í landi, með því meiri djörfung og tiliid til deres edle patriotiske gemyter[2] fæ ég tækifæri til að láta eftirfylgjandi þanka í ljósi.

Þar eru allmargar kirkjur á Íslandi sem standa á proprietarie grund,[3] hver grund[4] almennilega kallast *kaupahluti* fyrir þá orsök að þegar þvílíkar jarðir ganga sölum, þá eru þær alleinasta sjálfar keyptar með vissu verði eftir samkomulagi kaupanda og seljanda. En hinar aðrar jarðir, sem sú kirkja á er stendur á sömu lóð, koma ei til að kaupast eður seljast, heldur fylgja þær henni (kirkjunni) eftir ókeypis hversu margar sem þær eru. For ex. þar sem ein kirkja stendur á bóndaeign sem er 20 hndr. en á sjálf þar að auki 70 hndr. í jarðagótsi, þá eru alleina seld og keypt þau 20 hndr. bóndaeignarinnar en hin 70 hndr. seljast hverki né kaupast. Þó er gjarnan þvílíkur kaupahluti (sem annars nefnist höfuðból) nokkuð dýrara keyptur og seldur en annars, fyrir sakir þess stóra ágóða og hlunninda sem proprietarius hefur af kirkjunnar gótsi.

Því að hversu mikið jarðagóts sem kirkjurnar eiga nú með soddan móti, veit ég ekki til að þær sjálfar hafi þar nokkurn tíma nokkurt gagn af. Ekki heldur af nokkrum rekum, hlunnendum, eignum eður ítökum sem sjálfum þeim eður þessum þeirra jörðum tilheyra kunna. Og fyrir ekkert af þvílíku gjöra proprietarii nokkurn reikning heldur en það væri sjálfra þeirra eigindóms góts, heldur besitja þeir það allt næsta því eins og prestar kirknanna eignir á beneficiis.

Að sönnu uppbera prestarnir sem þvílíkum proprietarii kirkjum þjóna máski hálfar leigur af þeim kúgildum sem þær eiga með jörðunum, en annars víðast hvar ekkert meir og jafnvel (sem undarlegast er) öngvar *tíundir* þó jarðirnar liggi innan fyrir í sömu sóknum.[5]

Allt svo má það sýnast að þvílíkar proprietarie kirkjur hafi ríkar gjörðar verið af fornaldarmönnum, og eigi nú svo mikið jarðagóts (sem

[1] Íhlutun, milliganga.
[2] Traust til yðar göfugu föðurlandsvináttu.
[3] *Lóð eður* yfirstrikað.
[4] *Lóð* yfirstrikað.
[5] Á spássíu: Hér sunnanlands eru engar tíundir goldnar af krónunnar, kirkna eður clostra jörðum og jafnvel skipta menn sér ekkert af þvílíku í tíundargjörð til fátækra. Og nokkra jarða dýrleiki er svo gleymdur að menn vita hann alls ekki.

afgjörir eitt anselegt[1] stykki af Íslandi) meir til þess að þeir soddan skyldu hafa yfirfljótanlegt og að gjöra þá ríku ríkari, en til að undirhalda og forsorga fátæka erfiðandi evangelu þénara og við makt halda religionen.

Nú dirfist ég þó að sönnu ekki til að setja nokkurn óréttlætis-character upp á soddan proprietariatum,[2] því vera má að hann hafi betri grundvöll undir sér i lege naturali[3] en mín veika fornuft og judicium[4] kynni að skynja og þar sem lex civilis[5] hefur ekki improberað[6] hann, þá má vera hann sé billegri en ég meina.

Um hitt vil ég ekki efast að guðhræddir fornaldarmenn eftir þeirra tíma þekkingarmáta hafa ætlað þær guðsþakka- og sálugjafir er þeir útilétu til kirknanna í góðri meining og einfeldni sinnar trúar, meir til geistlegra en verðslegra nota (líka sem kennidómurinn var þá og í langtum stærra anseelse[7] heldur en er nú). Það er bæði kirkjum og prestum meir til uppbyggingar, en hinum sem fyrir billeg laun af kirknanna gótsi áttu að hafa þeirra fjárvarðveitslu.

Þar sem nú ein kirkja, eftir anfærded[8] eftirdæmi (jafnvel þó önnur stærri séu til),[9] á jarðagóts 70 hndr. sem leigist með *hálfs fjórða hundraðs landskuld* og 14 kúgildum sem gjörir 23 rdr. 7 mk., hvar af þá presturinn uppber ei nema hálfar leigur eftir kúgildin, nemlig 4 rdr. 4 mk., þá verður árleg beholdning[10] proprietarii 18 rdr. 4 mk. fyrir utan það sem óvisst er og kirkjunnar rekar, skógar, eggver eður fiskiver kunna að importera honum.

Imidlertid proprietarius situr nú þannig í kirkjunnar eign, þá er prestsins brauð sem henni þjónar máski ekki öllu meira en þetta, svo anseeligt[11] beneficium (að ég svo kalli það) svo að hann fær þar jafnvel

1 Álitlegt, töluvert. Danska *anseelig*.
2 Þetta orð er ekki til í neinu máli, en latneska orðið proprietas merkir eignarhald eða eignarréttur.
3 Landslög.
4 Dómgreind.
5 Borgaraleg lög.
6 Hindrað.
7 Álit, virðing.
8 Tilgreind.
9 Á spássíu: Þar kunna að gefast þær proprietariekirkjur sem eiga eitt hundrað hundraða jarðagóts og jafnvel meira.
10 Afgangur.
11 Myndarlegt.

ekki eina næturgisting[1] eður eitt áfóður fyrir hest sinn óreiknað og án betalings. En hún (kirkjan) sjálf ekki einn nagla í upplosaðan bekkjarenda, auk heldur einn rykkilínsþvott, svo að það ekki færist henni til skuldar upp á hina aðra hennar óvissuinnkomst, sem er tíundir og ljóstollar.

Og hvað máski er enn þá undarlegt að hún ei nýtur nema hálfra legkaupa, hvert sem hún sjálf á graftól eður ekki, jafnvel þó kirkjubóndi kosti líkfylgdir að öngvu.[2] Að ég nú ekki tali um það að sóknarfólk gjörir allt hennar torfverk kauplaust, sem máski ekki sé löglegra hér í landi eftir Norsku lögum[3] heldur en kaup extraverka prestanna.

Kirkja og prestur eru annars í mínum þanka duo indissolubiliter conjuncta, ut posito uno ponatur et alterum & sublato uno, tollatur et alterum.[4] Og vill þar fyrir conclusio[5] verða þessi, að hans erfiði undir eins og hennar eign þénar langtum framar proprietario einum til uppheldis heldur en báðum þeim. Og má hún sér í lagi þess vegna undir tíðinni koma til að standa í stórskuldum við hann (propriet).

Ef mér nú ekki of mjög missýnist í þessu þá sýnir það sig aftur nærri því sjálft á hina síðuna að proprietarius vinnur ei öllu meir fyrir þessum ávexti af kirkjunnar eignum heldur en einn umboðsmaður fyrir sínum launum af síns principals gótsi og er það ein almennt brúkanleg regla hér í landi að sá sem heldur umboð af öðrum yfir jarðagótsi uppberi 4ða part af innkomstinni til launa og þykir allgóð conditio.[6]

Vel er það satt að kirkjustæði og torfskurð þarf hún af honum að þiggja ef hún á ekki sjálf neitt í heimalandi, en hvað mun móti því að proprietario verði svo mikið accorderað[7] eitt sinn til árlegra launa af

[1] Á spássíu: Christ. R. [Kristinna laga þáttur Grágásar], cap. 6. Bóndi sá er þar býr er skyldur að ala prest að dagverði og náttverði þá er hann syngur þar messu um daginn og hross eða mann ef fylgir honum. [*Grágás. Islændernes lovbog i fristatens tid*. 1. del, s. 16.]

[2] Á spássíu: Christ. R. [Kristinna laga þáttur Grágásar], cap. 3. Bóndi er skyldur að ala þann mann er lík færir til kirkju við fimmta mann og hross eða eyk ef þeim fylgir. [*Grágás. Islændernes lovbog i fristatens tid*. 1. del, s. 8.]

[3] *Kong Christian den Femtes Norske Lov*.

[4] Tveir óaðskiljanlegir þakksamlegir hlutir, þannig ef öðrum er komið á fót, þá skal hinum einnig aukið við, og ef annar er fjarlægður þá skal hinn einnig fjarlægður.

[5] Niðurstaða.

[6] Skipan mála.

[7] Veita, gefa.

kirkjunnar innkomst fyrir þann átroðning sem kirkjusóknarfólk orsakar sem billegt sýnist. Svo sem og einninn fyrir kirkjuhirðing og vöktun, jafnvel þó sýnast mætti að þetta hvert tveggja heyri ekki með minni billegheitum til þeim sem á jörðu býr en sjálfum proprietario ef hann býr þar ekki.

Annað mál er um torfskurð þegar kirkjan þarf að uppbyggjast eður reparerast eður þá sérdeilis umhyggju og umsvif sem proprietario þar við orsakast, því það er vel billegt þó hann uppberi þar fyrir sérdeilis satisfaction[1] í hvert sinn þá svo við ber, eftir framfærðum skikkanlegum reikningum.

Annars hvað áhrærir proprietarie kirkna kúgildi, þá svo sem margir vilja meina það langtum þénanlegra voru landi að öll kúgildi væri aldeilis afsköffuð, en landskuldir þar í mót forhækkaðar.[2] Svo þyrfti proprietarius þá ekki að hafa neina umsorgun fyrir þeim eður þeirra uppynging og uppbót, hver og máski er *annars undir tíðinni misjöfn*.

Bóndi þarf þá og ekki að bebyrðast með kúgildaábyrgð og útsvari, heldur með því hann sjálfur á þá allan kvikfénað þann sem hann hefur og af lifir, þá verður aldeilis upphafin öll sú ólempi og margfaldar kvartanir og þrætur sem af hinu risið hafa og rísa jafnaðarlega. Og loksins þarf þá kirkjan ekki sér í lagi að uppvinna proprietario neitt í soddan nafni.

Svo sem þar er nú stór mismunur á kirknanna ríkidæmi og á þeim conditioner[3] upp á hverjar prestarnir þjóna þeim svo vill það falla langtum léttara einum þeim fornuftigum manni sem þar um er víða og vel kunnugur heldur en mér að útfæra þetta efni og framfæra special dæmi. En eftir mínum ringa tænkekrafte set ég mér ei fyrir sjónir nema alleina þær ríkari proprietarie kirkjur sem hafa jarðagóts 40 hndr. og þar yfir. Því að þess ríkari sem ein kirkja er þess ísjárverðara er þetta efni.

Annars má allra góðra proprietariorum réttur vera ufornærmet[4]

[1] Umbun, bætur.

[2] Á spássíu: Sú gamla lögleiga, nefnilega 12 al. af hverju jarðarhundraði, kann nú trauðlega að hafa stað á þessum tímum, þá velflestar jarðir eru mjög svo af sér gengnar frá því sem þær voru fyrrum, að ei vinna fyrir því nema niðursettar væri til ringari dýrleika.

[3] Aðstæðum, skilyrðum.

[4] Skaðlaus.

þó ég undir ykkar herradóms náðuga patrocinie[1] láta mína einfeldni í ljósi sem er þessi.

1° Að allur ávöxtur þeirra ríkari proprietarie kirkna skiptist í tvo jafna hluti millum prestsins og kirkjunnar.

2° Proprietarius uppberi árlega af kirkjunnar hluta svo mikið fyrir kirkjustæði, vöktun og fjárhald sem hann megi skikkanlega vera fornægður með, eftir amtmannsins og biskupsins sigelse.[2]

3. Gangi þá nokkuð frá leggist við kirkjunnar árlega portion[3] inntil þess hún sé vel skuldlaus við proprietarium og sæmilega haldin. Og þá svo er:

4° Upp á það að proprietarius verði ei of þyngdur af innistandandi portions skuldum, þá þegar þær eru uppstignar til vissrar fastsettrar upphæðar, skiptist það yfir, hefur eftir sem segir N° 1.

5° Öll óviss hlunnendi af kirkjunnar gótsi, rekum, skógum, eggvarpi etc. heyri proprietario til, utan þriðjungur hvalreka og helmingur trjáreka sem leggst til prestsins, og skógabrúkun til hans sjálfs heimilis nota.

Ég forblíf með soumission.
Háeðla hhh^rer^ Commissarii, ykkar herradóms, auðmjúkur þénari.

Sigluvík,
3. Julii 1771.

Einar Jónsson, prestur til Hvols
og Skúmstaða innan Rangárvallasýslu[4]

* * *

[Oversættelse 2015]

Højædle og velbyrdige!
Højædle og højvise!
Velædle og høyfornehme!
Hr. Andreas Holt!
Hr. Þorkell Fjeldsted!

1 Vernd.
2 Fyrirskipun. Danska *tilsigelse*.
3 Kirkjutíund.
4 Einar Jónsson (1723–1785) prestur, Sigluvík, Vestur-Landeyjar, Rang.

Hr. Thomas Windekilde!
Kongelig Majestæts højtbetroede Commissarii i Island!

Jo mere fri adgang, som hans kongelige Majestæt har åbnet for mig og mit fædrelands indbyggere til sin højst kongelige nåde i og med jeres herskabers intercession[1] og nærvær her i landet, med desto mere dristighed og tillid til deres ædle patriotiske gemytter får jeg lejlighed til at give udtryk for følgende tanker.

Der er ganske mange kirker i Island, som ligger på proprietarie grund, hvilken grund[2] kaldes *købsandel* af den årsag, at når sådanne grunde bliver solgt, så bliver de selv alene købt for en vis pris efter aftale mellem køber og sælger. Men de andre jorde, som den kirke ejer, som ligger på den samme grund, skal ikke købes eller sælges, men følger den (kirken) gratis, uanset hvor mange de er. For eksempel: Eftersom en kirke ligger på en bondeejendom, som er 20 hundreder, men selv desuden ejer 70 hundreder i jordegods, så sælges og købes kun bondeejendommens 20 hundreder, og de 70 hundreder hverken sælges eller købes. Imidlertid købes og sælges en sådan købsandel (som i øvrigt kaldes et hovedbol) noget dyrere end ellers, på grund af den store gevinst, som proprietarius har af kirkens gods.

For ligegyldigt hvor meget jordegods, som kirkerne nu ejer på denne måde, så ved jeg ikke noget om, at de nogen sinde har haft nogen gavn af det. Heller ikke af noget drivtømmer, herligheder, tilliggender eller rettigheder, som måtte tilhøre dem selv eller disse jorder. Og for intet af dette gør proprietarii nogen regning, så lidt som hvis det var deres eget ejendomsgods, og de besidder det hele, næsten ligesom kirkernes præster ejendomsret til beneficiis.

I virkeligheden oppebærer præsterne, som tjener ved sådanne proprietarii kirker, måske den halve leje af de kogilder, som de ejer sammen med jorderne. Men ellers de fleste steder ikke mere, og endog (hvilket er mest underligt) ingen tiender, selv om jorderne ligger inden for de samme sogne.[3]

[1] Mellemkomst.
[2] Dvs. kirker, som ligger på en jordejers land og ejes af vedkommende.
[3] I marginen: Her på Sydlandet betales der ingen tiender af kronens, kirkernes eller klostrenes jorder, og man bekymrer sig endog ikke om sådant i tiendeafgift til de fattige. Og nogle jorders vurdering er så glemt, at man slet ikke kender den.

Altså ser det ud til, at sådanne proprietariekirker er gjort rige af folk i gamle dage, og de ejer nu så meget jordegods (som udgør et anseligt stykke af Island), mere for at de skulle have sådan en overflødig pligt, og for at gøre de rige rigere, end for at lønne og forsørge evangeliets fattige slidende tjenere og holde religionen ved magt.

Nu vover jeg imidlertid bestemt ikke at hæfte nogen uretfærdigheds character på en sådan proprietariatum,[1] for det kan være, at den har bedre grundlag under sig i lege naturali,[2] end min svage fornuft og judicium[3] kan fornemme, og eftersom lex civilis[4] ikke har improberet[5] den, så kan det være, at den er billigere,[6] end jeg mener.

Det andet tvivler jeg ikke på, at gudfrygtige folk i gamle dage efter den tids tankegang har ment, at det var en tak til gud og en gave til sjælens frelse, når de i en god mening og deres tros enfoldighed snarere overdrog kirkerne til gejstlig end til verdslig brug (ligesom præstestanden dengang også var i langt mere anseelse end nu). Det er mere til opbyggelse for både kirker og præster end for de andre, som for rimelig løn af kirkernes gods skulle sørge for forvaltningen af dem.

Eftersom nu én kirke efter det anførte eksempel (selv om der også findes større)[7] ejer 70 hundreder i jordegods, som udlejes med en landskyld på tre et halvt hundrede og 14 kogilder, hvilket udgør 23 rigsdaler og 7 mark, hvoraf præsten så kun oppebærer halvdelen af lejen fra kogilderne, nemlig 4 rigsdaler og 4 mark, så bliver proprietarii årlige beholdning 18 rigsdaler og 4 mark ud over, hvad der er uvist, og kirkens drivtømmer, skove, rugepladser eller fiskepladser skal importeres[8] til ham.

Når nu imidlertid proprietarius således sidder på kirkens ejendom, så er præstens brød, som tjener ved den, måske ikke meget mere end et så anseeligt beneficium (som jeg så vil kalde det), at han ikke engang

[1] Dette ord findes ikke på noget sprog, men det latinske ord proprietas betyder besiddelse eller ejendomsret.
[2] Naturretten.
[3] Dømmekraft.
[4] Civilret.
[5] Hindret.
[6] Fornuftigere.
[7] I marginen: Der skal også findes proprietariekirker, som ejer et hundrede hundreder i jordegods og også mere.
[8] Gives som indtægt.

får en overnatning der[1] eller en ekstra gang foder til sin hest, uden beregning og betaling. Men den (kirken) selv [får] ikke ét søm i en løs ende på en bænk, eller vask af en messeskjorte, uden at det opføres som gæld imod den uvisse indtægt som tiender og lystold.

Og hvad der måske er endnu [mere] underligt, at den kun får halv betaling for gravsted, uanset om den selv har graveredskaber eller ej, selv om kirkebonden overhovedet ikke bekoster ligfølger.[2] For nu ikke at nævne, at sognets indbyggere udfører alt dens tørvearbejde gratis, hvilket måske ikke ifølge Norske Lov[3] er mere lovligt her i landet end løn for præsternes ekstraarbejde.

Kirke og præst er ellers for mig at se duo indissolubiliter conjuncta, ut posito uno, ponatur et alterum, et sublato uno, tollatur et alterum.[4] Og derfor vil conclusio blive denne, at præstens arbejde ved kirkens ejendom langt snarere tjener proprietorio alene til underhold end dem begge. Og den må især af den grund undertiden komme til at stå i stor gæld til ham (propriet).

Hvis jeg nu ikke tager meget fejl, så ses det imidlertid på den anden side af sig selv, at proprietarius ikke arbejder ret meget mere for dette udbytte af kirkens ejendom, end en ombudsmand for sin løn af sin principals gods, og det er en almindeligt brugt regel her i landet, at den, som har ombud fra andre over et jordegods, modtager en fjerdedel af indkomsten i løn, og det anses for at være en ganske god conditio.[5]

Det er ganske rigtig sandt, at den skal modtage kirkegrunden og tørveskæringen af ham, hvis den ikke selv har noget tilliggende. Men hvad kan der anføres mod, at proprietarius får så meget accorderet i løn én gang om året af kirkens indkomst for den skade, som sognebørnene forårsager, hvad der forekommer rimeligt. Og ligeledes for

[1] I marginen: Christ. R. [Kristenloven i Grågåsen], kapitel 6. Bonden, som bor der, har pligt til at give præsten davre [morgenmad] og aftensmad, når han synger messe der om dagen, og hesten eller manden, hvis de ledsager ham. [*Grágás. Islændernes lovbog i fristatens tid*. 1. del, s. 16; 3. del, s. 15.]

[2] I marginen: Christ. R. [Kristenloven i Grågåsen], kapitel 3. Bonden har pligt til at bespise den mand, som bringer et lig til kirken selvfemte, og hest eller følge, hvis det følger dem. [*Grágás. Islændernes lovbog i fristatens tid*. 1. del, s. 8; 3. del, s. 7.]

[3] *Kong Christian den Femtes Norske Lov*.

[4] To uadskilleligt forbundne ting, så hvis én placeres, skal den anden også indsættes, og hvis én fjernes, skal den anden også fjernes.

[5] Betingelse, her snarere ordning.

pasning og overvågning af kirken, selv om man kunne synes, at ingen af disse dele med mindre rimelighed tilhørte den, som bor på jorden, end proprietarius selv, hvis han ikke bor der.

Noget andet drejer sig om tørveskæring, når kirken skal bygges eller repareres, eller den særlige omtanke og aktivitet, som afkræves af proprietarius derved, for det er rimeligt, at han oppebærer særlig satisfaction[1] for det hver gang, det indtræffer, efter fremlagte, rimelige regninger.

Ellers, hvad angår proprietariekirkers kogilder, så ville det, som mange vil mene, være langt mere tjenligt for vort land, hvis alle kogilder blev fuldstændig afskaffet, og landskylden til gengæld hævet.[2] Så behøvede proprietarius ikke at have nogen omsorg for dem eller deres fornyelse og forbedring, som måske ellers undertiden er vekslende.

Bonden skal så heller ikke bebyrdes med kogildeansvar og afgift, men, eftersom han selv ejer hele den besætning, som han har og lever af, så ophæves alle de ulemper og mangfoldige klager og stridigheder, som er opstået og jævnlig opstår af det andet. Og endelig skal kirken så netop ikke oparbejde noget for proprietarius under et sådant navn.

Eftersom der nu er stor forskel på kirkernes rigdom og på de conditioner,[3] som præsterne tjener under, så vil det falde langt lettere for én fornuftig mand, som har omfattende og godt kendskab dertil end mig, at udføre denne sag og fremføre specielle eksempler. Men ud fra min ringe tænkekraft forestiller jeg mig kun de mere velhavende proprietariekirker, som har 40 hundreder eller mere i jordegods, for jo rigere en kirke er, desto mere alvorligt er dette forhold.

Ellers kan alle gode proprietarii ret være ufornærmet, hvis jeg under jeres herskabs nådige patrocinium[4] udtrykker min enfoldighed, som er følgende.

1° At al frugt fra de rigere proprietariekirker opdeles i to lige store dele mellem præsten og kirken.

2° Proprietarius oppebærer årligt af kirkens andel så meget for kir-

[1] Erstatning.

[2] I marginen: Den gamle lovlige leje, nemlig 12 alen af hvert hundrede jord, kan nu dårligt anvendes i disse tider, hvor langt de fleste jorder er yderst nedslidte i forhold til, hvad de var før, så der ikke kan arbejdes for det, medmindre de blev *nedsat* til en ringere værdi.

[3] Betingelser.

[4] Gunst, beskyttelse.

kens grund, overvågning og regnskab, som han kan være skikkelig fornøjet med efter amtmandens og biskoppens tilsigelse.

3° Hvis der bliver noget overskud, lægges det til kirkens årlige portion, så den kan være gældfri over for proprietarius og i en rimelig stand. Og når det er tilfældet:

4° Så proprietarius ikke bliver for tynget af indestående portionsgæld,[1] så når den er vokset til visse, fastsatte beløb, fordeles det overskydende som anført i N° 1.

5° Alle uvisse herligheder af kirkens gods, drivtømmer, skove, rugepladser etc. tilhører proprietarius, undtagen en tredjedel af hvalstranding og halvdelen af drivtømmer, som tillægges præsten, og brug af skov til hans eget hjems behov.

Jeg forbliver med soumission.
Højædle hhh^{rer} Commissarii, Jeres herskabers, ydmyge tjener.

Sigluvík,
den 3. juli 1771.

Einar Jónsson, præst i Hvoll
og Skúmstaðir i Rangárvallasyssel[2]

Séra Jón Hannesson í Marteinstungu skrifar um húsaga og leiðir til viðreisnar landinu 11.5.1771. Lit. Gg. N° 3.

Pastor Jón Hannesson i Marteinstunga skriver om hustugt og måder til at genrejse landet 11.5.1771. Lit. Gg. N° 3.

ÞÍ. Rtk. D3/4–34.
Innsigli/*segl*; Innskráð/*indskrevet* 3.8.1771.

Áritun/*påskrift*: N° 3; Velædla, velbyrdugum. Velædla, háviisum. Velædla, háfornemme herrum Land-Commissariis a Jslande; L. S.

[1] Dvs. kirkens gæld.
[2] Einar Jónsson (1723–1785), præst, Sigluvík, Vestur-Landeyjar, Rang.

Veleðla, velbyrðugi!
Veleðla, hávísi!
Veleðla háfornemme!
Hærstvirðandi hhr. Commissarii!

Fyrir yður veleðla hhr. Commissarii hefi ég að andraga eftirfylgjandi fáa pósta.

1° Húsagaskortinn, er ég meina ei hina síðstu orðsök til míns kæra föðurlands tærandi sjúkdóms. Þeir meðal fárra sem vit eður vilja hafa að leiðrétta nokkuð til landsins betrunar fá oftast ekkert framkvæmt sökum óvilja og óhlýðni þeirra undirhafandi. Bændur eru og nauðatregir og áræðislausir að taka fyrir sig nokkur ný og nytsamleg störf, þó þar til séu áminntir með orðum og eftirdæmum. Hjúanna vanart og óhlýðni undirþrykkir sumra bænda girnd til nýrra og nytsamlegra atburða, sem ei láta sig brúka til annarra starfa en þau vanist hafa og vilja sjálf gjöra, en megi þau ei sjálfráð lifa, haldast þau varla heilt árið.

Til eftirdæmis upp á atburðaleysi bænda færi ég einasta kálgarðafæð, langt er þó síðan þeirra dýrkun var uppáboðin. Í 3ur mínum fólkríku sóknum finnast alleinasta 5 kálgarðar. Einn bóndi í mínum sóknum forþénar stórt hrós fyrir sinn kálgarð, nefnilega Eyjúlfur Jónsson á Brekkum. Ég byrjaði ei heldur fyrr búskap en ég stiftaði kálgarð, er færði mér forundrunarlegan ávöxt á fyrsta ári, svo og hefi ég hvatt mína sóknarbændur að gjöra hið sama, haldið mikið út af búdrýgendum og heilnæmi káls, líka svo tracterað þá á kálgrautum. En æ, því verr, kálgarðar fjölga þó lítið. Hjúin vilja ei heldur framar þekkja kál fyrir mat en fóðurgras í túni og úthaga. Það fékk ég reynt meðan ég bjó ógiftur.

En þá kona mín var komin og heyrði fólk okkar kveða illa að káli og kalla óæti, lést hún ei skyldi bjóða það neinum utan sér og bónda sínum og lést helst vilja við mættum einsömul að því búa. En sem haust var komið, gjörir hún eitt sinn góðan rétt af káli og ber fyrir okkur. Gaf hún þá lítið til smekks þeim er þiggja vildu, en lést ei mundi oft svo örlát á þetta. Smám saman er fólk farið að óska það fengi kálgraut, en þess girnd var lengi vel ekki að öllu fullnægt, þar til það mátti sjálft opinbera að öðrum mat framar kysi. Sömu aðferð höfum við brúkað með súru- og fardagakál. Þessa og þvílíka aðferð hefi ég ráðlagt góðum

bændum að láta konur sínar brúka þá kálráð hefðu. En þar svo fáir bændur láta sér segjast við kóngl. Maj^tis allra náðugustu skipanir, annarra eftirdæmi og ummæli, hefi ég þenkt að fyrirstilla yður veleðla hhr. Commissarii hvort ei þækti gjörlegt að befala á ný kálgarðabygging og dýrkun, sem ferðugri[1] skyldu innan viss tíma, undir rigtugt rannsak hvort eftirlifað er, og viðliggjandi sektir ef nokkur þverskallast. En prestum og bændum, er vita rétta aðferð, tilhaldist að undirvísa hinum um kálgarðsstæði etc. etc.

Þá kynni og sýnast gjörlegt að fyrirbjóða ónauðsynleg vistaskipti, en determinera[2] hjúanna kost og kaup um árið, en svo þau[3] hefðu fyrir nokkru að gangast í þess stað sem þau missa sín fríheit að vistast úr einni vist í aðra. Skyldi þeirra húsbændum tilhaldast, eftir því sem efni hafa, að gefa trúum þénurum nokkra þarflega fémuni þá þeir giftast, auk árlegra launa, en dugandi hreppstjórum tilhaldist að hafa góða aðgætur hvort bændur og hjú gjöra hvað hvörjum tilkemur, fyrir utan það sem presturinn gjörir í árlegum húsvitjunum.

2° Yfir tíundargjörð kann ég ekki þegja og veit ei á að giska hvað mikill afdráttur alla viðkomendur skeður af rangri tíundargjörð. Bændur tíunda hér í sýslu og sveit (svo vítt ég til veit) sem sjálfum þeim gott sýnist. Fáir (máski) viti það réttasta en margir gjöra verr en vita, því þá ég hefi heyrt þá telja fram til skatts og tíundar fémuni sína, undanfella þeir svo mikið sem þeim líst. Exempli gratia,[4] meðan sauðféð stóð í blóma og bændur áttu 100 til 160 fjár roskið, 5, 6, 7 à 8 kýr, 15 til 20 tamda hesta og hross, auk lamba, geldnauta, unghrossa, peninga, búsafleyfa etc., tíunduðu þeir 6, 7 til 12 hndr. Hefur svo tíundin við sauðfækkunina merkilega niðurstigið. Hér við bætist, engin klausturs-, biskupsstóls-, kirkna- og beneficiijarðir eru hér tíundaðar nokkri tíund, svo ég viti. Þetta að forbetra held ég gjörlegt að visst tíundarform sé fyrirskrifað upp á fríða og dauða hluti, hvörjir og hvað mikið tíundast skuli, og hreppstjórum hvörrar sveitar fastlega tilhaldið, svo vel að ganga undan öðrum með réttri tíundargjörð, sem og eftirsjá grandgæfilega að bændur og búendur gjöri rétta tíund. Item að allar

[1] Ferðugur. Tilbúinn eða fullbúinn. Danska *færdig*.
[2] Ákvarða.
[3] *Hjúin* yfirstrikað.
[4] Til dæmis.

jarðir séu tíundaðar til allra viðkomenda eftir kóngl. Maj^tis allra náðugustu forordningu.

3° Það er algengt að fólk kemur hér úr öðrum sýslum og sveitum betlandi fyrir utan attest og fer héðan á líkan hátt, sumir ósjúkir, fyrir leti og ómennsku sakir sumir, en eiga velefnaða náunga,[1] nokkrir og sjálfbjarga og efnagóðir. Þetta er stór óregla þvert á móti húsagaforordningunni[2] sem þyrfti ítrekast og fyrirbyggja fríheita lausaumferð.

4° Matarhæfið óorðulegt og óhóflegt. Með forsómun maturta meina ég ei alllitla ef ei helstu orðsök til gengilegustu sjúkdóma í þessari sveit, nefnilega skyrbjúgssótta og blóðteppu hjá flestöllu ungu kvenfólki. Það síðara máski ei alllítið orðsaki þeirra vani að ganga berum fótum vetur og sumar í kulda, vatni og krapi, fyrir hvörju ég hefi rækilega tekið vara og áminnt, við lélegheit húsbændur að láta slíkt ei viðgangast. Máski það fyndist fyrir gott að einn landphysicus útgæfi eina íslenska bók sem kenndi að fyrirbyggja og lækna þessa sjúkdóma hvað auðveldlegast, með vissu matarhæfi maturta og annarra grasa brúkun.

5° Málnytugagn fordjarfar ei alllítið of mikill og óþarflegur hrossafjöldi í heimahögum sem nauðsynlega þyrfti fyrirbyggjast.

6° Órækt í túnum orðsakast mikið af því að mykjuhaugar eru hafðir til eldiviðar, þar önnur ráð eru með meira ómaki, nefnilega að taka mó úr jörð sem í minni sveit yfir allt forsómast. Ég einn og sr. Þórður sál. í Kálfholti[3] höfum árlega látið taka mó, sem tíðkanlegt hefur verið hér í fyrndinni (það sé ég á gömlum mógröfum). Satt er það, hér hefi ég ei fundið rétt góðan mó, því ollir sandur í jörðinni af tíðum spýjum úr fjallinu Heklu. Ég hefi fundið hér í jörðinni 8 og 9 sandlög hálfrar og heillrar páltorfuþykkt[4] í 7 al. djúpum gröfum. Þetta gjörir að sönnu erfiðið þyngra og úrgangssamari móinn. En hér við má þó mykjuhaugana spara til túnanna. Það er og mikið betra að bera mykjuna í klíning[5] (eins og ég hefi látið gjöra og margir hafa eftir hermt) en í hreytitað.[6] Túnið forbetrast 10 sinnum meir við klíninginn

[1] Ættingja.
[2] *Lovsamling for Island* II, s. 605–620 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746).
[3] Þórður Sveinsson (1727–1770), prestur í Kálfholti, Holtamannahreppur, Rang. 1759–1770.
[4] Páltorfa. Torfa stungin með páli (skóflu).
[5] Litlar mykjuflögur bornar á þýfi en síðan teknar og þurrkaðar til eldsneytis.
[6] Mykja sem kastað er til áburðar og mulin síðar.

en hreytitaðið. Því skyldi mó taka þar mögulegt er, ella bera eldiviðinn til klínings, þar sem endilega verður að brenna mykju.

7° Selstöður aflagðar þyrftu nauðsynlega að upptakast, tún slétt gjörast og görðum umhverfis hlaða, vatni veita á þurr engi en af þeim votu. 20, 40 til 50 hesta heys hafa mér árlega gefist fyrir eins manns verk í 7 daga, er skar og stakk skurð í vott engjapláts. Þetta og þvílíkt held ég settist best í stand með svo móti að jarðareigendur og umboðsmenn hefðu það í byggingarskilmálum við bændur en forsómunina útbyggingarsök. Því það kennir sorgleg reynsla að jafnvel háar skipanir aktast að öngvu utan straff sé að óttast.

8° Það er hryggilegt að vita hvað mikið peningatjón og heilsuspilling brennivín gjörir íslenskum auk stórrar óvirðingar oftlega þar af rísandi. Ég vildi óska brennivín flyttist ei til Íslands nema af skornasta skammti og til öngra seljast utan læknara, er framvísa kunna rigtugu atteste að vit og leyfi hafi að höndla með læknisdóma. Síðst vildi ég brennivín mætti brúkast til brúðlaupa og erfisdrykkju. En vel þækti mér fallið að efnagott fólk fyndi sína skyldu við að betala til vor prestanna nokkuð lítið fyrir extraverk. Það gjörði og almúganum peningaspörun ef hann fengi þau fríheit að hans trúlofun til ektaskapar og samanvígslu mætti undir eitt fram fara, þeim fátæku gratis, en efnugir fyrir 1 og ½ rd. útlag til einhvörrar nytsemdar.

9° Ef tóbaksfabriqve mætti hér í landi og hvörri sýslu innréttast, sparaðist mikið til almennings besta sem annars tapast.

Til þess 7da pósts vildi ég hafa fært hér almenna forsómun að forbetra ófæraengi og keldur sem auðveldlega má ske með hægu ómaki og litlum kostnaði.

10° Prjónlesreikningur[1] í sláturkaupstöðum er þessari sveit, síðan fé er ei að missa, yfrið skaðlegur öllum þeim sem ei geta betalað þangað allt í fiski. Að kaupstaðarvara sé uppsett móti peningum er og mjög órímilegt, heldur í sláturkaupstöðum en skreiðakaupstöðum.

Þetta allt óska ég þér innsjáið sjálfir best með yðar háu fornuft hverninn hér verði lagfæring á gjörð. Ég forblíf með stærstu virðingu.

[1] Reikningur þar sem verðlag kaupstaðarvöru miðast við að greitt sé með landbúnaðarafurðum, öfugt við fiskireikning þar sem verðlag miðast við að greitt sé með sjávarafurðum.

Veleðla hhr. Commissariorum, auðmjúkasti þénari.

Marteinstungu í Holtum,
innan Rangárvallasýslu,
d. 11. Maj 1771.

Jón Hannesson, prestur
til Haga-, Árbæjar- og
Marteinstungukirknasafnaða[1]

* * *

[Oversættelse 2015]

Velædle, velbyrdige!
Velædle, højvise!
Velædle højfornemme!
Højstrespekterede hhr. Commissarii!

For Deres velædle hhr. Commissarii skal jeg andrage følgende få punkter.

1° Manglen på hustugt er, mener jeg, ikke den ringeste årsag til mit kære fædrelands tærende sygdom. De få blandt os, som har forstand eller vilje til at rette noget til forbedring for landet, kan oftest ikke gennemføre noget på grund af de undergivnes uvilje og ulydighed. Bønder er også meget uvillige og mangler mod til at påtage sig nogle nye og nyttige sysler, selv om de opfordres til det med ord og eksempler. Tyendets vanartethed og ulydighed underkuer nogle bønders lyst til nye og nyttige initiativer, for de lader sig bruge ikke til andet arbejde, end de har vænnet sig til og selv vil udføre, og hvis de ikke lever efter eget hoved, holder de knapt nok hele året ud.

Som eksempel på bøndernes mangel på initiativ nævner jeg blot manglen på kålgårde, selv om det er længe siden, den dyrkning blev påbudt. I mine tre tæt bebyggede sogne findes der kun 5 kålgårde. Én bonde i mine sogne fortjener stor ros for sin kålgård, nemlig Eyjúlfur Jónsson på Brekkur. Jeg var knapt nok begyndt at være bonde, før jeg anlagde en kålgård, som bragte mig forunderlig afgrøde fra det første år, og jeg har også opfordret bønderne i mine sogne til at gøre det samme, gjort meget ud af udbyttefordelene og sundheden ved kål, og jeg har også trakteret dem med kålgrød. Men stadigvæk, desværre,

[1] Jón Hannesson (1735–1808) prestur, Marteinstunga, Holtamannahreppur, Rang.

bliver der kun langsomt flere kålgårde. Tyendet vil heller ikke rigtig anerkende, at kål er mad mere end fodergræs i hjemmemark og udmark. Det fik jeg erfaring for, mens jeg levede ugift.

Men da min kone var kommet og hørte, hvordan vores folk talte ondt om kål og kaldte det uspiseligt, sagde hun, at hun kun ville tilbyde det til sig selv og sin mand, og sagde, at hun helst ville have, at vi fik det for os selv. Men da det blev efterår, laver hun en gang en god ret af kål og serverer den for os. Hun gav så en smule som smagsprøve til dem, som ville have noget, men sagde, at hun ikke ville være så rundhåndet med det tit. Lidt efter lidt er folk begyndt at bede om at få kålgrød, men deres lyst til det blev ikke længe fuldt ud opfyldt, før de selv måtte indrømme, at de hellere ville have den end anden mad. Den samme fremgangsmåde har vi brugt med syre og skræppe. Denne og lignende metoder har jeg rådet gode bønder til at lade deres koner bruge, når de havde kål nok. Men eftersom så få bønder er modtagelige for kongelig Majestæts allernådigste forordninger, andres eksempler og udtalelser, har jeg tænkt mig at foreslå Deres velædle hhr. Commissarii, om det ikke ville være muligt at på ny at befale anlæggelse af kålgårde og dyrkning af kål, som skulle være færdige inden en vis tid under ordentligt tilsyn af, om det efterleves, og med pålæg om bøder, hvis nogen er trodsige. Og præster og bønder, som kender den rigtige fremgangsmåde, får pligt til at undervise de andre om placering af kålgårde etc. etc.

Så kunne det også forekomme muligt at forbyde, at man unødvendigt skifter plads, og bestemmer tyendets vilkår og løn for året, men dog således at de havde noget at stræbe efter, i stedet for at de mister deres frihed til at gå fra en plads til en anden. Det skulle pålægges deres husbønder i det omfang, de har råd, foruden den årlige løn at give tro tjenere nogle nødvendige ejendele,[1] når de gifter sig, og det skal pålægges ordentlige repstyrere, at de følger nøje med i, om bønder og tyende gør, hvad der passer sig for begge parter, ud over hvad præsten gør i de årlige husbesøg.

2° Om opgørelse af tiende kan jeg ikke tie stille, og jeg ved ikke skønsmæssigt, hvor stor skade der sker for alle vedkommende ved for-

[1] Den islandske udgave af brevet anvender ordet *fémunir*, som kan henvise til så forskellige ting som husgeråd, kreaturer og rede penge.

kert opgørelse af tiende. Bønder her i syslet og på egnen betaler (så vidt jeg ved), hvad de selv synes er passende. Få (måske) kender det rigtigste, og mange gør værre, end de selv ved, for når jeg har hørt dem beregne deres skat, og når de opregner deres formue, undlader de lige så meget, som de synes. Exempli gratia:[1] Mens fårene stod i blomst, og bønderne ejede 100 til 160 voksne får, 5, 6, 7 til 8 køer, 15 til 20 tæmmede heste og hopper, foruden lam, stude, plage, penge, overskud af driften etc., opgav de 6, 7 til 12 hundreder til tiende. Tienderne er så gået betydelig ned ved tabet af får. Hertil kommer, at ingen kloster-, bispesæde-, kirke- og beneficiijorder mig bekendt her belægges med nogen form for tiende. At forbedre dette anser jeg for muligt, ved at der foreskrives en vis form for tiende for levende og døde ting, hvilke og hvor meget der skal betales i tiende, og at det pålægges repstyrerne i hver enkelt egn omhyggeligt, at de foregår andre med korrekt opgørelse af tiende, og ligeledes kontrollerer, at bønder og husmænd beregner tiende rigtigt. Item at alle jorder belægges tiende til alle vedkommende efter kongelig Majestæts allernådigste forordning.

3° Det er almindeligt, at folk kommer her fra andre sysler og egne for at tigge uden attest. Og rejser herfra på samme måde, nogle [er] raske, nogle dovne og mangler viljestyrke, men har velhavende slægtninge, og andre [er] selvhjulpne og bemidlede. Dette er en stor uorden imod hustugtforordningen,[2] som burde gentages og forebygge frihed til løsgængeri.

4° Kostvanerne er uordentlige og umådeholdne. Med forsømmelse af grøntsager mener jeg, at der er en ganske stor om ikke den vigtigste årsag til de almindeligste sygdomme her på egnen, nemlig skørbug og forstyrret blødning hos næsten alle unge kvinder. Det sidste forårsages måske en hel del af deres vane med at gå med bare ben vinter og sommer i kulde, vand og tøsne. Hvilket jeg omhyggeligt ved lejlighed har advaret husbønder mod og påmindet om ikke at lade noget sådant finde sted. Måske kunne det være godt, hvis en landfysikus udgav en islandsk bog, som lærte folk at forebygge og helbrede disse sygdomme på den nemmeste måde med visse kostvaner med grøntsager og brug af andre urter.

[1] For eksempel.

[2] *Lovsamling for Island* II, s. 605–620 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746).

5° Mælkeydelsen fordærves ofte af en for stor og unødvendig mængde heste på hjemmemarkerne, hvilket burde forebygges.

6° Misvækst i hjemmemarkerne forårsages i høj grad af, at man bruger møddingerne som brændsel, eftersom andre udveje kræver mere besvær, nemlig at tage tørv i jorden, hvilket forsømmes overalt på min egn. Kun jeg og afdøde hr. Þórður i Kálfholt[1] har ladet tage tørv årligt, hvilket har været almindeligt her i gamle dage (det ser jeg af gamle tørvegrave). Det er sandt, at jeg her ikke har fundet ret god tørv, hvilket skyldes sand i jorden fra mange udbrud fra bjerget Hekla. Jeg har her i jorden fundet 8 til 9 sandlag af et halvt til et helt spadestiks tykkelse i 7 alen dybe grave. Dette gør sandelig arbejdet hårdere og tørven mere spildholdig. Men her kan man dog spare møddingerne til hjemmemarkerne. Det er også meget bedre at sprede møddingmøget som små flager (som jeg har ladet gøre det, og mange har efterlignet), end som malet møg. Hjemmemarken bliver 10 gange mere forbedret ved de små flager end ved det malede møg. Derfor bør man tage tørv, hvor det er muligt, eller gøde først med brændslet som små flager, hvis man endelig er nødt til at brænde møg.

7° Sætere er opgivet. De skulle nødvendigvis genindføres, hjemmemarker gøres jævne, og der skal bygges gærder omkring dem, vand skal ledes til tørre enge og væk fra de fugtige. Jeg har årligt fået 20, 40 til 50 heste hø for én mands arbejde i 7 dage, som skar og gravede en grøft på en fugtig eng. Dette og lignende, tror jeg, indføres bedst, ved at jordernes ejere og deres ombudsmænd indsatte det i fæstebetingelserne til bønderne, og at en forsømmelse kostede forvisning. For sørgelig erfaring lærer os, at selv højlydte ordrer på ingen måde agtes, medmindre der er frygt for straf.

8° Det er sørgeligt at vide, hvor stort pengetab og ødelagt helbred brændevin skaber for islændinge, foruden den store mangel på respekt, der følger af det. Jeg ville ønske, at brændevin ikke kom til Island undtagen i yderst begrænset omfang og ikke blev solgt til andre end læger, som kan fremvise rigtig attest på, at de har forstand og tilladelse til at omgås lægemidler. Jeg ville mindst af alt ønske, at brændevin blev brugt ved bryllupper og gravøl. Men jeg ville synes, at det var velan-

[1] Þórður Sveinsson (1727–1770), præst i Kálfholt, Holtamannahreppur, Rang. 1759–1770.

bragt, hvis velstående mennesker ville se deres pligt i at betale lidt ekstra til os præster for ekstraarbejder. Det ville også spare penge for almuen, hvis den fik de friheder, at forlovelse til ægteskab og vielse kunne foregå under ét, gratis for de fattige, og 1 og ½ rigsdalers udlæg for velstående til nogen nytte.

9° Hvis der kunne [være] en tobaksfabriqve her i landet og indrettes i hvert syssel, ville der blive sparet meget til almuens bedste, som ellers går tabt.

Til det 7de punkt ville jeg her have anført den almene forsømmelse af at forbedre ufremkommelige enge og mosehuller, hvilket let kan ske med ringe besvær og få udgifter.

10° Strikvareregning[1] i slagtekøbstæder er på denne egn, efter at der ikke er nogle får at miste, yderst skadelig for alle dem, som ikke kan betale alt dertil i fisk. At købstadsvarer tilbydes mod penge er også meget urimeligt, såvel i slagtekøbstæder som i tørfiskkøbstæder.

Alt dette vil jeg ønske, at De selv bedst indser med Deres høje fornuft, hvordan det kan ordnes. Jeg forbliver med største respekt.

De velædle hhr. Commissariorum, ydmygste tjener.

Marteinstunga i Holt	Jón Hannesson, præst
i Rangárvallasyssel,	i Hagi, Árbær og
den 11. maj 1771.	Marteinstunga kirkers sogne[2]

[1] En regning, hvor værdien på handelsvarer sættes ud fra, at der betales med landbrugsprodukter, i modsætning til fiskeregning, hvor værdien sættes ud fra, at der betales med produkter fra fiskeriet.

[2] Jón Hannesson (1735–1808), præst, Marteinstunga, Holtamannahreppur, Rang.

Árnessýsla

Árnessyssel

© 2003–2016 Landmælingar Íslands / Þjóðskjalasafn Íslands.

Árnessýsla 1703 · *Árnessyssel 1703*

Sýslumörk, hreppamörk og heiti hreppa eins og þau voru árið 1703, byggð á manntalinu 1703. / *Sysselgrænser, grænser mellem repper og reppernes navne, som de var i 1703 ifølge folketællingen fra 1703.*

Heimild · *kilde*: *Manntal á Íslandi árið 1703. Tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín, ásamt manntali 1729 í þrem sýslum*. Þorsteinn Þorsteinsson sá um útg. Reykjavík 1924–1947.

Kortagerð · *kort*: Björk Ingimundardóttir, Benedikt Jónsson og Egill Baldursson.

Séra Halldór Finnsson og séra Jón Teitsson í Gaulverjabæ skrifa um bjargræðisvegina 9.11.1770. Lit. F.

Provst Halldór Finnsson og pastor Jón Teitsson i Gaulverjabær skriver om næringsvejene 9.11.1770. Lit. F.

ÞÍ. Rtk. D3/1–17.
Innskráð/*indskrevet* 15.11.1770.

Áritun/*påskrift*: Annamet d. 15de Nov. 1770; Arnæss Syssel; Lit. F.

Höyædle og velbyrdige!
Velædle, höy- og velvise!
Kongel. Majets Oberlandcommissarius!
Og Medcommissarii udi Island!
Höystærede herrer!

I fölge dend allernaadigste forordning af 15de Maji 1770 og hands höyædle höyærværdigheds hr. biskop Finnur Jonsens intimation[1] til geistligheden i Skalholtstift dat. 30. Julii,[2] har vii den ære at insinuere[3] fölgende poster til deres höyfornuftige betænkning.

1° Det synes i fremtiiden at ville blive til landets conservation og bedre opkomst, om fiskeriet kunde sættes i bedre stand. Mand har i

[1] Tilkendegivelse.

[2] Finnst ekki, en sjá bréf Halldórs Finnssonar prófasts til presta í Árnessýslu um sama efni, 30.7.1770. Það er prentað hér framar í þessari útgáfu, s. 113–114. *ÞÍ*. Skjalasöfn presta. Mosfell í Grímsnesi. CD/1. Endurritabók 1746–1785. / *Er ikke fundet, men se provst Halldór Finnssons brev til præsterne i Árnessyssel om samme emne, 30.7.1770. Det er trykt tidligere i denne udgivelse, s. 115–116.* ÞÍ. *Skjalasöfn presta. Mosfell í Grímsnesi. CD/1. Endurritabók 1746–1785.*

[3] Indgive.

mange aar observeret, at fisken gaaer sidligere[1] til landet om foraaret, end tilforn er skeet, saa at nu i nogle aar har fiskeriet snart ikke været længre end 2 eller 3 ugers tid, efftersom det gamle saakaldede vertidelok[2] alle tider tager ende paa denne kant af landet den 12te Maji. Det var derfor at önske, at fisketiiden blev forlængt til fardage[3] eller til sidst i Maji. Og da tjenistefolkes skifftedag just indfalder den 14de Maji, da kunde den uden vedkommendes og især fiskebaadernes skade nedsettes til 8 dage for den almindelige flöttedag, som alltid er fredagen mellem den 31. Maji og 6. Junji.

2° Det vil og tjene til fiskeriets forbedring og bondens opkomst, om de store ogsaa meget slet bygte baader 15, 14, 12 og 10 mand kunde bygges lettere og beqvemmere, hvilke af lige storhed ikke behövede over 6 à 7 hausettere,[4] hvilke skulle oplæres til fiskeriet og sejladsen, som skulle lette arbejdet. Formandslön kunde være ikke faste og visse effter praxi fra 1 rd. til 4re efter baadernes storhed, men i proportion af fiskeriet, nemlig 4 mk. for 1 hndr. löt, 8 mk. for 2 hndr. og ikke derover, da formanden har andre accidentier[5] over hausetterne undergifft, eller leje for hus og lod den [sa]mme, nemlig 4re til 8te mk. Hertil tjener og, at den kongel. allernaadigste anordning af 28de Febr. 1758[6] bliver nöjere i alle dens articler observeret, end hidtil sket er.

3° Det syntes önskeligt, om den saare fattige arbejdende kunde nyde nogen hjelp fremfor andre af de fattiges penge. Især burdte fattiges forstandere see derhen, at blot fattige bönder kunde faae deraf understöttelse for at udreedes til fiskeriet, da bemelte forstandere derimoed burdte have myndighed at paalegge de lade og skjödeslöse, som ikke ville söge fiskeriet, en mulct til de fattige.

1 Sidigere, dvs. senere.

2 Afslutning på fangstsæsonen. Islandsk *vertíðarlok*.

3 Fardagar. Fjórir fyrstu dagarnir í sjöundu viku sumars, sem hefst á bilinu 31. maí til 6. júní, nefndust fardagar. Þá áttu ábúendaskipti að fara fram. / *Fardage. De første fire dage i den syvende uge af sommeren, som begynder 31. maj til 6. juni. Her skulle fæstere skifte gård. Islandsk* fardagar.

4 Sømænd. Islandsk *hásetar*.

5 Indtægter.

6 *Lovsamling for Island* III, s. 291–295 (Reskript til Amtmand Magnus Gislason, ang. Fiskeriets Drift i Island, 28.2.1758).

4° Af alle moralske forhindringer til landets velstand er ingen större, ingen almindeligere end mangel af retskaffen education[1] og subordination[2] i husstanden. Til at see den i nogen maade retableret var höystnödvendigt, at ingen börn flakkede fra et syssel til et andet. Saa vigtigt dette onde er, saa store motiver burdte der opfindes for at forebygge det. Og saa stor uorden det end gjör, naar voxne personer gaae omkring at betle, da dog hvert et sogn burdte underholde sine fattige, saa er det dog en langt större og stedse varende ulykke, naar de unge, som altiid burdte være paa et stæd til education, ikke faa bedre opdragelse end saa.

5° Blev mindre brændevin fört her til landet, vilde det politiske tilstand derved meget conserveres, og den moralske især forbedres.

6° Det er ved adskillige kongel. forordninger bleven befalet og har virkelig været her i landet i brug siden reformationen, at hver boesat og formuende mand har offret[3] til de 3 store höjtider. Men er siden ved tiidens længde liidt efter liidt kommen af brug, men burdte igjen introduceres i det ringeste saa, at alle de, som have nogen vis lön, og proprietairs tillige med de riigeste bönder vare pligtige at give noget hver, efter sin gode villje og hjertelav.

7° Saa önskeligt som det var, at agerdyrkningen ved det nye agerdyrkningsselskab[4] maatte komme i stand her i landet, saa om det ikke kunde straxen bringes til nogen virkelighed, kunde dog nogle plove blive höystnödvendige til at forbedre især de saakaldede tune, som græsmarkene i almindelighed, naar hvert sogn i det ringeste blev forsynet med een plov.

8° Det er unægteligt, at bonden har hafft stor fordeel af kaalhaver, hvorved kand spares i det mindste halvparten af saa meget meel, som mand ellers maae tilhandle sig fra kjöbstæden. Nu har mand formedelst mangel af kaalfröe seet sig nödsaget at holde op dermed. Det var derfor nödvendigt, at grönkaal, hviidkaal, næpefröe,[5] roer og potacer[6] blev

[1] Uddannelse.
[2] Underkastelse, lydighed.
[3] Donere til præsterne.
[4] Íslenska akuryrkjufélagið 1770–1777. / *Det Islandske Agerdyrkningsselskab 1770–1777*.
[5] Majroefrø. Islandsk *næpufræ*.
[6] Gulrófur og kartöflur. / *Kålroer og kartofler*.

een handelsvare, som de handlende vare pligtige at före aarlig til landet, og indbyggerne siden uden forsömmelse at benytte til sin husholdning.

9° Dend gamle iislandske tiendemaade af lösegods er ikke eeneste absurd fra andre landes love og praxi, men endog til tiendetagernes og især clericiets[1] nachdeel,[2] hvorfore det ville tjene til præstekaldernes og clericiets elendige vilkaars forbedring, at den danske og norske tiendemaade blev introduceret. Og at ligesom proprietairs jordegods saa maatte og efter de gamle kongelige anordninger Kongens, bispestolernes, kloster- og kirkejorder tiendes, hvor de ligger i.

10° Det er ikke uden aarsag, at mand besværger sig over dend endnu vedvarende aarlige tugthusto[ld], hvilken endog de fattigste præster, naar sysselmænd og andre verdslige af deres anseeligere gager skaanes, maae yde af deres ringe indkomster, da mand haaber efter saa mange aar, tugthuset maatte have een anseelig casse, og at tugthuslemmer ikke burde omvakle hids og her undertiden som frie folk. Og ligeleedes lösgjængere ere ligesaa mange nu som tilforn, at mand kand heraf fornemme gandske liden nytte for publicum.

11° Saa ret og billigt som det er, at fattige og friske folk ikke hindres fra ægteskab for at formeere folkemængden i saadan et stort land, saa nödvendigt er det, at landets jævne og slette græsmarker og lange dalestrækninger, som have jord og græs, hvori enda kunde bygges nogle smaae kirkesogner, kunde og skulle bygges. Og jorden dyrkes og forbedres med gjerder, gröfter og dig[er]. Da i mangel af disse nödvendige anstalter og boejorder unge giffte folk offte ligger ledigt i tomme sandhuse, og deres börn vennes til orkeslöshed, og derfor at blive unyttig byrde for landet. De, som bygge huse paa saadanne ubygte og udyrkede marker, kand og med billighed blive skat og landskyld frie i 3 à 4 aar.

12° Det er bekjendt, at store og smaae elver gaae i adskillige stæder paa marker og enge til stor skade, ligesom reignvand i mangel af gröfter og diger, hvilket meget kunde forebygges, dersom sysselmændene ville tilholde almuen at arbejde paa gjerder, diger, gröfter, og vejenes höynödvendig forbedring, aarlig og uden forsömmelse.

[1] Kleresiets, dvs. præstestandens.
[2] Ulempe.

13° Kand det ikke finde bifald, at resten af de i fleste landets herreder af qvægsygen inficerede faar skulle ödelægges, hvilket vii holder höystnödvendigt og det eeneste hjelpemiddel til forbedring, og at de samme herreder maatte siden udi 3 aar staae öde, og deres faarehuse opbrændes. Saa vil det blive nödvendigt at forbyde handelskindenes bortflöttelse fra landet, men at der skulle indrettes garvermöller for at bereede allslags skind til klæder, skoe og stövler.

14° Om her kunde indrettes kjöbstæder, manufacturer, frihandel, item skaffes houkkerter til fiskerie og hvalefangst, som vii meene saavel umistelige som muelige media til landets opkomst, overlade vii til höyere betænkning. Og paastaae, at hvis der ikke manglede den rette og muelige adfært i fiskeriet, selhunde-, laxe- og silungefangsten,[1] saa ville landet föde meget beder sine börn, end det skeer, og Guds velsignelse, som ligger allevegne i og uden for landet, blive kjendeligere til hands lof og priis.

15° Hertil tjener, at de nödvendigste oeconomiens regler og rudimenta[2] bleve i scholerne traderede[3] ungdommen til forsmag og övelse i fremtiden, hvorved almuen siden kunde ved alle lejligheder især af præsterne informeres, opmuntres og vejviises.

Vii forblive med störste höyagtelse.

Datum Gölveriebai,[4] d. 9de Novembr. 1770.	Höyædle og velbyrdige herre Velædle höy- og velviise herrer Deres ydmygste tjenere
Halldor Finnsen provst udi Arnessyssel[5]	Jon Teitson sognepræst til Gölveriebai og Stoxöre[6]

1 Ørredfangsten.

2 Elementære principper.

3 Overgive.

4 Gaulverjabær, Bæjarhreppur, Árn.

5 Halldór Finnsson (1736–1814), prófastur / *provst*, Skálholt, Biskupstungur, Árn., 1767–1775, prófastur í Hítardal í Mýrasýslu / *provst i Hítardalur, Mýrasyssel* 1775–1799.

6 Jón Teitsson (1716–1781), prestur / *præst*, Gaulverjabær, Bæjarhreppur og Stokkseyri, Stokkseyrarhreppur, Árn., prófastur í Árnessýslu / *provst i Árnessyssel* 1775–1780, biskup á Hólum / *biskop på Hólar* 1780–1781.

Séra Páll Högnason á Torfastöðum skrifar um óhentugt fyrirkomulag á sóknarskipan 22.7.1771. Lit. Hh. N° 1.

Pastor Páll Högnason på Torfastaðir skriver om ubekvem afgrænsning af sogne 22.7.1771. Lit. Hh. N° 1.

ÞÍ. Rtk. D3/5–1.
Innskráð/*indskrevet* 26.7.1771.

Áritun/*påskrift*: Jndkommen d. 26. July; Lit. Hh. N° 1; Arnæss Syssel.

Veleðla og velbyrðigi!
Veleðla, há- og velvísir!
Allra náðugast tilskikkuðu Landcommissarii á Íslandi!

Þar mér er af háyfirvaldinu, ifölge þeirrar á næstliðna sumri hingað í land inngefna kóngl. forordningar, befalað að ég skuli svo vel sem aðrir gefa til kynna mína þanka um það sem ég meina kunni að péna til forbetrunar, bæði í geistlegri og verslegri oeconomie. Þá til að sýna mína allra undirdánugustu hlýðni við hans kóngl. Maj[ts] og háttnefnda yfirvalds befalning, vildi ég ei forsóma svo gott tækifæri til að gefa yður veleðla hr. hr. hr. Commissarij mína sannferðuga undirrétting um óhentuga situation þriggja kirkna og þar af fljótandi stóran örðugleika þeirra sókna sem mér er tiltrúað að þjóna.

Kirknanna situation er svoleiðis háttað að ein stendur neðst í Eystri-Tungusporði, nefnilega Bræðratungukirkja. Önnur efst til fjalla í Ytri- eða Vestri-Tungu, nefnilega Haukadalskirkja. Og þriðja, nefnilega Torfastaðakirkja, nærri neðst og þétt við Skálholtssókn í þeirri sömu Ytri-Tungu, svo hvör kirkja stendur á sinnar sóknar enda. Eftir miðjum þessum sóknum rennur eitt stórvatn sem kallað er Tungufljót, yfir hvört presturinn aleinn verður að sækja svo oft sem messa á í Bræðratungu og gegna svo vel þeirrar kirkju sem helmings af Haukadalssóknar nauðsynjum. En á nefndu fljóti eru einasta tvö vöð og þau ei fyrr en upp í Haukadalssókn, hvör þó eru slæm og oft ófær, svo þó

presturinn vilji ætla upp á þau má hann snúa aftur með óforsýslað erindi, þá hann er búinn að ríða þangað krók að heiman frá sér fyrir víst eina mílu, og er þá naumast búinn að hálfna veginn að Bræðratungukirkju.

En á öllu þessu fljóti er engin ferja nema í einum stað niðri í Skálholtssókn, því þó ferja hafi verið öðru hvörju á Króki í Tungusókn hefur það gengið mikið stopult. Svo sem ár hefur þar verið ferjulaust, svo sem nú er, og presturinn hefur mátt endilega fara upp á vöðum,[1] eður kaupa sér ferju í Skálholtssókn hvar fljótið á vetrardag er oft svo ófært að ekki verður þar á ferju yfirkomist og menn mega jafnnærir aftur snúa.

Yfir þetta sama fljót verður og að sækja, og það oftlega ei án stórrar lífshættu helmingur Haukadalskirkjusóknar sem liggur fyrir austan fljótið. Og oftlega má fólkið jafnnært frá því aftur snúa sökum jöklahlaups og vatnavaxta á sumrum og jakaferða og upphlaups á vetrardag. En á því festist aldrei ís að ofan allt fram í miðja Tungu og Torfastaðasókn. En stundum, þó skjaldan, frá Krók og Fellskoti og svo fram eftir. Og þegar það í mestu aftökum ber við er sá ís svo fallvaltur að nær dregur úr frosti aðeins, er hann allur dottinn á einni nóttu eður dægri. Hvar af á vetrardag, þá karlmannafólk í sókninni fyrir utan fljótið er til vers komið, oft orsakast messuföll. Svo presturinn ómakar sig forgefins oft í misjöfnu veðri og slæmri færð 2 mílur áfram en 4 til samans fram og til baka, og það í gegnum enn eina sókn honum óviðkomandi, nefnilega Úthlíðarkirkjusókn, hvör að er næsta lítil og liggur mitt milli Torfastaða- og Haukadalskirknasókna. Og má oft leita þjónustu til prestsins á Torfastöðum, þar hún sökum þess stóra vatnsfalls Brúarár getur ei altíð þá nauðsyn krefur, náð til síns rétta prests að Miðdal.

Af hér sagðri óhentugri situation Biskupstungnakirkna og þeirra sókna örðugleika orsakast ei einasta oftlega messuföll á kirkjunum, heldur og hvað að minni meiningu er allra skaðlegast, ungdómsins uppfræðingar og catechisations leysi, þar ungdómurinn getur ei til kirkjunnar komist nema mjög skjaldan á þeim fáu dögum sem messað er á hvörri kirkju um vetrartímann, getur og ei heldur altíð komið á

[1] Nokkur vöð voru á Tungufljóti, öll ofan við Vatnsleysu. Má þar nefna Þverbrekknavað, Kjarnholtavað, Valdavað, Réttavað og Fossvað.

sumrum, þar ei er messað nema þriðja hvörn helgan dag, þá ei geta né mega allir frá heimilunum fara ýmsra orsaka vegna og verða því að skiptast um. Sá tími er og af öllu árinu til að framfylgja barnanna uppfræðing, þar fátækt fólk neyðist til hvort það vill eður ei að brúka ungdóminn, sem til þeirra ára er kominn að vinna fyrir sínu uppheldi, allra óhentugastur.

Hér af kunna veleðla hr. hr. hr. Commissarii og aðrir augljóslega að sjá hvað stór nauðsyn sé að undirrétta kirkjunum og sóknanna situation og niðurraðan í Biskupstungum, og það því heldur sem það sýnist mögulegra, hvað og kom til umtals en ei til fullkominnar framkvæmdar á sál. biskups hr. Ólafs Gíslasonar dögum[1] í míns antecessoris[2] prestsins sr. Þorláks Sigurðssonar tíð á Torfastöðum[3] en koðnaði aftur við sál. biskupsins afgang og prestsins sr. Þorláks burtvíking frá þeim sóknum, þá bæði af sál. biskupinum og prófastinum sál. sr. Illuga Jónssyni[4] og öðrum var hentugast álitið að í Biskupstungum skyldu einasta vera 2 kirkjur, að undantekinni dómkirkjunni, sú eina á Vatnsleysu sem stendur í miðri Ytri-Tungu en önnur á Drumboddsstöðum sem liggja í miðri Eystri-Biskupstungu, svo að sóknarfólkið fyrir austan fljótið kunni að sækja að Drumboddsstöðum allt, en Ytri-Tungan öll að Vatnsleysu að fráteknum nokkrum neðstu bæjum í Torfastaðasókn, er kynnu að leggjast til Skálholtsdómkirkjusóknar.

Hér kynni kannski einhvör að segja að þetta sé ei gjörlegt því Vatnsleysa er Skálholtsdómkirkjujörð, það kosti og mikið að flytja þangað kirkjuna og menn viti ei hvar af þann kostnað skuli betala. En hér til svarast: Biskupsstólinn þarf hér við öngvan skaða að líða þegar til hans eru lagðir fyrir Vatnsleysu Torfastaðir með Torfastaðakoti. En hvað kirkjubyggingarkostnaðinum viðvíkur þá sýnist að sönnu örðugra að niðurbrjóta þann instantiam,[5] þó yrði ei að minni meiningu sá kostnaður svo yfrið mikill, sem hann í fyrsta áliti sýnist, því þar Torfastaða og Úthlíðar kirkjur eru nýbyggðar af sæmilegum viðum og

[1] Ólafur Gíslason (1691–1753) Skálholtsbiskup 1747–1753.
[2] Fyrirrennari.
[3] Þorlákur Sigurðsson (1703–1778) prestur á Prestbakka á Síðu, Kleifahreppi, V-Skaft. 1753–1778, prestur á Torfastöðum, Biskupstungum, Árn. 1735–1753.
[4] Illugi Jónsson (1694–1753), prófastur í Hruna, Ytrihreppi, Árn. 1750–1753.
[5] Kostnaður, útgjöld.

Haukadalskirkja sæmilega sterk. Þá yrðu að vísu þeir viðir yfrið nógir til að uppbyggja kirkjuna á Vatnsleysu. En sóknarfólkið er, eftir því sem hér viðgengst í landinu, skyldugt til að gjöra öll moldarverk upp á sinn eigin kostnað. En þar þessi umbreyting er svo vel í prestsins sem sóknarinnar þarfir væri billegt að hann kostaði upp á viðanna flutning reikningslaust, en kirkjan yrði sjálf fljótt í standi til að betala honum það hann þyrfti að kosta upp á smíðakaupið. Því til þeirrar einu Vatnsleysukirkju legðist þá allt það kirkjugjald sem hálf þriðja kirkja, nefnilega Torfastaða, Úthlíðar og hálf Haukadals, hafa hingað til átt að viðhaldast og uppbyggjast og forsorgast af. En hvað viðvíkur flutningi Bræðratungukirkju að Drumboddsstöðum, þá er þar að sönnu nokkru öðru máli að gegna, þó kann ég ei annað að sjá en það sé eins gjörlegt og hið fyrra. Báðar jarðirnar Bræðratunga og Drumboddsstaðir heyra til sama proprietaris, nefnilega hans velbyrðigheitum amtmanni hr. Ólafi Stefánssyni, hvörjum sýnist mega vera hið sama á hvorri nefndri jörð kirkjan stendur. Bræðratungukirkja er sæmilega sterk af góðum viðum, svo ei þyrfti stóru til þeirra að bæta að gjöra nýja kirkju á Drumboddsstöðum og þá hana þyrfti nokkra yrði svo mikið afgangs af Vatnsleysukirkjuviðum sem þar til nægði. Moldirnar gjörði sóknin eins og að hinni. En svo sem kirkjunnar inntekt ykist mikið við það að til hennar legðist Haukadalssókn, sem fyrir austan fljótið liggur, svo mundi hún fljótt verða í standi til að betala bæði flutning á trjáviðnum svo stuttan veg og líka fæði og laun smiðanna.

Svo sem að mitt eigið interesse knýr mig öngvan veginn til að gjöra þetta forslag, heldur hjartanleg girnd til þess að kristindómsins þekking mætti enn betur innréttast og aukast í mér tiltrúuðum sóknum, sem og skyldugasta hlýðni við háyfirvöldin, svo vona ég það verði ekki ónáðuglega upptekið og ei aldeilis forkastað svo sem ónauðsynlegur óþarfi. En finnist aðrir betri og öllum skaðlausari útvegir til áðurnefndrar umbreytingar og nauðsynlegrar lagfæringar, vil ég gjarnan að þetta mitt velmeinta forslag sé til síðu sett en hitt sem betra fæst fái sinn framgang.

Innstillist svo allt þetta veleðla hr. hr. hr. Commissarii til ykkar náðuglegs álits og fyrir ykkar intercession[1] væntanlegrar góðrar lagfæringar.

[1] Íhlutun, milliganga.

Ég forblíf með stærsta höjagtelse.
Veleðla hr. hr. hr. Commissariorum, auðmjúkasti þénari.

Torfastöðum, Páll Högnason[1]
d. 22. Julii 1771.

* * *

[Oversættelse 2015]

Velædle og velbyrdige!
Velædle, høj- og velvise!
Allernådigst tilskikkede Landcommissarii i Island!

Eftersom man fra de højeste myndigheder ifølge de kongelige forordninger, indsendt her til landet i fjor sommer, har befalet mig, at jeg såvel som andre skulle tilkendegive mine tanker om, hvad jeg måtte mene kunne tjene til forbedring, både i gejstlig og verdslig økonomi, så ville jeg for at vise min allerunderdanigste lydighed over for hans kongelig Majestæts og den højtnævnte myndigheds befaling ikke forsømme så god en lejlighed til at give Deres velædle hr. hr. hr. Commissarii min sandfærdige underretning om den uhensigtsmæssige situation af tre kirker og de deraf følgende store problemer for de sogne, som man har betroet mig at tjene.

Kirkernes situation er således, at én ligger nederst i Eystri-Tungusporður, nemlig Bræðratungukirke, den anden øverst mod fjeldene i Ytri- og Vestri-Tunga, nemlig Haukadalskirke. Og den tredje, nemlig Torfastaðakirke, næsten nederst og tæt ved Skálholtssogn i den samme Ytri-Tunga, så kirkerne ligger i hver sin ende af sognene. Langs midten af disse sogne løber en stor elv, som hedder Tungufljót, hvorover præsten alene skal rejse så tit, der skal holdes messe i Bræðratunga, og betjene den kirkes såvel som halvdelen af Haukadalssogns behov. Men på den elv findes der kun to vadesteder, og de ligger først oppe i Haukadalssogn, og de er desuden slette og tit ufarbare, så selv om præsten vil rejse op til dem, må han vende tilbage med uforrettet ærinde. Så har han redet en bue hjemmefra dertil på næsten en mil, og han er så knap nok kommet halvvejen til Bræðratungakirke.

[1] Páll Högnason (1719–1805) prestur, Torfastaðir, Biskupstungur, Árn.

Men på hele denne elv findes der kun en færge ét sted midt i Skálholtssogn, for selv om der indimellem har været en færge ved Krókur i Tungusogn, er det gået meget uregelmæssigt, eftersom der hele år ikke har været nogen færge, som det nu er tilfældet, og præsten nødvendigvis har måttet ride op til vadene[1] eller købe sig færge i Skálholtssogn, hvor elven ved vintertide er så ufarbar, at man ikke kan komme over der med færge, og man kommer forgæves og må vende om.

Over den samme elv må man også, og det ofte kun under stor livsfare, besøge halvdelen af Haukadalssogn, som ligger øst for elven. Og ofte må folk forgæves vende om derfra på grund af jøkelløb og højvande om sommeren og isflager og voksende strøm om vinteren. Men den lægger aldrig til med is ned til midt i Tungu- og Torfastaðasogn. Men nogle gange, dog sjældent, fra Krókur og Fellskot og så nedefter. Og når det hænder i særlig hård frost, er den is så upålidelig, at den, når frosten kun bliver lidt mindre, helt forsvinder på en nat eller et døgn. Hvoraf der om vinteren, når mændene i sognet uden for elven er taget på fiskeri, ofte følger messefald, så præsten forgæves tit i alle slags vejr og ringe farbarhed umager sig 2 mil af sted og tilsammen 4 mil frem og tilbage, og det igennem endnu et sogn, som er ham uvedkommende, nemlig Úthlíðarkirkesogn, som er meget lille og ligger midt mellem Torfastaða- og Haukadalskirkesogne, og som ofte må få gudstjeneste fra præsten på Torfastaðir, eftersom indbyggerne på grund af den kraftige strøm i Brúará ikke altid, når det er nødvendigt, kan få fat i deres rigtige præst i Miðdalur.

Af den her beskrevne uhensigtsmæssige situation for kirkerne i Biskupstungur og deres sogne opstår ikke blot tit messefald for kirkernes messer, men også, hvad der efter min mening er mest skadeligt, mangel på undervisning af ungdommen og katekisation. Eftersom ungdommen kun kan komme til kirke meget sjældent, de få dage, hvor der er messe i hver kirke i vintertiden, og heller ikke altid kan komme om sommeren, eftersom der kun er messe hver tredje helligdag, og de af forskellige grunde ikke alle kan eller må forlade deres hjem og derfor må afløse hinanden. Den tid på hele året er den mest upraktiske til at

[1] Der var nogle vadesteder over Tungufljót, alle oppe ved Vatnsleysa. Der kan nævnes vadestederne: Þverbrekknavað, Kjarnholtavað, Valdavað, Réttavað og Fossvað.

gennemføre undervisningen af børnene, eftersom fattige, hvad enten de vil eller ej, tvinges til at bruge de unge, som er blevet så gamle, at de kan arbejde for deres føde.

Heraf kan de velædle hr. hr. hr. Commissarii og andre helt klart se, hvor nødvendigt det er at indberette om kirkernes og sognenes situation og fordeling i Biskupstungur, og det så meget mere som forekommer mere gennemførligt, hvilket også kom på tale, men ikke blev fuldstændig gennemført i afdøde biskop hr. Ólafur Gíslasons dage[1] i min antecessoris,[2] præsten hr. Þorlákur Sigurðssons, tid på Torfastaðir,[3] men faldt i glemsel ved salig biskoppens afgang og præsten, hr. Þorlákurs afsættelse fra de sogne; da blev det både af salig biskoppen og provsten, salig hr. Illugi Jónsson,[4] og andre anset for mest praktisk, at der kun var 2 kirker i Biskupstungur ud over domkirken, den ene i Vatnsleysa, som ligger midt i Ytri-Tunga, og den anden i Drumboddsstaðir, som ligger midt i Eystri-Biskupstungur, så at alle sognenes indbyggere øst for elven kunne søge kirke i Drumboddsstaðir, og hele Ytri-Tunga til Vatnsleysa, bortset fra nogle af de nederste gårde i Torfastaðasogn, som kunne tillægges Skálholts domkirkesogn.

Her ville måske en og anden sige, at dette ikke er muligt, for Vatnsleysa ejes af Skálholt domkirke, at det også koster meget at flytte kirken derhen, og at man ikke ved, hvorfra den omkostning skal betales. Men hertil svares: Bispesædet behøver ikke at lide nogen skade ved det, når der i stedet for Vatnsleysa tillægges det Torfastaðir med Torfastaðakot. Og hvad angår omkostningerne ved kirkebyggeriet, så forekommer det bestemt mere vanskeligt at rive den instantiam,[5] selv om den omkostning efter min mening ikke ville blive så voldsomt stor, som den forekommer ved første syn. For eftersom Torfastaðir- og Úthlíðarkirke er bygget for nylig af rimelig godt tømmer, og Haukadalskirke er ganske stærk. Så ville det bestemt give rigelig med tømmer til at bygge kirken i Vatnsleysa, og sognets indbyggere er ifølge sæd-

[1] Ólafur Gíslason (1691–1753), biskop i Skálholt 1747–1753.
[2] Forgængers.
[3] Þorlákur Sigurðsson (1703–1778), præst på Prestbakki á Síðu, Kleifahreppur, V-Skaft. 1753–1778, præst på Torfastaðir, Biskupstungur, Árn. 1735–1753.
[4] Illugi Jónsson (1694–1753), provst i Hruni, Ytrihreppur, Árn. 1750–1753.
[5] Omkostning, udgift.

vane i landet pligtige til at udføre alt jordarbejde på egen bekostning. Men eftersom denne ændring sker såvel til gode for præsten som sognet, var det billigt, at han bekostede transporten af tømmeret uden beregning, og kirken selv ville hurtigt blive i stand til at betale ham, hvad han måtte bekoste for tømrerarbejdet. For den ene Vatnsleysakirke ville få tillagt al kirketold, som halvtredje kirke, nemlig Torfastaðir, Úthlíð og halvdelen af Haukadalur, hidtil havde haft til at blive vedligeholdt og bygget og forsørges af. Men hvad angår at flytte Bræðratungakirke til Drumboddsstaðir, så ser forholdene bestemt noget anderledes ud. Jeg kan imidlertid kun se, at det er muligt såvel som det andet. Begge gårdene Bræðratunga og Drumboddsstaðir tilhører samme proprietarius, nemlig hans velbyrdighed amtmand hr. Ólafur Stefánsson, hvem det må være ligegyldigt, hvilken af de nævnte gårde kirken ligger på. Bræðratungakirke er forholdsvis stærk af godt tømmer, så der ikke var behov for meget yderligere for at bygge en ny kirke i Drumboddsstaðir, og selv om der var et vist behov, ville der blive så meget til overs af kirketømmeret fra Vatnsleysakirke, at det kunne række til. Jordarbejdet skulle sognet udføre som det andet sted. Og eftersom kirkens indtægt ville vokse meget ved, at den som tilliggende fik Haukadalssogn øst for elven, så ville den hurtigt blive i stand til at betale både transport af tømmeret så kort en vejlængde og også kost og løn til tømrerne.

Eftersom min egen interesse på ingen måde tvinger mig til at stille dette forslag, men kun hjertets trang til, at kendskab til kristendommen endnu bedre måtte indstiftes og forøges i de mig betroede sogne, og ligeledes den skyldigste lydighed til de høje myndigheder, så håber jeg, at det ikke optages unådigt og ikke forkastes fuldstændig som unødvendig tant. Men hvis der findes andre, bedre og mindre bekostelige udveje for alle til ovennævnte ændringer og nødvendige justeringer, ser jeg med glæde, at dette mit velmente forslag tilsidesættes, og det andet, som er bedre, får sin fremgang.

Dette indstilles så alt sammen, hr. hr. hr. Commissarii, til jeres nådige skøn og for jeres intercession[1] til forventet god forbedring.

[1] Mellemkomst.

Jeg forbliver med største højagtelse.
Velædle hr. hr. hr. Commissariorum, ydmygste tjener.

Torfastaðir, Páll Högnason[1]
den 22. juli 1771.

Séra Kolbeinn Þorsteinsson í Miðdal skrifar um fjárpestina 27.4.1771. Lit. XX. N° 2.

Pastor Kolbeinn Þorsteinsson i Miðdalur skriver om fårepesten 27.4.1771. Lit. XX. N° 2.

ÞÍ. Rtk. D3/3–9 (afrit/*kopi*); Rtk. B4/1–22 (frumrit/*original*).
Innskráð/*indskrevet* 13.5.1771; Bréf þetta hefur verið tekið til frekari skoðunar hjá rentukammeri vegna umfjöllunar um fjárkláðann á Íslandi. Það liggur því nú í bréfasafni rentukammers en ekki Landsnefndarinnar ásamt bréfi Bjarna Pálssonar landlæknis til nefndarinnar um meðul gegn fjárpestinni, lit. GG. Rentukammer db. nr.: 2. B. J. Ref. pr. 72. N° 391. / *Dette brev har været taget til yderligere gennemsyn i Rentekammeret på grund af omtalen af fårepesten i Island. Det ligger derfor nu i Rentekammerets arkiv og ikke i Landkommissionens sammen med landphysikus Bjarni Pálssons brev til kommissionen om et middel mod fårepesten, lit. GG. Rentukammer db. nr.: 2. B. J. Ref. pr. 72. N° 391.*

Áritun/*påskrift*: Jndkom d. 13. Maii 1771; Lit. XX. N° 2; Til Den allernaadigst anordnede Commission paa Jsland.

Velædle, velbyrdige, höyfornemme hhhr!
Hands kongel. Maj^ts^ til Danmark og Norge pp!
Tilforordnede Landcommissarii udi Island!
Höjgunstige herrer!

Ifölge allernaadigste anordning af 15de Maji 1770, saasom og effter hands velærværdigheds herredsprovstens til mig og andre sine præster udganget monitum,[2] at skulde andrage for hhhr. Landcommissariis,

[1] Páll Högnason (1719–1805), præst, Torfastaðir, Biskupstungur, Árn.
[2] Áminning. / *Påmindelse*.

hvilket eenhver til det almindelige beste agter at være gavnligt, maatte jeg underskreven for ikke ganske at udeblive med mit votum,[1] dog væntelig den sidste, dette fölgende for Deres gunstige indsigt forestille.

Saasom det er snart alle bekjendt, hvorleedes den mangfoldige faareavling haver i lange tider, ja alt fra Islands bygning og förste beboelse, været dette lands fornemste herlighed og i mange stæder en retkaldet stötte under indbyggernes, især deres paa overlandet,[2] timelig liv og lyksalighed. Saa er det og öjensiunligt, at den grasserende faaresyge har ikke alleene borttaget denne herlighed, men og forandret den til en möjsommelig byrde og stor skade for fleeste de, dermed noget faar sig at befatte understaae.

Man har baade gjört hjemmelig og effter allernaadigste befaling en offentlig paakaldelse til den almægtige Gud, at hand vilde samme plage naadeligen afvende og forekomme, hvilken bön, mig synes, hand haver villet höre. Ikke saa paa den maade at heelbrede det syge og inficerede, hvilket om næst afvigte vintertid har maat den groveste fare og uheld nær overalt være underkastet, som paa den maade at sætte terminer for landplagen ved begges, nemlig Öster- og Vesterfjerdingers grændser, fra hvilke fjerdinger mand kand tilkjöbe sig qvæget til fremtids opkomst med langt taaleligere omkostning og skade, end dersom landet skulde maaskee alle sine tider effterdags plages og qvæles af denne der indförte ulægelige pestilentz, hvilke der kand synes umodsigeligen at staae i vejen for landets forbedring i mange maader. Thi tillige med og i faarene har mand mistet den beste deel af sin föde, sine ganske land- og söeklæder, det fornemste, om ikke saa at sige det eeniste, mand oppe paa landet skulde til handelen levere og udbringe, og iligemaade til sin övrighed og især til hands Maj^ts^ baade effter den vedtagne lov gjelde pligtes og gjelde kunde. Det beqvæmmeste middel en almuemand kunde vel uden aager og uret beriges af, ja den feedeste, og paa nogle stæder, hvor formedelst höemangel faae köer holdes, den fordeelagtigste gjöde til mark og ager, hvorfor og mange jorder, der fordum have været holdne ret gode ere nu og synes ad vorde med fremtiden formedelst mangel af gjödning ubyggelige.

Der behöves vel ikke meere klage over denne uheld for Derres velædleheder uden dette, hvilket den heele plage bekræffter og beseegler,

[1] Betænkning.

[2] Her henvises til landområderne i modsætning til kystområderne.

nemlig at: De ere alt for mange, der ikke vil höre talt om, endsider iværksætte, det fordervede qvæg at ödelegge og et nyt heelbred at indföre.

Jeg holder sandeligen, at Gud tillige med hands kongel. Maj^st^ haver sendt Derres velædle- og velbyrdigheder blandt andre forretninger til at redde og frelse dette land fra denne græsselige plage, paa det jeg og mine fattige börn kunde ogsaa have der got af længe siden.

Det maatte synes gjörligt i næstkommende höstetid at lade slagte og ödelægge de kranke faare over en heel syssel, der grændser næst til det heelbrede. Saasom for exempel paa denne side udi Rangevallesyssel, og dem siden kunde hjelpes med nyt qvæg fra Skafftefjeldssyssel, efter at vinteren er forleden, og saaleedes kunde det gaae aar fra aar, successive til een syssel fra anden, paa den maade De kunde selv agte for den beste og beqvæmmeste.

Imidlertid tilbeder jeg mig Derres höje gunst, samtykke og bistand til det forsæt, jeg har faaet i hovedet for min egen person, nemlig at mig behager at forsöge om noget faarekjöb fra Schafftefelldssyssel[1] i indeværende sommer og det samme lade med fliid vogte og forvare fra alt sambland ved en hyrde om dagen, men med indsætning om natten, indtil mine naboer bliver skilte ved sit kranke qvæg. Og i fald mig skulde lykkes dette, jeg da maatte være fri for at nedlægge samme, naar andre skulde vorde tilholdne sine pestfaare at afskaffe.

Derres velædle velbyrdigheder vilde være mod mig af den bevaagenhed at lade mig vide med et par linier, det snareste skee kand, hvorleedes De denne min forestilling ansee og optage.

Jeg forbliver med ald submission.

Middal,
27de Apr. 1771.

Velædle, velbyrdige, höjfornemme hhhr.
Derres tjenstbereedvillige tjennerr

Kolbeen Thorsteenson, præst[2]
til Middals- og Uthlydsmeenigheder[3]

[1] Skaftafellssyssel.
[2] Kolbeinn Þorsteinsson (1731–1783), prestur / *præst*, Miðdalur, Grímsneshreppur, Árn.
[3] Miðdals- og Úthlíðarsóknir, Árn.

Óstaðsett bréf

Breve uden stedsangivelse

Óundirrituð álitsgerð um húsaga, brúðkaup og jarðarfarir ásamt fleiru [án dags.] 1770. Lit. T. N° 1.

Ikke underskrevet redegørelse om hustugt, bryllupper og begravelser med mere [uden dato] 1770. Lit. T. N° 1.

ÞÍ. Rtk. D3/2–1.
Innskráð/*indskrevet* 12.2.1771; Bréfritari er langsennilegast prestur af efni bréfsins að dæma, kannski úr Rangárvallasýslu eða einhvers staðar af Suðurlandi. Bréfið er bókað inn til nefndarinar með bréfi Bjarna Högnasonar frá Tjörnum við Eyjafjöll, lit. T. N° 2. / *Brevskriveren er sandsynligvis præst at dømme ud fra brevets indhold. Måske fra Rangárvallasyssel eller et sted på Sydlandet. Brevet er indført i kommissionens protokol sammen med brevet fra Bjarni Högnason fra Tjarnir ved Eyjafjöll, lit. T. N° 2.*

Áritun/*påskrift*: Jndkommet d. 12. Febr. 1771; Lit. T. N° 1.

PRO MEMORIA

Til de af hans kongel. Majst allernaadigst beskikkede og til Island indsendte herrer Landcommissarier aar 1770.

I. HUUSTUGT[1]

Skjönt mange ypperlige forordninger ere til dette land indgivne af dets allermildeste regentere, saa regner jeg dog den af Kong Christiano 6to

[1] Þessi og aðrar millifyrirsagnir í bréfinu eru ritaðar á spássíu með annarri hendi. / *Denne og andre overskrifter i brevet er skrevet i marginen med anden hånd.*

udgivne anordning om hustugten i Island,[1] eller disciplina domestica,[2] blandt de aller beste og umisteligste, og gid den var til punkt og prikke af indbyggerne epterlevet. Mangelen af saadan en anordnings epterlevelse er det stoere malum,[3] som plager og har længe plaget Island, og at man i forrige tider har været betænkt paa at oprette den forfaldne huustugt igjen, erfares af Henrich Bielkes[4] forespörsel til betjenterne og deres svar derpaa indfört udi Altingsbogen 1651.[5]

Intet er uanstændigre, end naar börnene opdrages i ulydighed moed sine forældre og foresatte, naar de læres ikke at bevise imoed dem den lydighed og ærbödighed, som selv naturen og saavel Guds som Kongens lov udkræver. Dette er en rig kilde paa mange landeplager, som ere fast værre end den nu grasserende skadelige faaresyge. Heraf kommer det, at husbonder agtes saa lidet af sine tyende, og heraf flyder den halstarrighed, saavel geistlige som verslige övrighedspersoner maae tage til takke med af deres underhavende. Thi den samme vane börnene havde först i sin opdragelse, den vil de beholde, i hvad helst stand de kand komme med alderen. Kort sagt: Ladhed, lösgjængerie og andet saadan utöy har heraf sin oprindelse.

I alle stænder er commanda[6] nödig, og en commandeur er i sig selv et meget nyttig creatur, men naar hand intet agtes, og ingen kjærer sig noget epter, hvad han siger eller befaler, da anseer jeg ham for en unöttig i ordens byrde. Ynkværdig er den stakkels bondemand, som bær navn af husbond og herre i huset, men maae dog lade sig mestre af sine tyende, naar moedsigelser og indvændinger komme ret strömmendes imoed ham, om hand befaler noget, som ikke er saa just epter deres eget tykke, ja ofte maae forrette det selv, som tjenestefolkene burte gjöre. Langt fra at jeg siger dette om tjenestefolkene her i landet overhoved, thi mange af dem veed deres subordination og ere baade lydige og flittige i deres tjeneste, men man maae dog disværre bekjende, at de först bemelte udgjöre en temmelig stoer deel af börn og tyende her i landet.

1 *Lovsamling for Island* II, s. 605–620 (Anordning om Hustugt paa Island, 3.6.1746).
2 Húsagi. / *Hustugt, disciplin i hjemmet.*
3 Böl. / *Onde.*
4 Henrik Bjelke (1615–1683), höfuðsmaður á Íslandi / *befalingsmand på Island* 1649–1683.
5 *Alþingisbækur Íslands* VI, s. 297 (Bréf Henriks Bielkes, Öxará 1.7.1651).
6 Fyrirskipanir. / *Befalinger.*

En fredelig husbond tör ikke reent ud befale de saakaldede vindemænd at forrette det, som han vil eller behöver. Hand maae bede derom og lade dem fornemme, at hand saae meget gjærne, de vilde gjöre det, for med alvorlige ord ikke at stöde dem for hovedet eller give aarsag til, at de skal blive suurseende, knurrvorne eller fortrædelige moed ham nogle dage derefter. Desuagtet maae hand være betænkt paa at lade dem have skikkelig goed föde aaret igjennem, sængestæd, sængeklæder og ald fornöden opvartning, nogle klæder og vadmel hver aar, og desuden betale dem i penger eller andre lige goede vahrer 1 hndr. paa landets viis eller 4 rd. croner eller specie. Thi for mindre lön vil en maadelig tjenestekarl ikke give sig i hans arbeyde.

Naar jeg skriver om disse höye lön, som tjenestekarlene opbære aarlig hos deres husbonder, kand jeg ey andet end röre lidt ved de saakaldede kjöbemænd, som om sommertiden have intet at bestille der, hvor de har hjemme, og leye sig derfor bort til bönderne i höeavlingstiden. Foruden fornöden spise og opvartning maae dem betales om ugen 1 rd. croner eller specie. Men hvordan kand en fattig bondemand subsistere med saadan betydelige udgifter, som han maae dog nödvændig gjöre, paa det hands creaturer ikke skal crepere om vinteren, hvorpaa hands og familiens liv beroer.

Min tanke er, at begges lön kunde og burte virkelig noget indskrænkes, og det er det, jeg herved paa bondens vegne gjör mig saa dristig at proponere for de höye herrer Landcommissarier i sikker forhaabning, at deres höye fornupt[1] befinder sligt baade for nödvændigt og billigt vid Altingsbogens 1689 30te post.[2]

Naar man sammenligner andre landes rigdom med Island og observerer folkelönnene her og der, ja deres arbeyd eller hvad de maae forrette paa begge stæder, saa haaber jeg, at denne min andragende vil ikke befindes aldeeles ubeföyet. De höye herrer er ved Deres nærværelse i Island komne i erfaring om, hvad her falder til at arbeyde, og veed, hvad tjenestefolk maae forrette paa landet i Norge og andre stæder, saa derom behöves ingen videre demonstration.

[1] Fornuft.

[2] Á spássíu / *I marginen*: Behag at eftersee politie conceptet af 1720. [*Alþingisbækur Íslands* VIII, s. 250–252 (Ályktun lögþingsmanna um lausamenn, kaupgjald vinnumanna o.fl., í júlí 1689); *Alþingisbækur Íslands* X, s. 557–570 (Uppkast lögmanna og sýslumanna að lögreglutilskipun fyrir Ísland, 17.7.1720)].

Men at komme til huustugten igjen:

Jeg seer forud, at man vil sige det, huustugten kand komme paa foede igjen, naar den höypriselige anordning om samme blev efterlevet, hvilket og er det, jeg baade tilstaaer og önsker. Men saasnart nogen vil gaae den vey, om nogen vil paaminde eller sætte saadanne tyende noget til rette, saa skal hand have tak! Hand maae være forsikkret paa, at hand faaer ingen duelig folk meer i sin tjeniste, ja maae tage til takke med udskudet eller dem, som ingen vil have i sit bröd. Her paa haves exempler noch!

Der maae des aarsage föyes stærke anstalter til bemelte forordninges epterlevelse, om dette malum skal remederes,[1] og det er det, som jeg vil inderlig önske kunde skee, jo för jo heller, til mit fædernelands nytte. Thi naar denne kilde blev stoppet, da maatte de mange deraf flydende landeplager efterhaanden og som af sig selv ophöre.

Min uforgribelige meening er: at det gaaer ikke an at foretage nogen stoere ting til landets etablissement, förend dette onde er i forveyen udröddet, förend folk af stive, selvraadige og uböyelige er kommen i den stand, at de veed deres subordination, hvilket jeg indstiller til andres fornuftig og upartisk omdömme. Jeg kand ey andet end henvise til det, som meget viselig er skrevet herom i Erichsens *Islands Opkomst*, pag. 53 sqq.[2]

II. BRÆNDEVIINS INDFÖRSEL

Nu kommer jeg til et andet malum, som ikke lidet ruinerer Island, nemlig: Det söde brændevins forgiftige drik. Mange af mine kjære landsmænd elske den alt for meget! Jeg grues ved, naar jeg eftertænker hvor mange penges værdie, der udgaaer aarlig fra landet for denne gift, og ey mindre naar jeg overveyer alle dens skadelige virkninger, som best lade sig afmale udi en moralsk pænitentze prædiken.[3] Hvor meget nyttig arbeyde forsömmes ey formedelst dette i svang gaaende drankerie? Hvor mange drikke her ikke penge, heelsen og maaskee

[1] Ráða bót á, bæta úr. / *Rådes bod på, rettes.*

[2] [Jón Eiríksson], *Udtog af afgangne Lavmand Povel Vidalins Afhandling om Islands Opkomst under Titel Deo, Regi, Patriæ*, s. 53 og áfram / *og videre.*

[3] Yfirbótarpredikun. / *Bodsprædiken.*

livet bort. Conf. von Kühles, *Tanker om brændevin drik i Norge*, i *Oeconomiske Magazin* 2. bind, pag. 159.[1]

En forsamling uden brændevin synes nu ikke duer meget. Besöger en den anden i nogen ærinde og faaer ikke hos ham en dram, saa er det fias og lapperie! For at undskylde dette drukkenskab vil man maaskee sige, at landet, som nu svæver udi en stoer ælendighed, maatte nödvændig gjöre sig lystig for at lindre noget sin smerte, hvilket best loed sig gjöre ved at komme ind i dette söde raserie. Men saadan svar er meer artig end grundig.

Ved hustugtens opkomst veed jeg, at dette onde kunde noget hemmes saavel som mange andre uleyligheder. Men det maatte nödvændig ophöre, naar der ikke aarlig flöd saa megen rindende og drikkende vahre ud af det kjære Compagnies runde töndehaner, hvorimoed behöves en kraftig anstalt. Om der nu blev regleret brændevinens indförsel til landet og indkjöbet ligeleedes efter indbyggernes formue, og den kongel. forordning om dens drik her i landet maatte gjælde for lov. Er jeg vis paa, at sagen fik et andet skik, og at de, som nu ere saa sjelden ved sin fulde forstand, vilde da faae den igjen til continuerlig brug, hvortil jeg veed De höye herrer Landcommissarier som ædelsindede menneskevenner jo ville contribuere, og jeg proponerer allerydmigst, at denne sag maatte tages i consideration.

III. OVERDAADIGHED MED BRYLLUPER, BEGRAVELSER ETC.

Vi har her i landet en ambition, som noch tör kaldes en honette ambition.[2] Hvoraf det kommer, at den eene tragter efter at blive i ingenting mindre end den anden. Denne satz bevises af en og anden umaadelig statz, som vore omstændigheder taale ikke, men vi har begyndt at efterabe vore rige naboer. Men især af vore kostbahre brylluper, som almuen vil ugjærne at skal give de fornemmeres ret meget efter.

Naar en maadelig bemedlet bondekarl vil nu til at gifte sig, staaer heele sognet i bevægelse. Brudgommen maae spendere det, hand eyer og nödvændig behöver i sin nye stand, paa det han kand have mange gjester, som maae anstændig tracteres baade med nogle retter mad,

[1] *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin*. Bind 2, s. 159.
[2] Hégómlegur metnaður. / *Et ærgærrigt ønske om at stige i social anseelse*.

vin, möd og brændevin. Desuden maae hand være betænkt paa en morgengave til sin nye hustrue, som maae have noget at sige og nu er ugjærne langt under 20 rd. værdie og maaskee derover. Hvilken sum penge ikke ligger paa gadene i dette fattige land. Alle naboerne og brudeparrets slægtninger maae komme derhen og ved den leylighed forsömme deres arbeyde 1 à 2 dage, og det 2de gange baade til troelovelsen og brudevielsen. Det lader ikke vel, om der ere ikke fra 30 til 50 persohner bordsiddende! Saadanne statz og omstændigheder, synes jeg, er alt for massiv i dette fattige land. Lad fornemme folk gjöre nogle figurer, dog alting med maade!

Jeg proponerer derfor, at folkenes antal i brylluperne blev nogenlunde reglementeret, og synes jeg, at det var anstændig nok for skikkelig bönderfolk, haandværksmænd og studentere, naar de til troelovelse havde præsten med de dertil udnævnte vidner og maaskee de nærmeste paarörende til bordgjester, saa de den gangen var 8 à 10 mand stærk, men til brudevielsen fra 15 til 24 mand, som synes alt nok i den affaire.

Præster, provster, sysselmænd og folk af lige stand maatte have til brudevielse fra 30 til 40 persohner, men slet ikke derover, og de fornemste fra 50 til 60. Hvorover folketallet maatte aldeeles ikke gaae i nogen bryllupsfest eller begravelse her i Island, og de, som gjörte herimoed, skulle mulcteres efter stand og vilkaar til börneskoelerne eller anden publiqve landets indretning.

Morgengaven kunde ogsaa noget indskrænkes efter proportion. Og saasom denne post hensigter til at forebygge tids- og pengespilde, det fattige brudepars ruin og nödvændig arbeydes unödvændig forsömmelse (vid.[1] Krüg. 85. Traum),[2] saa har jeg tænkt, det var ikke af veyen at indstille den til mine höye herrers patriotiske betænkning.

Jeg er vis paa, at saavel jeg som denne min proposition vil af mange holdes for heel urimelig, hvilket mig er ligemeget, saavidt min egen meget ringe persohn angaaer, naar de allenne vil forskaane de reedelige patrioter for saadan haarde domme, som meget fornuftig have udeladt sig om denne materie i *Oeconomiske Magazin* 8. bind, pag. 416–17, item 428.[3]

[1] Vide. Sjá. / *Se*.
[2] Johann Gottlob Krüger, *Träume*, s. 322–324.
[3] *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin*. Bind 8, s. 416–417, 428.

Conf. *Frankeriges og Engellands Fordeele og Mangler*, p. 229.[1] *Oeconomiske tankers* 1te part, pag. 13 etc. etc.[2]

IIII. MEDICINALVÆSENET

Det kand nok være, at det her i landet værende chirurgiske væsen forskaffer indbyggerne den af hans Majst intenderede nytte, og derfor er det ikke min agt at foreslaae nogen forandring derudi. Jeg er ikke vis paa, at landet er i stand til at underholde fleere doctores eller chirurgos, end det nu haver, eller om indbyggerne taale at tilforhandle sig de kostbahre medicamenter fra deres apotheker, skjönt nogle bortgives gratis. Og overalt ere mange af dem satte ud af den stand at kunde erlange enten medicamenter eller chirurgos i adskillige paakommende begivenheder.

Man vil, at præsterne skal alle forstaae noget i physiker og mediciner, saa at de kunde komme deres sognefolk til hjelp i deres sygdomme, hvilket ogsaa er ganskee got, skjönt jeg holder for,[3] at de islandske præster har arbeyd nok ved at efterkomme alt, hvis dem i lov og kongel. forordninger er anbefalet. Ved at oppasse deres husholdning, som de maae være selv betænkt paa her i landet, ved ungdommens undervisning i sin christendom, ved at forrette deres embede forsvarlig, ved at læge sine sognefolkes aandelige svagheder, skjönt de havde ikke med de legemlige at bestille, som baade vilde udfordre megen tid og bekostning for dem.

Jeg vilde önske, at en erfahren læge maatte tilholdes at lade en piece ved trykken udgaae indeholdende alle de huus- og hjelpemidler, han af erfahring vidste tjenlige i adskillige sygdomme, som baade var let at bekomme, og enhver fornuftig kunde nogenlunde selv præparere. Og saasom vort land er af naturen begavet med mange goede urter, rödder og gevæxter, tjenlige moed mange saar og svagheder, saa maatte deres nytte og brug derudi fremsættes paa en simpel, dog tydelig

[1] John Nickolls, *Anmærkninger over Frankriges og Engellands Fordeele og Mangeler i henseende til Handelen og andre Kilder til Landes Magt og Styrke*, s. 229.

[2] Frederik Christopher Lütken, *Oeconomiske tanker til höiere efter-tanke*. Første part, s. 13.

[3] Formoder, mener.

maade, vid. Erichsens *Islands Opkomst*, pag. 301, line 15 seqq.[1] Saadan en med flid udarbeydet piece, som intet indeholdt uden det, som var sikkert, probat[2] og byggt paa en lang erfahring, gjör jeg mig forvisset om, at ville gjöre publico ligesaa stoer tjeniste som nogle stykker chirurgi paa ganske faae stæder i landet. Conf. den *Svenska Reddejan* tilföyede *Sundhets Bok* trykt aar 1743 pag. 69.[3]

Paa samme maade önsker jeg, at de her i landet, nemlig udi Norder- og Rangervallesyssel,[4] befindtlige törre varme sundhedsbade blev nöye efterseete, og saafremt de svarer til den goede tanke, man har om dem, de da maatte med fornöden overbygning og andet nödvændigt istandsættes, hvilken indretning vilde (efter mine tanker) geraade til landets ære og nytte, i det at ikke alleene mangen derved blev cureret, men og at saadan rare bader vilde formoedentlig besöges af mange fornemme persohner, hvilke, naar de betjente sig deraf, erlagte nogen kjendelse til denne indretning, saavel som andre efter stand og vilkaar til dens vedligeholdelse.

Disse poster proponeres ikke i den henseende at beröve apothekermedicamenterne deres priis eller dem, som dermed ere privilegerede, deres profit, men i henseende til det gemeene beste og af naturens dyrebare frembudne beneficia blev hverken foragtede, ubekjendte eller forsmaaede.

V. PHYSICO-STUDIA, OECONOMICA

Studenternes udreyse til Academiet i Kjöbenhavn, som nu er bleven saa gjængs, trækker en anseelig mængde penger aarlig udaf landet, da de ikke alleene maae kunde have sin fornödne underholdning, medens de ere ved universitetet, samt forskaffe sig klæder, böger og andet nödvændigt, hvortil de penger, de der gratificeres med, kand ikke være tilstrækkelige, men endog, naar de komme til landet igjen, maae opföre sig convenable[5] og gjöre aarlig mange bekostninger, som ellers havde

[1] [Jón Eiríksson], *Udtog af afgangne Lavmand Povel Vidalins Afhandling om Islands Opkomst under Titel Deo, Regi, Patriæ*, s. 301, lína 15 og áfram / *linje 15 og videre*.

[2] Afprøvet.

[3] [Carl Dahlman], *Swenska red-dejan eller wälöfwada hushållerskan […] Och med en bifogad tilökning eller en för alla menniskior wäl inrättad sundhets-bok*, s. 69.

[4] Þingeyjarsyssel og Rangárvallasyssel.

[5] Viðeigandi. / *Passende*.

ikke været saa absolute fornöden. Men som deslige reyser ere baade landet til honneur[1] og til studeringernes tilvæxt og fremgang, har man ondt ved at forestille indskrænkning derudinden.

Alleene proponeres, om ikke studenterne, som gemenelig udgaae for at studere lovkyndighed eller theologien, kunde tilholdes ligeleedes at lægge sig noget efter de videnskaber, hvorved landets velstand og formue i sin tid kunde promoveres og komme til forbedring, saasom oeconomiske, physiske, mechaniske og deslige, hvormed de kunde nogenlunde erstatte landet det tab, det nödvændig maae lide ved deres underholdning paa fremmede stæder. Hvortil de især, som af naturen inclinerede til det slags studium og dertil var bekvæmme, maatte udvælges (see Erichsens *Islands Opkomst* in nota ad pag. 137, item p. 317.[2] Snorronio, *de Agricultura Islandorum*, pag. 74).[3] Det tilstaaes, at ved studenternes udreyser, faaer landet lærde og duelige persohner at betjene gejstlige og verslige embeder. Men det behöver ligesaa fuldt i henseende til dets fattigdom ogsaa at profitere noget in re oeconomica,[4] meer end hidindtil skeet er, hvortil dermed mindste bekostning eller tids-spilde meenes at kunde contribuere, vid. Erichsens *Islands Opkomst* pag. 358.[5] Conf. fortalen til Pontoppidan *Norges Natur Historie* 1te part.[6]

Jeg var altfor uforskammet, om jeg længer opholdt De höye herrers agtsomhed ved disse smaae ting, ved mine ringe og enfoldinge tankers igjennemlæsning, da jeg vel maae vide, at andre mine fornuftige landsmænd daglig indsender til Commissionen saadanne propositioner og underretninger, som meritere[7] deres betænkning og overveyelse.

Men saasom jeg var af den tanke, at Island kunde ligesaa sikkert og i det ringeste med mindre hazard eller bekostning ophjelpes ved mange smaae forbedringer i en og anden ting, som behövede foran-

[1] Heiður. / *Ære*.

[2] [Jón Eiríksson], *Udtog af afgangne Lavmand Povel Vidalins Afhandling om Islands Opkomst under Titel Deo, Regi, Patriæ*, s. 137, 317.

[3] Jón Snorrason, *Tractatus historico-physicus de agricultura Islandorum*, s. 74.

[4] I økonomisk henseende.

[5] [Jón Eiríksson], *Udtog af afgangne Lavmand Povel Vidalins Afhandling om Islands Opkomst under Titel Deo, Regi, Patriæ*, s. 358.

[6] Erik Pontoppidan, *Det første Forsøg paa Norges naturlige Historie*.

[7] Fortjener.

dring (adde parum parvo etc.)[1] som ved stoere indretninger og anstalter paa eengang, thi der skal noget til at omstöbe Island med et i en ganske anden form.[2] Saa har jeg ikke vildet indeholde med disse ringe tanker, allerhelst da jeg ikke kunde see, at den deri foreslagne forbedring kunde i nogen maade geraade til landets nachdeel.

Til slutning bekjender jeg ganske villig, at saasom jeg er den mindste blandt alle projectmagere, ja uværdig at nævnes projectmager, saa maae og tankernes indhold være meget tör og indifferent[3] materier paa sletteste maade udfört og aldeeles svare til den usle dragt og udseende, hvori den uaccommoderet[4] fremtræder for de höye herrer Landcommissarier. Hvilket alt foraarsager, at jeg allerydmigst udbeder, at den incommodation,[5] jeg har gjört De höye herrer hermed og min dristighed i disse punkters indsendelse til Dem, maatte vorde pardoneret.[6] Önskende inderligen, at hans kongelig Maj^ts^ höystfaderlige intention, stoere bekostninger, samt De höye herrers priselige omsorrig og bestræbelser til Islands forbedring kunde opnaae den forönskede nytte, i hvilket önske og forhaabning jeg forbliver.

Island, aar 1770. De höye herrer Landcommissariers allerydmigste tjener og client

[1] Að bæta smáræði við ögn o.s.fr. / *At tilføje småting intet osv.*

[2] Á spássíu / *I marginen*: Conf. Nicolaius, *de commeatu Islandorum dissertatio*, imprimatur Havniæ MDCCLXII, pag. 90. [Þorsteinn Nikulásson, *Dissertatio historico-oeconomica de commeatu veterum Islandorum*, s. 90.]

[3] Ligegyldig.

[4] Utilpasset.

[5] Ulejlighed.

[6] Undskyldt.

Skrár

Register

Heimildir · *Kilder*

Óprentuð skjöl / *Utrykte kilder*:

ÞÍ. Þjóðskjalasafn Íslands / *Islands Nationalarkiv*

Biskupsskjalasafn.

Bps. A. III. 4. Prestastefnubók 1735–1810.

Skjalasafn rentukammers.

Rtk. B4/1–22. Norske Bureau 1771–1772.

Rtk. D3/1–D3/8. Skjalasafn Landsnefndarinnar fyrri 1770–1771.

Skjalasafn stiftamtmanns.

Stiftamt. III. 199–202. Skjöl Landsnefndarinnar fyrri 1770–1771.

Skjalasöfn presta.

Mosfell í Grímsnesi. CD/1. Endurritabók 1746–1785.

Landsbókasafn Íslands – Háskólabókasafn. Handritasafn / *Islands National- og Universitetsbibliotek*

ÍB 36, 4to.Tillögur séra Guðlaugs Þorgeirssonar í Görðum til Landsnefndar 1771.

JS 207, 4to. Ævisaga séra Þorsteins Péturssonar á Staðarbakka.

Lbs. 172, 4to. Til andsvars uppá bréf commissariorum 10.2.1771, Vigfús Jónsson í Hítardal.

Í einkaeign / *privateje*

Tómas V. Albertsson. Faktorsskrá. Skrá yfir kaupmenn, veitingamenn og umboðsmenn, þ.e. factora er störfuðu á Íslandi frá um 1602 til aldamóta 1900. Handrit í vinnslu (sept. 2016).

Vef. Vefheimildir / *Net. Netsider*:

Gagnagrunnurinn Íslendingabók. https://islendingabok.is.

Holberg-Ordbog. Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog. Bind 1–4. Redigeret af Aage Hansen, fra 1957 sammen med Sv. Eegholm-Pedersen. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København og Oslo 1981–1988. http://holbergordbog.dk.

ISLEX-orðabókin. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. http://islex.is.

Íslensk orðabók. Ritstj. Mörður Árnason, 4. útg. Reykjavík 2007. https://snara.is.

Meyer, Ludvig, *Fremmed ordbog*. Ottende udgave. Det danske Sprog- og Litteraturselskab [København] 1970. http://meyersfremmedordbog.dk.

Ordbog over det danske Sprog. Historisk ordbog 1700–1950. Bind 1–28. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1918–1956. http://ordnet.dk.

Prentuð rit / *Trykt materiale*:

Alþingisbækur Íslands II. 1582–1594. Jón Þorkelsson sá um útgáfu. Reykjavík 1915–1916. (Acta Comitiorum Generalium Islandiæ).

Alþingisbækur Íslands V–XIV. 1620–1765. Einar Arnórsson, Einar Bjarnason og Gunnar Sveinsson sáu um útgáfu. Reykjavík 1922–1977 (Acta Comitiorum Generalium Islandiæ).

Anderson, Johan, *Frásagnir af Íslandi. Ásamt óhróðri Göries Peerse og Dithmars Blefkens um land og þjóð*. Gunnar Þór Bjarnason og Már Jónsson önnuðust útg. Safn Sögufélags. Þýdd rit síðari alda um Ísland og Íslendinga 5. Reykjavík 2013.

Anderson, Johann, *Efterretninger om Island, Grönland og Strat Davis, til Videnskabernes og Handelens sande Nytte*. København 1748.

Björn Halldórsson, „Grasnytjar eða gagn það, sem hver búandi maður getur haft af þeim ósánum villijurtum, sem vaxa í landeign hans handa fáfróðum búendum og griðmönnum á Íslandi.“ *Rit Björns Halldórssonar í Sauðlauksdal*. Gísli Kristjánsson og Björn Sigfússon bjuggu til prentunar. Reykjavík 1983, s. 213–388 (Frumútgáfa í Kaupmannahöfn 1783).

Björn Þorsteinsson og Bergsteinn Jónsson, *Íslandssaga til okkar daga*. Helgi Skúli Kjartansson bjó til prentunar. Reykjavík 1991.

de Buchwald, Balthazar Johann, *Sá nýi yfirsetukvennaskóli eður stutt undirvísun um yfirsetukvennakúnstina*. Þýð. Vigfús Jónsson prófastur í Hítardal. Hólar í Hjaltadal 1749.

Cato. Vel. Distica Moralia Catonis. Það er hugsvins mál, eða heilræði snúin í ljóðalag og vísna, ófróðum ungdómi, og líka þeim eldri til nytsemdar, sem hyggindi hafa kær, og góðum siðum gegna vilja. Síra Jón Bjarnason þýddi. Hólar 1624.

[Dahlman, Carl], *Swenska red-dejan eller wälöfwada hushållerskan, huru den må skiöta och wårda den boskap och de foglar, som hon är answarig före; styra sina innesyszlor, och draga omsorg för lin och hampa, kål och krydder. Dem af det hederwärda qwinnokönet til tienst, som sig om en sådan wetenskap i hushållningen bemöda. I stället för andra delen til herr Eric Salanders gårdsfogde instruction, vti möjeligaste korthet sammanfattad af K.D. Och med en bifogad tilökning eller en för alla menniskior wäl inrättad sundhets-bok, til trycket befordrad. Med kongl. maijts allernådigsta privilegio*. Stockholm och Upsala 1743.

Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin, befattende en Blanding af adskillige velsindede Patrioters indsendte smaae Skrifter, angaaende den muelige Forbedring i Ager- og Have-Dyrkning, Skov-Plantning, Mineral-Brug, Huus-Bygning, Fæe-Avling, Fiskerie, Fabrik-Væsen og deslige. Bind 1–8. København 1757–1764.

Dansk Biografisk Leksikon. Red. Svend Cedergreen Bech. 1–16. 3. udg. København 1979–1984.

Dionysii Catonis Disticha de moribus ad filium. Amsterdam 1759.

Einar Laxness, *Íslandssaga* I–III. *a–ö*. Alfræði Vöku-Helgafells. Reykjavík 1995.

Grágás. Islændernes lovbog i fristatens tid. Udgivet efter det kongelige Bibliotheks Haandskrift og oversat af Vilhjálmur Finsen. 1. og 2. del. *Text*. København 1852.

Grágás. Islændernes lovbog i fristatens tid. Udgivet efter det kongelige Bibliotheks Haandskrift og oversat af Vilhjálmur Finsen. 3. og 4. del. *Oversættelse*. København 1870.

Hagskinna. Sögulegar hagtölur um Ísland. Icelandic Historical Statistics. Ritstj. Guðmundur Jónsson og Magnús S. Magnússon. Reykjavík 1997.

Helgi Hallgrímsson, „Skýringar við Grasnytjar." *Rit Björns Halldórssonar í Sauðlauksdal*. Gísli Kristjánsson og Björn Sigfússon bjuggu til prentunar. Reykjavík 1983, s. 389–421.

Holberg, Ludvig, *Dannemarks og Norges Beskrivelse*. 1. utg. København 1729. [2. utg. 1749, 3. utg. 1762.]

Holberg, Ludvig, *Epistler, befattende Adskillige historiske, politiske, metaphysiske, moralske, philosophiske, item Skiemtsomme Materier*. Bind 3. København 1750.

Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940 I–V. Tínt hefir saman Páll Eggert Ólason. Reykjavík 1948–1952.

Íslenzkt fornbréfasafn. Diplomatarium Islandicum XIII. 1555–1562. Páll Eggert Ólason sá um útgáfu. Reykjavík 1933–1939.

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns. 1. bindi. *Vestmannaeyja- og Rangárvallasýsla*. Kaupmannahöfn 1913–1917.

Jón J. Aðils, *Einokunarverzlun Dana á Íslandi 1602–1787*. Reykjavík 1919.

[Jón Eiríksson], *Udtog af afgangne Lavmand Povel Vidalins Afhandling om Islands Opkomst under Titel Deo, Regi, Patriæ; samt nogle andres af samme Indhold anvendt paa nærværende Tider*. Sorø 1768.

Jón Snorrason, *Tractatus historico-physicus de agricultura Islandorum priscis temporibus cum successu usitata, postea exoleta & jam restauranda*. Havniæ 1757.

Jónsbók. Lögbók Íslendinga hver samþykkt var á Alþingi árið 1281 og endurnýjuð um miðja 14. öld en fyrst prentuð árið 1578. Már Jónsson tók saman. Sýnisbók íslenskrar alþýðumenningar 8. Ritstj. Davíð Ólafsson, Már Jónsson og Sigurður Gylfi Magnússon. Reykjavík 2004.

Juvenal and Persius. G.G. Ramsay þýddi. London og New York 1918.

Kalm, Pehr, *En resa til norra America på kongl. svenska vetenskaps academiens befallning, och publici kostnad*. Bind 1. Stockholm 1753.

Kong Christian den Femtes Norske Lov paa nye oplagt ved Casper Peter Rothe efter Kongl. allernaadigst meddelt Privilegium. [København] 1757.

Kongelige allernaadigste Forordninger og aabne Breve som til Island ere udgivne af De höjst-priselige Konger af den Oldenborgiske Stamme. 2. Deel. Hrappsey 1778.

Kongs Christians þess Fimmta Norsku lög á Íslensku útlögð. Hrappsey 1779.

Krüger, Johann Gottlob, *Träume*. Halle 1754.

Landsnefndin fyrri 1770–1771 I. *Bréf frá almenningi. Den islandske Landcommission 1770–1771* I. *Breve fra almuen*. Ritstj. Hrefna Róbertsdóttir og Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir. Reykjavík 2016.

Lovsamling for Island I–III. 1096–1772. Samlet og udgivet af Oddgeir Stephensen og Jón Sigurðsson. København 1853–1854.

Lúðvík Kristjánsson, *Íslenskir sjávarhættir* III. Reykjavík 1983.

Lütken, Frederik Christopher, *Oeconomiske tanker til höiere efter-tanke*. Første part. Københvan 1756.

Lýður Björnsson, *Íslands hlutafélag. Rekstrarsaga Innréttinganna*. Ritstj. Ásgeir Ásgeirsson. Safn til Iðnsögu Íslendinga XI. Reykjavík 1998.

Magnús Már Lárusson, „Íslenzkar mælieiningar.“ *Skírnir, tímarit Hins íslenzka bókmenntafélags* 132. árg. Reykjavík 1958, s. 208–245.

Manntal á Íslandi árið 1703. Tekið að tilhlutun Árna Magnússonar og Páls Vídalín, ásamt manntali 1729 í þrem sýslum. Þorsteinn Þorsteinsson sá um útgáfu. Reykjavík 1924–1947.

Nickolls, John, *Anmærkninger over Frankriges og Engellands Fordeele og Mangeler i henseende til Handelen og andre Kilder til Landes Magt og Styrke*. Oversat af Rasmus Finne Cortin. København 1756.

Ólafur Arnar Sveinsson, *Leiðarvísir fyrir dóma- og þingbækur í skjalasöfnum sýslumanna í Þjóðskjalasafni Íslands*. Rit Þjóðskjalasafns Íslands. Reykjavík 2011. [http://skjalasafn.is/rannsoknir.]

Ovidius, *Tristia. Ex Ponto*. Arthur Leslie Wheeler þýddi. 2. útg. London 1939.

Páll Vídalín og Jón Eiríksson, *Um viðreisn Íslands. Deo, regi, patriae. 1699, 1768*. Steindór Steindórsson frá Hlöðum þýddi. Reykjavík 1985. (Frumútgáfa í Sorø 1768).

Pontoppidan, Erik, *Det første Forsøg paa Norges naturlige Historie, forestillende Dette kongeriges Luft, Grund, Fielde, Vande, Væxter, Metaller, Mineralier, Steenarter, Dyr, Fugle, Fiske og omsider Indbyggernes naturel, samt Sædvaner og Levemaade*. København 1752.

Pontoppidan, Erik, *Sannleiki guðhræðslunnar. Í einfaldri og stuttri en þó ánægjanlegri útskýringu yfir þann litla barnalærdóm eður catechismum hins sæla doct. Martini Lutheri.* Þýð. Halldór Brynjólfsson, 1. útg. Kaupmannahöfn 1741.

Pontoppidan, Erik, *Sannleiki guðhræðslunnar. Í einfaldri og stuttri en þó ánægjanlegri útskýringu yfir þann litla barnalærdóm eður catechismum hins sæla doct. Martini Lutheri.* 5. útg. Hólar í Hjaltadal 1769.

Prior, Richard E. og Joseph Wohlberg, *501 Latin Verbs: Fully Conjugated In All The Tenses*. New York 1995.

Rawert, O.J., *Kongeriget Danmarks industrielle forhold fra de ældste tider indtil begyndelsen af 1848*. Forord Niels Peter Stilling. København 1850/1992.

Seneca, Lucius Annaeus, *Ad Lucilium epistulae morales* III. Richard M. Gummere þýddi. London og New York 1925.

Seneca, Lucius Annaeus, *Phaedra*. Edited by Michael Coffey and Roland Mayer. Cambridge 1990.

Sigfús Blöndal, *Íslensk-dönsk orðabók*. Reykjavík 1920–1924.

Sveinn Níelsson, *Prestatal og prófasta á Íslandi*. 2. útg. með viðaukum og breytingum eftir dr. Hannes Þorsteinsson. Björn Magnússon sá um útgáfuna. Reykjavík 1950.

Thilo, Valentins, *Exercitia oratoria*. Jena 1663.

Traupman, John C., *The new college Latin & English dictionary*. 2. útg. New York o.fl. 1995.

Vilmundur Jónsson, *Lækningar – Curationes – séra Þorkels Arngrímssonar sóknarprests í Görðum á Álftanesi*. Reykjavík 1949.

Þorsteinn Nikulásson, *Dissertatio historico-oeconomica de commeatu veterum Islandorum præcipue navali hodie restituendo*. Havniæ 1762.

Þorsteinn Pétursson, *Sjálfsævisaga síra Þorsteins Péturssonar á Staðarbakka*. Haraldur Sigurðsson bjó til prentunar. Reykjavík 1947.

Skammstafanaskrá · *Register over forkortelser*

Skammstafanir og styttingar sem hafa verið látnar halda sér / *Forkortelser som bibeholdes:*

1^{mi}, 1mo / 1^{ti}, 1ta, 1^{t}, 1um / 1te = primi, primo / fyrsti, fyrsta, eitt, einum / første
2^{di}, 2do / 2^{ar}, $2^{að}$, 2^{ir}, 2^{ja}, 2^{ur}, 2um / 2de, 2^{den} = secundi, secundo / annar, annað, tveir, tveggja, tveimur, tveimum / tvende, anden
3^{tii}, 3^{tio} / 3^{ji}, $3^{ðja}$, 3^{ja}, 3^{ur} / 3de, 3^{ie} = tertii, tertio / þriðji, þriðja, þremur / tre, trende (sml. tvende), tredje
4^{ti}, 4to / $4^{ði}$, $4^{ða}$, 4^{ir}, 4^{r}, 4ra, 4um / 4de, 4re = qvarti, qvarto / fjórði, fjórða, fjórir, fjórar, fjögur, fjögurra, fjögra, fjórum / fjerde, fire
5^{ti}, 5to / 5^{ti}, 5ta / 5te = qvinti, qvinto / fimmti, fimmta / femte
ɟ = ½ / hálfur / halv

2. B. J. Ref. pr. = 2. Bureau Journal Referandorum pro / önnur skrifstofa, bréfadagbók tilvísun número / andet bureau, journal referencenummer
à = á, til / på, til
A° = Anno / ár / år
a. c. = anni currentis / líðandi árs / i det løbende år
afg. = afgangne / dáni, látni
al. = alin, álnir (lengdareining eða verðeining) / alen (længdemål eller værdienhed)
a. p. / a. pret. = anni praesentis, anni praecedentis, anni praeteriti / á þessu ári, á fyrra ári / i indeværende år, i forrige eller sidst forløbne år
Apr. = April / apríl / april
art. / artic. = articulum / artikel / grein
A-Skaft. = Austur-Skaftafellssýsla / Austur-Skaftafellssyssel
Aug. = August / ágúst / august
Árn. = Árnessýsla / Árnessyssel
b. = bók (bók Norsku laga) eða bindi (í ritröð eða hefti tímarits) / bog (bog Norske lov) eller bind (hefte i tidsskrift)
Barð. = Barðastrandarsýsla / Barðastrandarsyssel
Borg. = Borgarfjarðarsýsla / Borgarfjarðar-syssel
cap. / capit. = capitel / kapitel / kapítuli
conf. = conform / konform / í samræmi við
d. = danska / dansk
d. = den / þann
d. / dags. = dagur; dagsetning / dag; datering
Dal. = Dalasýsla / Dalasyssel
dat. = datum / dateret / daterað, dagsett
db.nr. = bréfadagbókarnúmer / brevdagbogsnummer
Decembr. = Decembris / desember / december
Dev. = Deuteronomion / fimmta Mósebók / Femte Mosebog
Es. = Esaja / spádómsbók Jesaja / Esajas' Bog
etc. = et cetera / etcetera / og svo framvegis
ex. = exempel / eksempel / dæmi

ex. gr. = exempli gratia / for eksempel / til dæmis
Eyjafj. = Eyjafjarðarsýsla / Eyjafjarðarsyssel
f. = fiskur, fiskar (verðeining) / fiske (værdienhed)
fd. = fad (rumfangsenhed) / fat (rúmmálseining)
Febr. = Februarius / febrúar / februar
fj. / fjórð. = fjórðungur (þyngdareining) / fjerding (vægtenhed)
fo. = föring eller fjerding (vægtenhed) / fjórðungur (þyngdareining)
Gull. = Gullbringusýsla / Gullbringusyssel
h.a. = hoc anno; hujus anni / þessa árs / dette år
her. / herr. = herra / herre
hhr. / hhhr. / hrr. = herrar / herrer
Hnapp. = Hnappadalssýsla / Hnappadalssyssel
hndr. = hundrað, hundruð (verðeining) / hundrede, hundreder (islandsk værdienhed)
hr. = herra / herre
Hún. = Húnavatnssýsla / Húnavatnssyssel
Ísafj. = Ísafjarðarsýsla / Ísafjarðarsyssel
Ísl. = íslenska / islandsk
Jan. = Januarius / janúar / januar
Jer. = Jeremias / spádómsbók Jeremía / Jeremias Bog
Jul. = Julius / júlí / juli
kgl. / kongel. / kongl. / konungl. / kóngl. = kongelig / konunglegur, kónglegur
Kjós. = Kjósarsýsla / Kjósarsyssel
kl. = klukkan / klokken
kutt. = kutting / kútur
lit. = litra / stafliður, bókstafur (notað við skráningu á skjölum)
L. S. = loco sigilli / í staðinn fyrir innsigli í frumbréfi / i stedet for segl i original
(L. S.) = táknar að um eftirrit er að ræða þar sem vísað er til innsiglis sem hefur verið á frumbréfinu / betyder at dokumentet er en afskrift, hvor der henvises til et segl, der var i originalen
mag. / magst. = magister
Maiest / Majest / Majst / Maj^{t} / Maj^{te} / Maj^{tis} / Maj^{ts} / Maj^{tse} / Maj^{tts} / Mayts. / Mayst / May^{t} / May^{ts} = Majestæt, Majestæts, Majestatis / hátign, hátignar (á við konung)
mk. = mark (mynt / mønt)
mk. = mörk (rúmmálseining / rumfangsenhed)
mk. = mörk (þyngdareining / vægtenhed)
m.m. = með meiru / med mere
mr. / mons. / monsr. = monsieur, monsjör (hæderstitel / virðingartitill)
m.v. = med videre / og svo framvegis
Mýr. = Mýrasýsla / Mýrasyssel
N° / num. = númer / nummer
NB = nota bene / athugið vel, vel að merkja / mærk vel, læg mærke til
N-Múl. = Norður-Múlasýsla / Norður-Múlasyssel
Novembr. = Novembris / nóvember / november
NÖ = nordøst / norðaustur
Octobr. = Octobris / október / oktober
og. s. frv. / og så fr. / o.s.frv. = og svo framvegis / og så videre, og så fremdeles
osv. = og så videre / og svo framvegis
p. / pag. = pagina / blaðsíða / side
pd. = pund (þyngdareining / vægtenhed)
pp. = præter plura / með meiru / foruden andet, med mere
præpos. = præpositus / prófastur / provst
ps. = psalme / sálmur / salme
Rang. = Rangárvallasýsla / Rangárvallasyssel
rd. / rdhrs. / rdl. / rdlr. / rdls. / rixd. / rixdl. = rigs daler / ríkisdalur, ríkisdalir
rtk. = rentukammer / Rentekammer
s^{a} = summa / samtala
sal. = salige / sálugi, sæli
sál. = sálugi, sæli / salige

Sam. = Samúelsbók / Samuels Bog
sect. = section / sektion / grein
Septembr. = Septembris / september
seqq. / sqq. = sequentes / og áfram, og svo framvegis / de følgende, etcetera
sk. = skilling, skillinger / skildingur, skildingar
Skag. = Skagafjarðarsýsla / Skagafjarðarsyssel
skt. / st. = sankte / sankt / sankti, blessaður
S-Múl. = Suður-Múlasýsla / Suður-Múlasyssel
Snæf. = Snæfellsnessýsla / Snæfellsnessyssel
sr. = séra (ærestitel anvendt til præster)
sr. / seigr. = seigneur, signor (hæderstitel / virðingartitill)
stk. = stykki / stykke
SÖ = sydøst / suðaustur
t. / td. = tunna (rúmmálseining) / tønde (rumfangsenhed)
v. / w. = vætt (þyngdareining og verðeining) / vægte (islandsk vægtenhed og værdienhed)
vid. = vide / sjá / se
V-Skaft. = Vestur-Skaftafellssýsla / Vestur-Skaftafellssyssel
Þing. = Þingeyjarsýsla / Þingeyjarsyssel
ÞÍ = Þjóðskjalasafn Íslands / Islands Nationalarkiv
ɔ: = id est / það er / det er
§ = grein / paragraf

Skammstafanir og styttingar sem leyst hefur verið upp úr athugasemdalaust / *Forkortelser som er opløst uden bemærkninger:*

2 mannafar/mannefahr = tveggjamannafar / tomannefahr, tomandsbåd
2vetur = tvævetur / to år gammel
20aldri = tvítugsaldri / i teenageårene
3vetur = þrevetur / tre år gammel
4vetra = fjögurra vetra / fire år gammel
4, 5 og 6falt = fjór-, fimm- og sexfalt / fire, fem- og seksfold
4^{ra}mannafar = fjögramannafar / firemannefar, firemandsbåd
5mannafar/mannefar = fimmmannafar / femmannefar, femmandsbåd
6mannafar/mannefar = sexmannafar / seksmannefar, seksmandsbåd
6æringur = sexæringur / seksåringer (om båd)
8æringur = áttæringur / otteåringer (om båd)
9brs. = Novembris / nóvember / november
Agric. Isl. = *Agricultura Islandorum* (bókartitill / bogtitel)
ass. = assessor / meðdómari
bem^{lte} / bem^{te} = bemelte / nefndur, téður
bps. = biskup / biskop
br.vin = brennivín / brændevin
BW = brennivín / brændevin
C. 3^{die} = Christian 3^{die}
Chr. / Christ. = Christian, konge / Kristján konungur
Christ. R. = Kristinréttur (en gammel islandsk lovbog)
Dan. og Nor. Beskr. = Ludvig Holbergs *Dannemarks og Norges Beskrivelse* (1729/1762)
Dan. og N. Oec. Mag. = *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin* (1757–1764)
d. e. = det er / það er
dito / dt. = ditto / sama (og að framan)
epist. = epistola / pistill
Engell. = Engelland
f. = fyrir, fyrri / for, forrige
F. 2^{di} = Frederich 2^{di}
farmannab. = farmannabálkur / far-

mannabalk (lovafsnit om sømænd i den gamle lovbog, Jónsbók)
ff.b. = framfærslubálkur / framfærslubalk (lovafsnit om forsørgelse i den gamle lovbog, Jónsbók)
ff.b. 4. cap. = framfærslubálkur 4. cap. / framfærslubalk 4. cap.
forbem^{lte} / forbem^{te} = forbemelte / fyrrnefndur
forbl. = forblive / forblífa
ford. = fordel
forordn. = forordning / tilskipun
fr. = franskur / fransk
fr. vin = fransk vin / franskt vín
Franker. = Frankerige
Frid. = Friderich / Fredrik / Friðrik
fruent. = fruentimmer / kvenfólk
fölgel. = fölgelig / þar af leiðandi
geistl. = geistlegur / gejstlig
gl. = gamall / gammel, gamle
h.dóm = herradóm / herredømme
herleght. = herlegheit / herlighed
hist. = historie / saga
h.nafni = heilaga nafni / hellige navn
ht. = heilagt / hellig
impr. = imprimatur / leyfi til útgáfu
inclus. = inclusive / inklusive / innifalinn
isl. = islandsk / íslenskur
Isl. = Island / Ísland
Isl. dissertat. = *Islandorum dissertatio* (bókartitill / bogtitel)
Isl. opk. = *Islands opkomst* (bókartitill / bogtitel)
it. = item / einnig
ísl. l. = íslensk lög / islandsk lov
j. = jörð / jord
Jonsb. = Jonsbog / Jónsbók
Jóns m^{o} tíma = Jónsmessutíma (tiden omkring Sankthansdag)
K. = Konge / konungur
kg. / kgs. = konge, konges / kóngur, kóngs
kglegt = konunglegt / kongelig
Kiöbenh. / K.h. = Kjöbenhavn / Kaupmannahöfn
kongstegnsk. = kongstegnskyld (lovafsnit om skatter til kongen i den gamle lovbog, Jónsbók) / konungsþegnskylda
kúg. = kúgildi / kogilde, qvilde
landabr. / lb.b. = landabrigðabálkur / landabrigdabalk (lovafsnit om vindikation i den gamle lovbog, Jónsbók)
L.L.B. = landsleigubálkur / landslejebalk (lovafsnit om landgilde i den gamle lovbog, Jónsbók)
l.m. = lögmaður / lovmand
L.pd. = lýsipd. (þyngdareining) / lispd. (vægtenhed)
mögul. = mögulega / mulige
nefnil. / nl. = nefnilega / nemlig
neml. / nl. = nemlig / nefnilega
Nicol. = Nicolaius
N.L. / N.l. / N.laga = Norsku lög, Norsku laga / Norske lov
næstl. = næstliðinn / næstleden, sidst forløben
octr. = octrojen / einokunarskilmálinn
oecon. = oeconomisk / økonomisk / efnahagslegur
Oecon. Magaz. = *Oeconomiske Magazin*
o.fl. / o.s.fl. = og flere / og svo fleira
oftbem^{lte} / oftbem^{te} = oftbemelte / oftnefndur
og s. v. = og så videre / og svo framvegis
óviturl. = óviturlegt / uforstandig
Pontopp. = Pontoppidan
pr. = par (af sokkum) / par (strømper)
prof. = professor / prófesser
samtl. = samtlige / allir
scil. = scilicet / það er að segja, nefnilega / nemlig
s. d. = se dette / sjá það
skill.öl = skillingsöl
skl.pd. = skálapd. (þyngdareining) / skålpd. (vægtenhed)
sk.pd. = skippd. (þyngdareining) / skippd. (vægtenhed)
sld^{r} = sléttur dalur / slettedaler
spec. = specie (mønt) / spesía (mynt)

sp.licatiurnar = supplicatiurnar
s.öst = sydöst / suðaustur
ult. = ultimo / í lok mánaðar
underdanigh. = underdanighed / auðmjúkur, auðmjúklegur
ventel. = ventelig / væntanlegur
veturg. = veturgamall / vintergammel
þjófab. = þjófabálkur / tyvebalk (lovafsnit om tyveri i den gamle lovbog, Jónsbók)

Hugtök og orðskýringar

Gera verður ráð fyrir að mörgum þyki landsnefndarbréfin fremur torskilin vegna málnotkunar og ýmissa gamalla hugtaka og orða sem notuð eru. Hér er reynt að leysa úr því helsta með einföldum orðskýringarlistum á íslensku og dönsku. Á listana voru einkum valin algeng hugtök frá 18. öld sem mikið eru notuð í bréfunum og reynt að útskýra þau fyrir bæði íslenskum og dönskum lesendum. Á íslenska orðalistann eru einnig tekin með ýmis gömul íslensk orð og algeng orð af dönskum uppruna sem ástæða þótti til að skýra sérstaklega út fyrir íslenskum lesendum. Danska orðið er þá tilgreint aftan við og haft skáletrað. Það á eingöngu við um dönsk orð, þess er ekki getið sérstaklega ef orð eru af öðrum uppruna. Á danska orðalistann voru síðan tekin ýmis orð sem ástæða þótti til að skýra sérstaklega fyrir dönskum lesendum. Eru það aðallega íslensk hugtök og orð sem ekki er að finna í dönsku máli. Einkum eru þetta orð úr dönskum þýðingum íslensku frumbréfanna frá 1771 en í þeim koma iðulega fyrir íslensk orð sem látið hefur verið nægja að dönskugera lítils háttar og þau eru því illskiljanleg dönskum nútímalesendum. Íslenska orðið er þá tilgreint aftan við og haft skáletrað. Listarnir tveir eru því ekki alveg eins þótt margt sambærilegt megi finna á þeim. Orð sem koma sjaldan fyrir eru hins vegar eingöngu skýrð í neðanmálsgreinum í bréfunum sjálfum.

Við samantekt skýringanna var einkum stuðst við eftirtalin rit: Björn Þorsteinsson og Bergsteinn Jónsson, *Íslandssaga til okkar daga*. Helgi Skúli Kjartansson bjó til prentunar. Reykjavík 1991; Einar Laxness, *Íslandssaga* I–III. *a–ö*. Alfræði Vöku-Helgafells. Reykjavík 1995; *Hagskinna. Sögulegar hagtölur um Ísland. Icelandic Historical Statistics*. Ritstj. Guðmundur Jónsson og Magnús S. Magnússon. Reykjavík 1997; *Holberg-Ordbog. Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog*. Bind 1–4. Redigeret af Aage Hansen, fra 1957 sammen med Sv. Eegholm-Pedersen. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København og Oslo 1981–1988. *Vef*. http://holbergordbog.dk; ISLEX-orðabókin. Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. *Vef*. http://islex.is; *Íslensk orðabók*. Ritstj. Mörður Árnason, 4. útg. Reykjavík 2007. *Vef*. https://snara.is; *Ordbog over det danske Sprog. Historisk ordbog 1700–1950*. Bind 1–28. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1918–1956. *Vef*. http://ordnet.dk; Sigfús Blöndal, *Íslensk-dönsk orðabók*. Reykjavík 1920–1924. Auk þess var stuðst við: Jón J. Aðils, *Einokunarverslun Dana á Íslandi 1602–1787*. Reykjavík 1919, varðandi ýmis heiti tengd versluninni; Lúðvík Kristjánsson, *Íslenskir sjávarhættir* III. Reykjavík 1983, varðandi hugtök tengd sjávarútvegi og Ólafur Arnar Sveinsson, *Leiðarvísir fyrir dóma- og þingbækur í skjalasöfnum sýslumanna í Þjóðskjalasafni Íslands*. Rit Þjóðskjalasafns Íslands. Reykjavík 2011, varðandi manntalsþing og störf sýslumanna.

HUGTÖK OG ORÐSKÝRINGAR

Ásamt ritstjórum hefur Christina Folke Ax tekið saman orðskýringarlistana. Helgi Skúli Kjartansson, Björk Ingimundardóttir og Leon Jespersen lásu listana yfir og gáfu margar gagnlegar ábendingar um það sem betur mátti fara. Áslaug Sverrisdóttir aðstoðaði við skýringar á hugtökum tengdum vefnaði og ullarvinnu. Niels Åmand, Bakkebjerg Naturpleje, veitti ráðgjöf varðandi notkun og brýningu á ljáum. Gunnar Örn Hannesson og Gottskálk Þór Jensson sáu um flestar latneskar orðskýringar og leystu úr torræðum hugtökum. Christina Folke Ax þýddi íslenskar skýringar yfir á dönsku.

academiet i Kjöbenhavn = Kaupmannahafnarháskóli.

alin (al.) = lengdareining. Lengdareiningin alin (öln) samsvaraði upphaflega lengd framhandleggs frá olnboga og fram á fingurgóma. Á Íslandi á 17.–18. öld var venjulega miðað við svonefnda Hamborgaralin sem var 57,1 cm. Hún var einnig nefnd íslensk alin. Árið 1683 var dönsk alin fastsett 62,8 cm. Árið 1835 var samþykkt að danska alinin væri 62,7 cm og var hún einnig nefnd Sjálandsalin.

alin (al.) = verðeining. Verðeiningin alin jafngilti einni alin vaðmáls sem samsvaraði tveimur fiskum.

anmode/anmoede = hvetja, fara á leit við, mælast til. Danska *anmode*.

anordning = tilskipun, fyrirskipun. Danska *anordning*.

anstalt = ráðstöfun, aðgerð. Danska *foranstaltning*.

antaka = taka við, samþykkja, gera ráð fyrir. Danska *antage*.

anvenda = nota, nýta. Danska *anvende*.

aparte = sérstaklega, út af fyrir sig.

attest = vottorð. Danska *attest*.

ásauður = kvíaær, mjólkandi ær.

áttungur = rúmmálseining sem svarar til ⅛ úr tunnu.

befala/befalning = skipa, fela á hendur / skipun, fyrirskipun. Danska *befale/befaling*.

beneficiarius = lénsprestur. Prestur sem hefur kirkjulén (beneficium).

beneficium = kirkjulén. Kirkjustaður sem biskup hafði forræði yfir og veitti presti að léni. Prestar sem höfðu kirkjulén höfðu fullt forræði yfir viðkomandi kirkjustað og hirtu af honum allar tekjur, auk annarra jarða og ítaka sem fylgdu. Föst prestssetur voru einnig oft nefnd beneficium.

besigta = skoða og meta. Danska *besigtige*.

besigtelsi = skoðun. Danska *besigtigelse*.

besigtun = vöruskoðun á höfnum. Skoða átti vörubirgðir kaupmanna í hverri höfn um leið og skip komu að vori og setja niður eða lækka verð á þeim vörum sem ekki þóttu fullgildar.

betala/betaling = borga/borgun. Danska *betale/betaling*.

beþenking = íhugun, umhugsun, skoðun, álitsgerð. Danska *betænkning*.

beþenkja = íhuga, velta fyrir sér, yfirvega. Danska *betænke*.

billegur = hæfilegur, tilhlýðilegur, sanngjarn.

byxelsbrev = byggingarbréf.

catechisation = barnaspurningar, fermingarundirbúningur. Danska *katekisation*.

chirurgus/chyrurgus = kírúrg. Handlæknir með verklega þjálfun en enga menntun í lyflæknisfræði.

compagnieshandel = félagsverslun. Verslunarfyrirkomulag þar sem allar hafnir landsins voru leigðar út saman til eins félags líkt og á dögum Almenna verslunarfélagsins (1764–1774) gagnstætt við sérverslun (separathandel) þar sem

hafnirnar voru leigðar út til einstakra kaupmanna líkt og tíðkaðist á fyrri hluta 18. aldar. → separathandel.

confirmation = ferming. Danska *konfirmation*.

confirmera = staðfesta. Danska *konfirmere*.

consideration = athugun, íhugun.

contingent = hluti.

contribuera = leggja af mörkum, greiða framlag til.

contribution = framlag, álögur.

dagsláttur = dagsverk karlmanns um slátt. Einnig nefnt dagsverk. → kvaðir.

dagsverk → dagsláttur, kvaðir.

demonstrera = sýna fram á, leiða í ljós. Danska *demonstrere*.

deputera = veita, úthluta.

dimittere = útskrifa úr skóla, ljúka námi.

distribuera = jafna niður, skipta.

distribution = niðurjöfnun, úthlutun.

duggarasokkar = sokkar úr grófu ullargarni. → púlsokkar.

dýratollur = sérstakur skattur notaður til að standa straum af kostnaði við eyðingu refa. Einnig nefndur refatollur.

eftirliggjari = kaupmaður eða aðstoðarmaður hans sem var eftir í landinu yfir veturinn eftir að skip voru farin að hausti.

einkaup = kaup á einni vörutegund sér í smákaupum.

ejusdem = sama (sama dag, sama mánaðar).

eyrisvöllur = mælieining. Skák af túni eða engi sem talið var eitt dagsverk að slá, 30 × 30 faðmar.

faðmur = lengdareining. 1 faðmur samsvaraði 3 álnum.

fardagar = fjórir fyrstu dagarnir í sjöundu viku sumars sem hefst á bilinu 31. maí til 6. júní. Þá áttu ábúendaskipti að fara fram.

fiskireikningur = verðlag kaupstaðarvöru sem miðast við að greitt sé með sjávarafurðum, öfugt við pjónlesreikning þar sem verðlag miðast við að greitt sé með landbúnaðarafurðum.

fiskur (f.) = verðeining. Jafnvirði þurrkaðs fisks af tiltekinni stærð, um 1 kg. Tveir fiskar jafngiltu einni alin vaðmáls.

fjórðungur (fj.) = þyngdareining, tæp 5 kg. 1 fjórðungur = 20 merkur.

forbetra = bæta, endurnýja.

fordjarfa = eyðileggja, spilla.

fordjörfun = eyðilegging, spilling.

forleningsgaard = lénsjörð. Jörð lögð til framfærslu sóknarprests.

formegan/formegun = eftir efnum, fjárhagsleg geta.

fornuft = skynsemi, skilningur, brjóstvit. Danska *fornuft*.

fornuftugur = skynsamur. Danska *fornuftig*.

fornærma = misbjóða. Danska *fornærme*.

fornærmelse = vansæmd, skömm. Danska *fornærmelse*.

forslag = tillaga, uppástunga. Danska *forslag*.

forsorga = annast, sjá fyrir.

forsóma = vanrækja, skeyta ekki um.

forsýna = sjá fyrir, útvega, birgja upp. Danska *forsyne*.

fríður peningur / greiðsla í fríðu = lifandi búpeningur / borgun með lifandi búfé.

fölgelig = þar af leiðandi, þess vegna. Danska *følgelig*.

gjaftollur = skattur greiddur af lausafé (ekki fasteign) sem rann til sýslumanna.

gotbefindende = geðþótti, vild. Danska *godtbefindende*.

gratis = að kostnaðarlausu, ókeypis.

hálfstykkiskaup = vörukaup í stórum skömmtum, kaup fyrir minnst 120 fiska í senn. → hundraðskaup.

hálfstykkisklæði = algeng tegund innflutts klæðis, heldur dýrara en varningsklæði. → varningsklæði.

hestlán = leiguliði (eða hjáleigubóndi hjá honum) skyldugur til að lána hest. → kvaðir.

heytollur = vetrarfóðrun lambs fyrir sóknarprest eða fóður sem því nam. → lambseldi.

hjáleiga = smábýli, leigt út frá annarri jörð.

hospítalshlutur = sérstakt gjald lagt á þá sem stunduðu sjóróðra til að standa straum af kostnaði við holdsveikraspítalana. Gjaldið nam einum hlut af hverju skipi, ákveðinn dag á ári.

hríshestur = leiguliði (eða hjáleigubóndi hjá honum) skyldugur til að færa hestburð af hrísi heim til landeiganda eða umsjónarmanns jarðar. → kvaðir.

hujus = þessa (þessa mánaðar).

hundrað (hndr.) = verðeining. Eitt hundrað samsvaraði 120 álnum eða einu kúgildi. Verðmæti jarða var metið í hundruðum.

hundraðskaup = vörukaup í stórum skömmtum, kaup fyrir minnst 120 fiska í senn. → hálfstykkiskaup.

höjagtelse/höyagtelse = mikil virðing, virðingarfyllst. Danska *højagtelse*.

importera = hafa í tekjur, gefa í tekjur.

information = upplýsing, vitneskja. Danska *information*.

informera = upplýsa, kenna. Danska *informere*.

Innréttingarnar = hlutafélag stofnað 1751 til að efla atvinnuvegi landsins. Megináhersla var lögð á ullarvinnslu, klæðagerð, skinnaverkun og færaspuna. Einnig reynt að koma á fót þilskipaútgerð og brennisteinsvinnslu. Innréttingarnar nutu töluverðs stuðnings danskra stjórnvalda.

inntökuskip = aðkomubátur. Bátar sem utanaðkomandi menn komu með til að róa á yfir vertíðina og leigðu þá uppsátur og aðstöðu hjá bændum við sjávarsíðuna.

intention = ætlun, ásetningur, áform, fyrirætlun. Danska *intention*.

inventariiqvilder = ær og kýr sem leigðar voru með jörðum voru kallaðar kvíildi/kvíldi eða innistæðukvíildi/innistæðukvíldi. Einnig talað um leigukúgildi og stundum aðeins kúgildi. → leigukúgildi, kúgildi.

inventar/inventarium = fylgifé, tilheyrandi eignir (einkum búfé, gripir, verkfæri o.þ.h.).

Íslandsalin = 57,1 cm. → alin.

kaupamaður = maður í tímabundinni vinnu við heyskap hjá öðrum á sumrin.

kirkjuinnleiðsla/kirkjuleiðsla = kirkjuathöfn þar sem prestur leiddi konu í kirkju nokkrum vikum eftir barnsburð svo að hún gæti hreinsast fyrir Guði.

kjöbmandsstakken → svara undir stakk.

kúgildi = verðeining. Sem verðeining jafngilti kúgildið einu hundraði sem samsvaraði einni gallalausri kú eða sex ám, loðnum og lembdum í fardögum.

kúgildi = ær og kýr sem leigðar voru með jörðum voru kallaðar kúgildi og þá oft talað um leigukúgildi, ásauðarkúgildi og stundum kýrkúgildi. → leigukúgildi, inventariiqvilder.

kútur = rúmmálseining. 1 kútur = 8 pottar eða um 7,7 lítrar.

kvaðir = ákveðnar vinnuskyldur leiguliða í þágu landeigenda eða umsjónarmanna jarða voru kallaðar kvaðir. Þær voru hluti af leigugjaldi jarðanna en einnig lagðar á hjáleigur. Kvaðir gátu verið margvíslegar, s.s. dagsláttur, dagsverk, hríshestur, hestlán, mannslán og skipsáróður.

kvartel = fjórðungur.

kvartil = lítil tunna, samsvaraði 8 pottum.

kvíildi/kvíldi = annað heiti yfir kvígildi eða leigukúgildi/kúgildi.

lambseldi/lambsfóður = vetrarfóðrun lambs fyrir sóknarprest. → heytollur.

landsvísa / á landsvísu = eftir landaurareikningi, samkvæmt venju í landinu.

lausamaður = lausamaður, lausakona eða lausafólk var undanþegið því að vera í ársvistum hjá bændum. Löglegir lausamenn greiddu lausamennskutoll þar til lausamennska var bönnuð árið 1783.

leigukúgildi = ær og kýr sem leigðar voru með jörðum voru kallaðar leigukúgildi. Stundum aðeins nefnt kúgildi eða kvíildi. → kúgildi, inventariiqvilder.

lest = rúmmálseining. Ein lest af algengustu vörum eins og mjöli, baunum, smjöri, kjöti, fiski og öli samsvaraði 12 tunnum.

lest = þyngdareining. Ein lest af hörðum fiski eða skreið samsvaraði 15 skippundum eða um 2.400 kg. → skippund.

ljóstollur = sérstakur skattur, lagður á hvern tíundarskyldan bónda, ætlaður til að standa straum af kostnaði við að lýsa upp kirkjur og til að útvega vín og brauð.

lóðagjald → undirgift.

lögmannstollur/lögmannsfiskur = skattur sem rann til lögmanna til að bæta launakjör þeirra, nam tveimur fiskum af hverri jörð og lausafé yfir eitt hundrað. Lögboðinn 1688.

lögréttumenn = menn sem kallaðir voru á Alþingi til að starfa í Lögréttu (dómstóll og þinglýsingarstaður á Alþingi). Samkvæmt Jónsbók voru þeir upphaflega 36 að tölu en var fækkað í 16 árið 1732 og gegndu eftir það aðeins hlutverki þingvotta. Þeir fengu laun og nutu nokkurra fríðinda og virðingar.

malum = böl, meinsemd.

mannslán = róðrarkvöð. Skylda leiguliða og hjáleigubænda að róa á bátum landeigenda og umsjónarmanna jarða á vertíð eða sinna flutningum. Róðrarkvaðir fylgdu oft konungsjörðum. Stundum gátu landsetar losað sig undan kvöðinni með því að greiða 20 álnir (40 fiska). Einnig talað um skipsáróður. → kvaðir.

manntalsfiskur = gjald lagt á aðkomumenn sem komu í verstöðvar til útróðra og rann til sýslumanna sem þóknun vegna aukinnar löggæslu á vertíð. Tíðkaðist aðallega á Snæfellsnesi og í Gullbringusýslu.

manntalsþing = lögboðið þing sem hver skattskyldur bóndi var skyldugur að sækja árlega, haldið undir stjórn sýslumanna á ákveðnum þingstað í hverjum hreppi að vori. Á manntalsþingi fór m.a. fram álagning og innheimta skatta og tolla, birting konungsbréfa og ýmissa tilkynninga, skipan hreppstjóra og ýmis dómstörf.

mark (mk.) = mynteining í Danmörku frá miðri 16. öld. 1 mark = 16 skildingar. 1 ríkisdalur = 6 mörk = 96 skildingar.

múlkt/múlktera = sekt/sekta.

mörk (mk.) mæld = rúmmálseining, um 0,248 l.

mörk (mk.) vegin = þyngdareining, um 248 g. 20 merkur = 1 fjórðungur. → vætt.

nöje/nöye = nákvæmur, náinn, láta sér nægja. Danska *nøje*.

observandum = aðgætnisvert.

observera = aðgæta, athuga, taka eftir. Danska *observere*.

octroj/octroy = einkaleyfi, einokunarskilmálinn um verslun.

oeconomi = efnahagslíf, fjárhagsleg stjórn eða rekstur, fjármál.

oeconomisk = efnahagslegur.

oeconomiskt selskab = félag með það að markmiði að efla atvinnu og landshagi þjóðar.

onus = byrði.

óbillegur = ósanngjarn, óréttmætur. → billegur.

órímilegt = fráleitt, fjarstætt. Danska *urimelig*.

pottur = rúmmálseining. 1 pottur = 0,966 lítrar.
presstóbak = óskorið munntóbak, pressað í blokkir. Stundum einnig kallað þrykkt tóbak.
prjónlesreikningur = verðlag kaupstaðarvöru sem miðast við að greitt sé með landbúnaðarafurðum, öfugt við fiskireikning þar sem verðlag miðast við að greitt sé með sjávarafurðum.
process = málaferli, dómsmál.
project = verkefni, áætlun.
proponera = leggja til, stinga upp á.
proportion = hlutfall, hlutfallslega, tiltölulega, að tiltölu.
proprietarius = jarðeigandi, eignamaður, eigandi leigujarða. Einnig kirkjubóndi, þ.e. eigandi kirkju sem ekki er lénskirkja. → beneficium.
proprietariijarðir = bændajarðir, jarðir í einkaeign.
præparation = undirbúningur fyrir fermingu.
præparera börn = undirbúa börn fyrir fermingu.
publico/publicum = almenningur, opinber.
púlsokkar = sokkar úr grófu ullargarni. → duggarasokkar.
qvartel → kvartil.
rar = sjaldgæfur, erfiður.
rasphúsið = fangelsi í Kaupmannahöfn þar sem fangarnir störfuðu við að raspa litarvið til framleiðslu litarefna við erfið og heilsuspillandi skilyrði.
reparation = viðgerð, lagfæring. Danska *reparation*.
reparera = halda við, gera við. Danska *reparere*.
respect = virðing. Danska *respekt*.
ringa = rýra, minnka, lækka (í verði).
ringur = lélegur, slæmur.
rolltóbak = óskorið tóbak bæði notað brytjað til reykinga og mulið í nefið. Tóbaksblöðin voru snúin upp í lengju sem síðan var rúllað saman og dregur það nafn sitt af því.
ruinera = eyðileggja, leggja í rúst. Danska *ruin*.
seglfiskur = greiðsla fyrir leigu á segli. Almennast var að láta stærsta fiskinn í hverjum róðri upp í seglleiguna ef segl voru notuð.
separathandel = sérverslun. Verslunarfyrirkomulag þar sem hafnirnar voru leigðar út til einstakra kaupmanna líkt og tíðkaðist á fyrri hluta 18. aldar. Gagnstætt við félagsverslun (da. *compagnieshandel*) þar sem allar hafnir landsins voru leigðar út saman til eins félags líkt og á dögum Almenna verslunarfélagsins (1764–1774). → compagnieshandel.
situation = ástand, kringumstæður.
skippund = 320 pund eða 160 kg.
skiptitíund = tíund af eign sem nam fimm hundruðum eða meira nefndist skiptitíund því að henni var skipt í fjóra staði: til biskupa, presta, kirkna og fátækra. Tíund af eign sem nam minna en fimm hundruðum rann óskipt til fátækra og var kölluð fátækratíund.
slétt = slæmur, lélegur. Danska *slet*.
sléttur = venjulegur, óbreyttur.
smáband = fínt ullargarn til að prjóna úr sokka og vettlinga.
smábandssokkar = sokkar úr fíngerðu ullargarni.
soumission = auðmýkt, undirgefni. → submission.
stika = lengdareining. Hin gamla íslenska stika jafngilti 2 álnum.
submission → soumission.
subsistere = draga fram lífið.
svara undir stakk = að „svara undir stakk“ merkir sennilega að borga í fullverkaðri skreið sem fer beint í fiskstakkinn, þ.e. fiski sem ekki þarf að breiða oftar til þerris. Þannig ber sá sem greiðir

„undir stakk“ hallann af þyngdartapi fisksins við þornun.

synodus generalis = almenn prestastefna.

tíund = skattur. → skiftitíund.

tómthúsmaður = maður sem býr við sjávarsíðuna og hefur ekki grasnyt fyrir skepnur. Hús hans er því „tómt“, þ.e. án mjólkur.

trivialskoele = latínuskóli. Á 18. öld voru starfræktir tveir latínuskólar á Íslandi, á biskupsstólunum í Skálholti og á Hólum.

tukthúsið á Arnarhóli = fangelsi stofnað 1759 og tekið í notkun veturinn 1770–1771.

tukthústollur = sérstakur skattur lagður á allar fasteignir í landinu til að standa straum af kostnaði við byggingu nýs fangelsis á Íslandi. Tók gildi 1759.

tunna (t.) = rúmmálseining. 1 tunna öls (lagartunna) = 136 pottar = 17 kútar eða 131 lítri. 1 tunna korns = 144 pottar eða 139 lítrar. 1 tunna kola = 176 pottar eða 170 lítrar. Grjón, rúgur, bygg, baunir, kjöt, fiskur, smjör, tólg og sápa voru mæld í öltunnum en salt í kolatunnum.

undirgift = uppsátursgjald eða uppsátursshlutur. Leigugjald fyrir vör eða lendingarstað báta. Um miðja 18. öld var gjaldið venjulega 1 vætt fyrir fjögramannafar, 1½ vætt fyrir sexæring og 2 vættir fyrir áttæring. Stundum fylgdi verbúð með í leigunni og var gjaldið þá eitthvað hærra. Einnig talað um vertoll og stundum lóðagjald. Danska *undergift*.

varningsklæði = algengasta tegund innflutts klæðis á Íslandi fram á fyrri hluta 18. aldar og sú langódýrasta. → hálfstykkisklæði.

vesturfari = hörléreft.

vika sjávar = gömul lengdareining á sjó. Misjöfn að lengd á mismunandi tímum, oft ónákvæm, ca. 7,5–9 km eða um einnar stundar sigling. Upphaflega vegalengd sem róin var milli þess að skipt var um ræðara.

vinnuhjúaskildagi = 14. maí, sá dagur sem vinnuhjú máttu skipta um vist.

vætt (v. / w.) = þyngdareining. 1 vætt = 8 fjórðungar = 160 merkur eða tæp 40 kg.

vætt (v. / w.) = verðeining. 1 vætt = 2 fjórðungar smjörs = 20 álnir eða 40 fiskar.

þingmannaleið = dagleið ferðamanna að gömlu mati, um 37,5 km.

Ord- og begrebsforklaringer

Mange vil finde brevene til Landkommissionen svært forståelige på grund af forskellige gamle begreber og ord, som anvendes. Neden for er forklaret de mest anvendte ord og udtryk i brevene på islandsk og dansk. I ordlisterne er især udvalgt de gamle begreber, som er anvendt ofte i brevene, og vi har forklaret dem for både islandske og danske læsere. I den islandske ordliste er også medtaget forskellige islandske ord og ord af dansk oprindelse, som det syntes nødvendigt at forklare for islandske læsere. Det danske ord er efterfølgende angivet i kursiv. Det gælder udelukkende danske ord, og det er ikke angivet specifikt, hvis ord er af anden oprindelse. I den danske ordliste er derefter udvalgt forskellige ord, som det synes nødvendigt at forklare særligt for danske læsere. Det er for det meste islandske begreber og ord, som ikke findes på dansk. Det er især ord fra de danske oversættelser af islandske orignalbreve fra 1771, for deri forekommer ofte islandske ord, som man har fordansket en smule, og som derfor er svært forståelige for danske læsere i nutiden. Det islandske ord er efterfølgende angivet i kursiv. De to lister er derfor ikke fuldstændig ens, selv om de har mange lighedspunkter. Andre ord, som ikke forekommer så ofte i brevene, forklares med fodnoter i brevene.

Ved sammenfatningen af ordforklaringer er der især hentet inspiration i følgende værker: Björn Þorsteinsson og Bergsteinn Jónsson, *Íslandssaga til okkar daga*. Helgi Skúli Kjartansson (red.) Reykjavík 1991; Einar Laxness, *Íslandssaga* I–III. *a–ö*. Alfræði Vöku-Helgafells. Reykjavík 1995; *Hagskinna. Sögulegar hagtölur um Ísland. Icelandic Historical Statistics*. Guðmundur Jónsson og Magnús S. Magnússon (red.) Reykjavík 1997; *Holberg-Ordbog. Ordbog over Ludvig Holbergs Sprog*. Bind 1–4. Redigeret af Aage Hansen, fra 1957 sammen med Sv. Eegholm-Pedersen. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København og Oslo 1981–1988. *Net*. http://holbergordbog.dk; ISLEX-ordbogen. Árni Magnússon instituttet for islandske studier. *Net*. http://islex.dk; *Íslensk orðabók*. Mörður Árnason (red.), 4. útg. Reykjavík 2007. *Net*. https://snara.is; *Ordbog over det danske Sprog. Historisk ordbog 1700–1950*. Bind 1–28. Udgivet af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København 1918–1956. *Net*. http://ordnet.dk; Sigfús Blöndal, *Islandsk-dansk ordbog*. Reykjavík 1920–1924. Endvidere støtter ordlisten sig til: Jón J. Aðils, *Einokunarverslun Dana á Íslandi 1602–1787*. Reykjavík 1919, vedrørende forskellige udtryk, der knytter sig til handelen; Lúðvík Kristjánsson, *Íslenskir sjávarhættir* III. Reykjavík 1983, vedrørende udtryk, der knytter sig til fiskeri og til Ólafur Arnar Sveinsson, *Leiðarvísir fyrir dóma- og þingbækur í skjalasöfnum sýslumanna í Þjóðskjalasafni Íslands*. Rit Þjóðskjalasafns Íslands. Reykjavík 2011, vedrørende manntalsting og sysselmandsembedet.

Redaktørerne har sammen med Christina Folke Ax sammensat listerne over ordforklaringer. Helgi Skúli Kjartansson, Björk Ingimundardóttir og Leon Jespersen har gennemgået listerne og er kommet med mange nyttige forslag til forbedringer. Áslaug Sverrisdóttir har hjulpet med at klarlægge begreber vedrørende vævning og arbejdet med uld. Niels Åmand fra Bakkebjerg Naturpleje, har rådgivet om brug og slibning af le. Gunnar Örn Hannesson og Gottskálk Þór Jensson stod for de fleste oversættelser af latin til islandsk, og opklarede vanskeligt forståelige begreber. Christina Folke Ax oversatte de islandske begreber til dansk.

academiet i Kjöbenhavn = Københavns Universitet.

afbyggersted = henviser til en jord, som er bortfæstet eller afbygget/udskilt fra den gårdsenhed, som kaldes en *lögbýli*, der er grundenheden i afgiftsmæssig forstand. Afbyggerstedet betaler således forskellige former for afgifter til hovedjorden, men regnes stadig som en del af denne. Også kaldet hjaleje, hjaleige, hjaleye. Islandsk *hjáleiga*.

alen (al.) = længdemål. Længdemålet alen svarede oprindeligt til længden fra albuen til fingerspidsen. I det 17. og 18. århundrede blev der sædvanligvis regnet med den såkaldte hamborgske alen, som var 57,1 cm. Den blev også kaldet islandsk alen. I Danmark blev der ligeledes anvendt forskellige alenmål, selv om en dansk alen i 1683 blev fastsat til 62,8 cm. Først i 1835 blev det vedtaget, at en dansk alen var 62,7 cm, også kaldet en sjællandsk alen.

alen (al.) = værdienhed. Værdienheden alen svarer til en alen vadmel, som svarer til to fiske.

anstalt = foranstaltning.

aparte = særskilt.

beder = bedre.

bederve = fordærve.

beneficiarius = lenspræst, præst som har kirkelen (beneficium).

beneficium = kirkelen. Det var en kirke, som biskoppen havde råderet over og gav præsten som len. Præsten havde derfor fuld råderet over stedet og fik alle indtægter, jorder og rettigheder. En fast præstegård blev også ofte kaldet beneficium.

besigtigelse af varer = besigtelse af varer ved havnene. Købmændenes last af varer skulle besigtiges i hver havn, når skibet ankom om foråret, og prisen på de varer, der blev vurderet til ikke at være fuldgyldige, skulle nedsættes.

blödfisk = fersk fisk. Islandsk *blautfiskur*.

boedemænd/budemænd = afbyggere ved søsiden. Islandsk *búðamenn*.

boygdelaug/böygdelav = egn. Islandsk *byggðarlag*.

byxelsbrev = fæstebrev.

chirurgus = kirurg. Læge med praktisk erfaring men ingen medicinsk uddannelse.

compagnieshandel = kompagnihandel. Organisering af handelen, hvor alle landets havne blev lejet ud til ét kompagni, som f.eks. Det Almindelige Handelskompagni (1764–1774) i modsætning til seperathandel, hvor havnene blev lejet til enkeltstående købmænd, som det var almindeligt i første del af det 18. århundredet. → separathandel.

conservation = bevaring.

conservere = bevare, vedligeholde.

consideration = overvejelse.

contingent = andel.

contribuere = bidrage.

contribution = pålæg, skatter.

dagsslet/dagsslæt = et dagsværk om høslæt. Der er også tale om dagsverk/dagsværk. → hoveri.

dagsverk/dagsværk → dagsslet/dagsslæt, hoveri.

dyretold = særlig skat anvendt til at finansiere rævejagt. Også kaldet revetold dvs. rævetold.

efterladenhed = forsømmelse.

efterligger = en købmand eller hans assistent, der bliver i landet om vinteren, efter at skibene er rejst om efteråret.

ejusdem = samme (samme dag, samme måned).

eyrirsvöllur = gammel islandsk måleenhed. Et stykke af en hjemmemark eller eng, som anses for et dagsværk at slå, 30 × 30 favne. Islandsk *eyrisvöllur*.

fardage = skiftedage. De første fire dage i den syvende uge af sommeren, som begynder i tidsrummet 31. maj til 6. juni. Her skulle fæstere skifte gård. Islandsk *fardagar*.

fast = næsten.

favn = længdemål. 1 favn svarer til tre alen.

firemanefar = firemandsbåd.

fiske (f.) = værdienhed. Svarer til en tørret fisk af en nærmere fastsat størrelse, ca. 1 kg. To fiske svarer til en alen vadmel. Udtrykket *fiske* (i flertal) anvendes for at tilkendegive, at der er tale om en værdienhed og ikke egentlige fisk, selv om det islandske ordet *fiskur* oprindeligt har haft denne betydning på samme måde, som alen henviste til en alen vadmel.

fiskeregning = en regning, hvor værdien af handelsvarer sættes ud fra, at der betales med produkter fra fiskeriet, i modsætning til strikvareregning (pronlæsregning), hvor værdien sættes ud fra, at der betales med landbrugsprodukter. Se også strikvareregning.

fiskevær = fiskeleje.

fjerding (fj.) = vægtenhed, knapt 5 kg. 1 fjerding = 20 mark. Også kaldet föring.

foer = foder.

forlegen = fordærvet. Islandsk *forleginn* eller *skemmdur*.

forleningsgaard = egentlig forlenet gård, men her er der tale om præstegårdsjord, som følger med kaldet til sognepræstens og hans husholds forsørgelse.

fremmede baade = fiskebåde, som udefrakommende folk kom med for at fiske i fangstsæsonen. De lejede så landingssted og hjælp fra bønderne ved havet. Islandsk *inntökuskip*.

föring (fo.) → fjerding.

förstningen = begyndelsen.

gemeenligen = almindeligvis.

gjeftold/gavetold = skat betalt af løsøre (indbo og ikke jordejendom), som gik til sysselmændene.

gjeldevaad = vadmel, som kan bruges som gyldig betaling. Islandsk *gjaldvoð*.

grundleye = leje af stranden for at få lov til at sætte bådene ud og lande dem igen. → undergift.

græsmark → hjemmemark.

gymnasion = en højere skole, gymnasium.

halvstykke klæde = en almindelig form for importeret klæde, men den var dyrere end varningsklæde. Islandsk *hálfstykkisklæði*. → varningsklæde.

halvstykkeskjöb = varekøb i store mængder, handel for mindst 120 fiske på én gang. Islandsk *hálfstykkiskaup*. → hundredskjöb.

havkal = haj. Islandsk *hákarl*.

hest, lån af = en fæsters (eller afbyggers) pligt til at udlåne hest. → hoveri.

hjaleje → afbyggersted. Islandsk *hjáleiga*.

hjemmemark = indmark eller mark, der ligger hjemme ved gården. Betegner ofte en indhegnet og dyrket gødet eng. Islandsk *tún*.

hlutur = andel af fiskefangst. Også kaldet hlött og lött. Islandsk *hlutur*.

hospitalslött = hospitalsandel. Henviser til den part, der betales til hospitaler i afgift af fiskeriet for at finansiere hospitalernes udgifter til spedalske. Afgiften udgjorde en andel af hvert skib fanget på en fastsat dag én gang hvert år.

hoveri = arbejdsforpligtelser. Særlige arbejdsforpligtelser, som fæsterne udførte for jordejeren eller jordernes opsynsmand, blev kaldt kvader eller hoveri. Det var en del af fæsteafgiften. Der kunne være mange former for hoveri fx dagsslæt, dagsværk, rishest, lån af hest og hoveri på båd (mandslaan). Islandsk *kvaðir*.

hrepp → rep. Islandsk *hreppur*.

hreppstjore = repstyrer. Islandsk *hreppstjóri*. → rep.

hujus = denne (denne måned).

hundrede (hndr.) = islandsk værdienhed. Et hundrede svarer til 120 alen eller et kogilde. Jordens værdi og bonitet blev målt i hundreder.

hundredskjöb/hundredekjöb = varekøb i store mængder, handel for mindst 120 fiske på én gang. Islandsk *hundraðskaup*. → halvstykkeskjöb.

huusagaforordning = hustugtforordning. Islandsk *húsagatilskipun*.

høtold/höetold = vinterfodring af lam for sognepræsten eller foder, som denne modtager. → lambsfoeder/lamfoeder.

ideligen = bestandigt, hele tiden.

immer = hele tiden, igen og igen.

importere = indbringe.

indføring af kvinder i kirke = kirkeceremoni, hvor præsten førte en kvinde ind i kirken nogle uger efter en fødsel, så hun kunne blive renset foran Gud.

Indretninger, De Nye = interessentskab (andelsselskab) stiftet i 1751, som havde til formål at udvikle landets næringsveje. Hovedvægten lå på uldforarbejdning, klædemanufaktur, garveri og rebslageri. Man forsøgte også at opstarte fiskeri fra dæksskibe og svovludvinding. Foretagendet fik betydelig støtte fra den danske konge.

inventarium, levende = kreaturer, der følger med en gård.

inventarqvilder = malkefår eller køer, som blev lejet med jorderne, blev kaldt kvilde eller inventarqvilde. Også kaldet lejekogilde og kogilde. Islandsk *innistæðukvíldi*. → lejekogilde, kogilde.

Islandsalen = 57,1 cm. → alen.

kjöbemand = mand i tidsbegrænset arbejde for andre om sommeren ved høslæt. Islandsk *kaupamaður*.

kjöbmandsstakken → under stakk.

koeqvilder → kogilde, inventariiqvilder.

kogilde = værdienhed. Som værdienhed svarer et kogilde til et hundrede, som svarer til en fejlfri ko eller seks malkefår med lam om foråret.

kogilde = malkefår og køer, som blev lejet med jorden, blev benævnt kogilde. Der tales også om lejekogilde, söjdekogilde, söjdekoeqvilde og undertiden ko-kogilde. → lejekogilde, inventariiqvilder.

kutting = rumfangsenhed. 1 kutting = 8 potter eller ca. 7,7 liter.

kvader → hoveri.

kvartel → qvartel.

kvilde → lejekogilde.

købemand → kjöbemand.

lambsfoeder/lamfoeder = vinterfodring af lam for sognepræsten. Islandsk *lambseldi*. → høtold/höetold.

landsvane/landsvaane = landets sædvane.

landsvis = efter landøreregning, i overensstemmelse med sædvane i landet. Islandsk *á landsvísu*. → landöre.

landöre = naturalier tilladt som betalingsmidler efter en takst bestemt af myndighederne. Islandsk *landaurar*.

laugrettemænd = lovrettemænd. Mænd som blev indkaldt på Altinget til at sidde i Lovretten (domstol og tinglysningssted på Altinget). Ifølge Jónsbók var de oprindeligt 36, men i 1732 blev antallet formindsket til 16, og herefter havde de kun rollen som tingsvidner. De fik løn og nød nogle privilegier og æresbevisninger. Islandsk *lögréttumenn*.

lejekogilde = malkefår eller køer, som blev lejet med jorderne, blev kaldt lejekogilde. Også kaldet kogilde og kvilde/qvilde. → kogilde, inventariiqvilder.

lejlending/lejlænding/leylænding = en fæster. Islandsk *leiguliði*. → opsidder.

lodserlæggelse → undergift.

lovmandstold/lovmandsfisk = afgift, som gik til lovmændene for at forbedre deres lønforhold. Udgjorde to fiske af hver gård og løsøre over et hundrede. Lovpligtig 1688.

lysetold = afgift, lagt på alle tiendepligtige bønder, til finansiering af omkostningerne ved at oplyse kirker samt til vin og brød.

lægkaup = betaling for gravsted. Islandsk *legkaup*.

læst/lest = rumfangsenhed. 1 læst af de almindeligste varer som mel, ærter, smør, kød, fisk og øl svarede til 12 tønder.

læst/lest = vægtenhed. En læst tørret fisk svarer til 15 skippund eller ca. 2.400 kg. → skippund.

lösemand = løsarbejder. Løsarbejdere var fritaget for at være i årstjeneste hos bønder. Lovlige løsarbejdere betalte løsarbejdertold, indtil det blev forbudt at være løsarbejder i 1783. Islandsk *lausamaður*.

lött = andel af fiskefangst. Islandsk *hlutur*.

malum = onde, skade.

mandslaan/manslaan = hoveri på båd. Fæsterens og afbyggernes forpligtelse til at ro på jordejerens både i fiskesæsonen eller udføre transporter. Hoveri på båd fandtes ofte på kongsjorderne. Nogle gange kunne fæstere slippe fra hoveriet ved at betale 20 alen (40 fiske). → hoveri.

mandtalsfisk/mantalsfisk = afgift lagt på tilrejsende, der kom til fiskepladserne for at ro, og som gik til sysselmændene som honorar for øget retshåndhævelse i fangstsæsonen. Forekommer først og fremmest på Snæfellsnes og i Gullbringusyssel.

mandtalsting = et ting, hvor alle skattepligtige bønder var forpligtet til at møde årligt. Det blev holdt om foråret under ledelse af sysselmanden på et bestemt tingsted i hver rep. På mandtalstinget foregik bl.a. skattepåligning og betaling af skat og told, kundgørelse af kongelige breve og andre forordninger, udnævnelse af repstyrere og forskellige retshandlinger. Islandsk *manntalsþing*.

mark (mk.) = møntenhed i Danmark fra midten af det 16. århundrede. 1 mark = 16 skilling. 1 rigsdaler = 6 mark = 96 skilling.

mark (mk.) = rumfangsenhed, ca. 0,248 liter.

mark (mk.) = vægtenhed, ca. 248 gram. 20 mark = 1 fjerding. → vætt/vægte.

medhandling = behandling, forarbejdning.

mulct/mulkt = bøde.

nöd/nööd = tyr. Islandsk *naut*.

ongefehr = omtrent.

onus = byrde.

opsidder = en, der bebor og driver en ejendom uden at eje den, fæster. → lejlending.

otteæringsskib/otteåring = en båd med 8 årer.

pot = rumfangsenhed. 1 pot = 0,966 liter.

presstobak = tobak i pressede blokke. Blev brugt som skråtobak.

pronlæs = strikvarer til handelen. Islandsk *prjónles*.

proponere = foreslå.

proprietarius = proprietær, jordejer, ejer af fæstejorder. Også kirkebonde, dvs. ejer af en kirke, som ikke er en lenskirke (beneficium).

præparation = forberedelse til konfirmation.

publico = offentligheden, befolkningen.

pulshoeser = strømper af groft uldgarn.

qvartel = en viertel eller lille tønde, svarer til 8 potter.

qvilde → lejekogilde.

rar = sjælden.

rasphuus = fængsel i København, hvor mandlige forbrydere var beskæftiget med at raspe farvetræ, hvilket var strengt og sundhedsfarligt. Her er der muligvis tænkt på alle former for strafarbejde.

rep/ræp = den mindste, verdslige, administrative enhed eller kommune. Blev ledet af tre til fem repstyrere. Disse var udnævnt af sysselmanden til at holde opsyn med samarbejdet omkring landbruget, forsørgelsen af fattiglemmer, samt til at opgøre bøndernes tiendekapital. En fjerdedel af tienden gik til de fattige og blev administreret af reppen og ikke af kirken.

repstyrer/ræpstyrer = se → rep/ræp.

rishest = byrde til en pakhest. Hoveri eller en afgift. Fæsteren (eller afbyggeren) var pligtig at transportere et hestelæs ris (kvas til brænde) hjem til jordejeren eller bonden på hjemmegården. → hoveri.

rulltobak = rulletobak, tobaksblade, der på en maskine er spundet til en lang snor, der er rullet sammen. Blev både røget og brugt som snustobak.

sejlfisk = betaling for leje af sejl. Det var almindeligt at give den største fisk fra hver fangst i sejlleje, hvis der blev anvendt sejl på turen.

seksmannefar/seksæring/seksåring = en båd med 6 årer.

separathandel = organisering af handelen, hvor havnene blev forpagtet individuelt af købmændene, som det foregik i første del af det 18. århundrede i modsætning til kompagnihandel (compagnieshandel), hvor alle landets havne blev lejet til et samlet kompagni eller handelsselskab, som f.eks. Det Almindelige Handelskompagni (1764–1774). → compagnieshandel.

skiftetid = skiftedag, 14. maj, den dag, hvor tjenestefolk måtte skifte til en ny plads.

skiftetiend = henviser til det islandske begreb *skiptitíund*. Det var en betegnelse for tiende af ejendele, der var 5 hundreder eller mere værd. Denne tiende blev delt i fire dele; til biskoppen, præsten, kirken og de fattige. Tiende af ejendele, som udgjorde mindre end 5 hundrede, gik udelt til de fattige og blev også kaldet fattigtiende.

skippund = 320 pund eller 160 kg.

smaabandshoser = strømper af fint uldgarn.

soumission = ydmyghed, underdanighed. → submission.

strikvareregning (pronlæsregning) = en regning, hvor værdien på handelsvarer sættes ud fra, at der betales med landbrugsprodukter i modsætning til fiskeregning, hvor værdien sættes ud fra, at der betales med produkter fra fiskeriet. Se også fiskeregning.

submission → soumission.

subordination = lydighed, at underordne sig.

subsistere = opretholde livet.

sveit = kan henvise til en egn, men kan også bruges i forbindelse med fattigforsorg, hvor reppen (sveiten) forsørger de

fattige. Endelig bruges begrebet om de jorder, hvor man primært har husdyravl og derfor betaler sine afgifter i landbrugsprodukter og ikke i fisk. Fx sveitejord, sveitefolk. Islandsk *sveit*.

synodus generalis = generalsynode. En synode er et kirkeligt møde.

söjd/söyd = får. Islandsk *sauður*.

söjdqvæg/söydqvæg = får. Islandsk *sauðfé*.

tiend = skat. → skiftetiend.

tinglaug = tingsogn.

tingmaneleid = dagsrejse i forhold til gamle mål. Svarer til ca. 37,5 km. Islandsk *þingmannaleið*.

tiæring = en båd med 10 årer. Islandsk *tíæringur* / *teinæringur*.

tomannefar/tomannefahr = tomandsbåd. Islandsk *tveggjamannafar*.

tomthusmand = en mand, som ikke har græsning til dyr, og derfor har et "tomt" hus uden mælk. Islandsk *tómthúsmaður*.

trivialskoele = latinskole. I det 18. århundrede var der to latinskoler i Island, på biskopssæderne Skálholt og Hólar.

tugthuset på Arnarhóll = fængsel stiftet i 1759 og taget i brug vinteren 1770–1771.

tugthustold = særlig skat lagt på al ejendom i landet for at finansiere udgifterne ved opførelse af et nyt fængsel i Island. Blev indført i 1759.

tun = hjemmemark, indmark eller mark der ligger tæt ved gården. Islandsk *tún*.

tvistighed = uenighed.

tønde (td.) = rumfangsenhed. 1 tønde øl = 136 potter = 17 kuttinger eller 131 liter. 1 tønde korn = 144 potter eller 139 liter. 1 tøndekul = 176 potter eller 170 liter. Gryn, rug, byg, bønner, kød, fisk, smør, tælle og sæbe blev målt i øltønder, men salt i kultønder.

törveskjæren = tørveskæring eller tørvemose.

ubedervet = ufordærvet.

uforgribelig = som ikke giver sig ud for at være korrekt.

uger söes = henviser til den islandske betegnelse *vika sjávar*, som er et gammelt længdemål til søs. Den faktiske længde har ændret sig over tid. Ofte var det unøjagtigt ca. 7,5–9 km eller en times sejlads. Oprindeligt var der tale om den længde, som der blev roet, indtil der blev skiftet roere.

under stakk = henviser sandsynligvis til betaling i gennemtørret fisk, dvs. fisk, som lægges direkte på fiskestakken og ikke behøver at tørres yderligere. Således bærer den, som betaler "under stak", fiskens vægttab, når den tørres. Islandsk *svara undir stakk*.

undergift = lejeafgift for landingssted for både. I midten af det 18 århundrede var afgiften sædvanligvis en væt for en båd med fire årer, 1½ væt for en båd med seks årer og to vætter for en båd med 8 årer. Nogle gange fulgte der en fiskerbod med i lejen, og i så fald var afgiften noget højere. Blev også kaldet lejetold (*vertollur*) undertiden grundleye eller lodserlæggelse (*lóðagjald*).

varningsklæde = den mest almindelige form for klæde, der blev importeret til Island frem til første del af det 18. århundrede, og den billigste. Islandsk *varningsklæði*. → halvstykke klæde.

vatn = sø. Islandsk *vatn*.

vertiid = fangst- eller fiskesæson. Også kaldet vært tiid/værtid. Islandsk *vertíð*.

vesterfare = hørlærred.

vidtlöftig = omfattende, vanskelig.

vindemand/vinnemand = tjenestekarl. Islandsk *vinnumaður*.

vægte = anvendes i de nye oversættelser

som oversættelse af det islandske ord vætt. → vætt.

vært iid/værtid → vertiid.

vætt (v. / w.) = islandsk vægtenhed, der ikke findes på dansk. 1 vætt = 8 fjerdinger = 160 mark eller knapt 40 kilo. Også kaldet vett og vægte.

vætt (v. / w.) = islandsk værdienhed. 1 vætt = 2 fjerdinger smør = 20 alen eller 40 fiske.

aatting = otting. Rumfangsenhed, der svarer til en ⅛ af en tønde.

Efnisorð

Skráin nær yfir megintexta bókarinnar, þ.e. uppskriftir bréfanna, greinar um Landsnefndina og myndatexta en ekki yfir inngang. Skráin nær ekki yfir fyrirsagnir bréfa. Rómverskar tölur vísa til texta í myndaörk.

Við gerð skrárinnar var fremur reynt að horfa til þess hvert umfjöllunarefnið væri hverju sinni en til orðafars. Efnisorðin í skránni eru þannig óháð orðalagi textans sjálfs. Með þessu móti ætti skráin að nýtast betur við leit að einstökum efnisatriðum í bréfunum. Leitast var við að taka með öll algengustu hugtök sem koma fyrir og einnig tilskipanir, reglugerðir og lagabókstafi sem oft er vísað til. Töluvert er um að fleiri en eitt orð séu notuð um sama hugtak í textanum. Reynt var að sameina þau undir eitt og halda millivísunum í lágmarki. Sem dæmi má nefna orðið leigukúgildi. Undir það falla orð eins og *ásauðarkvíildi*, *innstæðukvíldi*, *kúgildaleigur*, *kvígildi* og *kvíildi*.

Skráin er tvískipt líkt og texti bókarinnar: annars vegar er hún á íslensku og hins vegar á dönsku. Orð og hugtök eru þau sömu í báðum skránum. Íslenska skráin vísar til blaðsíðutals í íslenska textanum og danska skráin til blaðsíðutals í danska textanum. Ef texti er eingöngu á dönsku vísar íslenska skráin líka í danska textann. Í íslensku skránni er vísað til samsvarandi dansks uppflettiorðs og það haft skáletrað. Í dönsku skránni er vísað til íslenska uppflettiorðsins og það sömuleiðis haft skáletrað.

afréttur 395 > *overdrev*
Almenna verslunarfélagið 148, 390 > Compagníið > *Almindelige Handelskompagni*
Alþingi 246, 248, 289, 317, 392, 393, 409, 425, 491, 492 > *Alting*
annexía 157, 427, 451, 505 > *annekskirke*
áburðarnotkun 34, 131–132, 313, 527–528 > *gødskning*
áveitur 528 > *vanding*
barnadauði 165 > *børnedødelighed*
barnakennsla 144, 293, 395, 442, 561 > *børneundervisning*
barnaskírn 28, 164, 165, 196, 487, 489 > *barnedåb*
barnaskóli 28, 156, 157, 158, 164, 230, 396, 442, 457–458, 464–465, 481–482, 560 > *børneskole*
barnauppeldi 182–183, 185, 186, 201, 219–220, 285, 288, 420, 556 > *børneopdragelse*
bátar, stærð 128, 146, 430, 538 > *både, størrelse*
bátasmíði 128, 439 > *bådebyggeri*
beneficium 155, 192, 193, 450, 451, 482 > *beneficium*
bókaprentun 137, 407, 470, 491, viii > *bogtryk*
bólusótt 119, 181, 240 > *koppeepidemi*
brennivín > tóbaks- og brennivínsokur
brúargerð 28, 123, 174, 295, 427–428 > *brobygning*

brúðkaup, mikill kostnaður 467–468, 559–560, xxvi > *bryllup, store omkostninger til*
búferlaflutningar 144, 174 > *flytning til en anden gård*
búfjárrækt 389, xxvii > *husdyrhold*
búnaðarnám 291 > *landbrugsuddannelse*
byggingarbréf 34, 186, 192, 528 > *fæstebrev*
byssur 221, 468, 469 > *bøsser*
bækur, skortur 154 > *bøger, mangel på*
bændur, afkoma 234–236 > *bønder, udbytte*
bændur, lifnaðarhættir 35, 138 > *bønder, levemåde*
bændur, þjóðfélagsstétt 186–189 > *bønder, samfundslag*
börn, agaleysi 35–36, 285, 288, 293, 309, 396, 464, iv, vi > *børn, ulydige*
Compagníið 147, 148, 149, 150, 199, 222, 230, 294, 311, 312, 359, 374, 430, 441, 459, 466, 467, 559 > Almenna verslunarfélagið > *Compagniet*
dagsláttur 145, 195, 311 > *dagsslæt*
dagsverk 164, 195, 235, 487, 488 > *dagsværk*
Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin 324, 335, 338, 559, 560 > *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin*
dánarbússkipti 32 > *dødsbo*
Deo, regi, patriæ, rit eftir Pál Vídalín og Jón Eiríksson 241 > Islands opkomst > *Deo, regi, patriæ, skrift af Páll Vídalín og Jón Eiríksson*
dýratollur 469 > refatollur > *dyretold*
dönskukunnátta 30 > *danskkundskab*
eftirliggjari 313, 439, 492 > *efterligger*
eggjatekja 124 > *æggesamlen*
einokunarskilmálinn 1763 (octrojen) 295, 441 > *oktrojen 1763*
erindisbréf Landsnefndarinnar 22, 306 > *instruks til Landkommissionen*
eyðibýli, endurreisn 438, 540, x > *ødegårde, genopførelse af*
farkennari 396 > *omgangslærer*
fátækrakassi 465 > *fattigkasse*
fátækramálefni, almennt (fattiges væsenet) 170–174, xvii > *fattigvæsenet, i almindelighed*
fátækratíund 465 > *fattigtiende*
ferjur 29, 543 > *færger*
fermingarfræðsla 28, 29, 156, 230, 395, 481, 487, 489, 543 > *katekisation*
félagsverslun > verslun, compagnieshöndlan
fiskireikningur 364, 528 > *fiskeregning*
fiskitíund 391 > *fisketiende*
fiskveiðar, kostnaður 145–146 > *fiskeri, omkostninger til*
fiskveiðar, um heyannatíma 439, 449 > *fiskeri ved høslæt*
fiskveiðar, umbætur 127–128, 188, 389, 429–430, 537–538, xvii, xxvii > *fiskeri, forbedringer af*
fjallagrös 236 > *islandsk mos*
fjárpestin 34, 134–135, 188, 223, 229, 236, 283, 295, 361, 373, 374, 377, 541, 550, 551–552, 556 > *fårepesten*
flakk 144, 151, 174, 176, 185, 284, 286, 296, 527, 539, 540, 556 > *betleri*
forðagæsla 174 > *tilsyn med vinterforråd af hø*
forordning 15. maí 1770 > tilskipun 15. maí 1770
fólksfjöldi 31, 119, 181, 240–241, 306, xxiv > *folketal*
frillulífi 325 > *lejermål*
frillulífis- og hórdómssektagjöld 468 > *lejermåls- og horeribøder*
fuglaveiði 34, 123–124 > *fuglefangst*
gapastokkur 144, 159, 174, 202, 288, 289, 393 > *gabestok*
garðahleðsla 34, 126–127, 131, 177–179, 295, 308, 331–343, 389, 459, 528, 540, iii, xxii, xxiii > *indhegning*
garðrækt 34, 136–137, 148, 186–187, 202–203, 229, 290, 308, 311–313, 395, 419, 430, 440–441, 525–526, 539–540, x, xvi > *havedyrkning*

gjafir til presta (offur) 539 > *donation til præster (ofre)*
gjaftollur 193, 221, 234, 235, 394, 442, 458, 463, 490 > *gavetold*
Grammatica Islandica, rit eftir Jón Magnússon 61 > *Grammatica Islandica, skrift af Jón Magnússon*
Grágás 333, 517 > *Grågås*
grásleppa 128 > rauðmagi > *stenbider, hun*
Grænlendingar 140 > *grønlændere*
Guðbrandsbiblía 60, 66, 67, 74 > *Guðbrandurs Bibel*
Hafnarháskóli (Academiet) 24, 25, 153, 158, 193, 291, 562 > *Københavns Universitet*
hafnir 34, 130, 317–320, 378–379, 450, xxv > *havne*
hampur 148, 150, 152 > *hamp*
handverk 229, 284, vii > *håndværk*
hákarlaveiðar 128, 129–130 > *hajfangst*
hásetar, fjöldi á bát 483, 538 > *besætning, antal på båd*
heilbrigðismál 561–562 > *sundhedsforhold*
heilsufar, almennt 35, 141, 180 > *helbred, i almindelighed*
hestafjöldi 221, 527 > *heste, antal*
hestaréttir á kirkjustöðum 421 > *hestefolde ved kirker*
hestlán 145 > *hest, lån af*
heyhlaða 136 > *hølade*
heyskapur 135, 311, 389, xxvii > *høslæt*
heytollur 155, 195, 235, 487–488, 489 > *høtold*
hjáleigur 235 > *afbyggersted*
hjónavígslugjald 487, 489, 528 > *vielsestold*
hnísa 128, 130 > *marsvin*
holdsveiki 142, 190, 202, 205–206, 208–209, 229, 306–307 > *spedalskhed*
holdsveikraspítalar (hospítal) 143, 158–159, 164, 204–210, xxi > *hospital*
hospítalshlutur 205, 207, 210, 229, 458, 465 > *hospitalsandel*
Hólaprentsmiðja 407, 491 > *Hólar bogtrykkeri*
Hólaskóli 24, 154 > latínuskóli > *Hólar skole*
hreppstjórainstruks 172, 201, 220, 289 > *repstyrere, instruks*
hreppstjórar, almennt 36, 159, 189, 201–203, 208, 340, vii, xix > *repstyrere, i almindelighed*
hreppstjórar, fjöldi 169, 170, 201, 220, 289, 458, 465, 492, iv, xix > *repstyrere, antal*
hreppstjórar, laun 169–170, 203, 220, 286, 289, 310, 394, 458, 465, 492 > *repstyrere, løn*
hreppstjórn 167–176, 220, 286, 288–290 > *reppernes styrelse*
hríshestur 145 > *rishest*
hróföl 466–467 > *hytteøl*
húsagatilskipunin 1746 24, 36, 159, 164, 220, 285, 288, 293, 309, 310, 326, 393, 396, 527, 556, 558 > *forordning om hustugt på Island 1746*
húsagi 144, 159, 174, 175, 183, 202, 220, 285, 309, 364, 393, 407, 483, 525, 539, 555–558, 559, vii, xvi, xxvi > *hustugt*
húsakynni 35, 140–141 > *bolig*
húsaleiga á vertíð 364, 466, 467, 538 > *husleje under fiskesæson*
húsmenn, húsmennska 143, 164, 187, 188, 189, 195, 202, 420 > *husmænd*
húsvitjun 28, 36, 155, 183, 220, 396, 427, 526 > tilskipun um húsvitjun 1746 > *husbesøgelse*
hvalreki 379, 458 > *hval, strandet*
hvalveiðar 34, 319, 541 > *hvalfangst*
hverfisteinn 135–136 > *slibesten*
höfrungur 128 > *delfin*
hör 148, 150, 152 > *hør*
Innréttingarnar 149–150, 228–229 > *Indretninger, De Nye*
inntökuskip 207, 208 > *fiskbåde, ude fra kommende*

Islands opkomst, rit eftir Pál Vídalín og Jón Eiríksson 324, 558, 562, 563 > *Islands Opkomst, skrift af Páll Vídalín og Jón Eiríksson*
Íslenska akuryrkjufélagið 1770–1777 539 > *Islandske agerdyrkningsselskab 1770–1777*
Íslenska verslunarfélagið 1620–1662 252, 253, 254, 257, 260 > *Islandske Kompagni 1620–1662*
íslenskt mál, beygingarbreytingar 59, 63, 70–83 > *islandsk sprog, morfologiske ændringer*
íslenskt mál, fyrnska 59, 83 > *islandsk sprog, arkaisering*
íslenskt mál, hljóðbreytingar 59, 63–64, 65–70 > *islandsk sprog, fonetiske ændringer*
íslenskt mál, málhreinsun 59, 64, 70, 71, 74, 83, 84 > *islandsk sprog, purisme*
ítök 26, 515 > *jorders rettigheder*
jarðaafgjald > landskuld > *jordafgift*
jarðabætur 122, 130–131, 176, 186, 290, 311–312, 539, vi, xvii > *jordforbedringer*
jarðarfarir, mikill kostnaður 467–468, 559–560, xxvi > *begravelser, store omkostninger til*
jarðartíund 234, 235, 464, 492, 515, 527, 540 > *jordtiende*
jarðir, af sér gengnar 125 > *jorder, nedslidte*
jarðir, niðursettar 126 > *jorder, nedsat til ringere leje*
járn, lélegt 198 > *jern, dårligt*
Jónsbók 333–334, 337, 338, 340 > *Jonsbog*
jurtir, villtar íslenskar 229 > *planter, vilde islandske*
kaupamenn 363, 364, 393, 408–409, 557 > *købemænd*
kaupstaður 379, 541, xvii > *købstad*
kirkjuinnleiðsla kvenna 28, 196, 487, 489 > *indføring af kvinder i kirke*
kirkjulén > beneficium
Kirkjuordínantía Kristjáns IV. 488 > *Kirkeordinants for Norge*
kirkjur, ástand 156 > *kirker, tilstand*
kirkjur, í bændaeign 27, 155, 515–519 > *kirker, ejet af bønder*
kirkjur, of margar 156, 157 > *kirker, for mange*
kirkjur, tekjur 154–155, 375–376 > *kirker, indkomst*
kirkjusmíði og viðhald 195, 517, 544–545 > *kirkebyggeri og vedligeholdelse*
kirkjutíund 26, 194 > *kirketiende*
kirkjuvegur, erfiður 502–503, 505, 542, xxviii > *kirkevej, besværlig*
kirkjuvegur, langur 502, 505 > *kirkevej, lang*
kírúrg (chirurg) 209, 469, 561, 562 > læknar, almennt > *kirurg*
klæðaleysi 229 > *klædemangel*
klæði, klæðavörur 360 > *klæde, klædevarer*
klæðnaður 140, 142 > *klædedragt*
kornrækt 136, 229, 242, 290, 331, 333, 335, 419, 430, 459, 468, 539 > *korndyrkning*
kramvara, ónytsamleg 440 > *kramvare, unødvendig*
kræklingur 128, 129 > *muslinger*
kúgildi, almennt > leigukúgildi > *kogilde, i almindelighed*
kvaðir 145, 223 > *hoveri*
lambseldi 234, 235, 488 > *lammefoder*
landabrigðabálkur 333 > *landabrigdabalk*
landaurar, verðgildi 489 > *landøre, værdi*
Landbúnaðarfélag, Hið konunglega danska 311 > *Landhusholdningsselskab, Det kongelige danske*
landprang 185, 188, 229–230, i > *landprangeri*
landsagatilskipun (politie anordning) 294 > *politiforordning*
landsagi, almennt (politie væsenet) 169, 201 > *politivæsenet*

landskuld 27, 223, 234, 235, 338, 340, 504, 516, 518 > *landskyld*
landsleigubálkur 333, 337, 338, 340 > *landslejebalk*
latínukunnátta 30 > *latinkundskab*
latínuskóli 24, 25, 153, 154, 157, 192–193, 291, 469, 482 > *latinskole*
laugar, heitar 562 > *kilder, varme*
lausamenn, lausamennska 36, 184, 185, 186, 203, 207, 229, 230, 284, 286, 294, 325, 341, 362, 363, 377, 378, 408–409, 465, 488, vi, viii > *løsarbejdere*
laxveiðar 124 > *laksefangst*
legkaup 156, 195, 234, 235, 489, 490, 517 > *gravsted, betaling for*
leigukúgildi 161, 234, 235, 374, 482–483, 518 > *lejekogilde*
leti 285, 288, 342, 527 > *dovenskab*
litun 309 > *farvning*
líksöngseyrir 195, 234, 235, 487, 489 > *begravelse, betaling til præsten*
ljósmæður, almennt 31 > *jordemødre, i almindelighed*
ljóstollur 156, 164, 195, 234, 235, 490, 517 > *lysetold*
lúðuveiðar 127, 129 > *helleflynderfiskeri*
lyf 469, 470, 561 > *medicin*
læknar, almennt 561, xxvi > *læger, i almindelighed*
lækningajurtir 31, 35, 142, 469, 527, 561 > *lægeplanter, lægeurter*
Lærdómslistafélagið 1781–1798 59 > *Islandske Literatur-Selskab 1781–1798*
lögmannstollur 234, 235 > *lovmandstold*
lögreglutilskipun 1720 192, 393, 409 > *politikonceptet af 1720*
mannfall 240–241, 373, 438 > *mandefald*
mannslán 145, 223 > *hoveri på båd*
manntalsfiskur 392, 490 > *mandtalsfisk*
manntalsþing 133, 203, 208, 287, 327, 343, 490, 491 > *mandtalsting*
matarlán 431, 459 > *mad, lån af*
mataræði 35, 138–139, 142, 236, 306–307 > *kost*
menntaskóli (gymnasium) 153, 157, 291 > *gymnasium*
mjöl, lélegt 198, 360 > *mel, dårligt*
mjöl, skortur 294 > *mel, mangel på*
mótekja 132–133, 395, 527 > *tørveskæring*
nauðsynjavörur, lélegar 148, 198 > *nødvendige varer, dårlige*
nauðsynjavörur, skortur 148, 222, 449, 466 > *nødvendige varer, mangel på*
netaveiðar 34, 125, 129, 188, 296, 390, 459 > *netfangst*
Norsku lög 230, 338, 421, 488, 517 > *Norske lov*
Nýja testamenti Odds Gottskálkssonar 60, 66, 67 > *Nye Testamente, Oddur Gottskálkssons oversættelse*
oblátur 230 > *oblat*
octrojen 1763 > einokunarskilmálinn 1763
offur > gjafir til presta
ómagaframfærsla 293, 394 > *fattigforsørgelse*
peningar, skortur 148 > *penge, mangel på*
peningar, verðgildi 199 > *penge, værdi*
Pontoppidans spurningar 470 > *Pontoppidans katekismusforklaring*
prestar, afkoma 25–26, 27, 33, 153–154, 192–196, 374–376, 391–392, 426–427, 450, 463–464, xi > *præster, udbytte*
prestar, drykkja 197 > *præster, drukkenskab*
prestar, extraverk 28, 195–196, 234, 392, 487, 517, 528 > *præster, kirkelige handlinger*
prestar, lénjarðir 194, 464, 482 > *præster, forleningsgårde*
prestar, málaferli 488, 489, 490–491 > *præster, proces*
prestar, ölmusupeningar 375–376 > *præster, almissepenge*
prestastefna (synodo generali) 195, 392 > *synode*
prjónles > ull, ullarvörur > *strikvarer*

prjónles, afturrekið 361, 390, 439–440 > *strikvarer, afviste*
prjónles, niðursett 431 > *strikvarer, nedsatte*
prjónlesreikningur 364, 528 > *strikvareregning*
rasphús 185, 202 > *rasphus*
rauðmagi 128, 129 > grásleppa > *stenbider, han*
refatollur > dýratollur > *rævetold*
refaveiðar 220, 221, 468–469 > *rævejagt*
reisupassi 286 > *rejsepas*
reki 26, 320, 438, 464, 491, 515 > *drivgods*
rentukammer 114, 292, 457, 550 > *Rentekammer*
réttarfar 326 > *retsvæsen*
Réttritabók Eggerts Ólafssonar 61, 81 > *Réttritabók (retskrivningsbog), skrift af Eggert Ólafsson*
saltfiskverkun 149, 230, 450 > *klipfisk, tilvirkning af*
seglfiskur 467 > *sejlfisk*
selstöður 34, 132, 221, 395, 528 > *sæter*
selveiðar 34, 128, 130, 379, 459, 468, 541 > *sælfangst*
siglingar stúdenta 469, 562–563 > *udenlandsrejser, studenter*
siglingar verkfærra manna 284 > *udenlandsrejser, arbejdsduelige mænd*
siglingar kaupskipa, seinar 439, 449, x > *handelsskibe, forsinkede*
sjóvarnargarður 126, 127 > *mole*
skattar, almennt 26, 193, 234, 392, 463, 490 > *skatter, i almindelighed*
Skálholtsskóli 24, 154 > latínuskóli > *Skálholt skole*
skinnaverkun 140, 492, 541 > *garverier*
skógarnytjar 154, 191–192, 202 > *skov, udnyttelse af*
skógrækt 312 > *skovplantning*
skógur, friðun 123 > *skov, fredning*
skurðgröftur 528, 540 > *grøft*
skyrbjúgur 142, 190, 202, 306–307, 527 > *skørbug*
sleðar, sleðasmíði 336–337 > *slæder, slædebyggeri*
sóknaskipan 29, 451, 501–507, 542–545, xii, xviii > *sogneinddeling*
spunahús 152 > *spindehus*
Stórabóla 378, 393 > bólusótt > *store koppesyge*
strandsiglingar 390, 450, 459 > *kystsejlads*
surtarbrandur 313–314 > *brunkul*
svartidauði 240 > *sorte død*
tilskipanir, birting 295 > *forordninger, bekendtgørelse af*
tilskipun 15. maí 1770 22, 112, 113–114, 283, 305, 359, 425–426, 438, 481, 537, 550 > *forordning 15. maj 1770*
tilskipun um helgihald 1744 24, 28 > *forordning om helligholdelse 1744*
tilskipun um hjúskaparmál 1746 195 > *forordning om ægteskabssager 1746*
tilskipun um húsvitjun 1746 24, 159, 293 > *forordning om husbesøgelser på Island 1746*
timbur, lélegt 198, 294–295 > *tømmer, dårligt*
timbur, skortur 148, 222, 438, 466 > *tømmer, mangel på*
timburtilskipun 1734 295 > *tømmerforretning 1734*
tíðateppa kvenna 307–308, 527 > *blødningsforstyrrelse hos kvinder*
tíund, af kúgildum 161, 222, 492 > *tiende, af kogilder*
tíund, almennt 26, 27–28, 156, 159–164, 193, 194, 222, 392, 463, 490, 515, 526, 540 > *tiende, i almindelighed*
tíund, eftir eigin geðþótta 162, 222 > *tiende, efter eget forgodtbefindende*
tíund, röng 220, 526 > *tiende, forkert*
tíundarlög, breytingar 163 > *tiendelov, forandringer*
tóbak, lélegt 149 > *tobak, dårligt*
tóbaks- og brennivínsinnflutningur 391, 441, 528, 539, 558–559, x, xxvi > *tobak og brændevin, indførsel af*

tóbaks- og brennivínsokur 185, 188, 202, 229, 362 > *tobak og brændevin, prangeri*
tóbaks- og brennivínsóhóf 559 > *tobak og brændevin, fråds med*
tóbaks- og brennivínsóþarfabrúkun 147, 420, 441, 465 > *tobak og brændevin, unødvendigt brug af*
tóbaksverksmiðja (fabrik) 528, xvi > *tobaksfabrik*
tómthúsmenn 164, 364 > *tomthusmænd*
trúlofunargjald 489, 528 > *forlovelsestold*
tukthúsið á Arnarhóli 150–151, 185 > *tugthuset på Arnarhóll*
tukthústollur 193, 296, 342, 374, 376, 392, 463, 465, 483, 490, 540 > *tugthustold*
tunnur, lélegar 360 > *tønder, dårlige*
ull, ullarvörur 361, 364, 391, 431, x > prjónles > *uld, uldvarer*
ullarskortur 140, 150, 287, 360, 390, 492 > *uldmangel*
ullarvörur, verðlag 228, 440 > *uldvarer, pris på*
undirgift 207, 391, 538 > uppsátursgjald > *undergift*
uppsátursgjald (grundleye, lodserlæggelse) 145, 146–147 > *lejeafgift for landingssted*
útgerð embættismanna 147 > *fiskerivirksomhed, embedsmændenes*
útgerð sveitabænda 191 > *fiskerivirksomhed, bøndernes*
vefari 459 > *væver*
vefkona 409 > *væverske*
vefnaður 431 > *vævning*
vefsmiðja 541 > *væveri*
vefstóll 431, 440 > *væv, vævestol*
vegabætur 123, 174, 220, 295, 540, vi > *veje, udbedringer af*
vegalengd í kaupstað 379, 450, 466, xii > *vej, lang til købstad*
veiðar > fuglaveiði, hákarlaveiðar, hvalveiðar, laxveiðar, lúðuveiðar, selveiðar, síldveiðar, veiði á ám og vötnum > *fangst*
veiðar útlendra 439, 467 > *fiskeri, udenlandske nationers*
veiði í ám og vötnum 124–125, 320, 459, 468, 541 > *fangst i åer og søer*
verbúðir 310 > *fiskeboder*
verðlaunaveitingar 291, 339–341, 343 > *præmier, uddeling af*
verslun, compagnieshöndlan 361, 390, 410 > *handel, kompagni*
verslun, eftirlit með 295, 440, 460 > *handel, tilsyn med*
verslun, frjáls 541, xvii > *handel, fri*
verslun, separat höndlan 361, 390 > *handel, separat*
verslunarsaga Íslands 31, 241–260, xxiv > *handelshistorie, Islands*
verslunartaxtinn, tilskipun 1619 239, 249, 253–260 > *forordning om taxt og handel 1619*
verslunartaxtinn, tilskipun 1631 252 > *forordning om taxt og handel 1631*
verslunartaxtinn, tilskipun 1684 253 > *forordning om taxt og handel 1684*
verslunartaxtinn, tilskipun 1702 148, 391 > *forordning om taxt og handel 1702*
vertíð 538 > *fangstsæson*
vetrarhörkur 34, 449 > *kuldeperiode*
veturseta kaupmanna 244 > *købmænds vinterophold*
vinnufólk, agaleysi 33, 35–36, 37, 144, 175, 183–184, 284–285, 287–288, 293–294, 308, 324–327, 364, 377, 392–394, 396, 420, 483, 525, 556–557, i, iv, vi, xi > *tyende, ulydigt*
vinnufólk, laun 287, 293–294, 325, 363–364, 377–378, 393, 408, 409, 428–429, 458, 526, 557, viii > *tyende, løn*
vinnufólk, skortur 284, 286, 310, 325, 326, 334, 363, 408, 420, 421, 429, viii > *tyende, mangel på*
vinnukonur 409, 458, 459 > *tjenestepiger*

vog og mælir 200–201, 248, 254, 260, 460 > *mål og vægt*
vörur, innfluttar 247, 248 > *varer, importerede*
vörur, íslenskar 248, 410 > *varer, islandske*
vörur, niðursettar 198, 229, 390 > *varer, nedsatte*
vörur, ótaxtaðar 199, 361, 390, 391, 466 > *varer, uden taxt*
vörur, verðlag á íslenskum 125, 251, 259, 295, 362, 391 > *varer, pris på islandske*
vöruskoðun 229 > *varer, synsforretning*
yfirsetukvennapeningar 465 > *jordemoderpenge*
Yfirsetukvennaskólinn, rit eftir Balthazar Johann de Buchwald 470 > *Jordemoderskolen, skrif af Balthazar Johann de Buchwald*
þingsóknaskipan 176 > *tingsogneinddeling*
þunglyndi 309 > *melankoli*
þúfnasléttun 122–123, 131, 177–179, 202, 295–296, 459, 528 > *udjævning af tuer*
Ævisaga Jóns Steingrímssonar 60, 67, 70, 71, 75, 81 > *Jón Steingrímssons selvbiografi*
öreigagiftingar 203, 284, 287, 410, 419–420, 459, 468, vii, xi > *fattiges ægteskab*

Emneord

Registret omfatter ord i bogens hovedtekst, dvs. transskiptioner af brevene, artikler om Landkommissionen og billedtekster, men ikke indledningen. Registret omfatter ikke brevenes overskrifter. Romertal henviser til billedtekster.

Ved udarbejdelse af registret er det forsøgt i højere grad at tage hensyn til emnet end til de ord, der optræder. Emneordene i registret er derfor uafhængige af ordlyden i selve teksten. På denne måde bør registret lettere kunne anvendes til søgning efter særlige emner i brevene. Det er blevet forsøgt at medtage alle de almindeligeste begreber, som forekommer, og ligeledes dekreter, forordninger og love, som der ofte henvises til. Ofte findes der i teksten mere end ét ord for samme begreb. Det er forsøgt at samle dem under ét og begrænse henvisninger til et minimum. Som eksempel kan nævnes ordet lejekogilde. Under dette hører ord som *söydeqvilde*, *faste qvilder*, *kogildelejer*, *kvilder* og *qvilder*.

Registret er todelt som teksten i bogen: Det er både på islandsk og på dansk. Indholdet af ord og begreber er det samme. Det islandske register henviser til sidetallet i den islandske tekst og det danske register til sider i den danske tekst. Hvis teksten udelukkende er på dansk, henviser det islandske register til den danske tekst. I det islandske register henvises til modsvarende danske opslagsord, som er skrevet med kursiv. I det danske register henvises omvendt til islandske opslagsord, der også er angivet i kursiv.

afbyggersted (hjaleje) 235 > *hjáleigur*
Almindelige Handelskompagni 148, 399 > Compagniet > *Almenna verslunarfélagið*
Alting 320, 401, 402, 413, 425, 498 > *Alþingi*
annekskirke 157, 433, 512 > *annexía*
barnedåb 46, 164, 165, 196, 494, 496 > *barnaskírn*
begravelse, betaling til præsten 195, 234, 235, 494, 495 > *líksöngseyrir*
begravelser, store omkostninger til 475, 559–560, xxvi > *jarðarfarir, mikill kostnaður*
beneficium 155, 192, 193, 453, 454, 485 > *beneficium*
besætning, antal på båd 485–486, 538 > *hásetar, fjöldi á bát*
betleri 144, 151, 174, 176, 185, 284, 286, 300, 531, 539, 540, 556 > *flakk*
blødningsforstyrrelse hos kvinder 307–308, 531 > *tíðateppa kvenna*
bogtryk 137, 412, 477–478, 497, ix > *bókaprentun*
bolig 54, 140–141 > *húsakynni*
brobygning 47, 123, 174, 299, 433–434 > *brúargerð*
brunkul 313–314 > *surtarbrandur*
bryllup, store omkostninger til 475, 559–560, xxvi > *brúðkaup, mikill kostnaður*
brændevin > tobak og brændevin
bøger, mangel på 154 > *bækur, skortur*

bønder, levemåde 54, 138 > *bændur, lifnaðarhættir*
bønder, samfundslag 186–189 > *bændur, þjóðfélagsstétt*
bønder, udbytte 234–236 > *bændur, afkoma*
børn, ulydige 55, 285, 288, 297, 309, 405, 472, v, vi > *börn, agaleysi*
børnedødelighed 165 > *barnadauði*
børneopdragelse 182–183, 184, 186, 201, 224, 232, 285, 288, 423, 556 > *barnauppeldi*
børneskole 46, 156, 157, 158, 164, 405, 460, 472, 473, 484, 560 > *barnaskóli*
børneundervisning 144, 297, 404, 447, 561 > *barnakennsla*
bøsser 225, 476 > *byssur*
både, størrelse 128, 146, 435, 538 > *bátar, stærð*
bådebyggeri 128, 444 > *bátasmíði*
Compagniet 147, 148, 149, 150, 199, 226, 232, 299, 311, 312, 366, 382, 436, 446, 462, 473, 474, 559 > Almindelige Handelskompagni > *Compagníið*
dagsslæt 145, 195, 311 > *dagsláttur*
dagsværk 164, 195, 235, 494, 495 > *dagsverk*
Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin 328, 347, 348, 350, 559, 560 > *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin*
danskkundskab 48–49 > *dönskukunnátta*
delfin 128 > *höfrungur*
Deo, regi, patriæ, skrift af Páll Vídalín og Jón Eiríksson 262 > *Deo, regi, patriæ, rit eftir Pál Vídalín og Jón Eiríksson*
donation til præster (ofre) 539 > *gjafir til presta (offur)*
dovenskab 285, 288, 354, 531 > *leti*
drivgods 45, 323, 444, 471–472, 498, 520 > *reki*
dyretold 476 > rævetold > *dýratollur*
dødsbo 50–51 > *dánarbússkipti*
efterligger 313, 445, 499 > *eftirliggjari*
fangst > fuglefangst, hajfangst, hvalfangst, laksefangst, helleflynderfangst, sælfangst, sildefangst, fangst i åer og søer > *veiðar*
fangst i åer og søer 124–125, 323, 462, 476, 541 > *veiði í ám og vötnum*
fangstsæson 538 > *vertíð*
farvning 309 > *litun*
fattiges ægteskab 203, 284, 287, 414, 422, 462, 475–476, vii, xi > *öreigagiftingar*
fattigforsørgelse 297–298, 404 > *ómagaframfærsla*
fattigkasse 473 > *fátækrakassi*
fattigtiende 472 > *fátækratíund*
fattigvæsenet, i almindelighed 170–174, xvii > *fátækramálefni, almennt*
fiskeboder 310 > *verbúðir*
fiskerbåde, ude fra kommende (fremmede baade) 213, 214 > *inntökuskip*
fiskeregning 371, 533 > *fiskireikningur*
fiskeri, forbedringer af 127–128, 188, 398, 435–436, 537–538, xvii, xxvii > *fiskveiðar, umbætur*
fiskeri, omkostninger til 145–146 > *fiskveiðar, kostnaður*
fiskeri, udenlandske nationers 444, 475 > *veiðar útlendra*
fiskeri, ved høslæt 444, 452 > *fiskveiðar, um heyannatíma*
fiskerivirksomhed, bøndernes 191 > *útgerð sveitabænda*
fiskerivirksomhed, embedsmændenes 147 > *útgerð embættismanna*
fisketiende 400 > *fiskitíund*
flytning til en anden gård 144, 174 > *búferlaflutningar*
folketal 50, 119, 181, 261–262, 306, xxiv > *fólksfjöldi*
forlovelsestold 496, 533 > *trúlofunargjald*
forordning 15. maj 1770 40, 112, 113, 115–116, 283, 305, 365, 432, 443, 484, 537, 550 > *tilskipun 15. maí 1770*

forordning om helligholdelse 1744 42, 47 > *tilskipun um helgihald 1744*
forordning om husbesøgelser på Island 1746 42, 159, 297 > husbesøgelse > *tilskipun um húsvitjun 1746*
forordning om hustugt på Island 1746 42, 55, 159, 164, 224, 285, 288, 297, 309, 310, 330, 402, 406, 531, 556, 558 > hustugt > *húsagatilskipunin 1746*
forordning om taxt og handel 1619 239, 271, 276–279 > *verslunartaxtinn, tilskipun 1619*
forordning om taxt og handel 1631 275 > *verslunartaxtinn, tilskipun 1631*
forordning om taxt og handel 1684 276 > *verslunartaxtinn, tilskipun 1684*
forordning om taxt og handel 1702 148, 399 > *verslunartaxtinn, tilskipun 1702*
forordning om ægteskabssager 1746 195 > *tilskipun um hjúskaparmál 1746*
forordninger, bekendtgørelse af 299 > *tilskipanir, birting*
fuglefangst 53, 123–124 > *fuglaveiði*
færger 47, 547 > *ferjur*
fæstebrev 53, 186, 192, 532 > *byggingarbréf*
fårepesten 53, 134–135, 188, 227, 231, 236, 283, 299, 367, 380, 381, 382, 384, 385, 541, 550, 551–552, 556 > *fjárpestin*
gabestok 144, 159, 174, 202, 288, 289, 402 > *gapastokkur*
garverier 140, 499, 541 > *skinnaverkun*
gavetold (gjeftold) 193, 225, 234, 235, 403, 447, 461, 471, 497 > *gjaftollur*
Grammatica Islandica, skrift af Jón Magnússon 87 > *Grammatica Islandica, rit eftir Jón Magnússon*
gravsted, betaling for 156, 195, 234, 235, 495, 497, 522 > *legkaup*
grøft 532, 540 > *skurðgröftur*
grønlændere 140 > *Grænlendingar*
Grågås (Islændernes lovbog i fristatens tid) 346, 522 > *Grágás*
Guðbrandurs Bibel 86, 92, 94, 101 > *Guðbrandsbiblía*
gymnasium 153, 157, 291 > *menntaskóli*
gødskning 53, 131–132, 313, 532 > *áburðarnotkun*
hajfangst 128, 129–130 > *hákarlaveiðar*
hamp 148, 150, 152 > *hampur*
handel, kompagni 367, 399, 415 > *verslun*, *compagnieshöndlan*
handel, fri 541, xvii > *verslun, frjáls*
handel, separat 367, 399 > *verslun, separat höndlan*
handel, tilsyn med 299, 446, 462 > *verslun, eftirlit með*
handelshistorie, Islands 50, 262–279, xxiv > *verslunarsaga Íslands*
handelsskibe, forsinkede 444, 452, x > *siglingar kaupskipa, seinar*
handelstakst > forordning om taxt og handel
havedyrkning 136–137, 148, 186–187, 202–203, 232, 290, 308, 311–313, 405, 422, 436, 446, 529–530, 539–540, x, xvi > *garðrækt*
havne 53, 130, 320–323, 386–387, 453, xxv > *hafnir*
helbred, i almindelighed 54, 141, 180 > *heilsufar, almennt*
helleflynderfiskeri 127, 129 > *lúðuveiðar*
hest, lån af 145 > *hestlán*
heste, antal 225, 532 > *hestafjöldi*
hestefolde ved kirker 423 > *hestaréttir á kirkjustöðum*
hospital 143, 158–159, 164, 211–216, xxi > *holdsveikraspítalar*
hospitalsandel (hospitalslött) 211, 213, 215–216, 231, 460, 472 > *hospítalshlutur*
hoveri (kvader, qvader) 145, 227 > *kvaðir*
hoveri på båd (mandslaan) 145, 227 > *mannslán*
Hólar bogtrykkeri 412, 497 > *Hólaprentsmiðja*

Hólar skole 42, 154 > latinskole > *Hólaskóli*
husbesøgelse 47, 55, 155, 183, 224, 406, 434, 530 > forordning om husbesøgelser på Island 1746 > *húsvitjun*
husdyrhold 397, xxvii > *búfjárrækt*
husleje under fiskesæson 371, 474, 475, 538 > *húsaleiga á vertíð*
husmænd 143, 164, 187, 188, 189, 195, 202, 422 > *húsmenn, húsmennska*
hustugt 144, 159, 174, 175, 183, 202, 224, 285, 309, 402, 412, 486, 529, 539, 555–558, 559, vii, xvi, xxvi > forordning om hustugt på Island 1746 > *húsagi*
hval, strandet 387, 460 > *hvalreki*
hvalfangst 53, 322, 475, 541 > *hvalveiðar*
hytteøl 474 > *hróföl*
hølade 136 > *heyhlaða*
hør 148, 150, 152 > *hör*
høslæt 135, 311, 397–398, xxvii > *heyskapur*
høtold 155, 195, 235, 494–495, 496 > *heytollur*
håndværk 231, 284, vii > *handverk*
indføring af kvinder i kirke 46, 196, 494, 496 > *kirkjuinnleiðsla kvenna*
indhegning 53, 126–127, 131, 177–179, 300, 308, 343–355, 397, 462, 532, 540, iii, xxii, xxiii > *garðahleðsla*
Indretninger, De Nye 149–150, 231 > *Innréttingarnar*
instruks til Landkommissionen 40, 306 > *erindisbréf Landsnefndarinnar*
Islands Opkomst, skrift af Páll Vídalín og Jón Eiríksson 328, 558, 562, 563 > *Islands opkomst, rit eftir Pál Vídalín og Jón Eiríksson*
islandsk mos 236 > *fjallagrös*
Islandske agerdyrkningsselskab 1770–1777 539 > *Íslenska akuryrkjufélagið 1770–1777*
Islandske Kompagni 1620–1662 275, 276 > *Íslenska verslunarfélagið 1620–1662*
Islandske Literatur-Selskab 1781–1798 85 > *Lærdómslistafélagið 1781–1798*
islandsk sprog, arkaisering 85, 110 > *íslenskt mál, fyrnska*
islandsk sprog, fonetiske ændringer 85, 90, 91–96 > *íslenskt mál, hljóðbreytingar*
islandsk sprog, morfologiske ændringer 85, 89, 90–91, 96–110 > *íslenskt mál, beygingarbreytingar*
islandsk sprog, purisme 85, 90, 97, 98, 101, 110, 111 > *íslenskt mál, málhreinsun*
jern, dårligt 198 > *járn, lélegt*
Jonsbog (den gamle islandske lovbog) 346, 350, 351, 352 > *Jónsbók*
jordafgift > landskyld > *jarðaafgjald*
jordemødre, i almindelighed 50 > *ljósmæður, almennt*
jorder, nedsat til ringere leje 126 > *jarðir, niðursettar*
jorder, nedslidte 125 > *jarðir, af sér gengnar*
jorders rettigheder 45, 520 > *ítök*
jordforbedringer 122, 130–131, 176, 186, 290, 311–312, 539, vi, xvii > *jarðabætur*
jordemoderpenge 472 > *yfirsetukvennapeningar*
Jordemoderskolen, skrift af Balthazar Johann de Buchwald 477 > *Yfirsetukvennaskólinn, rit eftir Balthazar Johann de Buchwald*
jordtiende 234, 235, 471, 498, 520, 531, 540 > *jarðartíund*
Jón Steingrímssons selvbiografi 86, 94, 97, 98, 101–102, 108 > *Ævisaga Jóns Steingrímssonar*
katekisation 46, 48, 156, 232, 404, 484, 494, 496, 547 > *fermingarfræðsla*
kilder, varme 562 > *laugar, heitar*
kirkebyggeri og vedligeholdelse 195, 522, 548–549 > *kirkjusmíði og viðhald*
Kirkeordinants for Norge 495 > *Kirkjuordínantía Kristjáns IV.*

kirker, ejet af bønder 45, 155, 520–524 > *kirkjur, í bændaeign*
kirker, for mange 156, 157 > *kirkjur, of margar*
kirker, indkomst 154–155, 383 > *kirkjur, tekjur*
kirker, tilstand 156 > *kirkjur, ástand*
kirketiende 45, 194 > *kirkjutíund*
kirkevej, besværlig 509, 511, 546, xxix > *kirkjuvegur, erfiður*
kirkevej, lang 509, 511 > *kirkjuvegur, langur*
kirurg (chirurg) 215, 477, 561, 562 > læger, i almindelighed > *kírúrg*
klipfisk, tilvirkning af 149, 232, 453 > *saltfiskverkun*
klæde, klædevarer 366 > *klæði, klæðavörur*
klædedragt 140, 142 > *klæðnaður*
klædemangel 231 > *klæðaleysi*
kogilde, i almindelighed > lejekogilde > *kúgildi, almennt*
kompagnihandel > handel, kompagni
koppeepidemi 119, 181, 261 > *bólusótt*
korndyrkning 136, 231, 263, 290, 343, 345, 347, 422, 436, 462, 476, 539 > *kornrækt*
kost 54, 138–139, 142, 236, 306–307 > *mataræði*
kramvare, unødvendig 445 > *kramvara, ónytsamleg*
kuldeperiode 53, 452 > *vetrarhörkur*
kystsejlads 398, 453, 462 > *strandsiglingar*
købemænd (kjöbemænd) 370, 402, 412–413, 557 > *kaupamenn*
Københavns Universitet (Academiet) 43, 153, 158, 193, 291, 562 > *Hafnarháskóli*
købmænds vinterophold 266 > *veturseta kaupmanna*
købstad 387, 541, xvii > *kaupstaður*
laksefangst 124 > *laxveiðar*
lammefoder 234, 235, 495 > *lambseldi*
landabrigdabalk (lovafsnit om vindikation) 346 > *landabrigðabálkur*
landbrugsuddannelse 291 > *búnaðarnám*
Landhusholdningsselskab, Det kongelige danske 311 > *Landbúnaðarfélag, Hið konunglega danska*
landprangeri 185, 188, 232, i > *landprang*
landskyld 45, 227, 234, 235, 351, 352, 510, 521, 523 > *landskuld*
landslejebalk (lovafsnit om landgilde) 346, 350, 351, 352 > *landsleigubálkur*
landøre, værdi 496 > *landaurar, verðgildi*
latinkundskab 48–49 > *latínukunnátta*
latinskole 42, 43, 153, 154, 157, 192–193, 291, 477, 484 > *latínuskóli*
lejeafgift for landingssted (grundleye, lodserlæggelse) 145, 146–147 > *uppsátursgjald*
lejekogilde (kvilde, qvilde) 161, 234, 235, 382, 485, 523 > *leigukúgildi*
lejermål 328 > *frillulífi*
lejermåls- og horeribøder 476 > *frillulífis- og hórdómssektagjöld*
lovmandstold 234, 235 > *lögmannstollur*
lysetold 156, 164, 195, 234, 235, 497, 522 > *ljóstollur*
lægeplanter, lægeurter 50, 54, 142, 477, 531, 561 > *lækningajurtir*
læger, i almindelighed 561, xxvi > *læknar, almennt*
løsarbejdere (lösemænd) 55, 184, 185, 186, 203, 213, 232, 284, 286, 298–299, 329, 354, 368, 370, 385, 386, 413, 414, 472, 495, vi, ix > *lausamenn, lausamennska*
mad, lån af 436, 462 > *matarlán*
mandefald 261–262, 381, 443 > *mannfall*
mandtalsfisk 401, 497 > *manntalsfiskur*
mandtalsting 133, 203, 213, 214, 287, 330, 355, 496, 498 > *manntalsþing*
marsvin 128, 130 > *hnísa*
medicin 477, 561 > *lyf*
mel, dårligt 198, 366 > *mjöl, lélegt*
mel, mangel på 299 > *mjöl, skortur*

melankoli 309 > *þunglyndi*
mole 126, 127 > *sjóvarnargarður*
muslinger 128, 129 > *kræklingur*
mål og vægt 200–201, 270, 277, 462 > *vog og mælir*
netfangst 53, 125, 129, 188, 300, 398, 462 > *netaveiðar*
Norske lov 232, 351, 423, 495, 522 > *Norsku lög*
Nye Testemente, Oddur Gottskálkssons oversættelse 86, 92, 94 > *Nýja testamenti Odds Gottskálkssonar*
nødvendige varer, dårlige 148, 198 > *nauðsynjavörur, lélegar*
nødvendige varer, mangel på 148, 226, 452–453, 473–474 > *nauðsynjavörur, skortur*
oblat 232 > *oblátur*
oktrojen 1763 (octrojen) 299, 446 > *einokunarskilmálinn 1763*
omgangslærer 405 > *farkennari*
overdrev 404 > *afréttur*
penge, mangel på 148 > *peningar, skortur*
penge, værdi 199 > *peningar, verðgildi*
planter, vilde islandske 232 > *jurtir, villtar íslenskar*
politikonceptet af 1720 192, 402, 413 > *lögreglutilskipun 1720*
politiforordning 298 > *landsagatilskipun*
politivæsenet, i almindelighed 169, 201 > *landsagi, almennt*
Pontoppidans katekismusforklaring 477 > *Pontoppidans spurningar*
præmier, uddeling af 291, 352, 353, 355 > *verðlaunaveitingar*
præster, almissepenge 382–383, 384 > *prestar, ölmusupeningar*
præster, drukkenskab 197 > *prestar, drykkja*
præster, forleningsgårde 194, 472, 485 > *prestar, lénsjarðir*
præster, kirkelige handlinger 46, 195–196, 234, 401, 494, 522, 533 > *prestar, extraverk*
præster, proces 495, 496, 497 > *prestar, málaferli*
præster, udbytte 44, 45–46, 52, 153–154, 192–196, 381–382, 383, 400–401, 432–433, 453, 471–472, xi > *prestar, afkoma*
rasphus 185, 202 > *rasphús*
rejsepas 286 > *reisupassi*
Rentekammer 115, 292, 457, 550 > *rentukammer*
reppernes styrelse 167–176, 224, 286, 288–290 > *hreppstjórn*
repstyrere, antal 169, 170, 201, 225, 289, 461, 472, 499, v, xix > *hreppstjórar, fjöldi*
repstyrere, i almindelighed 55–56, 159, 189, 201–203, 213, 352, vii, xix > *hreppstjórar, almennt*
repstyrere, instruks 172, 201, 225, 289 > *hreppstjórainstruks*
repstyrere, løn 169–170, 203, 225, 286, 289, 310, 403, 461, 472, 499 > *hreppstjórar, laun*
retsvæsen 329 > *réttarfar*
Réttritabók (retskrivningsbog), skrift af Eggert Ólafsson 87, 108 > *Réttritabók Eggerts Ólafssonar*
rishest 145 > *hríshestur*
rævejagt 224, 225, 476–477 > *refaveiðar*
rævetold > dyretold > *refatollur*
sejlfisk 474 > *seglfiskur*
skatter, i almindelighed 44, 193, 234, 401, 471, 497 > *skattar, almennt*
Skálholt skole 42, 154 > latinskole > *Skálholtsskóli*
skov, fredning 123 > *skógur, friðun*
skov, udnyttelse af 154, 191–192, 202 > *skógarnytjar*
skovplantning 312 > *skógrækt*
skørbug 142, 190, 202, 306–307, 531 > *skyrbjúgur*
slibesten 135–136 > *hverfisteinn*
slæder, slædebyggeri 348–349 > *sleðar, sleðasmíði*

sogneinddeling 48, 454, 508–514, 546–549, xiii, xxix > *sóknaskipan*
sorte død > *svartidauði*
spedalskhed 142, 190, 202, 211–212, 214–215, 231, 306–307 > *holdsveiki*
spindehus 152 > *spunahús*
stenbinder, han 128, 129 > *rauðmagi*
stenbider, hun 128 > *grásleppa*
store koppesyge 385, 402 > koppeepidemi > *Stórabóla*
strikvarer > uld, uldvarer > *prjónles*
strikvarer, afviste 367, 398, 445 > *prjónles, afturrekið*
strikvarer, nedsatte > *prjónles, niðursett*
strikvareregning (pronlæsregning) 371, 533 > *prjónlesreikningur*
sundhedsforhold 561–562 > *heilbrigðismál*
synode (synodo generali) 195, 401 > *prestastefna*
sælfangst 53, 128, 130, 387, 462, 476, 541 > *selveiðar*
sæter 53, 132, 226, 404–405, 532 > *selstöður*
tiende, af kogilder 161, 227, 499 > *tíund, af kúgildum*
tiende, efter eget forgodtbefindende 162, 227 > *tíund, eftir eign geðþótta*
tiende, forkert 224, 530–531 > *tíund, röng*
tiende, i almindelighed 44, 46, 156, 159–164, 193, 194, 226–227, 401, 471, 497, 520, 530–531, 540 > *tíund, almennt*
tiendelov, forandringer 163 > *tíundarlög, breytingar*
tilsyn med vinterforråd af hø 174 > *forðagæsla*
tingsogneinddeling 176 > *þingsóknaskipan*
tjenestepiger 414, 461, 462 > *vinnukonur*
tobak og brændevin, fråds med 559 > *tóbaks- og brennivínsóhóf*
tobak og brændevin, indførsel af 400, 446, 532, 539, 558–559, x, xxvi > *tóbaks- og brennivínsinnflutningur*
tobak og brændevin, prangeri 185, 188, 202, 232, 368 > *tóbaks- og brennivínsokur*
tobak og brændevin, unødvendigt brug af 147, 423, 447, 473 > *tóbaks- og brennivínsóþarfabrúkun*
tobak, dårligt 149 > *tóbak, lélegt*
tobaksfabrik 533, xvi > *tóbaksverksmiðja*
tomthusmænd 164, 371 > *tómthúsmenn*
tugthuset på Arnarhóll 150–151, 185 > *tukthúsið á Arnarhóli*
tugthustold 193, 300, 354, 382, 384, 401, 471, 472, 485, 497, 540 > *tukthústollur*
tyende, løn 287, 298, 328–329, 370, 384–385, 402–403, 413–414, 434–435, 461, 530, 557, ix > *vinnufólk, laun*
tyende, mangel på 284, 286, 310, 328, 329, 346, 369–370, 412, 422, 423, 435, ix > *vinnufólk, skortur*
tyende, ulydigt 52, 55, 56, 144, 175, 183–184, 284–285, 287–288, 298, 308, 328–330, 370, 384–385, 401–403, 405, 423, 486, 529, 556–557, i, v, vi, xi > *vinnufólk, agaleysi*
tømmer, dårligt 198, 299 > *timbur, lélegt*
tømmer, mangel på 148, 226, 444, 473–474 > *timbur, skortur*
tømmerforretning 1734 299 > *timburtilskipun 1734*
tønder, dårlige 366–367 > *tunnur, lélegar*
tørveskæring 132–133, 405, 532 > *mótekja*
udenlandsrejser, arbejdsduelige mænd 284 > *siglingar verkfærra manna*
udenlandsrejser, studenter 477, 562–563 > *siglingar stúdenta*
udjævning af tuer 122–123, 131, 177–179, 202, 300, 462, 532 > *þúfnasléttun*
uld, uldvarer 367, 371, 400, 436, x > strikvarer > *ull, ullarvörur*
uldmangel 140, 150, 287, 366, 398, 499 > *ullarskortur*
uldvarer, pris på 231, 445 > *ullarvörur, verðlag*

undergift 213, 400, 538 > lejeafgift for landingssted > *undirgift*
vanding 532 > *áveitur*
varer, importerede 269, 270 > *vörur, innfluttar*
varer, islandske 270, 415 > *vörur, íslenskar*
varer, nedsatte 198, 398 > *vörur, niðursettar*
varer, pris på islandske 125, 274, 299, 369, 399 > *vörur, verðlag á íslenskum*
varer, synsforretning 231 > *vöruskoðun*
varer, uden taxt 199, 367, 398, 399, 474 > *vörur, ótaxtaðar*
vej, lang til købstad 387, 453, 473, xiii > *vegalengd í kaupstað*
veje, udbedringer af 123, 174, 224, 299, 540, vi > *vegabætur*
vielsestold 494, 496, 533 > *hjónavígslugjald*
væv, vævestol 437, 445 > *vefstóll*
væver 462 > *vefari*
væveri 541 > *vefsmiðja*
væverske 414 > *vefkona*
vævning 437 > *vefnaður*
æggesamlen 124 > *eggjatekja*
ødegårde, genopførelse af 443, 540, x > *eyðibýli, endurreisn*

Mannanafnaskrá · *Personregister*

Skráin nær yfir megintexta bókarinnar, þ.e. uppskriftir bréfanna, greinar um Landsnefndina og myndatexta en ekki yfir inngang. Skráin nær bæði yfir íslenska og danska textann. Nöfn úr bókatitlum sem vísað er til neðanmáls eru ekki tekin með í skrána. Skráin nær ekki yfir fyrirsagnir bréfa. Rómverskar tölur vísa til texta í myndaörk.

Stafsetning nafna er höfð að nútíðarhætti samkvæmt íslenskri ritvenju. Eitthvert misræmi getur því verið á milli nafna eins og þau birtast í skránni og í dönsku textunum frá 1770–1771, þar sem þeir eru ekki með samræmdri stafsetningu. Það ætti þó ekki að valda lesendum miklum vanda þar sem nafn er þá ávallt haft að nútíðarhætti í neðanmálsgrein. Nöfnum er raðað í stafrófsröð eftir skírnarnafni samkvæmt íslenskri venju en útlendingum með ættarnöfn er raðað eftir því. Getið er um fæðingar- og dánarár í sviga á eftir nafni þegar upplýsingar um það lágu fyrir.

Reynt var að hafa upp á titli eða starfsheiti allra. Titlar eru bæði hafðir á íslensku og dönsku, fyrst á íslensku og skáletraðir á dönsku á eftir. Sömuleiðis var reynt að kenna menn við bæi, hrepp og sýslu. Heiti hreppa eru þau sömu og koma fyrir í textanum en þegar þau vantaði voru heitin í manntalinu 1703 notuð. Sýsluheiti eru skammstöfuð. Ekki er getið um aðsetur embættismanna.

Við gerð skrárinnar var einkum stuðst við gagnagrunninn Íslendingabók, *Íslenzkar æviskrár* og *Prestatal og prófasta á Íslandi* en auk þess eftir ástæðum við *Alþingisbækur Íslands, Dansk Biografisk Leksikon* og handrit að skrá yfir kaupmenn á Íslandi 1602–1900 í eigu Tómasar V. Albertssonar. Öll þessi rit eru tilgreind í heimildaskrá.

Registret omfatter personnavne i bogens hovedtekst, dvs. transskriptioner af brevene, artikler om Landkommissionen og billedtekster, men ikke indledning. Registret omfatter både den islandske og danske tekst. Navne på bogtitler, der henvises til i fodnoterne, er ikke medtaget i registret. Registret omfatter ikke brevenes overskrifter. Romertal henviser til billedtekster.

Stavning af navne er holdt i en nutidig form og følger islandsk retskrivning. Der kan derfor være nogle uoverensstemmelser mellem navne, som de står i registret og i de danske tekster fra 1770–1771, hvor de ikke er standardiseret med hensyn til stavemåde. Det bør dog ikke volde læseren vanskeligheder, da navnet i de tilfælde altid angives i nutidig form i fodnoterne. Navnene er ordnet alfabetisk efter fornavn ifølge islandsk sædvane, men udlændinge med slægtsnavn er opført under det. Der oplyses om føde- og dødsår i parentes efter navnet, hvis der findes oplysninger herom.

Det er forsøgt at finde frem til titel eller erhverv for alle. Titler angives både på islandsk og dansk, først på islandsk og derefter på dansk i kursiv. Det er ligeledes forsøgt

at betegne folk efter gård, rep og syssel. Reppernes navne er de samme som i teksten, men når de mangler, anvendes navnene fra folketællingen 1703. Navne på sysler er forkortet. Embedsmændenes bopæl angives ikke.

Ved udformning af registret er der især hentet støtte i databasen Íslendingabók, Íslenzkar æviskrár *og* Prestatal og prófasta á Íslandi, *foruden når det har været relevant i* Alþingisbækur Íslands, *i* Dansk Biografisk Leksikon *og i et manuskript til et register over købmænd i Island 1602–1900 forfattet af Tómas V. Albertsson. Alle disse værker er angivet i kildeoversigten.*

Anderson, Johann (1674–1743), borgarstjóri í Hamborg / *borgmester i Hamborg* 197

Anna Helga Hannesdóttir, málfræðingur / *sprogforsker* 65, 92

Arv Gudmundsen > Gudmundsen, Arv

Árni Magnússon (1663–1730), prófessor / *professor* 61, 76, 80, 81, 87, 103, 108, 241, 262

Árni Sigurðsson (1732–1805), prestur / *præst*, Breiðabólstaður, Skógarstrandarhreppur, Snæf. 296, 301

Árni Þórarinsson (1741–1787), prestur / *præst*, Lambastaðir, Seltjarnarnehreppur, Gull., biskup á Hólum / *biskop på Hólar* 1784–1787 27, 35, 37, 45, 46, 54, 120, 166, 177, 179, 180, ii, iii, xviii, xix, xxii

Bandle, Oskar (1926–2009), málfræðingur / *sprogforsker* 60, 86

Banks, sir Joseph (1743–1820), enskur grasafræðingur og landkönnuður / *engelsk botaniker og opdagelsesrejsende* 30, 49

Bartholomeus Tinnapel > Tinnapel, Bartholomeus

Bergur Guðmundsson (1702–1789), prófastur / *provst*, Bjarnanes, Bjarnaneshreppur, A-Skaft. 460, 463

Bjarni Guðbrandsson (ca. 1733–1791), bóndi, þingvottur og hreppstjóri / *bonde, tingsvidne og repstyrer*, Torfustaðir, Miðfjarðarhreppur, Hún. 80, 107

Bjarni Högnason (1721–?), bóndi / *bonde*, Tjarnir, Eyjafjallasveit, Rang. 80, 107, 555

Bjarni Jónsson (ca. 1726–1798), prófastur / *provst*, Steinnes, Sveinsstaðahreppur, Hún. 372, 375, 380, 383

Bjarni Pálsson (1719–1779), landlæknir / *landfysikus* 62, 180, 205, 211, 307, 550

Bjelke, Henrik (1615–1683), höfuðsmaður / *kongens befalingsmand på Island* 1649–1683 556

Björn Hallason (1732–1820), prestur / *præst*, Þingmúli, Skriðdalshreppur, S-Múl. 443, 448, xi

Björn Halldórsson (1724–1794), prófastur / *provst*, Sauðlauksdalur, Rauðasandshreppur, Barð. 21, 26, 39, 44, 62, 87, 314, xxxii

Björn Jónsson (1736–1808), prestur / *præst*, Hólmasel, Leiðvallarhreppur, V-Skaft. 471, 478

Björn Jónsson (1738–1798), lyfjafræðingur, lyfsali í Nesi / *farmaceut, apoteker på Nes* 1772–1798 136

Björn Markússon (1716–1791), lögmaður sunnan og austan / *lovmand for syd og øst* 31, 50, 190

Björn M. Ólsen (1850–1919), rektor / *rektor* 77, 104

Björn K. Þórólfsson (1892–1973), skjalavörður / *arkivar* 73, 77, 100, 105

Brynjólfur Sigurðsson (1708–1771), sýslumaður í Árnessýslu / *sysselmand i Árnessyssel* 190

Carsten, starfsmaður í rentukammeri / *i Rentekammeret* 114, 115
Christian I., II., III., IV., V. > Kristján I., II., III., IV., V.
Christoffer af Bayern > Kristófer af Bæjaralandi

Davíð Hansson Scheving (ca. 1732–1815), sýslumaður í Barðastrandarsýslu / *sysselmand i Barðastrandarsyssel* 311
Dines Jespersen > Jespersen, Dines

Eggert Ólafsson (1726–1768), varalögmaður sunnan og austan / *vicelovmand for syd og øst* 61, 81, 87, 108
Einar Jónsson (1723–1785), prestur / *præst*, Sigluvík, Vestur-Landeyjar, Rang. 27, 45, 493, 500, 501, 507, 508, 514, 519, 524, xxviii, xxx
Einar Stefánsson (1736–1812), aðstoðarprestur / *hjælpepræst*, Hólmar, Reyðarfjarðarhreppur, S-Múl. 443, 448, xi
Eiríkur Guðmundsson (1727–1795), prestur / *præst*, Staður við Hrútafjörð, Staðarhreppur, Hún. 365, 371, 379, 388, i
Eiríkur af Pommern, konungur í Noregi 1389–1442, í Svíþjóð og Danmörku 1396–1439 / *Erik af Pommern, konge i Norge 1389–1442, i Sverige og Danmark 1396–1439* 242, 243, 247, 264, 269
Eyjólfur Jónsson (1717–1795), bóndi / *bonde*, Brekkur, Holtamannahreppur, Rang. 525, 529

Feddersen, Peter (1694–eftir/*efter* 1728), kaupmaður í Hólmshöfn við Reykjavík / *købmand i Holmens havn ved Reykjavík* 230, 232
Finnur Jónsson (1704–1789), Skálholtsbiskup / *biskop i Skálholt* 113, 115, 120, 196, 305, 425, 432, 537
Fjeldsted, Þorkell > Þorkell Fjeldsted
Frederik I., II., III. > Friðrik I., II., III.
Friðrik I., konungur Danmerkur og Noregs / *Frederik I., konge i Danmark og Norge* 1523–1533 245, 267
Friðrik II., konungur Danmerkur og Noregs / *Frederik II., konge i Danmark og Norge* 1559–1588 246, 247, 267, 268, 269
Friðrik III., konungur Danmerkur og Noregs / *Frederik III., konge i Danmark og Norge* 1648–1670 246, 267
Friis, Friðrik (1591–1619), höfuðsmaður / *kongens befalingsmand på Island* 1619–1619 249, 271

Gissur Ísleifsson (ca. 1042–1118), Skálholtsbiskup / *biskop i Skálholt* 222, 226, 227
Gissur Sveinsson (1604–1683), prestur / *præst*, Álftamýri, Auðkúluhreppur, Ísafj. 66, 92
Gísli Magnússon (1712–1779), Hólabiskup / *biskop på Hólar* 26, 44, 375, 383
Gottskálk Keniksson (?), Hólabiskup / *biskop på Hólar* 1442–1457 242, 263
Gudmundsen, Arv (1717–[1779]), krigsráð, kaupmaður í Hólmshöfn við Reykjavík og forstjóri Innréttinganna / *krigsråd, købmand i Holmens havn ved Reykjavík og bestyrer af De Nye Indretninger* 148, 150
Guðbrandur Þorláksson (1541?–1627), Hólabiskup / *biskop på Hólar* 242, 263, 407, 415
Guðlaugur Sveinsson (1731–1807), prestur / *præst*, Kirkjuból, Langidalur, Ísafj. 73, 78, 80, 98, 100, 105, 107, 320, 323, 324, 331, 343, 355, xxiii, xxv
Guðlaugur Þorgeirsson (1711–1789), prófastur / *provst*, Garðar, Álftaneshrepp-

ur, Gull. 25, 34, 43, 53, 120, 134, 180, 182, 204, 507, 513, xx, xxi
Guðmundur Guðmundsson (1736–1794), prestur / *præst*, Undirfell, Áshreppur, Hún. 411, 415, viii
Guðmundur Runólfsson (1709–1780), sýslumaður í Gullbringu- og Kjósarsýslu / *sysselmand i Gullbringu- og Kjósarsyssel* 187, 205
Guðmundur Þorgrímsson (1753–1790), prestur / *præst*, Lambastaðir, Seltjarnarneshreppur, Gull. 32, 33, 51, 52
Gunnlaugur Snorrason (1713–1796), prestur / *præst*, Helgafell, Helgafellssveit, Snæf. 296, 301
Gustafsson, Harald, sagnfræðingur / *historiker* 25, 44

Halldór Finnsson (1736–1814), prófastur / *provst*, Skálholt, Biskupstungur, Árn. 112, 113, 114, 116, 120, 537, 541, xvii
Halldór Gíslason (1718–1772), prestur / *præst*, Desjarmýri, Borgarfjarðarhreppur, N-Múl. 69, 96, 421, 424, xi
Halldór Halldórsson (1911–2000), málfræðingur / *sprogforsker* 61, 87
Hannes Finnsson (1739–1796), stúdent, Skálholtsbiskup / *student, biskop i Skálholt* 1785–1796 137
Hans Jensen Klog > Klog, Hans Jensen
Hans, konungur Danmerkur 1481–1513, Noregs 1483–1513 og Svíþjóðar 1497–1501 / *Hans, konge i Danmark 1481–1513, i Norge 1483–1513 og i Sverige 1497–1501* 243, 245, 265, 266, 267
Hansen, jústitsráð, starfsmaður í rentukammeri / *justitsråd i Rentekammeret* 114, 115
Harboe, Ludvig (1709–1783), Sjálandsbiskup / *biskop over Sjællands stift* 23, 24, 28, 42, 47
Hastfer, Friederich Wilhelm (1722–1768), barón / *baron* 134
Heltzen, Poul (1711–1772), konferensráð, starfsmaður í rentukammeri / *konferensråd i Rentekammer* 114, 115
Henrich af Lohn 244, 265
Henrik V., VI., VII. > Hinrik V., VI., VII.
Henrik Bjelke > Bjelke, Henrik
Henrik Lafrantz > Lafrantz, Henrik
Hinrik V., Englandskonungur / *Henrik V. konge i England 1413–1422* 243, 264
Hinrik VI., Englandskonungur / *Henrik VI. konge i England 1422–1461* 242, 243, 264
Hinrik VII., Englandskonungur / *Henrik VII. konge i England 1485–1509* 245, 266
Holberg, Ludvig (1684–1754), prófessor og skáld / *professor og forfatter* 246, 268, 394, 403
Holt, Andreas (1729–1784), kansellíráð, formaður Landsnefndarinnar fyrri / *kancelliråd, formand for Landkommissionen* 359, 372, 380, 406, 411, 424, 487, 494, 501, 508, 514, 519
Hreinn Benediktsson (1928–2005), málfræðingur / *sprogforsker* 75, 101

Illugi Jónsson (1694–1753), prófastur / *provst*, Hruni, Ytrihreppur, Árn. 544, 548

Jespersen, Dines (1740–1823), eftirliggjari og kaupmaður á Patreksfirði og Bíldudal / *efterligger og købmand på Patreksfjörður og Bíldudalur* 313
Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, sagnfræðingur / *historiker* 22, 40
Jóhannes L.L. Jóhannsson (1859–1929), prestur / *præst* 77, 105
Jón Axel Harðarson, málfræðingur / *sprogforsker* 70, 73, 97, 100
Jón Árnason (1665–1743), Skálholtsbiskup / *biskop i Skálholt* 61, 87, 160
Jón Bergsson (1724–1773), prófastur / *provst*, Kálfafell, Kleifahreppur, V-Skaft. 470, 478

Jón Bergsson (1726–1784), prestur / *præst*, Bjarnanes, Bjarnaneshreppur, A-Skaft. 460, 463
Jón Eiríksson (1728–1787), prófessor í lögum, starfsmaður norska kammers og rentukammers 1771–1787 / *juridisk professor, kommitteret i Norske Kammer og i Rentekammeret 1771–1787* 151, 241, 262, 324, 328, 558, 562, 563
Jón Grímsson (1742–1803), garðyrkjumaður / *gartner* 137
Jón Hannesson (1735–1808), prestur / *præst*, Marteinstunga, Holtamannahreppur, Rang. 529, 533, xvi
Jón Helgason (1899–1986), prófessor / *professor* 59, 60, 61, 66, 85, 86, 87, 92, 93
Jón Högnason (1727–1806), prestur / *præst*, Hallormsstaður, Vallnahreppur, S-Múl. 443, 448, xi
Jón Jónsson (1536–1606), lögmaður norðan og vestan / *lovmand for nord og vest* 246, 268
Jón Jónsson (1715–1798), bóndi, meðhjálpari og þingvottur / *bonde, præstens medhjælper og tingsvidne*, Efstaland í Öxnadal, Skriðuhreppur, Eyjafj. 80, 107
Jón Jónsson (1740–1813), prestur / *præst*, Mýrar, Leiðvallarhreppur, V-Skaft. 470, 478
Jón Magnússon (1662–1738), prestur og sýslumaður í Strandasýslu / *præst og sysselmand i Strandasyssel*, Hjarðarholt, Laxárdalshreppur, Dal. 61, 71, 75, 83, 87, 97, 102, 110
Jón Magnússon (1715–1796), prestur / *præst*, Staðarstaður, Staðarsveit, Snæf. 296, 301
Jón Ólafsson (1705–1779), fornfræðingur, Kaupmannahöfn / *oldforsker*, *København* 60, 61, 86, 87
Jón Snorrason (1724–1771), sýslumaður í Skagafjarðarsýslu / *sysselmand i Skagafjarðarsyssel* 563
Jón Steingrímsson (1728–1791), prestur / *præst*, Fell, Dyrhólahreppur, V-Skaft. 31, 50, 60, 67, 68, 70, 71, 75, 81, 86, 94, 97, 98, 101, 108, 470, 478, xiv
Jón Teitsson (1716–1781), prestur / *præst*, Gaulverjabær, Bæjarhreppur, Árn., biskup á Hólum / *biskop på Hólar* 1780–1781 190, 541, xvii
Jón Vilhjálmsson Craxton (d. ca. 1440), Hólabiskup / *biskop på Hólar* 242, 263
Jón Vídalín (1666–1720), Skálholtsbiskup / *biskop i Skálholt* 60, 66, 86, 92, 407, 412
Jón Þorgilsson (1721–1794), prestur / *præst*, Brekkubær, Breiðuvíkurhreppur, Snæf. 296, 301
Jón Þorkelsson (Thorcillius) (1697–1759), rektor Skálholtsskóla / *rektor for skolen i Skálholt* 23, 42, 158
Jón Þorláksson (1700–1790), prófastur / *provst*, Hólmar, Reyðarfjarðarhreppur, S-Múl. 443, 448, 451, xi, xii
Jónas Benediktsson (1738–1819), prestur / *præst*, Vesturhópshólar, Þverárhreppur, Hún. 411, 415, viii, ix

Kalm, Pehr (1716–1779), prófessor / *professor* 338, 350
Kjartan G. Ottósson (1956–2010), málfræðingur / *sprogforsker* 73, 80, 82, 100, 107, 110
Klog, Hans Jensen (1734–1808), verslunarþjónn og faktor/kaupmaður í Vestmannaeyjum / *assistent og faktor/købmand på Vestmannaøerne* 482, 484
Knútur Steinsson > Stensen, Knud
Kolbeinn Þorsteinsson (1731–1783), prestur / *præst*, Miðdalur, Grímsneshreppur, Árn. 552
Konráð Gíslason (1808–1891), prófessor / *professor* 68, 83, 94, 110
Kristján I., konungur Danmerkur 1448–1481, Noregs 1450–1481 og Svíþjóðar 1457–1464 / *Christian I., konge i Dan-*

mark 1448–1481, i Norge 1450–1481 og i Sverige 1457–1464 243, 244, 245, 264, 265, 266

Kristján II., konungur Danmerkur og Noregs 1513–1523, Svíþjóðar 1520–1521 / *Christian II., konge i Danmark og Norge 1513–1523, i Sverige 1520–1521* 245, 267

Kristján III., konungur Danmerkur 1534–1559, Noregs 1537–1559, krýndur 1537 / *Christian III., konge i Danmark 1534–1559, i Norge 1537–1559, kronet 1537* 245, 246, 267, 268

Kristján IV., konungur Danmerkur og Noregs 1588–1648, krýndur 1596 / *Christian IV., konge i Danmark og Norge 1588–1648, kronet 1596* 245, 247, 253, 267, 269, 276

Kristján V., konungur Danmerkur og Noregs / *Christian V., konge i Danmark og Norge* 1670–1699 253, 276

Kristófer af Bæjaralandi (Christophorum Bavari), konungur Danmerkur 1440–1448, Svíþjóðar 1441–1448 og Noregs 1442–1448 / *Christoffer af Bayern, konge i Danmark 1440–1448, i Sverige 1441–1448 og i Norge 1442–1448* 242, 243, 263, 264

Krüger, Johann Gottlob (1715–1759), læknir og náttúrufræðingur / *læge og naturforsker* 560

Lafrantz, Henrik, kaupmaður á Skagaströnd / *købmand på Skagaströnd* 1589 246, 268

Lauritz Muhle > Muhle, Lauritz

Lauritz Andreas Thodal > Thodal, Lauritz Andreas

Lowson, Berner, starfsmaður í rentukammeri / *i Rentekammeret* 114, 115

Magnús Einarsson (1706–1785), prestur / *præst*, Hlíðarendakot, Fljótshlíð, Rang. 493, 499

Magnús Gíslason (1704–1766), amtmaður / *amtmand* 161, 190, 308

Magnús lagabætir, konungur Noregs 1263–1280 / *Magnus Lagabøter, konge i Norge 1263–1280* 242, 264

Magnús Ólafsson (1728–1800), varalögmaður sunnan og austan / *vicelovmand for syd og øst* 306

Margrét Valdimarsdóttir, drottning (ríkisstjóri) í Danmörku 1375–1412, í Noregi 1388–1412 og í Svíþjóð 1389–1412 / *Margrete I., regent for Danmark 1375–1412, Norge 1388–1412 og Sverige 1389–1412* 247, 269

Muhle, Lauritz, höfuðsmaður / *kongens befalingsmand på Island* 1547–1551 244, 266

Oddur Gottskálksson (?–1556), lögmaður norðan og vestan / *lovmand for nord og vest* 60, 66, 67, 86, 92, 94

Olrog, starfsmaður í rentukammeri / *i Rentekammeret* 114, 115

Ólafur Brynjólfsson (1708–1783), prestur / *præst*, Garðar, Akraneshreppur, Borg. 230, 233

Ólafur Gíslason (1691–1753), Skálholtsbiskup / *biskop i Skálholt* 206, 212, 481, 484, 544, 548

Ólafur Hákonarson, konungur Danmerkur 1376–1387 og Noregs 1380–1387 / *Olav Håkonsson, konge i Danmark og Norge 1380–1387* 242, 264

Ólafur Jónsson, bóndi, þingvottur og hreppstjóri / *bonde, tingsvidne og repstyrer*, Torfustaðir, Miðfjarðarhreppur, Hún. 80, 107

Ólafur Stefánsson / Stephensen (1731–1812), amtmaður / *amtmand* 71, 83, 97, 110, 137, 190, 196, 430, 435, 545, 549

Páll Guðmundsson (1725–1782), prófastur / *provst*, Kirkjubær, Tungu- og

Fellnahreppur, N-Múl. 28, 47, 432, 437
Páll Högnason (1719–1805), prestur / *præst*, Torfastaðir, Biskupstungur, Árn. 29, 47, 48, 546, 550
Páll Vídalín (1667–1727), lögmaður sunnan og austan / *lovmand for syd og øst* 76, 103, 160, 241, 262, 318, 321, 324, 328
Peter Feddersen > Feddersen, Peter
Pétur Einarsson (1694–1778), prestur / *præst*, Miklaholt, Miklaholtshreppur, Hnapp. 296, 301
Pontoppidan, Erik (1698–1764), danskur biskup / *dansk biskop* 470, 477, 563

Raben, Peter (ca. 1661–1727), stiftamtmaður / *stiftamtmand* 392, 401
Rafnkell Bjarnason (ca. 1714–1785), prestur / *præst*, Stafafell í Lóni, Lón, Nes og Mýrar, A-Skaft. 460, 463
Runólfur Jónsson, (?–1654), rektor Hólaskóla / *rektor for skolen på Hólar* 71, 97

Schack, starfsmaður í rentukammeri / *i Rentekammer* 114, 115
Scheel, Holk, starfsmaður í rentukammeri / *i Rentekammer* 114, 115
Seneca (4. f.kr.–65 e.kr.), rómverskt skáld / *romersk digter* 188, 395, 405
Sigurður Högnason (1730–1800), prestur / *præst*, Ásar í Skaftártungu, Leiðvallarhreppur, V-Skaft. 470, 478
Sigurður Jónsson (1700–1778), prófastur / *provst*, Holt, Eyjafjallasveit, Rang. 483, 486, 494, 500
Sigurður Þorláksson (1712–1781), bóndi, þingvottur og hreppstjóri / *bonde, tingsvidne og repstyrer*, Gunnsteinsstaðir, Bólstaðarhlíðarhreppur, Hún. 80, 107
Skúli Magnússon (1711–1794), landfógeti / *landfoged* 375, 383
Stefán Högnason (1724–1801), prestur / *præst*, Breiðabólstaður, Fljótshlíð, Rang. 493, 499
Stefán Jónsson (d. 1518), Skálholtsbiskup / *biskop i Skálholt* 242, 263
Steinn Jónsson (1660–1739), Hólabiskup / *biskop på Hólar* 392, 401
Stensen, Knud, hirðstjóri / *kongens befalingsmand på Island* 1554–1560 491, 498
Stephensen, Ólafur > Ólafur Stefánsson
Svavar Sigmundsson, málfræðingur / *sprogforsker* 59, 60, 85, 86
Sveinn Halldórsson (1725–1805), prestur / *præst*, Einholt á Mýrum, Lón, Nes og Mýrar, A-Skaft. 460, 463

Thodal, Lauritz Andreas (ca. 1718–1808), stiftamtmaður / *stiftamtmand* 177, 196, 312, 428, 434
Thomas Windekilde > Windekilde, Thomas
Tinnapel, Bartholomeus, kaupmaður í Dýrafirði / *købmand i Dýrafjörður* 1565 246, 268

Vigfús Erlendsson (1716–1781), prófastur / *provst*, Setberg, Eyrarsveit, Snæf. 296, 301
Vigfús Jónsson (1706–1776), prófastur / *provst*, Hítardalur, Hraunhreppur, Mýr. 31, 49, 66, 67, 78, 83, 93, 105, 111, 239, xxiv
Vigfús Jónsson (1736–1786), aðstoðarprestur / *hjælpepræst*, Miklaholt, Miklaholtshreppur, Hnapp. 291, vii

Windekilde, Thomas (1718–1795), danskur kaupmaður, nefndarmaður í Landsnefndinni fyrri / *dansk købmand, medlem af Landkommissionen* 359, 372, 380, 406, 411, 424, 487, 494, 501, 508, 514, 520

Þorkell Fjeldsted (1741–1796), lögmaður Færeyja, nefndarmaður í Landsnefnd-

inni fyrri / *lagmand på Færøerne, medlem af Landkommissionen* 359, 372, 380, 406, 411, 424, 463, 487, 494, 501, 508, 514, 519
Þorlákur Sigurðsson (1703–1778), prestur / *præst*, Prestbakki á Síðu, Kleifahreppur, V-Skaft. 471, 478, 544, 548
Þorleifur Claus Brynjólfsson (ca. 1705–ca. 1801), bóndi, þingvottur og hreppstjóri / *bonde, tingsvidne og repstyrer*, Grund, Akrahreppur, Skag. 76, 103
Þorsteinn Benediktsson (1732–1810), aðstoðarprestur / *hjælpepræst*, Dyrhólahreppur, V-Skaft. 471, 478
Þorsteinn Jónsson (1737–1800), prestur / *præst*, Dvergasteinn, Seyðisfjarðarhreppur, N-Múl. 451, 454, xii–xiii
Þorsteinn Magnússon (1714–1785), sýslumaður í Rangárvallasýslu / *sysselmand i Rangárvallasyssel* 190
Þorsteinn Nikulásson (1734–1764), stúdent / *student* 564
Þorsteinn Pétursson (1710–1785), prestur / *præst*, Staðarbakki, Miðfjarðarhreppur, Hún. 372, 380, 388, 389, xxvii
Þorsteinn Stefánsson (1735–1784), prestur / *præst*, Kross, Austur-Landeyjar, Rang. 493, 500
Þorvarður Auðunarson (ca. 1705–1775), prestur / *præst*, Saurbær, Hvalfjarðarströnd, Strandarhreppur, Borg. 35, 36, 55, 56, 223, 228, iv
Þórður Sveinsson (1727–1770), prestur / *præst*, Kálfholt, Holtamannahreppur, Rang. 527, 532

Ögmundur Pálsson (d. 1541), Skálholtsbiskup / *biskop i Skálholt* 242, 263

Staðanafnaskrá · *Stednavneregister*

Skráin nær yfir megintexta bókarinnar, þ.e. uppskriftir bréfanna, greinar um Landsnefndina og myndatexta en ekki yfir inngang. Skráin nær bæði yfir íslenska og danska textann. Skráin nær ekki yfir fyrirsagnir bréfa. Rómverskar tölur vísa til texta í myndaörk.

Stafsetning nafna er höfð að nútíðarhætti samkvæmt íslenskri ritvenju. Danskt form nafns hreppa, sókna, prófastsdæma og biskupsdæma er haft á eftir íslenska nafninu og aðgreint með skástriki (Akrahreppur / Akrarep). Sýslunöfn, heiti landa og önnur erlend staðarnöfn eru bæði höfð á íslensku og dönsku og vísað á milli (Kaupmannahöfn > *København*). Sum nöfn hafa tekið breytingum og er þá vísað á milli (Vaðlasýsla > Eyjafjarðarsýsla). Eitthvert misræmi getur verið á milli nafna eins og þau birtast í skránni og í dönsku textunum frá 1770–1771, þar sem þeir eru ekki með samræmdri stafsetningu. Það ætti þó ekki að valda lesendum miklum vanda þar sem nafn er þá ávallt haft að nútíðarhætti í neðanmálsgrein.

Upplýsingar um sveit eða hrepp og sýslu fylgja hverju staðarnafni. Heiti hreppa eru þau sömu og koma fyrir í textanum en þegar þau vantaði voru heiti hreppa í manntalinu 1703 notuð. Sýsluheiti eru skammstöfuð. Nöfnin Ísland og Danmörk voru ekki tekin með í skrána.

Registret omfatter stednavne i bogens hovedtekst, dvs. transskriptioner af brevene, artikler om Landkommissionen og billedtekster, men ikke indledning. Registret omfatter ikke brevenes overskrifter. Romertal henviser til billedtekster.

Registret omfatter både den islandske og danske tekst. Stavning af navne er holdt i en nutidig form og følger islandsk retskrivning. Det danske navn på repper, sogne, provstier og bispedømmer står efter det islandske adskilt med en skråstreg (Akrahreppur / Akrarep). Navne på sysler, lande og udenlandske stednavne skrives på både islandsk og dansk, og der henvises mellem dem (Kaupmannahöfn > København). Nogle navne har ændret sig, og i de tilfælde er der henvisning mellem navnene (Vaðlasýsla > Eyjafjarðarsýsla). Der kan være nogle uoverensstemmelser mellem navne, som de står i registret og i de danske tekster fra 1770–1771, hvor de ikke er standardiseret med hensyn til stavemåde. Det bør dog ikke volde læseren vanskeligheder, da navnet i de tilfælde altid angives i nutidig form i fodnoterne.

Oplysninger om egn eller rep og syssel nævnes efter hvert stednavn. Reppernes navne er de samme som i teksten, men hvor de mangler, anvendes reppernes navne fra folketællingen 1703. Syslernes navne er forkortet. Navnene Island og Danmark er ikke medtaget i registret.

Aðalvík, Ísafj. 319, 322, 323
Aðalvíkursveit, Ísafj. 316
Affall, á / *elv*, Rang. 503, 504, 507, 509, 510, 513
Akranes, Borg. 230, 232
Akraneshreppur / Akranesrep, Borg. 218
Akur, örnefni í landi Tungu í Dalamynni / *stednavn på gården Tunga i Dalamynni*, Langadalsströnd, Ísafj. 333, 345
Akurey á Kollafirði, Seltjarnarneshreppur, Gull. 124, 129
Akurey, Vestur-Landeyjar, Rang. 505, 506, 512
Akureyrarhöfn, Eyjafj. 378, 386
Andakílssveit, Borg. 218
Arnarfjarðardalir, Barð. 304
Arnarhóll í Reykjavík, Seltjarnarneshreppur, Gull. 150, 179, 228
Arnarhóll, Vestur-Landeyjar, Rang. 505, 512
Auðkúluhreppur / Auðkúlurep, Ísafj. 316
Austfirðingafjórðungur 469, 477
Austfirðir 241, 246 > *Østfjordene*
Austur-Landeyjar, Rang. 480, 505, 506, 507, 511, 512, 513 > Vestur-Landeyjar
Austur-Skaftafellssyssel 40, 96, 457 > Skaftafellssyssel, Vestur-Skaftafellssyssel > *Austur-Skaftafellssýsla*
Austur-Skaftafellssýsla 22, 69 > Skaftafellssýsla, Vestur-Skaftafellssýsla > *Austur-Skaftafellssyssel*

Álftafjarðarhreppur / Álftafjarðarrep, S-Múl. 418
Álftafjörður, Ísafj. 318, 321
Álftaneshreppur / Álftanesrep, Gull. 118
Álftaneshreppur / Álftanesrep, Mýr. 238
Árbæjarsókn / Árbærsogn, Rang. 529, 533
Árnessyssel 261, 536, 537, 541, 542, xvii > *Árnessýsla*
Árnessýsla 240, 536, 537, xvii > *Árnessyssel*
Ás, Tungu- og Fellnahreppur, N-Múl. 428, 434
Ásar, Leiðvallarhreppur, V-Skaft. 470, 478
Ásasveit, Borg. 218
Áshreppur / Ásrep, Hún. 358

Barðastrandarhreppur / Barðastrandarrep, Barð. 304
Barðastrandarsyssel 39, 304, 305, 306 > *Barðastrandarsýsla*
Barðastrandarsýsla 21, 304 > *Barðastrandarsyssel*
Bergen 242, 243, 244, 264, 265
Beruneshreppur / Berunesrep, S-Múl. 418
Bessastaðasókn / Bessastaðasogn, Gull. 181, xx
Bessastaðir, Álftaneshreppur, Gull. 145, 260
Biskupstungnakirkjur, Árn. 543, 547
Biskupstungur, Árn. 536, 544, 548 > Eystri-Tunga, Ytri-Tunga, Vestri-Tunga
Bjarnanes, Bjarnaneshreppur, A-Skaft. 460, 463
Björgvin > Bergen
Borgarfjarðarhreppur / Borgarfjarðarrep, N-Múl. 418
Borgarfjarðarsyssel 218, 224, 228 > *Borgarfjarðarsýsla*
Borgarfjarðarsýsla 218, 219 > *Borgarfjarðarsyssel*
Borgarfjörður 230, 233, 235
Borgarfjörður eystri, N-Múl. 421, 424
Borgarhafnarhreppur / Borgarhafnarrep, A-Skaft. 456
Borgarhreppur / Borgarrep, Mýr. 238
Bólstaðarhlíðarhreppur / Bólstaðarhlíðarrep, Hún. 358
Breiðabólstaðarkirkja, Fljótshlíð, Rang. 504, 507, 510, 513
Breiðabólstaðarsókn / Breiðabólstaðarsogn, Rang. 502, 509
Breiðabólstaður, Fljótshlíð, Rang. 493, 499, 502, 504, 505, 506, 509, 511, 512, 513

Breiðafjörður 229, 232
Breiðdalshreppur / Breiðdalsrep, S-Múl. 418
Breiðuvíkurhreppur / Breiðuvíkurrep, Snæf. 282
Brekkur, Holtamannahreppur, Rang. 525, 529
Bremen 246, 268
Brjánslækur, Barðastrandarhreppur, Barð. 313
Brúará, á / *elv*, Biskupstungur og Grímsnes, Árn. 543, 547
Bræðratunga, Biskupstungur, Árn. 542, 543, 545, 546, 549
Bræðratungusókn, Árn. > Tungusókn, Árn.
Búðará, á / *elv*, Arnarvatnsheiði, Mýr. og Hún. 235
Bæjarhreppur / Bæjarrep, Árn. 536

Cap de Nord 319, 323 > Horn á Hornbjargi, Ísafj.

Dalasyssel 40 > *Dalasýsla*
Dalasýsla 22 > *Dalasyssel*
Desjarmýri, Borgarfjarðarhreppur, N-Múl. 69, 96, 421, 424, xi
Djúpavík í Grafarvogi, Kjós. 130
Drumboddsstaðir, Biskupstungur, Árn. 544, 545, 548, 549
Dvergasteinn, Seyðisfjarðarhreppur, N-Múl. 450, 451, 453, 454
Dyrhólahreppur / Dyrhólarep, V-Skaft. 456
Dyrhólar, Dyrhólahreppur, V-Skaft. 470, 478, xiv, xv
Dýrafjarðarhöfn, Ísafj. 246, 268

Efstaland í Öxnadal, Skriðuhreppur, Eyjafj. 80, 107
Eiðar, Vallnahreppur, S.-Múl. 426
Eiði, Seltjarnarneshreppur, Gull. 128
Eiðissker, sker / *skær*, Seltjarnarnes, Gull. 128
Elliðaá, á / *elv*, Gull. og Kjós. 124, 128, 130
Elliðavatn, bær / *gård*, Seltjarnarneshreppur, Gull. > Vatn
Elliðavatn, stöðuvatn / *indsø*, Gull. 124
Engey á Kollafirði, Seltjarnarneshreppur, Gull. 129
Engihlíðarhreppur / Engihlíðarrep, Hún. 358
Eyjafjallasveit, Rang. 480
Eyjafjarðarsyssel 40, 90 > Vaðlasyssel > *Eyjafjarðarsýsla*
Eyjafjarðarsýsla 22, 72 > Vaðlasýsla > *Eyjafjarðarsyssel*
Eyjafjöll, Rang. 210, 215, 467, 475
Eyjafjörður, Eyjafj. 247, 269, 379, 387
Eyjahreppur / Eyjarep, Hnapp. 282
Eyrarbakki, Stokkseyrarhreppur, Árn. 466, 473
Eyrarsveit, Snæf. 282
Eystrihreppur / Eystrirep, Árn. 536
Eystri-Tunga > Tunga, Vestur-Landeyjar, Rang.
Eystri-Tunga 542, 544, 546, 548 > Biskupstungur, Árn.

Fáskrúðsfjarðarhreppur / Fáskrúðsfjarðarrep, S-Múl. 418
Fellskot, Biskupstungur, Árn. 543, 547
Fíflholt, Vestur-Landeyjar, Rang. 505, 512
Fjörður, Mjóafjarðarhreppur, S-Múl. 451, 454
Flateyjarhreppur / Flateyjarrep, Barð. 304
Fljótavík, Ísafj. 319, 323
Fljótsdalshreppur / Fljótsdalsrep, N-Múl. 418
Fljótshlíð, Rang. 480, 493, 499
Forsæti, Vestur-Landeyjar, Rang. 504, 505, 507, 511, 512, 513
Fossvað, vað / *vadested*, Tungufljót, Biskupstungur, Árn. 543, 547
Franska lag í Hesteyrarfirði, Ísafj. 319, 322

Garðar, Akraneshreppur, Borg. 230, 233
Garðar, Álftaneshreppur, Gull. 25, 34, 43, 180, 204, xx, xxi
Garðasókn / Garðasogn, Gull. 181, xx
Gaulverjabær, Bæjarhreppur, Árn. 233, 541
Gegnir, lækur / *bæk*, Vestur-Landeyjar, Rang. 503, 509
Geiradalshreppur / Geiradalsrep, Barð. 304
Geirhólmur á Ströndum, Strand. og Ísafj. 317, 320
Gerðar, Vestur-Landeyjar, Rang. 505, 512
Gnúpverjahreppur, Árn. > Eystrihreppur
Grafarvogur, Kjós. 130
Grindavík, Gull. 247, 269
Grindavíkurhreppur / Grindavíkurrep, Gull. 118
Grímsnes, Árn. 536
Grunnavík, Grunnavíkursveit, Ísafj. 60, 61, 86, 87
Grunnavíkursveit, Ísafj. 316
Gufudalshreppur / Gufudalsrep, Barð. 304
Gufunes, Kjós. 130
Gullbringusyssel (Guldbringesyssel) 118, 120, 158, 167, 177, 204, 212 > Kjalarnesþing / Kjalarnesting > *Gullbringusýsla*
Gullbringusýsla 118, 206 > Kjalarnesþing / Kjalarnesting > *Gullbringusyssel*
Gunnsteinsstaðir, Bólstaðarhlíðarhreppur, Hún. 80, 107

Hafnahreppur / Hafnarep, Gull. 118
Hafnarfjörður, Gull. 129, 200, 244, 266, 318, 321
Hagasókn / Hagasogn, Rang. 529, 533
Hallormsstaðarkirkja, Vallnahreppur, S-Múl. 443, 448
Hamborg 243, 244, 245, 246, 248–249 > *Hamburg*
Hamburg 264, 265, 266, 268, 271 > *Hamborg*
Hansastaðirnir 244 > *Hansestæderne*
Hansestæderne 265 > *Hansastaðirnir*
Haukadalskirkja, Biskupstungur, Árn. 542, 545, 546, 548, 549
Haukadalssókn / Haukadalssogn, Árn. 542, 543, 545, 546, 547, 549
Hekla, fjall í / *fjeld i* Rang. 527, 532
Helgafellssveit, Snæf. 282
Helsingjaeyri 248 > *Helsingør*
Helsingør 270 > *Helsingjaeyri*
Hesteyrarfjörður, Ísafj. 319, 322
Hítardalur, Hraunhreppur, Mýr. 31, 49, 66, 67, 78, 83, 93, 105, 111, 239, xxiv
Hnappadalssyssel 282, 283, 297, vi > *Hnappadalssýsla*
Hnappadalssýsla 282, 292, vi > *Hnappadalssyssel*
Hofshreppur / Hofsrep, A-Skaft. 456
Holt, Eyjafjallasveit, Rang. 483, 486, 494, 500
Holtamannahreppur / Holtamannarep, Rang. 480
Holtskirkja, Eyjafjallasveit, Rang. 483, 486
Horn á Hornbjargi, Ísafj. 319, 323 > Cap de Nord
Hóladómkirkja, Hólahreppur, Skag. 407, 412
Hólar í Hjaltadal, Hólahreppur, Skag. 24, 26, 42
Hólastifti 23, 26, 41, 240, 261, 376, 377, 384, 392, 401
Hólastóll 491, 497
Hólmakirkja, Reyðarfjarðarhreppur, S-Múl. 443, 448
Hólmar, Reyðarfjarðarhreppur, S-Múl. 443, 448, 451
Hólmasel, Leiðvallarhreppur, V-Skaft. 471, 478
Hólmsdistrict, Gull. og Kjós. 229, 231
Hólmshöfn, Seltjarnarneshreppur, Gull. 130
Hólmur, Seltjarnarneshreppur, Gull. 147, 149, 230, 232
Hólsá, á / *elv*, Rang. 503, 504, 510

Hólshreppur / Hólsrep, Ísafj. 316
Hraungerðishreppur / Hraungerðisrep, Árn. 536
Hraunhreppur / Hraunrep, Mýr. 238
Hrunamannahreppur, Árn. > Ytrihreppur
Hrútafjörður, Strand. og Hún. 375, 378, 379, 382, 386, 387
Húnavatnssyssel 261, 268, 358, 359, 372, 380, 389, 406 > Húnavatnsþing / Húnavatnsting > *Húnavatnssýsla*
Húnavatnssýsla 240, 358, 372 > Húnavatnsþing / Húnavatnsting > *Húnavatnssyssel*
Húnavatnsþing / Húnavatnsting 246 > Húnavatnssýsla
Húsavík, Húsavíkurhreppur, Þing. 247, 269
Hvalsnes, Rosmhvalaneshreppur, Gull. 194
Hvítársíðusveit, Mýr. 238
Hvolhreppur / Hvolrep, Rang. 480
Hvoll, Hvolhreppur, Rang. 502, 504, 505, 509, 511, 512, 519, 524
Hvolskirkja, Hvolhreppur, Rang. 505, 506, 512 > Stórólfshvolskirkja
Hvolssókn / Hvolssogn, Rang. 493, 500, 502, 506, 507, 509, 512, 513 > Stórólfshvolssókn
Höfðabrekka, Dyrhólahreppur, V-Skaft. 471, 478
Höfn í Hornvík, Aðalvíkurhreppur, Ísafj. 319, 320, 323

Innrihólmur, Akraneshreppur, Borg. 230, 233
Innstaey á Breiðafirði, Skógarstrandarhreppur, Snæf. 229, 232
Irland 263 > *Írland*

Írland 241 > *Irland*
Ísafjarðardjúp, Ísafj. 317, 318, 320, 321
Ísafjarðarhöfn, Ísafj. 317, 320
Ísafjarðarsyssel 316, 320, 323, 330, 331 > *Ísafjarðarsýsla*
Ísafjarðarsýsla 316, 317, 320, 327 > *Ísafjarðarsyssel*
Ísafjörður, Ísafj. 246, 268

Jökuldalshreppur / Jökuldalsrep, N-Múl. 418
Jökulfirðir, Ísafj. 319, 322
Jökulsá á Brú, jökulá / *elv*, N-Múl. 28, 29, 47, 427, 433

Kaldaðarneshospítal, Sandvíkurhreppur, Árn. 205, 206, 211, 212
Kaupmannahöfn (Kaupinhöfn, Kaupenhafn) 23, 24, 25, 30, 37, 248, 249, 252, 253, 254, 260, 292, 373, 457, 470 > *København*
Kálfafell, Kleifahreppur, V-Skaft. 470, 478
Kálfatröð, örnefni í landi Hellna / *stednavn på gården Hellnar*, Snæf. 332, 345
Kálfholt, Holtamannahreppur, Rang. 527, 532
Kálfsstaðir, Vestur-Landeyjar, Rang. 505, 512
Kirkjuból, Langidalur, Ísafj. 73, 78, 80, 100, 105, 107, 320, 323, 324, 331, 343, 355, xxiii, xxv
Kirkjubæjarklaustur, Kleifahreppur, V-Skaft. 471, 478
Kirkjubæjarklausturskirkja, Kleifahreppur, V-Skaft. 240, 261
Kirkjubær, Tungu- og Fellnahreppur, N-Múl. 428, 432, 434, 437
Kjalarnesprófastsdæmi / Kjalarnes provsti 25, 43
Kjalarnesþing / Kjalarnesting 205, 211 > Gullbringusýsla, Kjósarsýsla
Kjarnholtavað, vað / *vadested*, Tungufljót, Biskupstungur, Árn. 543, 547
Kjósarsyssel 40 > *Kjósarsýsla*
Kjósarsýsla 22 > *Kjósarsyssel*
Klasbarðalækur, lækur / *bæk*, Vestur-Landeyjar, Rang. 503, 509

Klasbarði, Vestur-Landeyjar, Rang. 503, 504, 510
Kleifahreppur / Kleifarep, V-Skaft. 456
Kolbeinsstaðahreppur / Kolbeinsstaðarep, Hnapp. 282
Kollafjörður, fjörður inn úr Faxaflóa / *fjord i Faxaflói* 129
Kross, Austur-Landeyjar, Rang. 493, 500
Króksfjarðarhreppur / Króksfjarðarrep, Barð. 304
Krókur, Biskupstungur, Árn. 543, 547
København (Kjöbenhavn) 41, 42, 43, 56, 150, 158, 193, 199, 202, 270, 271, 275, 276, 277, 284, 286, 292, 381, 457, 477 > *Kaupmannahöfn*

Laki, fjall í / *fjeld i* V-Skaft. xv
Lambastaðir, Seltjarnarneshreppur, Gull. 27, 32, 35, 45, 46, 51, 54, 57, 120, 128, 166, 177, 179, ii, xxii
Landeyjasandur, Rang. 210, 215
Landmannahreppur / Landmannarep, Rang. 480
Langadalsströnd, Ísafj. 316
Langagerði, Hvolhreppur, Rang. 504, 507, 511, 513
Langanes, Þing. 438, 444
Laugaból, Langadalsströnd, Ísafj. 333, 345
Laugarneskirkja, Seltjarnarneshreppur, Gull. 156
Leiðvallarhreppur / Leiðvallarrep, V-Skaft. 456
Leira, fiskimið á Faxaflóa / *fiskebanke på Faxaflói* 129
Leirár- og Melasveit, Borg. 218
Loðmundarfjarðarhreppur / Loðmundarfjarðarrep, N-Múl. 418
Lón, Nes, Mýrar, A-Skaft. 456
Lübeck 268, 271 > *Lýbika*
Lüneborg í Þýskalandi 249
Lüneburg i Tyskland 271
Lýbika 246, 249 > *Lübeck*
Malmø 270 > *Málmey*
Markarfljót, jökulá / *elv*, Rang. 503, 509
Marteinstunga, Holtamannahreppur, Rang. 529, 533, xvi
Málmey 248 > *Malmø*
Másstaðir, Sveinsstaðahreppur, Hún. 411, 415
Melgraseyri, Langadalsströnd, Ísafj. 333, 345 > Mjölgraseyri
Miðdalssókn / Miðdalssogn, Árn. 552
Miðdalur, Grímsneshreppur, Árn. 543, 547, 552
Miðfjarðarhreppur / Miðfjarðarrep, Hún. 358
Miðfjörður, Hún. 80, 107
Miðkot, Vestur-Landeyjar, Rang. 505, 512
Miðlækur, lækur / *bæk*, Vestur-Landeyjar, Rang. 503, 509
Miklaholt, Miklaholtshreppur, Hnapp. 291, vii
Miklaholtshreppur / Miklaholtsrep, Hnapp. 282
Mjóafjarðarhreppur / Mjóafjarðarrep, S-Múl. 418
Mjóifjörður, S-Múl. 451, 454
Mjósund í Skutulsfirði, Ísafj. 318, 321
Mjölgraseyri, Langadalsströnd, Ísafj. 333 > Melgraseyri
Mosvallahreppur / Mosvallarep, Ísafj. 316
Múlasysler 418, 424, 425, x > Norður-Múlasyssel, Suður-Múlasyssel > *Múlasýslur*
Múlasýsluprófastsdæmi, syðra / Múlasyssels provsti, sydlige 449, 452
Múlasýslur 418, x > Norður-Múlasýsla, Suður-Múlasýsla > *Múlasysler*
Mýrahreppur / Mýrarep, Ísafj. 316
Mýrasyssel 49, 93, 111, 238, 262 > *Mýrasýsla*
Mýrasýsla 66, 83, 238, 241 > *Mýrasyssel*
Mýrdalur, V-Skaft. 467, 475

Neshreppur / Nesrep, Snæf. 282
Norðfjarðarhreppur / Norðfjarðarrep, S-Múl. 418
Norðfjörður, S-Múl. 451, 454
Norðlendingafjórðungur 376, 384
Norðurárdalshreppur / Norðurárdalsrep, Mýr. 238
Norður-Múlasyssel 47, 96, 434, 437 > Suður-Múlasyssel, Múlasysler > *Norður-Múlasýsla*
Norður-Múlasýsla 28, 69, 428, 432 > Suður-Múlasýsla, Múlasýslur > *Norður-Múlasyssel*
Norðursyssel 562 > Þingeyjarsyssel
Noregur 241, 242, 243, 247, 421 > *Norge*
Norge 263, 264, 269, 423 > *Noregur*

Oddeyri á Akureyri, Hrafnagilshreppur, Eyjafj. 378, 386

Patreksfjörður, Rauðasandshreppur, Barð. 313
Pollur á Ísafjarðarhöfn, Ísafj. 318, 321

Rangárvallasyssel 93, 480, 481, 486, 512, 524, 533, 552, 555, 562 Rangárþing / Rangárting > *Rangárvallasýsla*
Rangárvallasýsla 66, 480, 483, 519, 529, 555 > Rangárþing / Rangárting > *Rangárvallasyssel*
Rangárvellir, Rang. 480, 504, 511
Rangárþing / Rangárting 483, 486, 493, 494, 499, 500, 505 > Rangárvallasýsla
Rauðasandshreppur / Rauðasandsrep, Barð. 304
Rekavík bak Látur, Ísafj. 319, 323
Reyðarfjarðarhreppur / Reyðarfjarðarrep, S-Múl. 418
Reyðarfjörður, S-Múl. 443, 448, 451, 454
Reykholtsþingsókn / Reykholtstingsogn, Borg. 218
Reykjavík, Seltjarnarneshreppur, Gull. 33, 45, 51, 52, 149, 150, 229, 231
Reynir, Dyrhólahreppur, V-Skaft. 470, 471, 478
Réttavað, vað / *vadested*, Tungufljót, Biskupstungur, Árn. 543, 547
Rosmhvalaneshreppur / Rosmhvalanesrep, Gull. 118

Sandvíkurhreppur / Sandvíkurrep, Árn. 536
Sauðlauksdalur, Rauðasandshreppur, Barð. 21, 39, 314, xxxii
Saurbær, Hvalfjarðarströnd, Strandarhreppur, Borg. 35, 55, 223, 228, iv–v
Seltjarnarnes, Gull. 119, 122, 126, 128, 135, 136, 143, 145, 149, 230, 232, ii, iii, xviii
Seltjarnarneshreppur / Seltjarnarnesrep, Gull. 118
Seltjarnarnesþing / Seltjarnarnestingsogn, Gull. xx
Selvogur, Árn. 536
Seyðisfjarðarhreppur / Seyðisfjarðarrep, N-Múl. 418
Seyðisfjörður, Ísafj. 318, 321
Seyðisfjörður, N-Múl. 451, 454
Sigluvík, Vestur-Landeyjar, Rang. 503, 504, 505, 506, 507, 510, 511, 512, 513, 514, 519, 524
Sjávartröð, eyðibýli í landi Hellna / *ødejord på gården Hellnar*, Snæf. 333, 345
Skaftafellssysler 232, 456, 552 > Austur-Skaftafellssyssel, Vestur-Skaftafellssyssel > *Skaftafellssýslur*
Skaftafellssýslur 229, 456 > Austur-Skaftafellssýsla, Vestur-Skaftafellssýsla > *Skaftafellssysler*
Skagafjarðarsyssel 40 > *Skagafjarðarsýsla*
Skagafjarðarsýsla 22 > *Skagafjarðarsyssel*
Skagafjörður 72, 99, 240, 261
Skagaströnd, Vindhælishreppur, Hún. 361, 367, 379, 387
Skálholt, Biskupstungur, Árn. 23, 25, 42, 44, 114, 116, 425, 482, 484, 491, 498, 544, 548

Skálholtssókn / Skálholtsogn, Árn. 542, 543, 544, 546, 547, 548
Skálholtsstifti 23, 41, 114, 115, 230, 233, 240, 261, 305, 401, 425, 432, 537 > Suðurstifti
Skálmarnesmúlahreppur / Skálmarnesmúlarep, Barð. 304
Skeggjastaðahreppur / Skeggjastaðarep, N-Múl. 418
Skeið, Hvolhreppur, Rang. 502, 503, 509
Skeiðasveit, Árn. 536
Skildinganes, Seltjarnarneshreppur, Gull. 128
Skilmannahreppur / Skilmannarep, Borg. 218
Skipaeyri, Hrútafjörður, Hún. 378, 386
Skipagerði, Vestur-Landeyjar, Rang. 505, 512
Skorradalshreppur / Skorradalsrep, Borg. 218
Skorrastaðir, Norðfjarðarhreppur, S-Múl. 450, 451, 453, 454
Skógarstrandarsveit, Snæf. 282
Skriðdalshreppur / Skriðdalsrep, S-Múl. 418
Skutulsfjarðareyrarhöfn, Ísafj. 319, 322
Skutulsfjarðarhreppur / Skutulsfjarðarrep, Ísafj. 316
Skutulsfjörður, Ísafj. 317, 318, 320, 321
Skúmstaðakirkja, Vestur-Landeyjar, Rang. 502, 503, 504, 509, 510
Skúmstaðaprestakall / Skúmstaðapræstekald, Rang. 27, 45, 501, 506, 507, 508, 513, 514, xxviii, xxix, xxx, xxxi
Skúmstaðasókn / Skúmstaðasogn, Rang. 493, 500, 502, 509
Skúmstaðavatn, stöðuvatn / *indsø*, Vestur-Landeyjar, Rang. 503, 510
Skúmstaðir, Vestur-Landeyjar, Rang. 503, 504, 505, 507, 510, 511, 513, 519, 524
Snæfellsjökull, Snæf. 364, 371
Snæfellsnes (undir Jökli / *under Jökelen*) 392, 401
Snæfellsnessyssel 267, 282, 292, 297, 344, vi > *Snæfellsnessýsla*
Snæfellsnessýsla 246, 282, 292, 332, vi > *Snæfellsnessyssel*
Snæfjallaströnd, Ísafj. 316
Snæfjöll, Snæfjallaströnd, Ísafj. 333, 345
Sólheimar, Dyrhólahreppur, V-Skaft. 470, 478, xiv, xv
Stade i Tyskland 268
Stade í Þýskalandi 246
Staðarbakki, Miðfjarðarhreppur, Hún. xxvii
Staðarhreppur / Staðarrep, Hún. 358
Staðarstaður, Staðarsveit, Snæf. 292, 297
Staðarsveit, Snæf. 282
Staður við Hrútafjörð, Staðarhreppur, Hún. 365, 371, 379, 388, i
Stafholtstungnahreppur / Stafholtstungnarep, Mýr. 238
Steinkross, Rangárvellir, Rang. 504, 506, 510, 512
Stokkseyrarhreppur / Stokkseyrarrep, Árn. 536
Stokkseyri, Stokkseyrarhreppur, Árn. 541
Stórólfshvolskirkja, Hvolhreppur, Rang. 502, 509 > Hvolskirkja
Stórólfshvolsprestakall / Stórólfshvolspræstekald, Rang. 27, 45, 501, 507, 508, 514, xxviii, xxix, xxx, xxxi
Stórólfshvolssókn / Stórólfshvolssogn, Rang. 502, 509 > Hvolssókn
Stralsund i Tyskland 271
Stralsund í Þýskalandi 249
Strandarhreppur / Strandarrep, Borg. 218
Strandarhöfuð, Vestur-Landeyjar, Rang. 502, 509
Strandasyssel 40, 136, 320 > *Strandasýsla*
Strandasýsla 22, 317 > *Strandasyssel*
Strandir, Strand. 320, 323, 337, 349
Strönd, Vestur-Landeyjar, Rang. 505, 512
Stykkishólmur, Helgafellssveit, Snæf. 361, 367, 379, 387
Suðureyrarþingsókn / Suðureyrartingsogn, Ísafj. 316

Suður-Múlasyssel 448, 454, xi, xii > Múlasysler, Norður-Múlasyssel > *Suður-Múlasýsla*
Suður-Múlasýsla 443, 451, xi, xii > Múlasýslur > Norður-Múlasýsla > *Suður-Múlasyssel*
Suðurnes, Gull. 124, 128, 244, 266, 466, 473
Suðurstifti 392, 401 > Skálholtsstifti
Súðavíkurhreppur / Súðavíkurrep, Ísafj. 316
Súgandafjörður, Ísafj. 317, 320
Sveinsstaðahreppur / Sveinsstaðarep, Hún. 358
Svið, fiskimið á Faxaflóa / *fiskebanke på Faxaflói* 129
Svínavatnshreppur / Svínavatnsrep, Hún. 358
Syðri-Reykjadalur, Borg. 218

Tálknafjarðarhreppur / Tálknafjarðarrep, Barð. 304
Teigssókn / Teigssogn, Rang. 493, 499
Tjarnir, Eyjafjallasveit, Rang. 80, 107
Torfalækjarhreppur / Torfalækjarrep, Hún. 358
Torfastaðakirkja, Biskupstungur, Árn. 542, 545, 546, 549
Torfastaðakot, Biskupstungur, Árn. 544, 548
Torfastaðasókn / Torfastaðasogn, Árn. 543, 544, 547, 548
Torfastaðir, Biskupstungur, Árn. 29, 47, 543, 544, 546, 547, 548, 550
Tunga í Dalamynni, Langadalsströnd, Ísafj. 333, 345
Tunga, Vestur-Landeyjar, Rang. 503, 510
Tungu- og Fellnahreppur / Tungu- og Fellnarep, N-Múl. 418
Tungufljót, á / *elv*, Biskupstungur, Árn. 29, 47, 542, 543, 546, 547
Tungusókn / Tungusogn, Árn. 543, 547 > Bræðratungusókn, Árn.
Undirfell, Áshreppur, Hún. 411, 415, viii

Úfur, sker við Æðey / *skær ved Æðey*, Ísafjarðardjúp, Ísafj. 318, 322
Úthlíðarkirkja, Biskupstungur, Árn. 544, 545, 548, 549
Úthlíðarsókn / Úthlíðarsogn, Árn. 543, 547, 552
Út-Landeyjar, Rang. 507 > Vestur-Landeyjar, Rang.

Vaðlasyssel 261 > Eyjafjarðarsyssel > *Vaðlasýsla*
Vaðlasýsla 240 > Eyjafjarðarsýsla > *Vaðlasyssel*
Valdavað, vað / *vadested*, Tungufljót, Biskupstungur, Árn. 543, 547
Vallnahreppur / Vallnarep, S-Múl. 418
Vatn, Seltjarnarneshreppur, Gull. 134 > Elliðavatn
Vatnsfjarðarsveit, Ísafj. 316
Vatnsleysa, Biskupstungur, Árn. 543, 544, 547, 548
Vatnsleysukirkja, Biskupstungur, Árn. 545, 549
Vatnsleysustrandarhreppur / Vatnsleysustrandarrep, Gull. 118
Vatnsneshreppur / Vatnsnesrep, Hún. 358
Vestfirðir / Vestfjordene 21, 28, 47, 241, 263
Vestmannaeyjar 243, 247, 253, 254, 257, 264, 269, 276, 277, 391, 400, 466, 473, 481, 484
Vestri-Tunga > Tunga, Vestur-Landeyjar, Rang.
Vestri-Tunga, Árn. 542, 546 > Biskupstungur, Árn.
Vesturhópshólar, Þverárhreppur, Hún. 411, 415, viii, ix
Vestur-Landeyjar, Rang. 480, 501, 504, 505, 506, 508, 511, 512, 513 > Austur-Landeyjar > Út-Landeyjar
Vestur-Skaftafellssyssel 44, 45, 50, 463, 478, xiv > Skaftafellssysler, Austur-

Skaftafellssyssel > *Vestur-Skaftafellssýsla*
Vestur-Skaftafellssýsla 26, 31, 470, xiv > Skaftafellssýslur, Austur-Skaftafellssýsla >*Vestur-Skaftafellssyssel*
Viðey á Kollafirði, Seltjarnarneshreppur, Gull. 124
Villingaholtshreppur / Villingaholtsrep, Árn. 536
Vindhælishreppur / Vindhælisrep, Hún. 358
Voðmúlastaðakirkja, Austur-Landeyjar, Rang. 505, 511
Voðmúlastaðasókn / Voðmúlastaðasogn, Rang. 502, 509
Voðmúlastaðir, Austur-Landeyjar, Rang. 493, 500, 504, 507, 511, 513
Vopnafjarðarhreppur / Vopnafjarðarrep, N-Múl. 418
Vopnafjörður, N-Múl. 428, 434

Ystakot, Vestur-Landeyjar, Rang. 505, 512
Ytrihreppur / Ytrirep, Árn. 536
Ytri-Tunga, Árn. 542, 544, 546, 548 > Biskupstungur, Árn.

Þingeyjarsyssel 40, 99 > Norðursyssel > *Þingeyjarsýsla*
Þingeyjarsýsla 22, 72 > *Þingeyjarsyssel*
Þingeyrarhreppur / Þingeyrarrep, Ísafj. 316
Þingmúlakirkja, Skriðdalshreppur, S-Múl. 443, 448
Þingvallahreppur / Þingvallarep, Árn. 536
Þingvellir, Árn. iii
Þorkelshólshreppur / Þorkelshólsrep, Hún. 358
Þverá, á / *elv*, Rang. 503, 505, 509, 511
Þverárhlíðarhreppur / Þverárhlíðarrep, Mýr. 238
Þverárhreppur / Þverárrep, Hún. 358
Þverbrekknavað, vað / *vadested*, Tungufljót, Biskupstungur, Árn. 543, 547
Þykkvabæjarklaustur, Leiðvallarhreppur, V-Skaft. 470, 478

Æðey, eyja í / *ø i* Ísafjarðardjúp, Ísafj. 318, 321

Ögursveit, Ísafj. 316
Ölfushreppur / Ölfusrep, Árn. 536 > Ölves
Ölves, Árn. 536 > Ölfushreppur / Ölfusrep
Örfirisey á Kollafirði, Seltjarnarneshreppur, Gull. 129
Öxarárþing 463
Østfjordene 263, 267 > *Austfirðir, Austfirðingafjórðungur*

Útgefendur og greinahöfundar
Udgivere og forfattere til artikler

Á ÍSLANDI · I ISLAND

Hrefna Róbertsdóttir, f. 1961. Doktorspróf í sagnfræði frá Lundarháskóla í Svíþjóð. Sviðsstjóri vörslusviðs við Þjóðskjalasafn Íslands. Hefur lagt stund á rannsóknir á 18. aldar sögu, skrifað um ullarvinnslu á 18. öld, hagræna hugsun, jarðamál og byggðamenningu á árnýöld. / *Doktorgrad i historie fra Lunds Universitet i Sverige. Arkivchef i bevaringsafdelingen ved Islands Nationalarkiv. Har forsket i det 18. århundredes historie og bl.a. skrevet om uldmanufaktur, økonomisk tænkning, ejendomsforhold og bebyggelseskultur i tidlig moderne tid.*

Jóhanna Þ. Guðmundsdóttir, f. 1968. MA-próf í sagnfræði frá Háskóla Íslands. Skjalavörður við Þjóðskjalasafn Íslands. Hefur fengist við rannsóknir á sauðaþjófnaði á 18. öld, jarðarannsóknir, viðreisn garðyrkju á 18. öld auk brennisteinsvinnslu á miðöldum til loka 18. aldar. / *MA i historie fra Islands Universitet. Arkivar ved Islands Nationalarkiv. Har forsket i tyveri af får i det 18. århundrede, ejendomsforhold, etablering af grønsagsdyrkning i det 18. århundrede samt svovludvinding fra middelalderen til slutningen af det 18. århundrede.*

Jóhannes B. Sigtryggsson, f. 1973. Doktorspróf í íslenskri málfræði frá Háskóla Íslands. Rannsóknarlektor á Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum. Doktorsritgerð hans fjallar um málið á 18. aldar riti, Ævisögu Jóns Steingrímssonar. / *Doktorgrad i islandsk lingvistik fra Islands Universitet. Forskningslektor ved Det Arnamagnæanske Institut for islandske studier i Reykjavík. Hans doktorafhandling handler om sproget i Jón Steingrímssons selvbiografi, et værk fra det 18. århundrede.*

Í DANMÖRKU · I DANMARK

Christina Folke Ax, f. 1969. Doktorspróf í þjóðháttafræði og sagnfræði frá Kaupmannahafnarháskóla í Danmörku. Safnvörður við Landbúnaðar- og sjávarútvegssögusafn Þjóðminjasafns Danmerkur. Hún hefur m.a. rannsakað 18. aldar sögu og skrifað um menningarsögu almennings bæði á Íslandi og í Danmörku. / *Ph.d. i etnologi og historie fra Københavns Universitet. Museumsinspektør ved Danmarks Nationalmuseums afdeling for Landbokultur og Søfart. Har bl.a. forsket i det 18. århundredes historie og skrevet om almuekultur i både Island og Danmark.*

Leon Jespersen, f. 1953. Lic.phil.-próf í sagnfræði frá Háskólanum í Óðinsvéum (nú Syddansk Universitet) í Danmörku. Skjalavörður og fræðimaður við Ríkisskjalasafnið í Danmörku. Rannsóknarsvið hans er dönsk og norræn saga á árnýöld og hefur hann m.a. skrifað um stjórnmál og skattamál í Danmörku. / *Lic.phil. i historie fra Odense Universitet (nu Syddansk Universitet) i Danmark. Arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet i København. Har primært forsket i dansk og nordisk historie i tidlig moderne tid og bl.a. skrevet om politiske og beskatningsmæssige forhold i Danmark.*